

MAGYARÖRMÉNY TUDÁSTÁR

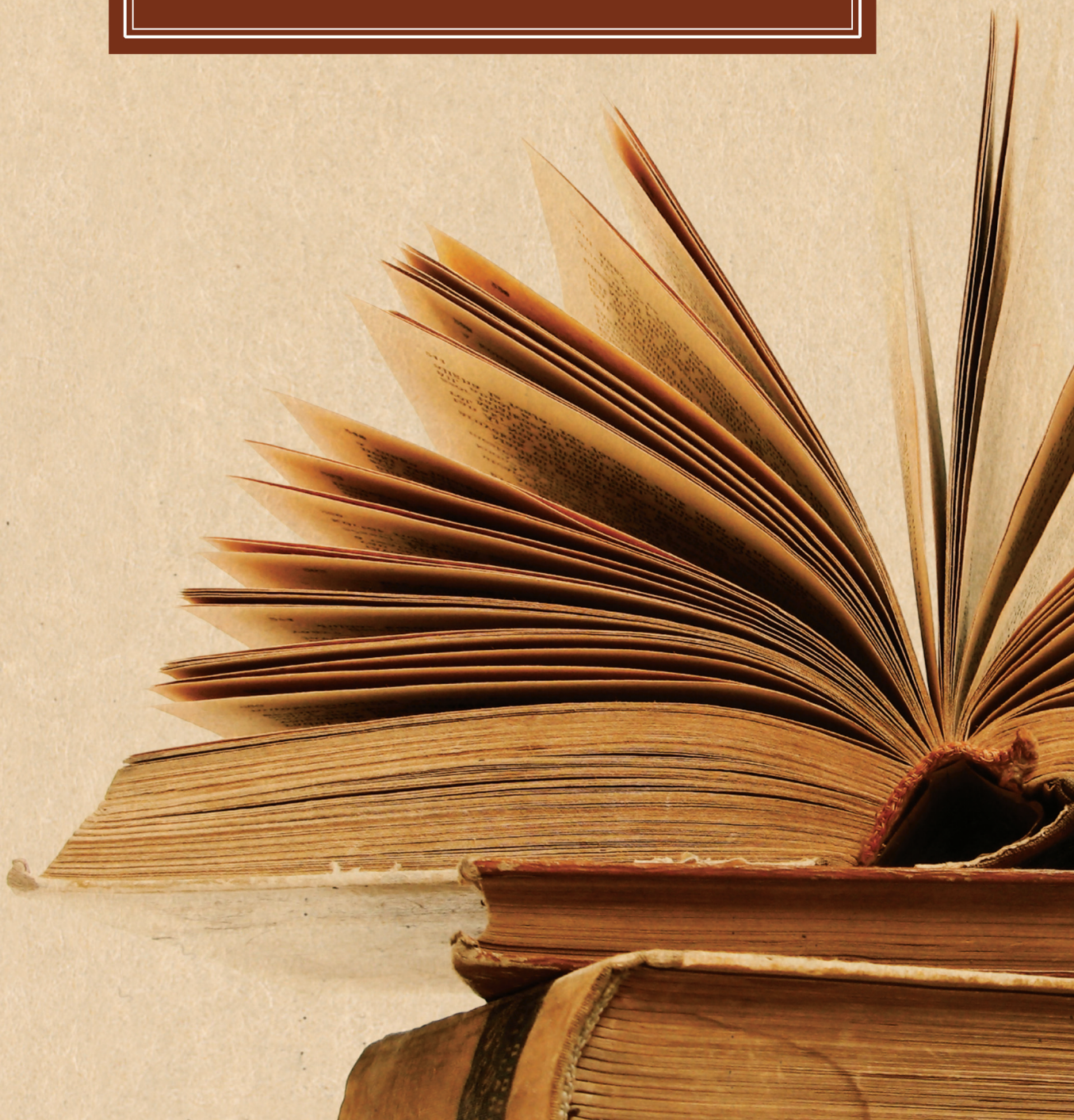
Jelen dokumentumot a Magyarörmény Tudástár ingyenes digitális könyvtárból töltötték le. A pontos felhasználási jogokat kérjük nézze meg a honlapon!

www.MagyarormenyTudastar.hu

TÁVOL AZ ARARÁTTÓL...
A MAGYARÖRMÉNY IRODALOM

☞ SZERKESZTETTE ALEXA KÁROLY ☞

Az Erdélyi Örmény Múzeum sorozat 20. kötetét tartja kezében a tisztelt Olvasó, amely egy lexikonszerű antológia. A 18 év alatt nem kevés mondanivalónk volt a történelem, genealógia, képző-, és iparművészet, gasztronómia ... témakörökben. A 2 évvel ezelőtt megkezdett gyűjteményes kiadások sorában ez a harmadik, amely most a magyarörmény irodalom 37 szereplőjét mutatja be. Sokan nem is sejtik, hogy az általuk szeretett, nagyra becsült író, költő, irodalomtörténész örmény gyökerű. Nagyon büszkék vagyunk rájuk, hogy általuk a magyar irodalom még színesebb lett.

Bár az erdélyi örmény identitásvesztés egyre inkább tapasztalható hazánkban, mégis felvállaljuk annak minél hathatósabb feltartóztatását, *Bányai Elemér* gondolatát tűzve magunk elé.

*„A faj megbízhatósága, hazafias volta a történelmi élet nagy válságai-
ban állotta ki a próbát s ha politikai törekvésében, értelmi életében a
magyarság eszményeit mindig magáénak vallotta, hivatásának leg-
nagyobb mértékben megfelelt. Majd ha a munkát, mely rájuk még
vár, szellemi és társadalmi téren a magyar kultúra emelésére elvé-
gezték, akkor az asszimiláció utolsó mozzanatait is siettethetjük, de
amíg történelmük, nyelvük, etnográfikájuk, ipari, kereskedelmi életük
és társadalmi szervezetük gazdag dokumentumait és tanulságait
egybe nem szedték és számba nem adták, addig magyar nemzeti
érdek, hogy a faj élete mesterséges úton is meghosszabbíttassék,
hogy ezt a nagy kultúrmunkát a magyarság számára befejezhesse.”*

Dr Issekutz Sarolta

Erdélyi Örmény Gyökerek
Kulturális Egyesület

Erdélyi Örmény Múzeum 20.

Távol az Araráttól...

A magyarörmény irodalom

Távol az Ararától...

A magyarörmény irodalom

BUDAPEST, 2014

Erdélyi Örmény Múzeum

20.

ISSN 1419 1350

ISBN 978-963-87832-9-5

Válogatta, szerkesztette,
a bevezetőt és az életrajzok egy részét írta
Alexa Károly

Korrektura: *dr. Issekutz Sarolta*

Borító és könyvterv,
irodalmi szemelvények beszerzése, digitalizálása:
www.artisthus.hu

Kiadja: Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület
(1015 Budapest, Donáti u. 7/A)
www.magyarormeny.hu

Kiadásért felel: *dr. Issekutz Sarolta* elnök

© Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

A könyv megjelenését támogatta:

Fővárosi Örmény Önkormányzat, Budapest Főv. II. kerületi-,
Ferencvárosi Örmény Nemzetiségi Önkormányzat,
XI. kerület Újbuda Örmény Önkormányzat, XII. kerületi-, XIII. kerületi
Örmény Nemzetiségi Önkormányzat, valamint a Zuglói Örmény Önkormányzat.

Köszönetet mondunk az Országos Széchényi Könyvtárnak
az irodalmi szemelvények beszerzéséhez nyújtott segítségért.

Tördelés: *Szakmány György*

Nyomda és kötés: Pannónia Nyomda Kft.

(1139 Budapest, Frangepán u. 16.)

Távol az Araráttól...

Mi tagadás: ez a cím metafora. Költői kép – néplélektani képzet. Egy olyan helyet jelöl, amiről csak azt lehet biztosan tudni, hogy messze van Örményországtól. Messze van és mégis maga Örményország. Messze van attól az országtól, amely több ezer éves történelme során megszámlálhatatlan alkalommal kényszerült új helyet találni magának. Ezekről a föld-abroszon szinte ábrázolhatatlan helyekről így csak azt lehet biztosan állítani, hogy ezek egy nemzet spirituális terét jelentik, helyet, amely egy valós és mitologikus hegy köré rendeződik. Ahol ezek a sorok most íródnak, az a hely is – gyalogosan, mert hát hogyan is máshogy– több ezer kilométerre van az örmények szent hegyétől, ami különös módon mégis ide látszik. És ez a távolság egyszerre érvényes a térre és az időre is. Ugyanis ezt az irdatlan távolságot menekülő, azaz újra és újra otthont kereső emberek járták be évszázadok alatt, szemüket ama hegyre szegezve. Az ezer kilométereket majdnem egy évezrednyi idő teszi azok elvehetetlen tulajdonává, akik úgy érzik, hogy vérségi és lelki közük van hozzá. Ám elvehetetlen tulajdonuk az a föld is, ahol sikerült megtelepedniük. Még akkor is, ha esetleg – újra és újra– nem ott élnek, ahol őseik megnyugvásra, újabb hazára leltek. Mindig ideiglenesen új hazára. Ennek a régi-újabb hazának a hegyei és vizei nem változtak a legutóbbi közös honfoglalás óta, azaz immár csaknem negyedfél évszázad alatt. Ám ki tudná összeszámolni azóta, hogy hány– és hány impérium változást kellett megélniük ezeknek a hegyeknek és vizeknek, s a közójük telepedett jövevényeknek? Mi is, ki is az örmény? Egy nép a történelem keresztútjain. Mindig más az útkeresztződés, ahol választani kell – de mindig ugyanaz a nép, amely mindig tudta, mert tudnia kellett, mi a tétje a döntésének. A túlélés.

Ez a cím, Távol az Araráttól, ugyanakkor kulturális utalás, hívószó, hivatkozás is. Tavaly nyílt meg az a kiállítás (*Távol az Araráttól Örmény kultúra a Kárpát-medencében*, Budapesti Történelmi Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár közös kiállítása), amely Magyarország fővárosából fordult az Ararát és ama erdélyi-mezőszégi dombvidék felé, ahol a szent hegy lábától valaha menekülni kénytelen örmények a maguk új „metropoliszát” megépítették. Amely azután újra nevet változtatott és majdnem száz éve megszűnt otthonukként életüknek keretet adni. Ahol azonban (és a környéken) manapság mintha az emlékező szellem kezdene hozzáfogni valami újabb csendes honfoglaláshoz: mintha kezdene a hagyomány szót emelni, tárgyakat felmutatva, könyveket fellapozva, múzeumban, temetőben, családi emlékekben szemlélődve.

Ez a hivatkozott nagyszerű kiállítás a lehetséges legtágabb térbe helyezte magát: egyszerre volt örményországi, erdélyi és ősszmagyar „örmény-ügy”. Aki olyan szerencsésnek mondhatja magát, hogy birtokában van az a csodálatos kiállítású könyv, ami ennek a kiállításnak a kapcsán keletkezett, annak pontos képe lehet arról a teljesítményről, ami a Kárpát-medencébe letelepedett örménység tulajdona. Ez a könyv nem katalógus – kiállítási beszámoló –, hanem összegezés és tanúságtétel. Egyszerre az örmény múlt szellemi és anyagi kultúrájának leltára és szintézise, ám – és ez nem kevésbé fontos – annak az ihletettségnak és elszántságnak is megnyilvánulása, amivel mai leszármazottjaik gondozzák őseik hagyományát. Megnyugtató érzés tudni, mondom, mint ennek a mostani gyűjteménynek a szerkesztője, hogy ez a tavalyi nagy vállalkozás ugyanazokat tudhatta szellemi és intézményes inspirálói és támogatói között, mint ez a mostani vállalkozás, az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesületet és a Fővárosi Örmény Önkormányzatot. A kiállítás azt jelentette ki, mert megjelenítette, hogy az örmény örökség – létezik. Hogy elevénné tehető. Hogy a magyar nemzeti identitása sokféle kisnemzeti-fajtabéli önazonosságok szövevénye. Hogy a magyar kereszténységben bűvópatakként bizony ott van azoknak a nemzettársainknak a hitélménye, akik a világ valahai első keresztény államának alapítói lehettek. Hogy megfosztja magát a magyar, ha nem tud az évszázadokig itt is érvényes örmény ábécéről, ha nem tud különös ételei(n)kről, festőkről és írókról, akik örményként lettek magyarok. Hogy ha ismerjük a magyar forradalom és szabadságharc örmény származású mártírjait, akkor szinte személyesen is közünk lesz a keleti örményirtások borzalmaival – így működik a nemzeti psziché. Ez a kiállítás így maga is metafora volt: a szemünk előtt lassan már (egy újabb) negyedszázada bontakozó magyar-örmény szellemi megújulásnak kiemelkedő eseménye. Hívószó – amely erre az új negyedszázadra utal, arra az elkötelezettségre, ami embereket utaztat a régi örmény hazákba, közelre és távolra, amely újságot alapít és tart fenn, amely újra kiad százéves könyveket, gasztronómiai kalandtúrákat szervez, hitélményekben ötvözi a múlt spirituális szépségeit a mai – visszaperelt – lehetőségekkel, gyűjt minden emléket – címet és sírfeliratot, helyneveket és köveket, rítusokat és emberi arcokat. És harcol, ha harcba állni kényszerül.

Igen: az identitás. Amikor megjelent – több mint egy évszázada – a nagyszerű Szongott Kristóf könyve a magyarországi és keleti örmények „ethnographiájáról”, egyik – németes vezetéknevű – tudós ismertetője ilyen szárnyalóan fogalmaz: „Kétségtelen, hogy a legpéldásabb hazai

népelem az örmény. Erényei néha szinte hibákká tolódnak, hibái pedig majdnem erényszámba mennek. Az örmény munkás és takarékos, józan és rendszerető..., életrevaló és élelmes, családias és vallásos, mint a zsidó, szapora és szívós, terjeszkedő és gyarapodó, mint az oláh, tiszta fejű és furfangos, mint a cigány; és mondhatnám műveltebb, sőt magyarabb, mint a magyar.” Ezek persze a boldog békeidők szavai, a jövő horizontján mutatkozó fellegekkel mit sem törődő, Ferenc József-i liberális korszak derűjének lenyomata. Az első világháború után már legfeljebb az ellentétezés és kizárás jegyében jöhetnek szóba a magyaron és örményen kívüli – emlegetett – népcsoportok. De azért hadd idézzünk egy-két mondatot abból az oly kurta időszakból, amikor újra egy államban élhettek a budapesti és erdély-középi örmény származékok. Dr. Hovhannesian Eghia állítja a Hazai örmények a nemzet szolgálatában című, 1940-ben megjelentetésű, 'A visszatért Szamosujvárnak!' ajánlott könyve első oldalán: „Általánosságban azt szokás mondani, hogy a magyarországi örménység asszimilálódott, áthasonult. Ez a kifejezés nem teljesen kielégítő, mert a magyarországi örménység nem csupán asszimilálódott, hanem egészen magyarrá lett. A törzsökös magyaroknak is el kell ismerniök, hogy a hazai örmények mindenütt és minden időben nemcsak megütötték az átlag-magyar mértéket, hanem gyakran azt szembetűnően és a figyelmet magára vonó mértékben felülmúlták.” És ne álljuk meg, hogy ne idézzük a jó emlékezetű író, Bálint Tibor „privát” vallomását: „... mikor megismertem Kovács Júliát és nőül vettem, megesküdtem volna, hogy örmény lány. Pedig csak kis részben az, de rengeteg fekete haja, kissé fiús orra és több más jegy erre utalt: határozott fellépése, igazságérzete, bátorsága, rendkívüli szervezőképessége, ragaszkodó természete ezt sugallta...” És aki ismeri valamelyest Bálintné Kovács Júlia lankadatlan munkáját Erdélyben „örmény-ügyben”, az megítélheti, hogy mennyi is ez a „kis rész”...

És torpanjunk csak meg egy pillanatra az asszimiláció szónál. Hiszen ez az alapszava minden kisebbségi sorsnak – egyéninek és közösséginek egyaránt. Messze vezetne, ha azon kezdenénk meditatálni, hogy a „befogadó” náció és a „befogadott” népcsoport szemszögéből nézve az asszimiláció előnyös-e vagy hátrányos-e inkább, hogy keletkeznek-e újabb értékek, és mifélek, amikor a régebbiek egy része tűnőben van. Elég most csak arra gondolnunk, hogy a XIX. századi polgárosodás és a központosított nemzetállami szerkezet kiépülése során (azaz a hagyományos területi, gazdasági és „nemzetiségi” autonómiák felszámolásával párhuzamosan) miért csak a zsidó asszimiláció kapott igazán történelmi súlyt. Mi tagadás, ez

volt a társadalom és a politikai tér leglátványosabb eleme, gazdaságilag, sőt világgazdaságilag a meghatározó tendenciája a magyar fejlődésnek, és ez volt az a „narratíva”, amely a leginkább elkötelezetten igyekezett befolyásolni a magyar politikai-kulturális közbeszédet. De nézzük csak kicsit a zsrúnál felszín mögé. Ha nem olvasnánk ma már újra Tormay Cécile Régi ház című könyvét, aligha gondolnánk a magyarországi németek szinte észrevétlen beolvadására, és ugye, ők alapították a „magyar városokat” északon és keleten, s arra még kevésbé, hogy mit tanult a magyar ettől az oly érdemdús fajtától. Vagy a szlávok, a „tótáság”... Pestnek a megépítése, illetve a Felföld elszakítása után jószerivel csak neveik maradtak meg, azok sem sokáig. Hát az örmények? Büszke, sőt tetszelgő „kimutatásokat” idézhetnénk, arról, hogy a „beolvadás” (azaz elsősorban a nyelvváltás) után mennyi és mennyi örmény származék kerül vezető posztokra, tudósok és miniszterek, írók és festők, pénzügyi szakemberek és híres utazók, katonák és mártírok, és annyian mások. És maga a város, Szamosújvár, amely még ma is – telítve vidéki oláhsággal – sugároz valami meghatározhatatlan urbanitást, a város, amely vagy negyed évezreden át meg tudta őrizni a maga szigetszerű különállását, magába zárván mindazt, ami a közösséget közösségé teszi, és mindarra nyitottan, ami a továbbéléshez nélkülözhetetlen. A város, ami a civil önszerveződés foglalatja: nem lehetett-e példa mindazon városok számára, amelyek kapcsolatba kerültek a szamosújvári – örmény – polgárokkal, azokkal, akikkel kereskedni lehetett, akiktől meg lehetett tanulni akár azt is, hogy miként kell bánni a pénzzel. Kulturálódási készség, vitalitás, merkantil hajlam, polgáröntudat. Sok mindent tudunk, de arról mit sem, hogy – önkénytelenül, példaadással, vagy pusztán csak ittlétük folytán – mennyiben javítottak a városiak, de oly szívesen utazgató, jövő-menő magyar örmények szűkebb és tágabb környezetükben a társasélet etikáján, sőt a magyarságnak a szemléletmódján az élet alapvető kérdéseit „illetően” – család és munka, magán érdek és szociális elvárások viszonya, hagyománytiszteltetés és merészség a megújulásra... Számomra, ha szabad egy személyes megjegyzést tennem, a legnagyobb, mindent besugárzó élmény egy aprócska adat volt a már megidézett Szongott Kristófnál: azt írja nagy szamosújvári monográfiájában a város híres fegyházáról, hogy amikor ez az országos hatókörű intézmény „hatalma csúcsára” jutott, egyetlen örmény elítelt se volt benne. És másutt sem igen...

Tehát: Távol az Ararától... Ha a legutóbbi idők magyar-örmény, örmény-magyar eseményeire gondolunk a kultúra területén, akkor két könyves vállalkozást mindenképpen meg kell említenünk, amikor a mi

mostani gyűjteményünk sajátosságait bemutatni és futólag jellemezni akarjuk. Ugyanaz (vagy legalább is hasonló) szellemi igény, kíváncsiság vagy hagyományápoló szándék, nevezzük bárhogy, hozta létre őket, mint ezt. Az egyiknek, az Örmények című testes gyűjteménynek, amely 2008-ban jelent meg, Sas Péter szerkesztésében, ez az alcíme: „Magyar írók az örmény városokról, az örmény emberekről”. Ebben tehát az örmény (a város, az ember) – téma. Témája novellának, humoros zsánernek, emlékezésnek, úti beszámolóknak, városszociológiai jegyzetnek. A szerzők egy része kívülről nézi a „témát”, mint a valóságnak a kínálatát, mások – az örmény származásúak – belülről, de úgy, hogy tudatában vannak: a szavuk kifelé hangzik, a nem örmények felé. Feltűnően kevés a tisztán irodalmi-nak ítélnélhető darab ebben a kötetben, aminek több oka lehet. Lehet például az, hogy az örmény népelemnek nemigen voltak olyan különleges, azaz karikizálható tulajdonságai, mint a zsidónak, tótnak, cigánynak, akikről adomagyűjtemények tucatjait írták össze, de oka lehet talán az is, hogy az örmények kevesebben voltak és jelenlétükkel – zárványokban élvén – nem szótták át annyira az országot, mint az említettek. Nem véletlen tehát, hogy az örmény mint zsáneralak zömmel az erdélyi íróknál bukkan föl. Az örmény különlegesség, mondja az irodalom, de nem kuriózum. Ezért aligha szorul magyarázatra, hogy a karikatúrás sarkítás éppen egy örmény szerző nevéhez kötődik, a korán elhalt Törös (Marusán) Tivadaréhoz, aki kitalálta a magyar nyelvvel kedves bumugyasággal küszködő Áfgánistán Vártán viccalakját, mintegy örmény megfelelőjét a Borsszem Jankó Mokány Bercijének és Spitzig Iczigjének. Aki efféle fellengzősködéssel kezdi írását Csiky Gergelyről (azaz: Gergüről): „Mikar a mink Árarát hegyünkben megállatt a Naí bárkája, akkor míg senki se nem tudta, hogy hul van Szamasujvár, is hagy att ürmínyek fagnak lakni, is bágázba (prídára) fagják ereszteti, a legfáinabb tehetségeket az arszágnak! De híjába! A nagy dugakat suhase kípzei az ember. Azak hirtelen lepik meg a világot, mind az embert rász vásárkar az esús idő...” Törös ezzel a gesztussal nem csinált „iskolát”, de a sokáig elzárkózó életet élő örmények se köznapi alakokkal, se tragikus jellemekkel nem szolgálták a magyar szépirodalmat. Mindazonáltal impozáns az Örmények kötet szerzőgárdája: Jókai és Lászlóffy Aladár, Petelei István és Bányai Elemér, Molnár Ferenc és Ady Endre, Kazinczy Ferenc és Tamási Áron, Krúdy Gyula és Hunyady Sándor...

A másik vállalkozás két könyv, egy művészettörténeti és egy művészetkritikai áttekintés, ám ezekben az „örmény” vagy az „örménység” nem téma, hanem a művészek kiválogatásának alapelve. Az EÖGYKE által

patronált két impozáns és elegáns kötet Murádin Jenő és Benedek Katalin munkája, a Magyarörmény paletta (2012) és az Élő magyarörmény művészet (2013), közvetlen előzménye a mi mostani irodalmi összeállításunknak. Igazából mindkettő számbavétel és seregszemle. Egyfelől, s ez elsősorban a jelenre vonatkozik, a magukat örmény származásúnak valló művészek bemutatása, másfelől annak ismertetése, hogy az örmények magyarországi évszázadaik során mivel gazdagították – a legszélesebb értelemben vett – művészettörténetet. Benedek Katalin bevezetőjében a „kettős tudat” problémája áll a középpontban, azaz a művész „privát” identitásának a dilemmája, ami az Erdélyből áttelepülteknél különösen erőteljes, arról nem is beszélve, hogy ők egy másfajta képzőművészeti kultúra mindennapjainak is részesei voltak. A Murádin-kötet előszava igen komoly filológiai esszé, amely – nagyon helyesen – azokhoz az időkhöz nyúlik vissza, amikor a műalkotás még nem az individuális esztétika terméke volt, nem az alkotói önkifejezés ihlettségében született, hanem a közösség igényeit szolgálta, elsősorban a mindennapok spiritualitását kellett hangsúlyoznia. Bármily profánul is hangozzék: alkalmazott művészet volt, a városi, egyházi, civil mecénatúra megbízásait kellett teljesítenie. Amiként mindenütt a világon. És éppen ez a művészeti terep az, ami (még) szorosan kötődik az eredeti örmény hagyományokhoz: a templomok és a temetők művészete, a könyvillusztrációk, a címerfestészet stb. Az izgalmas persze az, amikor és ahogy ebből a „televényből”, vagy legalább ennek a hagyománynak az emlékei alapján kisarjadnak a nagy magyarörmény életművek: Hollósy, Barsay, Gross Arnold, Szervátiusz, Jovián, Jankovics Marcell, Korniss Péter, Gyulay Liviusz, Brassai meg a többiek munkája. Az azután már alapos művészetkritikai lecke, hogy egyiküknél-másikuknál a számtalan művészi hatás és ihletforma között miként észlelhetők a „fajtájuk” százados üzenetei. Ám – ha igen, ha nem: ezek a nagy művészeti tablóik mindenképpen bizonyítékai egy magyarságba beolvadt, a magyar nemzet értékhorizontját színesítő népcsoport lelki gazdagságának.

Könyvünk, a Távolság az Araráttól, egy újabb szálal bont ki a magyarörmény hagyományból: az irodalomét. De nem tehetjük meg, miközben örömmel kínálunk nemes olvasnivalót és lélekerősítő irodalmi példátarat, hogy ebben a bevezetőben ne érintsünk néhány oly problémát, amiket egzakt módon és végérvényesen megoldani aligha tudunk, de amiket praktikus józansággal azért kezelni lehet. Mik is volnának ezek?

Az első helyen kell beszélni a válogatás szempontjairól. Aki előrelapoz a könyvben, az egyrészt azt látja, hogy kizárólag magyar nyelvű szövegek

kerültek be ebbe a kötetbe, másrészt azt, hogy az irodalom fogalmát meglehetősen tágan értelmeztük. Lehetne azt mondani, hogy a klasszikusok szellemében, akiknél a történetírás vagy a szónoki beszéd is széptani besorolást kapott, de a posztmodernitás is úgy vélekedik, hogy nem helyénvaló hierarchikus rendbe állítani a különböző írásmeneket. A valóság persze jóval szimplább: meglehetősen szűk időhatárok között válogathattunk. Lényegében az erdélyi örmények asszimilációjának kiteljesedésétől máig, s ez talán ha másfél évszázad. Ide tartozik az is, amiről fentebb már történet említés: a hazánkban letelepedett örmények viszonylag kis száma, és ennek a kisnemzeti társadalomnak a sajátos művelődési szociológikuma. Jóllehet feltűnően sok közöttük a diplomás értelmiségi, a bölcsész hajlandóságú kevés. Kereskedők, bírák, pénzügyi szakemberek, politikusok, államigazgatási hivatalnokok, mérnökök, természettudósok, orvosok stb. – ők a többség. Legalábbis az általunk még belátható időben, a két háború között, amikor még erős a benső – sokszor kimondottan családias – kapcsolat a magyarországi örmények között, hiszen alig egy-két generációra kell csak visszaemlékezniük, hogy lélekben visszajussanak Szamosújvárra, Erzsébetvárosba, Gyergyószentmiklósrá, meg a diaszpóra egyéb bölcsőhelyeire. Nincs sok újságíró sem, akiknél a hagyományos „lapcsinálás” során mindenhez kötelező volt érteni – a politikai vezércikktől a szonettig, a bűnügyi tudósítástól az alkalmi hazafias óda megírásáig.

A döntő elem azonban nem ez. Amikor tudomásul vettük, hogy csak a magyar nyelvű irodalmiságra szűkíthetjük könyvünk anyagát, azt is tudomásul kellett vennünk, hogy ennek kezdőpontja lényegében az asszimilációéval esik egybe. Amikor az örmények feladják nyelvüket. És a nyelvvesztésnek természetesen megvannak a maga súlyos következményei az identitás-tudatban is. A nyelv a legfontosabb médium, ami odaköt a hagyományhoz. Nyelv nélkül nem – vagy csak csonkultán – vehetem birtokba elődeim életét. Nagyon pontosan leírható az a folyamat, ahogy az erdélyi örmény – zömmel egyházi – értelmiség nyelve lassan átfordul a latinba majd a magyarba és éppen a legfőbb identitásképző területeken: a történetírásban, a hivatalosság szóhasználatában és a teológiában. Ha a magyarországi örmények történetét bő három évszázadosnak számíjtjuk, ennek első fele az irodalom szempontjából „terra incognita” – nem ismerjük azt a szövegkorpuszt, ami ott volt, mert ott kellett lennie valahol a megmaradt művészeti emlékek szomszédságában. A XIX. század legvégén vált világossá ez a helyzet a legjava örmény értelmiség előtt, ekkor tudatosult a dilemma: mivé lettünk, mik maradjunk, mivé legyünk. 1887 – ez az év az, amikor

megindul az a szellemi munka, alighanem minden előzetes program nélkül, csak a belső kényszerűségtől hajtva, ami ezekre a kérdésekre keresi a választ. Természetesen az Armeniáról van szó, Szongott Kristóf lapjáról. Amely lap addig élt – éppen húsz esztendő – amíg szerkesztője, kiadója, első számú szerzője meg nem halt. Ezen a tényen is érdemes lenne el-tűnődni – mennyire volt fontos a lap maguknak a szamosújvári polgároknak... De erre nem most kell választ keresnünk, s annak sem ez az alkalma, hogy az Armenia két évtizede által bevégzett gigantikus teljesítményét elemezzük. Mi tagadás, ennek a ma már szinte felfoghatatlan tágasságú szöveggyűjteménynek nem a legerősebb szála a szépirodalmi termés. Hogy szelíden fogalmazzunk. De hát miért kellene ezen fennakadnunk? Hány Szamosújvár méretű, a fővárostól távoli, felsőfokú tanintézmény nélküli magyar városka szülte és tartotta meg remekírók sorát? Az Armenia megtette, amit tehetett. Kereste a tehetségeket, helyet adva félamatőr írogatóknak, nem zárta ki az alkalmi témákat feldolgozó verselőket, szívesen foglalkoztatott olyanokat, akik örményből fordítottak. Ők azonban csak hol érdekes, hol inkább csak esendő színfoltok voltak azon az impozáns tablón, amin a teljes örmény lét mutatta fel magát: a régiség és mai idő – a magyarországi, ázsiai és európai örmény jelen.

Az Armeniában az „örmény” volt a hívószó minden közlemény esetében, az – kimondatlanul – hogy hozzájárul-e a szöveg a magyarországi örmények identitás diskurzusához vagy nem. Nagyon is jellemző példa Petelei Istváné. Ő volt a kor vitathatatlanul legjelentősebb örmény származású szépírója és ennek ellenére csak egyetlen alkalommal kapott helyet az Armenia húsz éves szövegfolyamában (ráadásul: egy máshonnan átvett nem túl jelentős darabbal). Nyilván azért nem figyeltek rá Szamosújvárról, mert számára nem volt jelentősége annak, hogy a magyarságát színezzék-e örmény családi emlékek, vagy mélyebb keleti spirituális tradíciók; és kolozsvári, marosvásárhelyi, mezőségi időzései során nem látszott keresni örmény kapcsolatokat.

És még egyszer a válogatásról. Az Örmények című antológiában 34 szerző szerepel, a mienkben 37 – egymástól erősen különböző „halma-zok”, hiszen mindössze 8 szerző esetében észlelhetünk „átfedést”. A különbséget – ismételjük – a válogatás alapszempontja határozta meg: ott a téma, itt a származás volt a meghatározó. Ennek ellenére a mi gyűjteményünkben is erős elem az örmény tematika: inkább a legrégebbi szerzőknél és – meglepő módon – a legújabbaknál. Válogatásunknál nem volt szempont valami szigorúan vett örmény „tudatosság”, noha persze észlelhetjük,

hogy kinél-kinél mit jelent a családi múltnak ez az eleme. Csak a legújabb időkből említem a két Lászlóffy-fivért, Kabdebó Lórántot, Tarján Tamást, Jankovics Marcellt, Doboss Gyulát, Dávid Csabát vagy Döbrentei Kornélt. És – végül – ne hallgassuk el, hogy alkalmanként gondot jelentett maguknak az „örmény gyökereknek” a feltárása is. Mondok két példát. Petelei István kortársa volt a szintén nagyon jelentős elbeszélő Gozsdú Elek. Őt kitűnő barátja a szintén jelentékeny szépíró, Justh Zsigmond így jellemezte: „örmény, keleti, finomult faj”... Nos, Gozsduban nyoma nem volt örmény vérvonalnak, ő bizony románból és macedónból lett kitűnő magyar. Nem is szerepeltettük kötetünkben. A másik név a Barcsay. A remek festő Barcsay Jenő vitathatatlanul mezőségi örmény származék, Szamosújvárt is járt középiskolába. Magát a Barcsay-féle fejedelmi ágól valónak állította. Ám mit kezdjünk a testőríró Barcsay Ábrahámval? Aki bizonyíthatóan a fejedelmi ősökre tekinthetett vissza. Sőt – különös véletlen – Barcsay Ákos fejedelem öccsét, Gáspárt éppen egy Örményes nevű helységben végzik ki 1660-ban. Természetesen ezt a kedves régi versíró is mellőznünk kellett, tekintettel arra, hogy ősei Hunyad megyében már a XIII. század elején felbukkannak – éppen akkor, amikor az örmények megkezdik félezer éves odüsszeájukat a Kaukázus felől...

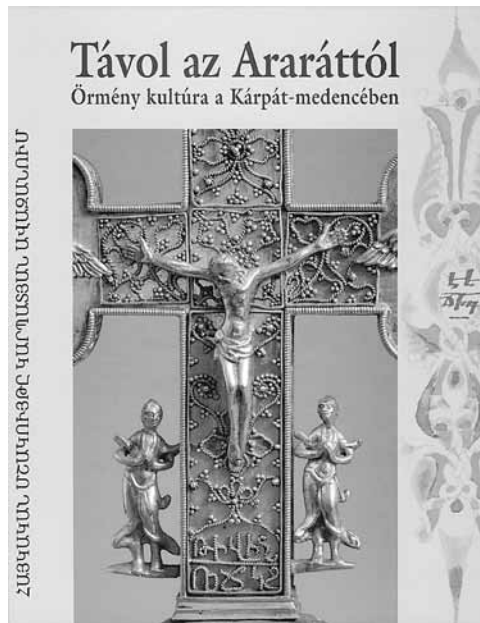
És legvégül... Könyvünk se nem lexikon, se nem valami egységes szempont szerinti, teljességre törekvő szöveggyűjtemény. Lexikonos ismereteket is ad, de mindenképp előttről olvasnivalót. Mai divatszóval élve: prezentáció – egy nép alkotó készségének és teremtő erejének felmutatása. És egyben sajátos dokumentációja a magyar történelem utóbbi másfél évszázadának. Ha tetszik szellemi kaland is – mert meglepő tanulságokkal jár, ha összekötjük magunkban – mondjuk – Bodor Ádámot és Szongott Krisztofot, Bartis Attilát és Petelei Istvánt, Tutsek Annát és Kabdebó Tamást... De hiszen kalandtúra maga az egész szöveggyűjtemény, a szerkesztőnek a gyűjtés és válogatás, az olvasónak az olvasás, és – ugye – minden kaland felfedezés is egyben. Ki gondolta pl. hogy az oly sokszor megmosolygott „bakfisnyávogású” Tutsek Annának milyen szép – újra kiadható – memoárja is van, hogy Lázár István azon nyomban megírta 19-es élményeit, akár a Bujdosó könyvhöz mérhető minőségben, hogy Bodor Ádámnak milyen – szinte zsigerien – mély „armenológia” tudása és élményi elkötelezettsége van... Hogy miért nem tartja számon az irodalomtörténet Flórián Tibor csöndes és kiérlelt személyes hangú líráját, hogy miért nincs szakember, aki végre összegyűjtené Bányai Elemér cikkeinek százait, hogy a kritika, a színházkultúra és a médiavilág jeles alakja, Tarján Tamás minő

örmény családmitológia birtokosa... És így tovább, és így tovább... És mondani sem kellene: ez a könyv nem bevégzett egész – csak a hiánylissal volna teljes. Nevek tucatjai várják, hogy bekerüljenek a – máris készülő – új kiadásba. Közöttük – a nevek csak mutatóban – Hermann Antal, Törös Tivadar, Molnár Antal, Patrubány Lukács, Simay Gergely, Kritsa Klára, Czetz János, Hovhannesian Eghia, Markovich Jakab, Gorove László, Sáska László, Kopacz Mária, Jakabffy Elemér, Gajzágó Salamon, Jakab Ödön, Salamon Ferenc, Pattanyus Ábrahám Ernő, Katona Tamás stb., stb.

A történelem során oly sokszor kirekesztett örménység mindig befogadó nemzet maradt. S mint ilyen számíthatott a mindig, minden értéket befogadó magyar irodalomra. És számíthat rá ma is.

Budapesten, 2014. szeptember 4-én.

Alexa Károly

Ady Endre

1877–1919

Meghatározó magyar szelleme a XX. század elejének, ám ha elfogadjuk az I. világháborúval lezáródó ún. „hosszú XIX. század” gondolatát, akkor okkal és joggal mondhatjuk, hogy vele záródnak a magyar történelmi századok, vele a szétszórás előtti magyar történelem. Nem szenvedés volt, amikor magát az „utolsó magyarnak” nevezte. Ám az is igaz, amit egyik pályatársa mondott róla, hogy a magyar irodalomnak ő nyitotta ki az új század ajtaját. Egy tehetségekben hallatlanul gazdag korszak vitathatatlan bátorítója és vezéregényisége volt, a korszellem megtestesítője (erényeivel és vétkeivel együtt), akinek poétikáját és költői világképét egyszerre jellemzi a radikális modernitás és a magyar mitologikus mélyhagyományhoz való ragaszkodás. Úgy lett nagyvárosi költő, életművész és politizáló – radikális és liberális – közíró, hogy minden pillanatában újra – meg újraélte a maga protestáns, vidéki, „kisúri” mivoltát. Élete és műve arra is példa – egészen napjainkig -, hogy a politikai közélet és az átpolitizált utókor miként manipulálja és torzíja el a művész szerepét. A kiegyezés utáni békeidőkre következő apokaliptikus évtizedeknek, majd a kelepceből kelepcebe tartó újabb magyar történelmi szakaszoknak a menetét és mentalitását máig meghatározzák azok a társadalmi kényszerek és szellemi erőviszonyok, amelyek Ady életének mindennapjait jelentették. A boldog-monarchikus békeidők persze tele voltak lefojtott szociális problémákkal, sok mindet átható konzervativizmussal, nemzeti életformává emelt nyárspolgáriassággal, „pató pálos” felelőtlenséggel és történelmi amnéziával stb. – mindezek provokálták az új idők embereit, akiknek jelentékeny hányadát azonban nem a feltétlen nemzeti elkötelezettség irányította. Ady számtalan tekintetben kényszerült kompromisszumokra. Kihasználható volt és sokan – máig – gátlástalanul ki is használják. Ez a „sokarcúság” természetesen mindennapi viselkedésében és cikkei egy részében mutatkozik meg, lírájában nem. És ezért van az, hogy minden rendszerváltozás és minden rendszerváltozás egymással

szembekerülő táborai egyaránt találnak muníciót Ady politikai költészetében és politikai publicisztikájában. Mindenesetre elmondható, hogy Ady költészete attól egyedülálló jelensége a magyar irodalomnak, hogy az újítás megszállott forradalmáraként olyan személyes mitológiát alkotott, amely a magyar nemzettudat legmélyebb rétegeivel érintkezik.

Ady életművek értelmezése nem ennek a lexikonos szerkesztésű antológiának a dolga, de az megkerülhetetlen kérdés, hogy a költő miként kerül azok közé a magyar írók közé, akiknek örmény gyökereik (is) vannak. Ady életének és családtörténetének tudományos (pozitivistá) kutatói egybehangzóan cáfolják az örmény hagyományt a költő családjában. Az Adyról szóló emlékezésgyűjtemény első kötetében (1961) olvasható a költő édesanyjáról: „az eddig ismert Pásztor-családfán semmi nyomát nem találjuk örmény nevének”. Ady legismertebb kortárs-kutatója, Földessy Gyula azt állítja, hogy a költő Lajos öccse neki azt mondta volna, hogy soha nem hallott anyjuk örmény eredetéről. Ady prózai műveinek kritikai kiadásában Az Ismeretlen Corvin-kódex margójára című írás jegyzetében ez áll (1973): „Ady örmény származásának legendáját a tények nem erősítik meg.” Benedek István (aki pedig számos szálon kapcsolódott személyesen is Ady környezetéhez) szintén ezen a véleményen van (1991): „Egy prózai írásában Ady örmény ősökről beszél, de ennek semmi bizonyítékát sem ő, sem más nem adta...” És ezt summázza 2000-ben Czeizel Endre is nagyon alapos családtörténeti-genetikai nyomozása után: „Az Ady Endre által emlegetett anyai ágú örmény vagy indiai eredetre (‘Jöttem a Gangesz partjairól...’) a családfa semmiféle adata nem utal, ezt legfeljebb anyjától örökölt kreol bőre, nagy sötétbarna szeme és keleti megjelenése indokolhatta.”

Való igaz, Ady családtörténetét, mind az apai, mind az anyai ágon nem túl távoli időig tudja visszavezetni a genealógia. Közép- ill. szegénysorú nemesekként nem voltak jelentős szereplői a történelemnek. Az apai ágon a dédapa az első jobban megismerhető személy (1800-as évek eleje), az anyai ágon az 1700-as évektől találkozni – egymással nehezen kibogozható kapcsolatban álló – református papi elődökkel, a Szilágyságban, Erdélyben és Magyarországon. Az egyetlen támpont a

költő szava, és ez éppen annyira kétségbevonhatatlan, amennyire nem tekinthető egzakt bizonyítéknak. A költői legendaalakítás példajaként idézhetünk Adynak egy versben vállalt „ősét”, akit Benedek István a maga kissé frivol módján így emleget: „Valami mendemonda szól egy Ady Barla diákról az 1400-as években, aki sokra vitte – de hogy miben, senki sem tudja.” Ady legfontosabb idevágó írása A magyar Pimodan (1908). Ez egy regényesített-legendásított önéletrajz, mely nekem egyes szám első személyű beszélője magát „törzsököségére” utalva, Tas Péternek nevezi és megemlíti a tizenharmadik-tizennegyedik századból egy bizonyos Tas Barla deákot is, mint neki tetsző rokont és „nagynevű embert”... . Olvassuk: „Anyai ágon nagy sorig kálvinista pap és tanító az őszám, de Gáboriánoknak hívják őket, s ez gyanús: ezek nem ezeréves magyarok, ezeket nagyobb nyugalanság hozta el erre, mint az ősmagyar lovasokat. Van is egy tradíció a különös, kenetes foglalkozásokat űző és éppen nem kenetes családban, hogy mielőtt Kálvin hite eljött volna Magyarországra, a Gáboriánok örmények és pápisták voltak. A Gáboriánok nyugtalan emberek voltak valamennyien...” Nem kételkedhetünk a vallomás őszinteségében, még – olvasva tovább – tárgyi hitelességében sem nagyon. Azt, hogy az Ady nevet Tasra írja át, azt eléggé „korrigálja” Barla deák számontartása nevesített ősként. Adynál egyébként többször előfordulnak örmény alakok, nevek és témák (Az ismeretlen diák, Örmények Párizsban stb.). S tudjuk, mennyire izgatták a Kárpát-medence magyarságának múltbeli vérkeveredései, az, hogy lehet-e vérségi-genetikus-fajta magyarázatot találni a magyar alkat ellentmondásos tulajdonságaira. Az örménység egy nagyon fontos írásában is így szerepel. Az ismeretlen Corvin-kódex margójára (1905): „Meghurcolt benneteket ezer esztendő – írja a „magyar szittyáknak” – át- és átította véreteket kun vérrel, tatár vérrel, szláv vérrel, örmény vérrel, görög vérrel, germán vérrel, oláh vérrel.”

Említsünk még meg két járulékos adatot Ady Nyugatjából. Egyiket sem tekinthetjük sem merő véletlenségnek, sem üres mendemondának. 1926-ban Ignotus cikket írt Ady tragédiája címmel, s ebben a költő lelki alkatáról szólva, így fogalmaz: „Aki ismerték, tudják, hogy a genie intuíciója mellett, mely

inkább verseiben, néha írásaiban mutatkozott, az életben a parasztész intuíciója volt meg benne – az az okosság, melyről a franciáknál a korzikabeliek, a Levantén a görögök, nálunk a zsidók, és kiváltképp Erdélyben az örmények, s magyar vérből a székelyek nevezetesek.” 1909-ben Kéri Pál Ady Endre szociális gyökereiről értekezik. Ebben a költő „eksztatikus alkotó-módja” és „bibliai elokvenciája” következményeként az állandó és mindent megszemélyesítő lírai modorról írva állítja: „Része lehet ebben az ösztönében talán annak a keleti vércsöppnek is, ami örmény eredetű anyja révén került ereibe.” A szerző „megfellebbezhetetlen” tényként írja le ezt, és Ady – tekintve, hogy egy őt először ünneplő külön-számban jelentette meg – biztosan olvasta. És soha nem cáfolta, nem tiltakozott ellene. És vajh’ Kéri honnan vette?

És végül a legújabb fejleményként – további kutakodásra mindenkinek ajánlható, főleg a jegyzeteket tanulmányozva – Gudenus János József magiszteriális munkája, az Örmény eredetű magyar nemesi családok genealógiája című kötet (2010), amelynek 749. oldalán a Simay-család genealógiájának egyik elemeként ott találjuk Tiszaeszlári Pásztor Máriát (1858-1937) és fiát Diósady Ady Endrét...

(A.K.)

Gyelley Farkas butykosa

A pusztuló Gyelley-kastély híres parkjából káposztáskertet formált az idő. S nyári délutánokon e napverte, süttött, sivár kert közepében újságokat olvasott Gyelley Farkas. Öreg karszéke mellett nyitott szájjal illatozott egy régi, szomorú, zöld pálinkás butykos. A káposztáskert felső szögletében néha zaj támadt, különös, ijedelmes lárma. Gyelley Farkas nyugodtan csókolta meg a butykost: nincs semmi baj. Nem ágyúszó, nem mennydörgés az: a cserепek görögnek az omló Gyelley-kastély tetőjéről. Már nem új ez a dolog, néha a fal is megrokskad, szomorú és bús ez a mai világ.

Bár az ágyúszó és mennydörgés nem voltak ismeretlen muzsikák Gyelley Farkas füleinek. Ő volt ám az, ugyanez a Gyelley, az utolsó Gyelley, ő volt a híres nemzetörkapitány. Bizony ez a nagyon vén és nagyon furcsa ember akasztatta föl a giresi oláh papot. S ugyanő alkudozott negyvenkilencben kéz alatt, barátságosan Siska oláh tribunnal. Ilyen volt ő virágos életerejében, különös, kiszámíthatatlan Gyelley-vér. Furcsa, háborgó, szép lelkű magyar úr, meglepő teremtménye egy meglepő korszaknak. Kínálgatta, kellette magát mindennap a halálnak, amikor tetszett neki az élet. Voltaire-imádónak hirdette magát, s mégis rajongó gyermekként csörgette a kardját Zsibóig. S íme, elmúlt régen Zsibó, fegyverletétel, alázás, remény, búsongás. De ő kilencvenéves, él és pálinkát iszik a káposztáskertben.

A hírlapok, amelyeket Gyelley Farkas olvas, tizenöt esztendősek. Tizenöt esztendőös indulatok okoznak nagy gerjedelmeket Gyelley Farkas szívében. Ő ezt nem sejtí, mert ő már szegény groteszk, ősz szakállú csecsemő tizenöt, sőt húsz esztendő óta. Az idő, mely rohog, szalad, tréfás játékot játszott el Gyelley Farkassal. Incselkedett, lökdösődött vele, s végül kirántott alóla mindent. Az öt tanyát, a sok udvarházat, a hasznos garatú, híres Gyelley-malmokat. Kirántott alóla mindent, pénzt, becsülést, gögöt, még az emlékezést is.

A parkot pedig egy tót szakácsné csinálta káposztáskertté. Jött, került ez a nő, talán a sors küldte egyenesen. Valamikor csinos fehérszemély volt, s ő végezte el, amit a sors parancsolt. Ő adta el a tanyákat, a Gyelley-malmokat, az udvarházakat, gulyákat. S már nem bánna, ha a halál megszabadítaná a vén csecsemőtől. De a halál bizonyosan emlékszik, hányszor ingerelte őt a nemzetörkapitány. Nem akar jönni azért se Gyelley Farkasért, pedig már étel is keveset ad neki a tót szakácsné. S nem járat neki új hírlapokat, de az öreg méhesből szedi föl a sárgult régieket. Gyelley Farkas pedig a butykos mellett derül, komorul vagy izgul tizenöt esztendőös hírlapok szerint.

Gyelley Farkas azt hiszi, hogy Mózes zsidó küldi neki naponként azt a liter rossz illatú gabonaszest. Pedig Mózes zsidó már húsz esztendeje meghalt, talán a fia is. De hadd higgye Gyelley Farkas, hogy ő úr, s tartozik ezzel a pálinkával Mózes. A kegyelem-pálinkát egy rokona fizeti Gyelley Farkasnak a szomszéd faluból. S ugyane rokona gondoskodik egy-egy kortynyi borról is vasárnapokra. Hadd igyék s hadd feledhessen Gyelley Farkas, ha netalán olykor kísértene elszárnyalt emlékezése. A káposztákat pedig lássa ősi terebélyes tölgyeknek, ha tudja. A paszuly-karókat fonja árnyas lugassá a fantáziája, ha van. Lássa a zsémbes, megvénült tót szakácsné a régi, kedvesen pisze, piros, szőke szűznek. Képzelve el, ha tudja, hogy fiai vannak. Fiai, akik tovább csinálják ennek a falunak, ennek a környéknek a történelmét, álmódja a maga régi negyvennyolcas és negyvenkilences álmait. Szidja, káromolja az új történeteket, amelyeket tizenöt esztendő lapokból olvas. S ne sejtse meg egy pillanatra sem, hogy ő egyszerre csak újtába került az életnek. Hogy az élet egy kicsit tréfálkozott vele, s azután kijátszva otthagya a káposztáskertben, ahol negyvennyolcban olyan nagyszerűen zúgtak a parki fák. Ahol gyűléseket tartottak, s ahol állott a giresi oláh pap akasztófája.

A kíváncsi falusiak pedig, ha arra jártak, gonosz kíváncsisággal pislogtak be a rossz sövényű Gyelley-kertbe. Ha sütött a nap s enyhe volt az idő, ott ült mindig Gyelley Farkas. Föl-fölkapta a butykost, s megint olvasta a régi lapokat. A sárga, a régi lapok az ő eltemetett, régi, kinevetett történeteikkel zizegtek, kacagtak az öregúr reszkető kezében. Vásott gyermekek ostoba, kegyetlen szavakat kiabáltak be a káposztáskertbe. Gyelley Farkas ült, felejtett és olvasott nyugodtan. Szép kék szemei voltak. Kilencven éves szemek, amelyek a segítő üveget nem ismerték. Kék, szép, fiataloknak maradt szemek, amelyekről senki se gondolná, hogy kilencven éve bámulnak ebbe a furcsa, bolond, mindig újuló s mindig vén világba.

Meddig fogják még ezek a szép szemek tölgyeknek nézni a káposztákat? Meddig olvassák friss híreként a tizenöt éves híreket? Alkonyatkor jön egy züllött, vén oláh cseléddel a tót szakácsné. Jött rendesen, dühösen és szitkozódva. Fölemelték ketten Gyelley Farkast, akinek a lábai bizony bénák voltak már. Vitték, és belökték a roskadozó kastély egy csöndes, dohos szobájába. S a tót szakácsné elmondta az ő napi imáját. Hogy szabadítsa meg már az Isten ettől a vén nyomoréktól, ettől az átoktól, a káposztáskert kilencvenéves lakójától, aki pompásakat aludt. Álmában legény volt, négyesfogaton járkált leánynézőbe, s törte-verte az orosz ellenséget, mint a pozdorját. Az áldott, a kiűritett butykos küldte e szép álmokat a káposztáskert lakójának.

És most a vége következik a Gyelley Farkas történetének. Mert meghalt a kegyes rokon, s egy napon nem érkezett meg a pálinka. Gyelley Farkas nyugtalanul forgatta a sárga, ó hírlapokat. Duruzsolva, motyogva, sőt haragosan mutogatott a butykosra. S valahogy, valahogy elkezdett emlékezni. Megrémülve nézte, szép június volt ekkor, a sivárságot. A káposztákat, a paszuly-karókat s amott a lyukas tetőjű, félig omlott házat. Hát a tölgyek, az orgona-bokrok, a virágos-ágyak? Harmadnap a tanyák, a malmok, a gulyák jutottak az eszébe. Negyedik napon undorodva sóhajtott, amikor a tót szakácsné a vén oláh cseléddel betámogatta a házba. Egyszerre fölslott előtte az egész múlt, s ez éjszakán aludni sem tudott. Sírt, sírt, s e könnyek elhozták hozzá a halált, akit eddig a pálinka szaga riasztott el. Szép, ifjan maradt kék szemei nagyon elborultak Gyelley Farkasnak, amikor visszaemlékezett az életre, s amikor a tizenöt éves lapokról is megtudta, hogy tizenöt évesek. És ó, be szomorúan halt meg a káposztáskert lakója.

Az anyám és én

Sötét haja szikrákat szórt,
Dió-szeme lángban égett,
Csípője ringott, a büszke
Kreol-arca vakított.

Szeme, vágya, eper-ajka,
Szíve, csókja mindig könnyes.
Ilyen volt a legszebb asszony,
Az én fiatal anyám.

Csak azért volt ő olyan szép,
Hogy ő engem megteremjen,
Hogy ő engem megfogadjon
S aztán jöjjön a pokol.

Bizarr kontyán ült az átok.
Ez az asszony csak azért jött,
Hogy szülje a legbizarrabb,
A legszomorúbb fiút.

Ő szülje az átok sarját
Erre a bús, magyar földre,
Az új hangú tehetetlent,
Pacsirta-álcás sirályt.

Fénye sincs ma a szemének,
Feketéje a hajának,
Töpörödött, béna asszony
Az én édes jó anyám.

Én kergettem a vénségbe:
Nem jár tőle olyan távol
Senki, mint torz-életével
Az ő szomorú fia.

Négy-öt magyar összehajol

Itt valahol, ott valahol
Esett, szép, szomorú fejjel
Négy-öt magyar összehajol
S kicsordul gúnyos fájdalmukból
Egy ifjú-ösi könny, magyar könny:
Miért is?

És utána, mint a zápor
Jön a többi könny:
Miért is, miért is, miért is?
S nincs vége könnynek és miértnek.
Fölöttük hahota köszön,
Hahotája, akik nem értnek
S akik sohase kérdik s kérték:
Miért is?

És csöpög a könny:
Miért is, miért is, miért is?
És hömpölyög fönt a hahota,
Hogy soha, soha, soha.

Ennyi búsulással fényesen
Nyílnék meg az Ég,
Ahol csak Ég és okos üdvösség van
S itt nem elég.
Itt nem kell csak a könny
S itt valahol, ott valahol
Esett, szép, szomorú fejjel
Négy-öt magyar összehajol,
Miért is, miért is, miért is?

A tavalyi cselédekhez

Árpáddal jött, magyarul élt,
Anjouknál kopját nem törött,
Tán török előtt megfutott
S hamar koldusra vetkőzött.
De érteni mindig tudott,
De magyarul mindig tudott
S tán tépetten és nem hősön,
De tisztán adott át a Jelennek
Engem az én ősöm.

De jött egy kóbor ivadék,
Rabló, szerencsés ritterek
Népe, akiknek sarj-során
Ma tán zsandár-miniszterek
Tobzódnak az Idő torán,
Igazi magyarság torán.
Ma gróf-sorban ők diktálnak,
De vannak, kik még emlékeznek
S ha kell, ki is állnak.

Én, koldus jobbak gyermeke,
Miként ezer éve, tavalý,
Testvéremül elfogadom,
Ki tiszta ember és magyar.
S a nyavalyásnak nem adom,
Mert gróf, jobbomat nem adom.
Mondják csak, hogy ők nem értnek,
Ne is értsenek grófi senkik,
Tavalýi cselédek.

Kirabolt, szegény, kis magyar,
Kitárul a felé karom,
Kit magyarrá tett értelem,
Parancs, sors, szándék, alkalom.
Magyar Sors jószót velem:
Grófok nem jöhetnek velem,
Egy-két harcot most már állunk,
De új értelem, új magyarság
Lesz most már minálunk.

Hepehupás, vén Szilágyban

Hepehupás, vén Szilágyban,
Hét szilvafa árnyékában
Szunnyadt lelkem ezer évet.
Paraszt zsályaként aludt el
S bús krizantém-fürttel ébredt
Hepehupás, vén Szilágyban.

Hepehupás, vén Szilágyban,
Hét szilvafa árnyékában
Várt volna még ezer évet,
Míg idő jön a csodákra.
Óh, jaj nekem, hogy fölébredt
Hepehupás, vén Szilágyban.

Gyáva Barla diák

Hadverő nem volt Barla diák,
Én jámbor, görögös, kopottas őszám.
Elmaradt Töhötöm seregétől
Ama véres őszön.

Áthágta a Meszest a sereg,
Üszkös falvak küldtek utána átkot
S nem kereste a seregben senki
Kis Barla diákat.

Ő ott maradt a dúlt falvak között.
Virágos kunyhó épült a romokra
S kizöldült a megsebzett vidéknek
Minden véres bokra.

Zúgva nyargalt a hősi sereg
A reszkető, bérces Erdélyen által,
Barla maradt, rótt, szántott, álmodott
Egy kis szláv leánnyal.

Láposy Ruben megvénülése

I.

Bocskai hajdúi nagyon megéheztek, mert Szatmár körül, ahol a császári katonákkal volt egy kissé hosszás birkózásuk, elfogyott minden ennyivaló. De csodálatosan szép és nyáriás ősz volt, s ott feküdt a szomszédságban, túl egy kicsit a homokon, a lápon és az érmelléki síkságon a dombos Szilágyság. Ha magyar vitézek csetepatéztak, mindig nagy öröm volt a Szilágyság közelében bajlódni őszi alkalmakkor. Az őszi Nap megaranyosított itt is mindent, de jobban, mint akárhol, mert a Szilágyságot szereti a Nap, s talán csak a Nap szereti. Itt olyan díszesek és rakottak a fák, mint rendszeren ősszel, hogy a lázadó és hadakozó erdélyi fejedelmek nagy éhségek közben erre terelték harcosaikat. Itt legelészték, e finom, de árva, azonban gyümölcsös vidéken, minden rendzavaró erdélyi nagyúrnak vitézei. Néha nagy tragédiák történtek ebből a Szilágyságban, örökös átjáró helyén minden pusztító tatárságnak. De folytonosan frissült e vidék kalandokkal, szomorúságokkal, székelekkel, hajdúkkal, újabb és újabb oláhokkal, akik a Magurákról jöttek le, s főképpen pedig szerelmekkel.

Láposy Ruben a jobbágyságba süllyedt nemesek közül fölemelkedett a szabados harcolók sorába, s már nevezetes bajnok volt, mikor a Szilágyságba érkezett. Atyjafiai is éltek ezen a tájon, akiket ő ifjabb korában egyszer meg is látogatott, nem volt így idegen.

Hát gyümölcsös, gyönyörű őszön huszad vagy harmincad magával egy oláh faluban, ahol két-három kis nemesi kúria volt csak, mulatott Láposy Ruben. Ez a mulatás szegényes volt, mint maga a falu, s Láposy Ruben nem bánta volna, ha parancs jönne menni, például verekedni, Várad felé.

Hatodik napon Bocskai kemény és vitéz katonája megtudta, hogy az egyik nemesi kúrián fiatal özvegyasszony gazdálkodik. Láposy Ruben szerette az asszonyokat, és habár a negyvenedik évét betöltötte, senki se mondta, hogy nem fiatal dalia. Nem volt oka megbánni a látogatást, mert a menyecske fiatal, szép és szíves volt, s vállalta a távoli rokonságot is, amikor Láposy Ruben familia-neveket kezdett felsorolni.

Esténként borozgattak a vitézek a falubeliek nagy bánatára, mert a bort bizony erővel vették el a pincékből a szomjas hajdú-vitézek. Jött azonban egy este, amikor Láposy keservesen hajtogatta a kancsót, nem ízlett az ital, s a csillagos őszi estén röstelkedve érzett meg a szívében egy különös, nagy szomorúságot.

II.

A nagy tornácon ültek egy délutánon a szép asszony, aki húszéves korában már özvegy volt s Bocskai vitéze, akinek még sohase jutott eszébe, hogy ő öreg lehetne akár a legfiatalabb leányhoz is.

– Lídia húgom – beszélt csöndes hangon a katona -, tudom én már, hogy vesztetre jöttem ide erre az átkozott vidékre. Húsz éve vagyok harcos ember, ha néha-néha mellen ütött a bánat, a bor segített rajtam, s ma már nem ér semmit sem a bor. Nem akarok dicsekedni kegyelmednek, asszony-húgomnak, de húsz év óta sok szép vászoncselédnek szereztem vidámságot és szomorúságot.

Lídia egy fehér vászonra varrogatott ki cifra virágokat, s hamiskodva nézett olykor-olykor föl a bánatos beszédű katonára.

– Miért mondja ezeket nekem, kegyelmed, Lápossy uram, habár jóérzéssel vagyok is kegyelmedhez.

– Nincs jóérzéssel, Lídia húgom, hiszen láthatná, hogy bizony úgy sápadozom és sóhajtozom, mint siheder nótás diák.

Az asszony mosolygott, az idő hűvösödött, kissé alkonyodott, s Lápossy Ruben beindult a faluba alantas hajdúihoz.

Az este megint szép volt, a csillagok ragyogók, a Bocskai-vitézek dicsekedő, nagy kedvűek. Vezérlő emberüket, mintha csak észrevették volna rajta a szomorúságot, válogatott, dicsőséges emlékek fölfrissítésével próbálták vigasztalni.

– Ritka vitéz úr Lápossy urunk – mondotta az egyik –, hogy elbánt volt a minap Ecsed mellett egymagában tíz nagy némettel.

– És olyan délceg és ifjú ma is, mint húszéves korában – toldta meg a másik, s azután jött sorra a dicséret.

– Haj, sírhat az a szép majtényi kocsmároslyány is, aki úgy szerette a mi hadnagy urunkat.

– Meg a vetésdi menyecske kivált, aki mindenképpen velünk akart jönni, s akinél hadnagy urunk kedvéért olyan jót lakmározunk.

III.

Nagy, szabad tűz mellett ültek a vitézek, s Lápossy Ruben éppen akkor kelt föl, mikor egy hetyke hajdú-nótára gyújtottak az emberek. Nem tudta, merre vegye útját, egy darabig a Lídia asszony kúriájának tartott, azután mást gondolt. Átmege a másik, nagyobbik, szomszédos faluba, ahol egy bajtársával száz ember táborozott.

Mély út vezetett egy szőlőhegy alján, a lankás, az útszél, rakott, terhes gyümölcsfákkal tele. Furulyaszó hallatszott, legeltető pásztorember vagy csősz búsongott az éjszakában, azután a furulyaszó is elhallgatott.

De egyszerre, előbb öt-hat, azután száz őszi-féreg zenekara kezdett bele minden hajdú-nótánál búsabb énekbe.

Lápossy Ruben leült az árokpartra, s elbámulgatott a csillagos éjgig föl, s megint le, messzire, és hallotta a nóta értelmét.

„Már piros a kékeres szőlőlevél, lágy a szeme, itt a szüret, s utána jön a tél, Bocskai jó vitéze, Lápossy Ruben. Haj, mi volt a te életed, olcsó verekedések, olcsó szerelmek, kóborlások, korhelykedések. Milyen rakottak, bők, békések és édes gyümölcsűek a fák, a te kis házad pedig el is pusztult már azóta, s a kerted fái kiszáradhattak. Se feleséged, se gyermeked, senkid sincsen, és Lídia úgy mosolygott reád, mint Tavasz a jégtükkörre. Miért jöttél e gyümölcsös Szilágyságba, jó Lápossy Ruben? Hova fogsz menni, érdemes-e, bírod-e még vitézséggel, daccal, mit remélhetsz te még?”

Így énekeltek az őszi-féreg, e fejedelmibb muzsikusok a tücsköknél, s mikor a nedves földről fölkelt Lápossy Ruben, fölszisszent, podagra meteszte a lábát.

IV.

Reggeledett, s elindult a Lídia kúriája felé jó Lápossy Ruben, hol is az aszszony jó gazdaként s frissen járt-kelt már az udvaron.

Kacagva fogadta a vitéz köszöntését, végig-végignézte, s kötődve szólt rá:

– Ejnye, be öreg katonákat tart a mi nagyságos fejedelmünk, holott még, hallom, sok verekedni valója van.

– Isten kegyelmébe ajánlom, Lídia húgom – búcsúzott szomorúan a vitéz, s most már tudta, hogy hova megy, az első hadnagyhoz a harmadik faluba.

– Kiszolgáltam a kontraktusos időt, öreg vagyok, nem bír a lábam, itt hagyom a hajdúi életet. Hazamegyek, megkeresem a kis házamat, hátha ki kell javítani télre – szólt, és búsan kocogott el öreg sárga lován a gyümölcsös Szilágyságból Bocskai megvénült vitéze, jó Lápossy Ruben.

Csipkefinomságú kereszteskő

Alexa Károly

1945

Irodalom- és művelődéstörténész, szerkesztő, kritikus, publicista. Az ELTÉ-n szerzett tanári diplomát. Több évtizedig tanított itt, majd a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Szerkesztője, illetve főszerkesztője volt a Kortárs-

nak, a Magyar Hírlapnak, a Mozgó Világnak, a Hitelnek, a Heti Magyarországnak és az Új Magyarországnak. 1993 és 1996 között a Magyar Távirati Iroda vezérigazgatója. A Magyar Televíziónál a Hírtanács elnöke, majd szerkesztőségvezető. 2004-től az Életünk főszerkesztője. 2011-12-ben a XV. kerületi Kommunikációs Kft ügyvezető igazgatója. Kilenc könyve jelent meg. (A szerecsen komornyik, A magyar polgár és a magyar író, Quodlibet, Jézus mosolya, Hírnapló stb.) József Attila-, Év Könyve-, Csokonai-, Berzsenyi-, Rát Mátyás-díjas. Két gyermeke és négy unokája van. Pestújhelyen és Egyházashetyén él.

2002 és 2006 között örmény kisebbségi képviselő a Belvárosban.

Idézet Szongott Kristófnak A magyarhoni örmény családok genealógiája című könyvének 15. oldaláról (Szamosújvár 1898). (Eredeti változat: Armenia, 1897. 244-45.)

„Alexa, Álexa (Alexis, Alexius): a segítő oltalmazó a görög ἀλέξω-ból. Az Álexák Álekszánosztól (Áleksziosz-Elek) kölcsönöztek nevet, ki Ephimiánosz Rómában lakó nagy fejedelemnek volt fia. Áleksziánosz, ki Krisztusért önkénynt vállalt szegénységet, isteni intésre oda hagyta a szülői házat, idegenek közé ment..., míg végre koldulva eljutott Hur örmény városba; innen azután visszatért ismét a szülői házhoz, hol ismeretlenül, sokat nélkülözve, mint koldus még 17 évet élt. Halála percében ismertette meg magát. Hol teste a ravatalon csodálatos módon fénylett. Mechithár 235. I. Az Álexa család egyik ága Elekesre magyarosította nevét. Ánná márábéd tuszdrér Krikori Álexáin gám Papgergeli: Anna apáca Álexa Gergely vagy Pap-Gergely leánya. (Álexa Gergely örmény neve ez volt: Der-Kirkor Álexáián, melyből a vezetéknev – Álexa – elhagyásával csináltak Pap Gergelyt. Szam. Ker. III. köt. 428. I. máj. 12. – Pap László alias Álexa. Szam.

vár. lev. 1737. Pap vagy Álexa Joachim. A szamosújvári kereskedő-társaság 1840. évi iratai között. Álexa vagyis Pap Kristóf. Szam. vár. lev. 1813-628 sz. Pap másképp Álexa Mária. Szam. vár. lev. 1832-13.sz. – Álexa István (Elekes). Szam. vár. lev. 1861. Martinus Theodor (Der-Kirkor) alias Álexa. Szem. vár. lev. 1736. évi összeírás. Gergely Dávid alias Álexa. Szam. vár. lev. összeírás. – Álexa Derderiáncz volt 1721-ben Szamosújvár város főbírája. – Álexa, Derder (Derderiáncz), Der-Kirkor (Pap-Gergely), Dondon, Pap, Perint. Az Álexa családnév előfordul Keleten is: Mátheosz Álexánián. 'Mászisz' 1880. febr. 28. 2551. sz." 1700-ban egy Alexa nevű mérnök tervei alapján kezdődik a városépítés Szamosújvárt, 1721-ben Álexa Nerszesz lesz pap ugyanitt, akit majd ebben a pozícióban Alexa Ferenc (1890-1957), a jeles közéleti ember és szótáríró követ. Az örmény eredetű erdélyi nemes családok közül a Gajzágókkal (Anna, Tivadar, Veronika és az – említett– Ferenc révén), a Kabdebókkal (Veronika révén) valamint a Keszi-Harmathokkal (Mária és Róza révén) mutatható ki kapcsolat.

(A.K.)

Örményföld

Utazás Örményországba. Zarándokút. Olyanok társultak a kalandra – vissza a térben és hátra az időben –, akiknek ősei innen származtak el. Innen? Honnan? Ahonnan elindultak, ahonnan útra kellett kelniük hétszázötven évvel ezelőtt, az a város nincs Örményország területén. Az a város nincs. De a helyét sem Örményországban kell keresni. Az utazók az ősi föld szent hegyéhez akarnak elzarándokolni, az Araráthoz.

Az Ararát olyan, mint egy hóval fedett nagy hegy, azonban ez csak látszat: az Ararát látomás, szimbólum, tudatmélyi szépség, mámor és mártírium, az örmény nép örlelkének lakhelye. Az Ararát ugyan „*egész Örményországból*” látszik, minden örmény róla álmodik nyugtalan, üzött éjszakáiban, de ez a „*hegy*” nincs Örményország területén. Megközelítése nehézkes, a török adminisztráció alapos és körültekintő, ahogy a világbaindulás

ősi városához, az ókori civilizáció egyik legnagyobb alkotásához, Ani-hoz sem lehet eljutni a szokványos módon. *Ani* fénykorában – Árpádjaink alatt – százezer házáról és ezer templomáról volt híres. Az Araráton feneklett meg Noé bárkája, mint köztudott, de az kevésbé ismert, hogy egy deszkadarabját az örmény vallási központban őrzik, mindjárt ama dárdahegy mellett, amelyet egy katona a Megváltó oldalába döfött. Itt lakozott néhány száz évig ama *Turinba* átlebbenő lepel is, vérnymokkal, izzadságfoltokkal, s valami felfoghatatlan sugárzással.

Nem meglepő, hogy a környéken lépten-nyomon található obszidiánból pattintotta Káin is kését. Innen, a szent helyről, *Ecsmiadzinból* (jelentése: „Itt szállt alá az Egyszülött”), jól látható az Ararát, de meg nem közelíthető. Noé dédunokája volt egyébként ez első örmény királyi dinasztia megalapítója. A modern török adminisztráció akkurátusságáról éppen kilencven éve tett először tanúságot, utunk évfordulós tisztelgés is, kései epitáfium, amikor rövid idő alatt megszervezte a birodalom területén szétszórtan élő örmények mintegy másfél milliójának kiirtását. A népirtás logisztikai rendszerében sajátosan keveredtek a modern technikák a kézműves elemekkel. Mindenki vállalta az arcát. Bajuszos örmény fejek az asztalon, bajuszos török katonák az asztal mögött. Kávéra várnak, vagy hogy letehessék azt a rohadt nehéz puskát, végezzenek már a számolással. Gyerekből kettőt kell számolni egynek. Pedig alig kisebb munka. *Hitlerről* jegyezték föl, hogy midőn valamely magas rangú beosztottja aggodalmát fejezte ki az éppen esedékes népirtás miatt, a vezér megnyugtatólag jegyezte meg: „*És ugyan ki emlékszik az örmények kipusztítására?*” Jövendőbeli Európa-tagtársunk, a török pl. egyáltalán nem. Az „*ájváz*” szót ekként értelmezi az a régi lexikon, amely a világról való békebeli tudásunk utolsó nagy gyűjteménye, a Pallas: „*örmény tulajdonnév és egyúttal általánosítható neve az összes örmény szakácsoknak. Minden csak valamennyire is előkelő török háznak van egy ájváza, vagyis örmény szakácsa.*” Képzüleghetünk – azon a bizonyos napon a gazda megvárta-e, míg az ebéd elkészül..., vagy mindjárt a bevásárlás után..., vagy még virradat előtt...? S azután („az” után) ki és miket főzött abban az előkelő házban? Vajon maradt-e az étlapon az ősi örmény „*ángádsábur*”? (Oltott tejbe keverj bőséggel vagdalt petrezselymet, szárítsd kúpalakú darabokba, majd reszeld meg, keverd tejfölbe, s az ilyképpen előállított anyagba főzzél hússal töltött tésztát.)

S ha már népirtás... Az örmények útrakelése 1239-ben vesz nagyobb arányokat, éppen akkor – ki gondol erre manapság, ha örmény, ha magyar,

ha magyarörmény? –, amidőn *Juliánus barát* második útjáról hazatérve közli a királlyal: eltűntek (elpusztultak) az őshaza magyarjai. Ugyanazok jártak arra, akik Ani felé közelednek, talán épp a híres „*selyemúton*”. Az örményeknek fél ezredév kellett ahhoz, hogy Erdélybe jussanak: Észak-Kaukázus, Krím, Galícia, Moldova. Most ezt az utat járjuk be visszafelé a térképen – és mind mélyebben a múltban.

S a legújabb örmény népirtás után egy-két évvel Erdélyből is kifelé kényszerültek. Ahol jól érezték magukat, ahol befogadták őket, noha élelmesebbek voltak, mint a helybeliek. Állítólag egy fejedelmi rendelet arra utasította őket, hogy reggelente egy órával később nyissák ki boltjaikat, hogy valami üzleti esélyhez jussanak a magyarok, szászok, tán még a zsidók is.

Aniban szélfúttá templomkövek, *Szamosújváron, Erzsébetvárosban, Csíkszépvízen, Gyergyószentmiklóson* málló vakolat, korhadó padok, süppeteg cintermek. „*Szamosújvár az örmények Mekkája*” – jegyzi meg Petőfi a maga kissé fellengzős módján. Ma ugyan még látható itt néhány emlékeztető jel, köztük a *Pongrátz-ház* is, amelyből a leghíresebb elszármazottat a minap búcsúztatták azok, aki még emlékeznek a Corvin közre, majd az annak elestét követő újabb magyarirtásra. Kivégzések, börtön, vagy ki a nagyvilágba, ahogyan az szokásos. Gergely mondta: „*A vérem és vallásom örmény maradt– ellenben a szívem magyarként ver.*” „*Örménykert, Zsidósor, Magyartelek*”... *Ki érti már a megmohosodott márványon az örmény föliratot...* „...*Vannak vidékek, hol a madarak a temetőben oltják szomjukat...*” – így ír *Kányádi Sándor* az *Örmény sírkövek* című versében. A mai Örményország nevű ország tizedrésze annak, amekkora valaha volt az elmúlt háromezer ötszáz év alatt. Tudományos számítás szerint legalább negyven térképre lenne szükség, ha követni óhajtanánk az örmények „helyének” változását *Irán, a Kaukázus, Anatólia, Mezopotámia* stb. térein. Most előttünk *Garni, Geghard, Sevanavank, Gosavank, Zvartnoc, Amberd, Szevan, Noravank, Hagharcin, Gyumri, Hayravank, Ecsmiadzin, Oshakan, Tsagkadzor, Saghmosavank* stb.– ezek az úticélok. Falvak, egy-egy kisváros, kolostorok, templomok.

Abban az országban vagyunk – ha nem is egészen „ott” –, ahol először tették államvallássá a kereszténységet. Ez 301-ben történt. Alig száz év múlva már volt örmény ábécé, amely a világ egyik legtökéletesebb e nemű (aggályosan fonetikus) alkotása, ma is ez van érvényben. A kilencedik században már kottát használnak. „*A pogrom a hamis elégtételt követelő szenvedélybeteg csöcseléké. A népirtás a türelmesen, makacsul karriérista alkalmazottaké*” – írja a minap *Margittai Gábor*, jó ezt nem elfelejteni.

Komitaszt, a nagy zeneszerzőt és népdalgyűjtőt, akinek hagyatékmaradványait reménykedve kutatják, a sivatagba vitték több ezrekkel együtt étel és víz nélkül, hogy meghaljon. Valahogy megmenekült s még húsz évig élt Párizsban, de egyetlen szót sem szolt ezen idő alatt.

Örömmel értesülhettünk arról egy kis alkalmi koncerten Jerevánban, hogy Bartók hat részes román táncainak negyedik darabja egy húsvéti örmény dal, amit a bájos zongorista asszony mindjárt el is dúdolt a helyi és zarándok örmények örömeire. A kulturális miniszter természetesen elsősorban költő, nem lepődünk meg, hiszen *Perzsia* szomszédságában, régi Napkeleten járunk, egyik versének hirtelen fordításához („Hegyek közt vezető út, íme sorsunk és keresztünk” – így szól valahogy), dallamot próbálgatunk, egy gyimesi keserves illik a legjobban hozzá.

Az egyik templom mélyéről, ahova több mint ezer éve van bezárva a homály, énekhang hallatszik ki, nem is ének, angyalok csilingelése, öt leány, kék ruhában. Három-négy szólamban énekelnek. Gregorián? Madrigál? Örmény népdalátiratok. Ebben az országban, ha a rádió szól, vagy ha bekapcsolják a televíziót, szinte mindig népzenei összeállítást látni, hallani. Szól a dob, a duduk és a kamancsa, azaz: térdhegedű. Nem szégyellik. A visszafogott szóhasználatáról ismert 1990-es *Cambridge Encyclopaedia* sem tudja nem megjegyezni. „*Erősen nemzeti érzelmű nép.*” Az utazók, zömük erdélyi származék, az „*erősen*” helyett természetesen az „*erőst*” szót alakot használnák.

Mindenütt, ahogy illik, kőbe vésett jelképek: az oroszlán és a sas, ez kedves a szívünknek, meg a szőlő és a gránátalma. A templomfalakba jeruzsálemi keresztet vésvé: zarándokok kezének ezeréves nyomai.

Május 28: nemzeti ünnep. Ezt nem megülik, hanem eltáncolják. Körülveszik néhány százezren a megmaradt legmagasabb hegyet, a kétcsúcsos, hófedte *Aragacot*, megfogják egymás kezét és csöndesen lépegetnek. A kör több, mint másfél száz kilométer. Az utazók, akik most jöttek, kerítenek két testesebb követ, egy útmenti étteremből kérve némi tejszínhabot fújnak rájuk, megkérnek egy buszsofőrt, erősítené föl a rádiót, ahonnan örmény népzene szól, dob, duduk és kamancsa, s lépegetnek körbekerbe.

A világnak több mint hatvan országában élnek örmények – örményként. Erdélyben az utolsó fejedelmek alatt, úgy hírlik háromezer család lett hazára. Ami Jerevánban most épül, az a világ örményeinek pénzéből emelkedik. Kétszer annyian vannak, mint az otthoniak, átlagbérük vélhetőleg magasabb, mint az itteni ötven dollár. Egyikük franciául beszél a nagy tó partján, 1915-ös menekült család sarja valahonnan Elzászból. A felesége

azonnal talál rokoni szálakat a „magyarok” között. Egy templomkapuban idős német hölgy magyarul köszön. Nagybecskerekéről menekültek el a háború végén a magyar- és németirtó szerbek elől. Úgy látszik az emberiség két részre osztható, örményekre, meg olyan valakikre, akik megölik vagy megölnék az örményeket.

A szurtos koldusgyermek utcasarkokon át nyivákol, magamagát sem véve komolyan: „help me fifty dram...”, Ez csak pár fillér. Lába ragad a kosztól, ahogy a járda is, omló betonfalak, rozsdás szökőkutak, váratlanul végződő csövek, járdából kiálló szögvasak, elmondhatatlanul zavaros belső udvarok, olyan Volgákkal és Ladákkal, melyekre már semmiféle fizikai törvények nem érvényesek, a füstcsövek kivezelve a blokkházak falain (Azerbajdzsán lezárta az energia-vezetékeket), mindez a világ egyik legszebb fekvésű fővárosában, ahol háromnegyed évszázadnál öregebb ház már nincsen, csak egyetlen fakapu, amely csoda, hogy van, bár rohad az alja. Valaki beinvitál egy panelház udvarára és a bádoggarázsok meg a szemetes kukák mögött fölsejlik az alkonyatban egy kápolna, valamikor a tizenharmadik században épülhetett. Ám mögötte mindjárt parkok, csöndes és kedves mulatóhelyekkel, csöndes és kedves feketehajú emberekkel.

A legmagasabb kultúra és a legmélyebb szegénység, s mindaz, ami ezzel együtt jár: spiritualitás, istenközelség, életszentség, az első Arisztotelész-fordítások, örmény nyelvű biblia a negyedik századból, Zénon és Avicenna egyfelől, nyomorúság, kedély, igénytelenség másfelől. S mindez egyszerre, együtt, ugyanabban a téridőben – természetesen. Ez csak Keleten lehetséges – Indiában, Kínában. Jerevánban (Jerebuni néven Noé lakhelye volt, erre ma egy sörmárka emlékeztet) egy urartui erőd és Sengavit hatezer éves bronzöntödéi között a hentesek utcája – ahol nemcsak a pultok vannak tele azonosíthatatlan állatok azonosíthatatlan darabjaival, hanem a föld is, a járda, a faágak, a teljes légtér.

A másik oldalon olyan szőnyegek, amelyek Európában házakat érnek. Háromnegyed évszázados orosz jelenlét után rohamos amerikanizálódás, de az utcán nem szabad fütyülni, hiszen csak az ördög fütyül. *Gyumri* városát elpusztította az 1988-as földrengés. Romok, nyomorbódék, bádoggváros, nyomorékok. A főtéren a kultúrház elszállíthatatlan romjai mellett a nagy utak tengelyében hatalmas új diadalív, alatta kis bronzszobor, *Charles Aznavour* szobra. Mítosz, látvány és életkeret. S van itt egy békebeli kereskedőház, egy eloroszosodott szobrász emlékmúzeuma, aki a legmagasabb bolsevik köröktől kapta a megrendelést. És ama különös kegyben is részesült, hogy halott maszkot készíthetett nevesebb megrendelőiről. Itt lógnak

és fekszenek a lárvaarcok – Lenin és családja, Dzerzsinszkij, Majakovszkij. És mindenféle hacskarok. Állítólag ötvenezer darab van belőlük, de nem akad két egyforma. A hacskar emberméret körüli téglalap alakú kő, amelyre keresztet faragtak. Kis nációk szeretnek felmutatni egy-egy tárgyat, amivel ők járultak hozzá a világkultúrához. Aki például járt a ljubljainai piacon, az biztosan vett azokból a kis fenyődeszka darabokból, amelyekre tréfás képeket festettek. A méhkaptár elzárására szolgál. Ezt adtuk mi a világnak – mondja a szlovén. Az örmény ajándéka a hacskar. A szent kereszt jegyében. Ám egy ősi temetőben friss vérnyomok vezetik a szemet a kőlap tetejéhez. Egy levágott kakasfej mered bele a napba. Hol vagyunk? És mikor?

*Alexa Károly irodalomtörténész (bal) és Dávid Csaba író
2004. 03.17-én a Litea Könyvszalomban Benedek Katalin:
Művészek és alkotások I. könyvének bemutatóján*

Örmény katolikus plébániatemplom, Erzsébetváros (1766–1791)

Ávedik Lukács

1847–1909

Erzsébetvárosi születésű, ott szolgál papként, tanítóként és közeleti emberként élete végéig. Apja városi alkapitány, az 1849-es kozák, de még inkább az oláh betörés mindenüket elpusztítja, csaknem életüket is. Iskoláit szülővárosában és Székelyudvarhelyen végzi, teológiát Gyulafehérváron tanul. 1871-ben szenteli pappá Bécsben a mechtarista püspök. 1878-ban – tekintve, hogy városának kegyúri joga van – szavazás előzi meg plébánossá választását. Ebből szoros eredménnyel kerül ki győztesen, de a választás erősen megosztja a polgárokat. 1891-től esperes. Határozottan részt vesz városa közeletében: elnöke a takarékpénztárnak és a katolikus iskolatanácsnak. Sokat ír, főleg az Armeniában, elsősorban az igazi örmény hagyományok és a nyelv megtartása érdekében. Indít pl. örmény olvasókönyv sorozatot, küzd egy örmény nyelvtan és a magyar-örmény, örmény-magyar szótár létrejöttéért. Idevágó cikksorozata pl. Az örmény keresztények védharca. Élete és munkabírása teljében hal meg, noha pár év betegeskedés után. Egyházi embertől talán szokatlan végső kívánsága, mely szerint: "Határozott akaratom, hogy temetésem előtt feboncoltassam, illetőleg szívem kivétessék." Korpulens, kedélyesnek látszó személyiséget mutat fényképe, aki azonban még holtában is megosztotta a híveket, elsősorban az örmény élet legfontosabb kérdésében: tett-e eleget a beolvadás ellen, hogy az örménység „megőrizze faji erényeit”. Főbb művei: Az örmény szentmise szertartásai (1876), Az örmény katolikus szent mise (1905), Szentföldi emlékfűzér az első magyar jeruzsálemi zarándoklás alkalmából (1883), Az örmények történelme – az V. századig (1887), Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája (1896), Az örmény kereszténység eredete (1904). (L. Polyák Mariann kismonográfiáját: orkut.btk.ppke.hu/07Polyak.pdf)

(A.K.)

Az ebesfalvi örmények első összeírása

A történelem világánál bemutattuk, hogy az Ebesfalvára költözött örmények Ani romjaiból menekült ősöknek unokái, kik 1685-ben Moldovából jöttek be. Bizonyára mindenkit közelebből érdekel, hogy kik voltak az első betelepülők. Jóllehet a 17. század végéről ily fennmaradt névjegyzéket nem találunk, mert bizonytalan idők fellegei jártak Erdély láthatára fölött, és ily összeírás ha történt is a pusztító események könnyen fölemésztték; de másrészt a változó viszonyok között is csekély állandóság mutatkozhatott a beköltözöttek részéről; azért fel kell tennünk, hogy az első kimerítő és hivatalos összeírás akkor eszközöltetett, midőn Erdélyre a béke sugarai kezdtek szétlövellni. Egy ilyen becses emlékkönyve van Erzsébetváros levéltárának, melyben az ebesfalvi uradalom s annak lakói össze vannak írva azon okból, hogy a bérfizető örmények mindenike tudhassa, hogy a kincstárnak évenként mennyit köteles a házhelyért fizetni. Ezen névjegyzék habár 1727-ből, tehát 42 évvel később származik, mindazonáltal egyetlen forrásunk ez lévén, bátran hivatkozhatunk ezen okmányban felsoroltakra mint elődeinkre.

Az ebesfalvi örmények mint taxalisták (házhely bérfizetők) 1733-ig szerepelnek. A házhelyekre kis, alacsony zsindeyes házat emeltek, de a Nemes utcában, hol először telepedtek le, kőházakat építettek. A bérfizetés egész és fél taxából állott és csak a lelkészi lak volt bérmentes. Az egész házbér 6 frt. 40 kr., a fél házbér 3 frt. 20 krban volt megállapítva, csak két egyén fizetett kegyelemképpen 5–5 forintot, és két szegényebb 1 frt. 40 kr., évi taxát.

A Nagy- és Nemes utcában laktak a következő örmények:

Menyhárt Gáspár, Márton Márton, Borbély János, Márton Mihály, Tódor György, tisztelendő Emánuel háza, Lukács Tódor, Miklós Simon, Ötves Kristóf, Márton Miklós, Kopatz Lukács, Lázár Márton, Dániel Pál, Dániel Mihály, Lukács Márton, Savul Mészáros, Tódor Dávid, Zakariás János és Petráska Mihály, Szabó János, Medve Miklós, Szánám Keresztély és Bogdán Kristóf, Csiki Márton, Patrubány Zakariás, Zakariás Gergely, Jákobi Márton és Imre Márton, Deák István, Kindó Simon, Timár László tanító, Szöcs Gergely és Kopacz Péter, Kápsikoda Bogdán, tisztelendő János lelkész háza, Maxin Jakab, Tódor Miklós, Papp Miklós és fivére Antal, Kénzsi Márton, Deák János, Potoczki István, Maxin Márton, Papp Miklós, Bogdán timár, Medgyesi Bogdán, Plébánia ház, melyben Papp Mátyás és Lőrincz lakott, Kabdebov Antal és Isay Gáspár, Simon Kristóf, Kabdebov

Iván, Simon és Mihály testvérek, Karácson János, özvegy Kabdebovne, Lukács Márton, Kopacz Péter, Zachariás János, Lázár János, Jákobi Krisztof özvegye, Csiki Dávid, Potoczki Mihály, Kiss Márton, Szöcs Tódor, Csiki István és Lukács, Dragits Mihály, Csiki Miklós, Izsák János, Szabó Dávid, Szentpéter Krisztof, Krisztof István, Bosnyágh Antal, Miklós Lukács.

Ezen utcák lakóitól begyűlt 380 ft.

A Kis utcában:

Tarisnyás Tamás, Pleska Szöcs Lukács, Izsák csizmadia, Murád özvegye, Imre András, Krisztof Ábrahám, Krisztof Tódor, Dajbukatt Jakab, Krisztof Miklós, Arcsindár Simon, Felnagy Krisztof, Ábrahám Pál és Krisztof mészáros, Szabó Lukács bej, Maxim András és Kozák Jakab, Bogdán szöcs, Simon cipész, Krisztof Gergely, Petráska szöcs, András Márton és Karácson Krisztof, Török János, Tarisnyás Gergely, Szabó Krisztof, Sokebine Dávid, Dobál János, Csizmadia István, Boricza András, Szöcs Maxin, Persián Csumert, Tódor István és Krisztof István, Bosnyágh József, Hárip Simon.

A Kis utcába megtelepedett örmény bérfizetőktől 1727. évben begyűlt 106 ft. 40 kr.

Kicsiny volt a nyáj, de a szorgalom, Istenbe vetett bizalom és hűség megkoszorúzta számukat és hálásan megfizette igyekezetüket.

Krimiai élmények*

... A helytől, hol születtem nem szívesen váltam el; akkor, midőn tőletek elbúcsúztam, még inkább éreztem, hogy milyen igaz szavakat zengett el lantján Ovid, midőn így szólott: „Az elfeledetlen haza nem tudom mily bájjal vonja magához gyermekeit”....

Predeálban megvizsgálták bőröndömet; de – mondhatom – sokkal tisztességesebb bánásmódban részesültem itt én, mint ti a jeruzsálemi útban; minden ruhámat csinosan visszahelyezték. Innen előbb Plojestbe, aztán Jassyba, végre Odessába mentem. – Odessa párját ritkító szép, kellemes város; valamennyi nyíl-egyesen utcája faragott gránit-kövel van burkolva és két felől díszfákkal szegélyezve. E várost sok nagy és pompás ház

---

* Csiky Lukács mechtáristát, a velencei mechtáristák kongregacioja a folyó év elején Erzsébetvárosról Krimiába helyezte. A mondott atyának az orosz birodalom ezen jelentékeny szigetéről, Erzsébetváros szeretett plebánosához intézett levele szolgáltatott a derék cikk-írónak ezen érdekes közleményére anyagot. (Szerk.)

díszíti, melyek bádoggal vagy rézzel vannak fedve. Odessában előkelő örmény várakozott reám, ki miután tisztességesen megvendégelt, kocsiján kivitt a Fekete-tenger partjára; délután 3 órakor elindultunk a „Mihály” nevű orosz páncélos hajóval Sevastopol felé. A tenger erősen hullámozott; szálló-emelkedő hajónkat a hullámok 8-10 méter magasságra is fellóbálták. Sevastopolban 9 tagból álló örmény küldöttség – 5 kereskedő, 2 ügyvéd és 2 jogász – fogadott; e kedves személyek tisztán beszélnek az örmény nyelvet. Sevastopolban fényes lakomát rendeztek, azután estefelé Simferopolba, Krimia fővárosába utazánk. Megérkezésünkkel éjfél borítá el a terjedelmes várost. Másnap reggel 21 örmény atyafi üdvözlé megérkezésemet. Lakásom és az iskola egy fedél alatt áll. Az iskola nyilvános, és kat. jelleggel bír; innen a növendékek az orosz közép tanodákba vétetnek fel. A tanulók (fiú és leány) száma 54. Ezen iskolában 3 tanító és 1 tanítónő működik; az egyik tanító az orosz nyelvet tanítja; fizetésük fejéenként 400 rubel. A 40.000 lakossal bíró Simferopol sokkal nagyobb, mint Kolozsvár... Narancsban bővelkedünk, darabja 4-5 kr; a Jaffából hozott narancsok jóval édesebbek az itt termetteknél. Van déli gyümölcs is elég, sőt tavalyi szőlőben is bővelkedünk. A bor kitűnő és olcsó, a rizling nagy kupája 50 kr., a helybeli fekete bordeaux-inak vedre 4-5 frt. Jelenleg kosztból élek; a dél-ebéd, 3 tál étel, havonként 10 rubel; ízletesen főznek, caviar (hal-ikra), szárdella mindennapi eledel. E városban sokféle hivatal van, itt lakik a kormányzó is. Az örmények száma 1300, kik közül mintegy 500 katolikus, míg a többiek a nem-egyesület felekezethez tartoznak. Az orosz faj közül a nőnem kiválik műveltsége és finomsága által; de az örmény nőket szépség és kellem tekintetében utól nem érik.

A cserkesz és georgiai nép, úgy szintén a görög nők bámolni valók. Igazán – mondhatom – ez a szépek országa.

...Csak az fáj, hogy az állam nem enged be semmiféle politikai lapot; azért meg kel elégednem a „Vasárnapi Ujság”-gal.

Lakásom – úgy látszik – ideiglenes; mert új papi lakot akarnak építeni a nyáron; szobáim bebútorozására 600 rubelt áldoztak.

Mióta itt vagyok, a vendégszeretet miatt egyszer sem ebédelhettem otthon, vásár- és ünnepnapokon, valamint minden házi vigalom alkalmával a milliomos Cseráclián Chácseresz örmény családnál vagyok; kocsit küldenek utánam, ha akaratom ellenére a meghívásról néha napján elfelejtkezem. E háznál – hol 1000 rubelt érő zongora van – nevelőnőt tartanak a két igen kedves és szép leány mellett. Sok előkelő vendég fordul meg itt... Csaknem minden örmény családnál található valami hangszert; mert az

örmény nagyon kedveli a zenét és az éneket. Itt is hallottam már magyar dalokat; de a csárdás előadása nagyon vontatott...

Az éghajlat itt oly enyhe, hogy a növényzet már februárban megindult; jó termés mutatkozik. A marhahús fontja 10 kr., legdrágább a borjúhús; egy font jó szalámi 30 kr. Hal van elég, de drága; mert a benn maradt zsidók alku nélkül vásárolnak.

Az oroszok, valamint az örmények lakházai kívül-belül nagyon díszesek. Az örmények szűz Mária iránt kiváló tisztelettel viseltetnek; minden háznál van Mária-szobor vagy Mária-kép és mellette égő lámpa. Mint mondják a Krimiában élő örmények száma a 10000-et megközelíti; minden városban van örmény, kik nagyrészt kereskedők vagy gyárosok. – Simferopol a tengertől oly messze van, mint Erzsébetvárostól Tövis.

Az orosz templomokban természetesen orosz nyelven énekelnek; a miénkben, mely az erzsébetvárosi klastromi templomhoz hasonló, örményül foly az isteni tisztelet. A misét az örmény egyházban úgy végzik, mint nálatok; itt is szokás a népnek kijelenteni, hogy kiért mondotta a pap a szent misét, s azután állva imádkoznak az illető lelke nyugalmaért. A templom tömve van buzgólkodókkal s gyönyörűség hallgatni a gyermekek kettős (duett) vagy négyes (quartett) énekeit, mit zene vagy orgona kísér. Az énekekre a kántor tanítja a növendékeket – ez derék egy ember; fizetése 600 rubel, nem kevés, de megérdemli.

A muszka-lakk és a muszka-vászon csak itt található valódi minőségben, s épen ezért, mert nem utánzott – meglehetősen drága. Az ipar és kereskedés Erdély kereskedelmét jóval túlhaladja. Itt folytonosan építenek és szebbnél szebb palotákat emelnek; mert rohamosan nő a lakosság száma.

A ruhaneműeket és más egyéb tárgyakat itt is meg lehet venni annyiért, mennyit fizettem azokért hazámban. A borszéki-víz helyett naponta citromot vagy narancsot fogyasztok – A közkatonaság öltözete nyomorúságos. A kozákokat összehasonlítani sem lehet a magyar huszárral. – Sevastopol kikötője nagy és biztos, kilátása meglepő. Simferopol semmi erősséggel nem bír. A levelek 6 napig utaznak, úgy látszik Galicia felé van a postai közlekedés megengedve. – Az esketés díja itt sokkal nagyobb, mint nálatok; – ha gazdag a vőlegény 200 rubelt is ad a papnak; még a szegény is legalább 10 rubelt fizet az Úr szolgájának e szent ténykedésért. A napokban egy gazdag örmény dohány-gyárát fogom megáldani... Házszenelés évenként kétszer van, karácsonykor és húsvétkor; a kettőből begyűl 300 rubel. – A mise-stipendiumot rendszeren 5 rubellel díjazták; de azért megtörtént, hogy egy gyázmiséért 50 rubelt adtak.

Az erkölcs öre: a szemérmesség itt is, mint más nagyobb városokban – gyász fátyolt hord; csak az örmények a vallás és erkölcs őszinte példányai.

A kártyázás itt valamint a nyilvános, úgy a magán helyeken is nagyban foly; csak estve kártyáznak, játék közben csak francia kártyát használnak.

A krimiai kath. örmények a Saratowban lakó latin kat. püspökség joghatósága alatt állanak; – a püspök neve Cattmann Ferenc. – Legalább egy pár hónap eltelik, míg orosz alattvalónak ismernek el; mert ez itt roppant nehézséggel jár.

Gondolom levelemből megismerhetted Krimia viszonyait. Ezen reményben leteszem tollamat, kívánva, hogy; légy sokáig boldog, a míg csak szíved dobog. Ezt óhajtja e cikk szíves olvasóinak is

Ávedik Lukács

Szentföldi emlékfüzér

XVII.

A keserű szenvedések városához alig másfél órányi távolságra délen fekszik az emberiség boldogító örömének földerengési pontja: Bethlehem.

A magyar tudományos akadémia örökre megtisztelve érezheti magát, hogy az öröm szomszédja az öröm, vagyis, hogy ő találta fel e két szónak rokonsági közelségét a hangazonosság által, minek következtében a megváltás dicső két szomszédos helyét önkéntelenül is szótárába beiktatá, ép úgy, mint midőn a Gondviselés e két világbecsű község szomszédos fekvését egymás közelébe utalá, s titokteljesen tudtul adá, hogy Bethlehem nélkül nem lesz vala Jeruzsálemünk, hogy édes Üdvöztőnk születési örömét, a megváltás drága fájdalmai tették ránk nézve üdvösökké.

Miként Csikországbán a szentek nevét viselő községek vannak tulsulyban; úgy Palestinában is a „Beth” szó az uralkodó. Azért találunk Bethel: Istenháza, Bethania: szegénységháza, Bethlehem: kenyérház s ezekhez hasonló községi elnevezéseket, melyek nem annyira esetlegesek, mint tikos értelmű jellemkifejezések.

Alig mutatkozott a szelíd hajnal kedves arculata, midőn az Isten 10-ik parancsában előforduló s „az egyébnemű jószágot” is megelőző türelmes hordárok, lajhár-társukat visszasan utánzó kiáltásaikkal tudunkra adták, hogy a kijelölt időben megjelentek.

Önérzetes kalauzunk megadá az ordért: „kettős rendekbe fejlődj”, s mi virgonc s jól felnyergelt szamarainkra kapva, a parancsnok vezetése

s a számárhajtó gyerkőcnek mellbetegekre emlékeztető gyakori hehegése mellett, a jaffai kapun át a muszka telep felé ügeténk. Itt közkívánatra bementünk az orosz templomba, melyhez hasonlót gazdagság-, fény- és tisztaságra nézve Jeruzsálemben nem lehet látni. Meglátogattuk az orosz archimandritát, ki narancsokkal dúsan megajándékozott s megígérte, hogy estve felé viszont meglátogat. Minthogy pedig e telepen orosz vendéglők is léteznek, a meleg ellensúlyozása végett sört rendeltünk; oh, de ez vajmi kínos ital volt, valóban méltó Jeruzsálem emlékéhez! azért a többletet a palackokba vendéglősünknek adományozva, tovább látánk.

Utunk a nagyszerű zsidó menház közelében vezetett el, melyet egy gazdag angol zsidó Montefiore alapított szegény zsidó családok számára, hol majdnem 100 család nyert életfogytaig teljes ellátást.

Az utban arab karavánokkal találkozánk, kik alázatosan köszöntettek „szobach her”, a mire „mit szobách” válaszolánk. Látható érdeklődéssel mondogatták utánunk ezen egyedül érthető szót „Iszkenderich”, úgy látszik, hogy bennünket is alexandriai menekülteknek, még pedig, mint a khaváz tolmácsolá, spanyol eredetűeknek hittek.

A terméketlen kővilágot, a kellemes növényvilág kezdé felváltani, olaj és narancsfák illatos húsében vígan haladánk; vezetőnk minden sz. emléket figyelmünkbe ajánla s buzgó megjegyzésekkel kísérte különösen azokat, melyek a kisded Jézus csecsemő korából maradtak fenn.

Mintha csak számárháton nevededtünk volna, oly biztonsággal apróztak egyes, csinos állataink. A szorosok, hirtelen emelkedő hágók, meredek tetők legkevésbé sem zavarták mentőkben, sőt olykor olykor pajzánul neki estek az útszéli bogáncs kóróknak, mert ekkor volt ezen terményeknek is évadja. (Miféle vad éjben született ez a szó!)

Bethlehemhez közeledve ismét kövesebb lett utunk, azért újból a kettős sort vettük elő s úgy vonultunk be a csinos Bethlehembe, mely habár kicsiny, de azért sokkal vonzóbb külsővel bír, mint Jeruzsálem.

Bethlehem, melyet az arabok „Beith-Lam” neveznek, olaj és fügefák által, mint természetes védfal által van kerítve, kellemes, termékeny vidékkel bír; nem csoda, hisz itt született az élet kenyere, édes üdvözítőnk; Dávid király, Megváltónk nagyemlékű rokonöse; sz. József és a b. szűz, szóval a sz. család e kis városból veszi eredetét.

Bethlehemben az emeletes házak, melyek négyszögű szürke kőből vannak építve, nem ritkák; a tisztaság is észrevehetőbb; népe szép, értelmes, jámbor és közlékeny. Ismerek bizonyos Abufeleh nevű sz. emlékekkel kereskedő arabot, ki a délutáni istentisztelet szertartásait latinul könyv

nélkül recitálá; különben munkásságáról tanúskodik, hogy a bethlehemiek az európaiakkal kereskedelmi viszonyban állanak, mert innen kerülnek a gyönyörű olvasók, a sz. faragványok és különösen a gyöngykagylókból művészi kereszteteket s egyéb a kisdéd Jézusra vonatkozó finom emlékeket készítenek.

A város végpontjául tekinthető az erődszerű épülettömeg, mely a ferencrendiek zárdája s a sz. Ilona által épített Krisztus születése templomát foglalja magában, csak fájdalom, hogy ebből csekély rész maradt a katolikusoknak, mert a középhajó a görögöké, a végső pedig az örmények tulajdonát képezi. A templom pítvarába meghajolva lehet bejutni, hisz ott, hol Istenfia istállóban született, az égre néző ember is megalázhatja magát. A templom belseje korintheta oszlopokon nyugszik, felül a plafond hiányzik s csak a tömött gerendázat tartja a vastag falazatot egymással összeköttetésben.

Megérkezésünk után egy hosszú terembe, a sz. Ilona termébe vezettek, hol a spanyol házfőnöknék bemutattak, azután a barlangokban sz. misét végezve, a templom berendezését vettük futólagosan szemügyre.

Jézus születése helyéhez több lépcső vezet le, hol e szavak hirdetik a világeseményt „itt született Jézus szűz Máriától”, ennek egy másik barlangba hatoltunk, hol a jászol állott, most e drága ereklyét Rómában őrzik; a keleti királyok hódolathelyét pedig nagy ezüst csillag jelzi homályos lámpafénybe burkoltan. A főoltár hátsó terében van sz. Józsefnek a kivégzett ártatlan kisdedeknek, sz. Paula és Eustách, úgyszintén sz. Özsébnék síremléke megörökítve. Lelkesült örömmel szemléltük, hogy f. királyunk bőkezűségéből itt is mily szép anyatemplom készül.

A vallási türelmet, vagy helyesebben mondva a felekezeti békét, egy török katonáőr tartja fenn – a miért a török kormány évenként jó baksist kap – ez egykedvűleg méregetett bornírt szemével, majd jött az őrváltás. Bizonyos fehér kitlis, muszkavászon nadrágos egyén, fezzel ellátva belépett s leoldá az őr oldalfegyverét, átvevé a fegyverre tűzött szuronyát, s így lefegyverezve elküldé pajtását. Ez volt az őrváltás török modorban.

A zárda templomából pár száz lépésnyire esik azon barlang, hová a boldogságos szűz menekülvén, a mint isteni gyermekét szoptatná, emlőjéből fecstej hullott alá, ennek emlékére szokás bizonyos téstzanemű kerek talizmánokat készíteni s a zarándokoknak ajándékozni. Egyébiránt e helyet mozlim, zsidó, keresztény anya egyaránt kegyelettel, hittel látogatja, mert azon vallási meggyőződés élteti, hogy anyasági kérésök meghallgatás nélkül nem marad.

A mint a zarándok Bethlehembe érkeznek, mindjárt megpillantja a nagy árvaházat, hol a bennszülötteket lakatos, kovács, asztalos, szabó, cipész, szóval minden szükséges mesterségre a barátok megtanítják. Az igazgató előzékenységét fekete kávé és frissítőkkal tanusítja, megmutatta a háló- és tantermet, a zeneszobát, hol egy szép pianino várt pártfogóra, amit meg is talált, s most magyar daloknak lett tolmácsa.

Bethlehem lakói számát 5000-re teszik, ezek általában katolikusok, alig van 100 mohamedán köztük. A férfiak kaftán és sárga turbánt hordanak, a nők fátyolozatlanul járnak és arcuk szelíd lelkületre mutat.

Bethlehemtől fél órányira fekszik a pásztormező. Itt legelteték az éj csendjében nyájukat a pásztorok, midőn az égi szózat a született kis Jézus üdvözlésére őket felhívta.

A sz. József nővérek nyomorult alagokban, mondhatni pincékben tanítják munkára az elég szorgalmasoknak látszó leányokat, kik bámulatos gyorsasággal olvasókat készítenek. Az illemről is van tudomásuk, mert bemenetünk alkalmával rögtön felálltak, s tárt karokkal lejtve hangosan üdvözöltek. Ezenkívül van egy másik magánosan álló nőzárda, mely egyike Bethlehem legszebb épületeinek s különösen nagy és rendezett kertje mintagazdaságot bizonyít.

A még hátralevő időnket a buzgóság emészté fel. – Hálát adva Istennek s a barátoknak minden jóért, felnyergelt szamarainkon visszavándorlánk.

Útközben közel a görögök Illés nevű zárdájához s ama tiszta forrású kúthoz, hol a sz. család egykor pihenőt tartva, szomját oltá, betértünk a kápolnába, majd a gyógytárba, hol a kegyes szívű gyógyszerész finom lemonádéval kínált meg, megmutatta a kórházat, hol 40-50 ágy volt, most ezúttal beteg nélkül. A betegek ingyen ellátásban részesülnek, sőt Bethlehem és vidéke ingyen kapja a gyógyszereket innen.

A szívélyes fogadást megköszönve, gyorsan utrakeltünk, teherhordozóink is végre hazájok vágjától nyakrafőre törtettek előre, de meg is adtuk a versenyfuttatás árát. A palestinai jargonnal éktelenkedő zsidók hülye szemeiket orozva méregették reánk, mi pedig ezt hidegen hagyva, megtörtént velünk is a közmondás baloldala, hogy „a ki zsidónak nem köszön, kívül esik a küszöbön”, mi is egy hajlással megszenteltük a földet, mert a nyeregből futás közben egymást kisodortuk; azonban Istennek hála bajunk nem történt s így mondhatni szerencsésen hazaérkeztünk.

A gyergyószentmiklósi örmény katolikus templom és temető (archív felvétel)

Bányai Elemér (Zuboly)

1875–1915

Mindenki a felvett nevén emlegette a fővárosban, életében-holtában, esetleg „maga, örmény”-ként szólította a kései kocsmaasztal mellett, amint azt Krúdy Gyula Ady Endre éjszakái című emlékező gyűjteményében olvashatjuk. Rövidre szabott élete első és nagyobbik felét Erdélyben, az utolsó évtizedet Pesten élte le. Őt tekinti a magyar-örmény irodalmi köztudat az igazi és jellegzetes örmény írónak, aki a régi idők és modern kor határán élt, gyermekként még személyesen megtapasztalhatta magát a valódi, hagyomány vezérelte örmény életet, ám ez az idő már egybeesik fajtája asszimilációjának végső szakaszával. Az „örmény metropoliszban” (ezen a címen jelent meg 2001-ben egy kisebb válogatás tőle az örmény önkormányzat támogatásával), tehát Szamosújváron született sok gyermekes családban, hamar árvaságra jut, gyámjai azonban derekasan gondoskodnak róla. Tanára volt Szongott Kristóf is, az örménység „örleke”, az Arménia létrehozója és az örmény emlékek legelhivatottabb bűvára. A középiskolát Kolozsvárt és Máramarosszigeten végzi, 1893-ban érettségizik, bevonul, tiszti vizsgát tesz és a Kolozsvári Egyetemen tanul tovább. 1901-ben magyar-francia szakon végez, ezután doktorál. Ekortájt kezdi újságírói pályáját Erdély fővárosában, rövid időre visszatér szülővárosába, itt lapot alapít (Szamosújvári Közölny), kiadja hallatlanul gazdag örmény anekdotagyűjteményét majd 1904-ben felköltözik Budapestre. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának gyakornoka és hírlapíró. Meghal kislánya és felesége. Egyszerre szorgalmas és mozgékony újságíró, könyvtármélyi tudományos kutató és éjszakai ember. Igazi „ködlovag”, akiből-amiből oly sok járta az akkori pesti utcákat. „Lobogó temperamentum” – írja róla Schöpflin Aladár – „soha semmiféle körülmények közt nem kímélte magát.” Bohém volt, „de a gallérja mindig tiszta”. A pesti félmúlt története izgatta művelődéstörténész-újságíróként, a napi események, aktualitások mellett, amelyek közül is elsősorban a szegénység és az igazságtalanság esetei és történetei. „Az

aktualitás csak örvéül és ürügyéül szolgál Zuboly gondolatának, amelyeket saját lelkének tüzén zománczott meg és amelyek legtöbbször meg is haladják egy újságcikk érdekességének határait” – írja róla halála után a Budapesti Újságírók Egyesület által kiadott Zuboly könyve (1916) megjelenésekor Szini Gyula. Bányai Elemér élete és sorsa csupa kettősség: elkötelezett örmény és vállaltan magyar, mélyen erdélyi lélek és pesti „alak”, a polgári radikálisokhoz kötődő szabadkőműves és a nemzeti értékek következetes képviselője, történész és „újdondász”, bohém, de állandó „nyárspolgári” nosztalgikkal. Mindenki szerette, még Ady is, aki egyik legszebb „magyar” versét ajánlotta neki (Négy-öt magyar összehajol) és halálakor is verssel emlékezik meg róla. 1915 nagypéntekén hal meg százada élén, „népfelkelőként” az Uzsoki szoros közelében. A legszebben Krúdy Gyula jellemzi közvetlenül a halála után, de még jelenvalósága hatásán merengve. „Zuboly, e furcsán, sokszor mókázó magaviseletű, önmagában rejtőzködő férfiú számos olyan hangot hordott a tarisznyájában, amelynek hallása olyan különös hatással volt reám, hogy jó darab ideig elfelejtettem életem céltalanságát. Volt valami a drága lényében, bohókás, gyermekes észtől csillogó beszédmodorában..., medvelépésében – ami gusztust csinált az élet másnapi folytatásához. Talán mert megéreződött rajta valami végtelen jószág... Úgy adta magát, amilyen volt. S ezért volt a legelső gentleman Budapesten. Egészen természetes dolog, hogy Zuboly elesett a csatában. Hisz azért ment oda, hogy most is azt csinálja, amit egész eddigi életében: kötelességet teljesíteni. A kötelessége az volt, hogy a szorost védelmezze. Zuboly védelmezte a szorost, amíg a Puskin származékainak golyója eltalálta. Istenem, mily különös dolog, hogy Dosztojevszkij és Csehov maradéka, fajtája, az ábrándozónak, szerencsétlennek, szimpátiára méltónak vélt orosz, lelövi Zubolyt a Kárpátokban! Végzetes farsangi éj, midőn a testvér dőfi le testvérét az álarcosbálban. A forradalmár Zuboly, az idealista, a rajongó, a beteg lelkek vigasztalója, az igazság, emberség papja, a legderekabb, ahogyan azokat az orosz szabadságdalnokokat elképzeljük, akiket Szibériába visznek: orosz fegyvertől találva hull a hóra... Az uzsoki szorosban furcsa kardalt zengenek a vércseppek.”

Sajtótörténeti kötetek és az anekdotagyűjteménye mellett sok száz cikke vár a felfedezésre (Magyar Nemzet, Magyarország, Újság, Magyar Polgár stb.) dr. Bányai Elemérnek.

(A.K.)

Örmény anekdoták és egyéb apróságok

Vagy négylovas hintó vagy Szamosújvár. Székely közmondás, abban az értelemben, hogy ha már lopásra szánja el magát az ember, akkor legalább négylovas hintót lopjon, kevesebbet nem érdemes a szamosújvári „intézetbe” kerülni.

Hallja maga te. Szójáték, de egyuttal szállómondás, melyet a hencegőkkel szemben szoktak a nevetségessé tétel végett alkalmazni. Az eredete is onnan datálódik, hogy midőn egy előkelő úr egy örmény kikicsárt megszólított és megfedett, a miért az nem beszélt vele elég alázattal, a kikicsár tette magát, hogy nem jól ért magyarul és „hallja maga te” féle modorban mindenféle gorombaságokat zúditott ártatlan arccal az előkelő úr fejére.

B. letette a fejét* s a háza mindjárt felfordult: B. vár térile éz kélahe u pusztitehile dune. A legszebb és legmélyebb értelmű közmondások egyike. Jelentése: egy pillanat alatt semmivé lesz egy nehéz, komoly és becsületes munkában eltöltött hosszú életnek minden eredménye, mihelyt a ház (intézmény) lelke és fenntartója kidől, kinek munkásságát a nyomába lépő léhaság nem képes sem méltányolni, sem megérteni.

Mi a cseléd? Pénzen vett ellenség: incs e kuhárká? bánov kénác tésnámin. Vagy: Báni vérá nékaze kuhárkán. Ebben a közmondásban két olyan szó is van, melyet sem a régi, sem az irodalmi örmény nyelv nem ismer. Az erdélyi és a szamosújvári örmény nyelv a hazában önállólag fejlődött s elzárva lévén minden oldalról az összefüggő és egységes örmény nyelv területektől, lassanként külön dialektussá vált, melyre hatással voltak a magyar nyelv és az oláh népnyelv, míg viszont az örmény nyelv és az örmény élet különösen a szamosújvári átmeneti jellegű magyar dialektussal szemben éreztette hatását, melynek szókincsén, fonetikáján helyenként szellemén is rajta van ez a bélyeg.

---

* Meghalt

A bánáti eretnek

Tizenhat évvel ezelőtt indította meg Szongott Kristóf az Armenia című havi szemlét Szamosújvárt, mely azóta, mint a magyar tudományosság egyik orgánuma reprezentálja a külföld előtt a magyar armenisztikát. Igen sokan úgy vélekednek, hogy ilyen orgánumokra Magyarországon nincs szükség. Ezek a léhák és a felületesek, kiknek előrelátása nem ér tovább az orruknál.

Mi meg vagyunk győződve, hogy minden ilyen irányú működés nagyon szükséges; először, mert ez a magyar tudományosság haszna, másodsor, mert kultúr kérdés. Ha minden európai nemzetnek megvannak a maga romanistái, germanistái, armenistái és a műveltségi kérdések minden egyéb ágának képviselői, Magyarországon még fokozottabb érdek, hogy ezek a kérdések se legyenek kirekesztve kulturális programjainkból, sőt a maguk helyén valamennyi a legjobb erővel legyen képviselve. Ha véletlenül a vidéknek is jut feladat – mint a hogy kellene – ebből a programból, valóságos istenáldás, mert némi szerény nívóhoz jut ezáltal a vidék, nemesebb törekvéseknek adhat impulzust és kivetkőzhetik lassanként barbár mivoltából.

Egy adomát kell itt elmondani, tehát nincs sok helye a refleksioknak. Az Armenia, miként mondtuk, tizenhat évvel ezelőtt megindult. Azóta évről-évre felkeresi Szamosújvárt egy-egy angol, francia, olasz, német örmény, kik tudással bírnak ezen orgánum létezéséről és megismerkedni óhajtanak az itteni viszonyokkal. Az Armenia megadja az információkat, az idegenek jó benyomásokkal távoznak és az összeköttetés a lappal megújul. Ha figyelemmel kísérenék a belügyminiszeri sajtóirodában a külföldi armenista lapokat, láthatnák, hogy Magyarország állandóan szerepel ezekben a lapokban a legjobb és leghitelesebb információkkal. Nemzeti-ségi fenekedések idején örmény részről mindig akad egy különvélemény, mely tudatja, hogy az elnyomatásról, üldöztetésről és egyebekről szóló hírek, görögtűz kivilágítás mellett való színpadi koholmányok, mert íme két és félszázad óta örmények is laknak e hazában, kiknek örmény voltak miatt még a hajuk szála sem görbült meg. Ez volna az Armenia egyik missziója.

Megtörtént azonban, hogy a lap megindulása idején egy előkelő bánáti örmény visszaküldte a lapot levél kíséretében, melyben az volt három soros terjedelemben elmondva, hogy ő magyarnak tartja magát és jobban tené a szerkesztőség is, ha felhagyna az örménykedéssel, mert ennek célja nincs. A tudós Szongott Kristóf elolvasta tízszer is a mérges levelet, azután leült, hogy egy rövid, de udvarias válasz kíséretében felvilágosítsa a bánáti „eretnek”-et tévedéséről. Megkezdte az írást reggel és azon vette észre

magát, hogy este még mindig az íróasztal előtt görnyed, előtte a megírott papirosok halommal állnak s a levél még mindig nincs készen.

– Fejezzük be gyorsan – mondta magában s miután hirtelen evett valamit, újra leült és csinálta a befejezést.

A toll frissen dolgozott, egymásután íródtak tele az üres papiros lapok, melyek mind rövid választ tartalmaztak a bánáti örmény három soros levelére. Késő éjszaka volt, mikor Szongott Kristóf letette a tollat és úgy érezte, hogy a rövid levéllel elkészült. Hogy mi volt a papír-halmazban leírva, néhány szóval sommázzhatjuk.

Pro primo: ne tanítson bennünket az úr hazafiságra, mert talán emlékszik még a szállóigére: magyarabbak a magyarnál...

Pro secundo: a ki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul!

Míndez persze okosan és érthetően kifejtve, a hogy az Armenia tizenhat éves folyama alatt megtette. Ekkor postára vitte a levelet és várt. El volt készülve rá, hogy a bánáti eretnek hadsereget toboroz, megjelenik vele Szamosújvár alatt és Armeniástul együtt kiirtja a földszínéről az örményeket. Két hónapig semmiféle ellenséges jel nem mutatkozott. A harmadik hónap végén azonban rózsaszínű utalvány lapot hozott a posta, melyen nem volt semmi üzenet, csak az eretnek előfizetési díja.

Ez volt a válasz a Szongott rövid levelére.

A bosszu

Nagy-Enyed pusztulásakor sok kárt szenvedtek az oláhoktól az örmények is. Üzleteiket feldúlták, kifosztogatták, vagyonukat elrabolták s a kit megkaptak, annak az életét is elvették. Egy Zakariás Imre nevű örmény kereskedő ujján megpillantották a mócok az arany jeggyűrűt, rögtön megfogták és kezdték ráncigálni ujjait. Miután a gyűrű nehezen járt, az egyik lándzsás fejszét ragadott s mind a négy ujját leütötte a szerencsétlen embernek, hogy könnyebben hozzájuthasson a gyűrű birtokába. A rettenetes gyilkosságok és rablások ellen lehetetlen volt a védekezés. Még a templom sem nyújtott oltalmat a menekülőknél, mert az oláhok petróleummal beáztatott zsákokat dobáltak be, meggyújtották és ekkor a templom ajtaját bezárták, hogy élve senki ki ne juthasson. A borzalmas vérengzésekről még ezek az epizódok sem nyújtanak képet, mert ezek csak a szerényebb esetek közül valók. De ezekből is képzelhetni, hogy a vadállatiasság minő jelenetei folyattak Nagy-Enyed utcáin 1848-49-ben.

Ebben az időben történt, hogy egy hatalmas termetű ifjú örmény honvéd, Gajzágó László megjelent Enyeden. Fia volt id. G. L. enyedi kereskedőnek s épen szülői és testvérei felkeresése végett sietett Szamosújvárról, hova a katasztrófa kitörése előtt pár nappal ment. Enyed ekkor már lángokban állott. Gajzágó nem szólt egy szót sem, hanem megragadott egy piacon álló lándzsás oláhot s egymaga felemelvén, az enyedi uj kollégiummal szemben levő lángtengerbe dobta, viszonzásul azokért, mikben szülőit az oláhok részesítették.

– Ti csináltátok kutyák, melegedj nála, – kiáltotta a kegyelemért esengő embernek s a következő pillanatban a vitéz ember lándzsájával együtt eltűnt a lángok között.

(Szilágyi Farkas adatai után)

A padon

A pad, melyről itt szó van, nevezetes szerepet játszott a régi Szamosújvár életében. Télen, nyáron, hóban, esőben, ott lehetett látni a patika előtt és jó időn keresztül ugyanazon embereknek nyújtott pihenő és szórakozó helyet. Mintegy nyolc-tíz év előtt aztán eltűnt és helyette egy másik, „a kor igényeinek megfelelő” csinosabb jelentkezett s ezzel az uj paddal körülbelül meg is szűnt minden a mi a réginek tradíciót, nemes patinát és egyéniséget kölcsönzött. Olyan volt pedig az a régi pad, mint Maupassant egyik karosszéke, mely két-három generációt kiszolgált, egykoron élt és már porrá vált embereknek volt a fáradtságukban enyhítője és maga előtt látta lefolyni a család egész életét.

Az a régi pad, mely immáron eltűnt, úgy állott egyszerű kopottságában hosszú időn keresztül a szárnyabontogató ifjúság előtt, mint a még bizonytalan, homályos törekvések „gradus ad Parnassum”-ja. A ki ide jutott és félénken, a meghatottságtól elfogódottan néhány percre helyet foglalhatott, itt érezte először jelentéktelen egyéniségének valamely értékét és itt éreztették vele először, hogy valaki lett, a ki érdemes a megélemedett, tekintélyes és komoly urak társaságára.

Mert az örmény patriciusoknak volt ez a pad gyülekező helye. Csak érdemes emberek foglalhattak rajta helyet és a nép lassan-lassan megszokta, hogy az odavaló jutást a sikerek végső célpontjának tekintse. Voltak ennek a padnak törzsökös alakjai, minők: Placsintár polgármester, Czetz professzor, Bárány plébános, Pap Tódor, Voith Miklós, Gajzágó deési főorvos

és mások, kiket nap-nap után ott lehetett látni, nyájias és okos beszélgetések között az Ave Maria megkondulásáig. Néhány percre üres lett azután a pad, de nyolc órákor már gyermekzsi bongás és előkelő hölgyek esti szoáréja élénkítette meg, míg nem ismét üres lett másnap reggelig, hogy ismétlődjék körülötte ugyanez az élet. A padon folytatott diskurzusok és adomázások gyorsan elterjedtek a városban és növelték a pad tekintélyét, mely mindennap kedélyt terjesztett maga körül és egész adoma köröknek vált központjává. Ezekből valók a következők is:

*

Czetz Gergely professzor és Gajzágó László deési főorvos a patika padján ülve beszélgettek. Miután a közösségi dolgokat letárgyalták, hogy-hogy nem, szóba került a fővényesség is.

Gajzágó László dicsekedve mondá:

– Annyit mondhatok, hogy egyetlen kívánságomat sem szoktam magamtól megtagadni.

– Könnyű neked, – szölt Czetz professzor nevetve, – hiszen te sohasem kívánsz semmit.

*

Az iparos stílus precieuse finomkodásainak kigúnyolására mondta el Czetz professzor nagy derűtség között egy ízben, hogy a szamosújvári sétatéren minő beszélgetésnek volt tanuja, mely egy cipész segéd és három szobaleány között lefolyt. A cipész segéd megpillantva a szobalányokat, leghódítóbb mosolyával és legműveltebb nyelvezetével fordult hozzájuk:

– Botczánat kiarszonyaim! Nem-e méltattak valjon látni, hogy mely tölgynek árnyékában nyugodnak delnőink.

A szobalányok megrémülve mondták:

– Bocsánatot kérünk, de nem tudunk franciául.

*

Dicsekedve mondá egy apa Czetz Gergelynek, hogy minő karriert csinált fia, a ki alig huszonnégy éves és már is ezerhatszáz forint fizetése van.

– Ugye nagy tehetsége van a fiának – kérkedett az apa.

– Nagy tehetsége van, az bizonyos – felelt Czetz, kinek az illető ifjú legrosszabb tanítványa volt. – De annyit mondhatok, hogy azzal a tehetséggel én vagy más szegény ember még kérői fürdőig sem tudtunk volna eljutni.

*

Pap Tódorral egy ízben elhitették, hogy a pápa megházasodott. Lévén Pap Tódor naiv és becsületes ember, megkérdezte egyik barátját a padon, hogy mit tud a dolgról.

- Semmit.
- Hát maga kitől hallotta?
- K. végrehajtó manta a kaszinóban, hagy ü a lapokban alvasta – felelé Pap Tódor megtörve.
- Aztán maga elhitte?
- Hát bit csidáljak, ha azt manta az istentelen ember, hagy ü a lapokban alvasta.

*

Ilyen adomák, bon-mot-k és elméskedések folytak a padon, melyeket per-se csak a szamos-újváriak méltányolhatnak. De történtek ott nagy viták is, mert a város ügyeit, a politikai környüállásokat és a vármegye dolgait itt beszéltek meg nagy alapossággal, a mig voltak arra való emberek. – De később, hogy az öreg padot legkitartóbb és leghűségesebb vendégei egyenként elhagyogatták, az ott való élet is fanyarabbá vált. A pad alakjai – egy-kettő kivételével – egymásután a temetőbe kerültek, az új nemzedék pedig új viszonyok között növekedett és nem sokat törődött a paddal. Én sem bolygatom tovább sebeidet öreg pad, régi, derék barátom; pihenj babéraidon.

A zsidó asztalos és az örmény kereskedő

Grünbaum, a zsidó asztalos és Meskó, az örmény boltos örökös civódásban vannak Marosvásárhelyen. Mert tudvalevő, hogy a melyik városban örmény lakik, ott nem nyit boltot a zsidó.

Grünbaum, az asztalos egyszer hosszú levelet írt az örménynek. A mi düh volt benne, azt mind belerakta a levélbe. Tolvaj, csaló, zsvány és mi-egymás csak szelid nyájasságok voltak a vaskosabb sértésekhez mérve.

Mikor elkészült a levéllel, piros tentába mártotta a tollát és keresztül huzta az összes sértő szavakat. Ekkor aztán elküldte a levelet az örménynek.

Meskó dühöngve olvasta végig a levelet.

– Na várj csak piszkas zsidú! Ezirt meglakalsz!

Szaladt egyenesen a bíróhoz a panaszával. De a tárgyaláson Grünbaum ravaszul mondta:

– Kérem alássan, mikor leírtam a leveletem, mindjárt észrevettem, hogy azokért a szavakért engem meg lehetne büntetni. Hisz épen azért húztam ki azokat!

A jókedvű bíró fölmentette az asztalost a becsületsértés vádjá alól és az örmény mérgében ezt a levelet írta Grünbaumnak még az nap:

– Hallad-e te zsidú! Nálad sokkal kisebb gazembereket felakasztattak már! Csak azt akartam mandani!

– Dejszen most már az asztalos fortyant fel. Vitte a levelet nagy diadalal a bíróhoz. No ha most se csukják el azt az örményt, hát soha!

A tárgyalás alatt Meskó vallott töredelmesen.

– Ön írta ezt a levelet?

– Én!

– És volt rá valami oka? Pillanatnyi fölhevülése diktálta talán?

Dehagy diktálta, dehagy! Csupa jó barátságban vagyok in az in kamámmal.

– Akkor miért sértette meg a becsületében?

– Hiszen nem sírtettem in meg ütöt. Csak azt írtam, hogy kisebb gazembereket is felakasztattak már. Ez pedig tiszta igazság: Hát a tizenhárom virtanút nem felakasztattak?

Agár-agárral...

Agár-agárral, kutya-kutyával, magyar-magyarral, örmény-örménnyel: Pár-ág párgi jed, sun sáne jed, mádzsár mádzsári jed, háj háju jed.

Novák Márton néhai főbíró, Szamosújvár első országgyűlési követének mondása, ki akkor tette ezt a kijelentést, midőn leányát egy „idegen” úr akarta volna nőül venni. Az örmény ma is irtózik a keveredéstől, régebben pedig nemcsak családi tradíció, hanem kardinális elv volt az idegenektől való tartózkodás. Ennek a principiumnak adott kifejezést Novák főbíró, midőn így szólt: „agár-agárral, kutya-kutyával, magyar-magyarral, örmény-örménnyel – a lányomat tehát nem adom.” Azt jelentette a mondás, hogy mindenki maradjon a maga fajtája mellett, a hogy azt az isten elrendelte.

Örménynek örmény kell: Hain hájg betke.

Értelme azonos az imént ismertetett mondással, de nagyon gyakori a használata ebben a vonatkozásban: örmény az örményt megérti, de az idegen az életét is megkeseríti.

Az ibrikek

Egy vigéc a marosvásárhelyi kereskedő üzletében különböző árukat ajánlott s a kínálgatás során természetszerűleg mondta németül: übrigens (továbbá).

Übrik? – kérde a kereskedő, jelezni akarván, hogy ő is tud keveset németül.

Ja, übrigens... – mondá mosolyogva a vigéc.

Értem: übrik, ibrik, aféle edény. Van nekem olyan is. János, hozzá csak ki néhány ibriket.

János a vigéc elé rakott vagy tiz darab ibriket és mimikáival értésére adta, hogy választhat belőlük.

Nar (bolond) – mormogta magában a vigéc, de a kereskedő akaratlanul is meghallotta s miután a nar örményül új-at jelent, újból ráparancsolt inasára:

János! Hozzá csak uj ibrikeket, tudod azokból a nagyokból.

Fussál trézi!

Épen akkor látogatta meg egy ur a deési kereskedőt, mikor az családjával az ebédnél ült. Miután a kereskedő hibásan tudott magyarul, az u helyett mindig o-t mondott és így biztatta feleségét:

– Fussál Trézi, fussál és adjál ebédet a tekintetes úrnak, hogy júl irezze magát a mű házunknál.

Milyen az örmény

Sokféle definíció és jellemzés van forgalomban az örményekről, de ezek között nem utolsó az sem, melyet Vámbéri Ármin az örmények talentumáról mond.

„Ha bezárod – úgymond – a zsidót, szerbet, görögöt, angolt, yankeet s a világ összes számító népét az örménnyel együtt egy szobába, hogy börzét játszanak; félóra múlva minden értékpapír és pénz az ő zsebébe kerül.”

Lehet, hogy ez a jellemzés a keleti vagy az európai örményekre talál, mert a magyarországi örménység ilyesmivel sajnos már rég nem dicsekedhetik. Itt-ott még lehet nyomát észlelni náluk is az üzleti szellemnek, de a régihez képest ez már csak tengődés, minek pár évtized múlva alkalmasint még hírmondói sem lesznek.

Petőfi Szamosújvárt

Az örmények között egy mende-monda jár a Petőfi szamosújvári tartózkodásáról. Úgy beszélnek, hogy 1847. okt. havának egyik napján Petőfi a

főtéren levő „nagyvendéglő”-ben volt megszállva és a délután folyamán meglátogatott egy családot a plebánia épület szomszédságában levő házban, hol tiszteletére az akkori időkben szokásos „szuvárét” rendeztek.

Hogy miként mulatott ezen a „szuvárén” Petőfi, a mende-monda szerint az sem utolsó dolog. Kezdetben társasjátékok folytak, de nem sokáig, mert Petőfi annyira jól érezte magát, hogy elkezdett verseiből szavalni. De ez még nem minden. Azt is mondják, hogy rögtönzött verseket készített, azokat nagyhatással előadta s a „véletlenül” nála levő verseinek egy példányát igen szép ajánló sorok kíséretében átnyújtotta a házi kisasszonyoknak.

Volt természetesen uzsonna is, kitűnő örmény specialitásokkal, a mik Petőfit felettébb elragadták. Folyt tehát vígan az idő, de nemsokára a költőnek mennie kellett, azért szíves búcsút vett a háziaktól. Hogy azonban látogatásának emléke megmaradjon, távozása előtt szentet (!) kért és azzal a folyóson levő oszlopok egyikére különféle feljegyzéseket tett. Azután még egyszer kezet szorított mindenkivel és távozott.

Így szól a mende-monda, minek természetesen semmi alapja sincs. Vérébre való ágyúlövődés volna cáfolgatni, hogy ez a mese nem történt meg s hogy a benne szereplő szentek és oszlopok igen naiv lelkeknek együgyű koholmányai. Élnek azonban még ma is olyanok, kik mérget mernek venni ennek a mesének igaz voltára. A kik biztosak abban, hogy nemcsak látták, hanem hallották is Petőfit s jelen voltak akkor is, midőn kezében széndarabokkal valamely karcsú oszlop falára önhallhatatlanító feljegyzéseket tett. És az ilyen eseteknél nagyon érdekes, hogy hólabda-szerűleg, miként terjednek, növekednek és rögeszmék gyanánt, miként furakodnak be az agyba, anélkül, hogy okát és apropóját ismerné az ember. Él nagyon sok ilyen mende-monda Petőfiről, különösen Erdélyben s habár egyetlen egy igaz szó sincs bennük, de épen, mint Petőfi koholmányok érdekességgel bírnak.

A Petőfi szamosújvári látogatása különben meg van örökítve az „Úti jegyzetek” ezen pár szavában:

– Koltóhoz Kolozsvár két napi járó föld, legalább azon esetben annyi, ha az embernek oláh kocsisa van, különben kevesebb. Útba esik Deés a Szamos mellett és Szamosújvár, az örmények Jeruzsáleme, csinos két város.

Ezek a sorok 1847-ben íródtak, Koltóról való eljövetele után. De hogy Szamosújvárt még csak keresztül sem utazott s így semmiféle „szuvárékban” részt nem vett, annak egyik nyomós argumentuma még az is, hogy országút ekkor még nem vezetett keresztül a városon s az utas ember, ha csak nem Szamosújvár volt utjának célja, akarva-nemakarva, kénytelen volt a városon kívül vezető kőrői útvonalat használnia. Ez a tény

alkalmasint elég erős bizonyosság arra, hogy már magában véve megdöntse a Petőfiről támadt mende-monda hitelét.

Sürgős megrendelés

Rendelést akart tenni egy régi kereskedő, minek okáért levelet írt a bécsi Szenkovics nevű örmény céghez. Így szólt a levél:

Ici (/T.C./ Szenkavics!

Küldjen nekem 5 miter sirtinget a kik fajtából, egy vig hopikik is egy vig sárgát, de azannal, mert nagyon sürgős. De ippeg mast mandja a felesigem, hogy az 5 miter siringre nincs szükség, a hopikik selyem pedig nagyon hagyja a szinit is a sárga míg kit farintat se ir, – hát kirem szipen is pasta fardultával ne küldjen nekem semmit, majd máskar ugyis kiputulam. Sürgős választ várva

vagyak, a ki maradak:

N. N.

kereskedű.

Szíves kínálás

Ebédén volt egy hatalmas termetű ember egy örmény háznál. A háziaszszony folytonosan kínálta, de a vendég adta a madárétvágyú embert és állandóan szabadkozott.

- Egyék még egy adagot – kínálta az asszony.
- Köszönöm már elég volt.
- De vegyen, kérem legalább egy keveset.
- Igazán nem kérek, kétszer is vettem már.
- Hát aztán – szólt az asszony utolérhetetlen nyájassággal – mi az egy ilyen marhának.

Ha van mézem...

Ha van mézem, eljön rá Bagdadból is a légy. Keleti eredetű örmény közmondás, melyet az erdélyi örmény dialektus is átvett. Sőt a magyar zsurnalisztikában is forgalomba került, mennyiben Bartha Miklós évekkel ezelőtt

a Magyarország-ban írott vezércikkeinek egyikét ezzel a közmondással vezette be. Más változatban ismertette Szongott Kristóf is Szamosujvár monográfiájáról szóló könyvében.

*

Tíz kötéllel kösd le a pénzedet. Egyik változata azoknak a közmondásoknak, melyek ezt a gondolatot másféle alakban is kifejezik. Például: ma van pénzem s holnap már elfújja a szél. Vagy: *bán-gá, bán csiká* (A pénz van és nincs). Ilyen jellegű közmondás ez is; könnyebb a pénzt megszerezni, mint megtartani. Ez utóbbi állítólag egy Korbuly Miklós nevű néhai szamosujvári polgártól származik.

*

Casa bune, gazda csiká. Ebben a közmondásban csupán az utolsó szó örmény, az első kettő oláh, a harmadik magyar, a szellem azonban örmény. Szó szerint való fordításban: a ház jó, de gazda nincs. Jelentése: a jó ház megvan, de gazda, a ki kormányozza, nincs.

*

Nesze hátam láss vásár! Megfelel ennek a magyar közmondásnak: nesze semmi, fogd meg jól. A szamosujvári átmeneti jellegű magyar dialektusban képződött, örményül nem használják, eredete ismeretlen.

*

Jobb hazudni, mint károsodni. Kérdezték egy embertől, hogy mennyiért vásárolta lovait, mire az egy igen nagy összeget mondott. Miután a lovak megtetszettek a kupeceknek, jó drágán megvásárolták, de mikor a pénzt már leszámolták, kijelentette az eladó, hogy csupán kétszázhetven forintjába állanak a lovak s épen százharminc forintot nyert rajtuk.

– Miért hazudtad akkor, hogy 350 forintért vették a lovakat. Ez nem becsület, nem tisztességes eljárás.

Így zúgolódtak a kupecek, de az eladó nem sokat törődött velük

– Tudjátok meg, hogy azért hazudtam nektek – felelé később a furfangos ember – mert sokkal jobb hazudni, mint károsodni.

*

Tíz zsidó egy örmény. Örmény vonatkozású, de nem örmény eredetű példabeszéd, a mi azt jelentené, hogy élelmesség tekintetében egy örmény felér tíz zsidóval. Ehez hasonló a következő is: a zsidó becsapja a görögöt, a görög az ördögöt, az örmény pedig mind a hármat.

*

Vagy négylovas hintó vagy Szamosujvár. Székely közmondás, abban az értelemben, hogy ha már lopásra szánja el magát az ember, akkor legalább

négylóvas hintót lopjon, kevesebbért nem érdemes a szamosújvári „intézetbe” kerülni.

*

Bármire viszi is az örmény, a sing mindig kilátszik zsebéből. Mikszáth Kálmán idézi „Egy választás Magyarországon – a körtvélyesi csíny” című könyvében, mint erdélyi örmény vonatkozású közmondást.

*

Hamar fordulj, keveset rakj: Thez tárcir, khics párcir. Megfelel a magyar közmondás értelmének: keveset markolj, sokat fogj.

Az örményekről

A magyarországi örménység politikai élete a beköltözés óta a mai napig a legnagyobb nyilvánosság mellett ment végbe. – Törekvései, szimpátiái, aspirációi egyikek voltak a magyarságéval s a többi nemzetiségektől az különböztette meg mindenkor, hogy országos válságok idején nem csinált külön politikát, nem paktált senkivel, hanem habozás nélkül sorakozott a magyarság mellé. Két és félszáz esztendő alatt nemcsak hogy a maga intézményeit fejlesztette háborítatlanul, hanem hivatását is megtalálta abban, hogy saját nemzetiségének cége alatt, ápolója, fentartója és terjesztője legyen a magyar törekvéseknek. Testületi élete azonban ott, a hol zárt társadalmakat alkotott, a más nemzetiségű népek részére teljes inkognitóban és nagy exkluzivitás mellett folyt le.

Az örmény nem szívesen keveredett senkivel, a sok üldöztetés, melyben része volt, óvatossá tette az idegenség iránt s ez a hajlandóság a kompaktabb szervezetű központokban, minők Szamosújvár, Gyergyó-Szent-Miklós, Csikszépvíz, Erzsébetváros, Kolozsvár, egyes esetekben, mint például a házasság stb. ma is uralkodik. Kétszázötven esztendő alatt természetesen sok változás történt s az örmények zárt társadalmán is rést vert az idő és főként a gazdasági és kereskedelmi viszonyok alakulása, mely lassanként megbontotta az egységes szervezetet. Végleg ma sem tűnt ugyan még el ez a pátriárkálizmuson, vallási, családi és történelmi hagyományokon izmosodott élet, de omladozó, pusztuló állapotban van s előreláthatólag száz év leforgása alatt az elkövetkezendő „új erkölcs” teljesen magába fogja felszívni.

Nem csoda tehát, ha a magyar közönség ezt a világot a legújabb idő-kig nem ismerte s az örményekről való tudása csak az üzleti érintkezések alkalmával szerzett benyomásaiból állott. Maguk az örmények saját

„hirhedségük” érdekében épen semmit sem tettek, sőt nagyon is rajta voltak, hogy minél ritkábban essék róluk szó s még a ki érdeklődik is irántuk, annak se legyen könnyű alkalma ezt az érdeklődést elérnie. Ez a felfogás tette Szamosújvárt az örménység Mekkájává, a hol teljes zárkózottságban, külön intézmények mellett, külön szokások és erkölcsök között, de sovén magyar szellemben folyó élet uralkodott még az 1850 után következő években is, majdnem 1877-ig, a Lukácsi Kristóf plébános haláláig. Szamosújvár volt a többi kolóniák között a legtipikusabb örmény város, melyet patriarkális szellemben, a nemes hagyományok tiszteletben tartásával, életrevaló és erőslelkű generációk kormányoztak. Persze, hogy más lévén a társadalmi és családi milieu, mint ma, nem érezték szükségét a modern újításoknak sem, mert az a szellem, melyet intézményeik terjesztettek, tartalmasabb volt, hogy sem konzervatív hajlandóságú lelkük a műkultúra frivolitásaival megbarátkozhatott volna. Ma egy csomó iskola és nevelőintézet iparkodik terjeszteni a műveltséget és megnyerni a művelődés számára az embereket s mégis nyugodtan elmondhatjuk, hogy az örménység egyetemét ez a mekhanikus nevelés még arra a nivóra sem juttatta el, a hol az száz évvel ezelőtt állott. Akkor az élet, az apáról-fiúra öröklődő hagyományok, az iskola és a templom voltak a nép nevelői, azaz a különbséggel, hogy ezek az intézmények maguk is termékeny szellemet leheltek és meg volt bennük az aktuális erő, mely ebben a milieuban élő nemzedéket egyéniséggé tudta formálni.

A polgárság kivétel nélkül kereskedőkből állott, csakhogy ezek között is rendfokozatok uralkodtak. Az első osztály, melyből a város kormányzói és szenátorai kerültek ki, mindannyian, mint a Homér emberei „politropos anér”-ek valának. Minősítvényi táblázatukban ma is olvasható, hogy legalább öt nyelvet mindenik beszélt, vagyonuk volt s a kereskedést kifelé, Hamburgig, Olaszországig, Párisig közvetítették. A középrendet a jómódú kereskedők és iparosok alkották, kik Bécsig kereskedtek, ezek után következtek az u. n. bázérqán és kikicsár örmények, kik „rövid járat”-ban dolgoztak s működésük színtere három-négy vármegyére terjedt ki. Írni, olvasni majdnem mindenik tudott s nem is volt igazi kereskedő, a ki legalább három nyelvet nem beszélt.

A míg ez a három osztály és újabb alakulatai zárt társadalomban éltek, az örménység gazdaságilag és erkölcsileg virágzott, városait hatalmas gazdasági erőben tartotta s képes volt a modern hatásokkal szemben sikeresen megküzdeni. Hogy első sorban gazdasági avagy erkölcsi természetű volt-e az ok, mely ezt a zárt társadalmat megbontotta és a régi, jellemzetesen

kialakult világszemlélet helyébe merőben ellentétes felfogást vitt lassan bele, annak itten való megbeszélése igen hosszadalmas volna. Elég, ha röviden reámutatunk az eredményekre.

Az első osztály leggyorsabban asszimilálódott s miután egy nagyobb hányada az örmény központokon kívül, a magyarság közé beékelve élt, csakhamar előnyös pozíciókhoz jutott s annál könnyebben átvehette a magyar szokásokat, mert maga is magyar műveltségen nevelkedett. A Szamosújvárról és a többi telepekből való kiköltözés után, körülbelül a harmadik generációban következett be a „magyarországi” örménységnél ez az asszimiláció s ezen kiköltözött családok sarjai alkották meg első sorban az új típust, az örmény gentryt, mely később az örmény faji szokások és hagyományok elfakulásával még a központi jellegű kolóniákból is kapott és kap erősséget.

A második rend egy része a legújabb időkben lateinerré alakult át, míg a másik rész megmaradt öröklött hivatása mellett és a harmadik renddel egyetemben alkotja az igazi örménységet. Az utóbbinál a faji tudat még tisztán él, de gazdaságilag dekadenciába jutott s a fejlettebb üzleti viszonyok között, primitív régi eszközeivel alig-alig tudja magát felszínen tartani, úgy hogy ma-holnap proletárrá kényszerül átvedleni.

A magyarországi örménység létszáma jelenleg huszonöt-harminc ezer között áll. Ebből a számból nagyobb mennyiség Szolnok-Doboka, Kolozs és Csik megyékre esik. Legerősebb központjuk Szamosújvár, utána Gyergyó-Szent-Miklós és Csik-Szépviz. Az örménység számarányát tekintve Kolozsvár mindjárt Szamosújvár után következik (1400–1600 örmény lakik Kolozsvárt), de itt nincs egyházi szervezetük, épen úgy mint a Bánátban, hol van ugyan örmény plebánia, az újvidéki, de ez alig 20–30 család számára áll fenn, mivel az Arad, Temes és Krassó-Szörény vármegyékben elszóródva élő családok számára nem bír központi fekvéssel és földrajzi elterjedésüknek épen a legvégső pontján fekszik. Van még egy örményváros Kis-Küküllő vármegyében, Erzsébetváros, mely szintén Apaffi Mihály fejedelem idejében épült s egy időben erősebb szervezettel bírt, mint Szamosújvár is, ma azonban züllő állapotban van s az örmény faj itt kezdi leélni magát leggyorsabban. Pedig, hogy mekkora kár háramlik a magyarságra az örmény városok pusztulásából, azt a pusztulás következményével járó egyes tünetekből is meg lehet ítélni. Különösen nemzetiségi vidékeken, mint Szamosújvár és Erzsébetváros, hol a magyarság gazdaságilag és társadalmilag igen gyönge, az örménység teljesíti és teljesítette azt a missziót, melynek betöltésére a magyarság ezeken a helyeken képtelen.

Ha az örménység pusztul, akkor nyomban előtérbe tolul a százság és az oláhság, mely számbeli túlsúlyán kívül, társadalmi és egyházi szervezeténél és vagyoni erejénél fogva is kisebb ellentállást talál maga előtt s így biztosabban törhet előre.

Az örménység iránt való érdeklődés és érdekeltetés némi felkeltésére e helyen talán ez a pár sor is elegendő. Ez a szándék magyarázza meg egyúttal ennek a kötetnek a megjelenését is, mely hagyományokat, apróságokat, anekdotákat, szálló igéket és közmondásokat tartalmaz a magyarországi örménység egyes csoportjainak életéből.

Itt-ott bizonyára lesznek egyes dolgok, melyeket a viszonyokkal nem ismerős közönség előtt talán illő lett volna kommentálni, de ezekért már eleve egy kis elnézést kérek. Különösen egyes alakoknak a bemutatásánál fog tetszhetni kicsinyesnek, hosszadalmasnak vagy erőszakoltnak a mód, a hogyan tárgyalatnak, tekintetbe kell azonban venni, hogy ezek nélkül hiányos és sok tekintetben céltalan volna ez a könyv s végül, hogy bármily szerény pontoknak is látszanak egy nagyobb kör távlatából tekintve, a maguk helyét jól betöltötték s annak az életnek, melyben hivatást találtak, elsőrangú tényezői voltak

Egy örmény bibliografia tervezete

Az a kísérlet, a melyet a sovínista gondolkodású magyar tudós, Horváth István, az örmény bibliografia próbáival végzett, tanulságot és érdekességet kétféle szempontból nyújt. Érdekes e kísérletezésben először az a tény, hogy az örmény bibliografia rendszeres feldolgozásának Magyarországon s talán az egész világon magyar tudós volt a kezdeményezője; e kezdeményezés viszont azzal a tanulsággal jár, hogy az armenisztika művelésének fontosságát magyar ember ismerte fel Magyarországon legelőször, olyan időben, mikor a hazai magyarörménység körében e gondolatnak talán még a sejtelme is alig élt. Százakra menő hátramaradt kézirati kötetek között felfedeztük nem régiben ama kézirati csomóját Horváth Istvánnak, mely 1287. Quart. Lat. jelzés alatt évek óta felbontatlanul és feldolgozatlanul áll a Nemzeti Múzeum kéziratárában. Külső címe e csomónak: *Adversaria de Literatura Haicana (Armeniaca)*. Horváth István halála után, elképzelhetetlenül nagyszabású munkásságának többi darabjaival egyetemben került e kézirati csomó is a Nemzeti Múzeum tulajdonába, rendszeres kidolgozás nélkül, az előkészületi munkálatok folyamata közben,

úgy hogy voltaképpen nem is tudhatjuk, mit akart e különböző szakmájú, különböző nyelvű és egymástól merőben eltérő gyűjtemények összehordásával Horváth kezdeni. Egy nagyarányú, óriási koncepciónak széthullott töredékei, egy emberélet csodálatos szorgalmának imponáló szimbólumai gyanánt állanak e százakra menő kötetek, melyek a tudomány egyik nemes rajongójának minden iránt való érdeklődéséről, nagy érzéseiről, hatalmas munka-programjáról beszélnek. Kiemeltük a bennünket érdeklő csomót és kegyeletes lapozgatás közben feltárult előttünk annak lapjairól az első örmény bibliografia terve. Százhatvanegy kvart alakban hajtott félívre vannak a Horváth István örmény bibliografiai vonatkozású jegyzései letéve, melyeknek kezdő lapján Horváth István írásával ez a cím áll: *Adversaria pro Notitia Historiae Literariae Armeniacae. Colligit Stephanus Horváth Bibl. Szech. Regu. Custos. Pestini MDCCCXXXV.* Hogy minő célból gyűjtötte össze e jegyzéseket Horváth, arra nézve nem adott nyílt útmutatást. Munkája közben, alkotó kedve és terelő ereje épségében ragadta el a halál, úgy hogy iratai, gyűjteményei akként maradtak utána, mint ünnepestén a házat építő munkások százféle szerszámai, építő anyagai:– szétszórva, félretéve – a munka újra való felvételéig. Ámde a gyűjtemény tartalmából megállapíthatjuk, hogy mi az értéke, mi a jelentősége s mi a lényege e kézirati csomónak.

Az armenisztikai működés terén nem itt jelentkezik először a Horváth István tudományos érdeklődése. A „Tudományos Gyűjtemény”-ben írott örmény historiai-irodalmi vonatkozású cikkei – miket alkalomadtán majd ismertetni fogunk – már korán úgy mutatják be őt, mint a ki az armenisztikát mélyebb kapcsolatok létesítésére vezetőnek ítélte az őstörténelmi tanulmányok sikere érdekében a magyar historiai tudománnyal. Egyik cikkében nyíltan is ajánlást tesz a magyarországi örményeknek az örmény krónikák, historiai iratok magyar szempontból való tanulmányozására. Ennek a buzdításnak volt eredménye pár évtized múlva aztán a Lukácsi Kristóf „Magyarok őselei” című munkája s ez a buzdítás irányította rá figyelmét Edelspacher Antalnak Chorenei Mózesre.

A hazai armenisztikai mozgalom felköltésében Horváth Istvánnak jelentős része van, épen azért ezt első sorban a magyar amenistáknak kell emlékével szemben legkészségesebben méltányolniok. E sokoldalú érdeklődésnek eredménye az a bibliografiai tervezet is, melyet Horváth István az örmény irodalmi emlékek ismertetése szándékából készített. A magyar literatúrában tudtunkkal ez az első és egyetlen dolgozat ebben a nemben, mely különböző időben készült, különböző könyveknek, kéziratoknak címét, tartalmát,

megjelenési idejét mondja el, ama hely megjelölésével, hol az egyes ritkább és értékeesebb művek találhatóak. A III-ik századtól kezdve a XVIII-ik századig megjelent vagy ismert írónak, könyveiknek, kézírataiknak és a rájuk vonatkozó műveknek pontos címeit sorolja elő ez a gyűjtemény, melynek egyik becsét adják még azok az utalások, illetőleg jegyzések, hol Horváth István az ismertetett műre vonatkozó forrást s egyéb útbaigazító adatokat megjelöli. Ezenkívül az örmény kultúrhistoria, egyháztörténelem, nyelvészet, rítus stb. gazdag irodalmáról adnak számot e feljegyzések, miknek megbízható és lelkiismeretes voltát jellemzően világítja meg egyik magyar vonatkozású közlése is.

A magyar származású Ákontz Kövér István is fel van véve e gyűjteménybe s ez a lap egyúttal az egyedüli, melyben Horváth magyar jegyzéseket alkalmazott, az író magyar-örmény származására való tekintettel. Szórul-szóra lemásoljuk ezt a részt, mely vázlat gyanánt van oda vetve s hihetőleg Horváth későbbre tervezte rendszeres életrajz keretében az Ákontz írói működésének bemutatását. A rávonatkozó jegyzések különben ezek:

Kiuver István Ákontzius
Mechithárista Apát Velencében, és tziemes
Siuniaiai Érsek az Örményeknél.
Erdélyi Fi.
Született 1740-dikben, meghalt 1824-dikben
Velentzében.
Irt Örmény Nyelven Insideán Lukátssal
Közönséges Geográfiát 11 kötetben.
Irt Régi Armenia Geographiájából is
Leirta Mechitár életét is.

Itt végződik a Horváth jegyzése, miből első tekintetre kitűnik, hogy e gyűjtésekben Horváth munkájának még csak az adattára fekszik, a rendszeres feldolgozás később következett volna. De így is ahogy vannak, becses, értékes dolgok, egy korából magosan kiemelkedő művelt léleknek tanúságai, kit minden megnyilvánulása a kultúra életének szenvedélyesen érdekelt s aki e nemes szenvedélyébe temettette bele ifjúságát, férfikorát és minden ambícióját.

Budapesti népiesség

A budapesti utcanyelvben és félfinom társalgási előterjesztésekben mostanában egy újfajta népiesség dúl. A villamoskalauzok például, ha túlzásúfolt kocsiira akar az ember felkapaszkodni, az utasokat ezzel az igével utasítják el:

– Nem lehet kérem, meg van telvel!

A szupinumos forma eme közkedvelt alkalmazásának példájára a lovasrendőr özvegye, mikor férje halálára nézve kihallgatták, a tényállást így adta elő:

– ...mikor én odamentem, már csak azt láttam, hogy meg van szegény halval.

És keservesen zokogni kezdett.

A példa azonban olyan ragadós, hogy a villamoskocsikról ez a szólásforma már elszabadult nemcsak a rendőri őrtanyákra, hanem a kávéházakba, vendéglőkbe, boltokba és a családok nyelvébe is és mivel ennek a városnak két-háromévenként szüksége van mindig arra, hogy a polgári beszéd style soutenu-jébe valami komikus, bohókás vagy csimpolyás elemet elkeverjen, a budapesti nyelv jelenleg úgy „néz ki” a maga népiességgel, hogy néhány évre el van egy új járványszóval – látval.

Hogy kik voltak azok az apostolok, akik ezt a szólást a budapesti utcanyelvbe fuvarozták, nem lehet tudni, legfeljebb csak gyanítani lehet azt, hogy a nép egyszerű gyermekeivel érkezett meg valahonnan a Dunántúlról s itt fog maradni, amíg a játék-inger egy másik szóval vagy szólásformával hosszabb vagy rövidebb idő alatt fel nem váltja. Az ittléte és a terjeszkedése azonban azt bizonyítja, hogy a budapesti nyelv alkalmi szótárába nemcsak az irodalmi kávéházak neológusai s nemcsak a jasszok mesterei dolgoznak bele új szavakat, hanem a nép is feltol alulról néhány furcsaságot, mely abban a farsangi nyelvben, hol az új szavaknak nincs más jelentősége, mint hogy használat után szabályos időközökben kidobálják, a piactérről szedett materiának is pátenst biztosít, ha bizonyos furcsasága alkalmasa teszi arra, hogy üzemben maradjon. A telvel, halval szólások pedig már itt vannak s alighogy terjed e szavak divatja, úgy rémlik, hogy máris halkul az a korábbi járvány, mely minden szó végére egy -csek képzőt ragasztott, hogy a nyelv komoly köntösbe öltöztetett szavait elorozza.

A budapesti nyelv ugránczó, tiszteletlen és csúfondáros dialektusaiba elkeverednek azonban más népiességek is, melyek sündiszónó, vagyis *disztó* módjára lapulnak a nagy nyelvfolyam egy-egy iszapos

süppedékében, honnan néhány mindig előkerül és a legfurcsább helyeken kezdi meg vándorútjának a pályáját. Vendéglőkben például a legfranciásabb étlapú konyháik is a reszelt burgonyát majdnem kivétel nélkül reszelt burgonyának ismerik. Ezt a szegény népies fonetikájú szót bevették mindenütt s bizonyosan a rossz hangzásukban van az a csábító erő, mely az ilyen jövevényeknek szállást ad, mert ugyancsak a vendéglőben, hentesboltokban, kimérőkben s nem fajmagyar családokban lehet általánosan hallani a reformátusos hangzású, fülsértő, hájasszagú kalbászt a kolbász helyett, mely első alakjában főképpen a Debrecen-vidéki dialektus terméke. A cselédszobák népiesítő hatása ragasztotta bele a budapesti nyelvbe a durva, ordenaré hangzású randa szót, mely már úri kisasszonyok ajkán is felhangzik. A tarka, mozgékony, ideges, sebesjárátú pesti nyelvbe, melynek a jellemével nem egyeznek ezek a goromba fonetikájú és a kultúr nyelv számára nagyon is parasztias szavak, ilyen bujkáló, toloncúton jutottak be az efféle kifejezések: vella, nyöl, mirisztel, vacak stb., melyek el fognak pusztulni egy-kettő híján amúgy is, de közbeszivárognak újak helyettük, hogy egy-egy faluvidéki kuruttyolással jelezzék a nyelvalkulás törvényében azokat a szociális tényezőket, melyek jelenlétüknek a bélyegét és ottlétüknek a névjegyeit a nagy nyelvzajlásban a maguk ereje szerint rövid időre kifejezik.

A nemzeti „zsargon”

Pár év előtt még „Fél-Ázsia” címen bélyegezte meg egy német könyv azt a nyelvterületet, mely Kolozsmegye szórványos pontjaiból indulva, Szolnok-Doboka északnyugati részén, Beszterce-Naszódban, nagyobb méretekben Máramarosban és a közellevő határszéli felső részekben kígyózik végig, honnan kicsap Galicián és Lengyelországon keresztül Oroszországba, végződik pedig elég dús tenyészetben Amerikában, egy zsidónak etnográfiai értelemben nem nevezhető, de németnek vagy szlávnak szintén nem állítható emberfajta körében, mely degeneráltsága, kevertsége s minden furcsasága ellenére azért sokféle érdekességgel szolgál a vele foglalkozóknak. Ezt a szociológiailag furcsa emberfajta, melynek nyelvét „zsargon”-nak nevezik, Morris Rosenfeld most nálunk is beleállította az aktualitások középebe. Nemrégiben még arról vitatkoztak maguk a zsidók is, hogy mire való a zsargon, ámde, hogy jött egy költő, aki ennek a nyelvnek a húrjain el tudja mondani mindazt, ami lelki homályosságokban és

társadalmi sanyargatások között gyötrődő emberek szívét állandóan bántja, a kérdésnek nincs izgató ereje, sőt Csernovitzban már nem is arról beszélnek, hogy mire való a zsargon, hanem, hogy miként kelljen annak egységes alkalmazását megvalósítani. A magyar zsargon, vagyis a jiddisch bennünket művelődési szempontból is érdekelhet, mert, ami ebből az emberfajtából nálunk él, éppen csak a gyűlölködés számára van vörös posztóul odadobva. Nyelvét, szokásait, szociális életét, kultúrsajátságait egy fiatal magyar tudóson, dr. György Zsigmondon kívül nem tanulmányozta senki, holott a magyar zsargon magyar szempontból érdekes a mi számunkra.

Bizonyos, hogy a zsargon nyelvi és népköltészeti emlékeinek összegyűjtése egy olyan kultúrhistoriai folyamat képét fogja feltárni, mint azok a geológiai képletek, melyek különböző fejlődési korokból az egykori állati és növényzeti vegetáció különböző dokumentumait megőrizték. A zsargon fonetikája, nagyhányadu szláv elemei, továbbá a különböző nyelvterületek hatásait őrző maradványai, valamint a magyar zsargonban az elég jelentékenyen érvényesülő magyar nyelvhatás mind egy-egy jelzőoszlop, mely olyan történelmi viszontagságok tényéről ad dokumentumot, miknek írott emlékei alig maradtak. A faj óriási bigottságával és pusztán a létfenntartásra berendezett hajlandóságaival nem csoda, ha nem birt szimpatikussá lenni sehol sem. Kétségtelen, hogy az üldöztetések között szerzett megrögzöttségek okozói ennek a mértékfeletti bigottságnak, de még kétségtelenebb, hogy a kötelező és rendszeres iskoláztatással ezek a bajok pár évtized alatt elmaradnának. Menj el egyszer közéjük valamely sátorosünnepen a templomba. Ezek között élnek a csodarabbik, a csodaemberek és a babonatenyészet egyéb mániákusai. Munkások legjobban tudják, hogy micsoda óriási nehézségbe kerül még Budapesten is ezeknek az értelméhez közelférni. Az erdélyi havasi oláhot könnyebb szervezetbe állítani, mint a kisigényű, öntudatnélküli, félenk „lengyelt”, mely Máramarosban a vármegyei hajdú láttára kész eszét veszteni, de másfelől hat krajcár haszonnak a reménye a legnagyobb energiát képes kiváltani belőle. Társadalmi viszonyai sanyaruságához hozzájárul még a nevelés, mely a határszéli gyermekben a természetes embert még jobban torzíttja és öli. „Bóher”-iskolákban hering módjára zsúfolt húsz-harminc gyermek gyötrődik pincékben, istállóknak vagy kocsiszínekben egy-egy tanító felügyelete alatt s reggeltől estig hadarják értelmetlenül az imádságokat karhatalom szigorú kényszere alatt. Aztán még beszélnek arról, hogy a kazár csökönyös és a paraszt maradi. A zsargonirodalom ebbe az eszmekörbe vágó termékekkel látja el Magyarországon is publikumát. Vannak már nyomdáik Désen, Besztercén, Máramarosszigeten, jelenik meg

egy-egy lap is zsargonban tartva s ami érdekes volt ezideig bennök, az, hogy Petőfit, Jókait és Aranyt már megszólaltatták egy-egy fordítással. Újabban Morris Rosenfeld költeményei is megjelennek a magyar zsargon-lapokban, a föld hátán szétszórva élő páriák közé pedig messze földről ezek a versek viszik el az új idők forrongását, melyről nem tanítanak nekik sem a kocsiszínekben, sem sehol másutt a világon.

Egy népfaj pusztulása

Az a szociológiai folyamat, ami az erdélyi részek egyes pontjain pár évtized óta végbemegy, különösen érdemes a magyarság figyelmére. Pusztulóban van egy népfaj, melynek tökéletes kipusztulását megakadályozni azonban hazafias ügy és nemzeti érdek volna egyaránt. Egy hosszú történelmi processzus végső fejleményei bontakoznak ki abból a képből, amit az erdélyi nemzetiségek egyik legderékabbja és talentumban legkiválóbbja tár fel mai mivoltában s ez a kép jelen voltában, valamint lassú átalakulásának különféle stádiumában, igen érdekes szociológiai tanulságokat demonstrál. Nem a székelység pusztulásáról van szó, hanem egy másik fajtáról, melyet a magyar publikum jóformán ma sem ismer: az *örményekről*. S miután az utolsó két és fél században alig van nemzetség e hazában, melyet a magyar kultúra ereje annyira átformált volna, mint az örményt, ez a tény szinte ünnepi alkalom arra nézve, hogy a magyar szellem emez átalakító erejének hatását, útját és körülményeit történelmi fontosságú események kapcsolatában megvilágítsuk. 1672-ben költöztek be nagyobb számmal az első örmény tömegek Erdélybe. A letelepülés a XVIII. század elejéig tartott s egy-egy csoport kihúzódott Magyarországra, a temesi bánóságba, Arad megyébe, míg egy másik rész, melyből ma már hírmondó sem él, Újvidéken vonta meg magát. Óriási vagyont, nagy műveltséget hoztak be az országba s az együttes életre való intézmények kész konstrukcióját. Ahol csak lehetett, városokat, egyházi szervezeteket alkottak s külön a maguk világi főintézményét, az úgynevezett *örmény kompániát*, melyet Szamosujvárról igazgattak. Mint egy kis fejedelemség, úgy élt az erdélyi örménység még a XVIII. század elején is a maga pátriáiban s életmódjukat mindenütt a legnagyobb zárkózottság jellemezte. Városaik számára szabadalmakat szereztek, a földterületet, melyre városaikat építették, saját vagyonukkal vásárolták meg s külsejében a modern kultúrvárosok legszebb típusait alkották, mialatt belső életük alapját a tradíciókhoz való ragaszkodásra, a teljesen

zárt társadalom fejlesztésére fordították. Hú visszatükrözője volt ennek a szellemnek és vezérgondolatnak a máig legerősebb szervezetű és legtipikusabb örmény város: Szamosújvár. Északi és déli irányban húzódó lapályba építve, a körülövező hegyek mellett úgy húzódott meg, mintha eleve búvóhelynek szánták volna. S a természettől való eme gátak erősítéséről még külön is gondoskodtak az örmények a várost körülvevő kőfalakkal és a várostól jó messze elhúzódó országutakkal.

Ebben a kínaiisan óvatos gondolkodásban és zárt életmódban nincs semmi különös és semmi meglepő. Egy olyan faj iparkodott ezekkel az elkerítési eszközökkel védelmet biztosítani magának, mely évszázadokon át a folytonos üldöztetés, pusztítás és sanyargatás veszedelmei között élt, melynek védelmére tehát a múlt semmi reményt nem ígért, a jelen pedig semmit nem adott. Ám mikor a letelepülés, társadalmi megalakulás és szervezkedés munkája mindenütt végbement: jelentkezett az étellel való érintkezés állandó szüksége és itt érte a viszonyokkal való megalkuvás első kényszere az örményeket. Közigazgatásukat, egyházi, társadalmi intézményeiket vezethették a maguk nyelvén, a liberális erdélyi fejedelemség ebbe bele nem szólt, de a kereskedelem folytatására, miután jobbára magyar felekkel álltak összeköttetésben, el kellett sajátítaniok hamarosan a magyar nyelvet. Hatóságaiknál pedig a XIX. század elején alkalmazniok kellett olyan egyéneket is, kik a guberniummal való érintkezés nyelvét, a latint is, tökéletesen bírták. A magyar nyelvet korán elsajátították; miként Jósika írja emlékirataiban, kezdetben igen furcsán beszélhették jövővénny atyánkfiai a magyar nyelvet, de azért beszéltek, sőt az intelligensebb elem már írásban is elég jól elsajátította. De még a nyelv elsajátításánál is gyorsabban történt nemzeti viseletüknek a magyarral való felcserélése s hogy ez milyen korán kezdődött, mutatják azok a templomi freskók, egyházi vonatkozású képek, hol örmény férfiak, nők és gyermekek már a XVIII. század elején magyar viseletben szerepeltek. Az örmény zárt társadalom ezekkel a tünetekkel azért még korántsem állott a bomlás útján, éppen csak elvonult felette a magyar kultúra szellője, melyet tudomásul nem venni vagy ignorálni nem lehetett. A bomlás lassan ment s minden bomlási folyamaton keresztül húzódott egy főszempont, az általános jólét érdeke, mely öntudatosan, leginkább azonban öntudatlanul, de közönyössé tette őket szervezetük faji jellegének csökkenése iránt.

Az egységes igazgatás alatt levő örmény kompániák először is gyorsan különváltak s ezzel az erő, mely szervezettségükben rejtett, már kisebb hatásúvá vált. Püspökük halála után nem tudtak az új püspök személyében

megállapodni, ami a római szentszék beavatkozását provokálta s miután a püspöki szék évtizedek múlva sem lett betöltve, lassanként az erdélyi római katolikus püspöki egyházmegye hatáskörébe kerültek, ahol ma is vannak. Ámde bárminő jólétben éltek s bármennyire irigyeltek voltak az erdélyi népektől, a magyarsággal nem forrhattak össze ellentétes nyelvük és ellentétes műveltségüknél fogva. Más szokások, más nézetek, más érzések követői lévén, bármennyire demonstrálták hazafiságukat, a társadalmi életben nem voltak elismerve. S miután mindig az a hiány fáj az embernek, ami még van, az örmények is eme hiányok fokozatos megszüntetésére törekedtek. Ekkor kezdődik az intelligensebb elemeknél a magyar nyelv nagyobb mérvű elsajátítása, a magyar irodalom iránt való érdeklődés és a magyar szokások felvételének kezdete. 1824-ben pedig megjelenik Bécsben, Szamosújvár városa költségén, az erdélyi örmény ifjúság használatára az első örmény-magyar ABC-könyvecske, mely a maga igénytelenségével egy készülődő szociológiai átalakulásnak immár nevezetes szimbóluma. Nem magyar ember volt a készítője ennek a könyvecskének, hanem egy tetőtől-talpig való örmény tanítómester – Gábrus Zakariás – aki még egy örmény hagyományokon és műveltségen nevelődött generációnak volt az ivadéka s bárha az ő irodalmi működése egyfelől a tradíciók továbbadására irányult, másfelől már öntudatosan jelentkezett nála a belátás, hogy a magyar nyelvet minden örménynek el kell sajátítania, mert a magyar nyelv tudása nélkül a hazai örménység a legnagyobb gátat állítja boldogulása elébe. Négy év múlva egy másik, szintén igen jelentéktelen, de társadalmi szempontból nevezetes fontosságú nyomtatvány jelent meg – Világosító Szent Gergely Officiuma címmel, mely már egyházi énekeknek magyar nyelven való fordítását tartalmazta. Ez a munka is Gábrus tanítómestertől való, valamint később az „Isten áldd meg a magyart” és a „Hazádnak rendületlenül” himnuszok örmény fordításai is. Ezeket a darabokat már azok számára készítette Gábrus, kiknek nem volt sem idejük, sem alkalmuk a magyar nyelv megtanulására.

A Gábrus Zakariás működésével egyidejűleg történt a világi közigazgatás terén egy – magyar szempontból – fontos, vagyis korszakos lépés. Szamosújvár városa ugyanis elhatározta, hogy jegyzőkönyveit, ügyvezetését az örmény helyett ezentúl magyarral cseréli fel és a hatóság hivatalos nyelvvé a magyart teszi. A határozat révén magától értetődő lett, hogy a tisztviselői kvalifikáció egyik kellékéül a magyar nyelv tudása volt kijelölve. A világi akció után egyházi téren folyt a magyar nyelv érdekében való előkészítő munka és a múlt század negyvenes éveiben már a templomi

prédikálószékekben is felhangzott a magyar szó. Mindezek a változások lassan, észrevétlenül folytak, miközben az örménység tömegében a faj, a múlt és a nyelv iránt való érzelmi szimpátiák erősen éltek. Az 1848-iki átalakulások az örményeket is minden jogok részeseivé avatták; ekkor aztán megnyílt az út mindenki számára az érvényesüléshez. Az örmény nyelv és szokások meghúzódtak egyes családokban s az egyházban, az iskola nyelve azonban kizárólag magyar lett ezután, habár örmény alapokból létesítették s a jellege is felekezeti volt. Ugyanez történt Erzsébetvároson is, csakhogy ott valamivel előbb s miután más viszonyok közé jutottak, valamivel gyorsabb tempóban. Gyergyószentmiklóson, Csíkszépvízen ekkor a lakosságnak 99 százaléka tudott már magyarul, a többi helyeken pedig – hol aránylag nagyobb számmal, de szétszóródva éltek, mint Désen, Máramaroszigeten, Tordán, Kézdivásárhelyen, Kolozsváron stb. – már kivétel nélkül beszéltek a magyar nyelvet. A szervezettebb kolóniákban ezek a magyarul tudó örmények, vagyis az ifjúság lett a magyarosodás úttörője a családokban. A nyoma ennek az állapotnak Erdélyben még ma is megvan, de már ritkaság s néhány év múlva, az öregek kihaltával, teljesen megszűnik.

A magyar nyelv, magyar kultúra és magyar szokások felvétele azonban nemcsak a tökéletes megmagyarosodást eredményezte, hanem a tradícióktól való végleges elszakadást is. S amikor ez az elszakadás megindult, akkor kezdett a magyar örménység gazdaságilag is pusztulni. Ezt a példát azonban a bánáti vidékekre költözött örmény telepések életével lehet illusztrálni legjobban. Ezek a telepések jobbára Szamosújvárról, Erzsébetvárosról és Gyergyószentmiklósról kiköltözött dúsgazdag örmények voltak, kik a törökök kiűzésével felszabadult óriási, sok helyen mocsaras, míveletlen földterületeket megvásárolták és gazdálkodáshoz fogtak. A másik rész folytatta tovább is a kereskedést bent az országban, de kifelé is, Bécsig, Hamburgig, Párisig. Majdnem valamennyien nemességre emeltettek s már az első generációban az ifjabb ivadéknál jelentkezett egy olyan törekvés, mely vagy kicsinyelte, vagy praktikusnak nem tartotta apái foglalkozását s ennél fogva más ambíciók elérésére törekedett. Az *örmény dsentri* típusa itt fejlődött ki legkorábban, majd Erzsébetvároson s mindkét helyen hivatását jó időn keresztül abban látta, hogy amit apái megszereztek, muzsikaszó mellett, sírvavigadó magyar módszer szerint elköltötte, adósságokba merült s azután hivatali egzisztencia után nézett. Néhány családban, ahol a tradíciók ereje teljesen nem bénult meg s a morális érzést sem ejtették meg kába, csillogó, a nemesség és az arisztokrácia

allűrjeit majmoló külsőségek, a gazdasági erő épen fennmaradt, legtöbb helyen azonban, mihelyt az örménység politikailag felszabadult és a magyar műveltségben tökéletesen felolvadt, gazdasági csőd árán szerezte meg magyarrá való lételét. Más színezetben és más motívumok hatása alatt ugyaneme tünetek jelentkeztek az erdélyi örménység körében, melyet ösztöne és élete körülményei közel két századig a kereskedői foglalkozásra utaltak. A nagyapa és apa munkájából az unoka azonban már kiszakadt és a megkezdett ipari, kereskedői munkák, megszerzett, jól megalapított és tőkét ígérő kereskedelmi vállalatok egyenként megszűntek. Az a speciális magyar nemzeti előítélet, hogy a kereskedő, iparos nem ember s még ha produktív is a szakmájában, csak félig társadalmi lény, csodálatos módon átplántálódott az örmények gondolkozásmódjába, mihelyt a magyarosodás első stádiumán átjutottak.

Az ifjabb generáció a produktív pályák iránt való utálatában a lateiner pályákat szállotta meg s az apja anyagi erejét felemészítve, olyan társadalmi rendbe tolta fel magát, hol, amiben eddig legkevesebb része volt, a társadalmi elismerésben dúslakodhatott most a burzsoázia szomszédságában. *Hivatalista*, vagyis úr iparkodott lenni mindenki s ma már az egykor virtuozitásig élelmes és kereskedelmi koncepcióik iránt gazdag vénával bíró faj nem is képes az életküzdelmekben a biztosnak minősített lateiner pályákon kívül másféle professzióban erejét kipróbálni. Végző határa ennek a degenerációnak alig 15-20 évvel előbbi időkbe nyúlik vissza s az országos gazdasági válságokon, az élet megváltozott feltételein kívül előidézte egy olyan körülmény, mely szintén a faji és társadalmi átalakulás következményein szilárdult meg. Az intézményekkel, szokásokkal, hagyományokkal és mesterséges eszközökkel kínaifal szerűen zárkózottá fejlesztett örmény társadalom minden oldalát 1850-től kezdve erős részütések érték. Például Szamosújváron még a múlt század hetvenes évei végén is az országút nem a városon keresztül vezetett, vasút a városnak még a környékén sem járt, az üzérkedési formák tehát csekély módosulással még abban a rendszerben folytak, mint a XIX. század elején. Ámde a közlekedési eszközök váratlan beálltával a kereskedelmi élet nemhogy fejlődött volna, hanem fokozatosan hanyatlott. A legújabb nemzedék annyira megszállotta a hivatali egzisztenciára vezető iskolákat, hogy a szakiskolák számára emberanyag már nem jutott s így a kereskedelem modernebb formáit ez az évszázadokon át kereskedésből élő faj nemcsak hogy nem fejleszthette, de el sem sajátította. Következtek azután úgynevezett kulturális alkotások, amiknek egyik karikatúrája gyanánt jelentkezett két állami

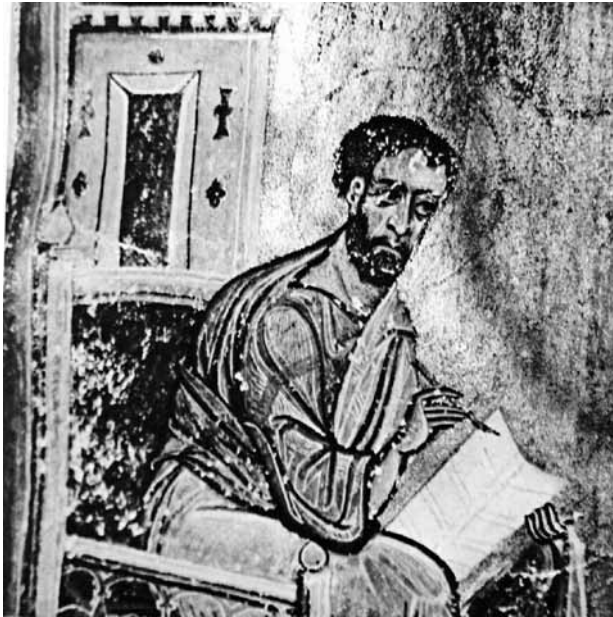
főgimnáziumi intézmény létesítése a két fő erdélyi örmény városban; vagyis olyan helyeken, hol a népfoglalkozás fejlesztése a főgimnáziummal merőben ellentétes intézményt kívánt volna. Állami bölcsesség és malomlatti politika hozta létre ezeket az intézményeket, melyek még jobban siettették a produktivitásra teremtett faj nagy tömegének e téren való fontos hivatása elzárását. Erdélyben 1870-ig a kereskedelem majdnem kizárólag az örmények kezében volt. Ők voltak a szenzálok, börziánerek, vállalkozók, közvetítők, termelők egy személyben. Innen kezdve lanyhul a hatásuk és szűnik meg rohamosan jelentőségük, úgyanynira, hogy harmincöt év alatt legkevesebb 70 százalék arányában szorultak le a kereskedelmi élet teréről. Két és fél évszázad alatt a beolvasztó és átalakító munka tehát végbement s ma már ez a faj éppen annyira magyar, mint a legtelivérebbe benszületett. S éppen annyira nem él kereskedői szellem benne, mint a magyarban s előítéleteiben, jó és rossz tulajdonságaiban is hozzáidomult a mintaképhez, melyre formálódott.

Az átalakulási folyamat társadalmi törvényszerűséggel ment végbe. Kis töredék lévén a magyar nép tengerében, sorsa már eleve az volt s életérdeke is ezt parancsolta, hogy az idők folyamán nem csak érzelmileg, hanem nyelvben, szokásaiban, eszményeiben és törekvéseiben is magyarrá váljon. Miként az egyes embernél a fizikai pusztulás folyamata, akként járta le magát náluk is – amennyire társadalmi közösségben ez lehetséges – a történelmi tényezők átalakító ereje, melyek eredménye a mai magyar örménység. A szellem lassú kialakulásának törvényszerű tünetei, hogy a mindegyre apadó öntudatból előbb a komplikáltabb grammatikai formák és összetételek lépnek ki, azután a kevésbé komplikáltak egészen a leg egyszerűbb, legprimitívebb önkifejezéseikig, egy népfaj szimbolikus halálában is ugyanazokkal a törvényszerűségekkel járnak. A fogalmak után következnek a képzetek, ezek után az igék s legvégül maradnak az indulatszavak és indulathangok a pusztulásnak induló agyszervezetből, miután már előzőleg a komplikáltabb szellemi munka feltételei egyenként megszűntek. Az örmény faj átalakulásában is így maradtak ki rendre egyes tulajdonságok, míg végül a faj, mint etnográfiai fogalom, eltűnt. A népnyelvben ezt az érdekes formációt most lehet leginkább kimutatni a maga roncolt, minden harmadik-negyedik szavában magyarral kevert állapotában. A faj történelmi életében pedig azokkal a járulékokkal, melyek egy népcsontvázának speciális izomrendszerét alkotják. A magyarrá való alakulás főbb bázisai és mozzanatai voltak: a régi vallás elhagyása, a nemzeti (örmény) viselet mellőzése, a magyar nyelv elsajátítása, a magyar műveltség

felvétele, miknek ellenében a másik oldalon a faji tulajdonságok ugyanannyi feláldozása.

A primitív, őslleki vonások egyes elemei, a szokások, ösztönök stb. véglegesen majd csak akkor mosódnak el, ha hagyomány, a származási tudat és az évszázados fejlődés minden nyoma végleg eltűnik az egyetemes feloldásban. Ezt a még hátralevő s amúgy is magától végbemenő processzust siettetni azonban már nem állami érdek, sőt egyáltalában nem érdek. A faj megbízhatósága, hazafias volta a történelmi élet nagy válságaiban állotta ki a próbát s ha politikai törekvésében, értelmi életében a magyarság eszményeit mindig magáénak vallotta, hivatásának legnagyobb mértékben megfelelt. Majd ha a munkát, mely rájuk még vár, szellemi és társadalmi téren a magyar kultúra emelésére elvégezték, akkor az asszimiláció utolsó mozzanatait is siettethetjük, de amíg történelmük, nyelvük, etnográfiajuk, ipari, kereskedelmi életük és társadalmi szervezetük gazdag dokumentumait és tanulságait egybe nem szedték és számba nem adták, addig magyar nemzeti érdek, hogy a faj élete mesterséges úton is meghosszabbíttassék, hogy ezt a nagy kultúrunkat a magyarság számára befejezhesse. Ha múzeumokat akarnak alapítani, intézményeket létesíteni, csak hadd csinálják, magyar törekvések dicsőségét fogják intézményeik hirdetni s egyházi szervezeteiknek is, ha majd elkövetkezik az idejük, az lesz hivatásuk, hogy legelsőnek és leghangosabban követeljék – amint már eddig is többen megtették – a magyar oltárnyelvnek az örmény templomokba való behozatalát.

*Miniatúra részlete Márk evangélista ábrázolásával,
1066*

Bartis Attila

1968

Író és fotográfus. 1968-ban született Marosvásárhelyt, apja Bartis Ferenc. Egy évvel édesanyja halála után, 1984-ben kényszerültek átköltözni Magyarországra. Kamaszként a román kommunista rezsim legsötétebb időszakát kell átélnie, évekig képtelen volt felkeresni szülővárosát. Végül 1999-ben azt nyilatkozta, amikor meginterjúvolják, abból az alkalomból, hogy a frankfurti könyvvásáron fotóival és egy könyvvel is szerepel: „Most úgy élek, hogy bárhol ülök fel a Pest és Vásárhely közötti vonatra, mindkét irányba hazamegyek.” Első könyve, *A séta* (1995) sikert arat, de ezt sokszorosan felülmúlja *A nyugalom* (2001) fogadtatása. 2003-ban színpadra kerül (*Anyám, Kleopátra* címmel), 2008-ban film készül belőle (*Nyugalom*). Irodalmi és fotóösztöndíjakat kap, József Attila- és Márai-díjas. Az 1998-ban megjelent *Kéklő pára* című novelláskötetéhez Bodor Ádám írt ajánlást. 2005-ben *Lázár-apokrifek* cím alatt rendezte kötetét megrendítő tárcanovelláit.

2009-ben az Ünnepi Könyvhetet ezekkel a mondatokkal nyitotta meg Miskolcon: „A könyv, amit ma ünnepelünk, sokkal régebbi, mint az írásbeliség. Egyidős az emberrel, de még az Úristennel is. A könyv nem más, mint a gondolat ember nélküli jelenléte. S ahogy az első könyve csak egy kormos kéz lenyomata volt a sziklafalon, úgy szinte biztos, hogy az utolsó könyv sem egy nyomtatott áramkör lesz, hanem egy kormos kéz lenyomata a betonon. Amit pedig ez a két kéz közrefog, az a kultúra. Tulajdonképpen ezt ünnepeljük ma. És az, hogy szidjuk-e épp, vagy isteníjük, szinte mindegy. Ez maga az életünk. A sok-sok élet pedig összeadva maga a történelem. Így az, hogy csak az ember olvas, nem pusztán annyit jelent, hogy csak az ember ír. Hanem, hogy csak az embernek van történelme. Pont olyan történelme van, amilyent a kormos kezével megír.”

(A.K.)

Idefent balsors, odalent sorstalanság

Úgy alakult az életem, hogy ez idáig egyetlenegyszer voltam börtönben; akkor is mindössze fél napig, ráadásul szabad akaratomból, egy forgatócsoporttal. Bizonyos értelemben szerencsésnek vagyok mondható, hiszen akár fél napot is börtönben tölteni igen ritkán elhatározás kérdése. Persze, van olyan, hogy az ember reggel felkel, megborotválkozik, villásreggelizik, aztán felveszi az egyenruhát és bemegy a börtönbe. Mondom, ilyen is van, de az más. Meg olyan is van, hogy amikor lehull az első hó, látványosan eltulajdonít valamit a boltból. Nem felvágottat és kenyeret, hanem például műszaki cikket, mert ahhoz, hogy a kartondobozokkal bélelt telefonfülke helyett legalább az első hóvirágig bent maradjon a Markó utcában, a kár meg kell haladjon bizonyos összeget. De ez is más. Kétségtelen, hogy forgatócsoporttal menni a legmásabb, de nekem így alakult.

Persze, ez a fél nap csak erős megszorításokkal igaz, a szabad akarat meg különösen, hiszen Szamosújvárra mentem, és én azért ebben a börtönben nőttem fel. Mondhatni, úgy ismerem, mint a tenyeremet. Amikor például a minket kísérő tiszt nem találta a vizes pincét, ahová egy-két napra falhoz láncolták a politikailag arra érdemeseket, csak, mert lánc nélkül könnyen a mellig érő vízbe fül az ember, de így, csuklótól felfüggesztve, a második nap már meg se kottyán, az első tizenkét óra a kritikus, de utána már szinte potyára rohadnak úszva, lebegve a konyhásokra váró káposzták, meg potyára vinnynak a káposzták tetején a patkányok, mert a második tizenkét óra már csak dereng, az utolsó huszonnégyből meg szinte biztos, hogy csak a vesék emlékeznek bármire is, már ha a veséket még le nem rúgták, szóval, amikor a minket kísérő tiszt nem találta a vizes pincét, mert az nem az ő körzete, akkor súgtam, és enyhe elégedettséggel töltöttem el, hogy legalább az útvonalra jobban emlékszem, mint apám. Igaz, a többire már ő emlékszik jobban, azzal a fajta fellebbezhetetlen emlékezettel, amivé az amúgy igen fellebbezhető emberi emlékezet hét esztendő után válik.

Hét év, az pont annyi, amennyi idő alatt valaki megfogán, világra jön, és megtanul olvasni. Vagy amennyi idő alatt valaki megtanul pelenkázni, sőt melegíteni, és szülői értekezletre járni.

Szamosújvár román neve Gherla, van, aki leginkább a gyufagyáráról, meg a sose gyulladó gyufáról szóló viccekből ismeri. De mivel a mi családunk itt élt a szamosújvári börtönben, ezért ugyanúgy nem tudunk nevetni ezeken a vicceken, mint a postás viccein az alattunk lakó Goldberg

néni, aki meg Auschwitzban élt. Nem haragudott ő a postásra, csak az Úr-istennek sem tudott nevetni a hülye viccein.

– Ne is fáradjon, drágám, mert nekem ez nem megy. Értse már meg, hogy ezeken a szappanos vicceken én nem tudok nevetni.

– Az biza baj, Goldberg néni. Az nagyon nagy baj, mert humorérzék nélkül élni lehetetlen. De legalábbis kutyanehez.

Amúgy ezt a postásos dialógust én találtam ki, csak, hogy Goldberg néni szimpatikusabbá tegyem, szeretnivalóbbá, rokonszenvesebbé, de aligha van erre szüksége. Egyébként meg az a valóság, hogy Goldberg néni mesze nem volt ennyire szívélyes, mondhatni egy kiállhatatlan, rigolyás, paranoiás öregasszony volt, aki még a postásban meg a díjbeszedőben is ellenséget látott. Nem is engedte be a lakásba őket, inkább kiírta az óraállást, meg a kisablakon át kasszírozta be a nyugdíjat, Dombi úr, a hülye postás meg tényleg mindig belekezdett egy zsidó viccbe, de a poénig sose jutott el, nem is akart, azon röhögött, ahogy az öregasszony bevágja az ablakot. Ezt leszámítva áldott jó ember volt ez a postás, újévre kis naptárt adott mindenkinek, mint a kéményseprők, és valószínűleg sose kötött volna élő kutyát a Daciájához, hogy hetvennel száguldva véres hús- és szőrcafattá szaggassa. Csak hát a tréfával nem tudott felhagyni. Meg Goldberg néni nem tudta ezt leszámítani.

Szóval nem volt nagy öröm egy házban élni a paranoiás Goldbergékkel, de hát így alakult. Földszinti lakás kellett nekik, hogy ne másszanak lépcsőt, ha rossz a lift, ezért elcserélték a lakótelepi összkomfortot Csikosékkal, akik meg évek óta fürdőszobára vágytak. A többi szomszédnak se lehetett túl egyszerű a dolga, nekünk viszont különösen nem volt felhőtlen a viszonyunk a két öreggel, én ugyanis néha figyelmen kívül hagytam a csendes pihenőt. Ezt főleg Goldberg bácsi nehezményezte, de Goldberg néni kopogtatott fel a seprűvel. Amit elsősorban apám nehezményezett, de anyám kopogtatott vissza a seprűvel, így beszélgettek, egészen a csendes pihenő végéig. Aztán egy szép nap Goldberg néni kopogtatás helyett kiállt az udvar macskakövére, kiszólitotta anyámat, és közölte, hogy ők már negyven éve itt élnek Auschwitzban, és ehhez pluszba még ezt a labdajátékot is már nem bírják. Amire anyám közölte Goldberg nénivel, hogy mi meg harminc éve Szamosújváron élünk, úgyhogy a gyerek igenis játszani fog, mert legalább ő ne legyen nyomorék. Szegény anyám még nagyon hitt a játékban, de nem is ez a fontos, hanem, hogy ettől kezdve csend volt. Ha néha labdáztam, nem kopogtattak, de többnyire nem labdáztam inkább.

Persze, alakulhatott volna másképp is. Például Goldberg néni nyugodtan folytathatta volna azzal, hogy ez már mindennek a teteje, nem elég, hogy a kölyök labdázik, de a tisztelt szomszédasszony egy kommunista átlagbörtönnel még überelni is akarja az ő Auschwitzát. Amire anyám nagy valószínűséggel azt mondta volna, hogy Goldberg néninek tévedni tetszik, mert azt lehet überelni, ami mérhető, Auschwitz pedig mérhetetlen, ahogy a mi Szamosújvárunk is mérhetetlen, mert az embertelenség aligha tekinthető mércének. Ez az egyetlen közös bennük, meg, hogy még az unokáink se fognak innen kiköltözni soha. Úgyhogy nagyon szépen megkéri Goldberg nénit, hogy ne tessék háromtól ötig folyamatosan kopogni, ha a gyerek tíz percig játszik, de különösen ne tessék a mi Szamosújvárunkat semmibe venni. Amire kirohant volna Goldberg bácsi is, és azt üvöltötte volna anyámnak: gyilkos. Amire már természetesen előkerült volna apám is, tudatni Goldberg bácsival, hogy nana, lesz szíves nekünk itt nem gyilkosozni, mert Rákosi Mátyás zsidó volt. Én hátul, a fűskamráknál jól megvertem volna Goldbergék kisebbik unokáját, aztán jött volna a nagyobbik unoka. Apám jól felpofozta volna a nagyobbik unokát, amire ez acionista, idegenszívű bagázs természetesen meg nem áll a szekuritátéig, mert nemcsak a kölyök dörömböl, hanem ezek nációk, igen, ahogy mondom, Radulescu elvtárs, ezek ott fenn, Szamosújváron egytől egyig horthysta, revizionista nációk, még a nyolc éves kölkük is, a vérében van, ráadásul magyar éjféltkor koccintanak. A szekusok meg dörzsölték volna a tenyerüket, és jót röhögtek volna. Nem így alakult. Hogy miért nem, azt magam sem tudom, pedig nagyon szívesen elmondanám.

Szóval apám révén mi itt éltünk egy szinttel Auschwitz fölött, Szamosújváron, egy háromszor hatméteres cellában, ahol hét év után tizennégyből hárman maradtak életben, amit elég nehéz lenne relativizálni. Ahogy alattunk hatmillióan éltek hatvan négyzetméteren, plusz két élőhalott, amit szintén elég nehéz lenne relativizálni. Nem utolsósorban meg mindannyian a Lenin utcában éltünk, amit ugyancsak nehéz lenne relativizálni. Mindet egybevetve, egy x sebességgel száguldó vonatban y sebességgel repülő légy, az relativizálható, de az is inkább csak odakintről, a töltés mellől szemlélve. Annak viszont, aki a vagonban ül, valahogy eszébe sem jut, hogy az a kurva légy, amelyik percenként az arcának repül, amelyik már ötödik napja nem hagyja aludni, amelyik majd ugyanilyen buzgón kíséri a krematóriumig vagy meszesgödörig, mintha az Úristen mindenre gondolt volna, és csak azért teremtett volna pluszba egy állatot, hogy ilyen utakra

legyen ki az embert elkísérje, szóval hogy az a légy bárhonnán nézvést is relativizálható lenne.

Apámról készül a film, valami olyasmi lesz, mint amikor valaki végigjárja a recski, vagy buchenwaldi helyszíneket, és megpróbál legalább homályosan emlékezni arra, amire egyébként minden percében kristálytisztán és végérvényesen emlékszik. Ami immár három évtizede meghatározza még az étel ízét is. Egy fiatal, magyar tiszt vezet körbe. Kifejezetten szimpatikus, barátságos. A pincétől a kivégzőkamráig a gyerekeiről mesél, meg, hogy panelben élnek, pedig a kertés ház lenne az igazi. Restelkedik, amiért nem tud sokat az itt történekről, de hát itt ma már csak köztörvényesek, akik valódi veszélyt jelentenek a társadalomra. Amolyan cigánytanya. Jönnek, mennek, visszajönnek, ráadásul emberi körülmények közt. Van könyvtár, filmezzük le azt is, hogy ne csupán a rossz oldaláról mutassuk be a börtönt.

Végre eljutunk a kivégzőkamráig. Valami baj van a zárral, a tiszt percekig bíbelődik vele, közben folyamatosan bocsánatot kér. Ez az a kamra, ahol néha kivégeztek, néha meg csak eljátszották a kivégzést, aztán a legények jót mulattak a tréfán, mert a vaktöltény hangjára istenfélő és istentelen egyaránt bepisil.

Ez ma már csak múzeum, mondja büszkén a vezetőnk, aztán felgyűjtja a villanyt a tárlókban, hogy szemügyre vehessük a csíkos ruhákat, s a szekérláncnak is beillő vasakat, amelyekkel a népi demokrácia nevében alig harminc éve embereket láncoltak falhoz. Oldalt frissen lakkozott koporsó. Csak a reprintje annak a faládának, amelyben a meszesgödörig vitték azokat, akiket mégis föbe löttek. Középen kereszt a mártírok emlékére. Mellette hosszú listája a halálra ítéltnek, de még a kísérőnk is tudja, hogy ez csalóka, mert itt, a kivégzőkamrában haltak meg a legkevesebben.

Apámat figyelem, ezért jöttem. Meg, hogy ne egy operatőrnek s egy börtönőrnek kelljen mentőkocsiba tennie, ha a szíve valamiért mégsem bírja. Anyám szíve például nyolcvanháromig bírta, hogy költözhettünk bárhová, albérletbe, panellakásba, vagy egy szinttel Auschwitz fölé, valahogy mindig itt kötünk ki, Szamosújváron. Aztán amikor kiderült, hogy majd Pesten is ugyanabban a cellában élnénk, mint eddig, akkor már hiába tettem be egy mentőkocsiba, mert a szíve többé nem volt jó semmire.

Apámat figyelem, ezért jöttem. Reggel óta minden erejét összeszedve emlékezik, mert emlékeztetni akar. Jól leírható célja van az emlékezés-sel. Most viszont, hogy kinyílt a kivégzőkamra ajtaja, végre úgy zokogja el magát, mint aki harmincöt év után hazaért. Pontosan tudom, hogy

reggel óta ez az első pillanat, amikor nem gondol semmit se a nemzet, se a maga sorsáról. Amikor nem jut eszébe, milyen volt a vaktöltény hangja, nem veszi számba a vallatóit meg a tizenhét csonttörését, nem adja össze, hogy hét esztendő alatt hány targoncányi káposztát evett, nem számolja ki, hogy a cellatársak közül hány volt magyar, román, meg zsidó, és nem állapítja meg keserűen, hogy a pribékek között is ugyanilyen százalékos volt a nemzetiségi megoszlás. Nézem, ahogy áll nagykabátban, sírástól eltorzult arccal egy reprint-koporsó előtt, és nem jut eszébe semmi, egyszerűen semmi, még az sem, hogy az a daganat, amiből a múlt héten szövetmintát vettek, rosszindulatú-e. Rosszindulatú. A rendező int, az operatőr rohan, én önfegyelmek.

Rá pár hétre, hogy a férje rákban meghalt, az öregasszony egy délután kiült az ajtó elé, addig várt, amíg előkerültem, aztán behívott a lakásba. Nem szívesen mentem, nem tudtam, mit akar, de szégyelltem nem bemeni. Akkor jártam itt utoljára, amikor Csikosék az üveghalakat, porcelán nippeket meg a Jókai összest csomagolták. Most a kredenc és a sezlón helyét leszámítva deszkából tákolt, plafonig érő polcok borították a falakat. Jobbra befőttek, balra konzervek, szemben mázsányi liszt, cukor, száraztészta. A huzattól himbálózó izzó huszonöt wattnyi fényénél olyan volt az egész szoba, mint egy barakk, amit tartósított élelmiszerral teletömtek. Üljek le, mondta az öregasszony, majd a sezlón alól előhúzott egy pár cipőt, és elém tette. – Ez még egy nagyon jó cipő. Prima, faszeges cipő, nem ázik be – mondta. – Ha egy kicsit nagy, papírral ki kell tömni. Majd úgyis belenősz.

Igazából valami Istenhez, emberhez, tavaszhoz méltó dologról akartam írni, de úgy látszik, elég pocsek volt ez a március. Nem jut róla eszembe más, csak egy vizes pince, egy reprint-koporsó, meg ez a prima, faszeges cipő, amibe végül belenőttem.

Bartis Ferenc

1936–2006

Gyergyószárhegyen született és bár Budapesten hunyt el, szülőfalujában helyezték végső nyugalomba. Falujában és Marosvásárhelyen járja elemi és középiskoláit, majd egy évnyi egyetemi tanulmánya után 1957-ben letartóztatják, azért, mert a magyar forradalmat egy verse – És mégis élünk – elszavalásával köszöntötte Dsida Jenő sírjánál a Házsongárdi temetőben. Elképesztő kínzásokkal teli évek után 1964-ben szabadul. Élete során ötször tartóztatják le és mintegy tíz évet tölt börtönben. A fogságban fogalmazódik meg benne az Összmagyar Testület megalapításának és megszervezésének az eszméje. Kiszabadulása után alkalmi munkás – fát vág, követ farag, pékségben dolgozik –, majd riporterként a vidéket járja, tanítói oklevelet szerez. 1984-ben fiával együtt áttelepül (lényegében: kitoloncolják) Magyarországra. Lapot és kiadót alapít, verset és emlékiratot ír. Élete az állandó harc jegyében áll: minden erőfeszítésével, alkalmi értetlenkedésekkel, testi bajaival mit sem törődve küzd a magyar ügyekért, a jogfosztások és az amnézia ellen. Utazik, levelez, petíciókat szerkeszt. S bár több mint harminc ország magyarjaival van kapcsolatban, háborúja mégis egyszemélyes próbatétel és megpróbáltatás. Állandó izzását igazán csak a versírásra szolgáló papír tudta elviselni. Az idő mára már alighanem megérett költői életműve higgadt mérlegelésére, és ami legalább ilyen fontos: politikai tevékenységének értelmezésére a rendszerváltozás nemzeti mozgalmaiban, azon belül is a kisebbségi jogvédelem területén. Főbb művei: Rácsok között Romániában (emlékirat, 1988), Életre hívó halotti beszéd (versek, 1989), Rovások az idő mestergerendáján (versek, 1998), Fekete tűzijáték (versek, 2003), Az összmagyar eszme: megmaradásunk módszertana (tanulmányok, 2005.).

(A.K.)

Vigasztaló siratóknak

Vadászni ment a férj
A vadak megették
S fekete ruhába öltözött asszonya
Halászni ment a férj
A habok elnyelték
S fekete ruhába öltözött asszonya
Harcolni ment a férj
Földre terítették
S fekete ruhába öltözött asszonya

Fogytak a férfiak
A gyász sokasodott
Sokasodó gyászba
Virultak asszonyok
S mivel a holtakat
Soká ünnepelték
Fekete ruhájuk
Le nem is vetették
Ünnepek színévé
Szépült a fekete
(Bölcső és koporsó
Üdvözlésére más
Aligha illene)

Legyek én mégiscsak
kivétel, mikor majd
elpusztít az élet:
öltözzetek mind-mind
hófehér ruhába,
s ne is sóhajtsatok,
ne is sirassatok,
ne is jajongjatok,
de csengjen föl ezer

Egyedül

Hegedűk elrabolt nótáját
cipeli ős átalvetőben
az alkony:
nekem szánt késői örömnek,
vén kutyasírásnak, társnak itt
a parton.
Pedig és nem kértem, nem vártam;
hűségét tartsa meg az égnek
vigaszul.
De mert nekem szánta, csillagra
akasztom hajnalhirdetőnek,
s visszahull
süketen tatóngó fülemben
a széttört hegedűk nótája:
az alkony
a parton
vigaszul
visszahull...

Vállalja az ember

Visszahullt – belém – csillagmardosó álmod,
a kintől nő húsomban a meztelen végtelen:
apadnak életem lélegző sejtjei.

S ez sors is lehetne,
ha számon tartaná a törvény a véletlenek közt,
így hétköznapi csupán,
mert a gondolatok ünnepe is munka,
s mégis vállalja az ember,
hogy rákényszerítse a csillagokra is,
e jóságos börtönőrökre,
akik virrasztva állják őt körül.

Rózsa Sándor

Bitófával ölelkezem.
Megszoktam már. Sosem félek.
A halál is pajtás velem.
Hej, te betyár betyárélet.
Ott hányódom, ahol lehet,
engedélyt arra nem kérek,
hogym szeretőm hol rejtse el.
Hej, te betyár betyárélet!

Tengernyi az adósságom
s mégis szétozom a népnek
néki lopott, bús krajcárom.
Hej, te betyár betyárélet!

Ezt a sorsot én akartam.
Ne féltsetek! Én nem félek.
Győznünk kell e vesztett harcban!
Hej, te betyár betyárélet!

Táncsics Mihály

(Sütő Andrásnak)

Nem bánt, ahogy éltem
nem bánt, ahogy voltam,
ördög a mennyekben,
angyal a pokolban.

Nem bánt, hogy éheztem
torkig lakottak közt,
bár sok nagy ínségem
majdnem derékba tört.

Nem bánt, hogy vacogtam
jégcsillagok alatt,
nem bánt, hogy arcomba
köptek a sugarak.

Nem bánt, hogy tömlőben
múlt ki ifjúságom:
kínja maró rozsdá
minden börtönrácson!

Nem bánok én semmit:
ahogy éltem, voltam
ördög a mennyekben,
angyal a pokolban.

Apám keze

Látom kezét a hegyek felett:
ekét fogott majd kalapácsot,
tavasszal gyümölcsfát ültetett,
télen meg tűzrevalót vágott.

Most a sziklákat simogatja
hóval, esővel, széllel, fénnel,
s néha, amikor hazamegyek,
meg-megfenyít szeretetével.

Olykor elnézem, amint pihen
fehér abroszon a két ököl
két hegy, egyikről gyermek néz rám,
ki anyja fényében tündököl...

Férfiak krónikája

Édesapám, én és fiam
– nem egy sorban, felsorakozva,
Így látott minket álmaiban
dédapám

Mi hiányoztunk győzelméhez,
s magunkkal őt ezért cipeljük;
ő túlélte minden vereséget
érettünk.

Nekünk nem mindegy: hányan vagyunk
külön sorokban s mégis együtt;
élők-holtak egyfelé tartunk
szívósan.

Apám harcot örökölt csupán,
én tőle hitet a küzdéshez,
s fiam győzelmet hagy maga után
fiának...

(Szarhegy, 1973)

*A verset Illés Lajos zenésítette meg
s a Mátyás-templom kórusának előadásában
rögzítették kazettára.*

Magyar csürdögölő

Magyarország kicsi ország,
hol felosztják, hol megosztják,
osztogatják, ami nincsen...
Privatizálódik isten!

Isten minket úgy segítjen:
nem kiáltunk többé „Éljen!”-t
se kicsire se meg nagyra,
míg a magyar egymást marja!
Marakodunk éjjel-nappal?
Magyarország kocsmaasztal?
Gyere ide, primás bátyám!
Olyan szép vagy, mint a sátán!

Sátán-ének a zsoltárunk?
Dühöngjünk hát! Mire várunk?
Várákozunk. Megszoktuk már.
Szebb a vércse a turulnál!

Turul ide, turul oda,
hol a lelkünk kóbor pora?
Porzik az út Nyugat felé: -
Magyarország, ne gyere bé!

„Gyere bé, te szerencsétlen,”
agyad, szíved otthon tétlen,
megkergülsz a tétlenségben,
ötvenhatos szerencsédben!

Szerencsétlen, aki mondja!
Ne lopj ciánt ma a borba!
Boros kedvem eget repeszt!
Ne barátod, nődet szeresd!

Szeressétek egymást végre!
Nincs hazánknak országszéle!
Széltében és hosszában mérd
nem a földet, hanem a vért!

Vérzünk húsban, szívben, agyban!
Csődöt mond itt minden agy-tan!
Tanítani koldus-szégyen!
Ki tanul hadviselésben?

Viselkedjél jólnevelten,
barátom, te, verhetetlen
tudós, író, akármilyen vagy!
Mire ébred holnap fiad?

Fiad? Lányod? Kit érdekel,
hogyan jövőjük hol úszik el?
Rezsi-költség életrajzuk!
Mondhatjátok: – „Nem akartuk...”

Akarás vagy nem-akarás?
Húzz, cigány, egy ős balladát!
Arra táncol, aki komor
s nemzetéért váltig lohol!

Loholunk, míg megengedik!
Szedd a lábad, az istenit!
Isten, bocsájtss meg a vétkem
ezt a táncot már nem értem!

Érthetetlen csürdögölő,
amit vélünk járatnak ők!
Ezt a csárdát mi rúgjuk szét,
túsz-szedőként, akár túszként!

Túsz-sorsunk már bankszámlaszám!
Húzzad, cigány, kamat-hazám
számlájára zokogok most!
A bank minket jól kisorsolt!

Sorshúzáson múlik létünk?
Mi lesz, ha mi visszatérünk,
munkanélküli szótlanok
s nem kérjük, hogy szót adjatok?

Adni, venni? Visszavenni!
Húzzad, cigány! Tönkremenni!
Menjünk már a nyavalyába,
nem a mienk ez a csárda!

Csárda lesz az Országháza?
Házainkat bánat járja!
Bánatot húzzál, Gazsi,
hogy zsebed a pénz marja ki!

Marós kutya nem harapós!
Húzd le róluk a takarót:
lássuk, ki kit fúr vagy lékel
s mit ír alá rozsdás késsel?

Elfogyott a kés-készletünk!
Ezért, lehet, megfizetünk
önmagunknak s másnak máskor,
honi kúrva-virágzásakor!

Kúrva ez a lator-élet!
Nem tetszik, hogy így beszélek?
Beszélhetnék magyarul is,
de nem játszom meg a úrit!

Úrhatnámos világrendben
még a szó sem lehet rendben,
mert „pénz beszél, kutya ugat”...
Húzzál, Rupí, még egy búsat!

Búslakodunk ide s tova.
Merre hajtunk? Honnét s hova?
Hová, meddig kell süllyednünk,
hogy bár megtúrtek lehessünk?

Legyünk, akik voltunk s vagyunk!
Húzzad, cigány! Itt ragadtunk!
Ragacsos a számlaszámod,
adósságunk újraszámold!

Számold meg, hogy mennyitadtunk
a világnak? S mi mit kaptunk?
Aztán húzzad, húzzad bátran,
mi vagyunk az úr csárdádban!

Csárdásodó Hazám, féltelek!
Te-féltésem ma már véték?
Vétkezzetek, fiúk, hiszen
elhagyott az öreg Isten!

S elhagyott már Európa,
akit mi juttattunk trónra!
Trónoljon s csúf, rőt fejére
szórjon hamut! De mivégre?

Vége a csüddöngölőnek!
Érte holnap főbelőnek?
Lőnének, de nem lesz, kire: -
az országnak nincs senkije!

Senki fizet, cigány prímás!
Húzd el azt az istennyilát,
s aztán menjünk a pokolba
mennyországról álmodozva!

Alszol? Álmodsz? Ébredj! Ugorj!
Csárdánk körül tűz bandukol!
Oltsátok el könnyel, vérrel!
Rá se bagózz, hogyha vérzel!

Vérezve is táncolj, bokázz!
Bankbetétek védik bokád!
Bokavédő kell Hazánknak,
amióta táncba járhat!

Járjunk saját lábon s kézen,
csak ne tartson senki féken!
Fékrendszerből elég volt már!
Magyarország legyen oltár,

s esdekелjen ő előtte
mind, ki népét meggyötörte,
hogy bűneit megbocsássa
ez az ország, ez a csárda!

Hortobágy, 1995

Márton Áron századik születésévében

Szent Áron Bátyám, eretnek szókkal
esengem Hozzád pogány merészség,
merészen kérdem: meddig cipeljük
VAN-igazunkat, a mások vétkét?

„Vétkeztem” én már éppen eleget
s nem fordult jobbra Erdélyünk sorsa!
Sorsszerűség, hogy Anyám bölcsőjét
ringattad haláltól elorozva?

Aztán megáldtad... Áldott kezedet
örökkön érzem szívem homlokán.
Homlokod nekem kőtábla-parancs,
életed: Biblia, Talmud, Korán,

s a földalatti cellád Zsilaván
évek múltán lett az én templomom...
Templom lehet a börtön is annak,
kit megkeresztelt a forradalom.

Te, a szeretet forradalmára,
ki magyart, románt, zsidót, németet,
cigányt óvtál, védtél a pokolban,
mondd, ismerik a végrendeleted?

Te mindenkit megvédtél a vádban,
de Téged csak a székelyek védtek,
Te, magyarul, románul, héberül,
németül, cigányul sikoltó lélek!

Bodor Ádám

1936

1936-ban Kolozsvárt született felső-középosztálybeli családban. Édesanyja, a székely Tóháti Ida felmenői között számos tisztviselő volt. Ez az életpálya az örmény magyar-gyökerekkel bíró földbirtokos apai ágától sem állt távol. A

bankigazgató édesapát, a mérsékelten konzervatív, hívő református Bodor Bertalant 1944-ben a budapesti székhelyű Országos Pénzintézeti Intézet, valamint a Pesti Takarékpénztár és Hitelbank élére helyezték. Az ostromot a család Budán vészelte át. A háború után a nagy tekintélyű pénzügyi szakembert meghívták a debreceni kormányba, de a család inkább visszatelepült Kolozsvárra, ahol sikerült rendbe hozni kifosztott házukat és életük pár évig békében telt.

Bodor Bertalant 1950-ben a Márton Áron katolikus püspök elleni koncepciós perben öt év börtönre ítélték, amit végig le is ül, nyugdíját elveszik, és csak 1968-ban rehabilitálják. Bodor Ádámot 16 éves korában szintén elítélték, mivel kommunistaellenes röplapokat terjesztett. Két évet tölt a szamosújvári börtönben. Szabadulása után egy évig gyári munkásként dolgozott, majd 1955–1960 között a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben tanult. Utána az Erdélyi Református Egyházkerület levéltárában, illetve egy másoló-fordító irodában dolgozott. Legtöbb írása – félreismerhetetlen modorú, talányos tárcái – az Utunk című hetilapban jelentek meg. Romániában négy elbeszéléskötetét adták ki. 1982-ben Magyarországra települt, ahol már a hetvenes évek eleje óta némileg ismert a neve. Ugyanis 1973-ban Fábri Zoltán forgatott remek filmet a Plusz-mínusz egy nap című írása alapján. És 1980-ban kötete is megjelenik Budapesten.

1992 az áttörés éve, ekkor jelenik meg a Sinistra körzet című novellaciklusa, amit a magyar kritika azonnal a kortárs irodalom legmagasabb vonulatába emelt. Olyan mű, amit csak erdélyi (erdélyi tapasztalatokkal rendelkező) író hozhatott létre, ám amelyből teljesen hiányoznak az ún. „erdélyi irodalomra” jellemző sztereotípiák. A könyv minden regényalkotó tényező

– cselekmény, hely, idő, szereplők – „felülírása”, ám a hely mégis összetéveszthetetlenül az, ami – az időben ott van a legújabbkor minden romániai nyomorúságának és tébolyának a tapasztalata, az alakok bár meghatározhatatlanok és (rém)meseiek, képesek a legegységesebb érzelmi és erkölcsi tartalmakat tragikus szépséggel megjeleníteni. A könyv kultuszművé vált, Gothár Péter két év múlva filmre vitte (A részleg), 2014-ben érettségi tétel. Az író művei elérhetők a Digitális Akadémia honlapján. Készült róla monográfia is (Pozsvai Györgyi tollából, 1998).

Két újabb kisregénye, Az érsek látogatása (1999) és a Verhovina madarai (2011) azon az úton megy tovább, ahol a Sinistra született, de amelyre már a régi tárcái megindultak a 70-es, 80-as évek fordulóján, s amiket most egybegyűjtve olvashatunk (Az utolsó szénégetők, 2010).

Bodor Ádám művei megjelentek román, angol, német, francia, norvég, dán, olasz, lengyel, bolgár, szerb, horvát, szlovák, észt nyelven is.

Kitűntették Babérkoszorúval, József Attila-, Artisjus-, Déry-, Soros Életmű-, Márai- és Kossuth- (2003) díjjal.

(A.K.)

Megbocsátás

Rövid, furcsa utca volt, csak a páratlan oldalon épültek házak, a páros oldalon a temető kőkerítése roskadozott. Svanczné, az egyik utcabeli, erre a kerítésre kapaszkodva hívogatta esténként a temető bokrai közt bóklászó macskáját. Egy este aztán igen sokáig lehetett hallani nyávogó, hívogató hangját, mígnem lemondón és megtörten egymaga tért haza. A macska többé nem került elő. – Ő volt az! – és Svanczné Vlassza asszony házára mutatott. Csakis ő tehetett.

Vlassza asszony szoborszerű, sudár, sima nő volt, nem beszélgetett szomszédaival, megszépítette a magány, az örökös várakozás és az a végtelen ünnepélyesség, amivel minden újabb napra fölkészült. Amint meghalotta szomszédaik suttozását, amit a szél olykor ellengetett falai alatt, mármint, hogy „ő és a Svanczné macskája”, egyszerűen becsukta az ablakot.

A tél első igazán hideg napján idegen tért be Vlassza asszony udvarára. Fekete zekés, oroszkučsmás, szőrös nyakú férfi volt. Egyik kezét zsebében tartotta, másikkal tölcseres fagyaltot szopogatott, ezért könnyökkel nyomta le a kilincset. Megállt az ajtóban, nézte, nézte a sudár Vlassza asszonyt, aki egy konyhaszéken állva öntözgette a veranda hidegéből a szekrény tetejére menekített cserepes virágokat. Vlassza asszony tudta, idegen van a házban, tudta a nyalintás neszeiből, sejtette, hogy az illető az ajtófélfának támaszkodva őt figyeli, amint cserepes virágait öntözi. Amint az öntöző kiürült, lelépett a székről és megfordult.

Az oroszkučsmás, szőrös nyakú idegen röviden előadta: a közeli tóparton halászott kicsi kavicsokat pusztá kézzel. Mutatta zsebéből előhúzott keze fején a jegesen bőrző víz vonalát, ujjait mintha gyűrűk égetnék, mintha hosszú jeges gyűszűket viselne. Azért jött, hogy ezt a tóvízben kutató kezét valaki megmelegítse. Bizonyosságul tenyerében mutatta a három kavicsot, megnyalta őket, hogy jobban mutassanak.

Elhiszi nekem?, kérdezte végül.

Természetesen, mondta Vlassza asszony, a víz ilyenkor télen valóban nagyon hideg.

Az oroszkučsmás, szőrös nyakú előbb langyos kézmosó vizet kapott, aztán meleg áfonyateát, majd meleg ebédet. Később, már a meleg vacsora után lába egy másik szék párnáján pihent, borostáját Vlassza asszony tekintete cirógatta, fagyott ujjai a derék asszony közelében lassacskán kiengedtek. Az sem volt utolsó, hogy nem holmi idegen házak villanyfénye, hanem a temető fölötti este lila sötétje és csendje tapadt az ablak üvegére. Bár ekkor már egyet s mást megsejtettek egymásról, Vlassza asszony mégis megkérdezte: Kicsoda maga, barátom?

A fagyos kezét melengető férfi ekkor kitárulkozott:

– A Svanczné macskája vagyok, jelentette be csöndesen.

Vlassza asszony lehunyta a szemét.

– Tudtam. És azok a gyönyörű kavicsok?

A szőrös nyakú férfi most bocsánatkérően bólogatott:

– Kellott valami apró kis ürügy, amivel benyalom magam.

Hurma

Egy őszi estén, amikor az alkonyat utolsó színei is elmerültek a kelet-törökországi hegyek fölött az ég sötétjében, egy posztókabátos férfi állt zsebre dugott kézzel a Paronjan utca sétányán, bámult, bámult a sziklás szurdok

mélyén dübörgő Hrazdan folyóra. Az erős szél néha megingatta, gallérja szárnyát fölkapta, s mint valami hatalmas füleket lebegtette feje két oldalán. Hátulról riadt erdei állatnak nézhetett ki.

Jerevánban októberben ér véget a forró száraz nyár, egy novemberi éjszakán már lehull egy kevés hó, ott porosodik a platánok kérgén, a falak árnyékában és a járdaszegély alatt. Tavasz derekáig most már csak ez a komisz szél süvít le a kialudt tűzhányók oldalán a városra. De ez is szárítja a lila, homokszínű és zöld ruhákat, amelyek a magas sziklabércre épített házak udvarán, a Hrazdan szakadéka fölött, mint családi zászlók lengedeznek.

A posztókabátos férfi a bérc peremén futó utcáról nem sokat látott abból, ami a mélységben történik, elindult hát. A meg-megújuló szél néha bizonytalanná teszi az ember járását, őt is megingatta néha; talán nem is volt teljesen józan. Egy utca sarkán, amelyet ő a Bennszülöttek utcájának nevezett, kirakat sárga fénye vetült a járdára. Azért hívta Bennszülöttek utcájának, mert igazi nevét képtelen volt megjegyezni, amellet bennszülött jerevániak lakták. Hegyoldalra fölfutó, görbe, teraszosan emelkedő utcácska volt, létrákkal, keskeny lépcsőkkel megtámasztott fecskéfészkekkel, ősi hajlékokkal. A kirakat egy zöldségesbolté volt, járdára kivetülő fényében fakó, tengerzöld, húsos levelek kavarohtak, a kirakatüveg mögött hatalmas jonatánalmák ültek viaszos tompa fényvel, zöldecske mandarinok, hamvas feketeszőlő és egy ismeretlen gyümölcs, amely alakjában és simaságában leginkább valami elfajzott biliárdgolyóra emlékeztetett. A színe mélynarancs volt, mintha sápadt jonatánalmák vétékztek volna érett narancsokkal.

Haját kontyban viselő fekete asszony gumicsőből öntözte a bolt betonpadlóját, a pult mögött ellenzős sapkát viselő férfi állt, szájában tövig szívott cigarettával. Figyelemre sem méltatták a posztókabátos férfit, aki egykedvűen tocsogott a padló tócsáiban egy láda gyümölcs előtt. Ára egy rubel. Kivett egyet, megszagolta és forgatta szeme előtt.

Mi ez?, kérdezte magyarul.

Hurma, mondta erre az asszony más nyelven, érthetően.

A posztókabátos férfi föltartott hüvelykujjával jelezte, egy kilónyi kér a hurmából. A gyümölcsöt barna papírzacskóba mérték, a csomagot a férfi hóna alá vette, kezét a zsebébe mélyesztette, aztán a Karmir Banak és a Saumjan utcákon át elindult a szálloda felé, ahol lakott. Az a piszok szél csak taszította ide-oda.

A szálloda 421. számú szobájában még mindig felöltözve ült tanácstalanul, amikor ajtaján kopogtattak. A 413. számú szoba lakója érkezett, hagyományos, csíkos pizsamában, hóna alatt egy-egy üveg vörösborral. A férfi

most levetette posztókabátját, riadtan meredt a palackokra: ezt most bizonyára meg kell inni. Az abroszra kiömlő bor áfonyaszínű foltjain ragyogtak a szertegurult gyümölcsök. Fölöttük fátyolos tekintetek kerütek egymást.

Mi ez?, kérdezte a 413. számú szoba lakója.

Hu..., böffentett halkán a házigazda, hurma.

Mi ez, kérdezte egy kíváncsi vámtiszt néhány nap múltán egy nemzetközi repülőtéren.

Hurma, vallotta be őszintén a posztókabátos férfi, és elnézően bölintott, amikor látta, három darab is elfér a hivatalos személy zsebében.

Ez pedig a hurma, mutatta később feleségének az egyetlen megmaradt darabot, amikor végre hazaérkezett az otthonába.

A hurmának hurmaíze van, kicsit azért mintha egyszerre emlékeztetne a sárgarépára, a paradicsomra és a sütőtökre. De leginkább egy bébiételre. Egyetlen mandula alakú magja van. Egy ilyen mag belekerült egy cserép kolozsvári, jó, humuszos fekete hazai földbe. Bármily sok gonddal öntözgették, nem kelt ki soha.

A Szevan-tó közelében

A rég elült nyári hullámverés kicsi, szürke szeplős fekete kavicsokat vetett ki a Szevan-tó partjára. Nem szedegeti őket senki, pedig a szemcsés homokból messzire világítanak. Száraz hideg ereszkedett a tó fölé, az idő nem alkalmas kavicszedezésre.

Az említett kavicsok egy mélyen benyúló félsziget keleti partját szegélyezik; nem a Noraduz-félsziget ez, hanem valamelyik másik, nincs erre felé ember, aki a nevét megmondhatná.

Nincs itt a parton csak két igen komor külsejű kutya. Nagyobbak és bozontosabbak minden eddig látott kutyánál, színük sem éppen kutyás: egyik bundája szürke, mint a fakéreg, a másiké hiénásan foltos. Tartózkodóan hunyorogva állnak a hóba és parti fenyvebe fagyott lábnyomaik mellett, nem ugatnak.

Pedig fölöttük, egy hajlatban a szimattávolság határán vércseppek sötételek a havon. Egy vérző fülű bárány üget a fagyos sziklák között. A félsziget gerincén mohos falú, zuzmóval takart kőszentély áll, alacsony tornyából száraz fücsomók meredeznek; a Keresztelő Szent Jánosé, aki annyira szerette a természetet. Hajléka olyan színű, mint a környező köveké, amelyekből emelték.

A félsziget délkeleti csücskén a kovaszínű hegyfok alatt érintetlen a hó, a szélcsendben érintetlen a víz is, a tó fölött nagyon régóta fehér szélű,

szürke hasú felhők állnak mozdulatlan. Óriás hegyek közé zárt víztükör fölé borul az ég, itt születik olthatatlan vágyakozás a könnyűség iránt.

Meglett férfiembernek néha végzetes eltökéltséggel kiülnek egy ilyen hatalmas tóra néző hegyvállra csak úgy szemlélődni. Lebegni szeretnének. Táplálékot nem vesznek magukhoz, csak kevés vajjal ízesített teát, és végtelen türelemmel várják, hogy elrenyhült testüket átjárja a hegyi levegő. Nagy ritkán aztán, úgy harminc-, negyvenévi várakozás után megtörténhet, hogy egy-egy ilyen erősen lefogyott férfiember teste pusztán az erős akarástól a levegőbe emelkedik, és felhő módjára lebegve lassan elúszik az ormok fölött. Láttak ilyen hátukon repülő elmélyült embereket Kasmírban a Wular-tó fölött, még inkább odabenn a Jamdrog Cso és a Panggok Cso környékén. Bizonyára egy ilyen hatalmas magashegyi tó átrepülése a különleges türelemmel szerzett képesség próbaköve, s a kockázat mindig rettenetes: elég egy kósza gondolat, amely az akarás folytonosságát megbontja, s ezek az úszni rendszerint nem tudó, földi dolgokban járatlan személyek egyszerű csobbanással tűnnek el örökre.

Mostanság itt a Szevan-tó fölött nem láttak ilyen lebegő embereket. De ez nem jelent semmit. Valószínűleg jó pár csontváz ázik a tó kövel bélelt fenekén a sötétzöld homályban, gyenge látású, bajszos, zömök halak tapogatóznak a málladozó bordák között.

A halállományra való tekintettel itt egyébként hatóságilag engedélyezett halászat folyik, s a part menti Ahtamar vendéglő konyháján a közeli készletből különleges halpástétomot is készítenek. A pástétom várható halillata mellett enyhén egérízű is, ez kissé lehangoló. Mint ahogy az egérpástétom esetében sem kívánatos holmi halra emlékeztető zamatbeütés.

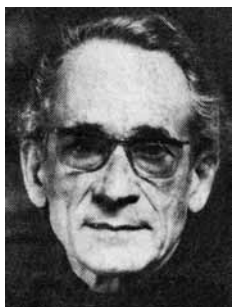
Meg is említettem a pincémek, ha van rá mód, etessen meg valami egyébbel.

Nem is tudom, vakargatta a pincér a fejét. Talán valami berbécsfőből és berbécsbokából készült fokhagymás pörkölt még akad.

Berbécsfő és berbécsboka! Mért nem ezzel kezdte! Akkor hát ide velem, mielőbb.

Üres az Ahtamar vendéglő, csak egy magányos férfi ül távolabb pohárát forgatva. Mutatóujja barna maszatos, körme alatt fekete. Biztos a meggyült vértől. Ő lehet az, aki késsel megvágta a bárány fülét, hogy rokonai homlokára keresztet rajzoljon. A bárány, fülén a megalvadt bőrszönyös cseppekkel, most fagyott őszirózsalevelet tépdés a hó alól.

Innen az Ahtamar vendéglő ablakából ki lehet látni a sziklás főliszigetre, amelynek nem Noraduz a neve. A tó vize sötétkék, az óriáshegyek fehérek, az ég égszínkék, a felhők szürkék. Leszámítva a bárány fülét, ezek mind rokon színek.

Bor Ambrus

1921–1995

Tarján Tamás nagybátyja – aki itt közölt önéletrajzában róla is rajzol egy vázlatos képet. Eredeti neve: dr. Hovhannesian Zaven János Jenő. Jogot végzett, a Könyvvilág főszerkesztője volt, majd a Magvető Kiadónál szerkesztő. Ahhoz a generációhoz tartozott, amelynek legszebb éveit meghatározták a háború eseményei és akik életük végéig küszködtek ezeknek az élményeknek a feldolgozásával és értelmezésével. Sarkadi Imre, Mészöly Miklós, Pilinszky János, Karinthy Ferenc stb. számára nemcsak a háború mint személyes és egyetemes tematika jelentett írói kihívást, hanem az is, hogy a háború utáni magyar politikai viszonyok mit sem tiltottak jobban, mint az őszinte számvetést és számadást. Bor Ambrus későn indult szépíróként, de így is vagy másfél tucatnyi kötetet publikált, amelyek zömében – a kor politikai-ideológiai sugalmazásainak-nyomásának is engedve – a jelenidejű tematikai a vezérszerep, noha alighanem lett volna még feldolgozandó élménye is elég a háború alatti és az utáni közvetlenül következő évekből. Az 56 utáni társadalmi viszonyok mindennapos megjelenési formái foglalkoztatták. Novellái éppen úgy ebben a témakörben mozogtak, mint szenvedélyes-ironikus publicisztikái. Szikár, különösebb stiláris egyénítést nem mutató beszédmódja, visszafogottsága határozott etikai világképét hangsúlyozza. A kor politikai mozgalmaitól távol tartotta magát, de nem vágyott szerepelni az irodalmi életben sem. Német fordításai nagyon jelentősek: Rilke-, Musil-, Grass-, Lenz- vagy Böll-fordításai talán többet elárulnak róla, felfogásáról és elkötelezettségéről, mint eredeti művei. Fontosabb könyvei: Világfutók (1961), Üvegszekrény (1966), Fejezetek a fiúért (1969), Útlevelkép háttérrel (1972), Rövidítések és jelek (1976), Szakadatlan jelen (1986.)

(A.K.)

Ikon

Igen, kedvesem, ez egy értékes darab. Megbecsültem. Ennek ma, harmincöt év után akkora az értéke, hogy csak na. Az ilyenre harap a Bizományi meg a sok gyűjtő, nyugati turista, mert ez nem műkincs-ikon, nem muzeális. Ezt nem valamilyen tanult ikonfestő festette, édesem: ez egy közönséges parasztikon, ez egy naiv falusi szentképfestőnek a műve, a becsüs azt mondta, talán nyolcvan-száz éves lehet mindössze, csakhogy egy primitív é. Ilyenért manapság bárki többet ad, mint a muzeálisért. Figyeld csak meg a régiségboltok kirakatait és vitrinjeit: a művészi kivitelű ikon kevésbé kell, áll a vitrinekben, az ilyen pedig viszik, mint a cukrot. Turisták is, hogyne. Nyugatnémetek, olaszok. Szerintem inkább olaszok, hiszen azok annak idején csak elutaztak szépen a Donig, onnan meg egyenest belerohantak a hadifogságba, nem gyalogolták végig azt az országot oda-vissza, hol tűzben, hol fagyban, mint a mieink, szegény megboldogult Istim is. Akkora lett a naiv művészet világpiaca, édesem, hogy az valami fantasztikus, és ennek a kis semminek ma tízszer annyi az ára, mint volt, mit, tízszer: hússzor. Ötvenszer. És úgy vagyok vele, tudod, hogy nagyon-nagyon kedves emlékem ez nekem, de, tudod, egy idő múlva azért valahogy megkopnak a tárgyakhoz kötődő emlékek. Volt nekem egy báli legyezőm, előttem drága jó édesanyámé volt, neki is ráírkálta a nevét néhány táncosa, meg nekem is ráírkálta néhány táncosom, aztán múltkoriban egyszer a kezembe került, s az jutott eszembe, hogy, jé, már mióta csak raskogatom ide-oda, vagy csak hever valahol, így van ez, édesem. És ehhez a nagyon-nagyon bájos és kedves ikonhoz a nagyon-nagyon kedves emlékem kivül azért borzasztó rossz emlékem is fűződik, máig rossz rágon-dolni. Mert, tudod, Isti mindjárt 41-ben egyenest a frontra került, és nekem 43 áprilisáig csak tábori lapok voltak a férjem helyett, szinte hihetetlen, majdnem két évig, el se hiszem, hogy akár csak még egyetlen akkora balek tartalékos főhadnagy lett volna a magyar hadseregben, mint ő. Aztán 43 januárjától már lap se jött tőle, mi meg itthon, de hiszen magad is emlékszel nyilván, apránként mindent megtudtunk a katasztrófáról, én csak bögttem meg bögttem. És akkor egyszerre jött a telefon a Honvédkórházból, hogy megjött Isti, menjek be hozzá: rohantam, mint az örült. És akkor jött az a rémület, ami mindig megborzongat, ha erre a kedves, kedves ikonra nézek. Mindenféle bűdös jód meg lizoformszagú folyosón futkostam, rémes szobákba nyitottam be, ahol csupa gézbe bugyolált ember feküdt meg ült az ágyakon, és amikor végre megtaláltam Isti kórtermét, akkor, képzeld el,

végestelen-végig kitakaródzva feküdtek a betegek, és csupa-csupa olyan, akinek a lába hiányzott, az egyiknek térdből, a másiknak bokából, és a sor legvégén láttam meg Isti, a falnál álló ágyon, és ő is ki volt takaródzva, és az ő két lába végén is két olyan rettenetes gézgömb vagy gézgolyó, minek is mondjam. Iszonyú volt, édesem. Tudod, még az a képtelenül pontos gondolat is, az első pillanatban, ahogy végignéztem azon a soron, a csikos pizzamás férfiakon, a lábatlanokon, és Isti felé futtomban azt néztem, hogy mekkora a két gézgolyó az ő két lábán, mert a többién olyan kicsi volt, mint egy játéklabda, és az én agyamon kristálytisztán átrohant a föl ismerés, hogy akinek kicsi a két gézgolyója, annak amputálva van a lába, de akinek normális lábméretű, annak nincs amputálva, és azt hiszem, sikítottam, és egy kicsit rosszul is lettem. Pedig Istinek csak két-két lábujját amputálták, mutatta is mindjárt, hogy normális méretű a kötés, mondta is, hogy mi van, és gyorsan és röviden mondta a drágám. Hogy ennek mi köze az ikonhoz, édesem? Ennek az a köze hozzá, hogy én már vagy öt perce ott ültem Isti ágya szélén, s ő azt mondta nevetve, hogy megúsztam, Katica, meg a fontosabbja megmaradt, Katica, és hunyorított is hozzá, hogy megnevetessen, de én még mindig reszkettem. S akkor egyszerre kitalálta, nyilván azért, hogy fölrázzon, és elterelje valamivel a figyelmemet, hogy vegyem csak le a szekrény tetejéről a kufferját, s nézzem meg, mit hozott nekem, milyen érdekeset, ott van a kuffer alján. Hát, ez az ikon volt a kuffer alján. Isti pedig leültetett magával szembe, kezemben az ikonnal, és elkezdett mesélni meg mesélni, olyan kedélyesen, ahogy mindig szokott, de hiszen ismerted eléggé, sármőr volt a drágám egész életében, egész baráti összejöveteleket szóval tudott tartani, ha kedve volt hozzá, és legtöbbszörre volt neki. Azt is elmondta, hogy egy orosz paraszttól van az ikon, egy parasztházból. Akkor már napok óta gyalogoltak abban az irtózatos hidegben, már érezte, hogy nagy a baj a lábával, és bement egy házba, egy kicsit pihenni. A század már nem volt meg, a szakasza már nem volt meg. Hol itt, hol ott csapódott együvé tíz ember, ötven ember, aztán vagy segítette egymást, vagy se; Isti a hátán vitte a kufferját. Abban a házban azon gondolkozott, mondta, hogy mi lesz, ha egészen elfagy a lába. Vége lesz, gondolta szegénykém, de aztán azt gondolta, hogy olyan nincs, és fölszedelőzködött. Tudod, milyen hihetetlen akarat erő volt benne. Azzal a megoperált lábával is milyen hipp-hopp megtanult járni, tökéletesen, miközben mások, istenem, hogy bicegtek, és nem is ok nélkül, te, mert némelyik lábujj hihetetlenül fontos, az ember nem is hinné. Nemcsak a bütyök fontos: a kis lábujj is fontos; az ortopéd orvos is mondta, az ortopéd suszter is.

Na, és ahogy szedelődzködött Istim, meglátta azt az ikont, és hirtelen eszébe jutott, hogy azt pedig elhozza nekem. Mindenki hozott haza valamit, hát ő se jöjjön haza üres kézzel. És a műveltebbek, szóval, akiknek érzéke van az ilyesmihez, azok szerettek ikont hozni. Na, Isti elvette a szoba sarkából az ikont, aztán adott érte egy pakli dohányt, volt neki még kincstári. A paraszt kezébe nyomta, az meg nem szólt semmit. A felesége se szólt semmit. Ült még a szobában két bebugyolászokodott öreg, Isti nem látta, hogy férfiak-e, vagy vénasszonyok; azok, azt mondta, nagy kereszteket vetettek magukra, de ők se szóltak semmit. Isti szerint, ha szóltak volna, megköszönték volna, hiszen kincs volt akkor egy pakli valódi dohány, az ikon pedig egyáltalán nem volt valamilyen különösebb darab, hanem csak egy naiv parasztfestő pingálmánya. Amellett azt hiszem, hogy előbb se, abban a rettenetes visszavonulásban meg még kevésbé szokott az embereknek olyasmire gondja lenni, hogy megadják az árát annak, amit elvittek. Tudod, Isti nagyon adott magára, még a tisztesség meg a becsület kis nüanszaira is. De hát az az igazság, hogy nekem akkor se szerzett valamilyen óriási örömet ezzel az ikonnal, utóbb meg mindig az ijedelmem jutott eszembe róla, a hányingeres szédülés, a jódszag, a borzalom, hogy mit fogok kezdeni, ha Istinek sem lesz lába, mit kezdek egy nyomorékkal: huszonhat éves voltam 43-ban, édesem. Nagyon kedves emlék ez, biztosan, de most már úgy döntöttem, hogy én bizony eladom. Most keresik az ilyen kis paraszt-nai-vokat, most adnak értük legtöbbet. Ha szegény Istim élne, ő is azt mondaná, hogy ugrasd el, Katicám, és mulatna rajta, hogy milyen jó vásárt csinált azzal a paraszttal, hányszorosát kapja meg egy pakli kincstári dohánynak harmincöt év múlva. Tulajdonképpen muris.

F. F.

A járási székhelytől – neve történelmi, jellemzően magyar, mert ott is a magyarság kárára kötöttek egyszer békét, magyart meg nem hallgatva – két-három kilométerre már dobálni kezdte a Pobjedát az út. Kátyúkon kellett átvergődni, mély és girbegurba barázdák hasogatták a makadámot. A sárvédőkben egyre komorabban sustorgott a felfröcsögő, híg sár, kavics kop-pant az alvázon, a gumik alatt csikorgott a zúzott kő, a kocsi nagyokat zök-kent, még nagyobbakat, a vezető a kormányt rángatva vágott neki a gyanús és még gyanúsabb szakaszoknak, aztán a keréknyomok között púposodó hát végighasított a kocsi alján, harsogó bádoghang, és megálltunk.

– No? – kérdezte F. F., a járási könyvtáros, akivel délután már két faluban jártunk, s harmadikba is el akart kísérni. – Nincs tovább?

– Nincs – mondta a vezető. Kémlelte a reflektorok fényében látható utat:

– Ez már csak rosszabb lesz, jobb nem.

Gödrök. Jobbról meg balról ritkás erdő, a fák vízben. Hogyhogy vízben? Árvízben? Belvízben? Ameddig a kocsi elkínlódott, mintha állandóan partnak ment volna, talán éppen hegynek.

– Szétfagytak az utak a télen – mondta F. – És a hét elején az a nagy eső, ma a zápor. Milyen messzire lehetünk?

– Két kilométer. Három?

Zsebemben a Megyei Könyvtár nyomtatott íróprogramja, az én nevem alatt három falu neve. Kettőben már jártunk, ez lett volna a harmadik. A megyei műsor szerint az író 19 órakor találkozik az olvasókkal. F. délben értem jött a Megyei Könyvtárba, vitt magával, kalauzolt, kedves volt, de inkább hallgatag; amikor bemutatkoztunk, feltűnően sápadtnak, törődöttnek néztem, noha nem látszott idősebbnek negyvenöttnél.

Az első falu – ezerkétszáz lakos, mint egy rövid pesti utcában – a főútvonalon feküdt, zavartalanul közelítettük meg. A második kijebbet esett, de a bekötő út jó állapotban volt. A két könyvtári találkozón vagy húszan-húszan vettek részt, többnyire a helybeli pedagógusok meg az értelmiségiek. Sötét ruhában a téeszelnők. Egy-két lány, alighanem a könyvtárosok segítői. Lehet, gondoltam, hogy a harmadik faluban se vár több ember húsznál. Vagy csak öt vár. Késünk: valameddig még várnak, aztán elszélednek. Ismerik az út állapotát, tudják, hogy mire vélhető a késés.

F. kinyitotta a kocsi ajtaját, kikémlelt a sötétbe, aztán kiszállt.

– Még jó, hogy nem a Trabantommal jöttünk.

Mondta délután, hogy kocsit vett. Kellett, mondta, mert a járás nagy, neki meg a szíve makacskodik; eleinte a kerékpározást nem bírta, és amióta meglakta a megyei kórházat, a gyaloglás is fárasztó. Igen, a szívbajosoknak utcányi gyaloglástól szaggató fájdalom áll a vállukba, a karjukba. Az óvatosabbja Nitromintot tesz a nyelve alá, mielőtt elindul.

– Nekiindulunk gyalog? A pilótánk majd itt megvár.

Erőltetett dolognak éreztem. Sötétség, víz, sár, a lábamon nevetségesen vékony talpú cipő, a Megyei Könyvtárban mondták, hogy némelyik bekötő út nagyon rossz állapotban van. Az olvasók, az az öt vagy húsz, tudják, hogy a falu majdnem megközelíthetetlen. Esetleg traktorral.

Majd elszélednek.

F. csak állt a kocsi mellett, belenézett a sötétbe. Erőszakos ember, gondoltam. Kimásztam a kocsiból.

– Kalandnak megteszi.

Az első kátyún a fényszórók fényében keltünk át, aztán jött a sötétség. F. ment elől, én mögötte. A Pobjeda hörögni, forgolódni kezdett, kínlódva megfordult, aztán elcsöndesedett. Lassan kiértünk a fák közül, az ég egy árnyalattal világosabb volt a földnél, rárajzolódott F. árnyéka. Ösztövé árnyék. Imbolyogva letért az útról, átlépett az árkon.

– Kerüljük ki. – Nyújtotta a kezét, hogy átsegítsen. A föld ragadt, agyagos kölöncöket éreztem a cipőmon.

Aztán megint az út.

– Vigyázz. Erre gyere. Itt. Nincs messze a falu. – F. szakadozottan beszélt, keveset. Egy-két mondatot a falusi könyvtármunkáról is mondott, meg a falvak elnéptelenedéséről. – Vigyázz: tócsa. – Aztán megcsúszott, de két árnyjáték-tánclépés után visszanyerte az egyensúlyát. Kicsit megállt, szedte a levegőt.

Negyedóra. Húsz perc. Félóra. Hideg szél fúj, de a caplatásban kimelegedtem. Nevetséges cipőm súlyos bakancs lett a sártól. A falu első házai végül csak úgy ott voltak, ugyanolyan sötétben és némaságban; az első utcai lámpa a falu közepén vöröslött, egy emeletesnek látszó épület előtt. F. kicsit meghúzta a lépést, oda törtetett. Amikor befordultunk a kapun, megnéztem az órát: nyolc óra öt perc.

Az emeleten, egy általános iskolai tanteremben, százötven ember szorongott. Minden padban hárman-négyen. Fejkendős asszonyok, iskolások. Idős férfiak szorultak a falhoz, hogy előre tudjunk menni, fölülhessünk a katedrára. Aztán népdalt énekelt a százötven ember, egy kislány Tóth Árpád versét mondta el („Írók kicsinyje s nagyja, rajta csak”), egy fiúcska értelmesen, okosan szavalt Babitsot, egy pillanatra elakadt, és F. rögtön sügött neki, együtt mondott vele egy vagy két sort, kicsit sápadtan ült tőlem balra, szintén az általános iskolai igazgató mellett. Az igazgató üdvözölt, mint az első magyar író, aki a faluba eljött, a beszéde után templomi csönd a teremben.

Visszafelé, éjjel tizenegykor, már kölcsön-zseblámpával mentünk. F. minduntalan maga mögé tartotta, hátravilágított nekem. A szélben kiabálva kellett mondanom, hogy csak saját magának világítson, én közben látom az árnyékát, lépkedni tudok a nyomában.

F. F. két év múlva meghalt.

Cserei Szász László

1915–1995

Brassóban született, szülei örmény szertartású katolikusok Gyergyószentmiklósról. Egyik felmenője Csiky Gergely unokatestvére. Ifjúkori hányattatásai után 1936-ban kezd publikálni Erdélyben (Pásztortűz, Keleti Újság). 1936-ban jön át Magyarországra, újságíróskodik, közben a Szép Szóban és a Vigiliában jelennek meg versei. 1944-ben lát napvilágot életében egyetlen kötete, Hegyi szél címmel. Végigharcolja a háborút, fogságba esik, 1949-ben szabadul. Nyugdíjba vonulásáig gyári munkásként dolgozik, a hatvanas évek elejétől szórványosan újra publikál. Költészetében eredeti módon kapcsolódik a szülőföld balladai-bukolikus irodalmi hagyománya a mindenkori jelen személyes-közösségi-közéleti eleményeivel. Halálig reménykedik, hogy kötetét kiadják és hogy dramatikus munkái teret kapnak. Válogatott versei Várok igaz sárkányt cím alatt 2001-ben jelenik meg a Magyar-Örmény Könyvtár harmadik köteteként.

Székely falu

(Körösi Csoma Sándor emlékére)

Csorba hegyek,
kis falu,
csizmás ember,
szükszavú.

Bütykös kezek,
fejszenyél,
fenyők hegye
égbe ér.

Farkasnóta,
téli szél,
legénykedés:
bicska – vér.

Gyöngyös patak,
piros hal,
pendely villan:
nézni csal.

Hideg csurgó,
kőedény,
szoknya, lábszár
habfehér.

Kicsi ablak,
nagy tető,
varázs, álom
benne nő.

Karácsonyi ének orgonára és ágyúra

Meghala ma Jézus, menten hogy születék:
vérrel koccintottunk szeretet ünnepén.

Döndül a bomba, bög, égre freccsen, lángba:
inog a levegő, moccan a föld háta,
sikoltó kereszték árnya fut a havon,
ágyúk torka lángol – távol ég egy vagon.

Nem érkeztek jönni szép hangú pásztorok:
mellük horpadt dombján vékony szél kuporog.

Repeszek herregnek, tankok lánca csörren,
pittyeg a géppisztoly, rata húz fölöttem.
Csend. Iszonyú csend lett. Jönnek a csend megett:
ereimben hallom verni a lépteket.

Elfogyott dicsőség. Döbbenetes béke.
Nincs is Háromkirály, csak a múlt mesébe.

Nagy körben a mező arcom fagyott mása.
Holtak meredt ujja barázdát vont rája.
Kihúnyt immár a láng. Merre menjek vajon?
Sok kemény jó komám fekszik az utakon.

Csak lóörző fiúk voltak...

Mindég, mindég igaz sárkányokra vártam
kiskoromban, erdők csorba szélén bátran.
Nem fattyú fiára, ő való magára.
Megküzdeni véle életre, halálra.
Megöl, ha erősebb,
de ha fekszik holtan, vérében a hátán,
enyém a királyság, s véle a királyné.

Csak lóörző fiúk voltak, akik jöttek.
Hátulról kerülve
láncos béklyóikkal fejembe ütöttek.
Máskor szénégetők purdé hada támadt,
kormos bunkóikkal csúfítva ruhámat.
Ötven késes-éven, erdő, város szélén
várok igaz sárkányt birkózásra készen.
Rossz pofájú árnyak hátulról rámcsapnak,
ganéjjal dobálnak, semmibe szaladnak.

Várok vagy száz éve, várok igaz sárkányt,
aki szemtől szembe
emeli fejemnek gyémánt buzogányát.

Székely Mózes katonája

Saját országomban
idegenen járok
kivásott süveggel
utak végén állok

hangos dudaszóval
peckesen sétálnak
s várják hogy köszönök
hoporcsos tatárok
nagyorrú törökök

Ellipszis

Két gyűjtőpont cérnaszálán kötve
forogni körbe torz körön,
s megrajzolni magamnak
nyílás nélküli börtönöm.
Így adatott nekem, neked,
mindenkinek.
Zárt térben lépni, lépni,
amíg enged a fonál,
amíg vérem folyója
kocsonyás tóba áll.
Egyik ha nyúlik, másik visszaránt.
Majd fogy ez a fonál, s nő a másik
váltakozva két gyűjtőpont közt halálig.
Rajzoló lépteimmel
egyforma torz körön
nyílás-nélküli börtönöm.

Csiky Gergely

1842–1891

Rövid élete nem nélkülözötte a drámai, életmód és életforma váltó fordulatokat. Arad mellett született, apja orvos volt, ő a papi hivatást választotta. Felszentelése után Bécsben tanul tovább, majd gimnáziumi tanár lesz Temesvárott,

Dél-Magyarország egyik legjobban prosperáló, leghatározottabban polgárosuló városában, ahol a magyar, német, szerb, zsidó népesség jelentős kultúrát tudott teremteni. Alakuló egyházi karrierje mellett egyre nagyobb sikereket arat színműveivel, akadémiai jutalmat kap, pályázatokat nyer, színre kerülő darabjai mind nagyobb visszhangot keltenek. Öt hónapig Párizsban él, szinte minden estéjét színházban tölti. Hazatérve tagjává választja a Kisfaludy Társaság meg az Akadémia, viharos körülmények között hagyja ott papi hivatását és megnősül. Ezekben az években – 1880-81– írja meg máig legjobbnak tartott és máig gyakran színpadra kerülő darabjait, a Proletárokat és a Cifra nyomorúságot. Munkatempója és munkabírása elképesztő, még életében tizennyolc kötetben jelentetik meg drámáit, ám ha minden munkáját összegyűjtenék, azok talán száz kötetet is kitennének. Sorra írja a színműveket – Cecil házassága, Buborékok, A Somfay-család, Bozóti Mártha, Nagymama – zömmel társadalmi célzatú vígjátékait, amelyek egyszerre folytatói a Szigligeti-féle magyar hagyománynak és rokonai a korabeli francia „középfajú” műveknek, olykor az újromantikus dráma és a naturalista tézisdráma dramaturgiájára is építve; több tucat színházi művet fordít, de nagyobb szakmunkákat is (pl. Taine: Az angol irodalom története), regényeket ír és novelláskönyveket ad ki, színházi dramaturg, tankönyv szerző stb. A munka ölte meg – vélik kortársai. Drámái népszerűségének titka alighanem azok „társalgó” jellege, élénk dramaturgiája, ám mindenek előtt az író kritikus, de megengedő liberalizmusa, amellyel a társadalmi és közéleti visszasságokat bemutatja, jól érzékelve, hogy milyen nagy történelmi változásokat kell kezelnie a politikának és a sajtónak. Pl. az ún. „dzsentri-kérdésként” leképeződő polgárosodási

konfliktusokat. Két emlékezetes regénye a kilencvenes évek elején megjelenő Az Atlasz-család és a Sisyphus munkája is ebben a témakörben mozog – rokonságban Mikszáthtal és némely tekintetben Móricz előfutáraként. Mikszáth egyébként többször írt róla és beválogatta Az Atlasz-családot a Magyar Remekírók Képes Kiadása sorozatába. Első jelentős kritikusa maga Gyulai Pál volt. Vígjátékainak hatása tetten érhető a későbbiekben is, Bródy Sándor, Herczeg Ferenc, sőt Molnár Ferenc színpadi munkáinak bizonyos szerkezeti és cselekményalakító módszereiben. Örmény származását a kortársak számon tartották: az Arménia több cikket szán neki, sőt könyv is jelenik meg családjá eredetéről (Éble Gábor: A szamosújvári Verzár-család, 1915.)

(A.K.)

Az öreg táncmester *Tragikomédia*

Leszállt az éj. Az óra tizet üt.
Kulcsát a ház mogorva mestere
Helyére tette; zárva a kapu.
Kihalt a fény a konyhák tűzhelyén.
Az uraságok elvonultanak.
S ha van közöttük, a kinek szemére
Nem hint mákonyt az álom istene:
Törvény s cselédi rendszabály szerint
A konyha és a seprő hölgyeit
Igénybe venni többé nincs joga.
Zsarnok ledőlte, szolgát szabadít;
S midőn az asszonyosság pihenni tér,
A garderobe uszályos kincsein
Szakácsné és komorna osztozik,
S két fagygyúgyertya fényes lángja mellett
Pirosrámás tükörben nézdeli
Fűzött csipőjét, csipkés fodrait.

*

Mi készül itt? Mily fényes ünnepély?
A nagy ház, mint a nyüzsgő méh köpü,
A földszint nyirkos bolthajtásitól
Egész odáig, hol a harmadik
Emelet orma néz a fellegekbe,
Mozgó, futó, árnyaktól népesül,
S minden konyhában és cselédszobában
Tündéri hölgyek toiletteje készül.
Ajtók nyílnak, csukódnak nesztelen;
S miként a villik, lenge lépdeléssel,
Vaskos szakácsnék, fúrge szobalányok
Szökdelnek a lépcsőkön lefelé.
Az éj komor csendjében egyre-másra
Föl-fölriad a rémes csengetyü,
S alig hogy lefeküdt, már újra kél
S újból csoszogva megy föltárni a
Kaput a ház mogorva mestere,
Nagy megvetéssel csúsztatván zsebébe
A törvényszabta öt krajcárokat. –
Vajjon kik ők, kik ily nagy kincseket
Készek pazarló kézzel vesztegetni,
Hogy megnyiljék előttük a kapu?

*

Könnyű lejtéssel, mint fűszálakon
Átsuhanó sírkerti szellemek,
A téres udvar legszélső zugában
Eltűnnek mind a tágas bolt ölén.
Mikéntha éji kóborlás után
Ismét sírjukba térnének pihenni
Az alvilág csavargó rémei.
Utánuk néz s megrázván iszonyú
Kulcsát a ház mogorva mestere,
Rettentő átkot dörmög, vakmerőn
Elárulván az éji szellemek
Rémes homályba burkolt titkait.
Borbélyok, és szabólegények ők!

*

De benn a karcsú boltívek alatt,
– Hol nappalanként finom cérnaszálak
Köntössé szőnek posztószéleket –
(Szabóműhelynek mondanák a zord
Realizmus mezetlen hősei) –
Most három lámpa szórja szerte fényét,
Három, szögletben függve, vasszegen;
Míg lenn az ajtó mellett egyedül
Egy elfelejtett bús cigánygyerek
A hegedűnek rezgő húrjait
Harmóniába hozni igyekeztén,
Vidám zenére gerjeszt vágyakat.
És a teremnek súrolt padlatán
Hullámozó csoportokban cseveg,
Vihog, futkároz, csiklandozza egymást
A választékos, fényes társaság;
Mind akik tánckleckére egybegyűltek
(Mert szombatest van a naptár szerint)
Könnyed borbélyok, hős szabólegények,
S a konyha és a seprő hölgyei.

*

„Huzd rá cigány !” „Előre hölgyeim!”
Nagyot nyikkant a bús cigánygyerek,
S a díszes párok összeállanak.
„Hol van Adolf úr?” „Elkéstett megint?”
„Hanyag táncmester! Jobb lesz, csapjuk el.”
„Ily drága áron, hatosért fejenként
Szorgalmasabbat, ifjabbat kapunk.”

*

„Ah! kérem szépen, hölgyek és urak!
Kissé elkéstem, messze a lakásom.
Tessék most sorba állni! Rajta hát!”
S míg összeszidják a kis zsarnokok,
Adolf úr tapsol, s járják módosan.

*

Szegény kicsiny öreg:
Mozog keze, lába,
A feje is mintha

Rezgő polkát járna;
Úgy mozog, úgy reszket,
Úgy jár jobbra-balra –,
Nevet a ki látja,
Hogy szinte sírhatna.
Fehér nyakkendője
Rég volt, hogy fehér volt;
Sarkig érő frakkján
Van bizon elég folt.
Kesztyűjéből ujja
Merészen kibámul,
Félre van taposva
A cipője hátul.

*

S az elfelejtett, bús cigánygyerek
Az ajtó mellett húzza görcsösen,
Hogy húrja andalító hangjain
Vad örülésbe jönnek oda lenn
A gabnás pince mély odúiban
A patkányok megrémült ezrei.
De fenn, a karcsú boltívek alatt,
Vidáman szökdécselnek s módosan,
Szép konyhahölgyek, hős szabólegények.
„Egy-kettő! Jól van. Egy-kettő! derék!
Előre! rajta! hölgyek és urak!”
Adolf úr tapsol, újra zúg a tánc,
S az elfelejtett bús cigánygyerek
Az ajtó mellett húzza görcsösen.

*

Szegény kicsiny öreg!
Tapsol, újra tapsol, -
Szeme elkáprázik,
Füle zug e hangtól.
Azt hiszi: a régi...
Azt hiszi: a holtak...
Hej! a mikoron még
Ő neki tapsoltak! –
Ragyogó a terem,

Ragyogóbb a népe,
Virág hull fejére,
Arany a kezébe...
Azt a tapsot hallja,
Megköszöni szépen...
Hej! azok a kezek
Elporlottak régen.

*

„Előre! rajta! hölgyek és urak!
Próbáljuk újra ezt a fordulót”
Az elfelejtett bús cigánygyerek
Az ajtó mellett húzza görcsösen,
S a díszes párok járnak módosan.

*

„Fogadd e virágot
Szívem drága ifja.
Tied ez a virág,
Tied a ki adja...”
Elhervadt a virág,
Elmúlt a szerelem...
Virága, adója
Rég alszik oda lenn.

*

„No nézze meg csak ezt a vén bakot,
Hogy megropogtatá a derekam,
És mily szerelmesen pislog felém!”
A konyhahölgy vihogva felszökik,
S kacagnak rá a hős szabólegények. „
„Vigyázzon inkább, hogy jól járjuk-e ?”
Adolf úr elpirul, bocsánatot kér...
„Előre! rajta! hölgyek és urak!”
Az elfelejtett bús cigánygyerek
Az ajtó mellett húzza görcsösen,
S a díszes párok járnak módosan.

*

Riadozó tapsok
Szétfolytak a légben,
Koszorúk, bokréták

Elfonnyadtak régen.
Szép szemek sugára
Nem ragyog rá többé;
Az arany is olyan
Hogy nem tart örökké.

Elmúlt, elmúlt minden,
Hír se jár felőle,
Szegény öreg, éhes ember
Maradt csak belőle.
Minden elmúl elvész,
Foszlik, törik, enged...
Hej! hogy olyan későn
Jött nyomára ennek!

*

„No itt a pénze, egy hatos fejenként
S máskor szebben viselje ám magát,
Vagy úgy elcsapjuk, hogy jobban se kell...
Jó éjszakát! elég volt már a tánc!”
„Hálám fogadják, hölgyek és urak:
Kérem továbbra is kegyelmüket.”

*

Jó öreg táncmester
Olvassa a pénzét,
Elfelejtett cigány gyerek
Kiveszi a részét.
Hej! Ha még megvolna...!
Nem elég egy hétre;
Olvasgatja, tanakodik
Mit egyék ebédre?
Nagyot sóhajt: hát ha
El is csapják végre
Büszke konyhahölgyek,
Hős szabólegények...?

Szegény öreg táncmesterről
Ekképp szól az ének.

A proletárok

Első felvonás

Szoba, egy közép-, két oldalajtóval. Kopott eleganciával bútorozva. Mind-egyik darab színe és alakja különbözik a másiktól. Az ablakon csak a függöny egyik fele van helyén, a másik letört rúdján lefelé lóg. A falon tükör, közepén nagy repedéssel; több egymáshoz nem illő nagy és kis kép, töredezett, színehagyott aranyrámákban. Mindenütt hanyagság és rendetlenség látszik. A pamlag és karszékek ruhadarabokkal vannak borítva; az asztalon album, mellette tányér; hideg ételekkel; két virágváza közt egy nagy söröskorsó. Oldalt íróasztal, mindenféle nyitott és lepecsételt levelekkel rendetlenül borítva.

Elsőjelenet

Kamilla (a pamlagon ül), Mosolygó

MOSOLYGÓ *(az íróasztal mellett ül egy rozszant széken, a leveleket felbontva és rendezve).*

KAMILLA *(eszik).* Hány levélre jött válasz?

MOSOLYGÓ Egy, kettő, három, négy, öt.

KAMILLA Bélelve?

MOSOLYGÓ *(a leveleket rendezve).* Egy – húsz forint; kettő – udvarias megtagadás, egy – szemtelen tolakodás; egy – ötven krajcár, ebből egy hatos lyukas.

KAMILLA. Ugyan ki az a tékozló?

MOSOLYGÓ *(a levél alját nézve).* Csömöri Csongor, nyugalmazott honvédőrnagy.

KAMILLA *(tovább eszik).* Már miért nem őrmester?

MOSOLYGÓ. Utóirat...

KAMILLA. Halljuk!

MOSOLYGÓ *(olvas).* Annyi volt honvédbajtársam özvegye és árvája fordul hozzám segélyért, hogy az asszonyság...

KAMILLA *(közbevág).* Asszonyság! – Paraszt! Olvassa tovább.

MOSOLYGÓ *(olvas).* Az asszonyság részére ennél több nem jutott, melyel elégedjek meg egyszersmindenkorra, további leveleit felbontatlanul küldvén vissza.

KAMILLA. Neveletlen! – törölje ki a listából. Nem vesztegetünk rá több levélbélyeget.

MOSOLYGÓ. Summa summarum: húsz forint ötven krajcár.

KAMILLA. Csak negyven. A lyukas hatost adja oda valami koldusnak.

MOSOLYGÓ (*mellényzsebébe teszi a hatost*). Magam is az vagyok. Egy pohár köményes.

KAMILLA. Lássuk most a mai szállítmányt. (*Iszik, Mosolygó figyelemmel nézi*).

MOSOLYGÓ. Kísértetbe hoz – nem vagyok szent – szomjazom.

KAMILLA. Előbb végezze be a leveleket.

MOSOLYGÓ. Nem igazság – tantaluszi kín – söröskorsó kiürül.

KAMILLA. Igyék hát, vén gödény, itt a korsó.

MOSOLYGÓ (*az asztalhoz megy*). Hol a pohár?

KAMILLA. Ma tört el az utolsó, majd holnap veszek a mai bevételből. Igyék csak úgy könyv nélkül, de véletlenül ki ne hörpintse az egészet.

MOSOLYGÓ (*hosszan iszik a korsóból s visszateszi az asztalra*). Nem rossz, de kevés. (*Ismét az íróasztal mellé ül*).

KAMILLA (*eltaszítja maga elől a tányért*). Az ebédnek vége van, későn jutottam hozzá; de legalább nem kell vacsorálni.

MOSOLYGÓ. Kedves egészségére!

KAMILLA. Köszönöm. Gyűjtsunk rá! (*Papírszivarkát készít, rágyújt, s a pamlagon félig eldőlvé szivaroz. Mosolygó ezalatt kurta pipát vesz ki zsebéből, kiveri a földre, megtömi és meggyújtja*).

MOSOLYGÓ. Fütve a gép – harmadik csengetés – rajta! (*Tollát a tintatartóba mártja*).

KAMILLA. Hány levél ment el a múlt héten?

MOSOLYGÓ. Harmincöt.

KAMILLA. És csak egyre jött bélelt válasz; a sok papír, tinta, bélyeg kárba vezett. Rossz üzlet. Hát most hány levelet írt?

MOSOLYGÓ. Negyvenet – mellékletekkel.

KAMILLA. Jók a mellékletek?

MOSOLYGÓ. Pompásak – magam csináltam.

KAMILLA. Hadd lássuk.

MOSOLYGÓ (*írásokat vesz föl*). Levél – méltóságos gróf úr.

KAMILLA. Melyik grófnak szól?

MOSOLYGÓ (*jegyzőkönyvét nézve*). Gróf Csetneky Gábor van a turnusban.

KAMILLA. Jó, ez még mindig küldött valamit. Hogy szól a levél?

MOSOLYGÓ. Mint az előbbieik. Vértanú özvegye – férje ezredes – szabadságharc – nagy hős – vitézi érdemrend – Bem barátja – önkényuralom – bitófa.

KAMILLA. Szébb volna az, hogy föbe lőtték.

MOSOLYGÓ (*jegyzőkönyvét nézve*). Nem lehet... máskor is bitót írtunk... rájönne a turpisságra.

KAMILLA. Maradjunk hát a bitónál. Tovább!

MOSOLYGÓ. Vagyonkobzás – nagy nyomor – nemes emberbarát – hazafias támogatás – stb.

KAMILLA. Nagyon jó. Szép stílusa van magának, öreg.

MOSOLYGÓ. Meghiszem azt – ha nem kaptam volna húsz év előtt szilenciumot, most én volnék a leghíresebb ügyvéd.

KAMILLA. Hogy is nem tudott jobban vigyázni?

MOSOLYGÓ. Szép feleség – hamis asszony – fényűzés – behajtott pénzek – dinom-dánom – pénz fuccs – asszony megszökik – bűnvádi kereset – ítélet – diplomát elveszik – hivatalosan konstatálják, hogy gazember vagyok – szegénység – éhség – no hát csakugyan gazember vagyok – úgysis írásban adták – hiába tagadnám. (*Ezalatt a levelet borítékba tette s lepecsételte*).

KAMILLA. Szerencséje, hogy én már évek előtt megismertem magát, s dolgot adok.

MOSOLYGÓ. Nekem való dolog. (*Ír, aztán más levelet vesz elő*) Második levél – nagyságos Bárdos Istvánnak...

KAMILLA. Hát ez mi fán termett?

MOSOLYGÓ. Mai hivatalos lap – kanonoki kinevezés – itt már néptanító özvegye – bizonyítványok mellékelve.

KAMILLA. Ennek írja azt is, hogy van egy leányom, ki apácának készül.

MOSOLYGÓ. Melléklet – iskolai bizonyítvány – hittanból kitűnő. (*Jegyzetet tesz egy papirosra s félreteszi*)

KAMILLA. Nem ártana tán erkölcsi bizonyítványt is mellékelni.

MOSOLYGÓ. Gondoltam reá – vallásos özvegy – erényes – azért szegény. (*Más iratokat vesz föl*)

KAMILLA. Hát az kinek szól?

MOSOLYGÓ (*az iratokat nézve és rendezve*). Amerikai konzul – most érkezett – senkit sem ismer – dollárokkal fizet – dupla számítás.

KAMILLA. Amerikai? Ennek valami extrát is lehet beadni.

MOSOLYGÓ. Megvan – módosítás – vértanú özvegye – férje nagy hős – szabadságharc után Amerikába ment...

KAMILLA. De ha Amerikába ment, akkor hogy lehetett itthon vértanú?

MOSOLYGÓ. Hm – nem gondoltam rá – baklövés – egy kis vakarás segít rajta. (*Tollkést vesz elő, s az írást vakarni kezdi.*)

KAMILLA. Hát ennél micsoda özvegy leszek?

MOSOLYGÓ. Emigráns özvegye. (*Tovább vakar.*)

Cifra nyomorúság

Első felvonás

Szegényesen, de tisztán és csínnal bútorozott szoba

Első jelenet

Végrehajtó (az asztalnál ül és ír). Becslő, Murok, Zsófi, Eszter

BECSLŐ. Egy zöld pamlag, négy székkal – húsz forint.

VÉGREHAJTÓ *(ír)*. Húsz forint.

ZSÓFI *(Murokhoz)*. Ugyan, van szíve még ezt a pár rongyomat is elvitetni?

ESZTER. Hagyja, néném, itt hiába beszél szívről.

MUROK. Oh kérem, nekem nagyon érzékeny szívem van, hivatalon kívül... Egy fényezett szekrény, kettős ajtóval és jelentékeny repedésekkel.

BECSLŐ. Öt forint!

ZSÓFI. Öt forintra becsülni a legszebb szekrényemet!

MUROK. Egy zongora.

ZSÓFI. Kérem, ez a húgomé.

MUROK. Indítson a kisasszony igénypert.

BECSLŐ. Huszonöt forint.

ZSÓFI. Legalább olyan olcsóra ne tennének mindent!... Ügyvéd úr, hát már nem tudtak a hónap elejéig várni?

MUROK. Hogy azalatt más foglaljon? Nem, kedves nagysád – engedje, hogy élére állított jogviszonyunk dacára kedves nagysádnak nevezsem – nem, a hónap elején éppen úgy nem lesz képes fizetni kedves férje, mint ma. Fizetési íve már rég zálogban van Zegernyei Parthenia és Zenobia úrhölgyeknél, ugyanazon tisztelt klienseimnél, kiknek nevében most szerencsém, akarom mondani szerencsétlenségem van a végrehajtást eszközölni. Végrehajtó úr, van-e még valami felírni való?

VÉGREHAJTÓ. Csak a képek.

ZSÓFI. Oh azok a csúf uzsorás vénleányok!

ESZTER. Ne feledkezzék meg magáról, néném!

MUROK *(székre áll s a képeket vizsgálja)*. Hogy csúfak, vénék és leányok-e, ahhoz jogilag semmi közöm, hanem az uzsorás szó ellen tiltakozom... Négy darab kép arany rámában.

ZSÓFI. Csak tiltakozzék, azért mégis csak uzsorások. Pedig, hogy nyá-jaskodott, milyen kedves volt az a Parthenia, mikor először fonta be szegény férjemet! Azt hitte volna az ember, hogy csupa keresztény szeretetből

adja ide a pénzét... Hanem bezzeg, mikor előállt az a másik, a haragos, a Zenobia...

MUROK. Hjah! ez a munkafelosztás. Mikor kiadják a pénzt, akkor Parthenia, a nyájas érintkezik a felekkel; mikor behajtják, akkor jön Zenobia, a haragos. A mi klienseink nagyon okos agg hölgyek... Mennyi a képek becsértéke?

BECSLŐ. Egy forint.

ZSÓFI. Egy forint!

VÉGREHAJTÓ *(ír)*. Megvan.

MUROK *(leszáll a székről)*. Van még hátra valami?

VÉGREHAJTÓ *(fölkel)*. Mindent fölírtunk. *(Az ajtón kopogás)*.

MUROK. Szabad!

Második jelenet

Előbbiek, Mádi

MÁDI. Jó napot kívánok...! Egy bútorozott szobát szeretnék kivenni.

MUROK. Jó helyen jár.

MÁDI. Bocsánat, a kapun olvastam, hogy e lakásban egy csinosan bútorozott szoba kiadó, külön bejárással.

MUROK. Igaz, a bejárás még nincs lefoglalva.

ZSÓFI. Mi tettük ki a cédulát, de azóta...

MUROK. Bizonyos jogi nehézségek merültek fel, melyek a bútorok status quóját kérdésessé tették. Különben nem tesz semmit. Két hétre még lehet feküdni az ágyba, le lehet ülni a székekre. Oh! a törvény nagyon engedékeny a tisztelt adósok iránt... Szabad kérném most az aláírásokat? *(Becs-lő, végrehajtó, Murok aláírják a jegyzőkönyvet)*.

ZSÓFI *(kezébe veszi a tollat)*.

MUROK. Ide tessék becses nevét írni.

ZSÓFI. Jól tudom. Nem először írok alá ilyesmit.

MUROK. Gyakorlat teszi a mestert. Hölgyeim, viszontlátásra két hét múlva! *(El a becslővel és végrehajtóval)*.

Dávid Antal Iván

1913–1988

Kézdivásárhelyt született 1913-ban, édesapja dr. Dávid István (ügyvéd, később törvényszéki tanácselnök), édesanyja Cs. Zakariás Anna – mindketten magyarörmény családból. A helyi algimnázium után Budapesten a Verbőczy (ma Petőfi)

Gimnáziumban újból érettségizett, hogy egyetemre járhasson. Az Innsbrucki egyetemen vegyészetet tanult (eredetileg gyógyszerész akart lenni, ami a családban igen divatos volt).

Nyári szünidőben otthon járván, a vonat ablakából fényképezett: ez éppen Gyímesfelsőlokon egy kicsi viadukton történt, amelyet még 1909-ben a MÁV épített. (A viadukt máig megvan.) Letartóztatták, és a bukaresti lapok már másnap „Ausztriában kiképzett magyar kém”-ről írtak. Ezután pedig útlevél nincs, az egyetemi tanulmányoknak vége.

1945-ig Dávid Iván néven publikál. Rövid írásokat küldött erdélyi magyar újságoknak s a Brassói Lapok meghívta rendőrségi tudósítónak. Később Kolozsvárra ment, a Keleti Újságnál lett riporter, majd szerkesztő. Ekkor jelent meg első novelláskötete Hírek címen (1936), majd 1942-ben (a visszacsatolás után) Hazátlan voltam című, életrajzi jellegű kisregénye, ezután végül Üstökös a kéményen (1943), ugyancsak novellák. Móricz is közölte egy novelláját a Kelet Népében.

A háború után családjával Budapesten telepedett meg, hosszú ideig publikálási lehetőség nélkül. Az Angyalföld című helyi lapot szerkeszti és a helyi tanácsnál lesz pénzügyi hivatalnok. Egy rövid ideig kishangjátékokat írt a Kossuth Rádió „Falurádió” című műsorába, székely történeteket, anekdotákat Völcsey Rózsi és Tompa Sándor ízes beszédére. Igen lassan jutott újra publikálási lehetőséghez, a Móra Ferenc Kiadónál jelent meg első regénye (A kolozsvári futár, 1972), majd következett az a könyve, amin a legtöbbet dolgozott (kb. 1950-től). Ez a – leghíresebb művévé – vált Háromszék nem alkuszik (1973 és 2005). Kézdivásárhely és környékének történelmi rajza a szabadságharc alatt, amelyben a hiteles dokumentumok a még élő hagyomány elemeivel egyesülnek, szép,

modorosság nélküli tájnyelven. Ugyancsak jelentős történelmi regény a három kötetes Erdély nagy romlása (1974, 1975, 1977) Báthori bíboros-fejedelem meggyilkolásától Bocskai István haláláig, majd A tanú (1981) Orbán Balázsról, Az első felvonás (1982) Kótsi Patkó Jánosról és az erdélyi magyar színdarabok kezdeteiről. Utolsó könyve A szolgadiák (1983), amely Körösi Csoma Sándorról szól és bizonyos értelemben a szerzőnek is búcsúregénye.

Hosszú betegség után, 1988-ban halt meg, Budapesten. Három gyermeke van.

Üstökös a kéményen

Társam az előfizetési nyugtakönyvet cipelte, én az írógépet. A szerkesztőségben a lelkünkre kötötték a sok előfizetőt és a riportokat. Aki már járta az erdélyi falvakat tudósítási szándékkal, az tudja, hogy az írógép ilyen helyen nem ért rá cikket kopogni. Kérvényt és fellebbezést gyártott az írógépész. A primár és a szekretár nem írták meg az András gazdáék kérését s ők pedig nem tudtak románul. Az egyik faluban már eltöltöttünk egy napot, amikor a pap azt mondta:

– Írd meg ezt, aztán nem bánom, ha már menni akartok, ebéd után elengedlek.

Úgy számítottunk, hogy délután már a másik faluban leszünk. A pap útravalóul a markunkba nyomott egy sörösüveget, telve híres szilvóriummal. A fuvaros azt mondta:

– Napvilág ott kéne lenni...

Nagy hó volt, fehér a világ s a fák is üvegből. A lovak fújták a gőzt s mi csúszunk utánuk a szánban. Aztán, ahogy egy dűlőútra érkeztünk, reszelni kezdett a két szántalp. Fagyott föld horzsolta. A hideg futkosott a hátunkon, mintha csiszoló papírt kapirgáltunk volna.

– Miért csupasz itt az út, bácsi? – kérdezte a társam, aki Biharországból származott.

– Az Ojtoztól.

– Mit mondott az öreg?

– Azt, hogy az Ojtoz szele eltakarította a havat – magyaráztam. – Néha hiába havaz, mégisincs szánút.

– S akkor?

– Akkor nem szánkózik az ember.

Megsértődik s csendesen szípot a hidegben. A lovak nehezen húznak, úgy gondolom, hogy nyögnének is, ha az nem az ember természete volna. Így csak feszítik magukat a hámban.

A társam beszélgetni akar.

– Azzal bízattál, hogy itt majd találkozom az igazi Erdéllyel.

– Az lehet.

– Hát melyik az? Te tudod legalább?

– Hogyne tudnám.

– Akkor mondd meg nekem is.

– Azt nem lehet megmagyarázni. Csak érezni lehet – feleltem bölcsen.

Most balról egy patak medre közeledik, kétoldalt a parton lebzselő fűzfák. Megtorpanhatott itt a szél, mert az úti havat mind ide hordta. A lovak mindjárt hasig járnak benne. Elakadunk.

– Az ántiját – áházódik a fuvaros.

– Fordítsd le – kér a társam.

– Azt mondja, hogy nem lehet továbbmenni. Hófúvás van.

Úgy látszik, ma megint a pap vendégei leszünk. A társam morog, hogy neki már gyomorégése van a káposztától, füstölthústól és szövetkezeti bortól, amivel megtisztelték minket. Ennyi elvetemültségre már kihagy a széldségem.

– Akkor itt hálsz.

– Az pedig nem jó – vélekedik a fuvaros. – Hideg szállás esik a hófúvásban.

Visszamegyünk a paphoz. Szívesen fogad s kedvességgel szolgál. Tegnap elfelejtette a falu nevezetességét megmutatni, most áthívhatja Kocsis Mátét, aki a tavaly jött haza a fogságból, valahonnan Ázsiából. Írjak valamit róla.

Odakint ömlik a hó és füttyül a szél. Vacsoratájban előkerül a pap tanító nővére is, akit kitétek az állásából s elvették az iskolát. Jön az ura is, aki Laborfálván könyvel a malomban. Az asszony vezeti a háztartást és vacsorával kínál. A férfinak szomorú bajusza van. A rádió mellé bújjik s hallgatja a híreket. Töprengő arccal figyel. Néha felhúzza a szemöldökét és a japán-kínai háborúról szóló jelentéseket már a revízió biztos jelének tartja. És elmondja, hogy meggyőződése szerint Japán kétségtelenül mellettünk van, csak idő kérdése, hogy mikor végez Ázsiában s akkor majd a vérségi kapcsolatok gyakorlatilag is megnyilvánulnak. Senki sem vitatkozik vele, mégis sokat beszél. Én arra a falura gondolok, ahol a múlt évben tizenhét családot térítettek át görögkeletinek. A papnak is ilyen gondolatai lehetnek,

mert idegesen dobol az ujjával az asztalon. Az udvaron forgatja a szél a havat. Néha megzörgeti az ajtót is, mintha be akarna jönni. A lámpa fénye ilyenkor alázatosan pillogtat neki.

A szél, a hófúvás, az ital, vagy a tél, de valami ráül az idegekre. Bódult-fáradtak vagyunk. Ilyenkor lát szénfekete farkast a falusi ember s találkozik az utcán saját magával a lélekelemzésbe habarodott városi. A legjobb volna nyugodtan lefeküdni, de várjuk Kocsis Mátét. Aztán kétszer zörget a szél s harmadiknak megérkezik a vendég is. Zúzmarás a szemöldöke, borotvált arca van és kürtő nadrágot visel. Nyakkendője nincs, de látszik, hogy már nem tartozik egészen a falu közösségébe, valahonét magasabbról figyeli a dolgokat s úgy bírálgat, amint messze járt férfiúhoz illő.

A pap bevezet a Kocsis Máté távolkeleti rejtelmibe. Udvariasan jegyezgetem a sok állítmányt s Kocsis Máté, aki érzi, hogy ő az alany, dicsőségéhez képest iszik és bátorodik.

Búg a szél s vonítanak a kutyák. Aztán elfutnak valamerre s a pap húga azt mondja:

- Farkas jár a faluban.
- Most az ideje – nyugtatja meg a plébános.
- Ez már Erdély? – kérdi a társam.
- Nem egészen – nyugtatom meg.

Iszogatunk s értelmeskedünk tovább. A pap sógora hamar megadja magát a szesznek s alázatosan mondogatja:

- Japán mellettünk van, megmondom előre, hogy Japán...

Reménytelenül bólogatunk a könyvelőnek. Aztán Kocsis Máté azt mondja:

- Hallották-e? Új tanító jön.
- Hát elmegy ez az átkozott? – tör ki a kenyérvesztett keserűség az asszonyból.

Az iskola régen az egyházé volt, aztán az állam elvette, őt kitették s most hegyesarcú regáti a tanító. Az ő érdeme, hogy amikor jöttünk, az iskolásgyermek felkartották a tenyerüket s azt mondták:

- Szenetáte!

Valahogy összekeveredhetett bennük a szó hangzása s a mozdulat formája, mert úgy hangsúlyozták, mintha azt mondanák:

- Állj! Itt tilos járkálni!

A pap bólogat:

- Hát elmegy a tanító...
- El.

– S megint jön egy ugyanilyen. A gyermekek nem tudnak magyarul olvasni. Még az imakönyvből sem. Mi pedig nem taníthatunk mindent a templomban.

– Tegnap az enyém is azt mondta nekem, szentaté! Megvertem, s megtanítottam japánul. Inkább úgy mondja. Pedig a papok taníthatnák, úgyis eleget beszélnek.

Kocsis Máté mondta ezt mérgesen, hogy valakin kitöltse a keserűségét. A pap nem akarta észrevenni a célzást. Kocsis újra tölt.

– S Kerekes Nagy Dánit nem temette el...

– Nézze, Kocsis uram – próbálja csendesíteni a pap, aki szégyenli a dolgot.

A végén még azt hiszik, hogy rossz papja a falunak. De az egyházi törvény is – törvény.

– Nem nézem, plébános úr. Még jó, hogy nem a pópa kaparta el szegényt! Mert az megtette volna.

– Én nem tehettem, értse meg. Mert Róma azt parancsolja, hogy az öngyilkosnak nem jár beszentelés. Csak ima. Kerekes Nagy Dani pedig felakasztotta magát. A Szentszék parancsol, nem én!

– Az pedig hiába parancsolgat, ha nem ismer minket. Itt másképp vannak a dolgok, mint Rómában. Iskolánk már úgy sincs. Hát temetésünk s legyen?

Már keményen vitatkoznak, a hangjuk érdes lesz. Kocsis nem érti, hogy ha itt különleges helyzet is van, a törvény nem változhatik. A pap pedig érzi, hogy ezt a szócsatát meg kell nyernie minden áron.

– Én imádkoztam.

– Ne imádkozzék. Temesse el! Azért magyar pap.

Élessel lövöldöznek egymásra, nincs irgalom. Számlálom a szavakat, hogy mikor szóljak közbe békítően. Hiszen a két ember itt nem Róma törvényén vitatkozik, hanem az elvett magyar iskolán. Ha ott magyarul tanítanának, nem volna ennyi kérdés. Nem a temetés bántja őket, hanem a falu idegenbe romlása. Kocsisnak nem az egyház törvénye nehéz, hanem a rabság. Piros már az arcuk és az asztal fogják haragvó kínjukban. A társam szendereg.

Akkor az asszony, aki az ablakhoz menekült a jelenet elől, ijedten mondja:

– Jaj, üstökös!

Odaszaladunk. Az iskola kéményén ül az üstökös. A kéményből emelkedik, a szikrákban szétfoszló tűz füstösen halványodik el. A szél megcsavarja s olyan a kéménytűz, mint egy üstökös.

– Ég az iskolánk! – kiált a pap.

– Az már nem a miénk – sötétedik el az asszony. – Égjen!

– A falu építette, a miénk – szól Kocsis Máté.

Kapják a kabátokat s a pappal együtt kirohannak. Odakint fejszét, vedret keresnek s szembe állnak az üstökössel. Mentik az iskolát, amely úgyis, örökké magyar. Mert Erdélyben végtelen az idő, s magyarrá érik minden pillanat.

A társam utánuk néz. Aztán felém pillant, mintha mondaná:

– Most már értem... Ez az... Erdély.

Magányos este

(1952, kéziratban, részlet)

A második magányos este

Újra magamban voltam. Csendes a ház és csak messziről szűrődik be gyengén a világ zaja. Az öreg könyv újra előttem fekszik az asztalon. Szép mondataival játszadózom, a szöveg bölcs tisztasága gyönyörködtet. A verssorok szép ölelkezése ringat és kinyitom ott, ahol az író az igazmondásért könyörög:

*Segélj engemet is,
Bíztass engemet is
Szent Szűz! hogy jól szolgáljak
Beszéljek nyelvemmel
Igazat szívemmel
Soha rosszra ne álljak...**

A könyv megszólalt:

– Méricskélsz?

– Úgy látszik, mindent tudsz– mondottam.

– Azért vetted elő ezeket a sorokat. Most méregeted, hogy vajon így beszélte-e a fiadnak azon a sok papíron.

– Csak papír?– kérdeztem ijedten.

– Nem mondtam. Csak alkalmat adok arra, hogy az új szomszédomról kérdezz. Úgy látom, adsz valamit a véleményemre.

– Nos, mi a véleményed?

---

* Cserey Farkas (1719-1782), talán még életében kiadott könyvről van szó, amely azonban a családi könyvtárból elveszett

– Könyv.
– Semmi más? Csak egy kötet?
– Ezt sem mondtam. De féltél a szépírástól.
– Nem is tudok. Azért is beszéltem a fiamnak annyit az anyanyelvről.
Engem már megfertőzött a pesti beszéd.

– Ne fogd másra a hibádat. Te vagy az oka, hogy hibás mondataid vannak. Ne olvass rosszul megírt szövegeket, ne beszélj olyan emberekkel, akik nem tudnak rendesen magyarul. És amikor a fiaddal beszélsz, gondosabban fogalmazd meg a mondataidat.

A könyv szigorú. Tudja, mi a hiba, és kimondja. Hiszen elmondta azt is már, hogy nem törődik a jövőjével, akár zúzdába küldhetem. De ilyen kötések hogyan lehetnek?

– Hiszen te nem ismered az életet.

– Miért?– kérdezte.

– Mert ma nem úgy van, mint a te születésedkor volt 1712-ben. Mindenki beszél és nekem kell hallgatnom. Pedig sérti a fülemet a szörnyű szóáradat.

– Tudom, hogy az emberek ma is buták.

– De a maguk képére akarnak formálni másokat is!

– Ne hagyd magad.

– Mit tegyek? Távolsz a tiszta vízű forrás...

– Máshol van a baj.

– Hol?

– A kezed alatt. Engem lúdtollal írtak. Te írógéppel rovod a sorokat, mintha üznének. Kapkodsz. Naponta negyedórát dolgozol. Így nem lehet. Akkor is százfelé figyelsz. Engem négy fal között, ólmos ablak alatt írtak. Odakint rigók és cinkék füttyentettek a fákon, vagy vastag hó borított minden. Csend volt és nyugalom.

– Csak a toll percegett...

– Csak a toll percegett. Az írógép pedig a géppisztolyra emlékeztet. Ti mohók vagytok. Azt hiszitek, hogy egy-két kötettel megnyújtjátok az életeket. Pedig jobb volna évekig írni harminc tökéletes oldalt, mint hetek alatt kétszázat. A könyvet dédelgetni kell. Elolvasni újra és újra. Javítani. Kihúzni és hozzáírni.

Sóhajtottam.

– Erre képtelen vagyok...

– De nem is rólad akartam beszélni, mert még elbizod magad. Csak azt mondtam, hogy a szépírástól féltél.

– Prédikálok?

– Jogod van olyan kifejezési formát választani, amilyent akarsz. De látod: én imakönyvnek készültem, és mégis szépirodalom vagyok. De azért te sem írtál prédikációkat, sem vezércikkeket.

– Dicsérsz? Az előbb korholtál.

– Nem dicsérlek. Remélem, jobb ízlésed van annál, hogy ragaszkodj a mások jó véleményéhez. Megmondom a másik hibát: a nyugalom hiánya teszi, hogy fanyar vagy. Néha komor, csalódott. Vagy éppen fuzsitus.

– Hiányos a könyvem?

– Bolond beszéd. Úgy hangzik, mint egy tanár úr előszavában a „vajha”, a harmadik osztály számára írt tankönyvben. Jegyezd meg magadnak, hogy minden könyv hiányos. Különben nem volna szükség újabb könyvekre a világon. De azt is mondhattam volna, hogy egy könyv, amelynek van szándéka és mondanivalója, soha sem lehet hiányos.

– Büszke vagy a fajtádra.

– Tehetem. Előkelő nemzetség voltunk.

– Ma már nem?

– Már aki. Mert ti nagyon bátrak vagytok. Igézet és igény nélkül firkáltok. Ponyvát, ömlengést, szónoklatot. Regényetek a hordó tetejéről ágál, tudományotok vízfejű, és nem ismeritek a szeretetet, csak a szerelmet. Ennek is a fajfenntartási részét. Nektek tömeg kell. Anyag, amit gyúrjatok. Szellemi arcotok tele van pörsenésekkel. Ez már túl sok ahhoz, hogy kiemelje a szépet.

– Torz vonás az új szomszédod?

– Mindig faggatsz. Mondottam, hogy engem nyugalomban, csendben, lassan írtak. De minden könyv fölött írója ítél, ha becsületes. Írója fölött Isten. Ő tudja, miért írtak valamit, és mi volt az író lelkében, amikor a papíron beszélgetni kezdett. A maga fejére vont ítéletet, amikor írt. Ezzel elégedj meg.

És végleg hallgatásba burkolózott.

Dávid Csaba

1943

1943-ban született Marosvásárhelyt. Édesapja, Dávid Antal Iván ekkor a kolozsvári Keleti Újság egyik szerkesztője volt. Apai nagyapja törvényeszéki tanácselnök Marosvásárhelyt, anyai nagyapja bányatiszt a Marosújvári Sóbányában.

1945 óta családjával Budapesten él. Huszonkét évesen Lengyelországba költözött, a Varsói Egyetem lengyel szakos hallgatója volt, később szinkrontolmács. 1974-ben hajazott és a Pannónia Filmstúdióban lett dramaturg, majd 1983-tól hét éven át az egykori IPM egyik szerkesztője.

Írói munkássága 1975-ben kezdődött a Buda megvétele (1974) című történelmi regénnyel, ezután sok műfordítói munkát végzett (1979-ben tőle jelent meg magyarul először Stanisław Wyspiański Menyegző című színműve). 1996 óta egy ismeretterjesztő TV-csatorna egyik szerkesztője.

Megjelent az IPM-ben A kráter (1992, III.) című regénye, majd Életrajzjátékok címen egy rövidebb-hosszabb írásokból álló gyűjtemény (2001). Ezután a Város és költője (2007), a 19. század végi Krakkóról és Stanisław Wyspiańskiról szóló esszékötet, majd egy terjedelmes műfordítás, Aleksander Krawczuk lengyel történész Római császárok (a kezdetektől Diocletianus trónraléptéig) és Római császárnék című könyve (2008). Melléktermékként Ókori kalandok címen rövid írások, a 4. századba vetítve (2010).

Dirán és Júlia (2011) történelmi regény, Dzurkhithján Ábel útjai (2013) ugyancsak történelmi regény, végül „...azonképpen itt a földön is...” (2014).

Két házasságából négy gyermeke született.

Hány haza a kettő?

Édesapám, Dávid Antal Iván utolsó regényét, a Körösi Csoma Sándorról szóló *A szolgadiák*-ot egy mondat köré építette. Az első jelenetben a hiányzó zsindegy helyén besüt a nap, az utolsó sorokban pedig, a Himalájában a halál pillanata:

Az erdőből fűrészmalom zizegése hallik, deszkát vágnak. Sándor visszafordul, szemügre veszi még egyszer a hegyeket.

– Isten veled, Erdély!

A fák, madarak és kövek visszafelelnek. A hegyek megrázkódnak.

– *Soha el ne felejts minket!*

Méltó befejezése egy életműnek, amelynek minden sora a hazáról, Erdélyről szól. Bizonyos értelemben édesapám egész élete erről szólt.

S én mit tegyek? Hány hazában is nevelkedtem? A Székelyföldön születtem, azután – három éves koromtól, immár Budapesten – hál'istennek hosszú ideig elsősorban nagyanyó, a megértő örmény öregasszony meséi, elbeszélései és elszólásai között nevelkedtem. Vagyis szavakban Csíkban, Gyimesbükkön, Kézdivásárhelyt s persze örmények között. Nála szinte mindenki örmény volt.

Ugyanakkor folytatódott édesapám edukációja Erdélyről, magyarságról. Arról, hogy „Fiam, a Szabadság hegy az nem hegy, csak domb! A Hargita, az hegy!”

S végül ott lélegzett körülöttem a háború utáni évtized szomorú Budája.

Hogy mi, merre s mennyi? Hogyan lesznek egy több hazában alakuló életből efféle írások? Nem tudom...

(2014.)

Dirán és Júlia

(részlet)

A nagyasszony, az örmény öregasszony együtt ballagott a két koporsó után Berde Áronnal. Csak a cserfes Trézsi ment közvetlenül mögötte, részint azért, hogyha netán az öregasszony megbotolna, vagy elszédülne, ott legyen, Berde másik oldalán meg persze, a felesége. Csak utánuk jöttek az örmény s a székely közösség tagjai. Előttük szokás és szertartásrend szerint járt az örmény pap, Dzerig Mechitár, mellette pedig megbékélve s nyugodtan Gajdó Ignác katolikus plébános. Mindketten hivatásszerűen magukra

erőltetett nyugalommal. És mindkettőjük előtt ballagott hat-hat ministráns. A fiatal fiúk meg voltak szeppenve, érezték, nagyon is tudták, hogy nem mindennapi temetésen szolgálnak ministránsként.

A papok a két, vállon hordozott koporsó előtt mentek, ki-ki a maga szertartása szerinti szolgálattévő ministránsokkal két oldalt.

A nagyasszony, bár öregesen s aprókat lépve, de keményen járt, kötelességszerűen, hiszen otthon várta a fia, a szélütött s magatehetetlen Ániérzchi Távit s ez is benne volt az öreg nagyasszony léptében. De az még inkább benne volt, hogy az unokáját temeti.

Berde a két fiatalra gondolt, felesége természetesen elsősorban Júliát siratta.

Az örmények – ki közülük mérgesen, ki Isten akaratát látva mindebben, nyugodtan, ki pedig igen elgondolkodva lépdelt a gyászmenetben.

Nemkülönben volt ez a másik oldalon. A székelek is hasonló érzelmekkel vonultak, a sok történés miatt felajzottan s mégis valami megbékéléssel.

A két koporsó mögött lépkedők közt volt, aki hallgatagon, megőszülve s volt, aki büszkeségében megroggyanva, volt olyan is, aki dacosan lépkedett, valami láthatatlan ellenségre berzenkedve. Berde Árontól most alig fél lépésre elmaradva a felesége, Bardócz Vad Júlia gyalogolt keményen. Ő semmi mást nem tudott, csak azt, hogy a leányát megölték s hogy ki, az nem érdekelte, másként mondván, a tények nem érdekelték. Az örmények ölték meg. Nem tehetett más, nincs egy olyan gazember a világon, aki effélet tenne, az csakis örmény lehetett. Ráadásul tudta is az egész község, hogy ki volt az illető. Tudták persze azt is, hogy ki volt a másik gyilkos, aki Diránt leterítette. Most azonban mindez viszonylag másodlagossá vált, hiszen a község esküvő helyett temetést élt meg s nem is akármilyen temetést. Végül is egy fiatal párt temettek, pedig kevéssel később, azaz a temetéshez képest másnap, vasárnap esküdtek volna meg szegények. S milyen szépnak ígérkezett! Először fordult volna elé, hogy a magyar katolikus templomban – mert az nagyobb, mint az örményeké – az örmény Mechitár atya jelenlétében s részvételével s Ignác atya – a két pap – áldásával esketik össze a fiatalokat.

Korábban már fenték is a nyelvüket a szentmiklósiak:

- Nagy esküvő lesz!
- Nagy bizony, kettős esküvő!
- Nem is adják alább két papnál!
- S két egyháznál!

A gunyoros beszédek után az iszonyú esemény elvágta s mindenki megrendülten vonult a temetésen, az egész község.

Amikor aztán a két koporsót leeresztették a közös sírgödörbe, mindkét pap beszentelte őket. Egymással szemben álltak, a közös sír két oldalán és ügyesen vigyáztak arra, hogy szinte egyformák legyenek a mozdulataik, bár az örmény papnak némileg több szöveget kellett mondania, de a katolikus plébános mindig megvárta s a keresztvető mozdulatokat együtt végezték. Persze az örmények is, de az Ignác atya hívei is római katolikus módon, azaz balról jobbra.

Jó néhány román is állt a tömegben, köztük a némának tartott Oltyán Benő, ők fordítva végezték a keresztvetést, azaz jobbról balra. De hát, egy az Isten. Oltyán Benővel közben némi dolga akadt Ódor uramnak, a Berde egyik szomszédjának s az egyik Ákoncz-fiúnak: mindketten, egyetértésben egy-egy ezüstöt nyomtak a zenész kezébe. A tömegben néhány szombatos, úgynevezett zsidózó székely is ott állt, akadt két szász kálvinista, de egy csoportban háromszéki s udvarhelyszéki lutheránusok is. Gyergyószentmiklós sok embert, sok kereskedőt, árust, iparost vonzott.

Oltyán Benő a szertartás végeztével megbízatás szerint s magától odaállt, amikor a két pap végzett, s megfújta a török sípot.

*Ó, szentséges Szűz Mária,
a holtak vigasztalója,
vigasztald a megholtakat...*

Berde végignézett a gyülekezeten, és bár, persze sok mindenkit nem ismert, többnyire csak az öltözékekből, a ruházatból következtetve, halkán odaszólt az örmény öregasszonynak:

– Itt van egész Erdély!

Az öregasszony bólintott.

Végül a koporsókra hányni kezdték a göröngyöt, s mindenki megborzadt. Az asszonyok székely s örmény oldalról egyaránt hangos sírásba fogtak, de a férfiak is erősen törölgették a szemüket. A göröngyök döngése a koporsó tetején különös hang. Talán még a halál pillanata sem olyan borzasztó, mint ez. Az ember szinte a végítélet dobpergéseit hallja. Ez a temetés legrosszabb, legsúlyosabb pillanata. Ilyenkor – már csak a tömeges zokogás miatt is – tulajdonképpen mindenki sírni kezd, van, aki hangosan zokog s akad, aki csak a könnyeit törölgeti.

Az öreg nagyasszony egy könnyet sem ejtett, száraz arccal nézte, ahogy a koporsókat – a kettőt egymás mellett – leengedik, Dirán és Júlia koporsóját. Amikor a göröngyöket kezdték a gödörbe hányni, csak ennyit szólt:

– Istennél vagytok, gyermekeim! – mondta először öntudatlanul is örményül, aztán Berdéhez szólva magyarul: – Istennel vannak!

Berde Áron hallotta a szót, de beszélni nem tudott, mert ha megszólal, azt csak sírva teheti. Hiszen mélyre fojtva zokogott. Amikor aztán a göröngyök egyre szaporábban zuhogtak a két koporsóra s kórusban hangzott mindkét fél, székelyek és örmények zokogása, átfogta az öreg nagyasszony vállát, aki engedte magát s odaborult a javakorabeli férfi vállára. Bardócz Vad Júlia ugyanekkor kiabálni kezdett, sírva és magán kívül harsogta:

– Hol van a leányom? Ki adja vissza a leányomat? Hol van? Hol az a gazember, aki meggyilkolta? Ki olyan ember, aki erre képes? Mit adnak nekem a leányoméért? Hol van drága Juliskám? Jaj, sohasem láthatom! Jaj, Juliskám, egyetlenem!

Berde most nem igazán törődött vele, inkább az öreg nagyasszonyt pátyolgatta. A sírhantot megcsinálták, s egyelőre két csupasz fejfát ütöttek bé a földhalmomba, a két halott nevével. Ezután Berde egy nagyot sóhajtott, aztán kemény – bár némileg reszketeg – hangon így szólt, tőle nem várt határozottsággal:

– Tisztelt gyászoló gyülekezet, kedves székely s örmény testvéreim!

Egy mély lélegzetet vett, mert még benne volt az elfojtott zokogás, végül megint nekilátott, s megismételte:

– Kedves székely s örmény testvéreim! Ániérczhi nagyasszonnyal, a leányom mellett meggyilkolt Ániérczhi Dirán nagyanyjával együtt úgy döntöttünk, hogy a közös sír fölé közös síremléket állítunk. Kőből lesz, hogy örök életű legyen...

Kissé eltört a hangja, nem tudta folytatni, de nem is kellett. Fényes, könnyel teli szemek néztek rá mindkét közösségből. A temetés után aztán a Ligidur korcsmájában is, más helyeken is többé-kevésbé együtt ittak áldomást az elhunytak – pontosabban s keményebb szóval: a meggyilkoltak – emlékére székelyek és örmények.

Berde Áron pedig illendően hazakísérte az öreg nagyasszonyt a portájára, aki így szólt:

– Jőjj bé, meghív téged öreg nénje! – tört magyarsággal s tiszta tekintettel mondta az öregasszony. Berde bement s egészen a tornácig kísérte a nagyasszonyt, sőt, bekísérte Ániérczhi Távíthoz.

– No fiam, eltemettük az unokámat, a te fiadat s a választottját! – szólt az öregasszony örményül s nem is ismételte magyarul. Berde Áron csak állt, pontosan tudta, érezte, mit mond a nagyasszony. Rábízta a végig mögöttük álló, sírdogáló Trézsire:

– Vigyázzon rea!

Trézi kisírt szemmel intett, hogy rendben lesz a dolog. Berde Áron lassan kifordult, le a tornácra, ki a gyalogkapun s elindult hazafelé.

Ment az úton, jobbról is, balról is köszöngettek felé székelyek és örmények, a nap pedig alkonyatra fordult. Berde végül tovább ment, dombnak fel, aztán hirtelen eszébe jutott egy szép mondat, ami bizonyosan élni fog...

– Gyergyóban, a hegyek között... vadvirágok nyílnak...

Kiment a község fölé s felhágott egy kicsi emelkedőn. Körülnézett az alkonyati hegyvidéken, ahol a következő évtizedekben, vagy évszázadokban a két népcsoport, a székely és az örmény együtt fog élni... biztos, hogy együtt fog élni, nincs más választásuk.

Vajon az ő leánya halála, s ennek a kedves, tisztességes Diránnak a halála a kezdete mindennek? Vajon ők ketten jelképezik Szentmiklós igazi egységét? Vajon igazán ennek – az ő kettejük halálának – kellett megtörténnie ahhoz, hogy ez a település valóban székelyek és örmények közös fészekévé váljék?

S ha így van, ebben az együttélésben melyikük veszít s melyikük nyer? Mert az iménti összetűzésekben mindenki csak veszített. Lehet, hogy együtt kell végigcsinálni sok mindent? Talán az igazi összefogás a kulcs? Az pedig, hogy „én székely vagyok!” s nincs más rajtam kívül senki, vagy „én örmény vagyok!” s mindenkit ügyesen kikereskedek... hát ez, úgy látszik, nem a járható út.

Berde Áron mindezt valójában nem gondolta végig, hiszen csak a leánya temetését, meg a leánya kedvesének, vőlegényének temetését élte át. A kettős temetést... De mégis, valamiképpen, felfoghatatlanul ez járt az eszébe. Ott hátul, valahol az agyában, vagy a lelke mélyén, ahol a gondolatok még nem alakulnak szavakká.

Nézte a hegyoldalon ősülésnek eredő lombokat s a fentebb szilárdan és zölden, bár zúzmarásan álló fenyőerdőket, aztán ismét visszajött az a poétai gondolat, ami az előbb indult benne:

– Gyergyóban, a hegyek között vadvirágok nyílnak, de most minden elhervadt és elpusztult...

...azonképpen itt a földön is...

(részlet)

Végül a Mikó Imre házat Zabolán igen könnyen megtalálták s látszott, hogy jónéhány fogat hűsöl már az istálló előtti területen, a lovak kifogva s abrakos tarisznya a fejükbe vetve.

A ház, vagyis inkább kicsi kastély hatalmas, tömzsi középizalattal épült, azaz volt egy négyzet alakú kiugrása elől s onnan nyílt a bójárat.

Fent, az emeleten ez a rizalit átváltozott oszlopos terraszá. De olyan kedvesen bújt meg az egész épület az oldalt és a háta mögött növekvő fenyőfák között, hogy mindhármon ámulva nézték, hiszen még egyikük sem járt itt.

A házigazda szokása szerint szívélyesen s méltósággal fogadta őket. Ott volt már jó néhány tekintélyes hölgy és úr, akiket az Áburján házaspár nem ismert, arcról legalábbis nem, névről annál inkább. Jelen volt Mikó gróf két leánya is, Mária és Anna. A fiatalabbik, Anna lágyabb, kedveskedő teremtés, Rikának az volt az érzése, hogy az idősebbik, Mária láthatólag a szikárabbik, és az édesapjához is jobban hasonlított. És vélhetően talán sokkal érzékenyebb, mélyebb gondolatú teremtés, mint a húga.

– Nos, Iván fiam, milyen Kézdivásárhely? – kérdezte az enyhén öszülő gróf.

– Köszönjük a kérdéseted, Imre bátyám, mindent rendben találtunk!

– A menyecske is? – kérdezte mosolyogva az öregúr.

– Igen, Imre bácsi! És persze, készülődtünk a mai napra.

– No, akkor jertek csak! – azzal kivezette őket a teremből nyíló nagy teraszra, amely fölött ugyanannak a meredekre emelt, zsindeles tetőnek a kiugrása állott, amely az egész kastélyt fedte. – Itt akár még nézelődhetnek is közben, előttek fekszik fél Háromszék!

A teraszról – előtte nem lévén nagy növésű fák, inkább csak egy kevéske, lapályos udvar a lovakkal s szekerekkel – a völgy nyílásán át ki lehetett látni a háromszéki rónaságra, falvakra. Kétoldalt a zabolai hegyek erdős oldalai keretezték a képet. A fenyvesek sötétzöld, majdnem feketés lombja, s a szélükön és lent a lapályon a színes, világos lombos fák, gyümölcsösök.

– Készülődjete, de előtte egyetek-igyatok! – szölt Mikó gróf s intett az öreg inasnak, Elekes Bálintnak. Az hozott egy tálcán túrós rétest és italokat.

– Köszönöm, én most csak egy ital vizet kérek – mondotta Rika s ehhez Iván igenelt, de ő egy falás száraz kenyeret is kért. Ezt a darabkát mint korábban, az első fellépte óta hagyományosan, szép lassan elrágicsálta. Közben valóban elmerültek a háromszéki rónaság látványában.

– Ez itt elől, ez Imecsfalva, tudod, át is jöttünk rajta – magyarázta Iván. – Balra, egy kicsivel távolabb Székelypatófalva, előtte pedig a borvíz forrás! A távolban látszik Kézdivásárhely.

Rika nézte, tanult, igyekezett a „térképet” az eszébe vésni s nagyon szeretete. Őszintén megszerette a tájat, ezt a Háromszék nevű, különleges, kicsi világot is, de szerette a férjeurát is. Az pedig váltig magyarázott.

Közben megjelent a fiatal Mikes Benedek s még ketten-hármon a vendégek közül, például Bethlen János hat fia közül két nagykamasz. Igen

halkan, finoman viselkedtek. Édesapjuk az erdélyi ellenzék vezére, aki például egykor az udvarhelyi széki gyűlésen javasolta a címek eltörlését. Erről persze sem Iván, sem Rika nem tudott, de arról igen, hogy tíz s egynéhány évvel korábban, az ötvenes évek elején Bethlen gróf is sokat tett a Farkas utcai színház újraélesztéséért. Az öregúr nyilván valamiféle politikai ügyben lehetett távol, talán Kolozsvárt, de akár egyenest Pest-Budán. Bár ezt a kettős várost már egyre gyakrabban kezdték Budapest néven emlegetni.

– Hátul, a hegy felől a sírboltban, kedves hölgyem és uram, maga gróf Mikes Kelemen ezredes nyugszik, a 48-49-es szabadságharc hőse, aki 49 januárjában esett el Nagyszebennél – magyarázta Mikes Benedek. – De történtek ebben a kastélyban vidámabb dolgok is, itt esett meg például 1629-ben Apor Lázár úr lakodalma Imecs Judittal, amelyen ráadásul maga a fejedelem, Bethlen Gábor is jelen volt.

– Hát Benedek urat hallgathatják is egész nap, annyira tudja ezeket a történeteket és adatokat – szolt közbe halk mosollyal egy idősebb hölgy, talán egy Szentkereszti-leszármazott.

– Gondoltuk volna, hogy egy sereg gróffal s grófnéval úgy lehet beszélgetni, mint igazi emberekkel? – tette fel magának a kérdést Rika, aztán félhangon Ivánnak szólva válaszolt is a saját magában felöltő csodálkozásra:

– Hát ez Erdély!

Dávid Katalin

1923

1923-ban született Szegeden tíz gyermekes örmény gyökerű, mélyen hívő katolikus családban. Apját, aki Kolozsvárt volt egyetemi tanár, az impériumváltás után Klebelsberg hívja Szegedre, ahol a gyógyszerészeti kar dékánja lesz.

Dávid Katalin itt végzi tanulmányait, itt járja az egyetemet, s szerez bölcsészdoktori diplomát 1948-ban. Elvégzi a katolikus teológiát, később több, mint húsz évig a Pázány Péter katolikus Teológián fog tanítani. Meghatározó szellemiségű mesterei Kerényi Károly, Bálint Sándor, Felvinczi Takács Zoltán és Sík Sándor. Kutatásainak fő iránya a szakrális ikonográfia, azaz a szent hagyomány jelképeinek elemzése. 1954-ben megalapítja a Művészettörténet Dokumentációs Központot, majd a Magyar Nemzeti Múzeumban, ezután a Nemzeti Galériában dolgozik. 1974-től kandidátus, generációk nevelője. A Magyar Művészeti Akadémia tagja. Fontosak közéleti szerepvállalásai. Budapest díszpolgára, Príma- és Magyar Örökség-díjas, Széchenyi-díjas, a Pro Ecclesia et Pontifice pápai aranyérem kitüntetettje. A Magyar Művészeti Akadémia első életmű-díjasa. Fia Hidvégi Máté nemzetközi hírű biokémikus. Könyvet publikált Courbet-ről, Van Gogh-ról, Chagallról, H. Moore-ról, Masaccioról. Összeállította az Árpád-kori Csanád megye művészettörténeti topográfiáját, albumba gyűjtötte A magyar egyházi gyűjtemények kincseit (megjelent angol és német kísérszöveggel is). Egyéb könyvei: Bibliai jelképek kézikönyve, A szép teológiája, Róma, Kereszténység és kultúra, A kereszt teológiai és ikonográfiai értelmezése az első évezredben stb.

Egy keresztény értelmiségi Európára néz

(részlet)

...A szimbólumokat örökségként kell kezelni. Kapjuk és továbbítjuk, új interpretációkkal aktualizáljuk. Ez nem feltétlenül jelenti gazdagításukat, de jelenti honosításukat, amit korunk és az utódok érdekében teszünk. Fentebb az önmagunkra ismerés eszközeként beszéltem róluk, mert nélkülük a szembesülés saját személyiségünkkel nem valósítható meg. De ez csak egyike a bennük rejlő lehetőségeknek. Valójában életünk minden fontos mozzanatában jelen vannak. A születés és a halál minden kultúrában velük van átitatva. Az ember fogadását az életbe érkezésekor, a családteremtő szerelem szövetségkötésének ünneplését, szeretteink halálakor a búcsúzás számtalan mozzanatát kísérik a szimbólumok. Ezek nélkül pusztán jogi aktussá merevednek az emberi kapcsolatok, és ideiglenessé válik a szeretet. De szerepük van a szimbólumoknak a hétköznapi érintkezéseiben, a megszokottá vált gesztusokban, egy kézfogásban, egy ölelésben, vágyainkban, reményeinkben, örömeinkben: mindig segítően vannak jelen. Mindenkit megérintenek, személyében külön-külön és társadalmi létében. És nagyon lényeges, hogy világunkban a szimbólumok az ember kizárólagos tulajdonai. Emberré levésünk első pillanatától nemcsak velünk vannak, hanem bizonyítékai emberségünknek. Egy gyönyörű adatot ehhez. Vértess László régész, a vértesszőlősi őskori telep feltárásának vezetője, egykori jó barátom, az ásátások folyamán meghívott a terepre. Megrendítő élményem volt történelmünknek ezt a majd háromszázezer év előtti kezdetét úgy megtapasztalni, hogy az egykor ott élt valakinek a lábnyomába léphetek, és ezzel mozgásának ritmusát is felidézhetem; látom tűzhelyét, munkaeszközeit, az állatoknak felállított okos csapdját, sőt megmaradt koponyacsontjából arcvonásait is rekonstruálhatom, tehát szemébe nézhetek. Ezek után természetes volt a kérdésem, hogy a telep valaha volt lakóit, akik ennyi mindent tudtak, miért kell előembernek nevezni? Miért nem vállaljuk őket emberként? A válasz, amit Vértess Lászlótól kaptam, a lényegyet fogalmazta meg. A telep egykori lakója valóban mindent tudott, és mégsem nevezhetem embernek, azért, mert nincs rá bizonyítékom. Hogy embernek mondhassam, annak feltétele van. Ez a feltétel pedig az, hogy találnom kell mellette amulettet. Legyen az egy kifűrt csont vagy kődarab, szimbólummá emelkedik, szimbolikus erőt hordoz, védelmez, figyelmeztet, segít, fenyeget és táplál, kihívást állít az ember elé. Vagyis bizonyítja az önmagunkon túllátó szellemi képességet, ebben az esetben, hogy

hiszünk egy fölöttünk álló láthatatlan hatalomban, akivel a jelképen keresztül kommunikálni tudunk. Ez az emberré válás pillanata, mert a szimbólumteremtés által bizonyítja a szellem működését.

Tehát a szimbólum titkos örökség, a létünket megalapozó archetípusok egyike. E szempontból nagyszerű tanulság volt számomra, amikor összeállítottam a bibliai jelképek kézikönyvét. Bár nem volt feladatom, de egyes esetekben szükségesnek tűnt a helyes interpretáció érdekében annak kutatása, honnan és hogyan érkezett a Bibliához valamelyik jelkép, milyen jelentésmódosulás mutatható ki a Biblia világában, illetve az attól eltérő kultúrák között. Csodálatos élmény volt, ahogy feltárult egy hatalmas családfa. Földrajzi messzeségek, vallási és kulturális eltérések ellenére megdöbbenő a rokonság. Hogy erre valami elfogadható magyarázatot találjak, számomra nem mutatkozott értelmesebb feltételezés, minthogy higgyek egy ős-kinyilatkoztatásban, amely együtt járt a teremtés aktusával. Milyen más magyarázatot találhatok arra, hogy a szimbólumok ennyire összekapcsolják a múltat és a jelent, összekapcsolnak vallásokat és kultúrákat, és nem érinti őket az idő és a tér korlátja. Legyen egyetlen példa ehhez az életfa sorsa. Korát nem tudjuk meghatározni egyetlen megmaradt emlék segítségével sem. Időt veszítő motívum, ő az ézig érő fa, ő köti össze a földet az éggel és az alvilággal, soha nem vesznek el levelei, mindig gyümölcsrel terhes, és bizonyítéka az örökkévalóságnak. Lényegéhez tartozik, hogy egyetlen kultúra sem nélkülözhetette. Mégpedig ugyanazzal a reményt hordozó tartalommal, amely szerint természetes a végtelen jövő. Csak az ültethette el, aki mindig Van, aki maga a kezdet nélküli lét, tehát minden kultúrában az istenire utal, ahova az egész teremtett világ boldogsága az életfán keresztül kapcsolódik. Legyen kínai, indián, afrikai mítosz, találkozzunk vele az ősi Egyiptomban, Peruban vagy Óceániában, tudjon róla Európa, Amerika, észak és dél mesevilága, értelme mindegyiknek azonos. És mindegyikkel azonos a Biblia paradicsombeli életfája, amiben már az őskeresztények Krisztus megváltást hozó, az elvesztett örökéletet visszaadó keresztfájának előképét látták.

Még valami fontosat a szimbólumokról, mégpedig a leglényegesebb sajátosságát, ami létének alapja. Ugyanis a szimbólum egy *signum significatum*, egy *signum representativum*, tehát egy jel, ami jelöl vagy képvisel egy más valamit, mint amit a jel ábrázol. Ebből adódóan tehát csak akkor működik és hat, akkor egzisztál, akkor élő valóság, ha felfogják értelmét, vagyis ha megértik azt, amire a jel, mint látvány utal. Önmagában, „magányosan” nincs szimbólum, értelmét veszti, megsemmisül, kizárólag az emberrel

való kommunikációja ad életet neki. A kommunikáció a köldökszínór, ami élteti, de ha ez nincs közte és köztünk, nem csak ő, hanem mi is elvérzünk, szellemileg, lelkiileg. Az emberi lélekkel foglalkozók ezt az állapotot nevezik a lélek halálának. Ez a cinizmus. Az az állapot, amikor az ember elveszti a felelősségét az egész teremtett világ iránt, tudatosan eltaszítja magától a természettörvény által megszabott értékrendet, amit a zsidó-keresztény kultúrában a tízparancsolat nyújt felénk. A cinizmus találta ki, és működtette a haláltáborokat, a krematóriumokat, a Gulágot, és megtöltötte a földet annyi, még feltáratlan tömegsírral. Átala ismeretlen fogalomává válik jog és igazság. A szimbólumok ismerete tehát része emberségünknek és ezen belül hangsúlyozottan műveltségünknek. A velük való kommunikáció társadalmi konvencióra épül, amely hivatott tudatosítani a jelkép jelentését, kiművelni az emberi értelmet a szimbólum megértésére. A társadalom minden alkotóeleme – család, iskola, minden hivatásrend, politikai, kulturális szövetség, civil szerveződés – szerepet kap, és felelősséget hordoz a szimbólumok örzésében, alakításában, továbbításában. Így volt ez mindig.

A teremtett világ misztériuma

Kereszt

Az Ószövetségben a kereszt, mint az óhéber-föníciai ábécé utolsó betűje, *Istent* jelölte, hasonlóan a görög ómegához, és így megmentő jel volt. Kifejezte, hogy az ember az Örökkévaló számára foglalt. Ezekielnél olvasunk róla, mint olyan jelről, amely védelmet biztosít, így szólt a Mindenható: „Járd be a várost, járd be egész Jeruzsálemet, és jelöld meg kereszttel azoknak az embereknek a homlokát, akik siránkoztak és bánkódtak a szörnyűségek miatt, amelyeket művelnek benne... Irtsatok ki mindenkit! Aki nek azonban kereszt van a homlokán, azt ne bántsátok” (Ez 9,4kk).

Az Újszövetségben megtaláljuk a kereszt jelének ószövetségi jelentését, amely az *Istenre* utal. „Láttam a Bárányt, ott állt Sión hegyén, és vele száznegyvennégyezer, aki homlokán viselte a nevét és Atyjának a nevét” (Jel 14,4). Itt is *megjelöl* a kereszt, és az *üdvözültekre* utal. Kétségtelen azonban, hogy újszövetségi értelmezése mindenekelőtt *Krisztus keresztjére* vonatkozik, ebben gyökerezik *szakralitása*. Ez a kereszt a „*crux immissa*”, hiszen ilyennek alakította a feje fölé tett tábla, „amelyre elítélése okát írták: Ez Jézus, a zsidók királya” (Mt 27,36k). Jelképe a kereszt

Krisztus szenvedésének, és eszköze lett a Mindenható *kiengesztelésének*. Kereszthalála megölte az ellenségeskedést, és szabaddá tette az utat az egy Lélekben az Atyához (Ef 2,16 kk). A *krisztusi áldozat* törölte el bűneinket (Róm 6,6), megváltott bennünket, hiszen „mindenkiért meghalt” a kereszten (2Kor 5,14). Így lett *megmentő* fa, mint a pusztában a Mózes által készített rézkígyó. Aki arra rátekintett, megmenekült a haláltól (Szám 21,9). Így menti meg az embert a kereszten fölemelt Emberfia, „hogy aki hisz benne, az el ne vesszen, hanem örökké éljen” (Jn 3,14k). „Az ellenünk szóló adóslevelet eltörölte, az útból eltávolította, és a keresztre szegezte” (Kol 2,14). *Győzelmi* jel lett a keresztt, ahogy ő maga mondta: „Ha majd föl-emelnek a földről, mindenkit magamhoz vonzok” (Jn 12,32). Visszaadta halálával a bűnbeeséskor elvesztett *üdvösséget*, és megnyitotta az utat az elzárt paradicsomi életfához úgy, hogy keresztje lett az *életünk*. „Aki-nek van füle, hallja meg, mit mond a Lélek az egyházaknak: A győztesnek az élet fájáról adok enni, amely az Isten paradicsomában van” (Jel 2,7). Kibékített mindent az Atyával azzal, hogy vérével békeséget szerzett (Kol 1,19). A hívó számára Krisztus keresztje hozza meg a *dicshőséget*. „Nem akarok mással dicsekedni, mint Urunk, Jézus keresztjével”, mondja Pál apostol (Gal 6,14), hiszen ez a keresztt isteni *erő* és isteni *bölcsesség* (Kor 1,24). Jelképe *Krisztus követésének*, hiszen maga mondja, hogy „aki nem veszi vállára keresztjét, s nem követ, nem méltó hozzám” (Mt 10,38). „Ha valaki követni akar, tagadja meg magát, vegye fel keresztjét” (Mk 8,34).

A keresztt a legkorábbi keresztény időktől *Krisztus keresztjével* azonos és lefoglalt jelképe az egyháznak. A tipológia közel félszáz ószövetségi előképet kapcsol Jézus keresztjéhez. Köztük a legkorábbiak egyike a paradicsomi életfa, hogy kifejezze az *életet* a keresztt által és így a visszakapott *üdvösséget*. Jelzi a tipológia a keresztt megvalósult *krisztusi áldozatot*, amikor előképeként hozzá kapcsolja Izsák feláldozását (Ter 22,9k), és hangsúlyozza az embereket *megmentő* erejét a Mózes által felállított rézkígyón keresztül (Szám 21,9). Himnuszok, meditációk, az ókeresztény ikonográfia sokféle variációban fogalmazza meg a kereszttet a *győzelem* jelképeként, és hangsúlyozza a mindenséget átfogó *kozmosz* jelentőségét. Kezdetektől máig a *megváltás* jele, biztosítéka az *üdvösségnek*, és mindent magához vonzó *eszkatológikus* motívum. Mindezek *Krisztus megdicsőülésének* legfontosabb emblémájává emelik a kereszttet, amely a *dicshőség* és a *győzelem* jele a keresztények számára, és csak az ezredfordulón, a 9. század körül válik *Krisztus szenvedésének* jelképévé. A kereszttség kiszolgáltatásánál alkalmazott formája *megjelöli* az egyház tagjait, a keresztvetés pedig a *Szentháromság* megvallásának gesztusa.

Madarak

Az Ószövetségben olvassuk a törvényt, amely az embernek a madarakkal kapcsolatos erkölcsi magatartását fogalmazza meg. „Ha útközben meglátsz a fán vagy a földön egy madárfészket, amelyben fiókák vagy tojások vannak, s az anyamadar rajta ül a fiókákon vagy a tojásokon, ne fogd meg az anyamadarat a fiókákkal együtt. Ha a fiókákat ki is szeded, az anyamadarat hagyd elrepülni, hogy jól menjen a sorod és sokáig élj” (MTörv 22,6k). A madarak részei a teremtett világnak, és együtt a többi teremtménnyel, ők is *Istent dicsőítik* (Zsolt 148,10). A ragadozó madarak *tisztátalan* állatok, ezeket külön-külön fel is sorolja az Írás (Lev 11,13-19) és ez a meghatározás átvitt értelmet is kapott, mert így kívántak elkülönülni a környező népek madárkultuszától. A veszély élő volt, hiszen a tízparancsolat a *bálványtisztelet* faragott képei között a madarakat is említi (Kiv 20,4). „Ne vetemedjetez tehát arra, hogy istenszobrot csináljatok magatoknak... az égen röpködő egyik vagy másik madárnak az alakjában” (MTörv 4,16k). Eszköz a madár az Úr kezében a *büntetéshez*, lesújt a gonoszra úgy, hogy az ég madarai, a mezők vadjai falják fel és pusztítják el őket (Jer 15,3). Isten így utasítja a prófétát: „Szólj a sokfajta madárnak és a mező vadjainak, gyűljetek össze, és gyertek! Mindenholnan gyűljetek össze az áldozati lakomára, amelyet Izrael hegyein rendezek nektek... Egyétek a hősök húsát, és igyátok a föld fejedelmeinek vérért” (Ez 39, 17k). A madár jelképi értelme elsősorban az *emberhez* kötődik. A megpróbáltatások között szenvedő ember így imádkozik: „Hasonlítok a pusztában lakó pelikánhoz, olyan lettem, mint a bagoly a romok közt. Az álom elkerül, és panaszkodom, mint elhagyott madár a háztetőn” (Zsolt 102,7k). A Prédikátor törbe esett madárhoz hasonlítja a bajba jutottat (Préd 9,12), és ugyanezzel a hasonlattal találkozunk a Példabeszédekben, amely arra figyelmeztet, hogy az ember szabadítsa ki magát a bajból úgy, „mint a madár a törből” (Péld 6,5). Gyakori jelképe a madár a *léleknek*, ahogy a veszedelemből menekülő Dávid mondja hálaénekeiben: „Lelkünk megmenekült, mint a madár a vadász hálójából” (Zsolt 124,7). A próféta is ezért hasonlítja a madár környezetét az ember világához. „Mint a madárfészkek felé szokás, kinyújtottam kezem a népek kincséért, s ahogy összeszedik az elhagyott tojásokat, úgy harácsoltam össze az egész földet. Nem akadt, aki megmozdította volna a szárnyát, vagy száját csipogásra nyitotta volna” (Iz 10,14). A lélek jelentősen keresztül fejezi ki a madár a *vágyakozást* Isten

után. „Lelkem és testem sóvárog az élő Isten után. A veréb is otthont talál magának, s a fecske fészket, hogy kicsinyeit oda rejthesse” (Zsolt 84,4). Eszköze a madár az *engesztelésnek*. Mózes előírása szerint egy leölt madár vére és egy szabadon engedett madár része az áldozatnak, amelyet a leprás megtisztulásáért, illetve házának mentesítéséért hoznak (Lev 14, 1-7.49-53). A *messiási idők* eléréseinek jele, hogy a pompásra nőtt cédrus alatt „mindenféle madár lakik, és mindenfajta szárnyas ágai árnyékában pihen meg” (Ez 17,23), hiszen a madár otthonát békeség kell övezze.

Az Újszövetségben a madár az isteni *gondviseléshez* szolgál hasonlatul, amikor Jézus így szól tanítványaihoz: „Nézzétek az ég madarait! Nem vetnek, nem aratnak, csűrbe sem gyűjtenek, mennyei Atyátok táplálja őket. Nem többet értek ti náluk?” (Mt 6,26) „Ugye két filléért öt verebet is adnak. Mégis az Isten nem feledkezik meg egyetlen egyről sem... Ne féljete hát! Sokkal többet értek ti, mint a verebek” (Lk 12,6). Az *üdvösségre* utalnak a mennyek országát jelképező hatalmas fának ágai között fészket rakó madarak (Mt 13,31k). Jelképe a madár az *erkölcstelenségnek*, amikor a Jelenések látnoka Babilont ördögök tanújának mondja, „minden tisztátalan szellem hajléka, minden tisztátalan madár fészke” a bűnös város (Jel 18,2). Az *utolsó időkben* pedig eszköze az *ítélet* végrehajtásának, amikor az „angyal harsány hangon szól az égi madaraknak: Gyertek, gyűljetek össze az Isten nagy lakomájára. Egyétek a királyok húsát, a vezérek húsát, a bajnokok húsát, a lovak és lovasok húsát, minden szabadnak és rabszolgának, kicsinek és nagynak a húsát” (Jel 19,17k).

A patrisztikai elmélkedések a mózesi engesztelő élő madárban az *égi segítséget* látják, a megöltben pedig *Krisztus vérét*, amelyet engesztelésül értünk ontott (Lev 14,1-7). A tipológia az első apostolok meghívásához (Mk 1,16kk) kapcsolja a madarak teremtését, amikor az Úr így szól: „Az égen, a föld felett pedig röpködjenek madarak” (Ter 1,20). Ezek előképei az apostoloknak, akik az egész földet bejárva hirdetik Isten Igéjét.

Szőlő, szőlőskert

Az Ószövetség e nemes, dúsan termő gyümölcsösben, a szőlőben első sorban *Isten szeretetét* fogalmazza meg. Az Úr szőlőskertjéről ír a próféta: „felásta földjét, a köveket kiszedte belőle, és nemes szőlőfajtákkal

ültette be... Aztán várta, hogy szőlőt teremjen” (Iz 5,1k). Ez a szőlő Isten népe, *Izrael*, akit az Úr úgy ültetett el, mint nemes szőlőt, „mint egészen kiváló fajtát” (Jer 2,21). „Én, az Úr vagyok az őrzője, folyton-folyvást öntözöm, nehogy lehulljon a lombja. Éjjel-nappal örködöm felette” (Iz 27,2k). A szőlő tehát a *kiválasztottság* jelképe, „igen, a Seregek Urának szőlője Jeruzsálem háza, és Júda népe dédelgetett ültetvény” (Iz 5,7). Az isteni *gondviselés* kíséri a nép életét. „Kihoztál Egyiptomból egy szőlőtövet, és népeket üztél el, hogy elültesd. Előkészítetted számá-ra a talajt, ezért vert gyökeret, és terjedt el a földön. Árnyékával befödte a hegyeket, indáival Isten cédrusait. Vesszőit a tengerig növelte, hajtásait a nagy folyamig” (Zsolt 80,9-12). A választott népet, mint szőlőt óv, vigyáz a végtelen szeretet. A szőlő méltó jelképe Isten *áldásának*, amelyet az ember gondoz, hiszen gyümölcse és leve hírnevet hoz gazdájának (Oz 14,8) és *békességet*. Amikor megszületett a béke, és Izrael örömtől ujjongott, „mindenki szőlője és fügefája árnyékában ült, nem volt, aki rettegést keltett” (1Mak 14,11k), „nem tanulják többé a hadviselést. Szőlője tövében ül majd mindenki, meg fügefája alatt, és senki nem zavar senkit” (Mik 4,4). A szőlő által megjelenik a boldogság, mert amikor az Úr helyreállítja Izraelt, ők „szőlőskertet ültetnek, és isszák a borát” (Ám 9,14). Az *öröm* a meghatározó a szőlőskertben, a víg dal, az ujjongás (Iz 16, 10). Jelképe a szőlő a *bőségnek*. A Kánaánba küldött hírszerzők szőlőfürttel bizonyították, hogy az ország, amelyet az Úr adott a népnek, valóban gazdag, tejjel-mézzel folyó vidék (Szám 13,27). Méltó a szőlő arra, hogy *Isten adományaként* az ember életének legfontosabb dolgai között kapjon helyet (Sir 39,26). A *sze-relem* szép jelképe a gazdag szőlőskert (Én 7,13), és kifejezi a *meny-asszony* szépségét is (Én 7,9). Eszköze az *irgalmasságnak*, amely arra készíti az embert, hogy szüret után ne böngéssze át szőlőtőkét, ne szedje föl a lehullott szemeket, hanem engedje át a szegényeknek (Lev 19,10). Törvény Izrael fiai között: „Ha szőlődben szüretelsz, utána ne keresgélj szemeket. Maradjon az idegennek, az árvának és az özvegynek” (MTörv 24, 21). Nemes jelképe a *bölcsességnek* a rügyeket hajtó, pompás gyümölcsöt termő szőlőtőke (Sir 24,17). Megjelenik általa a *bűnös* ember is, amikor a szeretettel gondozott szőlő vadszőlőt terem (Iz 5,4). *Büntetést* fogalmaz meg a próféta, amikor rámutat, hogy nem igaz már a régi mondás: „az apák ették a savanyú szőlőt, és a fiak foga vásik el tőle... aki vétkezik, az hal meg” (Ez 18,2kk). Az Úr lebontja a szőlőskert sövényét, hadd legeljék le, hadd tapossák össze. Parlaggá

lesz a kert, megműveletlenül felveti a gaz és a bozót (Iz 5,5k), „az erdei vadkan pusztíthatja, s legelője lett az erdő vadjainak” (Zsolt 80,13k). Az *istentelen* ember jelképe az időnap előtt elszáradt inda, amely soha többé nem zöldül ki, ledobja savanyú fürtjeit, terméketlen marad (Jób 15,32kk). Vadszőlő lett belőle, „vadszőlőnek fattyú hajtása” (Jer 2,21). Megérett az *ítéletre*. „Ezt mondja a Seregek Ura: Szüreteljetek, szedjétek le... mint ahogy a szőlőhegyen szüretelnek” (Jer 6,9). Az *utolsó idők* egyik jele lesz, hogy az Úr megkönyörül az emberen, és újra szőlőt ültet a hegyeken, ami az *üdvösséget* hozza el (Jer 31,5kk). Eléri a földet a *messiási idő*, amikor Isten elküldi szolgáját, a Sarjat, és kiirtja a gonoszsgát. „Azon a napon – mondja a Seregek Ura – meghívhatjátok majd egymást a szőlő és a fügefa alá” (Zak 3,8kk).

Az Újszövetségben a gyilkos szőlőművesekről szóló példabeszéd szerint a szőlő, amelyet a szőlőműveseknek gondozniuk kell, Isten országának előkészítését fejezi ki az emberek között. A szőlőkert így magát az *emberiséget* jelképezi (Mt 21,33-41). Jézus az utolsó vacsorán önmagáról mondja: „Én vagyok a szőlőtő, Atyám a szőlőműves” (Jn 15,1), majd hozzáteszi, az *apostolokra* utalva: „Én vagyok a szőlőtő, ti a szőlővesszők. Aki bennem marad és én benne, az bő termést hoz. Hisz nélkülem semmit sem tehettek” (Jn 15,5). A Jelenések könyvében a szőlő szüretelése *eszkatológikus* értelmezést kap az angyalnak adott parancs által: „Ereszd neki éles metszőkéseidet, és szüreteld le a föld szőlőfürtjeit, mert beérték a szemek”. A jelenet az *ítéletet* hordozza (Jel I4,18k).

Az egyházatyák a szőlőtőben *Krisztus* jelképét látták, és e szőlőtőnek a megkeresztelkedett *hívők* a részesei. Krisztus láthatatlan testként az *egyház* is viseli a szőlőtő jelképét, és rá vonatkoztatják a zsol-táros szavait: ez a szőlőtő „árnyékával befödte a hegyeket, indáival Isten cédrusait. Vesszőit a tengerig növelte, hajtásait a nagy folyamig” (Zsolt 80, 11k). A tipológiában a *Szenháromság* előképe a főpohárnok álma, aki a szőlőtőkén három vesszőt látott (Ter 40,9k). Ugyan-ez az ószövetségi jelenet előképe Jézus születésének (Lk 2,4kk), ahol a kirügyezett szőlővessző és az érett fürtök Mária gyümölcseire, Jézusra utalnak. Jézus kereszteléséhez (Mt 3, 13kk) kapcsolódnak a hírszerzők a nagy szőlőfürttel (Szám 13,21kk). Ahogy a szőlőfürt az ígért földjének gazdagságát jelezte, ahova az Úr a népét vezeti, hasonlóan a keresztség vezet Krisztus birodalmába az embert, ahol az *örökélet* gazdagsága várja. Ugyanazt az ószövetségi jelenetet kapcsolják Jézus

keresztviteléhez (Lk 23,26kk), a rúdra akasztott fűrt Jézus előképe, ő a véráldozatával a kelyhet megtöltő szőlő. Ez a jelenet előképe a keresztben függő Jézusnak is (Jn 19,19k), a bot a keresztet, a szőlő a Megváltót jelképezi, és így lesz előképe *Krisztus keresztjének*. A szőlővessző a szőlőfűrttel gyakori *sírszimbolika*, jelképezi az *üdvösséget*.

Bevonulás Jeruzsálembe – miniatúrarészlet, Evangélium 1297-ből

Doboss Gyula

1945

Szongott Kristóf A magyarhoni örmény családok genealogiája című könyvében (Szamosújvárt, 1898) olvashatjuk: „Merza, perzsa szó: fejedelembí, herceg, előkelő férfi. Merza Perzsiában cím, mely a név után téve az uralkodó-ház tagját jelez; a név előtt a magyar úr szónak felel meg. Mirzáczi Várteresz: Mirza Várteresz. Szam. H.31 1. 308 t. – Gregorius Mirza. Szam Ker. II. köt. 636 1. 32 t.1786 év. – Áruthion Mêrza. Szam. H. II. köt. 13 1. 241 t. – Luszig Merza. Szam. H. II. köt. 12 1. 220 t. – Merza Márton fia Florik Márton. Szam. vár. lev. 1803 év. („Mitfiz” crida). A Merza (=Ámirá, Ámirás) család vezetéknéve: Várteresz (=Flora, Florik). – Joannes Merza alias Énekes. Szm. vár. lev.; összeírás. A Merza család egyik ága Énekes és másik ága Drágics (=Mêgêrdics) melléknevet nyert.”

A Merzák közül nevezetes Merza Gyula földbirtokos, egyházi író, szerkesztő, armenista, 1861. II. 25-én született Kolozsváron. Ennek az ágának (Drágics) a rokonságába tartozik a tasnádi Merza János, akit Petri Mór Szilágy Vármegye Monográfiájában az 1877-ben legtöbb adót fizető földbirtokosok közt említ. Az ő unokaöccse – családi hagyomány szerint – az a Merza István (született a partiumi Tasnádon, 1869. IV. 21-én), elszegényedett földbirtokos, aki a naplóíró édesapja, az én dédapám. Fia, az én anyai nagyapám szibériai hadifogsága után a 20-as évektől banktisztviselő Egerben, majd 1947-ig bankigazgató Jászberényben. A diktatúra alatt magánórákat adott orosz, német, francia nyelvből.

1945. február 11-én születtem a háborús német kikötővárosban, Wismarban, ahová hivatásos katonatiszt férjemet terhes édesanyám követte. Hazatérve meglehetősen szegénységben Jászberényben éltünk az államosított és lakókkal betelepített nagyapai ház egy részében. 1969-ben végeztem a szegedi JATE-n. 1976-ban egyetemi doktori szigorlatot tettem summa cum laude eredménnyel. 1995-ben kandidátusi fokozatot szereztem Tandori-kismonográfiámmal. 1971-től narratológiai, stilisztikai, beszédmódtipológiai tanulmányokat közöltem a

Literatúrában, Holmiban, Műhelyben stb., számos kritikát, recenziót publikáltam a kortárs magyar irodalom jelenségeiről a Kortársban, Jelenkorban, Élet és Irodalomban. A hetvenes, nyolcvanas években több műfordításom, esszém jelent meg a kortárs orosz irodalom köréből a Nagyvilág című folyóiratban, az Európa Kiadónál és a Gondolat Kiadónál.

1985–1991 között a Magvető Kiadó felelős szerkesztője és reklámmenedzsere voltam. 1992–1995 között a Göncöl Kiadó irodalmi vezetőjeként lélektani és filozófiai szakkönyvek kiadását szerveztem, szerkesztettem. 1993-tól 2013-ig az ELTE Tanítóképző Karán főiskolai tanárként dolgoztam. Emellett tanítottam a Jászberényi Főiskolai Karon, speciális kollégiumokat tartottam több félévben a Károli Egyetemen és az ELTE Magyar Intézetében. Számos könyvismertetést közöltem a Kosuth Rádióban kortárs magyar és külföldi művekről.

Fontosabb könyvpublikációk:

Héraikleitosz Budán (Monográfia Tandori Dezső munkásságáról). Magvető Könyvkiadó, 1988.

A bálnavadász (Kritikák, tanulmányok). Orpheusz Kiadó, 1999.

A „Költészetregény” (Tanulmány). Orpheusz Kiadó, 2003.

Eltérések Bodor Ádám elbeszéléseiben (Kritika). In.: Tapasztalatcsere. L'Harmattan Kiadó, Bp., 2005.

A Merza-napló (dokumentumregény) Magyar Napló, 2014.

Elköltöztünk Szentendréről...

(Egy Merza-tanítvány mondja 2010-ben)

Boldogító itt körülnézni, a hegyek, ahogy főlészall a pára, a felhők. Ez a dzsungelszerű kert vagy park itt előttem, ez jó. De jobb volt otthon a régi házban vagy most is jobb, ha néha hazamegyek. Az a falusias környezet, kicsit unalmas az egész, de egy templomra látok, ahová, hát igen, ő is odalátott. Van valami hihetetlenül megnyugtató abban az otthonban. Nem tudom megmagyarázni, mondjuk, jobban alszom, lehet, hogy olyan irányban

van elhelyezve az ágy, ahogy kell. Amúgy stádiumok vannak. Most már elnehezültem, elfáradtam, megpróbálok visszaemlékezni. Az éjszakák. Ezek rosszak, telve feszültséggel, rossz gondolatokkal, a hajnal is ilyen, aztán elalszom. Ha dolgom van, ha muszáj, fölkelek korán, ha nem, mondjuk tíz órakor. És akkor, ha azonnal rávetem magam a munkára, dolgos nap következik, illetve egy dolgos délelőtt. Ez a legjobb. Aztán déltől már ott a kísértés. És ha hozzájön valami feszültségkeltő, idegesítő dolog, akkor nem is várok tovább. Ha sikerül kihúzni délutánig, az jó. Utána szimulálni kell a környezetnek, Momónak az unokáknak, az arra járó szomszédoknak, legjobban szeretek persze ilyenkor lefeküdni aludni, aztán majd este legfeljebb egy kicsit álmos vagyok és nyugós de mégse ez a felakadt szemű pofa...

Na, és akkor elkezdődnek ezek a kortyolások, ez a vermmuttal kevert bor, ez az édes ragacs, amit te annyira utáltál és megvetettél mindig, mint ős-pálinkaivó. Tehát akkor benyomok egy pohárral s hozzá egy kis karika citromot. Második. Jövök, megyek, készülődök, tudom, hogy nemsokára jön a fölszabadítás. És kezdem magam jól érezni, minden olyan jó, nem haragszom már annyira az ellenem elkövetett bűnökért, feleségemre, másokra, barátokra. Barátok. Hát annyi mindenkiről lehetne beszélni, most KK mondja telefonon, hogy küld nekem valami visszaemlékezést DL-ről, mit küldhet! Laci – tüdőrák. Vajon a saját hiúságát mivel tudja legyezni, mivel vádolja meg ezt az embert! Tulajdonképpen nem érdekel, én tudom milyen volt. Festő, vidám, egy csoportban indultak azzal a sápadt, örült nővel, aki, mondhatni világhírű lett. Egyszer valami buliban voltam velük együtt, nem tudom mi volt az, hogyan kerültünk oda, mintha álmodtam volna, sok művész, haver, ismerős között egy-két művtörténész is, nem tudom, ijesztően sötét éjszaka volt, én valami nővel, nem valami, tudom kivel. A Ráday utcából vagy máshonnan értünk oda? A Duna partról? Nem tudom.

LK-ről korábban is hallottam legendákat, az apjáról, aki valami gyémántkereskedő vagy ékszerész volt, és akit agyonvertek, kik? a kommunisták, a rablók nem tudom, Lena meg itt élt az anyjával. Ott lebzseltek körülötte a kultursznobok. Lehet, hogy igazi barátok is voltak közöttük, nem is mondanék neveket, de hát furcsa figurák. Egy ilyen szép hermafrodita srác, aki ott hajlongott, tekergőzött miközben felolvasott valami ócska lapos, süket, divatdumát egy megnyitón. Gondolom Lenának egy darabig liblingje volt, vagy azért mert nemtelen volt a fiú, vagy azért mert úgy tudta előadni magát, mintha nemtelen lenne. De azért megadta Lenának, ami kell, mert azért Lena mégiscsak nő volt. Nem tudom, aztán emlékszem F-re,

aki finoman, disztingváltan beszélt a megnyitón, piros ingben, ez egy másik alkalommal történt, nagy teniszező, érdekes, nem bántani való ember, de ez a Lena körüli viselkedése gyanús, akkor is ha nagyon szépen írt aztán róla, nagyon szépen írt arról, hogy még nem tud írni Lena halála után. Na mindegy, tehát DL összeismertetett bennünket, tudtam, hogy ebből barátság is lehetett volna, ha. És akkor most mindent elmondhatok, az összes ha-ról, a hírességekről vagy nem hírességekről szóval a szóra érdemes tehetséges emberekről, akikkel nem találkoztam. Most hagyjuk azokat, akikkel találkoztam, s akikkel együtt dolgoztunk, s akiknek megnyitottam a kiállítását nehéz időkben stb., stb. De akikkel nem. Miért? Mert Nagybányán születtem, mert egy istenhátamögötti iskolába jártam. Később abba az öskommunista kövületvárosba kerültem, azért onnan is kitértek néhányan. F., aki már Príma Primissima Díjat kapott, L., aki a rádióban most valami főnök, ügyes, rekedt hangú nő, de hát ők már nagypapa, nagymama korúak, mint ahogy én is az vagyok. Böven. Tehát volt ez a förtelmes kisváros, azzal a diktatórikus szar milióvel, életérzéssel, ebből kellett valahogy kimászni, ők, ezek a komcsik máig itt vannak. Mi, mi is itt vagyunk. De ahogy látom, ma is mi vagyunk hátrányosabb helyzetben.

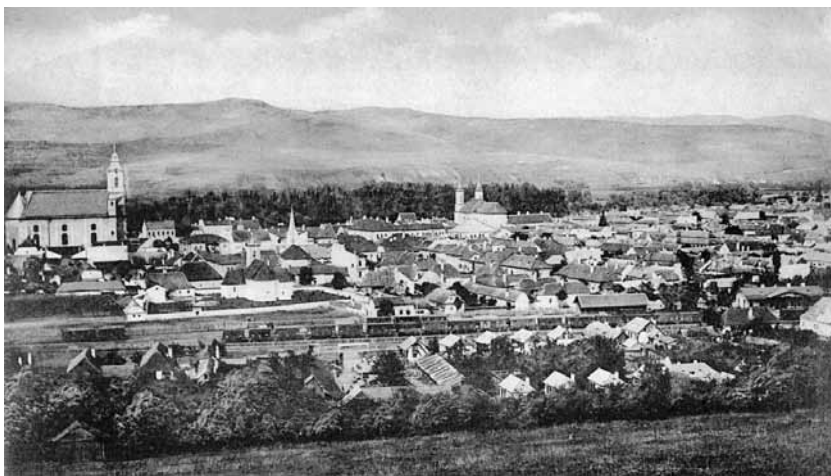
Hát jó barátomról, Hegybíró Józsiáról. Ő már rég Párizsban élt, restaurátorkodott, eleinte nyomorgott, aztán csatlakozott egy társasághoz, akik alkalmanként juttattak neki melót, ebből, hát néha igen jól kapta a zsozsót, néha nem, lényegében éves átlagban a mi körülményeink szerint jól, az ottani párizsi fogalmak szerint tűrhetően megélt. Tehát volt lakása, ennivalója, megengedhette magának, hogy igyon, festéket, szerszámokat vegyen a munkájához. Vagy, hogy egy évben kétszer-háromszor, ha úgy tetszik, Magyarországra röppenjen. Magas, sovány fiú. Dadogott, ezért sokan nagyon nem szerettek vele beszélgetni, tényleg, aki nem szokta meg, annak ez nyomasztó. Látva a kínlódását, ahogy ki akar mondani egy szót és az ember próbált ilyenkor elébe szaladni, segíteni, kimondani, annál rosszabb volt az egész. Hát, amikor Nagy Paja lakásában laktam, akkor is meglátogattam Józsiát, furcsa történet. PJ költő, jó barátom, sokat járkáltunk együtt kocsmába, társaságba, majd még lesz szó róla, hajdani fontos szereplője a párizsi Magyar Műhelynek és a magyarországi új költészetnek, úgy a hetvenes évek elején, amikor megjelent kötete itthon a Portölcser. Nos tehát, jóval később vagyunk, olyan nyolcvan körül, amikor János elintézte, hogy Pajánál lakhassak, aludhassak, régi barátok voltak, harcostársak, a lap indulásától, no, lényeg az, hogy meg volt beszélve, hol kapom meg a kulcsot, ez az, amaz. Én nem szerettem tartozni a szívességekért, ezért

jól fölfegyverkeztem. Vettem egy akkora rúd szalámit, amelyet életemben se azelőtt se azóta nem láttam, valahol a belvárosban luxushelyen, direkt ezért mentem oda. Aztán vettem gyógyszereket, mert tudtam, hogy Paja hipochonder, ilyen, Magyarországon akkoriban érdekes és divatos dolgokat, most nem sorolom, Bérescsepp, meg nem is tudom és hát beszereztem egy olyan törkölypálinkát, egy marha nagy üveggel, másfél literes csatos üveg volt, maga az üveg szenzáció – amelyet, hát én sem nagyon ittam, pedig igen csak kerestem a jó pálinkákat. Na ezekkel felszerelve, nehéz volt, hát éppen, hogy kicipeltem a reptérre, indulás-érkezés nem részletezem, és hát becuccoltam NP-hez. Beraktam a hűtőbe a holmikat, amiket vittem, a gyógyszereket feltettem egy tálra, megtanultam, hogy hogyan kell nála élni, hogy a szemétdobó az egy érdekes öntött bronz lapátszerűség, amit ha kirántok, és beledobom a szemetet, aztán visszalököm, akkor az valahova a fenébe leesik. Tehát nem kell külön szemetet gyűjteni, levinni és így tovább. Érdekesen éltem ott, megvettem az osztrigát a piacon. Válá, válá, válá – mondták a piaci árusok – voila, csak gyorsan és talán valami nyelvjárásban, nem tudom. No, válá, válá vettem egy tucat osztrigát, normális ember egy fél tucatot is alig tud megenni, elkészítettem, citrom, olajbogyó, benyeltem, hát ez a hazaindulás előtti napom volt, nagyon beteg lettem tőle, másnap alig tudtam kikecmeregni a repülőtérre, négykézláb pakoltam be a holmikat, vonszoltam magam, igyekeztem tökéletes rendet csinálni a lakásban és borzasztóan szorongtam, mert a zuhany szárát, amin egy ilyen fém spirál van ugye, azt eltörtem és spriccelt belőle a víz. Hagytam egy levelet, hogy sajnálom és majd megfizetem és így tovább, és így tovább. No de, mi történt. Ezek után, mikor itthon először találkoztam Pajával, látom, baj van, rideg. S ott volt Janó is, nógattam őket, noszogattam, hogy mi van, hát köszönöm, Pali, olyan jó volt és mit szólsz a pálinkához. Nem is tudom, már, hogy zajlott, de kibökték, hogy ezt nem várták volna tőlem, mit is? Rendetlenség volt, komor célzások, valami megengedhetetlen nyomokra, szerintem geci volt az ágyneműben, vagy efféle, és hát nyilván oltári kupleráj. Nem én voltam az. Később kiderült, hogy NP megpattant nője vendégeskedett utánam a lakásban, kulcsa volt, és valószínűleg az randalírozott a beújított pacájkával, kuplerájt csinált az általam kifogástalanul otthagytott lakásból, fölzabálták a szalámit, megitták a pálinkát vagy elvitték, nem tudom, annyi minden történt már azóta, de mégis ég a bőr a pofámon. János már nincs, Paja beteg, ha él egyáltalán, most nem is tudom hirtelen, és én egyfolytában szégyellem magam azért, amit nem követtem el. Ezek a legrosszabb dolgok.

Na, de nem beszéltem Hegybíró Józsiról. Hegybíró Józsiról sem, Párizsról sem, a Calvadosokról, amiket megittam, érdekes, hogy ott bemegy az ember a boltba, mittudomén, 1986-ban, Magyarországon nem így volt, tehát az ember bemegy az üzletbe és vesz egy kis üveg ilyen semmi különös Calvados, úgy értem, hogy a címkéje és ára alapján semmi különös, és az bizony almából kifőzött aromás, prima gyümölcspálinka, talán későbbi elmesélem, hogy mitől jó, magam is főztem pálinkát, tudom, hogy mit beszélek, nahát ott ilyen volt a Calvados. Különben töröknek vagy romának nézhetek, tűrhetően beszélek pedig a nyelvükön, tudod, nagyapád alapozta meg a francia tudásom az ő legendás különóráin még főiskolás koromban. Nála tanult Brubek (Bagyari Béla, a dzsesszongorista), Z. Ernő a későbbi közgazdász prof., ti is, az öcséddel, sokan... Nem akárki volt az öreg Merza. Na szóval, az egyik nap, azon napok egyikén, amikor nem a várost róttam, egyedül, hanem ismerősökkel próbáltam kapcsolatot teremteni, föl hívtam Józsit, mindjárt mondta is nagyon kedvesen, szívélyesen, hogy este hétkor menjek el hozzá, keveset akarok én erről dumálni, de a hangulatát az egész estének, a helynek, nem is tudom minek, nem felejttem. A Montmartre tövében lakik, lakott, ahol arabok, más harmadrangú népek, a franciák szerint söpredékek élnek, régi, sokemeletes, lift nélküli házakban, messze nem előkelő helyen, bár a Montmartre tényleg egy köpésre van, az emeletekről oda lehet látni. Tele falafelekkel, török, arab indiai, kínai, japán éttermekkel, árusokkal, mennyivel olcsóbb itt az étel, mint Párizs közepén vagy belső kerületeiben, vagy pl. egy kilométerrel arrébb, a Montmartre lankáin, no mindegy, megtaláltam a házat, csodás. Egy ócska, régi épület és a lépcsők kifényesített, kiboxolt, csillogó fából. Rajtuk végig futószőnyeg vaspálcával s két oldalon rézbilincsel odaerősítve, na nem, hogy ne lopják el, hanem hogy ne csússzon el a szőnyeg a lépcsőn. Bár fáj a csípőm, ez maga gyönyörűség volt számomra, ahogy ballagtam fölfelé a piros kókuszon a fenetudja hanyadik emeletre, aztán csöngettem, benyitottam, lehet, hogy a földszinten is csöngetni kellett, hogy beengedjenek. Elég bizalmatlanok Párizsban a betörések, rablások, fosztogatások s egyebek miatt. Na, mindegy, fönt vagyok már, Józsi ajtót nyit, hihetetlen rendtelenség fogadott. Arról, hogy én hogy vagyok a renddel és a rendtelenséggel, majd máskor. De most akkor ez. Az egyik szobában bútor nincs, a földön matracok, dunyhák, üres üvegek, hamutartók s egy félig betakarózott, olajosbőrű, vörös hajú, zöld szemű... nem mondom tovább, mint a mesében, tizenhat-tizennyolc körüli lány, mellette másfél méterre háttal a falnak támaszkodva, le-lecsukódó szemmel egy fiú, hát órára sok jót, szépet nem

tudok mondani, nem érdekelnek a fiúk. Később aztán bemutatkozások, ez-az, mindegy, Józsi, jellemző rá, valami Loire menti útján ismerkedett meg velük, megmondta, hogy itt lakik, megadta a címét, és amikor most Párizsban jártak, bekopogtak, beengedte őket, és nála laknak már napok óta. Hoztak neki két liter, hogy is hívják azt a különleges, borlikőr, likőrbor italt, nem jut eszembe, elmondták pedig a receptjét is, nagyjából tudom, legalább is, hogy mi van benne. Hát egy kitűnő minőségű vörösbor, konyak, szirup, citromhéj, valami meggyszörp vagy nem tudom mi, mind házi és mind első osztályú s ez összefőzve, forralva, pardon, összemelegítve, hogy az alkohol ne fusson ki belőle, nem is tudom, hogy hány fokon forr az alkohol, hány fokon párolog, tehát talán nyolcvan fokra fölmelegítve, lezárva, deresre lehűtve, és ez valami hihetetlenül jó, édeskés de mégis száraz hatású, nyelven száraz nyelésű ital, hát ilyesmikre emlékszem Párizsból, meg nagyon sok mindenre, a vietnámi lányra a ruhatárból a Louvre-ban, vagy a galambokra, akiket, miután hazajöttem, nézegettem a fényképeken, amelyeket készítettem. Igen jól és érdekesen sikerültek, ahogy röpködnek, csapkodnak, húszasával, harmincasával, elmosódva szegények a képen, távolban az Eiffel-torony, valami magaslatról fényképezve, a Montmartre-ról persze, hát igen, és láttam a Mirabeau-hidat is, ezt kimondani szép, egyébként semmi jó nincs benne, semmi szép, a Mirabeau-híd Párizs külvárosában egy unalmas, szmogos negyedben egy csúnya híd, de tényleg *ott fut alatta a Szajna*.

Szamosújvár látképét uraló nagytemplom híven tükrözi az erdélyi örménység erős egyházi elkötelezettségét (archív képeslap a századforduló idejéből)

Döbrentei Kornél

1946

1946-ban született Pestszentimrén, katonatiszti családban, számottevő erdélyi háttérrel. Édesanyja 1918-ban (!) születik Székelykeresztúron, nagyapja a Székely Hadosztály tisztje. Családjában erős az örmény hagyománytudat – a Turcsány-féle anyai ágon (Marosvásárhely) keresztül. A Döbrentei-családot számos megpróbáltatás érte 1945 után. Valószínűleg a keresztény és katonás nevelés jellemformáló és alkatalakító hatása is közrejátszott Döbrentei életútja, sőt költői magatartása kiformalódásában. Felsőfokú (hajózási szakirányú) technikumot végez, öt évig járja a tengert, ami a magyar irodalom alkotói között egészen kivételes. 1967-től publikál, 1991-től a Hitel rovatvezetője, jelenleg a Magyar Művészeti Akadémia tagja. Tucatnyi verses kötete mellett gyermekkönyveket és esszéket, publicisztikákat is közöl. József Attila- és Kölcsey-díjas. Az alternatív Kossuth-díj és a Balassi-emlékkard kitüntette. Már első kötete, A Skorpió jegyében (1972) komoly visszhangot keltett, ami azért is emlékezetes, mert egy hallatlanul széles és sokszínű költői csoportosulással indult együtt. (Baka István, Dobai Péter, Veress Miklós, Oravecz Imre, Szepesi Attila stb.) Robbanó vitalitása merész képalkotó készséggel társul. Ezek az összetevők a karakteres közéletiséggel együtt eredményezték, hogy olyan nagy alkotók támogató barátságát nyerte el, mint Weöres Sándor, Nagy László, Huszárik Zoltán, Latinovits Zoltán, Kormos István stb. Első kötete megjelenésekor így jellemzi – máig érvényesen – Simonffy András, aki nemcsak a generáció meghatározó szépírója volt, de aki a családi katonatiszti háttér révén is közel érezte magához a költőt: Döbrentei „egy-egy verse megjelenését harci feladatnak tekintette, szemtől-szembe viadalnak, megalkuvás nélküli, kérlelhetetlen csatának költőisége jogáért és igazáért.” A véleménymondás kérlelhetetlensége jellemzi politikai fellépéseit, amelyek soha nem párt-, hanem mindig magyarságérdekűek. 2004. január 11-én felszólalt a Tilos Rádióknak egy minősíthetetlenül galád magyarelles megnyilvánulása miatt, s

ezt a közszereplését használta ki az akkori politikai hatalommal szövetkező balliberális tábor, hogy végzetes csapást mérjen a Magyar Írószövetségre, s ezzel teljhatalomhoz juttassa a maguk szerveződését. Természetesen az ún. „kódolt antiszemitizmus” vádjával keltettek mesterkélt hisztériát, melynek során több mint százan kiléptek az írószövetségből.

Döbrentei művészetének és közéleti szerepének megértéséhez két könyv ajánlható: a Szécsi Ilonával közösen összeállított Mókuserék a halhatatlansághoz (2005) és a Bene Évával készített interjúkötet, a Magyarországgal Istennek terve van (2006) című.

(A.K.)

A felszabadítás szomorúsága

A püspök-vértanúk emlékére

Húsvét vasárnap, ahogy a pitymallat szokott
az örök világosság rőt hétköznapijain,
Jézus is tette szent dolgát és feltámadott,
de a nélküle-világ, sebei karmazsin
udvarán, új kivégzésre készülődik már:
a Trianon-transzírt túrt hon a szörnű bírok
végóráiban a barbár győztesekre vár,
egylényegűvé lesz a gyilkos és a gyilok.

Két tarkólövés közt a szünet jótetté fokozott.
Húsvét ünnepén benyomultak Győrbe az oroszok.

Öldökléstől, szabadharácstól nyítt-részeg
katonák, szegény, szerelemínséggel megvert,
a nagy háború-egészben esendő részek,
kik létáldozni kaptak dögcédula-kegyszert,
a templomhoz rontanak (asszony nép remeg benn),
zsigerük emlékszik, mi a lányhús színjava,
szájukból árad halálparfümmé erjedten
a benyakalt, vodkapótló kölnivíz szaga.

Két tarkólövés közt a szünet jótetté fokozott.
Húsvét ünnepén benyomultak Győrbe az oroszok.

Ostromolják a kaput, reng vára az Úrnak,
túrve nézi, az oltalom esélye fogytán,
harangjai bénák, önsúlyukba némulnak,
hergelt herékkel tombol a vörös toportyán:
a mitikus szűzhártyaajtó már beszakad,
mögötte a préda, közel a kéjes früstök,
s akkor tiltón fölmagaslik, megállj, nem szabad,
kiált báró Apor Vilmos, a győri püspök.

Két tarkólövés közt a szünet jótetté fokozott.
Húsvét ünnepén benyomultak Győrbe az oroszok.

Büszkén kiáll a főpap, sátánúzó percek,
a hőkölő hordának szívet, mellet kítár,
mögötte a fejrénep összebújva reszket,
de váratlanul felkaffog egy davajgitár,
rettenetes csönd mállasztja a löporfüstöt,
és szétlyuggatott testtel lehanyatlik lassan,
tűnődőn, báró Apor Vilmos, győri püspök,
s latrok torkából diadalordítás harsan.

Két tarkólövés közt a szünet jótetté fokozott.
Húsvét ünnepén benyomultak Győrbe az oroszok.

A züllött csorda megüli a vad-buja tort,
előbb felravataloztatják a tetemet,
és felhoztatják a lányokkal a misebort,
és papi ruhába bújva táncot lejtének
a ravatal körül, majd leteperve őket,
s szétfeszítve, azonnapi, hogy Ő feltámadott,
meggyalázzák a holnapi Jézus-anya nőket,
Apor Vilmos püspök és a megváltás halott.

Két tarkólövés közt a szünet jótetté fokozott.
Húsvét ünnepén benyomultak Győrbe az oroszok.

Szindbád visszanéz

Ütközetből jövök, csatába megyek, hittem, ennyi
a sorsom: nagyvonalúan mívelt elvérzés a Szép vagy,
gyönyörű vagy Magyarország kintornás dallamára, elegáns
kiveszés a génjeimbe tarisznyált juss, senkinek
nem kell a hamvaimba sült pogácsa, a messziség
kisemmizettjei már a vándorutak, vigadva
siratom magvaszakadásom, s önárvaságot nemzek
lankadatlan, vállcsontomról, mint rokkant vállfáról
csüng alá a hiábavaló-dac nyútte hús, odább
félelem-levelt ereszt egy tölem-üres sodronying,
míg külfelén morogva korrodál a hősiesség, ódon
doh bábozódik belé, hogy kikelvén, éjszakai
nagy pávaszemes lepke szárnya legyen a palástom,
négy-tenger-sincs-tengerparton, ahol homokban aszalt
a delfin-szabadság, szardíniás dobozokból,
nyitottan, mint a felismerés, kiszagosodik
a vereség a négy égtáj felé, miként a Koppány
korpusza, s az elégtétel-perc egyetlen aranycsöppenet,
amikor az apák lovagkeresztje láthatatlan,
ám jelenvalón feltündököl a szívem fölött
s meghökölnek a sátáni harminc-ezüst-armadák,
megfeneklenek hitemen, ütközetből jövök,
csatába megyek, mert a feltámadásra fecsérelt
köztes létezés, mikor az irgalmatlan gyönyör
nem morzsolja szét, nem reszketteti molekula-csürhévé
a testem, elunják, mímelvén tetterős várakozást,
a kukkoló istenek s továbbhajszojják ajzó küldetésem,
arcom-koptatta tükör meddő medrét teliholddal
az áradásig töltve föl, s hogy a dionüszoszi
fátum fehérizzása el ne emésszen, beborítanak
bíbor szőlőlevelek, bár színükben pilladni kész
a mámor, hittem, hozzádig el csak akkor érhetek,
ha vörösboromba végleg leszentül a Nap,
kapuszakító Botondságom oda, bikaágyékomtól
nem gerjednek többé ünő-önkívületek.

Hittem, színed előtti hódolásom ünnepére
menekvéses belédveszésem dúvados irama
kristályossá higgad, akár egy öröksajgó korallág,
s odahagyok minden cafrangos felesleget, a keselyű
megáhitotta hiú húst, a könnytől és magzatvíztől
termővé rothasztott televényt, sisteregve gyökérzik
meg benne a fájdalom, kízzatos ígérettel
szökken nyárs-karcsú lángba s miként az ábrándozás,
barokk-dús szeszéllyel indázik szerteszt, befutja
s elüszkíti indulásunk nulla kilométerkövét,
a bömbölés marcangolta csecsemőszáj véres
karikáját, komor-álnokságú háló, szaltó mortálékra
falánk, sötét centrumában védtelen zsákmányállatként
rúgkapál a szív, de az ördög-lüktető-szemölcse-pók
nem látható, ám hiánya, mint elszennyesedő
éjszakába fojtott kerek ég, baljós jelenlétté
dagad, kihülök, akár a szavak öntőformáiban
a képzelet, szavak, miért, hogy gyónáskor többek,
mint a Lét, csillagdögtemető az anyaföld,
de a Te öledben, hol minden halál koraszülött,
szomorú lobbanású hullásom mégis távlatos.

Hittem, vezekléses elébed járulásom ünnepére
lefoszlik rólam a lét suba-meleg mélabúja,
s legenda-messzi már, hogy gyámoltalanná kitakartságom
viperafogakkal becstelenítve meg, gejzírkedő
fecskendők ampullázott élet-üdvöt fröcskölnek
ereimbe, édes iszappá aszúsodott hömpöly-vérem
hordalékán dézsma-darazsak izzanak koszorúban,
s a fölérhetetlen, hernyóságos hasmánt-lélekkal is
megmászhatatlan életfa korhadó boldogságtönkké
visszalappad, évgyűrűkké örvényeltetve minden
pillanatom, hittem, addigra már lényeg-szikár
csontváz leszek, fakó kulissza, vagy múltasomtől
fényesre csiszatolt csontketrec, benne őriztetik
idomíthatatlan, szilaj néhaiságom, összezárva
a bestia-bűzű idővel, csak kozmikus huzat
szellőztetheti ki erjedő halálom cefreszagát.

Csupán az arcom maradt csalétkül a maradandóságnak,
akárha volna veronikakendőn evilági
álmolnyomat, megéled valaki asszonyok bőre
selymén, s mint önburjánzó margarétás rétek, nedventől
nyüzsgő-fehéren, kimerülten hevernek szertesztét
az ábrándtalanná kiüresített hálóingek,
bennük ödöngő emlékem buján kísértő kísértet,
bár irgalmassá gyöngédült a hótajtékos lepedő,
valamikor nászi szánkázások szikrázó
Tejútja, honnan zuhantunkban magunkkal rántottuk
az Istent, s hogy húsen elcsitítsa Hágárok harapta
sebeim, a láz forró munkagödreit, gylccsá enyhült
a repeső röplések kéjesen goromba
vitorlavászona, és e vad szerelem-darócból
szaggattattak ki az őrzöngő asszonyi önmegadás
szúzi zászlai, amikor árbocomra fölfeszítvén
a csoda kicsi odúját, démoni sikolyos-visongva,
de angyali-átszellemlen rajzottak a mennybe fel,
mellük ormai közt máig zengő ekhó az ifjúságom.

Nincs Ararát

*Budapest, 2000 áprilisában, a Tisza folyó ellen
méreggel elkövetett román merénylet idején.*

Túrni, túrni gyötrelem,
álarcul Jób-szelídséget kéne öltenem,
de nem, de nem,
a belenyugvás förtelem:
ragadjuk föl a Szent Jobbot,
dörömböljünk, repesszük szét a mennyboltot,
honnán ránk uszították a rothasztó özönvizet,
tudván, ez sarcra nemzett népség, alázatosan fizet
s kihál nagyúrin, számára a büntetés
természetes, ahogy a disznóból öléskor kiáll a kés,
a pörzs-szagú ünnep ránk dől szennyel,
fonákjára fordul, s elnyel, elnyel,

az Isten már megint messze néz, hová lát,
itt a magosság szakadékkal vemhes, nincs Ararát,
és holtan bukik le a galamb,
a többi lázbeszéd, félrevert harang,
el idáig soha nem jutott zöld gally,
csak meddő ganaj...
s a bárkán, noha nincs, hazányi lyuk a lék,
Értől az óceánig suhanni meg nem történt emlék,
nincsenek szavak, csak agresszív savak
és Jónásért rimázkodó, agonizáló halak,
nem szaporíthatja őket már az Isten fia,
a halott vetési varjú szárnya kettétépett Biblia.

Szívünkéből ered a Tisza, megelőz és utolér,
Kárpát-vonulatos koszorúér,
s ahogy a szívünk dobban,
ügy lüktet a forrás a Máramarosi havasokban,
s ha egy vérrög sziklaként leszakad,
magvaváló szilva-szívünk meghasad.

A legmagyarabb folyó, melyet a legnagyobb magyar regulázott,
görgetvén áldást és megfogadó átkot,
szétárad a lelket is begyökérző hajszalerekben,
ördögnyála-mérgektől keverten,
s káromkodás-rontotta, rekedt torokkal suttogok: fáj nagyon,
hallja József Attila és minden elevenek, nagyon fáj Trianon,
a működő pokolbugyor, dől a szörnyű tajték, kicsap,
ami marad, csíraölő iszap,
nem szökkent gabonát,
nem hímez rétet,
mert döglesztő sár,
melyből halotti maszkot éget,
miközben járványt nevel a napsugár,
noha aranyporlasztó derűvel villan,
nyomában pusztulás és kín van:
sírkő az a márványkő, mely a nép ajkán dallá lett,
a Tisza méhében már csak Attila király koporsója az élet,
a megmarasztó konokság

s a vak bizodalom, Árpád vére tovább nem fajul –
a tájon átleng egy homokzsák,
mint az ingasúly.

*Pásztor állataival – miniatúrarészlet, lapszéli díszítés,
Evangélium 1304-ből*

Dragomán György

1973

Dragomán György vagyok, 1973-ban születtem Marosvásárhelyen. 1988 óta Magyarországon élek, író és műfordító vagyok. Többek között Irvine Welsh, I. B Singer és Samuel Beckett műveit fordítottam magyarra. Első regényem, *A pusztítás* könyve 2002-ben jelent meg, a második, *A fehér király* 2005-ben, ezt azóta harminc nyelvre fordították le, és nagyon szépen fogadta a nemzetközi kritika. Harmadik regényem, a *Máglya* 2014 ősszén fog megjelenni. A magyarországi irodalmi lapok és magazinok mellett, a *The Paris Review*, *The New York Times*, *Le Monde*, *Die Welt* és a *Neue Zürcher Zeitung* közölte írásaimat. Jelentősebb irodalmi díjaim: Bródy-díj, Déry-díj, Márai-díj, József Attila díj, Jan Michalski Prize. Feleségem Szabó T. Anna, költő, két fiúnk van.

Kilátás

(Részlet A fehér király című regényből)

Amikor kijöttem a Vadászra átkeresztelt régi Oroszlán nevű kocsmából, a két üveg jéghideg csehszlovák sörrel a kezemben, rögtön láttam, hogy a sűrke furgon ott áll az utca túlsó oldalán, és tudtam, hogy nem lesz más választásom, muszáj lesz elfussak mellette, és tudtam, hogy utána végig ott fog jönni mögöttem, ahogy a két sörrel a kezemben futni fogok vissza az iskola fele, de azt is tudtam, hogy nincs mit csinálni, akkor is muszáj lesz futni, mert Sándor elvtárs, a tornatanár, azt mondta, hogy aki nem ér vissza kicsengetésre a két üveg sörrel, azt évharmad végén meg fogja buktatni, mert ez most fontosabb, mint bármilyen felmérő futás, azt a négy láda sört azelőtt való vasárnap nyerte szkanderén a Vadász főpincérétől, és tudja, hogy ha nem hozhatja el onnan minél hamarabb, akkor azt a törzsvendégek meg fogják inni, úgyhogy indulás, fusson-rohanjon mindenki, ahogy csak bír, akik a leggyorsabban visszaérnek, azokat még lehet, hogy meg is

kínálja, egy pikoló még soha senkinek se ártott meg, majd meglátjuk, hogy milyen jó lesz az a futás után, tiszta orvosság.

A szürke furgon akkor már két napja követett, nem mertem elmondani senkinek, mert tudtam, hogy úgyse hinnék el, ha meg elhinnék, az még rosszabb lenne, mert ők is biztos nagyon jól tudják, hogy mi szokott azokkal történni, akiket egyszer elkezdenek kocsival követni a belbiztonságiak, és attól kezdve többet senki se merne szóba állni velem. Szerencsére nem jött mindig a nyomomban, hanem csak többször láttam iskolából menet meg jövet, meg egypárszor akkor is, amikor a csorgóra vagy a focipályára mentem, a rendszáma csak három számból állt, úgyhogy tudtam, hogy csak a belbiztonságiak lehetnek, ki másnak is lenne olyan tüköruveg ablakú szürke furgonja, nem tudtam elképzelni, hogy vajon mit akarhatnak tőlem, megtudták volna valahogy, hogy ott voltam, amikor a vasgyári munkások felgyűjtötták az üzletet, vagy azt, hogy a múltkor áramszünet alatt bemásztunk Ferivel a mozi titkos termébe, inkább nem akartam gondolni se rá, mindig úgy csináltam, minthogyha nem is vettem volna észre.

A két sörösuveg olyan hideg volt, hogy majdnem ráfagyott a kezem a nyakukra, az ujjaim egy perc alatt annyira elgémberedtek, hogy alig bírtam már tartani az üvegeket, nem is éreztem már a fogásukat csak a jeges hideget, nem kezdtem azonnal futni, egy pillanatig csak álltam ott, a vendéglő kapujában, rajtam kívül senki más se volt az utcán, a többiek már rég elindultak visszafele, utolsónak értem a vendéglőbe, mert eléggé bicegve futottam, még mindig fáj a bokám attól, hogy azelőtt való nap megpróbáltam tizenegyest rúgni a kipukkadt bőrlabdával, amit a fiúk viccből kítőmtek apró kavicsokkal, szóval nem indultam el azonnal, azon gondolkoztam, hogy mi lenne, ha a másik irányba mennék és nem a furgon fele, de tudtam, hogy akkor a Főtér fele kéne kerüljek, úgy meg legalább másfél kilométerrel hosszabb a táv, nem, így fájós lábbal semmiképpen se értem volna vissza kicsengetésre, úgyhogy vettem egy nagy levegőt, aztán elkezdtem mégis futni a furgon fele, közben azt gondoltam, hogy hátha nem is ugyanaz a furgon, hátha egy másik, csak véletlenül áll itt, a járda mellett, nem is miattam jött egyáltalán, éreztem, hogy az üvegekben lötyög egy kicsit a sör, a furgon hátsó ajtajának a tüköruveg ablakában már messziről láttam magam, ahogy fehér tornatrikóban és fekete rövidnadrágban szaladok, a tükör eltorzított, hol nagyon magasnak, hol nagyon alacsonynak láttam magam, odaértem a furgon mellé, tudtam, hogy mindjárt hangosan fel fog pörögni a motor, és el fog indulni utánam, de nem történt semmi, gyorsan elszaladtam mellette, annyira féltem, hogy szinte alig éreztem, hogy

fáj a lábom, a furgon még mindig nem indult el, futottam tovább, öt métert, tíz métert, a furgon még mindig nem indult el, már az utca felénél voltam, legalább huszonöt méterrel elhagytam, és már tényleg azt gondoltam, hogy kész, megúsztam, de akkor a furgon egy hangosat dudált, és attól úgy megijedtem, hogy majdnem megálltam, majdnem elejtettem a sörösüvegeket, a furgon motorja meg felbőgött, és hallottam, hogy el is indult, és aztán már ott is volt mellettem, és megint hangosan rám dudált, de én akkor se álltam meg, hanem azért is futottam tovább, na és akkor a furgon megelőzött, és fél kerékkal felparkolt a járdára, és megállt, és tudtam, hogy vége, elkaptak, eddig valamiért vártak, de most már kész, most már elkaptak, most már visznek engem is, hátranéztem, vissza a vendéglő irányába, az jutott eszembe, hogy ha visszaszaladnék, akkor lehet, hogy oda már nem jönnének be utánam, de tudtam, hogy ez hülyeség, mert bejönnének, de akkor is meg kell fordulni, nem szabad feladni, és már fordultam is, de akkor elkezdett lassan kinyílni a furgon ajtaja, és valaki a nevem mondta, és azt, hogy álljak meg, ne mozduljak, a nagyapám hangja volt, ahogy az ajtó teljesen kinyílt, láttam, hogy tényleg a nagyapám az, de tudtam, hogy ezt csak az ijedtség miatt képelem, és nem szabad odanézni, hanem futni kell, de mégis odanéztam, és tisztán láttam, hogy a nagyapám az, tényleg ő volt, hangosan rám kiáltott, hogy nehogy el merjek futni, mert isten bizony keresztülhajt rajtam, másszak be azonnal oda mellé a kocsiba, mert beszélni akar velem, én meg éreztem, hogy átfut rajtam a megkönnyebbülés, olyan volt, mint a fáradtság, amit futás után szoktam érezni, csak valahogy forróbb, de ez csak egy pillanatig tartott, aztán éreztem, hogy megint összeszorul a gyomrom, mert el se tudtam képzelni, hogy mit akarhat tőlem a nagyapám, csak évente kétszer szoktunk találkozni, és most nem volt se névnapom se születésnapom, úgyhogy hátráltam egy lépést és úgy mondtam, hogy nem mászhatok, titkár elvtárs, mert felmérő futás van, és nem akarok megbukni, mert nem akarom anyát ezzel is szomorítani, nagyapám erre azt mondta, hogy ne törődjek én a futással, majd ő szépen végigvisz a távon, előbb ott leszünk, mint a többi szerencsétlen, és nem akarja még egyszer mondani, de szálljak be azonnal, úgyhogy akkor beszálltam, és leültem szépen a műbőr ülésre, a két üveg sört meg letettem a lábomhoz, a bordázott gumiszőnyegre, aztán elkezdtem egymáshoz dörzsölni a két tenyerem, hogy melegedjenek már fel.

Nagyapám becsapta a furgon ajtaját, gázt adott, és lekanyarodott a járdáról, egy darabig semmit se szólt, aztán egyszer csak azt mondta, hogy ő mindig utált futni, és reméli, hogy én se szeretek, én meg mondtam, hogy

nem hát, nagyapám akkor bölintott és mondta, hogy nagyon jó, látszik, hogy az ő unokája vagyok, én meg erre nem mondtam semmit, hanem csak nagyapámat néztem, meg akartam kérdezni, hogy honnan szerezte ezt a furgont, és azt is, hogy ő járt-e három napig a nyomomban, és hogyha igen, akkor miért, és akkor egyszer csak észrevettem, hogy nagyapámnak félre van gombolva az inge, és nem is volt rajta nyakkendő, az egyik oldalon teljesen ki is lógott az öltönyéből az inge gallérja, ezen úgy meglepődtem, hogy nem is kérdeztem semmit, csak néztem magam elé, ki az ablakon, azelőtt még sose ültem ilyen furgonban, sokkal magasabban volt az ülés, mint egy rendes kocsiban, messzebbre is lehetett látni.

Amikor a sarokra értünk, nem az iskola felé fordultunk, hanem a másik irányba, rá a régi Sáros utcára, aztán az utca végén megint nem balra mentünk, arra, amerre a Főtér volt, hanem jobbra, a Kálvária felé, és akkor gondoltam, hogy mégiscsak meg kéne kérdezni a nagyapámtól, hogy hova megyünk, de mielőtt megszólalhattam volna, nagyapám felém fordult, a fejét csóválta, úgy mondta, hogy rossz rám nézni, annyira meg vagyok ijedve, és nem érti, hogy mért félek tőle annyira, én meg mondani akartam, hogy nem félek egyáltalán, csak még mindig fáj a lábam a futástól, meg fázom is így tornaruhában, de még nem is szólaltam meg, nagyapám már rám mordult, hogy ne aggódjak már annyit, becsületszavát adja, hogy kicsengetésre vissza fogunk érní, de előtte mutatni akar nekem valamit, az apámnak is megmutatta annak idején, nyugodjak már meg, ne féljek már annyira, nem akar nekem semmi rosszat, én meg erre se mondtam semmit, csak néztem, mert annyira meg voltam lepődve, mert nagyapám eddig sose szokta emlegetni apámat, soha, egyszer se, és senki másnak se tűrte el, hogy előtte emlegesse apát, úgy csinált, mintha nem is lett volna neki fia egyáltalán, annyira haragudott azért, mert apa bemocskolta a nevünket, szégyent hozott rá és az egész családra, amikor aláírta azt a petíciót, mert mindenki azt hitte, hogy a nagyapám írta alá, mert apát pont úgy hívták, ahogy nagyapát, és ahogy engem, mindig is így hívtak minden elsőszülött fiút a családban, és rettenetes botrány volt, nagyapám azonnal le kellett mondjon, és nyugdíjba kellett menjen, és még örülhetett, hogy nem lett nagyobb baja, úgyhogy tényleg eléggé csodálkoztam, de szólni azért nem szóltam semmit, ahogy mentünk tovább, az jutott eszembe, hogy mégiscsak mondani kéne már valamit, mert az mégse lehet, hogy csak ülök, és nem szólok egész úton egy árva szót se, az jutott eszembe, hogy legalább azt meg kéne érdeklődjem, hogy nagymamám hogy van, nem javult-e valamit az állapota, de ha ezt nem, akkor azt mégiscsak meg kéne kérdezzem, hogy

mi az, amit nagyapám meg akar mutatni, és hogy miért volt olyan fontos, hogy külön eljött utánam ezzel a furgonnal, és már azon gondolkoztam, hogy is kéne akkor feltegyem ezt a kérdést, de akkor nagyapám egyszer csak megszólalt, nem nézett rám, de a szája sarkán láttam, hogy mosolyog, azt mondta, hogy nagyon örül, hogy nem kíváncsiskodok, hanem szépen felnőtteken várok, mert van már annyi eszem, hogy megértsem, hogy nem kell mindent előre tudni, látszik, hogy már igazi nagyfiú vagyok, úgyszólván akkor megint nem mondtam semmit, csak bólintottam egyet, aztán újra kinéztem az ablakon.

Akkor már majdnem a Kálvária legtetetjén voltunk, már elhagytuk a katonai temetőt, és odaértünk a fegyveres erők főparancsnokának a vadászakastélyához, amit csak ötévente egyszer használt, olyankor, amikor a városunkba látogatott, és egy percig azt hittem, hogy nagyapám oda akar bevinni, azt akarja megmutatni nekem, a Feri nagybátyja egyszer járt bent villanyt szerelni, és azt mesélte, hogy ott bent minden tiszta aranyból van, a vízcsap is meg a fogas is, minden, nagy kedvem nem volt hozzá, de azért megnéztem volna, de aztán elmentünk a magas téglakerítés és a fekete vaskapu mellett, és nagyapám még csak nem is lassított, mentünk tovább, keresztül az erdősávon, aztán odaértünk a nagyréthez, fent, a kilátó alatt, ahol a május elsejei flekkenezéseket szokták tartani a felvonulás után, nagyapám lehajtott az aszfaltozott útról, át a járdán, kikerülte a padokat, elhajtott a helikopterleszálló mellett, a furgon akkorákat huppant, hogy lent a lábamnál mind egymáshoz koccant a két sörösüveg, és nekem is az ülés szélébe kellett kapaszkodni, nagyapám odahajtott a furgonnal egyenesen a nagyrét jobb szélére, a nagy diófához, oda, ahol a meredek kezdődött, lelassított, megállt, leállította a motort, aztán mondta, hogy megérkeztünk, és rám szólt, hogy szálljak ki.

Egy kicsit émelyegtem, mert a furgon eléggé felrázta a gyomromat, mélyeket lélegeztem, úgy, ahogy anya tanított, fél perc alatt el is múlt a hányinger, a furgon ablakának a tükrében azért láttam, hogy még mindig elég sápadt az arcom, nagyapám közben már kiszállt, odament a nagy diófához, onnan mondta, hogy jöjtek, nézzem meg, ott van a lábunk előtt az egész város, innen, ettől a fától a legszebb a kilátás, régebb volt itt egy pad is, de már az oldalkarfáit is elhordták, nem baj, már tavaszodik, már elég meleg a föld, ahogy ezt mondta, már ki is bújt a zakójából, és leterítette a fűcsomókra, oda, a fa alá, és törökülésben leült a zakója szélére, a tenyerével megpaskolta maga mellett a helyet, és mondta, hogy üljek le én is, mire várok, én meg mondani akartam, hogy nem ülök, mert hideg a föld, és nem

akarok megfázni, de aztán inkább mégis leültem, nagyapám akkor megveregette a vállamat, és azt mondta, hogy amikor apám kicsi volt, elhozta ide és megmutatta neki a várost, a szülővárosát, mert annak idején őt is elhozta ide az apja, az én dédnagyapám, akit én már nem ismerhettem, és akkor én tudtam, hogy nagyapám mindjárt azt fogja mondani, hogy ígérem meg, hogy majd én is elhozom ide a saját fiamat, de nagyapám nem mondott semmit, csak sóhajtott egyet, aztán felemelte a fűről a zakója mellől a két üveg sört, nem is vettem észre, hogy mikor vette ki a furgonból, és akkor tudtam, hogy nagyapám most mind a két üveggel meg fogja inni, de nem mondtam semmit, mert tudtam, hogy úgyis mindegy, és nagyapám rámnézett és rám mosolygott, és azt mondta, hogy ne féljek, a tornatanárom régi elvtársa, és ha egy szót is mer szólni, mondjam meg neki, hogy a nagyapám tisztelteti, és ne izguljak, mert nem lesz semmi baj, jegyezzen meg, hogy én nem akárkinek az unokája vagyok, nagyapám akkor elhallgatott, egymáshoz tartotta a két üveget, úgy, hogy az egyiket fejfelé fordította, és összeakasztotta a kupakjukat, én azelőtt sose láttam ilyet, és valahogy úgy csinált, mintha le akarta volna törni mind a két üveg nyakát, és ezzel egyszerre kinyitotta mind a két sört, a hüvelykujjával lefrieskázta a kupakjukat, az egyik üvegből a kezére folyt a fehér sörhab, a fűre rázta, aztán azt mondta, hogy jegyezzen meg, hogy úriember soha nem iszik dél előtt, de neki most már úgyis mindegy, aztán felemelte a sörösüveget és egy hajtásra kiitta majdnem a felét, aztán leengedte az üveget, és felém kínálta és kérdezte, hogy kérek-e, én meg mondtam, hogy nem, és a nagyapám kezét néztem, ahogy az üveget fogta, és láttam, hogy a bőre csupa-csupa ránc, a karójának a széles barna szíja egészen rászorult a csuklójára, úgyhogy az óraszíj körül valahogy felgyűrődött a bőre, mint-ha papírból lett volna, vagy minthogyha hirtelen nagyon lefogyott volna, nagyapám meg bólintott, és azt mondta, hogy helyes, akkor még lehet belőlem úriember, és mosolygott, aztán megint belekortyolt a sörbe, és a város felé biccentett és mondta, hogy nézzem meg ezt a várost, jól nézzem meg, úgy, mintha most látnám életemben először, először, vagy pedig utoljára, a város tényleg nagyon szépen látszott, az egész belváros, a vár, a főtér a három templommal, a színház, a múzeum, a régi kórház, a városháza, kijebb a nagy szürke blokknegyedek az új négyemeletesekkel meg a hatemeletesekkel, a város túlsó oldalán a folyó, a nagy gát meg a vasgyár, nagyapám akkor átka-rolta a vállamat és azt mondta, hogy ne azt nézzem, hogy mi hol van, hanem az egészet próbáljam nézni, egyben az egészet, úgy, mintha egy festményt néznék, vagy egy szép lányt, próbáljak egyszerre látni mindent, nem

könnyű, de ha sikerül, akkor utána másképp fogom látni a világot. Nagyapám elhallgatott, a várost nézte, néha kortyolt egyet-egyet a söréből, én is a várost néztem, de csak a különböző épületeket láttam, a házakat, az utcákat meg a tereket, elkezdett egy kicsit fújni a szél, tiszta libabőrös lett a karom meg a lábom, nagyapám akkor megint megszólalt, azt mondta, higgyem el, hogy ez a legszebb város az egész világon, még így, borús időben is gyönyörű, igen, ez a legszebb város a világon, de nekem azt tanácsolja, hogy ha megtehetem, azonnal menjek el innen, menjek el, és ne jöjjek vissza soha többet, de ne csak a városból, hanem az országból is, menjek el, hagyjam el a hazámat. Elhallgatott, kiitta az utolsó korty sört is az üvegből, aztán hirtelen elhajította az üveget, egyenesen a város felé, eltelt pár másodperc, aztán hallatszott, hogy az üveg összetörik lent, a meredek alján, a nagy köveken, én még mindig a várost néztem, se a mi blokkunk, se a foci pályánk nem látszott, nem tudtam, hogy mit mondjak nagyapámnak, úgyhogy csak bólintottam, nagyapám meg akkor megkérdezte, hogy hallottam-e, hogy mit mondott, én meg mondtam, hogy igen, hallottam, nagyapám akkor azt kérdezte, hogy megértettem-e, én meg mondtam, hogy igen, de nagyapám megrázta a fejét, és azt mondta, hogy nem, nem hiszi, hogy megértettem volna, mert túl fiatal vagyok ahhoz, hogy ezt megértsen, de jegyezzen meg, jól jegyezzen meg, és ha majd eljön az ideje, akkor jusson eszembe, én akkor mondtam, hogy jól van, meg fogom jegyezni, nagyapám meg bólintott, a kezébe vette a második üveg sört, és szépen lassan elkezdte azt is kortyolgatni, közben még mindig a várost nézte.

A szél közben eléggé felerősödött, elkezdtem rendesen fájni, tudtam, hogy mindjárt vacogni fogok, de azt is tudtam, hogy amíg nagyapám nem issza meg a második üveggel is, addig nem indulunk el, az jutott eszembe, amit abban a jógakönyvben olvastam, amelyiket Szabítól kaptam kölcsön, hogyha az ember a köldökére koncentrál, akkor nem fázik annyira, úgyhogy megpróbáltam szépen odakoncentrálni, de nem lett semmi, ugyanúgy fáztam, gondoltam, hogy fel kéne már állni, menni kéne, kicsengetésre már úgyse fogok visszaérni, lehet, hogy a nagyszünet végére se, biztos nagy botrány lesz, le fognak küldeni az igazgatóhoz, anyát is be fogják hivatni, próbáltam kitalálni, hogy mit lehetne hazudni, de semmi se jutott eszembe, nagyapámra néztem, hogy hátha meg tudom nézni a karóráján, hogy mennyi az idő, de a nagyapám a bal kezében fogta a sörösüveget, úgyhogy nem látszott az órája, de észrevette, hogy odanéztem, mert rám nézett és azt mondta, hogy úgy tudja, hogy mindig magamnál hordom az apám fényképét, én erre bólintottam, nagyapám meg megkérdezte, hogy akkor most

is nálam van-e, én meg mondtam, hogy nincs, mert tornaruhában vagyok, és ennek nincs rendes zsebe, úgyhogy otthagytam az iskolás kabátomban, el van dugva, nem a zsebemben hordom, hanem oldalt, a bélésben, nagyapám akkor sóhajtott egyet, és azt mondta, hogy kár, mert szívesen megnézte volna, neki sajnos egy képe sincsen apámról, mindegy, ha nem, hát nem, nem baj, mert azért még mindig elég tisztán emlékszik az arcára, az ilyen dolgokat szerencsére nem lehet elfelejteni, elhallgatott, kortyolt egyet a sörből, az üveg még majdnem félig volt, de nagyapám fél kézzel a földre támaszkodott, felállt, és azt mondta, hogy jól van, menjünk, voltunk már itt eleget, aztán lassan elkezdett feltápáskodni, én gyorsan felálltam és megfogtam a könyökét, és segítettem neki, nagyapám meg rám támaszkodott, és felállt, és mondta, hogy köszöni, aztán elengedett, és fél kézzel elsimította a nadrágján a ráncokat, és szólt, hogy adjam oda a zakóját, én meg lehajoltam és a gallérjánál fogva felemeltem és odaadtam neki, nagyapám nem vette fel, csak a karjára terítette, felemelte a sörösüveget, még harmadáig tele volt, nagyapám akkor azt mondta, hogy ezt már nem fogja meginni, és hirtelen a föld felé fordította az üveg nyakát, és kiöntötte a fűre a maradék sört, és ahogy a sör ömlött lefele, egyenesen kinyújtotta a karját, és elkezdte felfele emelni az üveget, a sör sugar elvékonyodott, a cseppjeibe belekapott a szél, éreztem a szagát, a sör fehéren habzott a fűvön, nagyapám leengedte az üveget, azt hittem, hogy mindjárt el fogja hajítani, de csak ledobta a földre, aztán azt mondta, menjünk, a vállára kanyarította a zakóját, a fél karját beledugta, elindult vissza a furgon felé, a zakója másik ujjá közben ide-oda lengett, ahogy próbálta a másik karját is beledugni.

Lenéztem, a föld teljesen beitta már a sört, már csak a fekete föld látszott a fűcsomók között, ott, ahol ültünk, a nagyapám zakója helyén, egész le volt laposodva a fű, ott volt egymás mellett a két aranyszínű söröskupak, lehajoltam, felvettem és a markomba fogtam mind a kettőt, aztán elindultam én is a nagyapám után.

Sohavissza

(részlet a Máglya című regényből)

A bokor alatt a föld tele van levelekkel, az ágakon fehéren süt át a telihold. Olyan világos van, hogy olvasni lehetne. Krisztina mászik elől, a föld hideg a kezem alatt, ahogy megyek utána. Elszáradt virágokra tenyerelek, zörögnek, ahogy átmászok fölöttük, halvány jázminillattal telik meg az orrom.

Mióta szemenspriccolta a hetediket, amelyik másodszor is megpróbált bevizipisztolyozni a szoknyája alá, már egész jóban vagyunk. Nagyszünetben sokszor beszélgetünk, és már kétszer voltunk együtt moziban. Most is onnan jövünk, egy francia rendőrös filmet láttunk.

Krisztina maga alá húzza a kabátját, törökülésbe ül, cigarettát és gyufát vesz elő, ahogy megrázza a gyufásdobozt, a holdfénytől olyan az ágak árnyéka a kezén, mint a fekete csipke. Azt mondja, most már ez az ő helye egyedül, senki se tudja, hogy ide szokott járni, nyáron, a nagy melegben volt a legjobb, néha egész délután itt volt, olvasott, vagy a levelek között nézte az eget.

Azt mondja, hogy nem tetszett neki ez a film, tudjam meg, hogy az osztályból egy csomóan szerelmesek ebbe az Alain Delonba, de ő nem.

Gyufát gyújt, beletartja a cigaretta végét, beleszív. A cigaretta felparázslík, olyan vörös, hogy egy pillanatra eltűnik mögötte a sötétben az arca, aztán lassan újra felbukkan, sötétvörös maszk a bőre, felém fújja a füstöt, azt kérdezi, emlékszem-e arra, hogy mikor láttam utoljára anyámat és apámat.

Azt hittem, Ivánra fog valami rosszat mondani, nagyon haragszik rá, mióta annak a másik nagymellű lánynak udvarol a tizennégyes iskolából, vagy azt fogja megkérdezni, hogy nekem tetszik-e még, meg is fogalmaztam magamban a választ, megrázom a fejem, Alain Delonra akarok gondolni, arra, ahogy cigarettára gyújt, arra, ahogy az ágyban fekszik és azt a tornászó csajt nézi, nem akarok anyáékra gondolni, nem akarok emlékezni, de persze emlékszem, olyan sokszor gondoltam rá, hogy nem tudok nem emlékezni, ott vagyok megint a szobámban, az ágyamon ülök felhúzott térdel, olvasni próbálok, de egyáltalán nem tudok odafigyelni a könyvre, mert hallom, hogy veszekszenek, ahogy mostanában majdnem mindig indulás előtt. Anya megint lassan öltözött, megint elfelejtette kivasalni apa egyetlen mandzssettás ingét, fojtott hangon, suttogva csinálják, hogy ne halljam, de én akkor is hallom, Anya azt mondja, nem akar menni, itthon marad, és azt is megmondja miért, azért, mert tudja, hogy Éva is ott lesz, és nem akarja látni, hogy Éva hogy nézi Apát, és azt se akarja látni, hogy Apa hogy néz vissza Évára, azzal az álszent féloldalas mosolygásával, nem akarja látni, mert tudja nagyon jól, hogy ez a nézés mit jelent, hogy mit szokott jelenteni. A fülemre nyomom a tenyerem, de úgy is hallok, ahogy Apa sziszegve szívemezi Anyát, képzelődsz csak szívem, képzelődsz csak szerelmem, tudod, hogy csak téged, egyedül csak téged, erősen a fülemre szorítom a kezem, nem akarom hallani, mert tudom, hogy

igaz, és azt is tudom, hogy Anya nem hiszi el, el akarja hinni, de nem hiszi el, ha ott lennék, akkor látnám az arcán azt a hideg mosolyt, amivel visszasziszegi, hogy persze-persze, és akkor Apa azt mondja, hogy neked pedig nem kellene szürcsölve innod a fehérbort egész este, egyik pohárral a másik után, nem kellene mindig tajtrészegre innod magad, már nem sutog, és tudom, hogy mindjárt kiabálni fog, Anya se sutog már, hangosan mondja, hogy nem is bor az, hanem ecet, savanyú és keserű ecet, és ha kétszer annyit innék, mint amennyit iszom, akkor se tudnám megérteni, hogy vagy képes flörtölni velem, pont velem, amikor tudod, hogy egy utolsó bűdös besúgó kurva, minden szavadról jelentést fog írni, és akkor Apa azt kiáltja, hogy éppen azért, éppen azért, mert rá legalább nem kell gyanakodni, ha ezt nem érted, akkor semmit se értesz, Apa káromkodik, valami csörömpöl, tudom mi az, Apa a falhoz vágta a réz hamutartót, ismerem a mozdulatot, láttam már, szanaszét szállnak a csikkek, ahogy a hamutartó a falhoz csapódik és a földre esik, hamufelhő marad a helyén a levegőben, ott lebeg a fal előtt, kavargva, lassan foszlik szét, a papírt nézem, a könyv lapján a betűket, a hamura gondolok, arra, hogy mindent belep, nem hallom többet, hogy kiabálnak, csak azt hallom meg, amikor a nevem kiáltják, hogy jöjjenek, adjak egy puszit, mert indulnak. Kimegyek az előszobába, ott állnak egymásba karolva, elegánsan és illatosan, sziasztok, mondom, éreztetek jól magatokat, Anya azt mondja, hogy ha nem veszik el a villanyt, akkor fél tizenegyig olvashatok, ők biztos későn jönnek, ne maradjak fent, ne várjam meg őket semmiképp, lehajol hozzám és megpuszil, az arca púderszagú és még mindig forró a veszekedéstől, Apát is megpuszítom, hiába van kékre borotválva, mégis érdes és szúrós a bőre, amikor az arcomhoz ér, egyszer azt mondta, neki olyan erős a szakálla, hogy a borotva is alig fogja. Elfordulnak és elmennek, át az ajtón, le a lépcsőn, suhog a ruhájuk, visszhangosan kopog a lépcsőházban a cipőjük, becsukom az ajtót, becsukom és bezárom, nem megyek velük, a könyvemhez megyek vissza, a szobába. Ekkor. Ekkor láttam őket utoljára.

Krisztina cigarettája felparázslík, még mindig várja, hogy megszólaljak.
Hallgatok.

Krisztina akkor kifújja a füstöt, beszélni kezd, azt mondja, ő végig ott volt Réka mellett, és most is ott van, kint a főtéren, egymás mellett állnak a tömegben, egymásba kapaszkodnak, úgy énekelnek a többiekkel, azt énekelik, hogy meghalt a hazugság, éljen az igazság, meghalt a szolgaság, éljen a szabadság, meghalt a gonoszság, éljen a boldogság, hurrá, ezt énekelik az egész tömeg, mindenki, sokáig, nagyon sokáig, egész amíg meg nem

jönnek a katonák, egész, amíg fel nem vonulnak a tankjaikkal és a teherautóikkal a főtér felső végébe, akkor nekik kezdenek énekelni, a katonáknak, azt éneklük nekik, hogy nyissák ki, nyissák ki, a szívüket nyissák ki, nyissák ki, nyissák ki, a börtönöket nyissák ki, nyissák ki, nyissák ki, a szemüket nyissák ki, hurrá. Állnak a téren és énekelnek, hideg van, de ők nem fáznak, összekapaszkodnak, énekelnek, fáj már a torkuk, fáj már a tüdejük is, de akkor se hagyják abba, ők se és senki más se, állnak és énekelnek, és közben ő végig a félelemre gondol, arra, hogy félnie kellene, hogy ezt nem-hogy énekelni nem szabadna, hanem kimondani se, hangosan se, halkan se, sehogy se, nemcsak kimondani, hanem még gondolni se, erre gondol és közben tudja, hogy a többiek is mind ugyanerre gondolnak, Réka is és mindenki más is, és ettől még hangosabban énekel, olyan hangosan, hogy olyan hangosan már nem is lehet énekelni, úgy fáj a torka, hogy egészen hátra kell hajtsa tőle a fejét, mintha az eget nézné, az eget és a nagy fehér hófelhőket, nyissák ki, nyissák ki, a szemüket nyissák ki, nyissák ki nyissák ki, a börtönöket nyissák ki, és aztán egyszer csak egy rándulást érez lent, a hasában, a gyomrában, de nem csak ő, mindenki más is, az egész tömeg egyszerre rándul össze, valaki felsikolt, aztán még valaki, és még valaki más is, a sikoltások hangja élesebb mindennél, kihallatszik az énekből, soha nem fogja elfelejteni, előbb a sikoltásokat hallotta meg, csak azután a dördülést, egy nagy robbanás dübörögve belevág a tömegbe, olyan, mintha az ég dörögne, de tudja, hogy nem az ég dörög, mert fent a felhők állnak és nem mozdulnak, innentől már csak Rékára emlékszik, arra, hogy tiszta erejéből szorítja a karját, és Réka is tiszta erejéből szorítja az övét, egy villanásnyi ideig minden mozdulatlan, minden és mindenki, a tér fölött ott visszhangoznak még egymásba gabalyodva a dördülések és a sikolyok, és akkor ő arra gondol, hogy vége, az egésznek vége, az éneklésnek, mindennek, most már megint hallgatni kell, most már rohanni kell, el innen, haza, el a térről, és ahogy erre gondol, rögtön el is szégyelli magát, a szégyentől még erősebben szorítja a testvére karját, előttük akkor elesik valaki, egy idős bácsi, a nyakát találja el a lövés, féloldalasan oldalra dobja a golyó ereje, lerepül a fejről a kalapja, ömlik a nyakából a vér, nézi, úgy látja, hogy sötét, egészen sötét, majdnem fekete, fekete és sűrű, mint az olaj, nem akarja látni, de nem tudja nem nézni, és közben tudja, hogy Réka is csak azt nézi, a fekete vért, és közben azt is tudja, hogy süvítének körülöttük a golyók, de nem hallja egyáltalán, semmit se hall, mintha megsüketült volna, vagy valaki befogta volna a fülét. Állnak és egymásba kapaszkodnak, mindenki rohan körülöttük, de ők nem tudnak

megmozdulni, szorítják és ölelik egymást, és akkor egyszer csak azt érzi, hogy Rékát hirtelen kirántja a karjából valami, kirántja, felemeli, elhajtja, és a következő pillanatban Réka már ott fekszik a kockaköveken, tiszta vér a füsskabátja, tiszta vér az arca, tiszta vér a haja, ő ott áll a testvére fölött, két kézzel a két csuklóját fogja, húzza, rángatja, fel akarja emelni, fel akarja rántani a földről, hogy jöjjön, keljen fel, álljon fel, éljen, de hiába, Réka nem mozdul, körülöttük mindenki kiabál, rángatják, lökik és tolják, viszik magukkal, el, ki a térről, Réka csuklója kicsúszik az ujjai közül, nem akarja elengedni, úgy szorítja, hogy tíz ujjal végigkarmolja a bőrét, de akkor se tudja felhúzni, akkor se tudja megmozdítani, akkor se tudja megtartani, elengedi, nem látja többet.

Krisztina elhallgat, a cigaretta vörös fénybe vonja az arcát, ahogy beleszív. Azt mondja, azóta mind csak arra gondol, hogy nem is úgy van, nem is úgy történt, fordítva történt, minden fordítva van, ő fekszik a macskakövön, az ő torkán tépett sebet a golyó, belőle folyik ki a vér és az élet, Réka áll fölötte, nem ő fogja Réka csuklóját, hanem Réka az övét, nem Réka bőre lesz csonthideg, hanem az övé, nem Réka hal meg, hanem ő hal meg, és mindent, ami azóta történt, csak képzel, engem is, a bokrokat is, a földet is, az eget is, az egész világot, mindent, mert igazából még mindig ott fekszik a macskakövön, és a fölé hajoló testvérét látja, és a testvére szemében a rémületet, és a testvére feje fölött az eget és a sűrke felhőket.

A cigaretta felparázslík, Krisztina azt mondja, nézzem meg, ha nem hiszem, akkor nézzem meg, felgyúri az alkarján a pulóverét, kikapja a szájából a cigarettát, a bal csuklójára nyomja a parazsat, hallom, hogy sistereg a bőre, közben engem néz, azt mondja, nem érez semmit, értsem meg, hogy egyáltalán nem érzi a fájdalmat, onnan tudja, hogy igazából nem is él, értsem meg, hogy nem is él, felemeli a cigarettát a bőréről, aztán megint rányomja, megint és megint, érzem a sisteregő bőr égett szagát, rákiáltok, hogy ne csinálja, hagyja abba, meghülyült? Krisztina nem hagyja abba, újra és újra a bőrére nyomja a parazsat.

Odanyúlok, el akarom lökni a kezét, ki akarom venni az ujjai közül a cigarettát, de elkapja a kezem, az ujjai a csuklóm köré kulcsolódnak, megszorítja, de nem fáj, azt mondja, te se élsz, aztán a szájához emeli a cigarettát, beleszív, tudom mit fog csinálni, azt is tudom, hogy a másik kezemmel kiüthetném a kezéből, de nem, inkább hagyom, hogy a bőrömrre nyomja a parazsat.

Megint Apára és Anyára gondolok, ott állnak az előszobában, én is ott vagyok velük, nem a kopott, csupa folt melegítő van rajtam, hanem a

farmerszoknyám és a bőrcsizmám és a fűzőld pulóverem, Apa azt mondja, milyen szépen felöltöztem, tiszta nagylány vagyok, Anya azt mondja, velük mehetek, visznek engem is, együtt megyünk ki a lakásból, együtt megyünk le a lépcsőn, együtt ülünk be Egon bácsi Trabantjába, Apa ül előre, mi Anyával hátra, sötét van, átmegyünk a városon, Egon bácsi valami régi viccet mesél Apának, de nem hallom rendesen, pedig előrehajolok, mert én is nevetni akarok, aztán a szerpentinhez érünk, ahogy az első kanyart bevesszük, Apa még mindig nevet a viccen, látom, hogy a kanyaron túl jön felfele egy nagy teherautó, ahogy fordul, a reflektorának a fénye a bokrok közé pásztáz, nem sárga, hanem fehér, pont mint a holdfény, aztán már ott van szemben velünk, a lámpája a szemembe világít, nem hunyorogok, nem is csukom be a szemem, látom, hogy áttér a mi oldalunkra, Egon bácsi megpróbálja félrerántani a kormányt, Apa kiált valamit, Anya belém kapaszkodik, egészen elvakít a fehér fény, sokkal erősebb a holdnál, sokkal erősebb a napnál, fehér, fehér, tudom, hogy meghalunk, mind meg fogunk halni, nem félek, ott a fülemben Apa hangja, megértem, hogy mit kiált, a nevemet, az én nevemet és nem az Anyáét, egyszerre örülök és szégyellem magam, érzem, hogy Anya erősen magához szorít, én is oldalra akarok nyúlni, hogy én is megszorítsam, de már késő, már nem érem el.

A cigaretta parazsa ott a bőrömön, Krisztina rányomja, sístereg, tényleg nem érzem, Krisztina felemeli a bőrömről, tudom, hogy mindjárt megint rá fogja nyomni, megint azt fogja mondani, hogy nem élünk, se ő, se én, se senki, azt fogja mondani, és akkor én át fogom őt ölelni, és én is ezt fogom mondani amit ő, mert igaz lesz, és akkor Krisztina tényleg megint a bőrömré nyomja a parazsat, és azt suttogja, hogy nem érdemeljük meg, hogy éljünk, és ahogy ezt meghallom, egyszerre csak megérezem a karomon a fájdalmat, fehéren izzó szeg, forrón és élesen fúrja át magát a karomon, át a bőrömön és a húsomon, át a csontok között, sing és orsó, ez jut eszembe, ez a két szó, Apa tanított meg rájuk, felkiáltok, hagyjál békén! A torkom megtelik a nedves föld és a száraz jázmin szagával, olyan hirtelen rántom el a karom, hogy Krisztina kezéből kirepül a cigaretta, fényes csíkot húz maga után, piros hamufelhőben alszik el.

A számhoz kapom a csuklóm, az égés hólyagjaira nyomom a nyelvem, keserűnek és érdesnek és forrónak érzem a bőröm, még mindig nagyon fáj, annyira, hogy megtelik könnyel a szemem.

Krisztina azt mondja, akkor is mi vagyunk a hibásak, tudjam meg, hogy miattunk haltak meg, minden rossz miattunk történt, egyedül csak miattunk, hiába gondolom, hogy nem tehetek semmiről, mert igenis tehetek, tudjam

meg, hogy tehetek, minden miattam történt, egyedül csak miattam, én vagyok a hibás.

Megharapom a bőröm, az égés hólyagja sósan és fájdalmasan fakad bele a számba, a földre köpöm, közben már mozdul is a karom, pofon vágom Krisztinát, nagyot csattan az arcán a tenyerem, rákiáltok, hogy hagyja abba, fogja be a száját, érti, fogja be, nem mi vagyunk a hibásak, nem mi tehetünk róla, se arról hogy ők meghaltak, se arról, hogy mi túlélünk, így lett és kész, most már nincs mit csinálni, az élet megy tovább.

Ezt nagyon hangosan kiáltom, mert azt akarom, hogy igaz legyen.

Krisztina az arcára szorítja a tenyerét, azt mondja, hazudjak csak magamnak, ha akarok, de ő nem hazudik tovább, elég volt, most már itt az ideje, hogy elmondja az igazat.

Előrehajol, két kézzel kaparni kezdi a földet, gyorsan és vadul, úgy, mint egy róka, úgy, mint egy kutya, közben lihegve, fűjtatva mesél, azt mondja, hogy amikor Rékával kicsik voltak, mindig hercegnőset játszottak, és mindig összevesztek azon, hogy melyikük az elsősülött, mert ezt az apjuk soha nem mondta el nekik, akárhogy kérdezték, mindig csak azt válaszolta, hogy még a kérdés is számárság, ne törődjenek vele, két perc volt az egész, két perc az semmit se számít, vegyék úgy, hogy egyszerre születtek – Krisztina elhallgat, abbahagyja az ásást, megfogott valamit, két kézzel húzza kifelé a földből, egy görbe, fekete gyökér az, nem, egy fekete nejlonzacskó, lerázza róla a rátapadt földdarabokat, aztán leteszi elém, úgy beszél tovább –, azt mondja, a hetedik születésnapjuk reggelén arra ébredt, hogy egy baba fekszik a párnáján, úgy volt odatéve, hogy az legyen az első, amit meglát, egy hercegnő volt, de olyan, hogy először el se hitte, hogy igaz, és nem csak álmodja, hanem tényleg, igazából ott van, olyan nagyon gyönyörű volt, fodros ezüstruhában, és kicsi ezüstcipőben, és koronája is volt, és csipkekesztyűje is, és nyaklánc, és karkötője, és öve, és fülbevalója, mind csupa-csupa ezüstszerű, csillogó műanyagból, még a haja is ezüsthől volt, a legeslegszebb baba volt, amit csak életében látott, percekig csak nézte, de úgy, hogy még megmozdulni se mert, még pislogni se, mert attól félt, nehogy eltűnjön, aztán megfogta és felültette, és a baba szeme felpattant, és kék üvegszeme volt, egész addig nem jutott eszébe, hogy Réka vajon mit kapott, csak akkor, amikor látta felpattanni a baba szemeit, de akkor igen, akkor rögtön tudni akarta, úgymint felkönyökölt az ágyon, és odanézett Réka ágyára, Réka még aludt, és az ő feje mellett a párnán is ott feküdt egy baba, pont olyan volt, mint az övé, csak még sokkal szebb, mert nem ezüstruhája volt, hanem aranyruhája, és nem ezüsthaja

volt, hanem aranyhaja, és nem ezüstcipője volt, hanem aranycipője, és akkor ő ebből tudta, hogy Réka az első és ő a második, mindig is az volt, mindig is az lesz. És akkor kikelt az ágyból, halkán, hogy senki ne hallja meg, és odament Réka ágyához, és kicserélte a két babát, az ezüstöt az aranyra, az aranyat az ezüstre, csereberefogadom, sohavisszanemadom, és aztán visszafeküdt az ágyába, és úgy csinált, mint aki alszik, egész addig, amíg Réka fel nem ébredt.

Krisztina benyúl a zacskóba, egy babát húz ki belőle a hajánál fogva, a koronája oldalra csúszott és eltörött, de azért csillog a holdfényben, a koronája és a ruhája is, nem tudom eldönteni, hogy ez az ezüstbaba vagy az aranybaba, csak azt látom, hogy nagyon szép, igazi alvóbaba, eszembe jut, hogy mennyire szerettem volna én is egy ilyet, de Anya soha nem tudott szerezni nekem.

Krisztina azt mondja, Réka soha nem tudta meg, hogy ő kicserélte a babákat, sose irigykedett, úgy csinált, mintha teljesen egyformának látta volna mind a kettőt, mintha nem is számított volna az egész egyáltalán, pedig számított, nagyon is számított, mert most már tudja, hogy ő ott és akkor elcserélte a sorsát a Rékáéval, ő a hibás minden rosszért, és hiába akarta megbüntetni magát, soha nem sikerült, ahogy ezt mondja, a hajánál fogva megrázza a babát, a baba szemei kinyílnak, lecsukódnak, megint kinyílnak, megint lecsukódnak, és Krisztina másik kezében egy nagy üvegfecskendő van, a végén hosszú injekciós tű, nem láttam mikor vette elő, és azt se, hogy honnan, megismerem, ez ugyanaz a fülmosó fecskendő, mint amelyikkel majdnem szemem szúrta azt a hetedikes fiút, amelyik bevízipisztolyozott a szoknyája alá.

Krisztina marokra fogja a fecskendőt, beledöfi a baba hasába, kirántja, megint beledöfi, a babát a lábánál fogva tartja közben, úgy szurkálja, közben azt morogja, hogy hiába, ez semmit se ér, semmit, egyáltalán semmit. Fájdalom nyilall a hasamba, tudom, hogy csak képzelem, de akkor is fáj, rászólok Krisztinára, hogy hagyja abba, odakapok, el akarom kapni a csuklóját, ki akarom csavarni kezéből a fecskendőt.

A baba a földre esik, Krisztina ujjait feszegetem, a csuklómat karmolja, én is az övét, tépjük és rángatjuk egymás kezeit, valahogy megfogom a fecskendőt, megrántom, de az csak a belseje, kihúzódik, a fecskendő megtelik levegővel.

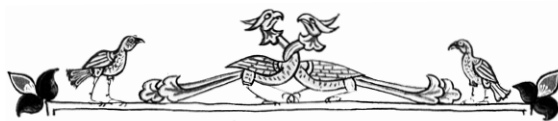
Egymással szemben térdelünk a bokor alatt, fél kézzel mind a ketten a széthúzott fecskendő két felét fogjuk, a másikkal meg egymás fecskendőt fogó kezeinek a csuklóját, lihegünk, Krisztina elkezd magára húzni

a fecskendőt, azt mondja segítsek, segítenem kell, értsem meg, hogy egyedül nem tudja megtenni, nem elég bátor hozzá, de ha én segítek, akkor sikerülni fog, akkor megkapja végre, amit érdemel. A tú már majdnem ott a nyakánál, a hegye mindjárt a bőréhez ér, azt mondja, együtt beleszúrjuk, és benyomjuk a verőérbe a levegőt, és onnan már kész, onnan már vége, olvasta az orvosi lexikonban. Azt akarja, hogy tegyem meg, azt akarja, hogy segítsek.

Krisztina behunyja a szemét, oldalra hajtja a fejét, a nyaka fehéren megfeszül a holdfényben, meglátom rajta a tú árnyékát, fekete vonal a fehér bőrön, tudom, hogy valahol ott alatta kéken fut az ér, ott kell lennie, ott van, akkor is, ha nem látom. Krisztina erősebb nálam, most érzem, hogy az, csak egy kicsivel, de ez épp elég, meg fogja tenni, meg fogjuk tenni, meg fogom tenni. Az arcát nézem, ahogy lehunyt szemmel a holdfénybe tartja, ilyennek még soha nem láttam, ijedt és elszánt és haragos és nagyon szép, tudom, hogy ezt ki kéne mondani, két szó csak, szép vagy, ha úgy tudnám elmondani neki, ahogy Péter mondta el nekem, akkor elengedné a kezem, nem tudok megszólalni, lihegve megfeszítem a karom, hiába, a tú hegye már a bőréhez ér, mindjárt bele fog szúrni, ahogy erre gondolok, mégiscsak kinyílik a szám, de nem beszélek, hanem énekelni kezdek, azt énekelem, hogy meghalt a hazugság, éljen az igazság, meghalt a szolgaság, éljen a szabadság, és így tovább végig az egészet, nem is énekelem, hanem csak halkán dúdolom, úgy mintha egy altatódal lenne.

Krisztina nem mozdul, nem nyitja ki a szemét, nem mond semmit, de látom, hogy folynak a könnyek az arcán, érzem, hogy lassan elernyed a keze.

Mire leengedjük a fecskendőt, már hangosan rázza a zokogás, tudom, hogy én is sírni fogok, összekapaszkodva fogjuk siratni Anyát és Apát, és Rékát és a többi halottat, és saját magunkat, és az egész világot, Apa jut eszembe, ahogy azt mondta, hogy a sírás semmire se jó, semmit se ér, de nem érdekel, eddig bírtam, kész, vége, hagyom, hogy Krisztina átöleljen, visszaölelem, tartom, szorítom, összekapaszkodva oldalra dőlünk, a száraz leveleken fekszünk, folynak a könnyeink, élünk.

Flórián Tibor

1908–1986

Életrajzról nem könnyű még csak vázlatos képet sem adni. Magyar költő, aki az észak-magyarországi Hont megyében, a későbbi Csehszlovákia területén születik, négyéves korától erdélyi lakos, a II. világháború után Németországba kerül, majd a leghosszabb ideig, negyedfél évtizedig USA-állampolgár. Ifjan az erdélyi irodalom számon tartott költője, majd az emigrációé. Magyarországon kötete soha nem jelenik meg, nevét nem írják le, sőt háború utáni könyveit az Országos Széchényi Könyvtár a Zárt Osztályon tartotta a legutóbbi időkig. Meglepő, hogy bár számos emigrációs intézménynek és szervezetnek volt tagja, sőt vezetője, se az 1979-es, se az 1985-ös londoni kiadású *Prominent Hungarians* című életrajzi lexikon nem említi a nevét. Viszont az 1963-as – erősen „konszolidációs” szemléletű – Magyar Irodalmi Lexikonban jut számára szócikk, igaz, hogy tévesen adja meg születése helyét és idejét és mit sem látszik tudni 1938 utáni működéséről.

Selmecebányán született, innen költözik a család az I. világháború előtt Szamosújvárra. Itt kezdi a gimnáziumot, amit majd Kolozsvárt fejez be, ahol megszerzi majd jogi diplomáját is. 1945-ben mint tartalékos zászlós egy sebesültszállító oszlop parancsnokaként kerül Németországba, ahol négy évig él, a Magyar Kulturális Szövetség elnöke. 1949-ben végleg az USA-ban telepedik le, a Szabad Európa Rádiója helyi szerkesztőségében, illetve a clevelandi Kossuth Kiadónál dolgozik, számos közéleti szerepe közül említést érdemel, hogy az Árpád Akadémia elnöke, az Amerika Erdélyi Szövetség tisztségviselője, a PEN Menekült Írók amerikai csoportjának titkára. Élete végső idejét Connecticutban tölti. Floridában hal meg, egy Punta Gorda, nevű nem túl jelentős (a hírekben legfeljebb a hurrikánok kapcsán szereplő) tengerparti kisvárosban, amely szintén nem tartja számon híres lakói között. Flórián Tibor kötetei Kolozsvárt, a németországi Münchenben, Wulfenben és Chamban, valamint New Yorkban és Caracasban jelentek

meg. A háború utáni magyar irodalmi emigráció jelentős – bár stencilezett – kiadványa fűződik a nevéhez: ez a Virradat előtt (Hontalan magyar költők versei), München, 1948. című antológia. Az előszót Nyíró József írta, s a szerzők között ott látjuk Wass Albertet, Rezek Románt és Horváth Bélát is.

Flórián Tibor első kötete Kolozsvárt jelent meg (Felhők fölött, felhők alatt, 1935), Reményik Sándor előszavával és Gy. Szabó Béla fametszeteivel. Az Erdélyi Magyar Irodalmi Lexikon (1981) így jellemzi korai költészetét: „Meditatív jellegű, helyenként az expresszionista szabad versek hatását mutató, laza kötésű költeményeiben egyaránt jelen van a vallásos érzés és az erotika, lírájában megszólal a néptestvériség és a békevág.” A Magyar Irodalom Történetének határon túli irodalmainkat számba vevő kötete (1982) kései lírájáról ezt írja: „azt a folyamatot ábrázolja, ahogy az Újvilágban az egyszer már jóvátehetetlenül elveszített szülőföldet újra felépíti, s lelkének intranzigens részévé teszi. Költészetének alapérzése a szenvedés és a nosztalgia... Most már nem az erdélyi, hanem a New England-i táj lesz ihletője, ám a gondolkodásnak és a létnek itt is ugyanazokat a köreit járja be, mint korábbi lírájában.”

Élettere és meditációinak világa a kert. Semmi harsányság, képeit a lélekben átformált látványok rajzolják meg, az intimitás jegyében. Flórián Tibor jelentős kismester, megérdemelné életműve alapos feldolgozását.

(A.K.)

Gölnic-völgy

Kőfalak futottak versenyt,
a vízre csillagocska hullt,
halak aludtak mélyen,
hidacskához patak osont,
kigyómód vonaglott az út,
a hold kék sziklaszálla ült.

Zsidó temetőben

Ősöd pihent így talán Libanonban,
zúgó cédrusok alatt,
ahogy te fekszel itt, halott.
A békéd de örök lehet.
Nem férhet nevedhez idegen.
Védnek a furcsa sorok sírköveden.
Csak bolyongó, bús társaknak
nyitják titkukat, nem nekem.
Mondd, miért e komor hallgatás?
Beszélj halott, e kertben rokonod vagyok.
Nyilj meg gyöngye hant,
te küszöb a végtelenhez
tárd fel kapudat.

Békesség nektek

Bolyongok, mint egy számkivetett,
s a világ, hol élek, idegen nekem.
Szuronyok között a hegyeket nézem,
felhők szaladnak vágyaimmel,
s a patak enyhíti sebem.
Fegyverek dőrejét, gránátok robbanását
meg se hallom,
kolompszó őrzi békességemet.

Mint meleg hullám ömlik szét a nyáj.
Az alkony és a béke
nyomukba száll,
s a csendes házak,
fáradt emberek közé
úgy hull a harangszó,
mint Isten csodálatos üzenete:
„Békesség nektek, emberek!”

Szamosújvár, 1939

Fekete sorsban

Gyors pataktól s a naptól is kérdem:
porosz mezőkön, bús bajor éjben,
meddig bolyongtok számkivetésben?
Én a fájdalmak végére értem.

Megtört a varázsa minden útnak,
a Szamos s a Maros várnak engem,
itt élnek a zord hegyek szivemben.
Elindulok áldozni a multnak.

Bujdosó fák, székelyek, magyarok,
lombotok lehull, elszáll a szélben,
kihal a törzs is a nap tüzében.
A rossz gyökérnek földet adjatok!

Csak otthon lehet emberként élni.
Békéje nem lesz a hontalannak,
ne higgyetek soha a nyugatnak.
Rajta, a rút gondtól nem kell félni!

Áldd meg Isten az én küldetésem:
porosz mezőkről, bús bajor éjből,
add, hogy a gonosz számkivetésből
haza vezessem tévelygő népem.

... Ha tehetném, elállnám az utat,
folyót, tengert, mely innen kivezet,
és fölemelném tiltó kezemet
a hűtlenre, ki új hazát kutat.

Vonat elé állnék, vad örvénnyel
téríteném vissza a hajókat,
hitemmel a veszni akarókat.
Szembe fordulnék sorssal és széllel.

Testemből emelnék magos gátat.
Fekete sorsban, bús messzeségben,
hogya haza találjanak az éjben:
segítségül hívnám az anyákat.

Gúnyolnám a morc kételkedőket,
fából és nádból emelnék házat,
csak el ne hagyják riadt hazámat.
Vad honvággyal kínoznám meg őket.

Mert élni romokon szebb feladat,
s küzdeni gonddal, koldus kenyérrel,
viharral, földdel, áruló télrel,
mint lehullni lassan új ég alatt.

Fekete éjben, bús messzeségben
oltanék szívükbe gyötrő vágyat,
segítségül hívnám az anyákat,
hogya szét ne szóródjék árva népem.

Cham, Bajorország, 1946

Huszonkét év után

Huszonkét szép ágam vesztettem a viharban hiába,
a levél, ha lehullt, gondol-e még a gyökerre, fára?
Huszonkét nyár fordult télbe, huszonkét töprengés tépett,
sok nemzetet láttam lebukni, és az emberiséget.
S gyökeremig remeg a rettegő kérdés: miért fájnak
a tengerek, az idegen hegyek, a nyugati tájak,
miért fáj, hogy tudsz-e még utódaidban magyar lenni?
Az én unokám – ó, jaj, – már nem Ildikó, hanem Jenny!

Englewood, N. J. 1967

Keletről jöttem

Felhők szállnak, szél zúg fölöttem,
barbár vagyok, keletről jöttem.
A valónál szebb volt az álom,
szálltam a fényben szellem-szárnyon ...
Hittem egykor a bölcsek nyugatban,
dán polgárban, bajor parasztban,
híres szerekben, tudósokban
és ördögűző orvosokban.
Hittem, hogy itt nagyobb a szellem,
de a gép volt több, nem a jellem.
A bálvány világ összeomlott,
törpe lett, keserű és romlott.
Morg a nap, a hold halott király,
rút ragadozó csak a sirály.

Barbár vagyok, keletről jöttem,
ítélj nyugat, ítélj fölöttem!
Mióta emberé az élet
itt éltem a földön tevéled,
titkos erőknek áramában,
egy akolban és egy világban.
A bőröm színe, mint a tied,
hitemet te éppen úgy hiszed,
de ha néger, vagy sárga lennék
Istenhez úgy is veled mennék.
Ha eljönne a nagy ítélet,
kérném: ne büntessenek téged.
Itt hagytál veszni idegenben,
s nem ismertél föl soha engem.

Barbár vagyok, keletről jöttem,
ítélj nyugat, ítélj fölöttem!
Cigánynak, vad pásztornak néztél,
megbocsátom már, hogy lenéztél.
Te voltál férfi, én kislány,
Istenem, az ember mily hiú.

Nem ismeri csak háza táját,
saját földrajzát, kertjét, fáját,
de ítél sors, élet s nép fölött,
álmodik büszkén a fal mögött.
Mert csak kis nép lesi, tanulja
a titkot, a nagy mindig unja,
folyót, hegyeket összezavar,
egy előtte a hún s az avar,
a Duna zúg Bukarest alatt,
s a perzsa a Donból fog halat,
Buddha hajdan Pekingben lakott,
s Laotze Mekkában oktatott.

Barbár vagyok, keletről jöttem,
ítélj nyugat, ítélj fölöttem!
Kérdezd, mi voltam? Plutokrata,
patrióta, vagy demokrata?
Vallásom, házam, nem vagyok árva?
Voltam más bűnéért bezárva?
De mi közöm hozzá, mit akarsz:
faggatsz, vagy csak játszani akarsz?
Ember vagyok, békés és szabad.
Utáltam a rendszert, kalodát,
rendet szerettem, s nem babonát.
Fényre lestem, eszmét vigyáztam,
és nem álltam feszes vigyázz-ban.
Tagja nem voltam soha pártnak,
és nem hazudtam az apámnak.
Testvér a svéddel és arabbal,
koldussal, pappal, árva rabbal.
Ember vagyok, s az ember szabad,
kiáltanék, s szólnom se szabad.

Hittem egykor a bölcs nyugatban,
frank polgárban, belga parasztban,
hires szerekben, tudósokban
és ördögűző orvosokban.
De a bálvány múlt összeomlott,

keserű lett, sötét és romlott.
Ítélj nyugat, ítélj fölöttem,
barbár vagyok, keletről jöttem.
De amig emberé az élet
itt élek a földön tevéled,
titkos erőknék áramában,
egy akolban és egy világban!

Bajorország, 1946

Mindenki testvérem nekem

Én nem ismertem nagyapámat,
sem őseimet.
Nem láttam soha bús hazámat
az Ararát tövében,
csak hallgattam hitetlenül
a meséket márványpalotákról,
melyekben királyok, és örmény hercegek éltek.

De egyszer eljöttek és körülzsongtak
titokzatos, örmény szavak.
Oly idegenek s mégis, oly ismerősek.
Szavak melyekre nem tanított soha senki,
de valahol forrón bennem éltek.

Elgondolkoztam furcsa sorsomon,
e kegyetlen kettőségen.
Életem két ága mily csodásan egybe forrott,
S ma nem magyar-örmény,
de magyar vagyok.

Magyar vagyok,
minden valláson és fajon túl
mégis csak az embert látom.
Bús őseim példája tanított erre,
kik vándoroltak hazátlanul,

míg itt hazára leltek.
És most hazám e föld,
s az erdélyi csillagok alatt
mindenki testvérem nekem.

*(Megjelent: ARMENIA Magyarörmény
időszaki szemle új folyam, 1999/3)*

A Khor Virap kolostor az Araráttal

A szamosújvári örmény katolikus plébániatemplom (1748-1804) a 20. század elején. Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ Fotótára, Budapest

Gopcsa László

1865–1933

Kitűnő irodalmár mindenese Erdélynek, Gyulai Farkas, nekrológjának ezt a címet adta: Szamosújvár hű fia. Gopcsa László az is volt, jól lehet hivatalnoki évei zömét Pesten töltötte, itt vonult nyugállományba és itt is halt meg. Másokhoz hasonlóan iskoláit szülővárosában kezdi és a kolozsvári piaristáknál folytatja, majd ugyanitt jogot tanul. Jog- és államtudományi doktor lesz. Kultuszminisztériumi karrierje során végigjárja a ranglétrát: a díjtalan gyakornokságtól a miniszteri tanácsossáig (a legrangosabbnak tartott főiskolai osztályon). Az ezredévi országos kiállítás közoktatási csoportjában is szerepet játszik. Működésének három fő iránya van, amelyből a legkevésbé jelentősnek jogtudományi munkálkodása tekinthető. Ennél jóval fontosabb az a szerepe, amit a magyarországi gyorsírás kiterjesztésével végzett. Ahogy az Armenia tisztelgő cikke minősíti, már ifjan „a gyorsírásnak hazánkban egyik vezető faktora”. Érettségijével egy időben az ún. Gabelsberg-Markovits-féle gyorsírási rendszer tanára lesz. Huszonkét évesen kezdi idevágó könyveinek kiadását: A magyar gyorsírás modern irodalmának negyedszázada, ezt követi A magyar gyorsírás története, a Magyar gyorsírási rendszerek, A magyar gyorsírás irodalma és az összefoglaló (társszerzős) mű, A gyorsírás történetének, elméletének és módszertanának tankönyve. Ma már érdemes megjegyezni, hogy abban az időben, amikor a hivatali életben szükségessé vált az elhangzó szövegek pontos rögzítése, de az erre szolgáló technika még nem létezett, nélkülözhetetlen szerepe volt a gyorsírásnak. Gopcsa működésének harmadik ága az örmény népélet tanulmányozása. Számos lapban jelentetett meg örmény tárgyú cikkeket, és természetesen munkatársa volt az Armeniának meg az Ethnographiának is. Sőt ő írta az utolsó „békebeli” teljességet közvetítő magyar lexikon, a Pallas, örmény vonatkozású cikkeit (meg persze a gyorsírásait). Önálló kötetei: Örmény közmondások, 1888., Örmény regék, 1911., Az örmény népélet, 1922., Örmény levelek, 1928.

(A.K.)

Áni romjai

Basmadjian örmény író közleményéből (K. J. Basmadijan: Ani, Paris, 1914.) Ani városnak, a pákráduni uralkodóház egykor híres székvárosának – honnét az erdélyi örmények származtak – romjairól az alábbiakat közlöm:

Az utas, a búcsújáró, mielőtt lóháton, kocsin vagy gyalog megérkeznek abba a városba, mely gyászol, szemeivel ezerfelé néz, agyában ezerféle gondolattal. Türelmetlen; vágyik látni azt a várost – legalább pillanatnyi időre is – és nem tudja, vajon ezáltal hő vágyát elégítse-e ki, vagy több év óta tartó sóvárgását? Ez forró érzés, kimondhatlan óhajtás, mely minden örmény szívét, sőt még az idegen utazóét is égeti... És íme, útítársatok felkiált: „Áni!” E szó hallatára, mintha hirtelen bomba pattana szét, vagy villamos áram futna végig testeden. Reszkettek; lélegzetetek nem szabályos; szívetek dobog; idegeitek ernyedtek; nagyon meghatottak vagytok és szemeitek nedvesek a könnyektől; nem tudtok uralkodni magatokon; mert imént visszatartott könnyeitek lepereregnek orcáitokra. Sírtok, mint egy gyermek, szemben a leomlott falakkal, a félig elpusztult épületekkel és a mohlepte kőrakással, mely nagyon régi emlékeket ébreszt fel bennetek.

Mindent elkövettek, hogy oly gyorsan érkezettek el ide, amint csak lehetséges; lovaitokat kergetitek, megeresztve a gyeplőt s egyúttal oldalütésekkel is sarkantyúzva; vagy megparancsoljátok a kocsisnak, hogy gyorsan haladjon s ha parancsodnak nincs foganatja, szép ígéretekkel szelídítitek meg őt. Annyira kíváncsiak vagytok látni e helyet mielőbb, hogy lovaitoknak sebes menése, vagy kocsitoknak gyors haladása lassúnak tetszik; kívántok – legalább egy percre – repülni szárnyakon, csak-hogy gyorsan érhessetek e helyre, hogy itt saját kezeitekkel megtapintásatok ennek a gyászbaöltözött városnak sebzett falait. Leszálltok s aztán remegve lépdeltek. Itt van „Nachercs”-nak, tudniillik a Pásztornek két-emeletes temploma; amott egy eltűnt keresztnek talapzata; a másik oldalon romok maradványai, majd egy kápolna, most szénapajtvá átalakítva. Végre megérkeztek a falakhoz lihegve és fáradva. Beléptek a külső kapun keresztül, megcsókoljátok szenvedélyesen és forró ajkakkal azokat a tornyokat, melyek már ki vannak hülve és égve a naptól és a főkaput, melynek kövei érzéketlenek minden széllel szemben.

Áni látása nagyon szomorú, mikor az ember azt a főkapu oldaláról szemléli. Nincsenek itt utcák, fák és virágok, nem halljátok ott a vándormadarak csicsérgését; ott csak tüskéket és bokrokat láttok, csúszó-mászókat

és kigyókat, melyek félős fejüket a városban szétszórt hegyes kövek és az épületek nyomait jelző kőhalmaz közül kiemelik. Ezek Áni lakói a XV. század kezdetétől fogva, ide nem számítva néhány vándorló kurdnak itten való tartózkodását.

Veletek szemben egy emelkedett, terjedelmes, nagyszerű és magas építmény terül el, melyen baglyok tanyáznak. Messziről halljátok ezek nyögéseit és borzasztó siralmas kiáltásait ahelyett, hogy hallgatnátok az „allelujákat” és az Istenhez intézett kedves templomi énekeket. A kupola eltűnt és olyanforma érzést támaszt bennetek, mint egy szép leány lefejezése. Ez a főtemplom, melyet Szémpád örmény király 950-ben kezdett építtetni. Az építést Kátránid örmény királyné 1001-ben fejeztette be Tiridat örmény építész felügyelete alatt, aki később a konstantinápolyi Szofia-templomot újjította.

Sokkal tovább egy toronyra irányul figyelmed, mely hol csillagdnak, hol mecsetnek szolgált helyiségül. Azt az épületet, mely ennek közelében van, katolikoszárán (főpapi lakás) vagy Mézghith néven ismerik; de úgy látszik, hogy ez volt Áninak törvényszéke.

A jobboldalon, a Dzággháczor (Virágosvölgy) magaslatán van egy kis épület, melynek hegyes kupolája az Ápughámréncz-család Szent Gergely-templomára emlékeztet. Ezt a templomot a X. század végén Báhlávuni Gergely herceg költségén az előbb említett Tiridat építtette.

Egy másik épület balról a Kelidzor völgyében, ugyancsak különösnek tűnik fel előttetek bizánsz-stílusú kupolájával, ez a Szent Megváltás temploma, mely a XI. században, Ábélghárib örmény kormányzónak, a most említett Gergely fiának költségén épült. A közepén az „Apostolok templomát” látod, melyből nem maradt egyéb két falnál és egy gyönyörű arabeszkkel díszített főkapunál. Valószínű, hogy ezen templomot is a Báhlávuniak építtették.

Amott van egy másik nyolcszögletű torony a főtemplom és az Apostolok temploma között. Ez ledült állapotban az újonnan megnyitott úton terül el. Ez kétségkívül fontosabb volt, mint az előbbi, mert nagyobb és a város közepén volt elhelyezve. Még mielőtt közeledhettetek volna ezen emlékekhez, észrevehettetek a baloldalon, a dzággháczori kapuhoz vezető úton egy georgiai templomot, mely ezen nép uralmára emlékeztet.

Körülöttetek az olajforrások tömege, nagy kövek és köcsatornák között. Első pillanatra azt hiszitek, hogy valamely történelem előtti kősírok közepete lépdeltetek; de aztán látni fogjátok, hogy ezeket azért építtették a templom közelébe, mert itt gyártották ezen templom számára az égetni való olajat.

Távolabb, egy hegyoldalon, mely előrenyomul az Ákhureán (Arpa-Tchai) folyó felé, uralva egyik oldalon Áchureánt, másik oldalon Dzágghádzort, mutatja nektek a századok csapásai és kegyetlen kezek által összetördelt falomladékokat: a falak nagy törmelékeit, melyek egymásután leestek és legördültek az épületekről. Még ma is látni lehet ugyanazon hegyoldalon templomokat félig romban, lakások nyomait és egészen lerombolt paloták maradványait. Ezt a hegyoldalt Fellegvárnak hívják. Ez bizonyosan Áninak fellegvára volt, bár ma nincsen semmiféle hasonlósága az athéni fellegvárakhoz. Ott volt kezdetlegesen építve Áni, mivel hogy szerencsés voltam ott találni egy templom falán egy mostanig ismert legrégebbi örmény feliratot. Ott, azon a helyen helyezkedtek el később a bizánci császárok által Örményországba küldött küropátálok, mint azt a helyszínén talált görög feliratú töredék után feltételezem. Kétségtől ott volt a palota, a kincstár és a Pákráduniak sírhelye.

Az építményt, melyet a régebbi történetírók és modern utazók Pákráduniak (Királyi ház) palotájának neveznek, a Dzágghádzor és az északi falak legszélsőbb oldalán található. Háromemeletes és kinézésre inkább kaszárnya, mint palota. Bejárata csodálattal tölt el. Arabeszkekkel és különféle színű kövekből alkotott rajzokkal van díszítve.

Fájdalom, nincs egy levél, nincs egy feljegyzés!

A Szent Gergely-templom előtt haladva, felfelé a fellegvárba mentek. Vessetek onnét egy szempillantást a helyekre, hol jártatok és oda, hol most vagytok. Óh! Szomorú, de egyúttal gyönyörű panoráma tárul elétek! Íme, itt vannak azok a falak és tornyok, melyeket megcsókoltatok. Íme, jobboldalotokon, nem messze a főkaputól, egy kapu, a tuini főkapu; míg baloldalotokon, a két nagy torony között, a karsi főkapu. Távolabb, a falakon kívül, látjátok az Áninak nevezett török falut, melynek lakói jelenleg a Dzágghádzori-völgyben hüvelyes veteményeket termesztnek. Innen látjátok a „Pásztorok templomát” is.

A Dzágghádzori-völgy mindkét oldalán, nemkülönben az Ákhureán völgyében mesterséges barlangokat, lakásokat és két-három emeletnyi darázkövekből összerakott kis bolt-féléket szemléltek.

Az Ákhureán-völgy mély és ijesztő örvényt alkot elöttetek, a folyó igen gyorsan folyik, hol mormolva, hol erősebb zajjal beleütközve a magasból legördülő kövekbe; úgy tetszik nektek, hogy a völgy is panaszol. Ott látjátok a leszakadt öreg hidat is, mely Ákhureán barátjának sóhajtásait hallgatja. Tanuja a Béchéntz-kolostor, mely felülről néz, s amely látszik, hogy részese volt a Világosító Szent Gergely-templomnak, másként mondva

Náchésli-nak, melynek kupolája alig látható innét, mindamellett, hogy ide nincs messze Béchéntz.

Ugyanebben a völgyben, de valamivel közelebb mint az előbbiek, egy sziklán, melyhez feljutni elég nehéz, kőfalmaradványokat, tornyokat és az örmény Pákráduni uralkodóház bukása után épített nagyszerű templom romjait szemlélhetitek. Ez a szikla Ghéz-khálá (leány-vár) néven ismeretes.

És most a látóhatárt nézve, csodáljátok a természet szépségét. Mészsziről látjátok az öreg Aráratot hófehér hajával; itt a magascsúcsú Árákátz (Alagheuz), mely szintén hóval van borítva; amott a golpi hegyek, közel az Aladsái hegyek.

Elhagyva Ákhureánt, a falaktól körülvelt béchéntzi monostor két szép kis kápolnájának őrizetére, letérdepeltek a szomszédos Világosító Szent Gergely képe előtt, melynek külső faragványát csodálattal megbámuljátok. Ez a templom is 1215-ben, a Pákráduni uralkodóház bukása után épült. Ma itt szent miséket mondanak.

Áni a Pákráduni uralkodóháznak csak 83 évig (961-1044-ig) volt fő- és székvárosa, t. i. III. Ásodtól a szerencsétlen II. Kákigig. Azután a görögök, perzsák, georgiaiak és tatárok kezébe került, mindaddig a pillanatig, míg Leng Timur teljesen tönkretette ezt a kedves, fényes várost, 1387-ben.

Erdélyi örmény panaszos ének

Nemsokára az örményeknek Erdélybe való költözése után, tehát ezelőtt több mint 200 évvel, keletkezett egy cím nélküli, hosszabb verselmény, amely panaszkodik arról, hogy az örmények kereskedelmére bénítólag hat az, hogy már az oláhok és zsidók is összevásárolják a báránybőröket, az örményeknek egyik legfőbb kereskedelmi és kiviteli cikkét.

Az erdélyi örménység népköltészetére vonatkozó emlékek egy-két véletlen kivételtől eltekintve, úgyszólván a mai napig ismeretlenek, mert a régi emberek kihaltával a népköltészeti emlékek nagy része is pusztulásnak indult. Az alábbiakban közölt erdélyi régi örmény kereskedők panaszos énekét is egy évtizedek előtt elhunyt kereskedő szóbeli előadása nyomán jegyeztem fel. Keletkezési idejét megállapítani nem lehet az eredeti szöveg ismerete nélkül, de még akkor is bizonytalan volna minden argumentum, hiszen nem lehet tudni, hogy hol támadt és minő változásokon ment keresztül. Egy-egy célzás a versben régi szamosújvári viszonyokra látszik utalni, de ellene mond az ilyen vélekedésnek a város története, melyben pl.

a zsidók csak 1781-ben kezdenek először feltűnni s akkor is, sőt még később is, csak oly kevés számban, hogy nem csinálhattak olyan konkurenciát a bőrneműek terén az örményeknek, hogy indokolt lehetett volna ezeknek panaszos versekben való kifakadásuk.

A felfedezett, illetve lejegyzett és lefordított versnek az értéke mind ezek ellenére meg van s épen a benne foglalt jellemző kortörténeti adalékok adják meg neki a kiválóan érdekes jelleget. Mert az az egy bizonyos, hogy a vers Erdélyben készült, az erdélyi örmények között terjedt el s a kereskedői osztály egyik ágának keserveit panaszolja a bőrüzlet gyászos hanyatlásában. Egyes sorai, mint közmondások, régóta ismeretesek s az egész vers, az ő kicsinyes keserveivel, magyar fordításban így hangzik:

*Sajnálom, ti drága szövetek,
Hogy kés vágta el éltetek.
Jaj nekünk, már minden elveszett,
Szomorúságunk elérkezett.
Gyorsan elmúlt az idő,
Már minden megsemmisülendő.
Való, igaz szegények lettünk,
Nehéz lett kenyérkeresetünk.
A kéznek nincs, hogy mit csináljon,
A vaknak nincsen, hogy mit lásson,
Az örménynek nincs miért járjon.
Ha lóhátra ülsz, gyalog vagy,
Minden tudásod cserben hagy.
Útra kelve, sok kárt teszel,
Semmi hasznod, hogyha veszel.
Felrepültek a bankók a mennyekbe,
Vesztünkre jött a sok idegen ide.
Kevés maradott a sokból nekünk,
Jól számítva is üres erszényünk.
Malozsát végy, kökény lesz belőle,
Ha sajtot gyúrsz, por léssen belőle.
Menj a padlásra, házad beszakad,
Sátorodból paszujkaró marad.
Megváltozott már sok finom szövet,
Azokból sok bártfai vászon lett.
Ez még hagyján, majdnem semmi,*

Örvendj, ha tudsz menekedni.
Szikkadt talpért fogsz járkálni,
Házról házra fogsz te járni.
Sok jó embert fogsz meggyőzni,
Míg arra te rá fogsz jönni,
Nincs értelme kiabálni.
Se portékám, se pénzem nincsen,
Fiú s jó feleség minden kincsem.
S ha Istennek énreám semmi gondja,
Én sem vagyok báránynak bolondja.
De azért megnyugszom Istenem,
Mert te tudod mi kell nekem.
Mind az, mit ember magának akar,
Legyen jó vagy rossz, eltűnik hamar.
Vigyázz, ha báránybőrt veszel, arra,
Hogy báránynak juhállat az anyja.
Örmény a báránybőrt szedjed,
Oláh, te a pénzt zsebeljed.
Mert az üzlet semmit sem fog behajtani,
Oláh boldog, örmény pedig fog sóhajtani.
Jaj annak, aki el fog esni,
Aki szed, fog sóhajtozni
És a pénzt ki fogja adni.
A bárány kiáltja: be-be-be,
Te pedig, hogy neked vége.
A bárányaprólék jólesik,
De a kár, az már nem jól esik,
Mert akkor a zsebed meg nem telik.
Lőrinc, Lőrinc Debrecenbe,
Bőrbe, bőrbe, báránybőrbe,
Nincs pénz, azt mondja a vevő,
Üsse meg a juhát a mennykő.
De nincs ok, hogy miért neheztelj,
Mert ami előjön, azt veszel.
Oláh mondja: hop, hop, hop.
Örmény mondja: kop, kop, kop.
De a bárány azért kelt fájdalmat,
Mert még a zsidó is vásárolgat.

*Aki értékére váltót adott,
Megevén az örmény izzadságot,
Mert örvendett, mikor eladta
S a nyereséget hamar kikapta.
Ő szintén bajjal megmenekedett,
Míg én háromból kapok csak egyet.
A báránybőrnek elmúlt ideje,
Eljött a rókabőrnek ideje,
És ha már belebuktam a sok báránybőrbe,
Véletlenül ráakadtam sok rókabőrre,
Mert gondoltam, ezek begyógyítják a kárt.
Nem tudom tehát, hogy nekem mit kell tennem,
Hogy a rókabőröktől is megmenekedjem.
Brassai árút veszek majd farsangon,
De azért rókabőrökkel álmodom.
Azt gondolom mindig, hogy megmenekedem,
De mindig csak a kárral kell ébredennem.
És mikor a rókáktól menekedtem,
Azután én nyúlőröket vettem,
De félek, hogy azok is megcsalnak,
Nekem nem marad más, mint szaladjak.*

Harmath Lujza

1846-1910

Életéről és műveiről semmiféle nyilvános alapforrás (lexikon, bibliográfia, irodalomtörténet) nem áll rendelkezésre, kivéve a Szinnyei József-féle Magyar írók élete és munkái IV. kötetének szócikkét, amely (tekintve, hogy a vonatkozó kötet 1896-ban jelent meg) nem tájékoztathat az írónő életének utolsó másfél évtizedéről. Szinnyei így ír a Tordán régi nemesi családból született (keszi) Harmath Lujzáról: „szülői által (anyját korán elveszítvén) gondos nevelésben részesült és fogékony lélekkel bírt minden szép iránt. A hatvanas évek vége felé nagy lendületet vett női munkaképesítés (?) mozgalmában résztvett. Ekkor leginkább Ibolyka álnévvel írt a vidéki lapokba s az Emilia által szerkesztett Családi Körbe. A 70-es években saját neve alatt munkatársa lett a Magyar Polgár, Ország-Világ, Pesti Napló sat. lapoknak, hol beszélgeteket jelentetett meg.” További publikációs fórumai: Családi Lapok, Erdélyi Híradó, Magyar Bazár, Irodalmi Értesítő, Magyar Szalon, Armenia, Fővárosi Lapok stb. Ezek a kor legjelentősebb orgánumai közül valók. Egyedül az etnográfia tartja számon valamelyest, mint szorgalmas néprajzi gyűjtőt. Feljegyzett sírverseket, székely népballadákat, babonákat, székelykapu feliratokat és szokásokat. Kötetei: Fény – és árnyak (1885), Egy kis darab a nagy világból (1886), Góbé Palkó meséi (é.n.).

Szétszórt apróságokat mindazonáltal összeszedhetünk életéről. Tudjuk pl., hogy tagja volt az Erdélyi Kárpát-Egyletnek (kedvenc kirándulólhelye Torockó és környéke), lefordította a Carmen Sylva név alatt publikáló Erzsébet román királyné néhány „rajzát” és németből Hovhannesian („tifliszi”) örmény író egyik elbeszélését. Tekintve, hogy az igen népszerű hölgyhétlapon, a Családi Körben kezdett publikálni, valószínűleg szerény (vidéki) részese és időleges társa lehetett a szerkesztőnő, Kánya Emilia körül gyülekező nőíróknak, bár nem mondhatni, hogy bármiféle emancipációs elkötelezettséget sugalmaznának írásai. Harmath Lujzát nem tartják számon se a XIX. századi nőíróink kutatói, se a feminista kritika művelői. Ezért is

meglepő, hogy a Soros-féle CEU által 2006-ban kiadott hatalmas kötetben ott találjuk a nevét. (A biographical Dictionary of Women's Movements and Feminism-Central, Eastern and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries.)

Érdeemes feladat lenne Harmath Lujza életművének feltárása, hiszen friss, nem affektáló, népies beszédmódja és konfliktuskereső érzékenysége, de elsősorban vállalt regionalizmusa alapján alighanem számon tartandó kapcsolatot jelenthet a XIX. és XX. századi népies irodalmi törekvések között Erdélyben és Magyarországon.

Lásd még kötetünkben Szongott Kristóf írását: Három nőíró (Armenia, 1893. 1-5.)

(A.K.)

Nebántsvirág

Tavaszköze volt. Éltek, ujjongtak, életet lehelt minden.

Valami csodálatos, halk zümmögés hatott át a napfényes levegőn s fészket építő madársereg csicseregett a lombosodni kezdő fák ágain. A réti fű már levetette magáról a téli takarót, de a távolabbi hóval borított havasok tetői még mindig fényes várak gyanánt ragyogtak a napfényben.

Vasárnap volt s a nép ünneplőbe öltözve mulatott az utcán. Az öregek a fogadó előtt egy sziverősítő mellett beszéltek meg a község ügyes-bajos dolgait, főképp az adó nyomasztó keserűségeit, a fiatalok nagy sivítással, gondtalanul futottak cicét a vásártéren, míg a nénemasszonyék a bírósékháza elé gyűlve jól kifent nyelvvél vitatták a falu és atyafiság dolgát.

Engem is kicsalt a tavaszi napsugár és a csobogó Nyárad felé vettem utamat.

A parti füzesben víg gyermek-sereg zajongott. Pompás élet folyt itt. A gyermekek egyrésze tutajokat faragott, más része a fűzfák ágát hántotta tülkőnknek, távolabb egy fiú és egy leány házikót épített. Barna, zömök gyerekek voltak a fiú, ragyogó, fekete szemekkel, míg a leánykának vékony, törékeny termete és halvány arca volt.

Ismertem őket, ott laktak kertünk végében s gyönyörködve néztem játékkukat.

A fiú korát meghaladó erővel verte a cölöpöket s minden ütés után bizonyos büszkeséggel, bizonyos önérzettel nézett körül.

– Igy, most már jól van! – ez aztán tudom, hogy keményen áll!

– Hát mi lesz abból Gyurka? – kértem tőle.

– Abból instálom ház.

– Minek?

– Hát elveszem feleségül Juliskát! – szólt a kis leányra mutatva – s aztán ide hozom.

– Korán lesz még Gyurka! – feleltem nevetve – várd meg a míg a bajszod megnő!

– Jaj instálom, addig késő lesz!

– Késő?

– Bizony késő instálom, mert Bencze Jóska elveszi előlem!

– Honnan gondolod?

– Folyton rábanzsalit azokkal a csára néző szemeivel! A minap meg azt mondta: Ha kijövök az iskolából egyben elveszem Petrés Juliskát. Hát azóta nem hiszek neki.

– Attól ne félj Gyurka! Még elébb sort kell, hogy járjon!

– Jaj, instálom, Bencze Jóska könnyen kimenekszik, hiszen 6 ökre van az apjának! Azt mondják, hogy az uraknak csak pénz kell s akkor mindjárt szóba állanak a paraszt emberrel. Az én apám szegény, nem fizetheti az urakat, de neki könnyű, aztán banzsál is, nem kell katonának.

A kis leány csak szelíden mosolygott ezen a beszéden s engedelmesen – mint a hogy egy jövődöbeli jó feleséghez illik – hordta a füzfa-galyat a ház építéséhez.

– Hát te mit szólasz hozzá Julis? – kértem az alig nyolc éves leánykát.

– Nem szeretem Jóskát, veszekedő – felelte – inkább leszek a Gyurka felesége. Jóska örökké verekedik.

– Örökké! – tódította a fiu. – Szüntelen belém köt pedig tudja jól, hogy nem félek. Egy-kettő legyúrom, ő van alól. Nó, az kéne nekem, hogy féljek! Dehogy! Iszen sokkal erősebb vagyok nálánál.

S hogy megmutassa erejét: nagyokat ütött a kezében tartott bunkóval a jövődöbeli ház ajtófelére.

– Ügyelj Gyurka még össze török! – szólt a leány ijedten – s még újra kell kezdenünk!

– Hát újra kezdjük! Milyen nagy dolog!

– Aztán Jóska nem rombolja össze házatokat? – kértem.

– Nem meri. A molnár bácsi ahajt ni, nekünk atyánkfia s az elpáholná, ha hozzá nyúlna! Ha vasárnaponkint kijövünk Juliskával játszani, mindig itt settenkedik körülünk. Ahol van ni! Most is ott bandukol a csonka füz mellett!

Egy magas növésű fiúra mutatott, ki rossz kifejezésű kancsal szemével, lapos homlokával, tompa orrával csakugyan ellenszenves jelenség volt.

Nó – gondoltam – ez aligha kiüti Gyurkát a nyeregből!

Valjon ez a ház csakugyan o t t h o n n á válik számukra !

*

Néhány év mult el.

Nyárutóra esik a híres makkfalvi vásár, melyre közel és távol vidék lakói össze sereglenek.

A vásár ebben az évben a szokottnál is élénkebb volt. Minden sátor előtt tömegesen állott a vevő s volt kelete mindennek. A Laci-konyha előtt hófehér surcal sűrű a kövér tordai mézárósné s messziről oda csalja a népet a híres pecsenye szagja. Amott a perecek, meg pogácsásoknak van kelete; senki sem megy úgy haza, hogy e híres székely készítményekből ne vigyen az otthon maradtoknak. Fényes pléh edényekkel megrakodva jár körül a tót, cifra poharakat árul a cseh, rézveretű késeket kínál a bosnyák, fakalánt az oláh, üstöt a cigány, kendőt a zsidó és valamennyi különbözőféle ékes dialektusban dicséri portékáját.

A jó székely megérti, még el se mosolyodik rajta s vásárol mindeniktől, ha erszénye megengedi.

A piac végén cifra sátor áll, ide már be kell kukkanni mindenkinek. Óriási leányzók – az van ki írva, hogy négy mázsa – apró emberkék, csodafejű állatok, soha nem hallott szörnyek vannak kifestve a sátor ponyvájára. Kíváncsi meglátni ezeket minden ember, kivált még hogy nyerevény is járul a bemeneti jegyhez.

Nem messze innét vannak az okos fehér egerek, a beszédes papagájok. Ezek jövendőt mondanak, csupán négy krajcárba kerül az egész! Kis asztal mellett, mely fölé vászon ernyő van feszítve, őszbe borult székely árul v e r s e n ó t á-kat. Maga költi, maga írja s ő maga is árulja apró pénzért. Nincsenek nagy igényei; öt kis krajcárért adja füzetét. Nem volt más mestere mint a természet, nem tudja cifrázni, hanem egyszerű szíve melegével dalol s az atyafiak rajongnak érte szerfelett. Azt már nem is nevezik vásárnak a Nyárád mentén, ahol Domokos uram meg nem jelenik.

Minden nagyobb falusi eseményt, égi jeleket, követválasztást, lakodalmat, halálesetet megénekel s hallgatója az egész székelyföld. Nincs írástudó ember ki meg ne venné verseit. De a mi még jobban vonzza a népet, az a csodálatos látnoki erő, mellyel behatol az emberek lelkébe.

Csak rá néz az előtte állóra és oda szól csodálatos látnoki hangon.

„Nem vagy igaz ember, elkívántad atyádfiának javait: meg ne állj előttem, míg vissza nem adod!”

Máskor meg azt mondja :

„Rosszban jártatod a fejedet, de nem lesz áldás rajta! Gyermekeidben veszi el majd az Úristen, amit nem igaz uton szereztél!”

Egy-egy fiatal kackiás menyecske pirulva szalad el tőle, mikor ráolvassa:

„Mér nem elégszel meg a magadéval: mér vágyol a máséra?”

Most egy csinos fiatal pár állott meg Domokos uram előtt.

A legény fehér aba posztó nadrágot, piros kockás mellényt, fekete csinos szürke ujjast, bársonyba szegelt magas székely kalapot és fényes kordovány csizmát viselt. A leányon háziszótt fodros alj, fekete bársonnyal és zöld sinorral szegélyezett bordó pruszlik van, míg szőke, majdnem földig érő haját széles, kék szalag díszítette.

Megálltak Domokos uram előtt és kértek v e r s e n ó t á-t.

Domokos rájuk nézett, hallgatagon szemlélte az ifjú párt, aztán megszólalt:

„Szeretitek egymást és még sem lesztek egymáséi, mert a kis Nebánts-virágnak nincs akarata, nincs önállósága, rosszat tesz anélkül, hogy rossz lenne, megcsal anélkül, hogy hűtlenné válna!”

A legény elsárgult a szóra, majd magához térve önérzettel szólt:

– Majd csak én is ott leszek bátyó!

– Mikor ott kellene hogy légy, nem leszel ott s mikor ott leszel, bár ne lennél ott.

A legény megcsóválta a fejét s felindulástól elszorult hangon felelt:

– Nincs igaza Domokos bá! Juliska nem lehet a másé csak az enyém! Ne adja az Isten hogy ne úgy történjék, mert akkor nagy baj lenne a világon! Az emberek sorsát a jó Isten intézi: minek kontárkodik bele kigyelmed?

– „No, jól van fiaim, hát nem szóltam semmit! Éljetek boldogul! Hanem a lakodalmadra meg ne hívj te kis Nebánts-virág, mert nem megyek el ezér a szépséges világér!”

S gyöngéden megcsipkedte a szép leány arcát.

Az ifjú pár megvette a verses nótát, mely menyegzőről szólt és szótlannul indult tovább.

Pár éve nem láttam Gyurkát – idegenbe szolgált – s csak elbámultam, mily szép deli legény lett belőle ezalatt. Júlia most is félénk, halvány leány volt, ki minden hangosabb szóra megrebbsen s a hozzá intézett szóra elpirul. Különben egész lényén csodálatos szendeség ömlött el, s az arcán az érintetlen lélek tisztasága látszott.

Láttam, hogy mind kettő el van foglalva saját gondolataival, s nem szólítottam meg őket.

Kevés idő múlva a zsidó sátra előtt állottak meg, elrekedésig kiáltotta, hogy nála minden csak husz krajcár.

A Laci konyhából épen akkor tántorgott ki a gazdag Bencze Jóska s beléjük ütődött.

- De te ... izé – szolt hebegő nyelvvel – mi közöd van azzal a leánnyal?
- Van jussom hozzá!
- Nincs! Egy szemennyi sincs: érted! Az a leány enyém!

A jövő percben hatalmas pofon csattant el a Jóska arcán, lárma keletkezett, emberek furakodtak a verekedők közé s Juliska remegve, halálsápadtan kapaszkodott a Gyurka karjába.

- Egyben meghalok, ha tovább üti, nem látja hogy nincs magánál?
- Csak még egyet ! – kiáltott magánkívül a legény – hadd ütöm ki fekete lelkét!

– Csak az atyafiságnak sikerült szétválasztani a verekedőket.

Jó félórába került, míg újra megláttam a fiatal párt.

Úgy látszik a legény egészen lecsöndesült, mert kezében mosolyogva szorított egy kis csomagot.

- Mit kaptál vásárfiába Gyurka? – kérdem tőle.
- Egy piros zsebkendőt instálom – felelte boldogan.
- Hát te Julis megkaptad a piros pántlikát?
- Meg, – felelte pirulva s szinte pihegett zavarában.

Tehát kicserélték szokásos ajándékaikat. Egymáshoz illőbb párt nem láttam, igazi gyönyörűség volt rájuk nézni.

*

Lenge őszi szél suhan végig a letarolt mezőn és minden lebbenésre szegeyebb lesz a fák lombja. A hegyeket borító erdő tarkán húzódik végig a sziklás hegygerincen s a folyton hulldogáló levelek zajától megriadva, a törökbúza földeken keres menedéket a nyúl. A madársereg is inkább a falut keresi, hol a felmagzott burjánon könnyebben jut eleséghez

A Bencze portán már mozogni sem lehet a sok jószágtól. Meg van az „élet” áldva mindennel. Az asztagok egymást érik a csűrös kertben s annyi a borjú, malac és juh, hogy alig tudják elhelyezni az istállókban.

Bizony itt fiatal, munkás kedvre van szükség, hogy e sok mindent rendbe tartsa.

De Jóskával még beszélni sem lehet mióta Petrás Julis nem akar hozzá menni feleségül. Egészen duhaj életre adta magát s hétszámra nem látják az apai háznál. Pedig kaphatna leányt eleget, de ő csak ahhoz köti magát, hogy Julis legyen a felesége.

Bámulatos – mondják a falusiak – hogy az a leány nem kap két kézzel ekkora szerencsén!

Nincsen a faluban rajta kívül, ki ne lenne ezer örömmel Bencze Jóskáné, de hát hiában, mert Jóskának épen az az egy kell, aki nem akar hozzá menni. Meg is mondta az apjának határozottan, hogy vagy Juliska lesz a felesége, vagy senki. Nagy gond ez az öreg Benczének, hogy még ő kell, hogy megalázza magát a koldus família előtt.

A hogy az ősz beáll s a munka szünetelt, ismét fejébe vette fia házasságát. Folyton tervezett és még se tudta sehogy nyélbe ütni a dolgot. A falu végén lakott egy öreg asszony, a kiről azt beszélték, hogy ismeri a csillagok járását, a széklábhhoz tudja kötni az emberek szerencsését, eltántorítja a szerető szíveket, és vissza varázsolja a hűtlen szeretőt. Egyszóval minden mesterségét érti annak, hogy miként kell az emberek javát-rosszát elintézni.

Ehhez a tudós asszonyhoz fordult Bencze nagy szorultságában. Fejős tehenet ígért neki, ha valahogy k i o l v a s s a ezt a házasságot, melytől egyetlen fia boldogsága függ.

Az alapos tudományokkal ellátott asszony vállalkozott a nagy feladatra és nem telt bele két hét, már azzal a kedvező hírrel kopogtatott be Benczékhez, hogy mehetnek kérőbe.

– É s n e m s z o r i t n a k l e a p a d r ó l ? – kérde az öreg Bencze.

– Felelek róla, hogy nem, Bencze uram! Tudni kell az efféléhez! Mihelyt elmondtam, hogy négy ökröt fogunk a menyasszony szekere elé, meg hogy tiszta selyemből lesz a viganó, egyben megtört a jég. A fehérnép mind egyforma Bencze uram, csak csillogtatni kell előtte valamit, hogy megkápárázzék a szeme tőle. Soh' sem hiszek az állandóságában, jóllehet magam is hozzá tartozom. Olyan világot élünk, hogy a mód eltántorítja a szenteket is. Hej, ha látta volna, hogy bámult reám a kis Nebánts-virág, mikor cseres házról, festett mobilliáról és selyem viganóról beszéltem! Hát mikor még azt mondtam, hogy ott lesz a helye a templomban az első padban, hol a jegyzőné, meg a mesterné asszonyomék ülnek. Csak úgy kápárázott tőle a szeme!

– Ez már aztán beszéd! – felelte Bencze.

– Hej csak érteni kell a szót Bencze uram.

– Jól van jól, hát nincs akadály?

– Nincs. Szombaton este várják a kérőket.

E beszéd következtében indult el az öreg Bencze fiával és jegyző komájával Petrés Mátéékhoz szombaton este.

Ott csakugyan várták őket.

Az asztalon kancsóban állt a bor, s hosszú pad volt az asztal mellett a vendégek számára.

Leültek, megkínálták szokás szerint és várták, hogy mi történik. Valjon nem teszi-e csúffá őket a koldus família? Ez a kérdés látszott az arcokon. Az öreg Bencze folyton aggódva nézett az ajtóra, valahányszor egy-egy új szomszéd érkezett.

Hátha leszorítják a padról!...

Az újan jött mindig felül ült, ők meg mindig lejjebb húzódtak. Végre csakis egy hely állott üresen. Ekkor lépett be a falus-bíró s áldást, békét kívánva a házra, leült a pad felső végére.

Azután megszűnt az ajtó nyitása, nem jött senki sem többé, tehát jele, hogy oda adják a leányt s a falus-bíró lesz a «kiadó», mert ő jött legutoljára.

A jegyző nem is késlekedett soká, hanem belé kezdett a szokásos dictióba:

– Bencze Jóska tisztos fiatal nevében jövénk kigyelmetekhez kedves atyámfiak, azon szándékkal, hogy leszakítsuk azon ékes virágszálát, mely ezen ház fáján nőtt vala.

A falus-bíró felelt:

– Ha Istentől ered ez a jó szándék kinyilatkoztatom a szülők nevében, hogy nincsen ellenünk a dolog.

Ezzel kezdet fogtak, poharat ürítettek a megkötenő frigy szerencséjére s a fiatalokat kikergették a pitvarba, hogy beszélgessék meg ők is a dolgot míg ide benn a jegyváltás napjáról határoznak. Az öreg Bencze csak azon volt, hogy mielőbb menjen véghez a dolog, mert az ő egyetlen fiának nincsen addig nyugodalma, míg a szépséges leányt nem látja portáján.

A tulajdonképpeni ok pedig az volt, hogy félt, nehogy megváltoztassa elhatározását a leány.

A sürgetésre azt határozták, hogy kedden legyen a jegyváltás és három hét múlva a menyegző. És pedig olyan menyegző – mondja hetykén Bencze uram, hogy esztendő múltán is beszéljen róla a világ!

– Nő ilyen szerencsét még nem is tett leány – mondogatták a falusiak – egész uras módba megy a kis Nebánts-virág.

Annyi volt az irigye, mint fűszál a mezőn s annyit bajlódtak vele, mint akár egy herceg kisasszonnyal. Csak a Juliska arca nem lett a beszédől pirosabb. Kerülte az emberek tekintetét s a kikérdezésnél is alig hogy hallatszott a hangja, midőn felelni kellett a plébános urnak.

De hát örökre olyan szóvalan Nebánts-virág volt, nem lehet tudni, mikor örvend, mikor busul...

Nem baj! A mód mindent helyre hoz.

*

A három hét alatt télnek fordult az idő s az esküvőre elé kerültek a gyönyörű székely pokrócok, melyek minden jóra való székely asszonynak igaz büszkeségei. A megelőző éjjelen jócska hó esett s a legények ugyancsak fűjtak a markukba, míg rendbe hozták a sallangos, cifra pokrócokkal betakart szekereket. Minden szekér elé négy hófehér, piros kendős, csengetyűs ökör volt fogva.

– Egy herceg kisasszonyért nem mehetnek másképpen, mint ahogy Bencze Jóska megy menyasszonyáért! – mondták az asszonyok.

Elöl haladt a násznagy, virágos, pántlikás pálcával, utána az ünneplőbe öltözött násznép. A két vőfély meg a vőlegény a szekeren foglaltak helyet s hátuk mögött három cigány húzta lelkesen a jóízű magyar nótákat. Minden férfi virágot viselt a kalapján s minden asszony illatos bokrétát szorongatott a kezében.

Kis Benő még nem látott ilyen fényes ünnepélyt! A Benczéék udvarán ötvenes hordó volt megcsapolva s a konyhán olyan ebéd készült, hogy a főispán is bizvást hozzá ülhetett volna.

Mikor a menet a menyasszonyi házhoz ért, a vőlegény is lekászolódott a szekérről s a jegyző magához intette.

– Jóska öcsém, én aztán kikérem a leányt, a bíró komám is, mint kiadó, megállja helyét, csak te ügyelj, hogy ne vétsd el a jegyesedet a három közül, mert bizony mondom megpirulna érted az orcám.

A kancsal legény elbizakodva felelt:

– Már attól ne féljen jegyző uram, száz közül is megismerném Juliskát!

A leányos háznál mézes pálinkával, malozsás kaláccsal várták a násznépet s a jegyző, cifra pálcáját feltartva, elkezdte ékesen:

– Kedves násznagy uram! Tudva levő dolog, hogy nem jó az embernek párja nélkül élni. Minden apróbb és nagyobb lénye e szép világnak társat keres magának ez okon a mű kedves öcsénk Bencze Jóska is belátván, hogy mily keserű élet egymagában élni, társat keresett és fel is találta azt ezen becsületes ház szépséges Juliska nevű leányában, kiért most eljövénk mű mindnyájan, kik javát akarják az ifjú párnak.

A bíró, mint kiadó násznagy, most elé lépett és felelte:

– Mű is tudjuk, hogy a házaselet az Isten rendelése, mert nem jó semmi élőlénynek egyedül lenni e földön. Azért, ha úgy tetszik Isten ő szent felségének, hogy a vőlegény tisztos Bencze Jóska e háznál találja fel élettársát, ám keresse meg, mű el nem tagadjuk.

– Hadd lássuk hát a menyasszonyt! – folytatta a jegyző – kinek is a vőlegény módja és szeretetéhez képest szép ajándékot hoztunk.

– Teljék kedve kigyelmeteknek! – felelt a kiadó násznagy és intett, hogy a menyasszonyt vezessék elé.

Három egyformán öltözött és jól beburkolt alakot vezettek a násznép elé.

– Nó Jóska öcsém – szólt a jegyző – találd ki egy szóra: melyik a tied, mert minden vétségnek egy veder bor az ára.

Jóska hol erre, hol arra sandított, míg végre nagy hetykén megfogta az egyik beburkolt alak kezét.

Levették a kendőt a kiválasztott fejről s a jelenlevők nagy kacagás közt látták, hogy a falu legvénebb asszonya.

– No, ez nem talál münköt! – kiáltottak a vőfélyek nevetve.

– Nem bánom, ha kettő is, de hogy ez biztosan az, arról felelek! – szólt dacosan Jóska s egy másiknak fogta meg a kezét.

Levették a kendőt: a vályogvető cigányné volt a falu végéről.

Rettentő kacagás hangzott fel.

– Ördög adta! – kiáltott fel bosszúsán a jegyző – nem kell nekünk ilyen menyasszony! Nem ilyenért fáradánk ide!

– Két veder borunk van! Nevettek a vőfélyek.

A vőlegény egész fülig pirult mérgében s majdnem gorombán tépte le a kendőt a harmadik fejről.

– Ez kell nekünk, ez a miénk, ujjongott a násznép vidáman.

Nebántsvirág halálsápadtan, könnytől égő szemekkel állt a kör közepén.

Senki sem kereste volna benne a boldog menyasszonyt.

A nászasszony kibontotta az ajándék kosarat s szebbnél-szebb darabokat vett ki belőle: gyönyörű virágos fejkötőt, kontyoló fésűt, fényes kordovány csizmát, fejre való selyem kendőt, nyakravaló nagy posztó kendőt és még sok sok mindent. Minden darab láttára a bámulat felkiáltása hangzott mindenfelől, csak a menyasszony arca nem lett pirosabb. Aztán megkínálták a vendégeket mézes-pálinkával, kaláccsal s a vőlegény sürgetésére indulásra készült a nászsereg. Az első székérbe bele ült a menyasszony és nászné, szemben velők a két nyoszolyó lány, köztük a vőlegény s hátul a zenészek. A többi székérbe az asszonyok kászolódtak fel, a férfiak gyalog mentek. A násznagy elöl, mellette a két vőfély szalagos-virágos pálcával s folyton durrogattak kétcsovű pisztolyaikból. Alig mentek ki a kapun, szalma kötél zárta el útjokat s hammas fazakat dobáltak elébök. A kötelet nagy nevetéssel tépték szét, nem kellett vámot fizetniök.

Még egy utcán kellett végig menni a templomig, mely a falu fölötti hegytetőn állt, a szegény menyasszony mind fehérebb lett, ahogy közeledtek a templom felé. A nászasszony azt hitte, hogy fázik s jól beburkolta a menyasszonyi kendőbe.

Fázik szegény a hidegtől vagy tán a szívét marcangoló kétségbeeséstől: ki tudná megmondani...

Ki gondol ma arra! És ki gondol ma arra a szegény fiúra is, ki idegenbe szolgál s talán e percben is boldog álmakat sző a jövőről. Álmat az ő kedves játszótársáról, kit senkitől sem féltett csak a gazdag Bencze Jóskától.

Valljon a csacska szellő nem vitte e meg a szerető legénynek, hogy hűtlenül megcsalta az a leány kiért életét is oda adta volna szívesen?

A menet elkanyarodott a Nyárad mellett s a templomhoz vezető hegyi útnak indult. E percben egy vastag jegenyefa mögül részegnek látszó alak tántorgott elő s megragadta a nászszekér ökreit.

– Megálljatok – ordított magán kívül – számadásom van veletek:

Juliska szívszagató hangon kiáltott fel:

– Gyurka!

– Én, én vagyok, ki eljöttem számadásra! Aztán oda ugrott a szekérhez s mint egy könnyű pejhet rántotta le az elsárgult vőlegényt.

– Megöllek! – ordította vérben forgó szemekkel – Elraboltad a mi legdrágább volt előttem!

Jóska gyáván, reszketve vonaglott a legény erős kezei közt, a násznép még jó távol volt tőlök. Az asszony nép sikoltozva kapaszkodott a Gyurka karjába.

– Ereszetek! – kiáltott a legény majdnem vadállati hangon – rettenetes számadásom van vele! Ma vérnek kell folyni.

A szegény Nebánts-virág borzadva terjesztette ki feléjük kezeit, nyögött egyet, aztán élettelenül rogyott össze.

Az ökrök megriadva a kiabálástól, elkapták a szekeret s vadul rohantak árkon-bokron keresztül. Egyedül az alélt menyasszony volt a szekeren, a többi mind leugrált róla és az ökrök rohantak lefelé feltartóztatlanul. Az egész násznép szaladt utánuk kiabálva, ami természetesen még elvadultabbá tette az ijedt állatokat.

Az ökrök egy szédítő magas szakadék szélire értek, kitéve minden percben a lezuhanásnak, midőn Gyurka ott hagyva a gyáva vőlegényt, a szekér után vetette magát. Mindenki szívszakadva leste, hogy mi fog történni. A legény elől volt s mind jobban fogyott a távolság közte és a szekér közt, már-már eléri, midőn egy borzasztó kiáltás hangzik minden ajakról.

A megvadult állatok egy hirtelen kanyarulatnál irányt vesztek, a szekér kereke megcsúszott s a jövő pillanatban mindenestől alá zuhant a mélységbe.

Mikor oda értek vérfagyaláló látvány terült szemök elé.

A kis Nebánts-virág ott feküdt össze törve véresen, ajakát az utolsó sóhaj hagyta el.

Gyurka vad fájdalommal borult reá, mialatt szivettépő hangon kiabálta:
– Én, én öltem meg! Én vagyok oka halálának!

*

Másnap vidám lakodalmi dal helyett bús harangszó csődítette össze a falu lakóit.

Menyasszony ruhában, koszorúval fején feküdt koporsójában a szép Nebánts-virág, kinek egyetlen hibája volt, hogy nem tudott a k a r n i.

S a halott lábánál zokogva térdelt a vőlegény és szerető, most már nem volt mit irigyelni egymástól, a borzasztó esemény kibékítette őket.

E Kápolna felépítése és átköszéséhez hozzájárultak 1899-ben.

Barány Lúhaca Plebános	100 Kor	Laczkóffy Berta és Mariska	100 Kor
Szongott Kristóf	100	Kheul Testvérek	100
Dr. Simai János	100	Aján Lúhacs	100
Ózu Voith Jánosné	50S	Nuridán János	100
Ózu Szongott Emánuelné	500	Debocz Joachim	100
Buha Balint, Deák Sándor	300	Gajzago Antal	100
Voith Mihály	250 200	Govrik J. Gergely	100
Placostár David	100	Marza János	100
Gajzago Ferencz	100	Kabdebo Ferencz	100
Simay Gergely	100	Ózu Simay Gergelyné	100
Szt. Anna Társulat	100	Zakariás Kristóf	80
Ózu László Jánosné	100	Koczely Sándor	50
Kapatán Márton	100	Dragomán Antal	50
Perics Jakab	100	Flora Márton	20
Pap Iván	100	Esztogár Gerő	20
Necak Gerő	100	Mericz Domokos	2
Bogdányi István	100	Lintner Erzsébeth	2
Moldován Simon	100	Haraga Anna	10

Szamosújvári családok a XIX. század végén a Salamon templom emléktábláján

Jankovics Marcell

1941

A mai magyar művészet és kulturális közéletnek alighanem a legsokoldalúbb, legszínesebb, egyénisége. 1941-ben született politikai és szellemi hagyományokban gazdag felföldi családban. Anyai ágon szamosújvári örmények a felmenői. Nagyapja író, politikus, alpinista, kisebbségi politikus. Apját koholt vádak alapján bebörtönzik, a családot kitelepítik. Pannonhalmán tanul. Gyermekkorától rajzol, hamarosan a rajzfilm felé fordul: fázisrajzoló gyakornokból rendező lesz, 1963-tól animációs filmek önálló létrehozója. Mintegy háromszáz filmet rendezett, köztük olyan sorozatokat, amelyek generációk vizuális kultúráját határozta meg. A Magyar Népmesék sorozatot létrehozó közösség vezető alakja: ez a munka a magyar népi kultúra tovább életetésében ma még szinte felmérhetetlen jelentőségű. Gusztáv sorozata évtizedek múltán még ma is jelen van a külföldi televíziós hálózatokban. Kiemelkedő egész estés alkotása a János vitéz, az Ének a csodaszarvasról, a Fehérlófia. Élete fő műve – a csaknem negyedszázadig készül – bámulatos formagazdagságú – Ember tragédiája (2011). Jelentős könyvillusztrátor, hivatásának tekinti a vizuális nevelést. Szívesen és rendszeresen vállal televíziós munkákat, számos kiállításon mutatta be alkotásait. Évtizedek óta részt vesz a kulturális politikában: a Duna TV egyik alapítója, egy ideig a Nemzeti Kulturális Alap elnöke, a Magyar Művészeti Akadémia elnökségi tagja. Könyvei a filmekkel párhuzamosan íródva a nemzeti (és egyetemes emberi) örökség mitikus gyökereit nyomozzák: A fa mitológiája, Jelképtár, A négy évszak szimbolikája, A kassai Szent Erzsébet dóm, A Nap könyve, A szarvas könyve, Mély a múltnak kútja stb. Lékiratok könyve című memoárja olyan családtörténet, amely képes a maga eseménytörténetét nemzeti história horizontjába elhelyezni. Legfontosabb díjai: Kossuth-díj, Magyar Örökség díja, Balázs Béla-díj, Erdemes Művész, Príma Primisszima-díj. Egyik filmjét Oscar-díjra jelölték.

(A.K.)

Vadon, erdő, tájköltészet

Erdőjáró, gombász ember vagyok, a növények, állatok szerelmese kicsi gyerekkorom óta. Első, meglehetősen homályos emlékem alig 3 éves koromból való. Ahogy rémlik, ősz lehetett, vadászat ideje. Látom magam, amint ülök hátizsákban, anyám hátán, aki békésen botorkál a puskások nyomában egy erdei ösvényen. Aztán látok még egy nyulat – lehet, hogy csak képzelődöm –, amint egy pillanatra rám mered, majd eliramlik, csak a füleit látom még egy ideig a magas aljnövényzetben.

A természetet nem anyám, hanem apám szerettette meg velem (nem emlékszem, hogy az említett kalandon kívül anyám valaha is elvitt volna kirándulni). Apám azonban igen, és városi ember létére a növényeket, állatokat meglepően jól ismerte. És hát csodálatos könyvtára volt, számtalan, ifjú korából megmaradt útleírás és vadászati tárgyú könyv, a nagy *Brehm* első magyar kiadása, *Széchenyi Zsigmond* vadásznaplói persze. És volt egy hatalmas levelezőlap gyűjteménye, elsősorban vadászat témájú német festmények képeslap reprodukcióiból. A *Brehm* ma is megvan, és megvan a *Kittenberger Kálmán* és *Voinich Oszkár* könyvei, viszont – a rajtunk átgyalogló történelemnek köszönhetően – újra kellett vásárolnom sok mindent, például a *SZÉCHENYI*ket. A képeslapgyűjteményt keresztlányomnak ajándékoztam, festő apukája nagy gaudiumára.

Természetimádatomban a génjeim is bűnösök lehetnek. Apai nagyapám jeles alpinista volt – a magyar hegymászók születése 120. évfordulójáról – 4 éve emlékeztek meg –, amellet írőember, aki élményeit elragadóan örökítette meg, s akít otthonában mozgalmas ifjúságának számtalan relikviája emelt romantikus hőssé a szememben. Másik nagyapámat nem ismertem, meghalt, mielőtt még megszülettem volna. Viszont vadászember volt, és a vadászése velem volt a deportálás idején is, míg kényszerlakhelyünk v.b. titkáranak tolvaj fiacskája meg nem szabadított tőle. Még egy fajdkakas emlékeztet őrá, mely kisgyerekkoromban lakásunk előszobájában dürgött kitömve. A preparátor azt a pillanatot választotta a madár mulékony halhatatlanságául, amelyben nagyapapa meglőtte. Szemben a másikkal, magának való ember volt, akinek hitem szerint a vadászat csak alkalmas ürügy volt ahhoz, hogy a világ zajától távol lehessen. Soha nem sütöttem el puskát, én is főleg azért járom az erdőt, hogy csendben lehessenek.

Azt hiszem, a hazai erdőket jól ismerem. Kora gyermekségem nyarain apámmal bebarangoltuk a Balaton-felvidéket, a Pilist és persze a budai hegyeket. Erdő nem, inkább csak liget, ártéri „zug” volt arra

felé, Öcsöd környékén, ahol kitelepítve gyermekkorom legjavát töltöttem. (A legjavát, mert az a közel 3 év volt életem meghatározó élménye!) De az ártéri füzeseknek, nyárfásoknak is van „magyar erdő” hangulata (ott van Gemenc, hogy csak egy világhírű ártéri erdőt említsek). Kamaszkorom legszebb erdőélményei a Bakonyhoz fűződnek. Pannonhalmi diákként tettem feledhetetlen kirándulásokat az egyik legvarázslatosabb hazai tájon, betyárországban, ahol a legenda szerint Szent Gellért remetéskedett. A hatvanas években, már mint filmrendező, a miskolci filmfesztiválok vendégeként a nappali órákat, ha nem a görömbölytapolcai strandon, a Bükk erdőiben töltöttem. De időztem a Mátrában, Börzsönyben, Csereháton, és töltöttem napokat a Sopron környéki, velemi szubalpin tájon, táboroztam a Mecsekben, hálóhelyemet békákkal, tücskökkel megosztva, és mindmáig járom a Buda és Pest környéki erdőket.

Hála a jó Istennek, eljutottam a világ sok más részébe is, s ha útjaimon jobbra csak az átalakított természetben jártam is, azért volt alkalmam beszívni a kárpáti fenyők illatát, gombát keresgélni az osztrák és a svájci alpok erdős lejtőin, bóklászni a Dolomitok lábánál, azok alatt a csúcsok alatt, amelyeket Jankovics Marczell nagyapám (így, „cz”-vel írta a nevét) mászott meg; havat taposni végeláthatatlan orosz nyírfaerdőben, „vadevezni” fenyvesek közé szorult kanadai tavon, sétálni tengerparti kókuszpálmaligetben, bepillantani indiai dzsungelbe. Jártam sivatagi oázisokban – ott erdőnek számít a datolyapálmaliget –, és ismerem Izrael erdőit, melyekben alighanem minden fa ültetett.

Ültetett erdő és ősvadon: mindig izgatott e kettőnek, az ember által „leigázott” természet rendjének (rendezettségének) és a vadon szabad összevisszaságának az ellentéte. „A két szélsőség, a zárt kert és a vadon, az áthatolhatatlan ősréngeteg között számos átmeneti forma van: a mértanias francia kerttől a művad angol fáskerten, vadasparkon, ültetett erdőn át a művelés alatt álló őserdőig” – írtam *A fa mitológiája* című könyvemben.

A „kultivált” táj és az ősréngeteg úgy viszonylik egymáshoz, mintha a Rend és a Káosz természeti formái lennének. A „szelíd” erdő élete olyan, mint a városi emberé, míg a vadon szabadon tenyészik és enyészik a természet „rendetlen” rendje szerint. Ennek jegyében – a természetes emberi elfogultságnak megfelelően – e kettő sok mindent szimbolizálhat ugyanazon dolog jó és rossz aspektusaként.

Bernáth Béla kimutatta például, hogy a népdalokban, egészen pontosan a szerelmi népköltészetben oly gyakran emlegetett „kis, kerek erdő”,

ami mellett sok fát kell (és lehet!) hasogatni, a megénekelte leányzók szeméremdombján növekedik. Hasonlóképp – mint azt már többször megírtam, a népmesék „rengeteg, sötét” erdeje, amiben a vitéz királyfira fogait fenő vasorrú bába lakik, a jelentés mélylélektani, „legényavató” szintjén az anyához fűződő kötődés szálait bogozgató, szaggató, „elveszett” kamaszlélek által egyszerre rettegett és vágyott női öljelképe. Kozmikus szinten viszont az éjszakai illetve téli sötétséggel visszatérő Káosz labirintusát szimbolizálja, mely vallásos értelemben a pokolba, purgatóriumba vezető útvesztővel azonos, amiben a „nagy útra” induló lélek tévelyeg.

Ez a kozmikus, „túlvilági” vadon a csillagos égbolt azon tájain komorlik, ahol telente tartózkodik a Nap. Az Állatöv és a Tejút keresztződésében; ott, ahol az égi csillagfolyam egy sötét „felszigetet” körülfolyva két ágra hasad. Ezt a hasadékot (a mesék *Hajnalszakadékát*), amelyben a tél közepén „eltűnik”, s amelyből a téli napfordulót követően „visszatér” a Nap, a felső és alsó ég közötti *kapunak* – keresztény fogalommal élve – a pokol tornácának tekintették a régiek, az antropomorfizáló hasonlattal a *Nagy Földistennő* (másutt Égistennő) égre táruul *ölének* nevezték (a tejúthasadék az égen látható ugyan, de mindig érintkezik a látóhatárral), a növényvilágból vett metaforával viszont a Világfa odvának. Az alvilág (a déli égbolt látóhatár alatti része, a Föld mélye) e matriarchális jelképrendszerben értelemszerűen a kozmikus anya méhét jelentette, ahol újjászületésére várva növekszik a napmagzat.

A férfilélek nőkhöz viszonyuló ambivalenciáját mutatja, hogy eleink *Tündérútnak* (is) nevezték a Tejutat, hasadékos részét pedig (a kozmikus anyának azt a testrészét, amelyet nemcsak ő, hanem halandó megtestesülései is a legjobban forgatnak a vágyott pillanatokban) *Tündérkertnek*, *Tündérek fordulójának*, *Tündérek táncának*. (NB. a Tejút forgása a látóhatár mentén a legszembetűnőbb.) A „hasadék” legfényesebb csillagának, a Skorpió csillagzat vörös Antaresének *Szépaszson* volt a magyar neve, mégpedig annak a *Szépaszsony* nevű, felemás hiedelmi alaknak a nyomán, akiről azt tartották eleink, hogy bubájával a férfiakat „erdős hasadékába” csalja, s azok e kalandba bele is pusztulnak. (Afrikában ma is tartja magát a hiedelem, hogy a skorpió a női nemi szerv „állata”. A rovar mérges fullánkja ott a csiklót jelképezi, amit a feketék a férfiakra veszélyesnek hisznek. Ezért „metélik körül” Afrikában milliószámra ma is a nőket, azaz metszik ki a csiklójukat. Vö. azzal, hogy a sumer Ninhurszag „Világhegy-Úrmó” ágyékát skorpióíjászok őrzik, a Gilgames-eposzban az alvilág bejáratát skorpióemberek vigyázzák. E skorpiók nyilvánvalóan a tejúthasadék

állatövi csillagképére, a Skorpióra utalnak. Ez az a „ház” az asztrológiai szimbolikában, amelyben évről évre meghal a Nap.)

Az „eltévedés az erdőben” motívumnak a lélek tudati szintjén is van jelentése. (A „lélek bugyrai”, „pokol bugyrai” kifejezések jelzik, hogy a régiek is tudták: a lélek többrétegű, és mélységei „pokoliak” tudnak lenni.) A „rengeteg-erdő” a változás korának válságait is kifejezheti, mégpedig nemre való tekintet nélkül. (A mesében sem csak Jancsi, hanem Jancsi és Juliska téved el az erdőben!) A nőknél a változás talán szembetűnőbb, de a férfiakat jobban megviseli. A „kapuzárasi pánik” mértéke – mennyire ideülő kifejezés ez! – egyénenként változó, de ezen túl a férfinnemmel szembeni hagyományos elvárások és az ebben a korban már felmérhető valós teljesítmények közötti szakadék nagyságával egyenesen arányos a vizsgálatok szerint. A válság, azaz a váltástól – sorsfordulótól! – való félelem, a pánik elaltatását célzó túlhajszolt életmód és velejárói a negyvenes évek végét taposó férfiak közt oly gyakran arató halál legfőbb lélektani oka.

Mindaz, amiről eddig írtam, benne van *Dante Isteni színjátékának* kezdő soraiban:

*„Az emberélet útjának felén
egy nagy sötétlő erdőbe jutottam,
mivel az igaz utat nem lelém.
Ó, szörnyű elbeszélni mi van ottan,
s milyen e sűrű, kúsza vad vadon:
már rá gondolva reszketek legottan.
A halál sem sokkal rosszabb, tudom.
De hogy megértsd a Jót, mit ott találtam,
hallanod kell, mit láttam az úton.”*

POKOL, Első ének: A sötét erdőben

Babits Mihály fordítása

Leszállva az éteri magasságokból, egyúttal kiemelkedve a lélek mélységeiből, a földön járva is találunk értelmet a művelt és a vad természet közti szembeállításban, mégpedig magától értetődő (a művelt jelzőtől értetődő) jelentéssel.

A közfelfogás a törzsi társadalmakat „természeti” népeknek, gyermekeit „vadembereknek” tartja (a jobb indulatúak „romlatlant” értenek vadember alatt), a laikusnak eszébe sem jutna, ami a néprajzkutatásban ma már közhely, hogy a kongói pigmeus, az amazóniai indián vagy az

ausztrál őslakó számára mindennél fontosabb, hogy önmagát mint „kultúrembert” megkülönböztesse a „vad” természettől (az állatoktól) a civilizáltság, kulturáltság – emberi privilégiumok! – jól látható jeleivel. A testén ejtett heges tetoválások, rituális csonkítások, az öltözet praktikusnak éppen nem mondható formái, a különféle alkalmakra fölfestett és felöltött díszek azt célozzák mindenekelőtt, hogy feltűnjön a különbség közte, a civilizált lény és a között az ember között, aki, mint az állat, meztelenül jött a világra, s úgy is távozik innét (*meztelenül*=„mez nélkül”). Ráadásul a primitívnek hitt „vadember” civilizáltsága még szembetűnőbb (őserdei) környezetében, mint a városi dzsungel lakójáé, s valószínűleg civilizáltabb is. Mindenesetre sok szempontból kulturáltabb. Például, ha számunkra áttekinthetetlenül bonyolult rokonsági rendszerét, mitológiájának gazdagságát, tárgyi művészetének jelentésgazdag voltát egyszerre mint absztrakciós fokát nézzük.

A „primitív bennszülött” alighanem épp természethez való közelsége miatt hangsúlyozza attól való elszakadását. Mintha ellenségének tartaná, miközben szimbiózisban él vele, ami nem egészen pontos kifejezés, lévén, hogy – ha mértékkel is – csak elvesz tőle, adni nem kell cserébe. Az „igazán” civilizált népek gyermekei a természettel szemben még ellenségesebbek. Elég, ha csak a megállíthatatlan természetpusztításra utalok, amire a ma már nem vállalt, de nem is oly rég még fenn harsogott jelszavak buzdítottak: „legyőzzük a természetet”, „feltörjük a szűzföldeket”, „paradicsomot varázsolunk az őserdők helyére”. Ma már tudjuk – sajnos, csak kevesen -, hogy ez a jelszó hová vezetett. Soha olyan időszerű, mint ma, nem volt e szólás: „(Az ember) maga alatt vágja a fát.” Mint a mondabeli Erüszikthón, aki azzal vétkezett a természet, valójában önmaga ellen, hogy a Földistennő szent ligetének fáit kivágta, mivel építendő palotájához nem volt elegendő fája. Büntetésül a tölgyek istennője, maga a világfaanya, azzal sújtotta, hogy soha ne tudjon betelni semmivel, az örökös éhség végül önmaga fölfalására kényszerítse. Az emberiség sorsa ez.

És mily tipikus! Az agresszor vádol agresszióval:

*„Mint az őrült, ki letépte láncát,
Vágtatott a Tisza a rónán át,
Zúgva, bőgve törte át a gátot,
El akarta nyelni a világot!”*

Petőfi Sándor: A Tisza

Árulkodó sorok ezek. A szabadság költője leláncolni való örültnek nézi a Tiszát, holott a folyószabályozó lobby készült épp felrakni rá azokat, s úgy beszél, mintha a természet, és nem az ember akarná elnyelni a világot.

A nyelv nemcsak ily armageddoni látomások formájában világítja meg tetteink lélektani, történeti hátterét. Sokat elárul eleinknek a természet iránti felemás érzéseiről az „erdő” jelentésű szavak etimológiája a különböző „civilizált” nyelvekben.

Nézzünk körül először a hazai tájon! *Erdő* szavunk az *ered* igéből alakult ki az -ő melléknévi igenévképzővel. Az *ered* alapszó s ősi örökség a finnugor korból. Az *erdő* jelentése a *Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* szerint „az *ered* alapszónak ‚sarjad’ jelentéséből érthető. Eleinte a vágás után vagy a vágásból felnövekedő, sarjadzó, fiatal erdőnek volt a neve, s később vált általánosabb jelentésűvé, feltehetőleg azzal összefüggésben, hogy a vad eredeti ‚erdő’ jelentése elavult. Hasonló módon keletkezett az *eresztvény* ‚erdő’ jelentése is”.

Vad szavunk szintén ősi örökség az ugor, esetleg a finnugor korból. Első felbukkanása (*wodasu*) „vadas”, „vadas hely” értelemben ugyanabból az évből való, mint az *erdőé* (1138). Az *erdő* és a *vadon* szavak korai együttes használata a fentebb írtakkal egybehangzóan több dolgot is jelenthet. Egyfelől azt, hogy eleink szláv szomszédaihoz hasonlóan alighanem már a honfoglalás előtt is erdőművelő („erdőeresztő”, azaz -ültető) vagyis civilizált népnek tekintették magukat (vö. orosz *dikij*=„vad”, *lesz*=„erdő”). Ez azt is jelentheti, hogy a „halszagú rokonsággal” ellentétben már jóval azelőtt „kijöttek a vadonból”, hogy lóhátra ültek volna. Ebben az összefüggésben a *vad(on)* térben és időben távoli, az embertől (már) idegen világ, az *erdő* viszont barátságos hely, ahol eleink otthon érezték magukat. Csak a teljesen (el)vad(ult) ember és az állat érzi magát otthon a *vadonban*, a civilizált embernek ehhez azt *erdővé* kell szelídítenie. A vadállattá visszavedlett emberről szól a *Szarvassá vált fiúk* román kolindája. Népballadáról lévén szó, többretegű jelentésben. A felszínen itt is a civilizáció és az (ös)természet áll szemben egymással:

*„Szarvassá változtak / Ott a nagy erdőben.
És az ő szarvuk /Ajtón be nem térhet,
Csak betér az völgyekbe; /A mi karcsú testünk
Gúnyában nem járhat, / Csak járhat az lombok közt;
Karcsú lábunk nem lép / Tűzhely hamujába,
Csak puha avarba; /A mi szájunk többé
Nem iszik pohárból, / Csak tiszta forrásból.”*

Bartók Béla fordítása

Az utolsó sort sűrűn idézik, és jelszóként is használatos azok körében, akik a „tisza forrást” a nemzeti műveltség alapjának tekintett népművészet metaforájaként fogják fel. Való igaz, a ballada is nosztalgikusan csengő, a természet után vágyódó hangot üt meg, pedig a mű eredeti „mélyjelentése” igen komor. Mint az ógörög, kelta és finnugor párhuzamok valamint *Róbert Graves* és *Zolnay Vilmos* kutatásai alapján bebizonyosodott, a szarvas-válás jelentése halál. Az ember világát elhagyó, a vadonba szarvasként megtérő fiak, akik *csak* tiszta forrásvízzel olthatják szomjukat, az elhunytak lelkét jelképezik, a tiszta forrás a túlvilági Léthe vizet szimbolizálja.

Ebből további következtetés adódik. A régiek mindenütt körkörösnek fogták fel a létezést. Hittek az újjászületésben. Ahogy a nagy égi körhinta sem áll le sohasem, és a természet is megújul évről évre, úgy tér vissza és költözik új testbe – hitték – a halál után bizonyos idővel az eltávozott lélek. A körforgásnak, megújulásnak mind a fa, mind a szarvas alkalmas jelképe, hisz a fa minden évben új lombozatot, a szarvas pedig új ágat, agancskoronát növeszt. Szimbolikus értelemben tehát az erdő nemcsak a halálba, hanem az új életbe is vezető „átmeneti hely”. A „kis, kerek erdő”, a mesebeli rengeteg nyiladéka sem csak befogadja a magot (magzatot), hanem annak világra szülője is egyben, így az *erdő* szóban a mitopoéta számára is benne rejtezik az *eredet*.

Az emberré válás folyamatának döntő fordulatát tréfásan ma is úgy fogalmazzuk meg: „Amikor ősünk lemászott a fáról,...” A tréfa mögött mély igazság húzódik meg: az ember régtől fogva „tudja”, honnét jön, de jellemző rá, hogy az eredet helyének nem a vadont, hanem a „művelt”, barátságos erdőt tekintette. (A *Biblia* szerint Isten, miután megteremtette, egyenesen *kertbe* helyezi az embert, aki „készen” van, vadságát csak meztelensége és ártatlansága jelzi.)

Szabédi László ott fönn, a mennyei könyvtárban biztosan bólogat, ha azt állítom az uráli és altáji nyelvek meg az indogermán nyelvcsalád között ma már (felismert rokonságszerű kapcsolat alapján (ez a bikfanyelv ízű besorolás nem tőlem, hanem a kényszeredetten engedő nyelvészekről származik), hogy *vad*, *vadon* szavunk és az angol *wild*, német *wild* („vad” szavak legalábbis tejtestvérek. A szász eredetű angol *wild* a német *wildre* megy vissza, az pedig az „erdő” jelentésű *der Wald* korán elvált melléknévi alakja.

Jellemzőnek tartom, hogy a múlt század romantikája által felélénkült természetimádatban Nyugat-Európa két „legvadabb” népe, az angol és a német járt az élen. A naturizmus legbuzgóbb apostola ki más is lehetett volna, mint egy meztelenkedő német: *Richard Ungewitter*. A romantika

a vadságot vonzóan, *vadregényesnek* láttatta. Jelszava az volt: „Vissza a természethez!” A vadon alatt persze vagy a múlt immár veszélytelen, hisz járhatatlan őserdeit értette, mint például a görög mitológia Árkádiáját, melyet szelíd, bukolikus bájú helynek írt le, holott a „valóságban” (és a valóságban is) épp vadságáról volt nevezetes, vagy pedig az angol kertek művadonját, mindenesetre olyan nyugat-európai erdős tájat, amelyben veszélyes vad: medve, farkas, bölény vagy hiúz legfeljebb szellemalakban kísértett.

Én nem fognám ugyan a romantikára, hogy a „vadul” hangzó *Wald* szót „erdő” jelentésben ez a mozgalom tartotta volna fenn a németiség körében, de azért, ha a nyelvet a kultúra alapjának tekintjük, akkor el kellene feled(tet)nünk olyan néplélekre vonatkozó, alapvető téveszméket, melyek szerint a magyar romantikus barbár – mondjuk – a némethez vagy az angolhoz képest.

Nagy-Britanniában az őserdők nagy részét kiirtották a középkor végére. Már az angol romantika mitikus eredetű, középkori hőse, Robin Hood sem ősrendetegben rejtőzködik, hanem Sherwood vadasparkszerű királyi tölgyesében. Közbevetőleg: az angol *wood* („erdő”) szintén szász eredetű szó, és a német *Walddal* közös töről ered; továbbá azzal lep meg minket, hogy kivágott, holt, tüzelőnek vagy szerszámnak, bútornak való „fát” is jelent (az „élőfa” angolul *tree*). Ez önmagában véve logikusan hangzik (a haszonfát erdőlésből nyerjük), és nem is egyedülálló eset, hisz így van ez más indogermán nyelvekben is, például a franciában (*bois*=„kisebb erdő”, „hasábfá”, *arbre*=„élőfa”). Másfelől viszont jelentőségteljes kétértelműséget hordoz, mivel az erdőt a holt állapot fogalmához társítja, s ezzel az erdőhöz kapcsolódó ősi hiedelmek emlékét őrzi.

A briteknek tehát, mivel birkáik kedvéért már a középkorban „korszerűsítették” szigeteik növénytakaróját, romantikáért (egy jó kis „vadulásért”) és hajónak való fáért a gyarmatokra kellett menniük. Mindkettőt meglették Észak-Amerika „csak” indiánok lakta ősrendetegeiben (az indiánok a „vaduláshoz” még kapóra is jöttek). A modern amerikai civilizáció viszonylagos fiatalágát jelzi, hogy az Újvilágban még átélhető ma is az ősi érzés, s ez tetten érhető a nyelvben: a jenki, ha kimegy a természetbe, még ősvadonban járhat (a *wilderness*ben), és „vadélet” (*wildlife*) az a kissé reklámízű meghatározása annak, amit ott keres (ne igazi ősvadont képzeljünk el persze, hanem gondosan „parkosított” ősrendetegeket.)

Van azonban az angolnak egy másik szava is az erdőre: a *forest*. Ez is mély értelmű, az eredeti jelentésre utaló meghatározás. A *forest* (és a

francia *forét*, olasz *foresta*) a latin *foris* („kívül”, „ajtó”, „ajtónyílás”) származéka. Min van kívül az erdő? – kérdezhetnők. Az emberlakta, ember művelte területeken. És az ajtó hogy kerül ide? A válasz (ahogy fentebb írtam): jelképes értelemben a másvilágra (a halottak, az állat alakban élő ősök világába) az út az erdőn mint egy ajtón, kapun át vezet.

A mi *kies*, *kietlen* jelzőinket a nyelvészek bizonytalan eredetűeknek vélik. Az etimológiai szótár vonatkozó szócikkének szerzője például hipotetikusán a kék szavunkból származtatja őket, de maga is hangot ad kétségeinek, mondván, egy másik feltevés szerint a *ki*, *kinn*, *kívül* határozószók családjába tartoznak, bár ezt még kevésbé tartja valószínűnek. Nem értem, miért. Mind *kies*, mind *kietlen* szavunk a „falakon kívüli világ”, a természeti táj jelzője, s aszerint, hogy viruló vagy puszta vidékről van szó, nevezik (nevezték) azt *kiesnek* vagy *kietlennek*.

A *forest* (*forét*, *foresta* stb.) nem is „erdőt”, inkább „vadont” jelent. A latin *foris* ugyanis közös töről ered a „vad” jelentésű *ferox*, *ferus* szavakkal (vö. angol *fierce*, *ferocious*, francia *féroce*, olasz *feroce*), amit tovább színez, hogy a latinok az erdők urának – *Silvanus* néven – Marsot, a vad pásztor- és hadistent tették meg, akinek vadságát Pánéhoz, az enigmatikus erdei istenségéhez hasonlították. (A hagyomány szerint a segítségül hívott Pán ordítása keltett páni félelmet, pánikot a görögök ellenségeiben Marathonnál, és futamította meg őket.)

Hogy teljes legyen a kép a *Silvanus* név a *silva*=„erdő”, „vadon” jelzői formája („Erdei”, „Vad”), és ami – ismét csak az ember erdővel (a természettel) kapcsolatos vegyes érzelmeit jelző – átvitt értelemben „sokaságot”, „bőséget” jelent azon az alapon, hogy az erdőben sok a fa (vö. magyar *rengeteg*; vagy hogy egy igen távoli példát említsek, a kínai *daxue*=„egyetem” szó szerint azt jelenti: „ecsetek erdeje”, vagyis egy olyan helyet, ahol számtalan ecset rója a papíroson az írásjeleket. Még egy zárójeles megjegyzés: a magyarban a sokaság, végtelenség jelzésére a *tenger* szó járta egykor. Lásd *búzatenger*, *tengernyi sokaság*. Ez a szó eredetileg „tengert” nem is látott népünk körében, csakúgy, mint a mongol, türk népeknél a rokon értelmű és hangzású *tengri*, a „végtelent”, a megszámlálhatatlan csillagú „ eget”, átvitt értelemben az „Istent” jelentette. Vö. kínai *tien* = „ég”, „isten”, sumer *dingir*-„csillag”, „isten”.)

A *silva* szóból képezték a latinok „vad” jelzőik egyikét (*silvester*, *silvaticus*=„vad”, „erdei növény, állat”). Rokon hangzású vele a dühöngő „vadságot” jelző *saevus*, mely a *silvaticus* torzulásával keletkezett középkori

latin *salvaticusszal* egyetemben a „vad” jelentésű olasz (*salvaggio*), francia (*sauvage*), angol (*savage*) stb. szavak forrása volt.

Szimbolikus értelemben a *sűrű, sötét rengeteg* (a „fekete erdő”) valóban a vadsággal párosult Káosz jelképes tere, szemben a *világos irtással*, amit az ember művel a maga rendje szerint. Hogyan is határozza meg az isteni Világossággal (Igazsággal, Jósággal) szemben álló sötét erők (Hamisság, ördögi Gonoszság) helyét a pogány és keresztény misztika? *Külső sötétségnek* nevezi! Külső sötétség az a hely, ahol a csillagvallások Saturnusa, a keresztények ördögéhez modellt álló antik planétaisten járja köreit, s ahová Krisztus az Utolsó ítélet alkalmával veti a kárhozottak lelkeit.

Persze, van a pokolnak, a pokol tornácának más metaforája is. Például a fentebb emlegetett tenger. Neptunus viharos, sötét, mély tengere, amit a mitikus képzelet a Szaturnusz bolygó körén túlra helyezett (ez a mesebeli „fekete tenger”, „óperenciás tenger”), nemcsak az antik mitológia, hanem a finnugor hiedelemvilág tanúsága szerint is. E hagyomány szellemében kapta a múlt században felfedezett Neptun bolygó épp a tengeristen után a nevét.

A „sokaság”, akárcsak az erdő esetében, a tengerre vonatkoztatva is kétértelmű. Mert egyfelől mindkettő a kiapadhatatlan bőség szinonimája volt, másfelől azonban a tenger és az erdő nagyságukhoz, bőségükhöz mérten leküzdhetetlen veszélyekben is bővelkedtek, épp ezért lettek a legyőzhetetlen halál jelképei. Másképp fogalmazva: minden, ami él, meghal; a holtak megszámlálhatatlanul sokan vannak, míg az élők kevesen (voltak egykor). A római alvilág ura Pluto volt, akinek neve görögül „Bőséget” jelentett (*Plutosz*), mivel – úgymond – neki van a legtöbb alattvalója. Plutosznak nevezték Dionüszoszt, a bőségszarut tartó meghaló vegetációs istent. (Az „arat a halál” szólás is csak egy alapvetően földművelésből élő társadalomban keletkezhetett, amelyben a gabona learatása a gabonaisten halálát jelentette, egyszersmint az ember számára bőséget.)

A Káosz és a Rend, a vad (tulajdonképpen csak ismeretlen) természet és a szelíd civilizáció ellentéte az „ismert”, „megszokott” jelző a „szelíd” helyett helytállóbb lenne – úgy tűnik – a mi erdőről alkotott, és nyelvünkben tükröződő képzeletünk meghatározó eleme. S mintha az erdőről, általában pedig a természetről alkotott felfogásunk civilizáltságunk régiségével arányosan változna (ezúttal viszont inkább a kulturáltság szó illene ide). Erre példa a történelem legrégebb, folyamatában is töretlen nagy műveltsége, a kínai kultúra, melynek a természettel való és épp régiségével magyarázható sajátos kapcsolata különösen szembetűnik tájképfestészetében és természet átalakító „tájköltészetében”.

Régi kínai traktátusok a tájképet (kínaiul „hegy-víz” képet) tekintették a festészet legmagasabb rendű műfajának. Középkori szerzők a festészet 13 témája közül a hegy és a víz megfestését sorolták az első helyre. A tájképeknek a növényzet és a levegő is témája persze, hiszen a kínai filozófia szerint a tájkép a hegy és a növényzet, valamint a víz és a levegő (szél) statikus illetve dinamikus elemeinek harmóniában feloldódó ellentétét kell hogy kifejezze a levegőtávtal segítségével. A hegy, víz, levegő hármasa a taoista-buddhista szemlélet szimbólumrendszerének alapja, a fa (életfa, viládfa) pedig ennek vertikális hordozója.

Kínában a festők ecsetjére méltónak talált hegy rendszerint fákkal benőtt, különös alakú sziklát jelent, melyről vízesés zúdul alá, vagy vízből emelkedik ki. A nagy festői témák, a festői tájak főleg Dél-Kínában találhatóak, ahol a vidék bővelkedik sajátosan erodált, másutt sehol sem látható, furcsa geológiai képződményekben – ilyenek például Guangxi tartományban, a Li folyó partján sorakozó erdő borította cukorsüvegek, melyeket a világ egyik csodájaként emlegetnek –, s ahol a szubtrópusi klíma okán a levegő örökösen párás, ecsetre kívánczó fátyolos távtal ad mindennek.

A Tao szerint mindennek a természet a mértéke. Ezért nemcsak tárgya a művészetnek, hanem a mondanivaló hordozója is. A festett tájban eltörpül az ember alkotta világ és maga az ember. A kínai festők akkor is természeti képekbe: virágok, madarak, fa és szikla, erdők, hegyek és vízesések együttesébe burkolják mondanivalójukat, ha az emberről kívánnak szólni. A kívánatos emberi tulajdonságokat, értékeket például a fák tolmácsolják (a bambusz rugalmassága, a fenyő szívóssága, a ciprus hosszú élettartama stb.). Az igazi, nagy távtalú tájképeken – ha egyáltalán ábrázolják – eltörpül, szinte elvész az ember, ami kicsinységünket hirdeti a mindenséghez képest, megváltoztathatatlan alárendeltségünket a Törvénynek. Ez a felfogás távolinak, idegennek tűnik, de gyökereiben összefonódik a miénkkel. Hogy mást ne mondjak, a kozmikus fa a kínai ember számára is a Tejút jelképe, az viszont a Tao („Út”) égen látható ösvénye.

A kínai is esendő ember, a maga módján szembeszegül ő is a természettel (lázadása, sajna, egyre jobban emlékeztet a miénkre!). Festőik közül csak kevesen zárandokoltak a köztiszteletnek örvendő és festői témának tekintett szent helyekre. Egymás képeit másolják ma is, vagy házi körülmények között állítják elő a kicsinyített (vagyis megszelídített) természetet. Különös alakú kövekből, vízből és fácskából sziklakerteket, tulajdonképpen miniatűr, plasztikus tájképeket alakítanak ki (nemcsak a festők, hanem hivatásos kertművészek is természetesen). A fácskákat az egyedülálló

távol-keleti gyakorlat szerint metszve és gondozva törpének nevelik, s olyan beszédesen viharvert alakúra formálnak, mintha hegytetői magányukban lennének kitéve a viharos szeleknek. A szabadtéri, mégis „műtermi”, szelíd természet éppoly kiváló modellje lehet a tájképfestőknek, mint a „vad” igazi. Kifejezhetik ugyanazt, anélkül, hogy a fáradságos utat meg kellene tennie a művészeknek.

Sziklakertet, *bonszait*, ami magában véve is műalkotás, minden olyan ember a magáénak mondhat, akinek van pénze vagy türelme; ilyent, olyant, kinek mire telik. Ha viszont császárnak született, nem bajlódott holmi kis sziklakerttel, átalakíttatja maga körül a természetet, az egész panorámát olyanná varázsolja, hogy palotája ablakából kitekintve szolgáljon gyönyörűségére. Túl ezen, a császári „kertek” lakója érezhette, hogy ő, az ember nemcsak a világ-természet része, nemcsak harmadik „potencia” rangban az Ég és a Föld után, hanem mint a Menny Fia, a természetátalakítás aktusával ő maga is részt vett a teremtésben.

Hangcsou (Hangzou) egykori főváros vagy a Peking (Beijing) tőzsomszédságában épült nyári palota körül kialakított látkép a hatalmas mesterséges tóval, a tóban szigetekkel és a rajta átívelő hidakkal, a kitermelt földből emelt mesterséges hegyekkel, a szigeteken épített pavilonokkal, a hegyeken pedig pagodákkal ezt az érzést sugallja.

Valóságos táj költészet ez, melynek produktumai mellett eltörpülnek az európai uralkodók parkjai. Ám nemcsak eltörpülnek, céljaikban is különböznek. Ezek ugyanis hivalkodó bizonykodásai annak az akaratnak, mely hangsúlyozza a természettől mindenáron való különbözőséget. Gondoljunk csak Versailles mértani rendjére. Hasonlítsuk össze a francia kertek természetellenes formákra nyírt puszpángsövényeit a bonszai-kertek mégoly kicsi, de természetesnek ható fácskáival (hogy az európai ízlésű „természetes” elefánt, zsiráf, tehén és más állat alakjára nyírt bokrokról ne is beszéljek). De hol van akár az angol kert is műromjaival természetességben a kínai tájköltészettől, s hol van a legtöbb „szabad” hazai erdő, melynek fái úgy sorakoznak útjaink két oldalán, mint a kopasz fejbe ültetett haj vagy a kefe szőrcomói: katonás rendben.

A kínai, ha tájat „költ”, törekszik a természetességre, ugyanakkor műtárgyait sem tagadja el, a Tao szellemében teremtett hegy-víz együttese mégis az eredeti tájba illeszkednek. Hangcsouban vagy a pekingi nyári palota ablakából kinézve eszembe sem jutott, hogy amit látok, az ember keze nyomán jött létre minden részletében (kivéve a távoli hegyeket). Bizonyára óriási környezetrombolással járt ez, de valami mégis született

helyette. És ha tudomásul is kell vennünk, hogy iszonyú ára van a fejlődésnek – vagy inkább a kényszerű növekedésnek – tanuljunk a régóta „növekvő” kínaiaktól. Teremtsünk valamit az elpusztított természet helyett, ami ha nem is maga a vad természet, de harmóniában van vele. Ja, és a kínaiak nem szemetelnek.

Gyergyószentmiklós, feszület az örmény katolikus templomhoz vezető bejárat előtt

Kabdebó Lóránt

1936

Gyermekkorát Gyöngyösön töltötte, édesapja Kabdebó János a városi közművek mérnöke majd igazgatója volt. Iskoláit Gyöngyösön, Egerben és Miskolcon végezte, az ELTE magyar-történelem szakán 1958-ban végzett, tanított Miskolcon középiskolában, dolgozott a Petőfi Irodalmi Múzeumban, tanszékvezető egyetemi tanár volt a Janus Pannonius Tudományegyetemen, szerkesztette egy cikluson át az Irodalomtörténetet, szerkesztette a miskolci Napjainkat és az Új Holnapot. Professor emeritus, a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának alapító dékánja.

Felesége Dobos Marianne közíró, 2 fia, 5 unokája.

Könyvei: Dayka Gábor költői pályája (1968); Szabó Lőrinc lázadó évtizede (1970); Útkeresés és különbsége (1974); Az összegezés ideje (1980); Versek között (1980); Szabó Lőrinc hévizi versfüzete (1980); Szabó Lőrinc (1985); Lakatos István (1986); Az Újhold költői (1988); „A magyar költészet az én nyelvenem beszél.” A kései Nyugat-líra összegződése Szabó Lőrinc költészetében (1992); Jánosy István (1994); Vers és próza a modernség második hullámában (1996); Szabó Lőrinc pályaképe (2001); Szabó Lőrinc „pere” (2006). „Ritkúl és derül az éjszaka” (Harc az elégiáért) (2006); Rögeszmerend: Turczi István művének tragikus derűje, Bp., Balassi, 2007.; Mesék a költőről: Szabó Lőrinc-tanulmányok, Budapest; Ráció, 2011.; Titkok egy élet/műben (2010).; Centrum és redivivus, Parnasszus Könyvek Magasles sorozat VIII., Budapest, 1012.

Életműinterjúk: Szentkuthy Miklóssal Frivolitások és hitvallások (1988; francia kiadása: La Confession frivole, Autobiographie d'un citoyen du Temps. Páris, 1999, Phébus); Határ Győzővel Életút I–III. (1993–95).

Szövegkiadás: A Szabó Lőrinc-életmű kiadásának irányítósa, szervezése, sajtó alá rendezése, A Szabó Lőrinc-életmű kiadásának irányítósa, szervezése, sajtó alá rendezése a Magvető, az a Csokonai kiadók gondozásában, valamint a Szabó Lőrinc Füzetek sorozat szerkesztése, az Osiris Klasszikusok

8 kötetének irányítása és a kritikai kiadás (krk.szabolorinc.hu weblap) szerkesztése.

Róla: Buda Attila: Kabdebó Lóránt bibliográfia, Kabdebó Lóránt köszöntése (2001).

Díjak, kitüntetések: Miskolc Város Irodalmi Díja (1969), a Mikes Kelemen Kör Díja (Hollandia, 1983), Miskolc Városért Emlékplakett (1986), Szabó Lőrinc-díj (1989), Bölöni-díj (1990), Iskolateremtő Mestertanár (1997), Herman Ottó-díj (1998), Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztje (1998), Miskolci Egyetem Signum Aureum Universitatis kitüntetése (1999), Bölcsészettudományi Karért (2001). Pro Urbe Miskolc (2006), Toldy Ferencz-díj (2008), József Attila-díj (2012).

In memoriam Barcsay Jenő

Meghalt Barcsay Jenő. Azon kevesek egyike, akinek műveit túl hazája határain is ismerik. A huszadik századi magyar festészet nagy személyisége. A gyász megrendítő és felemelő idején hadd idézzem fel az ember emléket, akit közletről is ismerhettem. Nemcsak azért, mert rokoni szálak fűztek hozzá, de még inkább, mert több interjúban sikerült élete fontos mozzanatait az utókor számára megörökítenem. Nemcsak a nagy művész emléket, de egy egyszerű élet példázatát is felidézhetem.

E században, amelynek épp a kezdetén született, annyi történelmi felfordulás során oly veszendő lett az ember, oly különböző sorsok alakultak. Viszonyításul említem: egyazon évben született a költő Szabó Lőrincsel és a prózaíró Márai Sándorral. Barcsay Jenő életútja is sok megpróbáltatással teljes, hiszen ifjúságában el kellett hagynia erdélyi szülőföldjét és művészete igazát is egy életen keresztül kellett bizonyítania. Konok következetességgel. A mellözöttségben éppúgy, mint a diadal éveiben. Ebben a vészekkel terhes században éppen ezért Barcsay Jenő újra és újra, minden beszélgetésben arra figyelmeztetett, milyen értéket jelent maga az emberi élet. Láttam indulatosnak, amikor azokról került szó, akik nyeglén, cinikusan beszélnek más emberekről. Meg az emberek közösségéről, a hazáról. A »kicsi hazáról«, ahogy – erdélyi-es szóhasználattal – mondani szokta. Mert az alkotó, akinek Művészeti

anatómiáját az egész világon ismerik, tanítják – legfontosabb feladatának a magyarság szolgálatát tartotta.

Világhír? Minden viszonylagos. De szemtanúja voltam, amikor barátja, Amerigo Tot – azaz Tóth Imre, a szintén világhírű szobrász – váratlanul becsengetett a szentendrei nyári lak ajtaján, magával hozva egy fiatal olasz kollegáját, mert az személyesen is szerette volna megismerni az Anatómia világhírű szerzőjét. Vagy: Magyarországon járt New Yorkban élő költőbarátom, Baránszky László, aki művészettörténészként Panofsky professzor kedvelt tanítványa volt. Életem legszebb napjai között tartom számon azt a hétfő délelőttöt, amikor egyedül a vendég tiszteletére nyitotta ki a mester a szünetnapon szentendrei múzeum-gyűjteményét. A világ nagy múzeumaiban otthonos műértő félszavakkal úgy tudta jellemezni a kései Barcsay-képek megoldásait, amelyből kitűnt: mennyire korszerűek azok, illeszkednek a világ legújabb festészeti törekvéseihez. Nem kinyilatkoztatások hangzottak el, hanem feszes, tárgyyszerű párbeszéd zajlott. Szellemi magasfeszültség vibrált.

Szemtanúja voltam, ahogy műveinek kései sorozata hosszas vívódások után, a betegség árnyékának leküzdésével megszületett. Minden darabja szinte személyes ismerősöm. Hányszor festett át, egyik napról a másikra már kész képet: mert majd tíz év múlva nem akar szégyenkezni. Százados életre készült, édesanyja százkét évet ért meg. Nyolcvanhárom éves korában váratlanul súlyos műtét után három nappal már felülve, székében fogadott és a beszűrődő, a bútorokon tükröződő fények festői értékéről beszélt. A még megfestésre váró problémákról. Ott mondta a műtétben részt vevő egyik orvos: nagyon jó »együtt dolgozni« az olyan beteggel, aki élni akar, mielőbb meg akar gyógyulni. Mert célja van – válaszolta a mester. Illetőleg sajátos, pontos megfogalmazásával: mert még vannak festői problémái.

Amikor pedig már egyre nehezebben tudott dolgozni, gobelineket tervezett és végig kísérte figyelmével készülésüket. Vele ünnepelhettük – mint régebben mozaikjainak – most gobelinjeinek elkészültét. A magyar művészet nagy nyeresége lett egy-egy megvalósult monumentális terve. Az emberi mértékű nagyság ünnepi pillanata. Úgy tudott elvonatkoztatni, hogy az mindig visszavetült az emberre. Az átélt tragikus feszültségeket anyagszerűen festői problémává tudta átlényegíteni: rólunk szólóvá és ezáltal hozánk szólóvá tette műveit.

Ha nála voltam, amíg őt hallgattam, körben képei is beszéltek hozzám. A gyakori találkozás velük nem halványította, éppen hogy gazdagította világlukát. Közben pontos, szép, szabályos magyarsággal formázott

szenvedélyes mondataira figyeltem. A társalgásban a mindennapi témáknak is távlatot tudott adni. Ezzel becsülte meg vendégeit. A szigorú pontossággal. Mint ahogy a képei néztek közben a falakról. Úgy tartotta: a mondatok, mint a képek – műalkotások. Hogy szenvedett utolsó találkozásunkkor, amikor a hangalak megbicsaklott, nem szolgálhatta már tökéletesen a szándékot. Még búcsúzóul – amikor mondtam, Londonba megyek, Határ Győzővel emlékező interjút készíteni – üdvözölte a távoli költőt, mert rendes volt, mielőtt elment, felkereste őt és elköszönt. Aztán elhallgatott.

Most már csak a képek beszélnek. Szerencsére marad mondandójuk. Gondolom: századokra.

Magyarörmények

Mint a Kárpát-medence: a Kaukázus vidéke. Régi dicsőségre emlékező kis népek. Sokszor egymás ellen is fordulók. Ami közös: nagy népek támadásaival szemben az európai kultúrát védelmezők. Örményország volt a világon az első állam, ahol a negyedik század első éveiben a kereszténység államvallássá válhatott, megelőzve Nagy Konstantin döntését a római birodalomban.

Bárha ma ismét önálló államként létezik Örményország, mégis az örmények számbelileg nagyobb része a határokon túl él, szomszéd népek fennhatósága alatt és kint a nagyvilágban, a diaszporában. Ennek egyik hullámként érkeztek az erdélyi fejedelemségbe a tizenhetedik században a Krim félszigeten és Moldván át azok az örmények, akik ma magyarörménynek tartják magukat. Az egyébként nem nagyhírű Apafi Mihály fejedelem telepítette le őket az erdélyi tatárjárás után felégetett városokban. Az ezerhatszázados évek végén, illetőleg az ezerhétszázados elején két barokk város épült Európában „közövel-vonalzóval”, az egyik az elpusztított Szamosújvár helyén, a másik kicsit később a Finn öböl mocsarain, a Néva torkolatában egy nagyratörő cár lélegzetvételeként, Szentpétervár. Nagy Pétert a történelem kiemelkedő személyiségként tartja számon, hol szentként, hol örült zsarnokként, feljegyezve, hogy az új város építése a finnek jó részének pusztulását okozta. Egy tény: Szentpétervár utat nyitott az oroszoknak Európába, egy sokfelől veszélyeztetett országból ezen a kibelégzésen keresztül válhatott Oroszország birodalommá. Előtte hol a lengyelek, hol a tatárok jártak náluk ki-be, le-s-fel országszerte tova; Péter új

fővárosa az európai nagyvárosok egyikeként biztosította a kontinens vérkeringésében való részvételüket.

Apafi Mihályról ugyanezt nem mondhatja el a történetírás. Mégis kellett valami legyen ebben a korábban nem is főnemes emberben, ami ha nem is személyiségének, de munkálkodásának eredményét maradandóvá tette. A török nevezte ki fejedelemmé, élete vége felé már a Habsburgok felügyeletét kellett elismernie, amikor közben önálló fejedelem lehetett volna, felesége és kancellárja uralkodtak helyette, – de ő mégis néhányszor, szinte anonim módon beleszólt országa sorsába. Mert kérdezem, miért pont őt tették meg a törökök a krími rabságból hazatérő magyarok közül fejedelemnek a kevély és nagyravágyó, de kegyvesztett II. Rákóczy György, vagy a fejedelemségre törekvő fővezér, szintén krími fogoly Kemény János ellenében? Azt mondják, jól bánt az embereivel, és gondjukat viselte, segített lelküknek elviselni a rabságot. Aztán feljegyezték, hogy a tatárok által elpusztított korábbi főváros, Gyulafehérvár helyett Nagyenyedre telepítette a Bethlen Gábor alapította főiskolát; majd pedig amikor Sárospatakról kiűzték a református iskolát, azt Gyulafehérvárra mentette. És amiért a magyarörmények *bölcs* fejedelemként emlegetik: letelepítette a menedéket keresőket, a szász városok mellé társítva az örmény polgárok megteremtette városokat. Lehet, hogy ironikusan címezi Jókai az Apafi-korában játszódó regényét, de valahogy mégiscsak az marad a nemzeti tudatban ez az időszak: *Erdély aranykora*. Gyerekkoromban olvastam a regényt, azóta izgat a címbe rejtett paradoxon.

De volt nekem, mint diáknak és mint kezdő tanárnak is egy kollegám, egy időben bűnrossz, gyengekező igazgatóm, aki azt mondogatta: mi lenne a diákokkal, ha csak kiváló és színvonalat tartó-követelő tanárok tanítanának. Kellenek olyan órák is, amin pihenhetnek a diákok. Én például a Szabó Lőrinc-monográfiám első kötetét (ez lett a kandidátusi értekezésem is) az ő nyugalmat tartó „uralma” alatt készíthettem el. Lehet, hogy Apafi is imígyen volt „bölc” uralkodó?

Meg még egy meggondolkoztató magyarázat – az iskola teremtőről. A londoni Tower egyik termében, ahol megölték az akkor már fogoly, egész életében alig-király VI. Henriket, a cambridgei Eton College és King’s College mindenkori diákjai halála napján évente tisztelgő látogatást tesznek, gyertyát gyújtanak, és ahol elvázott liliomot és rózsát hintonak emlékeztére. Mert ez az árnyékkirály volt olyan hatalmas intellektusú személyiség, hogy megalapítsa az angol kultúra egyik nemzetközi elismertségű felnevelő otthonát. Shakespeare háromrészes drámája, és ellenében a világ

egyik legfontosabb tudományos műhelyének ötödfél évszázados története. Mindkettő impozáns alkotás.

Erdély aranykora? Az örmények letelepítése után valóban elkezdődik valami, – nevezzük Erdély svájciságának? – ami egy sajátos kultúrát alakított évszázadokon át. Kós Károly monográfiája rögzíti szellemiségét, művészetének egyediségét, és Bánffy Miklós regénytrilógiája írja le darabokra szaggattatását.

*

A magyarörmények több mint három évszázad alatt úgy váltak magyarrá, hogy származásuk öntudatát megtartották: a befogadó nemzet legjobb polgáraivá igyekeztek válni, minden sorsdöntő és minden békés időszakban egyaránt. Csak megjegyzésként: az aradi tizenhárom között két örmény tábornok is volt; Kiss Ernő és Lázár Vilmos. Nyelvüket az évszázadok során azonosították a befogadó nemzetével, de vallásukat megtartották. Van erre is példa a nagyvilágban: az írek az „ellenség” rájuk kényszerített nyelvén lettek világhírűek, nem egy Nöbel-díjas író adva az angol-nyelvű világirodalomnak. De katolikus vallásukat mindmostanáig tartják. Az örmények legfeljebb „unitussá” váltak, az európai katolicizmushoz csatlakoztak kialakítva a maguk *örmény katolikus egyházát*. Ahhoz, a római pápát elismerő egyházi szervezethez tartoznak (és itt most már személyesre fordítom a szót: tartozunk), amelynek Velence egyik szigetén egyeteme is van, és Bécsben kolostora.

*

A Kabdebók neve feltűnik Szamosújvár régebbi, úgynevezett Salamon-templomának donátorai között. A név: ragadványnév, a moldvai átkelés emléke: románul „ökörféjet” jelent (latinul: caput bovis). *Jeszaján* lehetett örmény őseink neve, annak tükörfordítása ragadt meg az új hazában is. Nagypám Vasasszentiványt volt jegyző, ott élt a családi birtokon. Apám bátyja, Kabdebó Gerő Trianon után is otthon maradt, 1940-től a magyar időben főszolgabíró lett. A Cegei tó partján szomszédja volt az író Wass Albertnek, özvegye a háború után is sokáig levelezett az Amerikába szakadt szomszédoddal. Apám harminchat hónap frontszolgálat után Budapesten szerzett mérnöki diplomát, és mind ő, mind unokatestvére, a festő Barcsay Jenő Magyarországra települtek. Apám vidékre vágyott, ahol erdők és hegyek között élhet, a Szamosújvárról Gyöngyösre költözött latintanárnagybátyja szerzett a városi közműveknél állást a számára. A Mátra víz- és villanyellátása az ő nevéhez fűződik. Olyan állást keresett, amelyik állandó lakhelyet biztosít a számára. De a „szocializmus” a várost is megmozgatta.

Az évszázados városi polgári közösségeket szétrobbantotta: a város mérnökét másik városokba, előbb Egerbe, majd Miskolcra helyezték. Így kerültem én magam is most már ötvenegy éve Miskolcra, ahol egy évtizedig középiskolában tanítottam, évtizedeken át irodalmi folyóiratok szerkesztésében vettem részt (Napjaink, Új Holnap), majd visszahívtak, szervezzem meg a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karát, ennek lettem első dékánja. Jelenleg az MTA által támogatott Szabó Lőrinc Kutatóhelyet irányítom, célunk az egyik legnagyobb magyar klasszikus beemelése a nemzeti irodalom kánonjába, életműve teljességének publikálása.

Erről jut eszembe, a talpasi Kabdebó család egyik tagjának az Üllői úton a Nagyvárad térnél van emléktáblája, Budapest főépítésze volt a régebbi századfordulón, neki köszönhetjük a főváros arculatát. Lakásában pedig többször megfordult egy gyermek, akit az 1956-os forradalom tovább sodort nyugatra, láttam az ő teremtését is, Dublin közelében: a Maynooth University könyvtárasaként ő építtette meg és rendezte be a II. János-Pál pápáról elnevezett újabb könyvtár-csodát. Hívták haza, az Akadémia akkor elárvult igazgatói székébe. Jött is volna boldogan, de fiatal felesége, az ír nemzeti filharmonikus zenekar neves hegedűse nem hagyhatta el hivatását. A kisváros temetője mellett vezet az autót, odamutat: tudod, ez is szép temető, már megbarátkoztam vele. Azóta mindketten átestünk egy-egy többeres by-pass műtéten. Telefonon figyeltük egymás vergődését. Úgy látszik tartogat minket az Isten valamire. Tamás azóta a magyar irodalom szerves része lett: Duna-regénye a magyarság megmaradását kíséri a vészek sorában. Az Ő útja Talpas–Baja–Dublin útvonalon vezet vissza haza.

*

1944 őszén a harmadik elemet elkezdve átélhettem az örmény város pusztulását. Gyöngyösön keresztül menekültek a szamosújvári örmények. A háború után nagybátyám, hazafelé jövet, Gyöngyösön halt meg, sokáig ott is volt eltemetve, családja egyik vejük hívására a Dunántultra költözött, özvegye halála után sírjaikat egyesítették. Addig a gyöngyösi katolikus temetőben nyugodott Szamosújvár Trianon előtti utolsó (Minorich Albert) és 1940 utáni első (és egyben utolsó) főszolgabírája. Nemrég öreg kollegám, Miskolc történésze, aki ifjú korában Erdélyben református lelkész volt, átadta egyik hivatalos levelének másolatát, amelyet annak idején nagybátyámnak küldött.

1975-ben feleségemmel, fiaimmal végigjártuk őseim világát. Vasasszentivánra elkísért a szintén magyarörmény Lászlóffy Aladár. A román faluban ő volt a tolmácsunk. Még állt nagyapám háza, az idősebbek

még emlékeztek „Jancsi”-ra, apámra. Szeretettel és tisztelettel beszéltek apámról és a családról. Mutatták, hol nyugszik apám tüdővészben elhunyt öccse, és mondták, hogy fent a dombon, ott vannak a családi síremlékek. Szerintük rendben vannak. Felmentünk. Síralmas látvány fogadott. A sírkövek dülöngéztek, a moha belepte a neveket. Egyszer csak Ali felkiált: mit adsz, ha megtaláltam ősanyád síremlékét!? És ujjá begyével tisztogatja a ledőlts kőbe faragott nevet: Vertán Tekla. Barcsay Jenő nagyanyja, nekem dédanyám.

Visszatértünk után Páskándy Géza kérdezi: és a börtönt láttátok? Persze – felelem – megnéztük Rózsa Sándor sírját is. És kezdem mondani, mi közöm van mindehhez. Hiszen szamosújvári legenda szerint, a késő öregkort megért betyár fejét halála után felküldték a „királynak” – apám is így mondta, a gyöngyösi latintanár is, de még Barcsay Jenő is így tudta; szerintem valamilyen múzeumba legfeljebb. Kovrig doktor, az említett latintanár apósa, nekem dédapám, a nagyhírű tisztiorvos vágta volna le a fejét, hogy el lehessen küldeni. Mire Géza szomorúan-élesen hozzát teszi: mert 1956 után három évig én is ott raboskodtam. A többi hármat a Duna-Deltában.

*

Jártam Szuzdalban, a Volga-Káma könyökben, az ősi szláv város közelében van egy kastély szerű épület, ez volt a későbbi moszkvai nagyfejedelmek ősi fészke. Örmény építészek tervezték. Valóban emlékeztet Örményország épületeinek csodáira. És akkor eljátszottam a gondolattal: hol is lettem én magyarörmény? Ha kilépünk a most-pontokra szakadt időből, és a történelem felett egybeálmodjuk a létezést, akkor már ott laktak a valahai magyarok, ott építettek kastélyt örmény mesteremberek, arra felé verezett el, fagyott meg a közelmúltban egy magyar hadsereg (benne anyai nagybátyámmal) és én most (mármint akkor!) uborkát eszem a modern konferenciaterem étkezőjében. Öreg kollegámmal akkori magyar irodalmi aktualitásokról beszélgetünk. Közben azon gondolkozom: mikor találkozhatott bennem először a magyar az örménnyel? Miért is történhetett mindez? Mi dolgom lehet ezen a világon?

*

Barcsay Jenő halálakor Londonban voltam, akkor készítettük Határ Győzővel később háromkötetesre szaporodott *Életút* című életrajzi visszaemlékezését. A BBC magyar adása megtisztelt azzal, hogy az én nekrológomat olvasta fel. Győző leült a mikroprocesszora mellé, és kijelentette: diktáld, majd én gépelem. Egy élő klasszikusnak gépbe diktálni! Végül elkészült. Bennem mégis utolsó találkozásunk emléke él: a Margit kórházban feküdt,

feleségem, Marica kezébe adta fiaim fényképét. Az egyik motorozott, majd autókkal foglalkozik, a másik tornász volt, majd artista lett, így világot járhatott, a Kaukázusból hozta akkor nemrég ezüst uszkarunkat, Beppót; a kis-kutya még majdnem fekete volt, mert a pejkancák és az ezüstuszkárok feketén születnek. Jenő bácsi csak nézi a képet, majd büszkén simogatni kezdi, és mondogatja, magyarázva húgának, Erzsike néninek: szép örmény fiúk.

Azóta fiaim felnőttek, az egyik szociológus, a másik közgazdász és építész, már ők a szülők, két fiú és két lány unokám felelősséggel gondolkozó szülei. És a lányok, Fifi és Lulu mondják Szabó Lőrinc verseit. Mintha testvérek lennének, pedig unokatestvérek. A nagyobb rutinosan kiáll, járt már a miskolci városháza dísztermében, és a stockholmi Magyar Házban is. A kisebb még csak Bián szerepelt, meg most a Petőfi Irodalmi Múzeumban: segítséget kérően néz a nagyobbra, mit kell ilyenkor tenni. Az meg biztatóan kezdi, szájába adva a sorokat. Hál' Istennek szeretik egymást.

A közönség ezt az egymásba kapaszkodást, a bizalomra válaszoló biztonságot ünnepli. Utóbb majd mindenki ezt emlegeti. Lehet hogy azért lettem, hogy én is erre figyeljek?

Nem múlhat el a világ dicsősége!

(Szamosújvári menekülők Gyöngyösön)

Szamosújvár és Gyöngyös? A Partium béli magyarörmény főváros és egy Trianon után hirtelen kedvelté váló hegyvidék kifejlődésének szertesugárzó kiinduló pontja. Múlt és jövő. Két világ. Személyes okokból bennem mégis összekapcsolódtak. Véletlen találkozások? Avagy a véletlenek mögött a sors munkál – játszik velünk emberekkel? Én inkább azt mondom: az isteni előrelátás vezeti lépteinket. Apám Magyarországon is Erdélyben gondolkozott. Ott akart élni, ahol erdők és hegyek lélegzenek, és ha már egyszer el kellett hagynia otthonát, családját, nem akart még egyszer helyet változtatni. Városnál vállalt munkát, mert egy várost nem lehet áthelyezni (a kommunizmus ezt a „csodát” is kitalálta, így költöztünk majd tovább, de ez egy másik történet lehet). Így került Gyöngyösre, itt nősült, ide születtem én is. Jó volt itt élni. Ha író lennék, ezt a várost írnam le. Ki tudja, ha marad időm, egyszer talán még ebből is lehet valami.

Gyöngyös és Szamosújvár? Egy ideig a gyöngyösi római katolikus temetőben nyugodott Szamosújvár utolsó és első magyar főszolgabírája.

A történelem ilyen paradoxonokban mutatkozik meg. Gyöngyösön, mivel halott rokonunk nem nyugodott, az egyetlen sír, amelyet Halottak Napján felkerestünk: Minorich Albertnek – ha jól emlékszem – márvány síremléke volt. Trianon után elhagyta Erdélyt, és tüdőbaját a mátraházi szanatóriumban gyógyíttatta. Itt is halt meg. Lányai évente meglátogatták a sírját. Én egyikükre pontosan emlékszem, nagy, magas termetű hölgy volt. Apám ilyenkor zsebóráját minden évben elővette, és a láncsal mérte, mennyit dőlt a síremlék az elmúlt év során. Egy közeli fa, vagy bokor fenyegette. Végül is minden évben megnyugtatóan zárult a szemlénk. Jól emlékszem az ismétlődő jelenetekre, mert ebbe a műveletbe én magam is belefolytam, talán első és egyetlen eset, amelyben apa és fia összehangolódtak egy közös „műszaki” jellegű munka során. Apámat mindig tiszteltem, tetteit nagyra tartom ma is, de bölcsész lelkületem másfajta álmódosítások felé vonta figyelmemet.

Nagybátyám, Kabdebó Gerő lett több évtizedes megszakítással, a visszatérő magyar világban Minorich Albert utóda. És ezzel magára vette végzetét is. A Cegei tó partján lakott, birtoka szomszédos volt Wass Albertével és a Blomberg baronesszekével. A háború végén, mint magyar tisztségviselőnek neki is menekülnie kellett, Ausztrián át Ulmig jutott családjával, onnan már betegen érkezett vissza, apám, mint a városi közművek igazgatója fogadta be, és a vízműnél alkalmazta. Nem sokáig, vesebaja elhatalmasodott, a magas vérnyomástól először egyik szemére megvakult, majd nemsokára a gyöngyösi kórházban halt meg. Itt is temettük el. Beosztott munkásként dolgozhatott csak, de mindenkivel szót tudott érteni, munkástársai nagy becsüléssel fogadták maguk közé, szerették Csaba nevű unokáját is. Tiszta szívvel meggyászolták. De halála után felesége és leánya nem maradhatott tovább a vízműveknél („főszolgabíró”, „erdélyi menekült” – akkor nem engedték ezt tovább!), ezért továbbköltöztek másik lányukhoz, Székesfehérvárra. Leszármazottai ma is ott élnek, interneten napi kapcsolatot tartunk. Miután Gerő bácsi felesége, Berta néni (Sófálvi Berta, maga is politikai szereplő a visszatérő Erdélyben, tőlük hallottam még gyermekkoromban az azóta általam is nagy becsben tartott Keresztes-Fischer belügyminiszter nevét) hosszú életkort megérve elhalálozott, Gerő bácsi földi maradványait a család Székesfehérvárra temette át. Családegysítés a temetőben – gyakori huszadik századi sors.

Gyöngyöst és a magyarörmény Szamosújvárt tulajdonképpen Trianon árnyéka kötötte össze. Dr. Papp István fiatalabb éveiben a szamosújvári gimnázium tanára volt. Feleségével, Kovrig Juliska néniével és gyermekeikkel

Erdély elcsatolása után hagyták el otthonukat. Vagonlakókként érkeztek a maradék hazába. Valahai diákja, utóbb Miskolc város neves sebészfőorvosa mesélte: ő borotválta a rettegett és szeretett tanár urat menekült korukban, a vagonban. Pista bácsi végül a gyöngyösi Koháry gimnázium legendás tanáraként élte le életét, és nevelte fel két lányát és két fiát (ötödik gyermeke fiatalon már itt Gyöngyösön halt meg, itt lett eltemetve. Pista bácsiék az ő sírját látogatták, mi átmentünk oda is évente). Gyermekei közül Papp György Bay Zoltán professzor tanítványaként doktorált, és részt vett a háború végeztével a világhírű holdradar kísérletben. Miután a hazai atomkutatás előtt akkor nem nyílt lehetőség, az Egyesült Izzó egész kísérleti felszerelését a szovjetek jóvátétel címén elvitték, professzorával együtt tanársegédje is Amerikába menekült, ott viszonylag fiatalon vakbélműtét során veszítette életét. És ha már hírességekről beszélünk: Juliska néni édesapja Szamosújvár máig megemlegetett tisztifőorvosa volt azidőben, midőn a híres betyár, Rózsa Sándor a ma is létező (de még mennyire létező! Páskándy Géza 1956 után három évet ott szenvedett) szamosújvári börtönben elhalálozott. Fejét talán őrzik valamelyik bűnügyi múzeumban, de apám is, és unokatestvére, Barcsay Jenő, a nagy magyar festőművész is azt a legendát adták tovább nekem, hogy Kovrig doktor, aki nekem dédapám volt, vágta le halála után Rózsa Sándor fejét, hogy a szamosújváriak elküldhessék, mint híres relikviát a királynak.

Pista bácsi Gyöngyösön az úgynevezett Brukner házban bérelt lakást, ide hívta a Műegyetemen frissen diplomázott mérnök unokaöccsét, apámát szerezvén neki állást a városnál. Apám Puky Árpád kedves városi mérnöke lett, a Mátra víz és villamos rendszerének kiépítése az ő nevéhez fűződik. Szomszédok lettünk a házban, ahol harmadik hírességként a debreceni egyetem későbbi professzora, Bán Imre lakott. A három család együtt vészelte át az 1944-es ostromot is. Akkor Hanák Kolos tér 1. volt a címünk. Később Rákosiról, majd a semleges postáról nevezték el, ha jól emlékszem volt Bugát Pál tér is. Most nem tudom, milyen néven kellene keresnem, ha nem találnék oda bekötött szemmel még ma is, 75. évemben.

Papp István tanár úr, Kabdebó János mérnök ha itt lagnak, ugyan merre menekülhetne Szamosújvár nyugatra tartó polgársága? Csakis Gyöngyösön keresztül. És mire emlékezhet egy nyolc éves, harmadik elemibe frissen beiratkozott kisfiú ebből az időből? A szép szőke Blomberg baronesszerekre, akik lovon száguldoztak. Mintha a mesében. Ménesüket ideiglenesen a valahai megyeháza helyén volt méntelepen tartották. Arra emlékszem, hogy érkezésük hírére jöttünk haza a mátrafüredi vízműtől,

oda húzódtunk anyámmal a bombázásoktól félve. Még egy névre emlékszem, Zakariás Rózsika, ő volt az egyik legrangosabb kereskedőház akkori nagyszonya. És emlékszem: a fürdőszoba víztartályában forraltuk a vizet napszámra. A menekülők itt, nálunk tisztálkodtak. Fürödtek. Lovas kocsikkal menekült egy város, a vihar sodorta tovább a valaha a Kaukázusból elüldözött, az erdélyi tatárjárás után 1670 körül Apafi Mihály fejedelem által bölcs belátással letelepített, utóbb kiváló magyar hazafiakká váló örményeket. A bölcs fejedelem okos előrelátása évszázadokra idekötötte a hazáját vesztett népet, Magyarország befogadta őket, és az örmények ezt meghálálták. A magyarok legjobbjai közülük is kerültek. Az aradi tizenháromból kettő magyarörmény tábornoka volt népünk kétségbeesett nagyszerű küzdelmének. Európában a XVII. században két város épült körzövel és vonalzóval: Szentpétervár és Szamosújvár. Két barokk város: a Közép-Európai örmény település és az európaiságra ácsingózó orosz birodalom újdonsült fővárosa. Most meg jöttek a Vörös Hadsereg katonái, és jöttek vissza a gyorsan hozzájuk pártolt románok. Ez elől menekültek a magyarságukhoz ragaszkodó örmény kereskedő polgárok. Egy világ szűnt meg ezáltal. Szétszórattak a világban.

És emlékszem apám egyik, a visszatért Erdélyben állást vállalt kollégájára. Új helyét már elhagyta. Gyöngyösről nemigen akart tovább menekülni. Busa fejével, elkeseredett szorongásával naponta változtatta véleményét. Meneküljünk, jött egyik este, és sorolta érveit. Maradok, mondta másnap, és jöttek újabb érvek. Sokáig vergődött tehetetlenül. Aztán egyszer csak eltűnt. Eltűnt, mint a szamosújváriak, akik magukkal vitték apám maradék ifjúságát.

Epilógusként hadd idézzem a jelenetet, amikor kisebb fiam társaságában az egyik, évtizedekkel előbbi nyáron autónkkal látogatóba vittük nővérehez Barcsay Jenő bácsit. Megálltunk a nagytemplom melletti téren, ahol laktak, Erzsike néni nagy szeretettel fogad mindnyájunkat. Látom, egy hajlott, nehezen mozgó öregasszony távozik a templomból, ősz néni, sötét ruhában. A Blomberg baronessz, mondja Barcsay Erzsike néni. Ő tartja rendben a templomot, és nyelvtanításból él. Megdöbbenem. Eltűnt a tér, tűntek az utazás kellemetlenségei. Már nem gondoltam a zord határőrre, aki könyveim közt „Djula” írásaira vadászott. Épp akkor Illyés Gyulára haragudtak Ceaușescu kopói, hiszen ő ki mert állni az elszakított magyarság védelmében minden időben. Jenő bácsi meg kellően megzavarta az őr kis agyát, magyarázta neki románul, hogy együtt volt fiatal Párizsban nagy szobrászokkal, Brâncuși-sal. Mit tudta az a katona, mit is jelent Európában ez a

név. De a fanariota-korból származó beidegzett tekintélytiszteletével tudta, ez esetben jó lesz vigyázni. Mindezt villámütésre feledtem. Csak álltam ámuldozva, és – valahai kisgyermek – a szőke, lovagló mesehőst láttam. A fényt és a pompát. A Blomberg baronesszt, aki valaha a cegei tó partján lovastól léptetett be nagybátyámék portájára, amint anyámnak sógornője írta levelében. És ahogy Gyöngyösön vágta a ragyogó szőkeségében testvérével. Sic transit gloria mundi.

Vagy mégsem múlik? Amíg mi élünk, akik ismertük azt a világot, addig virtuálisan továbbra is léteznek. És ami érték, talán mégis csak „glóriával átállépi” a pusztulást. Párizsban, a véletlen (?) úgy hozta, hogy egy fél földalatti modern kiállító helyiségben Brâncuși legjobb szobraiban gyönyörködhettem. Ott jutott mindez eszembe, amiket most összeírtam. Hiszen Barcsay anatómiája és mozaikjai, Brâncuși szobrai felette állnak a mulandóságnak, Szamosújvár nagytemplomával ismét a magyarörmények fővárosa, az aradi vértanúk ma is a nemzeti emlékezet erőt adó kapaszkodási pontjai. Gyöngyös pedig ünneplő felvirágoztató polgármesterét, Puky Árpádot, és a Mátra továbbra is leglátogatottabb kirándulóhelyünk. Még Párizsból nézvést is így igaz számomra mindez. Haza? Nekem ez a hazám.

Dr. Kabdebó Lórántot köszönti Lászlóffy Aladár a Petőfi Irodalmi Múzeumban

Kabdebó Tamás

1934

1934-ben született és 1956-ban egyetemista-ként és válogatottsághoz közeli úszóként emigrálni kényszerült. Alighanem a legszínesebb életű magyar írók egyike. Életének háromnegyedét külföldön töltötte, számos országban és kultúrá-

ban talált otthonra, de nem hogy nem feledte magyar gyökereit, hanem egész életében arra a nagy műre készült, amiben elmondhatta azt, amit tájról, az emberről és az időről tud, s ennek a hatalmas műnek a központi „metaforája” a Duna. „No matter where I am, I see the Danube” – ez a mottója életösszegező memoárjának: „Bárhol is legyek, a Dunát látom.” A 2001-ben megjelent *Danubius Danubia* című „folyamregény” trilógia az új évezred egyik legfontosabb magyar epikus szintézise. Könyvtáros és „kalandor” – ritka együttállás, még ha persze a kalandozás számára legalább annyira szellemi, mint fizikai vállalkozás. 1960-ban szerez történelemből diplomát Wales-ben, 1969-ben könyvtártudományból Londonban. 1969-ben elvállalja a georgetowni egyetem (Guyana) könyvtárának megszervezését – kevés magyar író mondhatja el magáról, hogy évekig lóháton járt munkába... 1979-ben Manchester-ben kap állást, végül Írországban a maynoothi Szent Patrick egyetem vezető könyvtárosa lesz, itt megy nyugdíjba és itt is telepedik le egy Dublin közeli kisvárosban. Mániás itálianista – számos kiváló könyve veszi innen a témáját, sőt több is Olaszországban jelenik meg. Természetesen fordít is: több kötetet jelentet meg József Attilától és Illyés Gyulától meg az erdélyi népballadákából. Nagyon láttatóan, érzékletesen, sőt érzéken fogalmaz, lapjait mindig átlengi valami csöndes irónia, minden tapasztalata művé tud válni, legyen annak forrása akár a személyes életsors, akár a kultúratörténet eseménye. 1956-ról, az emigrációról vagy éppen a XIX. századi diplomatáról, J. A. Backwellről alapvető írásai szólnak. A magyarországi kritika a rendszerváltozás utáni időkben mintha megkísérelné jóvátenni azokat a mulasztásokat, amelyeket korábban – ha jórészt politikai kényszerből vagy pusztá figyelmetlenségből – a Kabdebó-könyvekkel szemben

elkövetett. Nevét nemcsak a gyakori publikációk fölött látjuk, gyakori résztvevője irodalmi alkalmaknak. Fontosabb művei az említetteken túl: Magyar Odüsszeuszok (1971), Minden idők (1978), Az istenek (1983), Írország két arca (1987), Giorgione nyomában (2009), 75 (2009).

(A.K.)

A vödör

Régi egyetemista jegyzeteim között kutattam a padláson, belebotlottam egy vödörbe. Fürdőszobavödör volt, egykor kívül-belül villogó, fehérre zománcozott, azóta jobbára lepattogzott róla a fehérség, belsejében meg egyenesen ott füstölgött a közelgő este. Lehoztam a padlásról, még élt a délután, fogát mutogatta a tél és a hó – ám, miként kihült máglyák alján a fekete üszök, oly komoran ásítózott a vödör kormos öble a nagy udvari fehérség közepén.

A húgom odajött, megnézte.

– Vacak vödör, dobd ki, bár szegény nénénktől örököltük. Mintha égett volna valamit benne egyszer...

– Nem ő, én.

– Mit?

– Könyveket.

– Zománcvödörben?

– Elmesélem. Figyelmeztetek, nem az fog belőle kiderülni, hogy rablóból lesz a jó pandúr, vagyis hogy az egykori könyvvandálból lám bibliomán könyvtárigazgató lettem. Nem, a könyvekhez mindig ragaszkodtam, és gyerekkorom óta könyvtárat építettem. Nem tehettem róla, hogy eleinte nem volt szerencsém. Gyermekkönyveimet negyvennégyben elemésztette egy telitalálat. Újból kezdtem, kis zsebpénzemből zsugorgatva a könyvekre valót.

– Ezek voltak azok a könyvek, melyekből költözködéskor elloptak egy ládával?

– Igen. De ami elveszett, szorgalmas gyűjtéssel pótoltam. Szereztem, kaptam, volt könyv, amit részletre vettem. Most már nemcsak irodalmat, hanem filozófiát, államtörténetet, irodalomszociológiát is. Mikor nénénkhez mentem lakni Pestre, megint volt kétszáz könyvem. Neki kétszer annyi.

Köteteinket összeházasítottuk az egyszoba-hallos lakásban, egyetlen nagy, faltól falig érő íróasztallal kombinált könyvszekrényben lakott mind, üveg tolóajtók mögött. Három gyöngyszeme volt ennek a gyűjteménynek: Babits Eratója, az ő szignatúrájával, egy Kosztolányi-novelláskötet, az író két lila tintás javításával, és egy Tóth Árpád-verseskötet, mely a címlapon ismeretlen, kiadatlan strófát tartalmazott a költő kézírásával. De persze volt ott mindenféle más is, jó adag régebbi kiadású politikai irodalom is.

1951-et írtunk, december 21-re készült az ország. A tantermekben öles dekorációk, szép, elegáns, jószágos Sztálin-képek mosolyogtak le ránk, pántlikák, szalagok, zászlók és a kopások eltüntetésére felkent fehér festék között. A felajánlásoknak, melyeket Sztálin legjobb magyar tanítványa vezetett, se vége, se hossza. Ám egy óvatlan pillanat, s az ellenség keze beteheti a lábát. Osztályunk mellett volt a WC, s a tízperces szünetben riadtan fedeztem fel, hogy az egyik falára felmeszelték: éljen Truman. Tudtam, ebből rettenetes botrány lehet, kivizsgálás, falhoz állítás. Lekaparni vagy átfesteni nem volt idő. Nos, elcsentem az ecsetet, és suttyomban hozzáfestetem az imperialista jelszó első szavához egy szótagot: kef.

Így is botrány lett, de sokkal kisebb.

„Ki az, aki trágárságokat pingál a budiban?” – kérdezte a felügyelő tanár harcosan. Az osztály elfojtottan röhögött. Mindez a hétköznaphoz tartozott.

Vasárnap otthonunkba jöttek a népnevelők. Tudván, hogy nevelni jönnek bennünket, a nénémmel időben felkeltünk, én porszívóztam, Ő almás pitét sütött. A sütemények tálcára kerültek az alkalomra ebédlővé varázsolt hallban, melyet én egyébként – a szekrényből kivéve az összehajtogatott tábori ágyat – minden este hálószobává alakítottam át. Néném lelkes volt, igazán szívből lelkes. Bátyja, vagyis néhai nagybátyám illegális kommunista volt, negyvenkettőben elvitték, odapusztult. Volt sajnos egy másik nagybátyám is, akit negyvenkilencben vittek el – tévedésből, és ötvenegyen szabadult.

Néném tehát lelkesen püfölte püfökre a párnákat, és finom tollseprővel simított végig Joszif Visszárionovics fején, ki mellszobor formájában uralta a kicsiny mezőnyt a kombinált könyvszekrény tetején. Tőle jobbra s balra sporttróféáim, alatta a szekrényben (a túlnyomó irodalom mellett) a marxizmus klasszikusai. Das Kapital egy régi berlini kiadásban. Engels-köttek – ezeket többször elolvastam, logikájuk lenyűgözőtt –, a bolsevik párt története, Lenin az empiriokriticizmusról.

Csöngettek, beléptek a népnevelők. Azelőtt is jöttek, azután is, sőt később egyetemistaként, engem is elküldtek Pesterzsébetre nevelni – mind

e kiegészítő emlékek ma is gomolyognak bennem, viszont kristálytisztán emlékszem a születésnapot megelőző népnevelőkre.

A néném nyitott ajtót. Maga elé tessékelt egy kerek kis középkorú asszonyságot, ki csinos selyemkendőt viselt a fején. Mihelyt beljebb jutott, a kendőt levette, és nem kéretvén magát, leült az almás pitével megrakott ebédlőasztalhoz. Néném begyújtotta a gázt a kávéfőző alatt.

Az asszony nyomában középmagas, erőteljes, fehér hajú, szigorú arcú férfi jött – a kínálást elhárítva – a hallon keresztül a nappali szobába. Szemét végigjáratta a kegytárgyakon. Már mint Sztálin mellszobrán és a rádiogram fölött függő kisméretű, de magabiztosan mosolygó portrén. Rákosi kiemelt helyet kapott, távolabb a zsúfolt családi fotográfiáktól, s míg szorongó eleim komoran néztek a világba, ő maga volt a jövő. „A kis kócos”, mondtam egyszer, minden él nélkül otthon. Néném elszörnyedt. Ezért javítóintézetbe vihetnek.

Rövidesen hallani véltem a kávé szortyogását, a két nő a másik szobában a csészékkel csilingelt, idebent a szigorú férfi ünnepélyesen megkérdezte tőlem, hogyan készülünk a nagy ünnepre az iskolában.

Elmeséltem a dekorációt, de nem a WC-incidentet. Tizenhét éves voltam, nyitott szemű srác, de eszembe sem jutott, hogy a „személyi kultusz” korszakában élek. Mikor ezt kb. másfél évvel később Hruscsovtól megtudtuk, mégsem lepódtunk meg, mert az én generációm meg sem tanult meglepődni. Mióta az eszünket tudtuk, mindig kellett valamiért lelkesedni, és ugyanakkor el is kellett valami mást ítélni. Én valahogy úgy képzeltem a dolgot, hogy a történelem feltartóztathatatlanul megy előre – Engels erősen hatott rám –, de ami a részleteket illeti, ott kinek hopp, kinek kopp.

A szigorú ember az osztályharcra terelte a szót. Ébernek kell lenni! Kuncogtam. Azt hittem, lenyel.

– Bocsánat – mekegtem –, nem azon nevetek, amit az elvtárs mondott, hanem azon, hogy volt egy tanárom, aki mindég Éber volt. Sőt, Ő már így született, Éber Sándornak hívták.

Az ősz hajú férfi napirendre tért a hülyéskedés hallatán, majd felemelte a hangját.

– Az ellenség – megköszöri a torkát – beférkőzik mindenhová. – Bólintottam. Ő egyre jobban belemelegedett: – Osztályharcos öntudattal kell küzdeni ellene.

Hümmögtem. Az osztályharcra nem voltam egészen kibékülve. Hogyan egyeztethető össze a törvényszerűnek hirdetett kíméletlen harc az a másik egyszerű szabállyal, hogy legfőbb érték az ember? Én titokban

olyan szocializmusról álmodoztam, ahol sem a múlt, sem a törmelék osztályhelyzet nem számít bűnnek. Haverom szerelmét kétszer vitték el. Először kislánykorában mint zsidót Auschwitzba, azt túlélte, aztán szüleivel együtt Tiszaszentbörgüzdre mint tőkéscemetét. (Olyan társadalmat szerettem volna építeni, ahol mindenki egyenlő eséllyel indul. Túlkapas ide, túlkapas oda, tizenhét éves fejeknek ez nem látszott lehetetlennek. S habár határtalan optimizmusomon csorbát ütöttek az évek, ma is ezt szeretném.) Megszólaltam:

– Nem kétséges, hogy a szocializmus győzni fog az egész világon, ez történeti szükségszerűség. Nem lenne azonban jobb meggyőzni a rossz kádereket, az ingadozókat, mint földre teperni őket? – Őszinte kérdés volt egy természetellenes helyzetben, mely akkor és ott provokált.

Míg az ős, erős, immáron nekivörösödött férfi a választ kereste (nem munkáskáder volt, hanem intellektuel), hogy megleckéztessen, leteperjen, leneveljen, tekintete végigpásztázta könyveinket. Aztán, se szó, se beszéd, kihúzott egyet, közvetlenül a marxista klasszikusok mellől, melynek gerincén nagybetűkkel ez állott: KALOT..

– Mi ez? – kérdezte vészjóslóan, a könyvet egy sarkánál fogva tartva, mint valami pestises páriát.

Éreztem, hogy elsápadok, éreztem, hogy inamba száll minden pökheni vakmerőségem. Valami katolikus ifjúsági szervezet könyve lehetett a kora negyvenes évekből. Évekkel azelőtt egy vidéki barátomtól kaptam három könyvet, mely, mint ő monda, a szocializmus és a kereszténység összefogására keresett feleletet. A fordulat évében egy iskolai könyvtárat tizedeltek meg, Ő volt a könyvtáros, a nemkívánatos könyveket titokban hazavitte, birtokába vette. Nevét, sőt címét is szépen bevészte az előzőklapra, a kisatírozott iskolai bélyegző fölé. „K... F..olvastam le villámsújtottan a fejjel lefelé lógó könyvről egykori barátom németes nevét.

A következő pillanatban a könyv a nappali szoba kis kávéasztalának feldelén csattant.

– Az ellenség – hörögte pulykavörös képpel látogatónk, és turkáló mancsa kiragadta a polcra a Keresztény szociális gondolatok című, franciából fordított könyvet. Vérbe borult szemmel forgatta lapjait.

Az asztalon csattanó könyv zajára felriadt hölgyek felálltak az almás pite mellől, de megtorpantak a félig becsukott üvegajtó mögött. Így is láttam: néném arcára kiült a félelem.

Gyorsan kell gondolkodni – ez nem mindig megy –, ezúttal sikerült. Míg látogatónk arcán a második könyv mételeyeinek olvastán szint váltott

az undor és a harag, én leemeltem a polcra a harmadik könyvet, és nagyot kiáltottam:

– Micsoda szemét! – Majd egy szempillantás alatt felmarkoltam a kávéasztalon heverő KALOT-ot, kiragadtam látogatónk kezéből a francia keresztények szociális elmélkedését, utat vágtam a két nő között, bevágódtam a fürdőszobába, fölkaptam a fehér zománcvödröt, belevágtam a három könyvet, és kicsörtettem az erkélyre.

Míndez olyan gyorsan történt, és olyan váratlanul ért mindenkit, hogy egy szó vagy szisszenés sem hangzott el, vagy ha igen, az akció hevében nem észleltem.

Akkoriban cigarettáztam, zsebemben volt a gyufa. Sercenésére a férfi magához tért.

– Kitől szerezte ezeket a könyveket? – kérdezte kissé bizonytalanul.

De addigra már égtek. A Madách úti ház második emeleti erkélyén rőt lánggal és sok füsttel égett a három kötet, kettő fűzve, egy kötve volt – most is az orrcimpámban érzem a pörkölődő könyvenyv csipős szagát. Szerb Klári lakott alattunk. Gyakran nyitva hagyta az erkélyajtaját. Vajon befurakodik-e hozzá a füst? – tűnődtem –, s ha igen, tudja-e, mit égetnek a minimáglyán? És ha maga Szerb Antal élne, és tudná, hogy könyveket égetek itt... szégyen és diadalmámor kavargott bennem. A könyvek gyönyörűen lángoltak, az árulkodó előzéklapok olvashatatlan hamuvá sodródtak.

Miután eltüntettem az evidenciát, kényelmesebben gondolkodhattam azon, mit feleljek a „kitől szerezte” kérdésre.

– Ah, tudja, elvtárs, én mindenféle könyvet gyűjtök, el sem olvasom őket. Volt egy öreg, süket pedellusunk, meghalt már szegény, az adott vagy egy tucat kidobott könyvet pár évvel ezelőtt. Ő maga, azt hiszem, analfabéta volt. Nem tudtam, hogy adományába ilyen szemét is belekeveredett.

A népnevelők szedték a sátorfájukat. Néném pitéit a szigorú ember meg sem kóstolta.

A könyvhamut a szemétaknába ürítettem. Alexandriában több tekercs égett el, Hitler a zsidó klasszikusok között alaposabb savonarolai munkát végzett. Ugyanis egyikünk sem vette észre a legelső polcon Faludy György verseit, aki ekkor éppen követ tört Recskén.

Több mint egy emberöltő telt el azóta. Álltunk a hóban, az udvaron, vidéken, Húgom meg én. Kettőnk közt ormótlankodott fekete öblével a vödör.

Hát most mit csináljunk vele? – kérdezte a húgom.

Szent Tamás apostol

Testamentum

(1)

Empirikus szentem: Szent Tamás apostol
Ki a feltámadásra olyankor gondol
Mikor Jézusnak oldalát megtapintja
(Mert őszinte lelkét a kételkedés szítja)

Ki mellettem voltál az életem során
Állj jót értem a távozás kapuján
Hirdesd velem, hogy az üdvösség, kegyelem
Csak egy dolgon múlik: a cselekedeten.

Biztosíts szállást hinduknak, buddhistáknak
Taoistáknak és jó ateistáknak
Mindazoknak kik felebarátaikat
Majdnem úgy szerették mint önnönmagukat.

Átengedték a kényelmes fekhelyeket
Didergőknek gyújtottak melengető tüzet
Bevonultak, ha lehetett, mások helyett
És kényszerűségből nemigen hajtottak fejet.

Tapintó ujjadon száll beléd a remény
Hogy bár az út göröngyös s az élet kemény
Jutalmad léssen a kiérdemelt béke
A rejtőzködő Isten kegyelmessége.

Az Úr ott lakik az atomokban
A megformált s formálódó csillagokban
A könnyekben, verejtékben, sóhajokban
Minden okozatban és valamennyi okban.

Az anyag alakváltozata a halál
Akárki vagy mindenütt elér, megtalál
Feltámadásunk tán csupáncsak jószándék
Hitetlen apostol: hited az ajándék

Tamás olykor így látta őt
(2)

Tizenharmadmagával csámborgott
a poros úton: lejmoltak, hadonáztak;
a napördög szilajul lángolt: verejtékük
egybevegyült az olivák és az orchideák szagával.
Keze már feledte a gyalut, kisimult,
lábát megkérgeztette a saru.
Mikor az árnyak álomba merültek ő ébren maradt
a csillagokat szölongatta meg a köveket.
Nője nem volt, kedvelte a kisklambókat.
A Faterjáról mesélt gyakorta nekik.
Voltak akik jó fejnek vélték
Mások jóbolondnak tartották.

Ő így látta Tamást

Nos, itt vagy, gnosztikus eszeddel
hitetlen hiteddel.
Érintsd meg az oldalam
Két ujjad, nosza, a sebhelyemre helyezd
(idővel a géppisztoly ravaszára)
a kételkedés szavai oldalamban golyók
bordáimat törik. Legerősebb akkor
mikor a leggyengébb vagyok. Meggyőzlek.
Mert nem a tövisek és nem a ládzsa
fájt istenigazából, hanem
a kételkedő tekintet ölt meg.
De feltámadtam, mert a hitetlenség előtt
már léteztem.
Létezem.

Kaietur

(A Legszebb emlékeim sorozatból)

Kaietur egy vízesés a guyanai Potaro folyó legmagasabb pontján, ahol sziklák közül tör elő a víz és zuhatagként hatol hét és félszáz méternyi eséssel alant folytatja rohanását. Ez volt Ken Lam kiváló georgetowni könyvkereskedő kirándulásának csúcspontja 1971 augusztusában. Ken a barátom, világos barna bőrű, kerekarcú kínai ember, akitől az egyetemi könyvtár számára könyveket és folyóiratokat veszek – hiszen ő az egyetlen megbízható könyvárus a vidéken.

Hét gyereke van: Andy, egy huszonkilenc éves asszony, kínai nő, 30. házassági évfordulójukat ülik. A lakomára hivatalos Don Longman, az egyetem kultúrmérnök karának professzora és szerénységem, az egyetemi könyvtár igazgatója. Hátizsákkal és trópusi öltözékben érkezünk Kenék colonial típusú nagy fából épült házához, hol a tágas ebédlő uralja a mezőnyt: tizenketten üljük körül az ebédre terített jubileumi asztalt. Ez a purple harte fából készült bútor két koncentrikus körből áll, a belső kör forgatható.

A tízféle ételt egyszerre tálalják a család női tagjai: porcelán tálban wonton levest, grízgaluskával, májgombócokat chilli paprika péppel, egy két-kilós lukanani (pontyszerű) halat, egyvégtében, kapor szósszal, kacsamellet citrom szósszal, pirított rizst, kínai rizs metéltet, spring rollokat (kínai zöldséges palacsintát) édes és keserű csirkét, és gyümölcslátát, mangóból, narancsból, papayából, lychyből készültet.

Ken jómódú ember, a múltban gyémántmosással is foglalkozott. Egyszer a surinami határon megállították a fináncok – mivel a gyémántkereskedelem állami monopólium – és megtalálták náluk (a két kisebb gyerek is velük volt) egy kis zacskónyi csillogó gyémántot. Hahó! „Áh, ezek kavicsok, kislányom Gina játszik velük” – mondta Ken nevetve és kiszórta a zacskó tartalmát. Mit tesz Isten, még négy hasonló zacskó gyémánt volt a motorházban.

Ken tehát az ünnepre hazahívta gyerekeit és egybegyűjtve őket, valamint mindkettőnkkel megtoldva, ebéd alatt felvázolta a Kaietur kirándulás tervét. Hat testvér jön velünk, Andy – világszép menyecske – otthon marad két fiacskájával, mamájával. Férje Kim, ugyancsak kínai, sikkasztott, jelenleg egy év büntetését nyomja a fegyházban. Mi többiek, tizenegyen, fölpackolunk két landrovert, Kené az egyik, majdnem új, az enyém a másik – már-már végét járja, és megindulunk a Makushi amerindián falu felé, fővárosunktól délre.

Az út mindössze harmincöt kilométer, de ebből csak az első tíz köves autóút, a maradék huszonöt erdei ösvény. Van magas esőerdő, 70-80 méteres fákkal, közepes erdő 20-30 méteres fákkal, van bozót, főleg bokrokkal benőtt terület és vannak síkságok, vízmosások. A huszonöt kilométeres erdei utat, hol a bozót és a közepes erdő váltogatta egymást – időnként vízmosásokat – egy Timehri nevű folyó partján, körülbelül négy óra alatt tesszük meg. Fél hétkor van napnyugta, itt az egyenlítő szegélyében húsz perces a vérvörös felvonás, a napnyugta, addigra a faluba kell érnünk. Az út majdnem járatlan: kidőlt faderekak, liánok, tüskés bokrok állják itt-ott utunkat, tehát előkerül a cutlass (hasonló a machetehez), mellyel mindenki fel van fegyverkezve.

„Részben a növények, részben a kígyók ellen” mondja Ken mosolyogva. Holdvilágképe gyerekkorában a kakaó helybeli reklámja volt, sokan most is úgy beszélnek róla: a kakaó fickó.

A tájékozatlanok militáris osztagnak is nézhetnének bennünket. Londonban, a katonai boltban vásárolt vastag ingkabátot, bricsesz típusú erős vászonnadrágot viselünk valamennyien, kivéve Ginát, akinek édesanyja varrt kígyóbiztos öltözetet. Bakancsunk olyan anyagból van, mint az ott-honi halina csizma. Fejfödönket szúnyogháló borítja – erre csak napkeltekor és napnyugtakor van szükség, amikor a moszkítók támadnak.

Sok munka és útonálló növényirtás és faelmozdítás után megérkezünk a makushi faluba. Az indiánok vesszőből font kerek házakba laknak, bennünket a „tanácsházába” a benabiban helyeznek el; mindenki fölfüggesztheti erős zsinagekből font függőágyát és a cicadák szötte kinti zenekart hallgatva, elszenderedve töltheti el a trópusi éjszakát.

A cicadákat megszoktam már, de a két egyetemista versenyt horkol egymással – füldugóra van szükség. Reggel lemegyünk a folyóhoz mosakodni, mindenki félmeztelenre vetkőzve, a víz friss, a levegőt megmértem, huszonnyolc fokal. Délfelé eléri a 36-ot, aztán este lehűl megint a reggeli hőmérsékletre.

Gyűjtöm az indián meséket, történeteket, melyeket főleg fehér emberek jegyeztek fel, mivel a legutóbbi időig az indiánok csak a rovásírást ismerték. A településnek – nevezhetjük ezt a törzs egy szilánkjának – van egy főliánja, a főnök kölcsön adja nekem ezt, lemásolásra. Majd Georgetownban az új xerox géppel lemásoltatom, és az eredetét visszaszámaztatom.

Nem mintha tudnék beszélni Sasszemmel, így hívják a főnököt, akit manapság kormányrendeletre Kapitánynak kell nevezni. Tehát hogyan kommunikáltunk? A reggeli mosdásnál megismerkedek egy Jane nevű

colos és csinos angol antropológus nővel. Jane egy évet készül a makushik között tölteni, ebből fele már eltelt, hogy lekottázza szokásaikat, felmérje hitvilágukat és „megvásároljon” szerszámaikból annyit, amennyit „eladnak” neki. Árucseréről van szó. Jane hoz a városból coca-colás dobozokat, cukorkákat és egy jégdobozban kockára metélt jeget. Ezt a gyerekek ujjongva szopják, nyalják, mint a fagyaltot. Az angol lánynak – kivel hirtelen barátságot kötök – van már íja, vannak nyílveszői, indián ékszerai, sáslevelekből font szoknyája, tüszője, mely gyógyfüvek tárolására alkalmas. Jane egyszeriben lelkes és szomorú: folyvást maga elé néz, mint aki keres valamit – tán elvesztett szerelmét.

Elvegyülünk a falu népe között. Bernardnál van egy zsebnyi rágógumi, szájmozdulatokkal megtanítja használatát a főnöknek, majd a csodadoktor-nak is, akit ez idő szerint már medicine man-nek kell nevezni. A vágott sebre pókhálót tesz, a székrekedésre van egy kipróbált gyógyszere, fejfájás ellen nedves papsajtot (indián nevét nem tudom) tesz a szenvedő homlokára. Egyébként, már egypár éve, ő is, meg a törzsszilánk minden tagja anglikán. Anglikán misszionáriusok jártak itt, fajtestvéreiknél a katolikusok, a folyó eredeténél baptisták térítettek. Jane mondja: „a vegyes házasságok azt eredményezik, hogy a felekezetek közti különbségek összerosódnak.”

Ken, Fred és Gina pepperpot-ot főznek egy nagy üstben. A hús egy tekintélyes hangyászból került ki, melyet egy indián vadász ejtett el. A négy legidősebb fiú vadászni megy az indián fővadással a falut környező kiserdőbe és a fiókszavannára. Hoznak is estére egy szarvast, nem nagyobb a magyar őznel, amit Cecil meséli: „úgy fogtak el, hogy a vadász mérgezett nyíllal (kurare) megsebezte és a két eb pár száz méteres üldözés után levadászta.”

Én kenuba ülök és evezek egy jól célzó indiánnal, aki hat darab arasz-nál nagyobb halat lő ki a folyóból.

A fortélyt is elárulom. Nem virgonc halakat nyilazunk, hanem megbó-dultakat. Egy, általunk sleepy tonic-nek nevezett leforrázott húsos növényt összekevernek cassara liszttel, a vízbe hajított galacsinokat benyelik a halak és félnéderesen, irányt és tartást veszítve úsznak a felszínre.

Este a megújított pepper pot és a kerek pizza alakú cassava elfogyasz-tása után korán lefekszünk, előkészülvén a másnap reggel korai indulás-
ra. Bár az úgynevezett „száraz” évszakban vagyunk, de a nedves trópuso-
kon, ezért átélünk egy reggeli záport. Azután útra fel! A két landrovert a
településen biztonságba helyezve gyalog vágunk neki a hegyi útnak. Kez-
detben, a hegy elterpeszkedő lábánál kitaposott ösvény vezet fölfelé, amit

csak itt-ott keresztez egy ágaskodó bokor, vagy egy hosszúra nőtt lián. Egy és fél óra könnyű menetelés után az ösvény elkeskenyedik és meredekebben törekszik fölfelé. Majmok szinte mindenütt ugrálnak a fán és papagáj csapatok repülnek. Csapkodnak, kiáltoznak a fejünk felett.

Aztán Ken fölkiált: „nézd”, és nézzük, amikor előttünk 5-6 méterre egy zöld kígyó ugrik – szinte repül – át egyik bokorról a másikra. „Runman (szaladó ember) a hosszú zöld hüllő neve, csípése halálos.” „Úgy látom fél az emberi lényektől” jegyzi meg Don és megsuhintja cutlaszát, mint egy kardot.

Bandukolunk az avar borította emelkedőn fölfelé. A fiatalok mind elől, Ken, Gina, Don és én a sereghajtók. Tanulmányozom a fákat. Már felismerem a green harte-ot, a purple harte-ot, a tikfát, a mahagónit, trópusi babért, a moru fát, melynek karmai kiállnak a földből és a természet legcsodásabb ajándékát, a lángfát. Koronája égőpiros, mintha minden levele meggyújtott gyertya lenne. Na persze a pálmafákat is, melyek itt a leggyakoribbak.

Mindazonáltal van még százegy néhány fafajta, páfrány, ciprus körülötünk, melyeket nem ismerek.

Meleg van, de sok az árnyék. Kulacsa mindenkinek van, teletöltve jó forrásvízzel, és éthordó edénye is, tele pepperpottal. Ez a trópusi „gulyás” napokig eláll a benne lévő pimento adag, bors és egyéb fűszerek segítségével. Az ebédhez szedünk gyümölcsöt a környező fákról, bokrokról. Van itt mandula, mamya alma, avokádó, narancs és banán. Bár a szegénység ismerős, az éhhalál ismeretlen Guyanában.

Don közös barátunkat, Kent faggatja: „Hány kínai család él itt, ezen a földön?” „Kilencezer, nem egészen egy ezrede a másfélmillió lakosságának.”

Elgondolkozom. Guyana kétszer akkora, mint Magyarország, ahol tízmillió ember él. Persze az ország 80 százaléka itt erdő, öt százaléka víz. Indiánból van negyvenegyezer – csaknem mind erdőlakó. A városlakók zöme vagy indus, vagy néger eredetű. Szívósan gyűlölik egymást. Nem biztos, hogy a fehérek találták föl a fajgyűlöletet, vagy gyakorolják azt a legintenzívebben.

Alkonyatkor egy ritkás erdőrészen vezetne keresztül az utunk, ám megállunk, letáborozunk. Ken előveszi a hátizsákjából a „lángszórót”, azaz a lángvágót és körbeéget egy tíz méter sugarú kört. Jaj az ott tanyázó skorpióknak, vöröshangyáknak vagy a faágakba csimpaszkodó denevéreknek. „Vannak itt vérszívó denevérek?” – kérdi Don. „Tudomásom szerint az itteni denevérek csak a gyümölcsök vérért szívják” – feleli Ken. Faágakhoz kötjük a függőágyak köteleit, és aki megszokta már a cicadák éjjeli

zenekarát, az nyugodtan aludhat. Egy darabig. Mert valahol a bögőmajmok elkezdik, úgy éjfél felé és két órán át folytatják iszonyatos rikácsolásukat, a dzsungel-éji zenekart.

Reggeli kétórás menetelés után elérkezünk a Potaro folyó középső szakaszához. A jobb parton, ahol menetelünk, kikötött csónak, fából vajt kenu vár. Öt emberre szabott; mi tizenegyen kétszeres fuvarral szeljük át a folyót. Olyan szélességű és gyorsaságú, mint a Felső Tisza. A fiúk klottgatyára vetkőznek, és már lubickolnak is a vízben. Ódzkodom. Ken felvilágosít. „A gyors és aránylag hideg vizet nem szeretik a kajmánok és a piránák, biztonságos.” Nosza, nekivetkőzök és bevetem a habtestemet én is. Edward ideszól nekem: „Átússzuk a folyót versenyben. Beszállsz te is?”

A fiúk, mind az ötven jól úsznak, természet adta tehetséggel, de nem ismerik versenyző múltamat. Így hát álmélkodnak, hogy tíz méter induló hátrányomat leküzdve elsőnek kapaszkodok föl a túlsó partra, aztán visszaúszunk a bal partra.

Don, aki nem úszott, megkérdezte: „Miért nem maradtunk a másik parton?” Bernard megmagyarázza: „A másik parton olyan sziklák álltak volna utunkba, amiken aligha tudtunk volna átmászni.”

Ismét van kitaposott ösvény, itt-ott keresztbe fekvő korhadtt faágakkal, fatörzsekkel a közepén. Az egyikre rálépek. Mérgesen szisszentve emeli föl a fejét. Kígyó! Én még álmélkodnék, de lecsap rá Don fegyvere: kettévágja cutlasszal. Ken is odapenderül, farkánál fogva felemeli az áspist. Körülbelül két méter hosszú fiatal, sötéten csikozott óriáskígyó. „Boa constrictor” mondja kínai flegmával Ken.

Nemsokára rá, és még a délután derekán, egy fenyérré érünk. Le kell táboroznunk, hogy élelem után nézzünk. A pepperpot elfogyott. Gyümölcs persze akad a terepen. Vad ananász, mangó, guáva és banán, és egy erdei ház – ha úgy tetszik földes talajú kunyhó. Fából ácsolták össze az egészet, mint a ruszinok az erdei lakokat a Kárpátokban, ahol gyerekkoromban jártam. A kunyhó tetejét bougenvilla lila garland borítja. Bedőlt kerítésén csodálatos, kétszínű liliom alakú fehér orchidea virul.

A fürge Lam fiú, Fred rohant be a házba először és amint kitörte az ajtót, uzsgyi! Egy nyúl szalad ki onnan, lóhalálában. „Vadnyúl”, rikkantok, Ken leint: „laba”. aztán megmagyarázzák, ez a dél amerikai nyúl szabású emlős itt lakik a fenyéren, jobbára maga ásta lyukakban, mint másutt az üregi nyúl.

Fred sötétedéskor elkönyörgi brazíliai sörétes puskámat, mely eddig csak a vállamat nyomta, nem használtam e kiránduláson. Ő tehát puskával

a kezében elől, én mögötte, jóságú elemlámpával. Ha a laba kibújik a föld alól, rá kell világítanom.

Sor kerül erre is rövidesen. Az állatka egypár másodpercre megdermed a fénytől, és durr! Fred már el is találta az irháján. Édesapja Ken, két lőtt papagájjal tér meg. A prédát megtisztítjuk, a papagájokból ismét pepper pot készül, a labát nyárson sütjük meg.

Gina forgatja a nyársat, közben odaveti nekem: „Aki laba húst evett és forrásvizet ivott, az visszatér Guyanába”. Aki a Fontane di Trevi vizébe ezüstpénzt szórt, az visszatér Rómába” felelem a kislánynak.

„Az hol van?” – kérdezi.

A laba hús valóban felséges, bár az egyre jutó fejadag madárnak való.

Jó alvás után (már kezdem megszokni a függőágyat) reggel nekivágunk utunk utolsó egy ötödének. A hegy kúpszerűen megmagasodik előttünk, a fák eltörpülnek, a bokrok uralják a terepet. Ismét van csapás, szuszogva megyünk rajta fölfelé, noha málhánk egy részét a kunyhóban hagytuk, hisz holnap ide készülünk visszatérni.

Bal felől egyre erősödik a Kaietur vízesés robaja, jóllehet a folyóból nem látunk még semmit. Az élcsoport, vagyis a négy idősebb fiú zihálva közénk sodródik, már nem akarnak (vagy tudnak) elsők lenni a hegytetőn. Ez a dicsőség Doné lesz, akit különlegesen izmos angol lábakkal látott el a Teremtő, és aki csak ételt, italt visz magával.

A hegy csúcsa kopasz, mint Churchill feje, a folyó permete már benedvesíti a megérkezők orcáját, a robaj úgy felerősödi, hogy egymás hangját csak kiáltozva halljuk.

A folyó itt csak Sugovica szélességű, de a sziklákon akkorát ugrik, hogy a vize egy függőleges szurdokba, 226 méteres mélységbe zuhan. Miért nem és miért sem, de a sziklaugró víz párája fölött félarasznyi szitakötők kergetőznek. Talán odavarázsolta őket a torlódó folyó fölötti vízpára. Talán nászukat ülik. (Ez lenne a világ második legmagasabb vízesése. Az első az Angel Falls Venezuelában.)

Mi csak állunk, rendületlenül, vagy egy negyed órán át, aztán a fiúk, kulacsokkal a folyóirány ellen mennek száz métert, az edényeket megtöltik, isznak belőle. Követem példájukat.

Ken meséli: „Még nem is olyan régen itt éltek a Kaietur indiánok. Ha valamelyikük annyira megöregedett, hogy a hamut is mamunak mondta, azt beleültették a kenujába és leutaztatták a vízesésen.”

„Az anyókákat is?” – kérdezi részvétellel Gina.

„Nem, csak az Apókákat.”

A visszaúton nem vezettem részletes naplót. A három nap alatt csak három dolog tűnik fel.

Este, a kunyhó körül megjelennek a „gyertyalegyek”, a dzsungel kis világító rovarlámpáscskái, melyek hasonlóak a mi Szentjános bogarainkhoz. Fényüknél nem lehet olvasni, de nem üti az ember fába a fejét.

A közepes fák egyikét, előttünk, csupaszra vágták a levélvágó hangyák. Beérjük őket. Kilométer hosszú hadsoruk minden katonája egy levél-vitorlát visz a hátán. Hatszor akkorát, mint önmaga. Milyen jó, hogy hangyász-sünök is vannak a világon, különben elpusztulna a dzsungel fele!

Már látjuk a folyó partján kikötött csónakot, óvatosan poroszkálunk lefelé a lejtőn, mikor, mint egy óriási kék lepel lebbenésére megérkezik egy a talajtól a fák csúcsáig érő égszínkéék pillangó erdő. Előttünk, mellettünk, fölöttünk, csaknem érintve arcunk, kezünk, repdesnek a tenyérnyi lepkék. Hol vagyok én, kérdelem magamtól, a Paradicsomban vagy megismétlődött az aranykor, lapis lazuli korrá változott lepkekirályságban.

Othon, a kertben hatéves Panda lányom kitárt karokkal elém szalad. Amikor fölemelem, magamhoz szorítom, elpityeredik: „Apuka, mi történt veled? Alig ismerek rád. Fekete szakállad van.”

Hát igen. Az ember a dzsungelbe nem viszi magával borotva felszerelését. Ken szerint én voltam az első magyar, aki fölgyalogolt a vízeséshez.

Világosító Szent Gergely megkeresztelti Trdat királyt (a szent kínzásának jeleneteivel). Ismeretlen rézmetsző, 1714

Kali Kinga

1971

1971. július 7-én született Marosvásárhelyen. Író, antropológus; tanulmányait a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar irodalom/nyelvészet és néprajz szakán, illetve a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem

Európai Etnológia PhD programján végezte. Antropológiai kutatásainak középpontjában az erdélyi és magyarországi örmény identitás áll, ez a témája készülő doktori tézisének is.

1989-től publikál szépprózát, valamint antropológiai tanulmányokat, mélyinterjúkat, esszéket, kritikákat erdélyi és magyarországi irodalmi lapokban, antológiákban. 1996-tól Budapesten él. A Szépirók Társaságának tagja.

Örmény családi vonal: a Szenkovits család leszármazottja – a családfában felbukkanak még a Fogolyán, Esztegár és Nágó családok is.

Felfalni Arméniát

Gyarapodik bennem a haza, amint az örmény táj féktelen szépségét szemlélem. Meg akarom tanulni a hegyek szoknyáinak pliszéit, minden egyes szirtkitüremkedést, a csupán távolról kopárnak tűnő kőrancokon sikeresen megkapaszkodó minden apró növény pontos helyzetét; meg akarom tanulni az árnyékok játékát a köveken az idő múlásának függvényében, percről percre. Úgy kell emlékezmem, ahogyan Borges szereplője, Funes, az emlékező tette, aki a fák leveleinek erezetét is képes volt egyenként felidézni, emlékezett a felhők másodpercenként változó minden formájára. El kell raktároznom magamban későbbre az összes apró részletet, nagy gonddal leltárba kell vennem mindent, ami segíthet abban, hogy emlékeimből létrehozam saját birtokolható bonyolult hazámat – a belső szülőföld az egyetlen, amelynek létjogosultsága lehet: bárhol is élne az ember, csak ott lehet otthon.

Minden örményországi látogatásomkor megrohan ez az irracionális igyekezet. Fel akarok habzsolni mindent, ami engem érhet ez alatt a röpke

néhány nap alatt most is, amíg az írófesztivál kitart, minden élménylöketet, mindazt, amit a szervezők átadni terveztek nekünk. A kulturális mohóság, amivel őseim földje felé vagyok, a kényszerűen, szünet nélkül alkotó, mindent át– meg átformáló világlátás ezt még csak fokozza, hatványozottá teszi – még sokkal többet élhetek meg így az örmény tájból, az örmény pátriából: a vidéknek az élmények hatására bennem megfogalmazódó összes kiegészítő valóságát. Minden hiányt egyszerre igyekszem pótolni magamban, amit szubjektív hazám távolléte okozhatott – mert mi lehetne fontosabb, mint saját valóságunk legpontosabb megrajzolása?

Valahányszor örmény földre látogatok, embertelenül sok megélni mindezt, szinte azonnal átkerülök egy másik dimenzióba, fel akarom falni Arméniát, mohón és minden részletében bekebelezni – összeolvadni vele, a magamévá tenni valamiképpen, hazahordani magammal egyre: egyszerre bájos szertelenséggel és valamiféle tudatos gyűjtőmunka józan keretében. Nem csupán a kjufta, a khorovác, a tan, a lavas, az iskán hal vagy a gránátalmabor ízét akarom tudni, nem csak a gyümölcslavasét, mint rendes turista, de a sárgabarack eredeti, ősi földből jövő zamatát is, meg akarom tanulni minden egyes örmény ember mosolyának ráncait fekete szem alatt-körött; vagy a *Ter voghormja* sokfelé kanyarodó visszhangjait Geghard sziklába vájt felső templomában, mindannyiszor megkísérlek kicsenni magamnak némi istenerőt belőle, lélek-émlékké csiszolni, magamba zárni nehezebb időkre – hajszálpontos lenyomatot akarok emlékezetemben mindenről, amit itt láthatok, hallhatok, ízlelhetek, érezhetek. Emlékezni, emlékezni és emlékezni: Haghpat kolostorának minden részletére, a szurdokból fenségesen kiemelkedő Hegedű-sziklára Garniban, Paradzsanov minden kollázsdarabjára, a rendezőről szóló anekdotákra, amelyeket Anahit, a múzeum kipirult, lelkes idegenvezetője oszt meg kapkodó lendülettel az írolátogatókkal; emlékezni a Nemzeti Múzeum kódexkiállításának miniatúráira másolatban, a Matenadaran kódexkiállításának miniatúráira eredetiben; tökéletes pontossággal előhívni az emlékezetből a szerzetesek sziklába vájt celláihoz vezető lépcsőfokokat Geghard kolostora mögött, az állhatatosság metaforájaként visszaidézni a lépcsőfokok mélyedéseit, amelyeket egykori szerzetesek lábai vájtak ki, kitartóan mindig ugyanoda lépve az idők folyamán, hosszú évszázadokon keresztül – megemlékezni az alázatos életek egymásutánjáról, mely a követ is átformálta.

Emlékezni kell az anekdotákra, amelyeket útközben elcsíphetek az örmény íróktól meg a kísérőktől. Azokra is, amelyeket nem örmény társaim mesélnek Örményországról – kiegészítik a bennem gyarapodó

haza-élményt. Az örmény élmények feszített ütemű hajtóvadászatában figyelni az önkéntes fiatal szervezőlányok energikus lelkesedésére is, feljegyezni fejben nevetésüket, hajuk lebbenését, kislányosan naiv rácsodálkozásukat erre vagy arra, ami a nem örmény világból pillanatnyilag körülfogja őket – arra, ahogyan megkíséreljük sebtében, néhány nap alatt bekebelezni Arméniát. Pontos feljegyzést készíteni Jereván fényeiről: a főtéri zenélő szökőkút színesen váltakozó nyalábjaitól kezdve a külvárosi örmény Las Vegas kaszinóinak csiricsáré, sietősen továtűnő futófényeiig, ahogyan végigkísérnek sürgetve, a bőség illúzióját keltve a repterről befelé vezető úton; emlékezni arra is, ahogyan az Ararát szálloda ablakából a virradati fényben megvillannak a távoli domboldal sűrűn egymás mellé épített házainak bádogtetői, hol egyik, hol másik, hol egyik, hol másik, ahogy a nap minden reggel más és más fény-szonátát játszik el rajtuk.

Belső küldetésem nem könnyen teljesíthető, az út kanyarulatait is meg kell jegyeznem hajszára, ahogy Dilidzsan felé megyünk a busszal, az út szélén gyakorta guggolva pihenő örmény vándorokat, a napsugarak dőlés-szögét – aztán azt a fokozatosságot is, ahogyan a sziklás táj lassanként erdősbe alakul. Rendkívül fontos részletekbe menően emlékezni a fák illatára is Hagharcinnál – amikor az erdőben sétálunk, szinte ugyanaz az érzés kerít hatalmába, mint gyermekkoromban, Erdélyben, Szováta erdeiben. A komótosan ránk ereszkedő köd íze is ugyanaz a nyelvemen, ahogy beleharapok a tájba, ismerős az erdei apró szemű dióé is. Betéve kell tudnom az általunk bejárt ősi templomok néhol szétszórt romjainak földrajzi pontossággal meghatározott helyzetét, emlékezni kell a tömjénfüsttel belengett kolostori félhomályra mint súlyosan ránk hulló lepelre, ami a szavakat is elnyeli olykor; fel kell tudnom idézni a szűk templomablakokon beszüremkedő fényt, az árnyak lomha fogócskáját a templom khácskárokkal borított padlózatán az idő múlásával. Kötelezően emlékezni kell a khácskárok faragványainak indáira, a csipkézett kőkeresztek által elmesélt keresztút-stációkra – bent a templomokban, a templomkertekben és sziklákba vájtán: meg kell próbálni felidézni minden egyes kőkereszt előtt görnyedő, faragó szerzetest, akiket pedig sosem láthattunk, hacsak Paradzsanov Szajat Nova filmjében nem; pontosan vissza kell idézni a kőkeresztek előtt az imádkozók kezének pusztá érintései nyomán a sok száz év során létrehívódott vájatokat, melyek akkor keletkeztek, amikor a szentségből akartak valamit hazavinni magukkal rendre, könnyörületes védelemképpen, megsimítván Isten házának falát; és emlékezni kell a szerzeteseknek a templomok falába vájt imádkozófülkéire, több embernyi magasságban, felfelé Jákob lajtorjáján, valahol félúton az Isten felé.

Meg akarom tanulni az Ararátot övező felhők formáját is, vonulásukat a Khor Virap kolostortól nézve, az alkonyatot, ami itt olvaszt magába monumentálisan a tájjal meg társaimmal együtt, lenyomatot akarok emlékezetemben a zurna, a dhol és a duduk hangjainak összefonódásáról, ami az ünnepi lakománkat kíséri a Pandok Yerevanban. Pontos leltárt akarok mindenről, ami örmény, minden olyan élményről, amiből eddig kimaradtam erdélyi magyar-örményként. Vissza akarok foglalni magamban egy saját Örményországot, amely őseim földje lehetett egykoron, legalábbis az én értelmezésemben. A Nemzeti Múzeum kódexkiállításán hosszan elidőzök az Aniból származó tárgyak előtt, örmény őseim onnan menekültek évszázadokkal ezelőtt, a legenda szerint a 13. század közepe táján – nézem a szépen faragott szerzetesszékeket, amelyeken ülve talán a kódexek betűit festegették szent életű emberek, és elsírom magam, ekkor látok először bármi tárgyi emléket távoli felmenőim őshazájából. Amikor a kódexírók székei készültek, akkor még őseim is ott lakhattak az egykori fővárosban, erre gondolok, bármennyire is értelmetlen e gondolat.

Folyton időszámításokat állítunk fel fejben, *akkort* és *mostot*, határvonalakkal szabdaljuk életünk idejét, függőlegesen vagy vízszintesen, ki hogyan méri az időt, legalábbis azt hiszem, más is így van vele. Akkor még csak leltározok, mohón kartotékba veszek – habzsolom a pillanatnak minden megjegyezhető múltkonyságát, amivel a most akkorrá illan. Akkor még nem tudom: itthon vagyok; ez egy későbbi utazás során fogalmazódik meg bennem tisztán és minden kétséget kizáróan, egy másik örményországi szakmai együttléten, a sors különös játékának tulajdoníthatóan éppen a caghkadzori íróházban, mely 1930 óta fogadja az írókat, és ahova egykoron két immár kedvencé lett örmény író, Hracjsja Kocsar és a költő Avetik Iszahakjan is visszahúzódott időnként alkotni – itt tör rám a megmagyarázhatatlanul gyarapodó szubjektív szülőföld-ézés, ahol e szöveget részben megírom; azóta tudom, *ez a belső haza-ézés*, egyszersmind annak a hiánynak a balsamos enyhülése, ami egész felnőttkoromban kínozott.

Zvartnoc romjai alatt láttam először vérző gránátalmákat. A majd' kéthetes írófesztivál sokadik lakomáját ültük, kies romok alatt tanulgattuk éppen az örmény vendégszeretetet, minden jóval roskadozó hosszú asztalnál, ettük végig a szokásos négy fogást, amely, ittlétünk tanúsága szerint, egy örmény ebéden-vacsorán kötelező vendégfeladatnak tűnt, hallgattuk a kiapadhatatlan örmény tóosztokat, és vidáman bólogatva értettünk egyet azok jókívánásaival, még ha a sokunk számára alig vagy egyáltalán nem érthető nyelven is fogalmazódtak olykor. Visszaidéződtek bennem

gyerekkorom Erdélyének többnapos lakodalmi faluhelyen, ott éltem meg ilyenszerű végtelenített kínálást. A szerelmem születésnapja volt aznap, minden percre kiemelten figyeltem, hogy megtanulhassam ennek a napnak az egyszerű és megismételhetetlen forгатókönyvét, és később élethűen beszámolhassak a távollevőnek a saját születésnapj élményeiről ezen a számára még idegen, távoli helyen. Vidáman, ingujjra vetkőzve küzdöttünk az október végi kaukázusi hőségben a légy- és darázsrajokkal, amelyek ebédünket megrohanták – bár Yang, a kínai költő halk szóval azt mondta, ők talán inkább minket gondolhatnak ebédjüknek. Minden tökéletes egyensúlyban volt. Akkor még nem tudhattam, hogy hamarosan átkerülök egy másik időszámításba, és az a nap lesz hosszú időkre az utolsó derűs élményem. Megtanulni a baszturma, a szudzsuk ízét, a különféle örmény sajtokét, ezen igyekeztem titkon, miközben társaim kellemesen elcsevegtek. Eleget téve privát küldetésemnek, amivel a hazát gyűjtöm magamban, igyekeztem elraktározni emlékezetemben a rusztikus cseréptálra halmozott, vérző gránátalmák látványát – levük gyöngyözve tört át vékony héjukon; engem pedig megrohant a felismerés: pontosan tudtam, az örmény nemzetet vérzik, az örmény nép bánatát mondják el a maguk módján ott, a romok alatt, ahol a történelem is erőteljesebben van jelen.

Minden örmény élményt pontosan emlék-kartotékba kell venni, kívülről meg kell tanulni az őshazát, fel kell habzsolni Örményországot, emlékfoszlányokból újrarájzolni régi határait magamban, amennyire élesen csak lehet, áttelepíteni emlékezetembe minden magamba hordható kincsét – alig alszom a fesztivál ideje alatt, ilyesmire most nincs idő. Kötelességtudó mohósággal kebelezek be mindent, valamiféle telhetetlenség jegyében szívom magamba, nyelem el az élményeket, foglalom vissza magamnak Arméniát. Több író társam is megjegyzi, hogy még sosem látott ilyen kedvvel enni senkit, mint engem. Azonban nem pusztán a lakomákról van szó, noha az örmény vendégszeretetet sokat elárul a nép lelkéről, amely ezt a kívülről sziklakemény köországnak látszó hazát lakja. *Éhes vagyok az őshazára* – de ezt csupán most tudom, többszörös hazatértem után a választott magyar hazába, amikor is a szervezőknek tett előzetes ígéret szerint meg kellene fogalmazni az engem ért örményországi élményeket.

Eredetileg arról írnék, hogyan kell szakszerűen és pontosan felfalni Arméniát, hogy az ember kicsit hazahordhassa magával – arról, milyen bekebelezni mindazt, amit ez a csupán első pillantásra zordnak tűnő vidék az idelátogatónak nyújthat. A hegyek súlyos kőszoknyájának fodrait lebenténé fel gyöngéden a szövegem, a Szeván-tó fölötti játékos szelek illatának

tünékeny változatait írnám meg, ahogyan egymásba alakulnak, a befogadó örmény tájról zengenék magasztaló éneket. Nem hiába gyarapítottam szorgalmasan fejben a hazát, raktároztam az élményeket a sűrű látogatás alatt, gondosan ügyelnék arra, pontos legyen a kép, a részletek ne csússzanak egymásba, hitelesen vissza tudjam adni, ami engem itt ér mindenkor. Arról írnék, milyen az örmény étel és élet íze – lapozható emlékekké dolgozva élményeimet. Mert azért kötöttünk ki itt, Örményországban, Noé utódai-ként és valamiképpen követőiként, az *Írók bárkáján* – még ha nem is éppen az Ararát hegyén, – hogy vigasztalan időkben is figyelmeztessünk a poézis éltető szavára, vigaszként mentsük át azt az érdektelenség-özönvízből, lelkesedést csempészve általa életekbe. Ennek része az ígélet is, amelynek éppen eleget próbálok tenni, és megkísérlek visszaadni minden lélegzetnyi örmény-élményt, minden mozzanatot, hogy krónikása lehessen ennek a vidéknek, még ha átmenetileg, csekély időre is.

Ha lenne kedvem, leugranék egy sörre, amíg a szöveg megírja önmagát – egy Cortázar parafrázissal élve; birkózom a szöveggel, az élmények megírhatóságával. De egy ideje átkerültem egy másik időszámításba, s már semmi sem lesz úgy, mint annak előtte volt, elvált a most az akkortól. Eredetileg derűs, nagyszerű dolgokról terveztem itt írni, mindarról a szépségről, ami Örményországban körülvelt irodalmi zarándoklankunk alatt. Valami olyasféle élményrohamról, mint amelyről Stendhal számolt be egykori firenzei utazása kapcsán: olyan érzelmi megrohantságról, amely letaglózza az embert, mely felfokozott szívveréssel, megemelkedett vérnyomással, szédüléssel és összezavarodottsággal, ájulás-közeli állapotokkal jár – a mai pszichológia immár Stendhal-szindrómaként aposztrofálja ezt a tünetegyüttest, olyannyira létező jelenség. Kedvem lett volna írni a szépség befogadásának fizikai korlátairól is, a vad vidék lenyűgöző bájáról terveztem szólni, arról, ahogyan vendéglátóink néhány nap alatt meg akarják nekünk tanítani Örményországot.

Tervezni lehetetlen. Bármilyen mohón is ittuk volna be ezt az új tudást, nem lett volna elég sok ezerszer ennyi idő sem a megismerésre: mindenképp csak ízlelésnyi lenyomatot vihettünk magunkkal. Ahogyan én is csupán kóstolásnyit adhatok szövegem által mindabból, amit megéltem; arról, ahogy kiiktattuk az alvás idejét fontosabb dolgok miatt, arról, ahogyan fokozatosan átkerültünk egy másik dimenzióba, egy párhuzamos létbe, ahol kitágult az idő – és néhány nap alatt néhány év élményanyagát gyűjthettük egybe, későbbi rendszerezésre. Azokról az emlékezetes együttlétekről terveztem írni, amelyeknek során nagyszerű emberekkel ismerkedhettem

meg, örmény és külföldi alkotótársakkal, a lelkes örmény egyetemistákat sem kihagyva a „seregszemből”; arról a csodálatos kreativitásról, alkotás-szomjról, amelyet az egyetem fiataljainak körében tapasztalhattam közös műhelymunkánk rövid ideje alatt.

Terveim szerint a Lori szakadékról is írtam volna, ahova már lenézni is szédítő, mégis sokakat megkísértett csapatunkból, hogy a peremén álló, a szurdok fölé nyúló kövön fényképezkedjenek. Akkor még nem volt bátorságom oda kiállni, már egy magasabb várfalról lenézve is tériszony fogott el. Meséltem volna arról a mulatságos magántárlatról is, melyet egyik Lori-tartománybeli kis faluban, Dszeghben néztünk meg, szinte véletlenül bukkantunk rá – egy öregasszony két szobányi kiállításáról, amely hivalkodva próbálta felvenni a versenyt a hely nagy szülöttjének, Hovhannesz Tumanjannak múzeumává lett szülőházával, annak tőszomszédságában, a kertben elnyújtózó horgolt-kitömött fenevadjaival átcsalogatva a látogatókat: itt láttam először horgolt görögdingyeszeleteket, kötött Komitász vardapet babát, örmény népi táncos-babákat, a hozzájuk tartozó teljes zenekarral, dudukossal, zurnással együtt; megannyi üdítő furcsaságot, ami leginkább arról szólt, errefelé másként telik az idő.

Arról is szóltam volna, hogyan kacintottunk össze viccesen a mindennapi Kilikiázás után a szintén erdélyi magyar-örmény Laca barátommal, aki immár évek óta Jerevánban van otthon – volt abban valami irrendenta cinosság, ahogy mi esténként, az amúgy is későig tartó napi programok után megpróbáltunk kreatív módon „visszasörözni” magunknak egy képzeletünkben dédelgetett, fiktív és saját Kilikiai Örmény Királyságot. A Pandok Yerevan sült kecségéjének ízéről is akartam szólni – noha én ritkán eszem halat, itt kedvencemmé vált; de leginkább arról a maffiozónak festő, fura figuráról szerettem volna írni, aki éppen bekészült a vacsoraasztalunk melletti mikrofonhoz, hogy ő bizony elénekelne valamit – mi meg csöppnyi (később gyorsan megbánt) fölényvel neveltünk össze Ruxandrával, újdonsült román barátnőmmel, akivel már a fesztivál első napjától fogva egymásra találtunk, no, vajon mi lesz ebből, mit fog nekünk énekelni a múzsáknak szentelt lakomán ez a suhogó tréningruhás, fehér futócipős, kissé már pityókosan somolygó férfi, aki ki tudja, hogyan került ide. Arról is beszámoltam volna részletesen, amint kihasználtam az ekkor keletkezett pillanatnyi zűrzavart, és helyet adva az egó hirtelen ötlettől vezérelt mókájának, akkurátusan átjavítottam a tréningruhás férfi asztalán sorakozó számos Kalinka vodkás üveg címkéjét Kalikingára, míg észre nem vették... Ilyenszerű élményekről szerettem volna írni, nagy lendülettel és epikus részletességgel

– de legfőképpen arról, hogy amikor az általunk maffiózóként elkönyvelt, horgolt sapkás férfi hosszas készülődés után végre megszólalt, már tudtam, ez eddigi életem legcsodálatosabb koncertje: mintha egy szufi démonkórus szabadult volna ki tüdejéből, úgy rebtent bele a hangja az addig profánnak tudott éjbe; meg arról, hogy az est további óráiban lehetetlen volt mással foglalkozni, pincérnek és vendégnek egyaránt, mint őt, az álruhás Arto Tunçboyacıyan hallgatni, aki ki tudja, honnan bukkant fel a múzsáknak terített asztal mellett; lehetetlen volt mással foglalkozni, mint rögzíteni a pillanatot, mely, habár véletlennek volt álcázva elutazásunk estéjén, kétségtelesenül számunkra elrendelt kegyes csoda volt.

Az örmény történelem felsejlő mozzanatairól is beszámolni szándékoztam, arról a templomteremről Haghpat kolostorában, ahol az egykor élt szerzetesek földbe ásott korszokba rejtették a szent könyveket a pusztító tatár elől, aztán földet hordtak az egész templomra, hogy derűs halomnak álcázva mentsék meg a dűlástól; arról a helyről, ahol Szajat Nova, egyik legkedvesebb örmény költőm élt, alkotott – és lelte halálát az öldöklő tatár által. Terveim szerint írtam volna arról az érzésről is, amely Szevanavank egyik khácskárja láttán ragadott magával: egykori örmény szerzetesek hosszú, fonott hajú, tatár antropológiájú Krisztust faragtak a kőbe, hogy ezzel a sziklába foglalt furfanggal óvják meg templomukat a rombolástól – átmenetileg a tatár képére formálták Istenüket, alázatosan vállalva esetleges haragját is, hogy házát megvédhessék. És igen, írtam volna a Fecskevár csendjéről is, amely emlékezés közben bronz ködként vett minket körül, felejthetetlenül – mintha egy regényben üresen maradt volna néhány oldal, melyről az olvasó tudja, áhítattal kell átlapoznia, és kiélemeznie a saját gondolataival.

És az írók mauzóleummá emelt emléklakásairól is beszámoltam volna, aprólékos részletességgel – a heurisztikus élményről, amely Tumanjan múzeummá alakított jereváni lakásában kerített hatalmába: hasonló írókultusszal még sosem találkoztam. Ott láttam először magyarra fordított Tumanjan műveket is, az Európa Kiadó 1969-ben kis, filigrán fehér kötetbe gyűjtött néhány Tumanjan verset, *Galambok temploma* címen, a költő születésének századik évfordulóját ünnepeelve. Utólag, már Budapesten idézem fel, hogy román íróársam, akit végig Basilnak hívtunk az irodalmi zarándokút alatt, lefotózta a múzeumban kiállított műfordítás-köteteket – így nyomoztam ki, honnan és hogyan szerezhető meg a budapesti antikváriumok elfeledett raktárkészletéből a kötetnek feltehetőleg egyik utolsó magyarországi példánya. A gondosan eltervezett elbeszélésfolyamban annak

a megrázó döbbenetnek is helyet adtam volna, ráadásul igencsak központit, amely a múzeumi idegenvezető emelkedett beszéde alatt lett úrrá rajtam, miközben éppen Tumanjan fiának végső döntéséről beszélt, aki apja halála után kivágatta és magával vitte annak szívét, hogy szimbolikusan örökre vele maradhasson. Az akkor még végtelenen barbárnak tartott mozzanat borzongatóan végigkísérte örményországi utamat – és később, amikor megérkeztünk Dzszezhebe, én stílusosan Zorjan almájával zsebemben, és először Tumanjan szülőházába látogattunk el mindannyian, ahol persze ismét előkerült a kivágott szív toposza, előre készülvén, már óvatos kérdéseket is fel mertem tenni: hogyan is történt mindez pontosan – és ismét elborzadtam attól, milyen könnyed, magától értetődő természetességgel beszélt a helyi idegenvezető erről a szörnyű tettről.

Eredetileg ezekről szerettem volna írni, és nem kétséges, könyvnyi lett volna az írott anyag. Ami itt mindössze felsorolás, az emlék-kartotékolás pusztá gyakorlati kiterjesztése, egy emlékgyűjtő jegyzeteinek listája a megéltekről – mindaz bennem elemi erővel dúló élményvihar, kilengő szédüléssel és szapora szívveréssel járó emlékezés, mely által bekebelezem, felfalom Arméniát, egyre és egyre. Kívülről mindössze élménylista, tanulható Kaukázus, amely csak az Örményországot megjártak számára élénkül teljes élménnyé, színesedik és duzzad történetté, cinkosodik szétszakíthatatlan szövetséggé: az örmény vidék, az örmény történelem apránként beenged önmagába. Arról is írtam volna, hogy később már kifejezetten vádásztam az írók kivágott szívére szóló kaukázusi anekdotákat, így ért el hozzám a hír, mely nem tudhatom, igaz-e, miszerint Terjan, az örmény költő szívét is kimetszették halála után, hogy megőrizték az utóknak.

Viszont mióta ennek az írásnak a szövetét szövögetem, át- meg átjavítom, amióta durcásan elégedetlenkedek fölöttem, hogy hitelesebb lehessen az áthozott élmény, amióta nem megyek le sörözni, amíg a szöveg írni önmagát, átkerültem egy másik dimenzióba. Apám átkelt azon a folyón, ahonnan nincsen visszatérés ebbe a világba; és az idő elkezdett másképpen telni, megváltoztak a színek, a szagok, minden, ami addig körülvett, más értelmet nyert, élesen elvált az akkor és most, mintha csak fejszecsapással választotta volna szét őket az Úristen. Nem találok már eddigi önmagam, a dolgok, velem a középpontjukban, egyszerre megfoghatatlanná váltak. És amikor ott álltam a ravatalánál, lekésve az utolsó találkozás lehetőségét, ott álltam összetörten és magamat bántva, hogy talán nem vigyáztam rá eléggé, és kérdések gyötörtek, vajon tudta-e, hogy szeretem, ott álltam és néztem, hogyan omlik el az én szép apám arca a júniusi kánikulában, hogyan

olvadnak le róla, percről percre eddig ismert nemes vonásai, hogyan változik meg bennünk, itt maradtokban az idő; akkor hirtelen Tumanjan fiára gondoltam, akit sosem ismerhettem, mégis, most e személyes tragédia által egészen közel került hozzám. Vad, zsigeri irigység rohant meg Tumanjan fia iránt, kinek még csak a nevét sem tudom, irigyeltem őt azért a bátorságért, amivel ki merte lopni az apja szívét, hogy ez által mindig együtt maradhassanak. És míg azelőtt az ötlet barbársága tartotta fogva kényszeresen az agyamat, folyton arra kalandoztam, hogy ezt a tettet valahogy megértsem, logikusan megmagyarázzam, a kulturális sokkot feldolgozzam, valami most megváltozott, furcsán átlendült ebben a másik időszámításban a tettek értéke is, elemelkedett az eredeti koordinátáktól – most hetek óta attól a gondolattól nem tudtam szabadulni, az kínozott vég nélkül, hogy nekem sosem lett volna merszem megtenni ugyanezt, pedig ott kísértett végig a gondolat, elkérni az apám szívét, ha pedig nem adják, hát kitépni, ellopni, magammal vinni, birtokolni, amíg csak időm engedi. Megkísértett a tett, amit azelőtt, az akkorban még, oly borzongatón barbárnak és távolinak tartottam – és most már megértettem, ez a vívódás annak a belső harcnak a kísérője, amit saját magyar és örmény részem vívott egymással mindig is. Mert egész gyerekkoromat végigkísérte a köztesség kínzó érzése: magyarnak talán ijesztően erőteljes vagyok, örménynek túl fakó – mondhatni folyton átjárok egyik nemzeti karakterológiából a másikba, egyszerre vagyok *mi* és *ők*, mindkét oldalon. Apám hirtelen távozásával közelebb húzódott hozzám az a részben még távolinak tudott világ, megmagyarázhatatlan rohamossággal vált rokonommá, fivéremmé Tumanjan fia, aki magával merte vinni halott apja szívét. Mióta átkerültem a másik időszámításba, és már nem lehetséges pusztán a szépségről meg végeérhetetlen lakomákról örömdát zengeni, nem lehetséges pusztán a felemelő, monumentális élményekről írni, amelyek által Örményországot próbálom bekebelezni, amellyel sokszorosítom magamban a haza-élményt, a meglévő, eredeti erdélyi szülőföldem és anyanyelvem diktálta, választott magyar hazám mellé, most már nem csak az örmény tájról, de az örmény emberről is méltán tudnék írni, annak vad tetterejéről és derűs bátorságáról, mi megszabja életútját. Talán most már jobban értem a népet, melyből egykor őseim is vétettek, oly sok évszázaddal ezelőtt; és ahogy időm telik, több-kevesebb sikerrel gyarapítom magamban a belső hazát.

Lászlóffy Aladár

1937–2009

Ha megíródik valaha az a XX. századi magyar irodalomtörténet, amely az 1918 (és 1945) után szétszakított, majd az 1989 után (úgy ahogy) egymásra találó nemzettestek irodalmainak egymáshoz való viszonyát is fel óhajtja tární, annak fontos fejezete lesz az erdélyi irodalom magyarországi befogadása a hatvanas-hetvenes évek fordulójától. Az az örvendetes folyamat, amikor a politikai aggályok illetve tiltások ellenére az anyaország is ráébred arra, hogy milyen jelentős művek születtek odaát a szigorú elszigeteltségben. Ám a jelek szerint az itthoni kritika érdeklődése és hatóköre, valamint az olvasói figyelem is szűkösen bizonyult. Mert igaz, hogy Sütő András, Páskándi Géza, Szilágyi Domokos és Szilágyi István, meg páran mások Magyarországon is elismert írók lesznek, nagyon sokan viszont kimaradtak, vagy csak méltánytalanul lassan jutottak az illő elismeréshez. Közéjük tartozik Lászlóffy Aladár is, aki otthon nemzedékének, az ún. első Forrás-nemzedéknek vezérszelleme volt. Hallatlan gazdag és hallatlan sok irányba ágazó életművét még ma sem ismerjük igazán. Életútjának az alapos feltárására is szükség volna, mint egyikére azokénak, akik akkor sem települtek át Magyarországra, amikor erre mód nyílt, ám hangsúlyosan jelen tudtak lenni a rendszerváltozás utáni irodalmi mozgalmakban.

Tordai születésű volt, kolozsvári honos lett, de erőteljesen számon tartotta nagy múltú örmény családját. (Örménységére nézve I. Gudenus János József: Örmény eredetű magyar nemesi családok genealógiája. Javított és bővített kiadása, 2010, 485-501. Itt áll ez is: L. Aladár, meghalt Budapesten 2009. április 19-én. Búcsúztatása uo. Örmény Katolikus Kápolna, 2009. április 25. Tem. Kolozsvár, Házsongárdi temető, 2009. ápr. 30. Kossuth-díjas erdélyi magyar költő, író, műfordító, szerkesztő.) Írt regényt, verset, esszét, irodalomtörténeti munkákat, jelentős fordítói életműve is. Több mint harminc kötete jelent meg, élete utójára minden valamire való kitüntetés megtalálta, a Bethlen- és a Kossuth-díjjig és a Digitális Akadémia tagságáig.

Az ars poétikájának lényegéről faggatókat egy kései interjúban első összegyűjtött kötetének címéhez irányította: „...hogy kitudódjék a világ”. A nemzetközi avantgard törekvéseitől elzárva magának kellett felfedeznie – miként legmodernebb elkötelezettségű pályatársainak – sok mindent és éppen ez a művészi útkeresés teszi oly különlegessé pályakezdését, azután meg annak a folyamata, ahogy ezek a kezdetek klaszicizálódnak az idők során. Egyszerre volt annak tudatában, hogy ő Kolozsváron az európai lírai egyetemesség küldöttje és megbízottja, és megszállott őrizője a múlt minden fellelhető darabjának. (E sorok írójának felejthetetlen emlékei azok a kolozsvári órák a régi Nyíró-ház manzárdjában a hetvenes években, amikor Bólyai Farkas íróasztalára könyökölve, Arany János szalontai jegyző passzusa alatt, régi erdélyi fejedelmi pénzerméket morzsolgatva folyt a tilalmas, de ironikusan kedélyes beszéd. Meg azok majd később, amiket itthon meg köztereken folytattunk, s amiből soha el nem maradt részéről a „közös örménységünket” provokáló tréfálkozás.) Ha megszületnék egy nagymonográfia Lászlóffy Aladáról (amit Széles Klárától várjuk, aki író és mű legjobb ismerője itthon), annak éppen azt a sokszoros kettősséget kellene érzékeltetnie, ami újítás és megőrzés, felfedezés és integráció címszavaival írható le. Amire nézve – és a legújabb idők kritikai közbeszédének ajánlva – emlékeztessünk egyetlen Lászlóffy-leleményre, a legendássá vált „szövegek szövetsége” felismerésre, ami jóval korábbi, mint arról a nyugati és – persze késésben – az itthoni teoretikusok beszélni kezdtek. Hogy mi is ez? – néz vissza a költő a maga hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évekbeli működésre egy 2002-es kolozsvári beszélgetés során: „Ennek jó magyar neve manapság – amikor már nemcsak a szöveget előállítók, hanem a trénerek is elmerülnek ebben a hipermanagán fürdőben – intertextualitás... éreztem, hogy a szövegek nem egészen jelentik egymás kiegészítését, a szövegek szövetségében, szövődményében van ott az a valami, ami a kezdet óta önmagát folytatja...”

(A.K.)

Apáczai enciklopédiája

Milyen öreg fiatal beszél innen hozzám:

„A fák olyan
gyökeres állatok...”

Hogy kínlódtak ezek ott, hiszem,
hogy más nyelven is, a termino-
lógia előtti alkonyatban!

Aztán jött az ész estéje, a szelíd
lámpafényben a felfokozott
képességek diadalai: a végleges művek.

„A tűz, mely a föld, víz és a
levegőég s egyéb testek menedéki-
ben lesz, a legvékonyabb
részeknek gyülekezete.”

De mit ér tudni egy kor teljes
tudását, ha nem az igazi,
az érvényes már! De milyen
öreg fiatalok beszélnek hozzánk
odaátról! Néha úgy érzem
magam hiányozni egy másik
korból, és itt is fölösleges
lehetek? Gyűjtjük tovább
a mindent. A mindent
jelen időben, a mindent
múlt időben, a mindent
minden időben

Futamok a génmúzeumba tévedt örmény egérről

Amilyen büszke lehetne a százegynéhány elem közül bármelyik arra, hogy a föld alkatrésze, hogy belőle is áll a Föld, épp olyan büszke lehet a föld, a Föld, a FÖLDGOLYÓ is, hogy ilyen meg olyan elemek összege, összessége. Magyarország, s annak „lebegő” utódai („haza a magasban”), amikor a szentistváni intelmek toleranciájának héliumával töltve emelkednek, felszállnak, elszakadni képesek valami szűklátókörű talajszíntől – annak öntudatával és önérzetével válhatnak egyre éteribbé és szárnyalóbbá, hogy

erősségüket mennyi nép, nyelv, náció együttműködése képezte végig, s alkotja azóta, ezután is.

Örmény őseimnek véres kardja számomra rozsdás romantikától lemosva, ám örökre azért ragyog, mert a Vaskapuért és egyéb törökelleni csatákért jó párszáz éve magyar nemességet szerzett a nevünknek. S lassan megnyugtatóan teljes beolvadást, divatos szóval integrálódást hozott, mire ma bárki nekem szegezhetné: most, utólag, ettől a tudattól gazdagabbnak, vagy egykor felszipantott kisebbségnek, megdicsőült vagy sértődött etnikai csodabogárnak érzem-e magam? A válaszom háttére még egyszerűbb, mint a Petőfié („Ha nem születtem volna is magyarnak, e néphez állanék ezennel én”), mert helyettem húsz-huszonöt nemzedék végezte már el a lépcsőzetes lelkiismeretvizsgálatot, s döntötte el rég eredményét.

Más tekintélyek mellett, az e téren döntő múlt századi mozgások végén, Vámbéry Ármin is, a keleti népek és viszonyok alapos ismerője, az örmények szellemi képességeiről, erkölcsi tulajdonságairól igen elismerően nyilatkozott. Magyarországnak Erdély kapuján keresztül érkezett, folyamatos kvantumokban az örménysége, időben-térben, jelképesen és valóságosan iszonyúan hosszú vándorlás, inkább bolyongás után. Mert Hungária nem célállomás volt, de a körülmények úgy alakultak, hogy egyik legnagyobb kolóniává vált, s azt követően az örménység lett egyik legjobban hasonuló, beolvadó népcsoportja, testi-lelki utánpótlásvonalainak, vízgyűjtő-medencéjének egyik leghálásabb, legérdemesebb, legérdekesebb forrása. Csak utalok a toponímiában már a koraközépkorban gyakori „örményes” nevekre, s Apafi Mihály többé-kevésbé tudatos gesztusára, mely szerencsére nem a problémákat sokasította az utóbbi századok néprajzi viszonyai közt. A századelő későbirodalmi gondjai közepette, ahogy Donszki Lukács, a karánsebesi iskola igazgató fogalmaz: „nemzetiségi bajaink sivár pusztaságában jóleső kis oázis”, mert talán egyedül örménykérdés nincsen, ők nem követelnek semmit. Sőt szemlesütve állapítható meg, hogy érkezésük után nagyon hamar, a válságok közepette kifejezetten, mint „magyar érzelmű” lakosság részre lehetett számítani rájuk; például 48/49-ben és Trianont követően, mikorra az örmények már úgyszólván csak színárnyalatként, díszként, ország-ornamentumként mások is, mint magyarok.

Itt révbé érni, megérkezni érezte magát Ani feldúlása és a Musza-dag tragédiája közt az örménység egy tekintélyes nemzetrésze. Különben óhaza, anyaország végig nagyon is létezett, van, megmaradt a kaukázusi sasfészekben. „Ha van valamink” – mondogatják oda visszapillantva bármikor, büszkén, jogos göggel és mártírok önérzetével, mint a történelem egyik

igazán azértis-népe -, „ha van valamink, amivel méltán dicsekedhetünk, úgy az a régiségünk”. Akkor is örmények voltak már, akik magukat sziklás hazájukban hajkhnak – úrnak nevezték, amikor a németek, az olaszok, a magyarok, a románok, a franciák, az angolok – későbbi kegyes befogadók – még nem voltak németek, magyarok, franciák, olaszok; Arménia már akkor régi ország volt, mikor az etruszok még nem hajtottak fejet a kunkorodó Rómácska előtt, és Hérodotosz, az antikvitás „vernegyulája” még meg sem született Halikarnasszoszban, hogy leírja a világ hetedik csodájaként legendás királynőjük sosemvolt függőkertjeinek mesebeli mégis-valóságát. Aztán annyi véráldozat és szekértáborosdi, sarc és továbbfutamodás végén egyszercsak itt találják magukat az Unió Trium, valóságosan harminchárom Nationum földjén. És attól kezdve a 13 aradi vértanú közé kettőt áldoznak: Kiss Ernőt és Lázár Vilmost, a szabadságharcnak, majd a miatta történő emigrációnak Czecz Jánost adják, a magyar irodalomnak Csiky Gergelyt és Petelei Istvánt, a közéletnek, kultúrának, pénzvilágnak, sajtónak, tanügynek, politikának, hosszúbékének és villámló világháborúnak megannyi jelentős embert. Csakúgy szállítják az energiát ezek az interkontinentális génvezetékek ma is, amikor már csak a tiszteletre méltó hagyomány tartja számon valaki családi eredetét.

Örmény-magyar, magyar-örmény, magyar-sváb, sváb-magyar, magyar-zsidó, magyar-cigány, oláh-cigány, csehszlovák, óromán, macedón-román, vízcserkész, vizigót – esetleg magyar-magyar, román-román, francia-francia... Permutáció, variáció, kombináció a náció! Elvégzendő művelet ágyban, okmányrubrikában, véges és végtelen elem egymással való keverésével, kapcsolásával, míg kijön többek közt a József Attila-vers, A Dunánál elhíresült pár sorában megadott receptje a „mai magyaroknak”, mai bármilyen másoknak, ki génjeiben elraktározza örökre régholt népek, gótok, hunok, gepidák, avarok, kelták, dákok rejtett örökségét, nevébe súlylyesztve összecsukható bűvészhírágként mások nevét, vagy előző, másik neveit önmagának, kikeverve a színt, melyet ma is egy-egy idióma hordoz: egy-egy elv határoz meg, mutat fel, képvisel a világ minden valamirevaló tudományos és politikai fóruma előtt. A nagy-nagy emberiség előtt, mely maga is valóságos génmúzeum, vagy ennél is több: kirabolatlan génbank, mely azóta se, sosem mond csődöt. Persze vannak (látszólag) komolytalanabb fórumok, melyek előtt be lehet vallani, amire szociológiai vagy egyéb népszeti diszciplínák, statisztikák sosem kérdeznak rá: – az álmokat is. A legeslegtudatalattibb programokat. Visszaküldenék-e Caesart Galliából, Traianust Dáciából, Árpádot Etelközből? Vagy karinthisban:

„azt áldotam, hogy... hogy két magyar voltam, hogy két örmény, két román, két szász, két rác, két horvát voltam... hogy örmény-magyar voltam, hogy romániai magyar voltam, hogy székely-szász-morva-bergengóc (pont) lettem, és játszottam egymással...”

Ne cselekedd önmagaddal – amit másoktól nem örökölhettél alapon tisztán érzem, hogy szépen tisztázható felmenőim valószínűsége révén holmi genetikai molotovkocktél, elképesztően multinacionális voltam már ott, 896-ban. Sőt: hogy éppen azóta váltak esetemben sokkal világosabbá, egyértelműbbé a dolgok. Persze elég csak az örmény-ágot nézni: nos az 1100 év alatt az örménység volt az egytömegben érkezők közül az egyetlen, aki nem foglalóként jött; és valamennyinél polgárosultabban: szinte minden tagja a közösségnek írástudó volt, de bizonyosabb, hogy „jobbágy, földművelő, parasztember egy se volt az örmények között” (Szongott Krisztof). És mégis minden munkára kész, kapható volt, a bányászattól a mezőgazdaságig, nem csak a „könnyű” munkákra... Ami a „nemzeti jeletem” illeti, ezt a megfoghatatlannak tűnő, veszélyes, de mégis elvégezhető általánosítást, melynek tünetei úgy ütnek át a „rút kelepce” falán, melybe „nemzetek, országok” szoktak esni, önnön sorsukat megásni – valaki erre a konklúzióra jutott éppen a millennium táján: „az örménynek a magyarral közös erényei az őszinteség, minden jó– és szépért való lelkesedés, valláosság, lángoló hazaszeretet és vitézség; hibái: a visszavonás (széthúzó civakodás), az úrhatnamság, s az a bizonyos szalmaláng”.

Az „ezertemplomú Ani” pusztulása (1236), és az örmény sors végig, mintha időben párhuzamos előképe, másik változata lenne a magyar sorsnak, ha a tatárjárás a mi országépítő kalandunknak is véget vetve, a világ csak nyugat(abb)ra menekült diaszpóráinkból visszajáró Juliánusok tudósításaiból tudna azóta a hajdani Hungáriáról. Van, aki csak önnön törekeny csigaháza s az önfeladás között választhatott. A költői fenségű „sárágánokat” Európa-szerte csak örmény templomokban éneklük, miközben legutóbb e század elején történt kirajzása: vérének szétszivárgása csúcsertelmiségieket, nagy írókat, művészeket állított a világ legtávolabbi pontjaira is. Péter Fogolyán Lukács (aki már hazatelepült, a gyergyószentmiklósi parókia élére) több évtizedes velencei mechitaristakolostorbeli létének egyik gyümölcse az örmény ki-kicsoda, melyet ott adtak ki. William Saroyan (aki egy találkozásunk alkalmával for my countryman – „honfitársamnak” címen dedikálta nekem a fényképét) haláláig nyomtatott magának az angol nyelvű mellé örmény betűs névjegyet is. „Lengő trapézon az ifjú vitéz...”

Örmény-magyar, vagy magyar-örmény, sokác, bunyevác – ez kevesebbet jelent egy skálán, mint az, hogy cipzer, besenyő, kiskun, várkun, palóc, de többet, mint a németországi török vagy a svédországi tamil, a dániai magyar. Ez erdélyi mércéven annál is több, mint a svájci olasz, vagy a francia svájci. Valahogy és mindenképpen jelenti és tartalmazza itt már több századéve, hogy átmenőben, asszimilálódóban van; szerzemény egyik oldalon, békés bekebelezés a másikon, hiszen eredeti mivolta felől leírható már, veszteség. Azt, hogy még csak, vagy már (legalábbis) befogadásról van szó! Az alany szempontjából az átmeneti zóna, a köztes állapot (a Gallusfestékek vagy csőselyem-katalógusok sötétedő-világosodó árnyalatskálája mentén) felveti az összes kérdést: szeresse-e, hogy befogadják, zavarja-e, hogy feladja előző identitását, érezze-e magát lekötelezettnek a kegyért? Egyedek és népeiségek egyaránt megélik a világban ezt; régebbi időkben sem gyakrabban, mint az „emberi jogok” drágalátos korszakaiban. Nem szabad megfelelni róla, hogy az összes gettósítható, gettószerű létállapot, a menekült-, szekér- s egyéb hasonló telepek-táborok belülről is zárkóznak, amíg csak lehet, vagy amíg az a célszerűbb. Különben történelmi, nagy élmény, izgalmas és felemelő beöltözni a másikba, kipróbálni, engedni annak a csábító „biztonságérzetnek”, hogy másnak milyen jó, feszültség és görcsoldó elvegyülni végre és végül, oda tartozni ahova a többség, „mindenki”... ha már úgylis, hát akkor nem lógni ki a sorból stb.

Ez is reflex, válasz – s legalább annyira erős, mint az önfenntartási. Szerkezeti eleme az emberi lény pszichéjének. Először, egyelőre legyen csak minősített ösztönszerűség – máris evidens, hogy a maga módján önvédelmi ez is: holmi mimikrihajlam kiélése. Persze aztán átcsap. Az ismert, s az ismeretlen módokon az ismert, s az ismeretlen história kezdetei óta hányszor ment végbe teljes műsora egész folyamat-láncreakcióként! Mint a rovarvilágban a reprodukciós lánc szabályos szemeként ismert színeváltozások: egyik szempontból még csak báb, másik oldalról nézve már báb... Amíg aztán át nem fordul egészen pillangóba. Nyilván vannak fokozatai, van megállás (életfogytiglan, nemzedék-fogytiglan), s van feleút. Róma, az ókor Amerikája ilyen népességből-lakosságból áll (össze) végül; s valódi, életképes nációk, például az „amerikai nemzet” is. Jókai-hősök tucatjai példázzák a magyar, az osztrák, az Osztrák-Magyar Monarchia változatát e téren.

Azért vagyunk társadalom, hogy segítsük magunkat, aki: egymás. Soha nem holmi „világos” vagy „sötét” törvénykezés mentén önszerveződünk, ahogy a hatóságilag kijelölt parkbeli utak mellett mindig kitaposódnak a

leglogikusabb közlekedés útvonalaként az egészen máshol vezető ösvények. Valami jótékony homályban történik meg minden, mint a Turánok, Mezopotámiák, Abesszíniák, Bengálok, Szkítiák. A keszon-térségek. Átszámitó-helyek. Mondjuk ki, hogy ilyen beváltóközpont (volt) a Kárpát-medence is? Erdély...? Az örménység önárfolyamvesztéséhez – hogy a kelletténél idillibb azért ne legyen a kép – a vegyes házasság révén való feloldódást, felszívódást duplazzák, ha nem tízszerzik az olyan folyamatok, melyeket másrészt a magyar (pontosabban a Habsburg) államiségnek érdekes módon nem annyira a nehéz időkben, hanem éppen a „hosszúbékében” feltámadó „önvédelmi” reflexe váltott ki és gyorsított fel; amikor megtiltotta, hogy gyarapodás-képpen Erdélyben földbirtokot is vásárolhassanak, ellenáll ama törekvéseknek, hogy Erzsébetváros és Szamosújvár mintájára újabb várost alapítsanak; sőt a minta értékűen autonóm „Armenopolis” is azt az árat fizeti, hogy a XIX. század fordulója óta közigazgatásának nyelve már nem örmény, hanem hivatalosan magyar, a Bach-korszakban német, s így az anyanyelv a magánszférába szorul vissza, amivel megtörténik a második, a huszadik, a kétszázadik lépés az asszimiláció felé.

Mégis, mégis – miképp egy múlt századi szerző kissé patetikusan fogalmaz –: a magyar örménység tündöklő vezércsillaga, tetteinek fő rugója páratlan hazaszeretete volt. Ugyanis „miként az Egyiptomból kivándorló zsidók legfőbb vezetője a folyvást előttük lebegő tündöklő lángoszlop volt, a lelkes hazai örménységnek is kezdetől fogva egy vezércsillaga, egy eszméje volt, mely keblét szüntelen hevítette, minden tettében vezette és melyért a nevéől nevezett hermelinként (Mus armenius) készebb volt inkább meghalni, mint annak sugárzó fényétől elfordulni”.

Ma hajlandó ugyanazért élni és alkotni.

Hétfejű üzenetek

Mindenkori

Hadd lássuk, ezredszer is meg tudom mondani pontosan: mi van a mostnak kiszolgáltatott mindenkori világgal, hadd lássuk, mit kezd jelenvaló percem az egésszel, lássuk: az óra ketyegése, a lapátok csörrenése, a szívdobogás hogy jár-kél egymás mellett, egymás közelében

megbízható ismeretségben, mint csakis embert
izgató világszag, világillat, világdélután.
Volt, nem-lesz találkozások a hangok között.
Micsoda jelentéktelen kifogás mindig a csend
az örök jelenlét ellen, mikor az értelem bírná
olyan sokáig. De hát időnként csend lesz a test
stúdiójában, és távolodó léptek az órák
akusztikai képernyőjén, a szavak rádiójátékában,
a dolgok műteremfelvételén, és olyankor meg-
szólal a kimondó: hadd lássuk, ezredszer is
meg tudom -----

Helsinki 1975

Nyár, öröklött nyár ez a nyár, kikeltek már az idei
vadászrepülők is, mire újra havazni kezdett sokezer
nyelven a pihenés csendje, mintha egy földrésznyi
könyvtárból nagyon fehér betűk hulltak volna, vagy
a liszt az idő vénséges malmaiból, az összes dátum-
hoz kötött tájakon, ahol képtelenségek feleselnek
egymással, mint valami évszakhoz nem kötött madár-
csicscsergés: korbetegségek, kötelességek, tények és
eszmék, az életem, az életünk. Itt van a nyár, újra a
tengerek partján ülnek a kikötők, mint akik el sem
mozdultak, mégis érkeznek újra, épen, nyugalom, melegíti
a földet a füvek alá, Európa édes, újra édes, világok
öreganyjának szólítják szerencsére, gótikus erdők-
ben lakik, lábánál piros kalapos bombák és gomba-
tölcsérek szélén a tök is virágzik, fiai kaszálnak,
aratnak, szednek, erdőt irtanak, esznek a fák alatt,
ahol abbahagyták a soha-meg-se-szakadó századokat,
mikor kőmadarak szálltak az eleven száguldó lovasok
sisakjára, a lovasszobor így kezdődik, majd eleven
madár fog elszállni róla, mikor ő megkövesedett.
Itthagytak minket a régiek, megépítették a világot,
ők tudják, mit akartak velem, aztán magunkra hagytak
benne, bútoraik a pásztorok és a királyok, tele van

velük a szoba, s az örökletesen Én-nevű gyermekek itt játszanak asztallábak, csizmák fatörzsei közt a mesében és történelemben, üveg énekük száll, száll olyan magasan messze, ahol még csak imák és úrhajó jártak. Igen, de hallod ezt az ütemes csattogást kinn az éjszakában? Hogyha csak te volnál veszélyben, hogyha csak én, hogyha a gyermekek, öregek, anyák sosem! Ott történnek meg mindig a tragédiák, ahol majd utólag tudományosan bizonyos, biztonságos minden. Vízszintes eső, valahol messze gépfegyver ropog: zápor, melyet nem bír ki az élet, vízszintes esőjében itt is perdült az emberi test, s leszakadtak a családi számitások paprikafüzerei. Lassan ért háborúk potyogtak végül a nyárból, akár a túlérett toronygomb, ősi kőfaragás, s mindig mindenki érezte, egyszer csak színt kell vallani, egyszer aztán részt kell venni hús és test szerint is a dolgokban, tehát újra egyetlen áldozat lehet: az egyszeri élet. Ó ez a szervesanyagból támadt öntudat-rémület, ez a magának, könyveinek is ártani tudó elme-veszély, mely az eszmélet eszméletlenségig való kimerülése – és mindig hadizónának, megszállási övezetnek nyilvánította a tavaszra szépen beültetett lelket, szállt, szállt a szögesdrót elszabadult drótcskillaga, falhoz állító túske-vihar, melynek részei egymás ellen azt hitték, hogy velük tudok tartani, valamelyikkel, akár önmagam ellen. Semmi közérzet vagy képzelet nem tudott a te valóságod ellen állni, Embereurópa, veled a világ is halálig tudott majd élni, akár tizenkét hónapnyi fullasztó füstben, de mi lett az eszményeiddel, melyek mindig egy kor politikai szemérme folytán nem kerülhettek napvilágra. Ó vissza se sírt kicsi áttekinthető múlt, melyet – mint kiderült – még a középiskolák alsó osztályai is értenek! Elég Európát ismerni, megismerni, és tudod, hogy megszakad a halál gondolata is. Hiába érezni úgy közletről, ezek a korok se teltek gyorsabban, nem futott át hangulatosan nyirbált útjain, francia sétányain, zokogó esőkkel borított zöld német ösvényein, orosz

pusztáin a történelem, csakhogy minél hamarabb hozzánk érhessen. Mit is keresne nálunk! Számítások, programok, bizottságok. Egy-két adat szerint már semmivel se lehetne koordinálni, amit tudunk, amit teszünk, s amit ítélünk. Még a szándékos félrevezetésnek és elhallgatásnak is nehéz. Közvélemény, személyiség, szelekció, kiürült lőszeres ládák, levelek, olaj úszik a megtelt kikötőkben. Segítség! – szólítja magát egy erasmusnyi tömeg, és hangja hajóin fehér sorfalat állnak – egyiken ezerötszázhuszonhat, másikon ezerhétszáznyolcvankilenc, ezernyolcszáznegyvennyolc, ezerkilencszáztizennégy és ezerkilencszáznegyvenöt – a tengerészek. Katonai divatházak alapultak, és uszító zeneműkiadók terjesztették ki piacukat a gyöngéden militarizált óvodákra. Különös volt ez, vagy természetes? A gépfegyver dobbal is utánozható hangja, s a valódi becsapódás. Különös ez, vagy természetes? Millió életünknel még mindig jóval kevesebb fér a szavakba. Különös ez, vagy természetes? Milyen legyen az a néhány szó, mely nemcsak megőrzi másnak is, ami volt, hanem egyszerre él a jövővel, hogy feltámadt bármelyikünk ráismerne, érezné megint a háború és a szerelem ostoba ízkeverékét, azt, hogy aztán kicsit béke is lehet időnként, a tornyokra felkerülnek a virágok, kakasok, zászlók, s a féllábú kapitány fekete esőkabátban hazasétál a vendéglőből az epikus november esti téren. Különös ez, vagy természetes? Idegen utódok, ismeretlen embereink, akiknek Európa legfiatalabb idei műkincséről lesz nevezetes Helsinki, ahol Louvre és Vatikán, British és Prado és Ermitázs rubensi kincsei után ott őrzik a Vestfáliai Béke Mindezideig Legvéglegeőbb Cserepeit, – szeressetek odautazni, csókolózni a rakparton, fényes nappal, vagy a fehér sziklák közt, mint a szabad sirályok, az északi ég szomorúan kék szeme előtt. Nem tudom, hány papírlapra írtuk le, írtuk fel, jutalomképpen vagy büntetésből, százszor, hogy többet nem leszünk rosszak, de most vakáció jön, most vége egy iskolának, trecento, quatrocento, novacento, így

talán még inkább érdemes festeni, építeni, énekelni,
jöhet a nyár, ez az öröklött nyár, melyet megígértünk.

Reneszánsz

Egyszer egy csúnyácska városra
leszáll Firenze.

A következő ütközet

In memoriam Dsida

A fél világ már az örökkévalóságé.
Hogy is kell nekiveselkedni
az örökkévalóságnak? Milyen
lélegzetet vegyek a lemerüléshez?
Tudom, hogy nem elviselni
kell a szellemet, hanem fel-
kelni ellene, hiszen kiegyezik
végül az elmúlással. Hiszem,
hogy az is készenlét lesz, az is
megfeszüléssel jár. Valami biztat:
a legegyszerűbb dolgok reményei.
A legegyszerűbb dolgok pedig azok,
melyek a semmiből a valamit
kivárták. Én segítettem nekik
kivárni. Akart-e engem igazolni
annyi, amennyi mindent én
türelmetlenül igazolni akartam?
Ezek közül egy is elég lett volna.
Igen, nekem fél világ is elég
lett volna, amennyi maradt, –
s újra egészet kaptam. Büszke
vagyok az eltöltött órákra, arra,
hogy hatalmas egyedüllét sem
zavart meg, mikor rám szakadt

a csend. A csendben, élve
teltem meg annyi igazsággal,
mint a fél világ holtában
amennyit még ihletni képes.
Büszkén látom, hogy semmi sem
határol, ha a testből nem
képzelttem erődöt. Ha újra fel-
kiáltok, ha ez nekem megint
csak hajnal, most nekem vannak
a legjobb reflexeim a kortársak
közül. Még élek, mikor lefekszem.
Hideggel telt meg a párnám.
Arcommal szorítom ki a telet,
mely most szétcsap minden
világtáj fele. Törvény, hogy élni
olyan jó, mint érteni, s ez
fehér. S kinn megvan a
teljes holdas éjszaka.

Merénylet Kossuth ellen

(Őt vádolták meg, hogy a bőrét menti:
török földre hogy megérkezett –
első dolga volt, hogy mint halandó,
fiainak végrendelkezett...)

A kamarilla szemmel tartotta végig a világon,
de tehetetlen volt, hát nemsokára bérgyilkost
küldött ellene. De – mint a legtörténelmibb kérdé-
sekben gyakran – az önfejű és tiszteletlen apró
realitások ellenálltak: – az ügy intézésével
megbízott diplomatácska jócskán lecsípett a bér-
gyilkosnak kiutalt honoráriumából, ezért hosszan
és sikertelenül alkudozott London leghíresebb
ilyen szakemberével.

A vén bérgyilkos, ki amúgy is hattyúdálnak szánta
az érdekes esetet s visszavonulni készült
tetemes vagyonával – végül is megátalkodott

és bosszút esküdött:
megbízója szeme láttára – mintegy sportból – megmutatta,
hogy milyen könnyűszerrel elvégezhetné munkáját a
gyanútlan és védtelen kormányzón – és visszalépett!
És furcsa játékba fogott titokban:
Kossuth nyomában a világot járta,
önkéntes testőrként egy jó sarokban
ott volt a hajón meg Amerikában...
Turinban házat közelében bérelt.
Évtizedekig közelében ült még.
Ő tett el egyszer láb alól egy némbert,
mikor rájött, hogy Kossuth ellen küldték.
Most már azértse hagyta, hogy helyette
valami kontár jó pénzért megölje.
Ez mulattatta szörnyen reggelente
az exkormányzót sétáján köszöntve.
S mert érdekelte embere – e réven
megtudakolta biográfiáját.
S a vén lator, egy influenzás télen,
mint „negyvennyolcas” végezte a pályát.

Az irodalom bejövetele

Bodor Ádámnak szeretettel

Esik. Ilyenkor fenn a hágók
körül a mozivásznakon
valami égi Feszty festi
vagy kivetíti: ím a Hon!
Aki csak felment körüllátni
s egy madárhangra felfigyel,
megszámlálhatja bólogatva
amint ügetve tűnnek el
a völgy felé a köd-tömények,
rivalgó boldog lovasok –
s hogy ballag gyalog unokája
annak, kinek a lova sok.
A film eleje matiné volt,

a film közepén szakadás,
a felirat is kiolvadt ott:
...mohás? Mohács? vagy csak kovács?
Igen, ki sorsának kovácsa
sors által vész el, úgy biza!
Erre tanít a párttörténet,
újabbán meg a Biblia.
Esik. Az ember inkább olvas,
odalapoz, hol írva áll,
hogy milyen is egy hágó, kérem,
ha jobb megoldást nem talál.

Nemzeti dal

Tavaszi szél vizet áraszt. S tetszik tudni mit művel a víz? A víz, mint tavaszi szél felgyűjtötte áradat, iszonyú erőket halmoz önmagában. Kispatakból nagypatak, folyócskából nagy folyó, árvíz szokott keletkezni olyankor, amikor tavaszi szél megárasztja. Sőt a patakok és folyók, a mindenféle vizek egyesülése folytán még önmagát is meglepő ereje lesz ilyenkor a víznek. A felgyűlt víznek. És vagy csupán azért, mert most van olyan erőben, mostan telik reá, szépen félretaszítja útjából mindazt, amivel máskor különben nem bírt: partot, gátat, keresztbefekvő hidat, melynek máskor hídlábáig, bokájáig ha ért, most viszont a híd korlátján bukik keresztül. És ha önnön erejétől megrészegeedik, ha dühbegurul, ha ellenállnak neki, például partok, gátak, zsilipek, melyek máskor kordában tartották, akkor annál szilajabbá, veszedelmesebbé, ellenőrizhetlenebbé válva, egyenesen pusztít. „Zúgva, bőgve törte át a gátat. El akarta nyelni a világot...” Igen, ilyen lesz a legkisebb kis Túrbból és a népek áradatából is, mikor úgy adatik, hogy „azért a víz az úr”. Ahogy a „népek tavaszának” becézett 1848 gondolkodóit, politikusait, vezetőit, katonáit hallgatjuk Európa számos sarkából, az a tiszta benyomásunk támad – joggal – immár 150 éve, hogy egy tarthatatlan helyzet torkollott zendülésbe, lázadásba, forradalomba, szabadságharcba, s hogy (minő dicsőség) ebben a jeles glamazuriban mi egészen előkelő helyezést értünk el, alaposan kivettük a részünk. Ne próbáljunk kibújni a felelősség alól, se kisebbiteni, se nagyítani semmit azzal a higgadt, történelmi távlatból mindig mindent jobban tudó hozzáállással, hogy lehetséges: mégsem a nép maga, a nép egésze, egye fene, ha alaposabb felmérés milliméter papírra rajzolható statisztikai

görbéin vizsgáljuk, lehet nem is a nép többsége, hanem egy erre kifinomult hallású, látású, szimatú, tapintású elit egyensúly és szimmetria érzékét zavarta a szabadság hiánya; hogy az egész szabadság-alultápláltság egészen másképpen nyilvánult meg a társadalmi osztályok, rétegek, kategóriák, csoportok, kisebbségek szintjén s bármit üzent Kossuth Lajos, azt az üzenetet más-más módon és mértékben értették és reagálták le az akkor már közel ezeréves Magyar állam (amennyire bár formailag az volt még) lakosságában. Nem, a legünnepebb, s a legünneprontóbb ennek taglalása, feszegetése felől jöhet előtérbe, anélkül, hogy lényegesen változtatni lehetne a már 150 éve tanulmányozott, vizsgált, felépített, elfogadott képen, megítélésen. Ez azóta (és örökre) döntő módon nem más egyik magyarnak és másik magyarnak; ám döntően különbözvén a velünk azelőtt, azalatt és azóta is együttélő, együtt újabb szabadság-megvonásokon és szabadság-áradásokon, eufóriákon áteső mások, szomszédok eszméletében – kínos, mint minden, amihez a „szabadság” fogalmának általánosan elfogadható meghatározása szükségeltetik. A szabadság-eszmén a legfájdalmasabb harmóniasértő karcolás, hogy a félévszázadnál hosszabb diktatúrák mindenirányú, megokolású, előjelű szabadság-megvonásai után, melyek alatt nemzedékek születtek, nőttek fel és váltották egymást – amikor a jelképes és valóságos börtönfalak, válaszfalak, berlini-falak leomlottak végre, kiderült, hogy a szabadsággal nemigen lesz mit kezdeni. Éppen a szabadsággal nem! Hogy egy kiskörű elitnek sosem elég, ám különben többé a magyaroknak sem olyan, március tizenötödikés értelemben hiányzik a szabadság. Nemzeti dalban elbeszélve. Csak az élgondolkodókat, poétákat és innen-onnan kiszorultakat foglalkoztatja vagy zavarja ha van, ha nincs a tizenkét, vagy százhusz, vagy ezerkétszáz pontnyira felgyült valami. A kis patakokból nem gyűl „tengerárjává” semmi. A szabadság felajánlott szolgáltatásai a jelek szerint nem hozzák már a régi izgalomba őket. Persze, még kér a nép. És most adnak neki. Befektetési lehetőséget, utazást a Bahamákra. Esetleg hatalmat s húst is. Nem is feltétlenül a dolgozóknak. Annak, akinek a keresetéből telik rá. Az olyanok már, ha tetszik minden korlátozás nélkül akár szabad sajtót, (vám)uniót – sőt egyáltalán: világszabadságot is vásárolhatnak maguknak. Kicsiben, nagyban, diszkontáron. Minek ma már az efféle folyton valami patetikus és esetleges dátumhoz kapcsolni. Mint a magyarok szokták. Időnként. Mikor hozzájutnak. Mikor megengedhetik maguknak. Márciusban és októberben. Tizenötös vagy huszonhármas árfolyamon. Makacs trogloditák. Érdekes: ilyenkor derül ki. Rögtön kiütközik, meglátszik: kik is a magyarok. Ezeknek még a szabadság emléke is számít.

Emléknaptár az örmény genocídium 90. évfordulójára

(Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, 2005)

Fátum

Atlasz helyén az eget tartom.
Én voltam az az égő karton,
melyről az Úr rajzolta rátok
nagy hátterét, az Arrarátot.

Régi állomáson

Ó kedves századforduló,
fakult fényképen barna hó,
a sok esernyő és kalap
és viaszütött még a nap –

azóta robog a vonat,
időnként kiszállna a kor
kicsit sétálni valahol,
egy hús fasor, egy ódon tér –

de meg nem állunk semmiért,
tavaszon, őszön át robog,
a tetőn golyózaporok,
valami csipkét ráz a szél,
még mindig lánykori fehér,
az ablak odacsípte, és
most lobog, mint a hóesés.

Jónás, a nép

A cet, a cet egész világnyi.
Lenyel, de meg se tudna rágni.
Elbújhatsz és elkeveredhatsz,
sivatag nyelhet el, vagy ketrec,
a holdfény burnuszába bújva
mint sakál szűkölhatsz az Úrra,
lemondva ételről-italról,
csak meg ne feledkezz a dalról.
Hír, üzenet, hogy megbocsátok.
A többinél is ennyit látok.
Küldönceim nem csúfak, szépek,
csak bolygó, térkép-verte népek,
ki-ki mire hazát találna
elnyeli Titanic vagy bálna.
Csak idő kérdése a mennyi:
mikor tudsz helyszínedre menni.
A parancs: ennyit vinni végbe,
Jónás! Eljutni Ninivédbe.

Örmény-Erdély

Ani felől Szépvíz felett
szivárványozzák az eget.

Eső után a völgy fényes.
Itt is, ott is egy Örményes.

Itt is ott is hó és homok,
kerékvágásban a nyomok.

Fodros mezőségi tavak,
saját igék, vendég szavak.

Menekülők, nem nomádok,
találtak itt új országot.

Szépvíz felé, Ani felől
tatár üldöz, orosz megöl.

Szamosújvár tömlőcében
jelkép-muszadagom élem.
Örmény-Erdély ez a fázós
rég elvesztett Kaukázus.

Százéves jövőmondó

Muszadagok, golgoták,
sosem tanul a világ,
hullámaival az ember
magát fojtja, mint a tenger,
sebeit magától kapja,
Krisztusát is megharapja,
mint a feltépett erek
Muszadagok, légerek,
szögesdrót és lövészárók,
míg az élet elszivárog.

Szomszédság

Valaki összekapott a szomszédaival,
rettentő disputák zuhognak le a felhők
emeletein, ideleenn széttépett kerítése-
ket, elragadott eget, lejátszott csatá-
kat forgat a habzás. Valahol fenn, az
idő hegységeiben megint esett, s itt zúg
el minden a malom alatt. Pipával a szá-
jában kikönyököl a molnár, s elnéz a lát-
határra, ahol az út fehér szalagját
épp most varrják éneklő-síró asszonyok a táj
szoknyájává, hold-lámpa alatt. Fekete lo-
vasok közelednek, vacsorára érkeznek, és
már semmit se lehet lenyelni, se a tejjel,

se a borral, hogy ne adj hálát a munkának
meg a harcnak. Jaj ne sirassák már úgy
azt az óriás múltat, jaj, ne visongjanak
annyit, ha kedvre derülnek, jaj ne élje-
nek, jaj ne haljanak olyan hangosan!
Miért kell végighallgatnom minden csete-
patéjuk, miért laknak itt, a fejemben?

Mentik az életrevalókat

Gyémántmezők és vérmezők.
A dér s a harmat, ezek ők.
A lázkirály s a rémkirály
Meotisz tocsogóin jár.
Gyémántok, viasznapban,
ahogy lovuk patája csattan.
Előttük rendetlen közökben
már némán, de még üldözötten
a kihalásra ítélt népek
mentik a cserepet s az épet,
az ikont és a takarókat,
meséket, talpalávalókat.
Senki se kérdi, mi lesz holnap.
Kihalnak, de már nem papolnak.
E szekérre ítélték háza
magasan lángol. Isten láza!
Hátul a hómezők is égnek.
Cseréppé égő szenvedések.
Hegedűsíkjain a rögnék
a lánckirályok dübörögnek.
Amíg a nomád hajsza tartott
gyémánttá robbantak a martok.
Már csak a legjobbak a jók
folytatni ezt a dáridót.

Mintha egy-egy ember állna a fák közt

Már összenőtt a kék a földi kékkal.
A csend fölött a színek nem riadnak.
A fasorból felszáll a hold,
s egyszer csak minden második jegenye
megmozdul lassan, a fekete bársony
árnyék tüneménye, hogy valóban
emberek?

Mintha emberek állnának sorfalat
a lehülő őszi estében. Minden
második fa a nevét mondja,
alig hallható jelentkezés, alig
felismerhető nevek. A fasor jelent,
a táj jelent az emlékezetnek –
aztán fekete árnyék-férfiak
lehanyatlanak lassan, mintha
minden második fát kidöntenének.

Ide már nem hallatszik
a gépfegyverropogás, ide már
nem hallatszanak a bekiáltott nevek,
ide már nem látszik tisztán, hogy fák, csak fák, vagy férfiak is...

Mintha egy-egy ember állt volna
ott a fák közt, mintha golyó
vert volna rést a tömött sorokban,
feketén, mozdulatlan áll a fasor,
és összenőtt a kék a földi kékkal,
és összenőtt minden az emlékezettel.

Kinek van joga a panaszra?

Itt volt a víz s volt nincs világok
szétfutottak ki merre látott.
Itt járt s az özön tűzre váltott,
mert ilyen gyúlékony az átok.

Ahogy nappal jár az éjjel:
megfőtt a gőg a teremtménnyel.
A szándék szeretete, gondja
lassan itt romlik meg, halomba.

Megjön az ősz, s talán a béke.
Senkinek nem kell menedéke.
Ha pedig fölösleges holmi,
Engedi végül leomolni.

Kezdetben teremt a szándék,
De lehet fordított is, vár még:
Hogy végül büntetés fejében
Csak nincs legyen a van helyében.

Ébren

A láz se él meg bennem
Elpusztul abban a kősvatagban,
mely most betölt.
Izraelemet élem.
Vándorolnak bennem,
a fekete tűz felől,
az apokalipszis városain át.
Sétálva taposom el a gonoszt.
Most pusztítok, most égetek.
Tudom, hogy mennyit vihetek
magammal, hogy még valaha
begyógyuljanak nyomomban
a megpróbáltatások sebei.

Túl sok sem maradhat –
a világ érezze csak elszakított
szerelmeseknek magát.
Engem is ébren tart a halálon
kívül még egy rettenetes emlék.

A nagykabát

Bár negyven nap! Még negyven év!
Hányezernegyvenedik nép!
A falvak üszke, falak romja,
és ezerévek egyhalomba.
Özönvízként a veszettség.
Már minden odaveszett s ég...

Még meddig bírja Muszadag?
Ó negyven nép, még negyven nap
s az eső végre elapad,
leszáll a vér alján a vegyszer.
Felépülhet még minden egyszer.
Talán Isten mégis akarja:
a Nap kiköt, megjön a bárka
s egy perccel előbb szállhat partra
kisnépek mindig nagyobb bátyja,
a nagyhatalmak nagykabátja?

Antik Arménia éje

írások előtti csendben
hány szó alszik, meddig bennem?
Örökmécs a boltív mélyén,
antik Arménia éjén
hány nyelv holdfényét ragyogja,
hány fajtának leszek foglya
s bajnoka még mennyi elvnek,
mire segítnék a nyelvek,
ha ugyanazon a telken
lesz Rodostóvá a lelkem,
milyen útravalót adott,
akadálynak mennyi vadont,
míg a homokóra ketyeg
hány Erdélyért jövök-megyek,
hogy miközben hazaértem
mennyi szorost átalvágat,
mennyi szabályt átalhágat,
hármás határhegyet-halmot,
mennyi köpenyeget, kardot,
papírmalmot forgat értem,
anélkül, hogy magam kértem
antik Arménia éje?
Hungária belefér-e?

(Megjelent: Emléknaptár az örmény népirtás 90. évfordulójára (2005), kiadó: Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület. A színes falinaptár számára Szabó László fotóművész Musza Daghon készült fotóihoz Lászlóffy Aladár írt 12 verset, melyek magyar, örmény és angol nyelven jelentek meg. A versek kifejezetten az egyesület kérésére íródtak, a füzetekben néhány megjelent közülük.)

Lászlóffy Csaba

1939

Az Erdélyi Örmény Gyökerek füzetek 2014. májusi számában olvassuk önvallomását, ama összeállítás részeként, amely 75. születésnapján köszönti a költőt, író, drámaszerzőt, műfordítót, esszéistát. Így fogalmaz: „Szellemi szülő-

városom Kolozsvár; tágabb szülőföldem s állandó otthonom a magyar nyelv. És átmeneti otthonra találtam bolyongásaim során a világban s az időben »kemény földön / leveles könyvtárban / Kemény János emlékiratában / nyílvesszőként zúgó Ázsiában / kitömött beggyel is élő trófeákban / keresztény máglyán vagy apokrif imában / fiktív hűségben és konkrét árulásban...« Az egyedüli táj bennünk él. Összekuszálva, középkori, ókori körvonalakkal, böjti szelekkel szántva – a legmaradandóbb haza.”

Lászlóffy Aladár öccseként nem lehetett éppen könnyű bejárni azt a nagyívű művészi pályát, amin több mint negyven – a legkülönbözőbb műfajú – kötet állomása sorjázna. S ráadásul Lászlóffy Csaba szemléletmódjának és szövegszerkesztő technikáinak van több olyan vonása, ami bátyjával rokon, de persze nemcsak vele, hanem más kortárs erdélyiekkel, Szilágyi Domokossal vagy Panek Zoltánnal vagy Páskándi Gézával is. Gondolhatunk a groteszk iránti vonzódásra, az önéletrajziság ironikus átírására, a formák felbontására való hajlamra, a történelem abszurditása iránti fogékonyságra, a hatalmas műveltség ihletadó szerepére. Lászlóffy Csabánál azonban mindig érezhető a melankolikus hangoltság, a bezárkózásra hajlamos sors vívódó keserűsége.

1960-ban szerzett diplomát a kolozsvári Babes-Bólyai Egyetemen, első verseskönyve 1964-ben jelenik meg (Aranyeső). Szinte minden erdélyi és magyarországi (Alföld, Kortárs, Életünk stb.) lap megbecsült munkatársa. Díjainak zöme romániai. Magyarországon – jócskán megkésve – József Attila-díjat kapott és tagja a Magyar Művészeti Akadémiának. Az utóbbi két évtizedben egyre több kötete jelenik meg a határon innen, sajnálatos, hogy érdembeli kritikai visszhang nélkül. (Ebben a „sorsban” nagyon sokakkal együtt osztozik.) Honlapján számos prózai munkája és verse érhető el.

(A.K.)

Turin, 1888.

„Zeyk Sarolta (hajdani kisasszony) Erdélyben kelt levélkét kóborlásaim dacára mindannyiszor kézbe vehettem... Mezőségi menyecske lettél; most már anya is. Férjedről annyit írtál csak, hogy kitűnő egészségű, zömök ember, no meg házias. Én a lelkéről szeretnék tőled hírt hallani. Mít ismer hivatásának? Mi célja van az életben? Nem folytatom... Ha a köteléket szerelem fűzte, az már maga egy oly természetes varázs, mely még a vér kötelékeit is meglazítja; hát még az értéktelen ismeretségeket, melyet útbaszór a véletlen! A polgár szó kötelességei pedig nem a habfelferésben állnak. A cselekvő részvét szerepe csekély szerep, de áldásos, olyan, mint a harmaté. És erre a részvételre különösen Erdélyben tér is van, de szükség is van, tán nagyobb, mint másutt akárhol. Gondolok a Mezőségre, melyen a magyarság oly borzasztó hanyatlásnak indult... Csak erőfogyatkozás? – vagy mint nálam: öntudatos haldoklás ez már!

Sajnálom, ha még a zongorázástól is elszoknál, s a turini ajándékzongora Mezőmadarason lom-bútordarab lenne a háznál (ha ugyan a házhoz visszakerül). Minő tipikus magyar tehetetlenség. Hát nincs szállító Enyeden vagy Marosvásárhelyen?... „Rossz utak.” Micsoda beszéd... Tehetetlenség! – nem a rossz út. Csókold meg helyettem is Margit nevű keresztleányomat. Említéd, hogy életem különböző korából bírod arcképemet. De nyolcvanhat éves koromból, azt hiszem, még nincsen fotográfiád. Hát küldök egyet Margitkának. Utálatos vén dög arcú – biz az, de hát ilyenné lett az ő keresztatyja – kit életében látni sohasem fog. Én egyedül kóboroltam (csak hű inasom kísért el); kellethetlenebbül, mint ahogyan lovaink

cammogtak volt Lujza húgom Corsiója felé,
aki vérszegénységi szívbajban szenved, és
két hónap óta már Courmayeurbe ment.
Fiaim felől ritkán hallok; nagyon el vannak
foglalva. Még ritkábban látom őket...
Mindketten Nápolyban laknak; Lajos továbbra is
vasútigazgatói tisztségét tölti be, Feri Olaszország
egyik legtekintélyesebb iparvállalatának igazgatója.

Több, mint húsz éve lakom e várost, de szabómon
és csizmadiámon kívül a háromszázezres lakos közül
egy teremtett lélekkel sem érintkezem; az örökös
magány kódébe, amelyben kínlódom, a társadalmi
életnek soha egy derítő napsugara sem hatol be. Csak a
torzonborz rongyszedő emeli tekintetét elárvult ablakomig.
Elszoktam a beszédőtől. Ezelőtt volt egy ressource-om:
hallgatój jó barátainak társasága, akik ott várják meg-
szólításomat könyvszekrényeim polcain, most már azok is
elhagynak, mert szemem kifáradt az állhatatos nézésben.
Meghalni semmi, de szem nélkül élni – a legnagyobb csapás.
Három hét óta nem tudok enni se, nem bírok jóformán semmit
a torkomon leerőszakolni. Oly erőtlenné lettem, hogy többször is
abba kell hagynom az írást, míg egy válasszal elkészülök.
Balsorsom számottevő. Ezzel nem azt akarom mondani,
hogy áldozat vagyok. De a szabadságom álszabadság. S a
szabadság hiánya miatt vágyom annyi mindenre.
Csaknem a végtelenre

Távoztál életemből. Elrohantál.
Nekem már az is nehéz, hogy pár lépést tegyek.
Más táj. Másfelé kell csatákat vívni. Ha magyar vagy.
Kegyetlen az emlékezet. Vagy csak illékony, hűtlen(?),
akár a napfény. Mégis szükséges ahhoz, amit magasztos
pillanatainkban öröklétnek hazudunk.
Madárijesztőként lebegek, mint itt felejtett levél a fán.
Már nem rezdül a mirtusz, a babér szemem előtt.
Szállong a köd. Sötétlő lomb mindenütt.
Szállong a földi pocsolya felett az örök igazságtalanság.

Kérkedő eskük és kopott imák.
Pipaszóval megfőkezni a tengert.

Csupán egyszer láthatnálak még.
S hinném, hogy mindent láttam.
Egész elszónokolt ifjúságomat.
Minden vagy, mi számomra már nem lehetséges.
Minden lehetsz, ha sírba száll a nagy motolla,
s a remetét együgyűen körülrajongó virtus.
A hamis részvét.

A süket délutánnak a nyelvét is kivágták.”

A prózáírás mentségei *Avagy a beprogramozott emberiség*

Nem én voltam regényeimnek a hőse; ők szabadon átjártak a falakon, és az idő korlátjait legyőzvé, sikerült erőlködés nélkül kibújniuk bármelyik kor kényszerzubbonyából; ha kedvük szottyant, a legképtelenebb dolgokat művelték, például a felszínre bővölték Dosztojevszkij mélytengeri bűnhődéskomplexusát, és segítségére siettek a szerencsétlen Oblomovnak, aki ott feküdt egy reggel az ágyban, a lakásán, megadóan várva az éhhalált. Hogyan is mesélhettem volna el azt, ami még meg sem történt velem(?) – a különös reinkarnáció viszont (amely egy, talán jellegtelen emberi testből akárhány még emberibb testet mintázott – nem valamilyen nem emberit) lehetővé tette, hogy tulajdon kicsiny(es)ségem tojásbéjától is megszabadulhassak, s minden divatossá vált vagy divatjamúlt szemérmességtől és szemérmegtől. És nincs kizárva, hogy a nevetségesség (még ha csak képzeletben is) megkérdőjelezze a biztosnak látszó cél diadalát. Hiába is próbálnátok megfejteti a kezdőmondatokat s a végszókat – hiszen ha rólatok vagy róluk beszéltem, rendszerint önmagammat is kibeszéltem –, ezért hát nehéz lesz valaha is eldönteni, hogy mennyiben hazugság, vagy féligazság, midőn hajnali háromkor azt fogom mondani, hogy: fáradt vagyok, nincs közöm hozzátok; nincs több gondolatom

Változat a változtathatatlanra

Bevezetés

Típuson és nemem túl az embereket a csontozatuk alapján két nagy csoportba tudjuk besorolni. Az egyik csoport a „gracilis” alkatúaké, kiket Schneider „nyúlánknak”, Pschyrembel „vékonynak, törékenynek, gyengének”, Duden szótára „véznának” nevez. A másik csoportba a „robustus” alkatúakat sorolhatjuk, mely jelző alatt Kretschmer zömök, Duden pedig erős, vaskos, durva kiképzésű egyéneket ért. Ezen szubjektív határvonalak mellett vannak objektív kritériumai e jellegeknek. Gracilis alkatról olyan esetben beszélünk, amikor a csont kerülete (vastagsága) hosszához képest kicsi, azaz a csont vékony. Robuszticitásról pedig akkor beszélünk, amikor a csont vastag (népszerűen kifejezve).

A téma kibontása

A gyászruhás nő behunyta szemét és felsikoltott. Meddig kell neki ezt még folytatnia? Isten tudja, hányadik exhumálás, és még semmi. Soha semmi! Pedig mindig az állítólagos „legbiztosabb” helyen keresték, újabb és újabb szemtanúk erősítették meg eskü alatt. Virágokkal elborított, gyertyákkal kivilágított temetők, beomlott, jeltelen sírok, föld és törmelék alatt gilisztaként tekeredő sűjtások, görbült gerincű csontvázak, csonkított karcsonatok, szétszóródott, csillag alakban összeállott ujjperecek, halált okozó sérülések a koponyán! Eleinte minden feltárt sírgödörrel megkönnyezett, évek múltán aztán már csak kavics, csiga, gesztenye hullott a megbolygatott ismeretlenek csontjaira. Hányszor érezte úgy, hogy egész teste, minden csontja, a vére is kihűlt, mintha nem is postakocsiban, hanem tömegsírban szorongana; máskor meg láz hevítette és futni, menekülni szeretett volna, mint ő, akit betegen, védtelenül ért el a kegyetlenül öldöklő halál. Hogy is bírt ennyi fáradtságot, nélkülözést, félelmet, kudarcot egy olyan törékeny test, egy olyan könnyű lebegést, felhőtlen derűt áhító asszonyi lélek, mint az övé? Hegyek között, erdőkön átal, fagyban, árvízben, kánikulában, ha nem lett volna mellette mindig egy-két derék katonatiszt, jurátus, nem is tudja, miként boldogult volna.

Kesernyés-édes illatot hozott a szél az összezsuzott levelek, füvek közül vagy a kövér szántóföld felől. Félrefordulván, egyetlen pislantás elég volt,

hogy lássa, mint csorog le a hólé a domboldalakon, mint feszítenek a fák, feketében, elegánsan, akár a vigadóba vagy a színházba tartó, büszke, cilindres urak. Otthon egyébbel sincsenek tele az újságok, gondolta, mint tréfás tárcákkal, szívet gyűjtő, érzelmes beszélyekkel, és ah! – farsangi bálók híreivel. Milyen bizakodóan mosolyog feléje a sír szájánál álló két férfi, a szakállas és a csóré képű, s közben nem is gondolnak reá, csak az jár az eszükben, amit az imént is mondtak a háta megett: „Ez az a hely... A híd... Csak a kukoricadár-dák hiányoznak, és hát...” „A sírba – tessék, itt van! – több holttestet temettek. Jól látszanak a szövetfoszlányok, ezek pedig megrozsdásodott katonagombok...” „Egyik-másik csontra még izom- és bőrfoszlányok tapadnak... Ez ő!...” „Csak ő lehet. A koponyacsont őrizi sima, nyugodt, fenséges vonásait.”

Az erőteljes férficsontváz kissé féloldalt feküdt, vállalai ferdén álltak, jobb vállát és alkarját maga alá törte. A legtagbaszakadtabb alak lehetett az összes eddig látottak közül, gondolta ideges borzongással a gyászfátyol mögé rejtőző asszony, s megpróbálta a csontok köré képzelni a fejlett izomzatot. Lelke mélyén hideg józansággal csak annyit érzett, hogy végképpen kimerült ebben a kísértetet kergető hajszában. Az ő ura ezek szerint táltos lehetett.

A konfliktus lehetősége

A hosszúcsontokból tehát kiszámíthatjuk a testmagasságot. Ha négy hosszúcsont (karsont, orsócsont, combcsont, sípcsont) megvan, akkor a legpontosabb testmagasságot úgy kapjuk meg, ha kiszámítjuk az egyes csontok alapján kapott testmagasságok matematikai átlagát. E módszerrel egyúttal a típusjellegre is figyelünk, amennyiben az egyes csontok alapján kapott különbségek típus jellegeknek foghatók fel. Ha pedig a számított testhosszt összevetjük a sírban mért testhosszal, akkor a nemre is tudunk következtetni.

A gyermekkor és a serdülőkor után egészséges szervezetben már nem következik be lényegesebb testméret- és testarány-változás az élet folyamán.

Megoldás avagy befejezés

„A halál sem tesz csodát. Másképp nőtt a világban nagyra ő.” Az özvegy még egyszer félrevonta arcáról a sűrű fátylat, és felnézett két kísérőjére.

Félt megszólalni, akár tagadólag inteni fejével; úgy érezte, hogyha most egyetlen szóval vagy gesztussal hangot adna kételyének – annak, hogy ez a hatalmas, vastag csontú, erős fogazatú skeletum életében is épp ennyire idegen és távoli volt számára, nem mint az, akivel annyira egygyéfortt, úgy érezte, ha megint nemet mondana, tovább kellene hurcolnia magával a csontvázak zörgő láncsorát, a sírok kilátástalan sivárságát. Pedig ma tudta: bármi is várja itt, el kell dőlnie valaminek. Ha másképp nem, hát egy kegyes hazugsággal. Különben rendre, észrevétlenül ő is egyre nagyobb közönybe, mind mélyebbre temetkezik a sok otromba csontvázal – örökre.

(Felhasznált könyvészet:

Dr. Kiszely István: *Sírok, csontok, emberek* (Gondolat. Budapest, 1976).

Gyergyószentmiklós főtere 1911 körül

Lázár István

1881–1936

Gamási előnévvel Gyergyószentmiklóson született, a gimnáziumot Székelyudvarhelyen, a jogi egyetemet Budapesten végezte el. Költő, prózáíró, filmszövegíró. Valószínűleg az egyetlen magyar író, aki államrendőrségi alkalmazott volt, ha nem is hosszú ideig. A Magyar Világ című lapjának munkatársa volt Móricz, Kosztolányi és Babits is. Az első világháborútól szinte élete végéig számos film forgatókönyvét írta emellett, hogy rengeteg regényt publikált. Bár műveinek nagyobb része kevéssé állta ki az idő próbáját, noha a megjelenésükkor olvasottak voltak, (akár 2-4 kiadásban), néhány regénye ma is kiadásra volna érdemes. Elsősorban A vörös számum, amelyet közvetlenül a Kommün bukása után adott ki, s amelyben nemcsak Szamuelyék gatteteit ábrázolja meggyőző eréllyel, hanem árnyalt képet ad a rémuralom vezetőinek ideológiai és szociális elkötelezettségéről is. Mályusz Elemér és Tormay Cécile korszakos műveinek méltó rokona. Bár jelesebb kortársai hamar megfélekeztek róla (a Nyugat egyszer ír róla – 1930-ban egy rendkívül vitriolos glosszát – „Áltörténelmiség, álpogányság, álkereszténység”), Várkonyi Nándor 1942-es irodalomtörténetében szabatos kis portróját olvashatjuk: „Romantikus történeti regényei többnyire a Székelyföldön játszódnak, de szívesen megy távoli, exotikus tájakra is. Élénk képzelettel költi mozgalmas történeteit: a magyar élet rajzában nincs híjával a jellemző képességnek sem. Bibliái tárgyú regényei közt a Krisztus címűben vállalkozik a legmerészebb feladatra.”

Kiadott novellagyűjteményeket (Omlík az udvarház – erdélyi emlékek) és költeményeket (pl. Híres földön, Székelyföldön), adott ki verses monológot és drámát, írt detektívhistóriát (Fekete liliom, A kékhajú fantom), írt fantasztikus regényeket (A sárga láng, Istenek harca, A múmia). Számos regényének adta alcíméül, hogy „napkeleti történet”, ezzel szinte önálló műfajt teremtett, s egyben a századelő és a Trianon utáni évek „nemzeti-orientalista” álmodozásait erősítette (Dániel, Betulia virágai, Hágár, Hunor és Magor, Ruth, Sámson, Krisztus).

(A.K.)

A vörös számum

III.

Még egy darabig maga körül csapkodva forgott a lendítőkerék, mint valami dühödt kar, az átvívó-szíjak tompa csattanással kígyóztak a földön, aztán a zúgás fokozatosan alább hagyott s az üvegtetős gépteremben valamennyi dynamó megállt.

A műhelyek ontották magukból az embert, mint a kaptár a méhrajt, a munkások az udvarra tódultak, tíz, száz, ezer arc s valamennyin diadal ragyogott. Az nevet. Ez töpreng. Az kiabál. Ez hallgat és haragszik, de maga sem tudja, miért. Mind más. És mégis egyforma. Aztán eltűnnek az árnyalatok, a hosszú, a kerek, a pisze arc. Egy fej csak. Nagy sötét, kiéhezett, hepehupás koponya, amelynek ezer keze, ezer lába van.

Emelvény állott az udvar közepén, vörös posztó borította s fölöt- te vörös lobogót lengetett a szél. Ilyen zászlóval indultak el az ősmagyarok is a turáni pusztákról, de azon hazát kereső, fekete karvaly volt... A szín megmaradt, de ma mást jelent. Akkor a magyarnak még nem volt, ma már nincs hazája.

Az emelvényen Nagy János megjelent...

– Éljen! – zúgott a tömeg.

És amint az emelvény alatt, szint' oly szorosan, mint a kártyák a pakliban, állott a lelkes tömeg, úgy tünt most, hogy egy teste van s iszonyú törzsén ezernyi feje. Ordít sok fejével, mint a mesebeli hydra. Jaj annak, aki ellen felhörren ez az emberlelkű szörnyeteg... Nagy János fölemelte a kezét és csöndet intett.

– Testvéreim!...

A hydra fülelt és hallgatott. Az ős-papok mézes pacsmagot dobtak áldozatul az éhes szörnyetegnek, az új idők hirdetője pedig a tömeget ígével eteti. Nagyívű hangvonalban, ércesen emelkedett a megnyitó beszéd, kicsi volt, ügyes volt, bátor volt, hangja vissza dübögött a gépterem faláról, mint a sulyos kalapácsütés. Nagy János bejelentette a központi tanács kiküldötteit.

– Éljen!

A szónok az emelvényre lépett. Hajlotthátú, inkább púpos, rövidkarú, erősmellű, nagyfejű ember volt. Ha nézted: a háta teve, a karja majom, a melle medve, a feje pedig ember. Orra a kosé. Arca a hiénáé. És a ragadozómadarat is megláthatad benne, ahogy meghordozta nyugtalan, éles tekintetét a gyárudvar fölött.

– Groszman elvtárs! – tombolt a tömeg.

– Páratlan szónok – suttogta egy női hang s megérintette a főbizalmi karját. – Gratulálok, ön is pompásan beszélt...

Nagy János hátranézett. Az a szép nő mosolygott rá, ki a központi tanács másik kiküldöttje volt.

– Köszönöm ...

Kissé oldal lépett esetlen udvariassággal, hogy ne fogja el a ragyogó szemek látóvonalát. Közelebb jutottak egymáshoz s egy pillanatig érintkezett a munkászubbony és a tafotaselyem.

– Elvtársak!

A szónok még egyszer meghordozta szemét a sokaságon s merev tartásban fogta föl a feléje szálló ezer pillantás sugárkötegét, hogy azt összegyűjtse s egyetlen gyújtó sugárba sűrítve, lövellje vissza rá. Ahogy rövid, suta balkarját az asztalnak feszítette, úgy tűnt, mintha csak a karján tartaná magát. Nehéz, delejes tekintetével hipnotizálta már a tehetetlen tömeget.

– A Vörös Ember lelépett a plakátjáról, fölemelte érebuzogányát, alakja megnőtt és a fellegekbe hág...

Sóhaj rebbent át a sokaságon. A Vörös Ember! Groszman elvtárs rövid szünetet tartott, hogy a tömeg a frázist föligyá.

– A paloták kupolája s a templomok tornya a térdéig sem ér. Járja a világvárost s járása szélvész, a kiáltása forradalom...

– Forradalom! – zúgja a gyárudvar...

Groszman feje, ahogy támadásra húzta, kicsiben ama sziklához hasonlított, mely Krisztus sírboltjára hengerítettett. Öklét boxba szorította s mintegy fekete rést ütött a levegőbe: lendületbe tört.

– Hallja? – suttogta az agitátor-leány. – Hogy beszél!

A Polypról szól a beszéd, melynek a Vörös Ember összetörte a fejét...

– Öt évet ült börtönben, sokat szenvedett...

– Lopott? – kérdezte Nagy János meglepetve.

– Menjen maga, rosszmájú, – nevetett a lány. – Hogy gondol ilyet?

Ezer szem kísérté a szónok kézjátékának rapszodikus vonalát, helyeslően és áhítatosan. A kézjáték külön elmondta, hogy a Polyp karjai leváltak a Duna-parti palotákról s kiömlő vére aranypatakká változott...Kinek? Kié az arany? A népé, mely századok óta szenved s rongyba burkolva jár...

Groszman elvtárs ruhája angol gyapjú-kelme volt.

– Mindjárt én következem – kotorászott a lány a retiküljében.

– Honnan tudja?

– Ismerem a szónoki fordulatokat...

Megrestelte magát Nagy János, hogy ő nem ismeri. De hát ő nem járt magasabb iskolát.

– Paraszt vagyok – gondolta magában.

Az. Paraszt. De őt és félezer embernek a vezetője lett. Fölvetette fejét dacosan s farkaszemet nézett az agitátornővel.

– Mit néz?

Nagy János hallgatott.

– A Vörös Ember a ledöntött rendszer romjaiból máglyát rakott és megégeti a hagyományokat, a régi hitet, a régi tudatot, a régi bűnt...

– Mi maga civilben? – kérdezte a leány.

– Civilben? – nézett rá kérdően.

– Úgy értem, hogy amikor nem főbizalmi...

– Előmunkás.

– Azt hittem, hogy mérnök...

Jól esett a bók.

– Az is lehettem volna, – mormogta halkán.

– Mindegy ma már – hozta helyre a leány az esetleges sértést. – Cím nincs. Rang nincs. Diploma nincs. Csak a tehetség érvényesül ...

S hosszú, fekete pillája alól kacér tekintetet vetett a barna fiúra.

– És maga is fog...

Nagy János elvörösödött.

– És a gazdagoktól elveszi a kincset, mely az uzsorást nem illeti meg s a szegények légiját az Élet lakomaasztalához ülteti... – hirdette Groszman az igét s gyorsuló kézfátka jelentette, hogy a szónoklatnak mindjárt vége lesz.

– Elvtársak, mienk a világ!

Az agitátornő papírlapot húzott elő a retiküljéből.

– Harangozzon be – súgta oda. – De ügyesen ám... Nagy János nem igen értette még a műkifejezéseket, de sejtette, hogy mit kíván.

– Jó . . . , Miről fog beszélni?

– Proletár-verset olvasok föl...

– Ki írta?

– Én.

Nagy János rábámult.

– Költőné?

Az agitátornő szende mosollyal bólintott.

– Világ proletárjai, egyesüljete! – vágta ki Groszman a rezet s folyton hátrálva, meghajolt a zúgó tapsviharban.

- Menjen....
- Szabad tudnom ...hogya is hívják?
- Lenke...Sashegyi Lenke...

Nagy János az emelvényre ugrott és ékes ajánlás kíséretében bejelentette a proletár-költőnőt.

- Halljuk! – verte föl a gyárudivart a taps.
- Fogja meg, – nyomta Nagy János kezébe az aranycsatos retikült s az emelvényen zavart, de bájos mosollyal megjelent.
- Éljen!

Pedig azt sem tudta még a szegény tömeg, hogy miért élteti.

- Elvtársak, köszöntlek titeket a Világszabadság hajnalán! . . . ,

Úgy visított, mint a húsvéti malac, mikor a kés a torkának feszül. Nincs csúnyább a szónoknőnél, de a sokaság honorálja mindig a gyöngébbekben a vállalkozó szellemet.

- Milyen szép! – suttogta Nagy János öntudatlanul.
- A vers? – kérdezte Groszman gúnyosan.
- Az is...

Groszman elmosolyodott.

– No, isten vele, Nagy elvtárs. Sietnem kell, még egy gyűlésem van. Várjuk a jelentéseit. Csak tartsa ébren a proletár-öntudatot....

A nyolcvan-lóerős automobilon, mely egy bitang burzsujé volt, továbbrobogott.

A töfögés a költőnőt zavarta a fölolvadásban, kicsi szünetet tartott, de ezt is kiaknázta kedves mosolyával, aztán befejezte a vers utolsó strófáját:

*„Tegnap tied, ma az enyém –
Elmehetsz már burzsujlegény!
Boldogságod üres ráma,
Selymes, gyöngyös, hetyke dáma!
Ingyenélő, gonosz herék,
Mi csinálunk mostan cserét...
Mi megyünk a palotába –
Ugorjatok a Dunába!”*

Igaz, hogy ő is selyemruhában volt, de hát alsószoknyában csak nem jöhet a nép elé. A vers nagy tetszésre talált. Csak ugorjanak a Dunába, ott a helyük. Vastapsot kapott. Nagy János néhány lelkes szóval bezárta a gyűlést s a munkásság éljenezve tolongott a gépterem és a műhely felé.

– Ugorjatok a Dunába! – hallatszott a refrain.

– Csak ugorjatok, – gondolta az agitátornő.

Az autó visszatértét várta, hogy őt is elvigye. Kedvesen csevegett Nagy Jánossal az emelvény alatt.

– Sok szépet hallottam ám magáról, Nagy elvtárs, örvendek, hogy megismerhettem. A proletárdiktaturának nagyszerű, kemény emberekre van szüksége, olyanokra, mint maga.

– Az én szolgálatom csekély. Elvtársnő sokkal többet használ...

A költőnő elmosolyodott.

– Dolgozom, járok-kelek, most itt vagyok, most ott vagyok. Rekedtre szavalom magamat. De hát a lelkeket ébren kell tartani, amint maga is teszi, kedves elvtárs!

Nézte az erős, fiatal legényt és a szeme megcsillant sóváran. Milyen gyönyörű paraszt! Szép barom. Milyen lehet ez, ha szerelmes? És milyen lehet, ha egyszer megharagszik?

– Nős? – csukta össze a szemét hamisan. – De le ne tagadja!

– Nőtlen ...

– Jól teszi.

Úgy tűnt, mintha gyémántgyűrű csillogna ki a pillája alól.

– Ráérek még – mormogta Nagy János.

– A házasságot úgyis leromboljuk. Minek olyan szentség, mely annyi könnyet és átkot fakaszt?

A legény elgondolkozott és az alanyi költőnő ismét rálopja éhes tekintetét. A homlokát vizsgálgatta. Vad, nyers ész. Szinte sugárik róla az energia. Milyen kár érte, hogy paragon maradt.

– Elvtárs, hol vette azt az erős, szép fogát? Adok egy krajcárt, nem görbíténé el?

– Megtehetem, – mosolygott Nagy János.

Az autó megérkezett.

– No, János elvtárs, pá. – nyújtotta fehérkesztyűs kezét. – Mikor látom?

– Ha majd ismét eljön ... – mondta halkan.

– Legközelebb, – nevetett rá, majd hirtelen uj megoldást talált.

– Tudja mit? Jöjjön el maga.

János lelkében megrezzent a húr.

– De hát ... – ütötte le a fejét.

És most kinyílt az a démoni fekete szem. Aranyszikrák villódtak benne, fénykarikája megnőtt örvényesen s a közepéből kinézett valaki... Nagy János föltekintett és belesápadt.

A fénykarika csukódni kezdett, lángja csak gombostűnyí lett.

– Mikor?

– Holnap...

– Pá.

Hócsipkéje kivillant a szoknyafodrából, ahogy autóba szállt. Elment, mint az álmok hercegnője, ki légyottra a szénégető-legény kunyhójába jár...Nagy János fölocsudott.

– Ehehehe – bazsalygott csöndesen.

XVIII.

A kévék aludtak a napsütésben, néma volt a mező. A kalangyák aransárgán heverésztek a fényben, mely a letarolt búzatáblákra forrón sugározta Sarlós Boldogasszony tündöklő hevét. Levágják a föld aranyháját...de sehol egy arató. Várakozásteljes csönd, valami titok és aggodalom szorongott a tájon; az arany-kék háttérben fehér házikóival, bádogtetős tornyával s magas jegenyesorával lágyvonalú rajzként emelkedett a falu.

Az acél, mely millió esztendőig pihent a föld alatt, sín párrá hajlítva, ezüstösen cikázott a nyári nap sugárözönében. Ér, melyen át a nagyváros felől kering a vér... A távoli zöld halmok közül sötét füstfátyol lendült a ragyogó tisztaságba s egy perc múlva csattogva-zúgva rontott az álmodó mezőkre a gyorsvonat.

Ki ül rajta? Kinek a vonata? A menetrend nem ismeri...Csak néhány kocsit az egész. Úgy jön, mint egy őskori ragadozó – Szomolay vonata megállt.

– *Chawuse!* – verte föl a tolvajnyelv a magyar mezőt, hogy a banda helyben van, és a Lenin-fiúk csapata leszállt. Sötét pofák, gyilkostekintetű martalóhad, bikányi legények, kik ezelőtt a ligeti körhintákat dirigálták, s tüdővész, nyápic apacsok, kik a külvárosok éjszakájának voltak a hiénái...mind együtt ... A söpredék, mely a kommün-szabadság hőse lett, elszántan sorakozott föl a falu tövében.

– Elvtársak, – mutatott Szomolay a hallgatag toronyra, – itt vagyunk a fehér darazsak fészkeiben. Grünblatt és Siserics jelentése szerint itt laknak a környék legveszedelmesebb ellenforradalmárai s remélem, nem kell hogy figyelmeztesselek titeket, a proletár-állam öntudatos katonáit, – hogy mit kell tennetek...

– Pucpaszta – röhögött valaki.

Sturcz, az „akasztó-vonat” fegyvermestere, a gépfegyvereket leszedette.

– Utánam! – indult el Szomolay a terror-csapat élén.

Degenerált külsejű, férfi-típusú asszony haladt mellette, – a „doktornő”, ki a kivégzettek pulzusát szokta megtapintani, hogy van-e bennük még élet. A hiszterika, ki gyönyörködik az omló vérben.... Szomolay rászólt:

Ilona, menjen a csapat mögé, nagy a csönd ....

Kazlak emelkedtek a falu végén. Sorjában három-négy is. A ledöntött palánk mellől a kutya kiugrott.... Egy terrorista rálőtt.

– Sticke – hogy ne vakkantson többet...

E pillanatban megdörrent a kazlak háttere s két-három bőrkabátos fölbukott. Parasztfejek bukkantak elő, sortüzet adtak Koppány vérei ... A toronyban a harangokat félreverték s fehérszázló röppent ki a harangház ablakán. Nyílt ellenforradalom! A terrorcsapat visszahökkent.

– Állj! – fogta pisztolyát Szomolay a saját csapatára. – Lelövöm, aki fut!

– Rajta! – ugrott ki egy hatalmas paraszt az első kazal mellől. – Éljen a haza!

Kaszával, fejszével, puskával, szekérlóccsal tört elő vagy kétszáz paraszt. Kétszáz magyar. Ki szereti a hazáját. Ki védi Árpád örökét ...

– Éljen a haza!...

Szomolay csapata hátraugrott. Két gépfegyvercső meredt az előzúduló parasztságra. Sturcz mester éppen akkor állította be...

– Ki innen, bitangok! ... – üvöltötte a parasztvezér – Szent e föld ...

A gépfegyver kattogni kezdett, tiktarakja kipontozta a lármát élesen és hintette a halált...Néhány pillanat múlva úgy állt a parasztvezér, mint le sodrott bábu között a tekekirály.

– Fogjátok el élve! – üvöltötte Szomolay.

A paraszt a kazal mögé ugrott, visszalőtt s néhányad magával az udvaron át megfutamodott.

– Utána!

A bőrkabátosok átgázoltak a haldoklók fölött s úzóbe vették a menekülőket, más részük pedig a sebesültek fölé hajolt és rohamként emelt...

– A faluba! – adta ki Szomolay a parancsot.

Jajszó verte föl az utcát, de elnyomta az Internacionále diadaléneke. „Föl, föl te, éhes proletár!” ... A kapukon csattogott a fegyvertusa s dörrenések lobbantak a bogárhátú házikók között; Szomolay véres csapatával a piacra ért.

– Hol a pap ?

Hozták már. És vele még két urat ...

– No, szent atyám? – nevetett rá Szomolay s elővette zsebéből a perforált blanketta-könyvecskét, melybe a halálra-ítéltek nevét szokta bejegyezni.

– Hogy hívják?

A pap hallgatott.

– Egy pap... – írta be. – És ön kicsoda? – fordult a vászonruhás, tömzsi úrhoz.

– A helység jegyzője ... – törülte véres ajkát a nótárius.

– Milyen fehérben jár! – nevetett Szomolay. – És ön?

– Mi köze hozzá? – vágta föl kemény fejét a harmadik.

– Úgyis látom, hogy – tanító, – mosolygott a népbiztos gúnyosan.

– Én az, de te hóhér ... – vágott vissza dacosan.

Székely volt. Az erdélyi falvak nevelik Magyarországnak a tanítókat...

A diktátor elsápadt.

– *Gd* – jegyezte rá a harmadik blankettára.

Gd.=gajdesz. Gajdesz a zsidó gajder szóból származik és toká-t, proletár-nyelven meg halált jelent...

– Mindjárt, uraim, mindjárt, csak egy kis türelmet... Hol a bíró? – nézett szét kérdően.

Akkor futott ki a köves kisutcából az a hatalmas paraszt, aki a kazlaknál a támadást vezette.

– Fogjátok el!

Bekerítették, de nem bírtak vele. Kőmorzsoló János erejével szórta le magáról a bőrkabátosokat. Verekedett, mint egy nyolcadisten. A túlerő mégis csak lefogta.

– No, átyám-bátyám, – mókázott a diktátor a kabarék szójátékával, – kerüljön csak beljebb! Kejd a bíró?

– Én, – hörgött a paraszt s vas-izmai rángatództak.

– A rosszseb egyen meg...

– Gyönyörű koponya! – jegyezte meg a doktornő mosolyogva.

– Cefre ... – mormogta bíró uram.

Vagy kilenc parasztot tereltek még a piactérre. Félig már agyonverték őket. Szomolay szemlét tartott.

– No, bükkfagatyás, hogy hívnak? – kérdezte meg egyenkint.

– A rosszseb egyen meg... – volt az általános felelet.

Csak egy öreg paraszt rimánkodott:

– Tekintetes úr, mit akar tőlünk? Nem vétettünk, iszen tudjuk...egyem meg a rosszseb... hogy a diktatúra a kiráj...

Szomolay elnevette magát sötéten.

– Aztán tudja-e kejd, hogy mért hívják diktatúrának?

– Már hogyan tudnám! – nyivogott a vén paraszt.

– Azér, mer’ a broletár nem tud írny, csak diktál...

– Végezzünk! – szolt a székely tanító türelmetlenül.

Szomolay rásandított.

– Mindjárt, kedves mester, csak ráütöm a bélyegzőt az ítéletükre, – nyomkodta rá a bélyegzőt a blanketta-papírokra, – mert a proletár bírászkodás is tudja ám a rendet...

– Kötve hiszem, – felelte a tanító megvetően.

– Hát kössétek föl! – parancsolta Szomolay.

És Kohn-Kerekes, a mozgó-csoport főhóhéra, gyorsan és halálcsöndben végezte a dolgát....

– Nagy Isten! – jajdult föl a pap.

– Hát csak így?... – szólalt meg a jegyző rekedten. – Kihallgatás nélkül? És törvény nélkül?

– A törvény én vagyok, – felelte Szomolay ridegen. – A kihallgatás fölösleges, mikor a tények mindent bevallanak. Önök ellenforradalmárok s nemcsak gondolatban, de tettben is azokká váltak, amikor fegyvert fogtak ellenünk. És én, mint a Tanácskormány teljhatalmú megbízottja, ítélek s azt nyomban végre is hajttatom... Ön következik!

– Én – lépett elő a pap – hogy ne lássam Istenemnek és Hazámnak a meggyaláztatását...

– Nem – intett Szomolay s fekete gúny ragyogta be arcát, – önt utoljára, netán szüksége lenne valakinek, a lelki vigaszra...

A parasztok fölajdultak. Ott függ a nótárius! A törvény most már csakugyan elveszett... Összebújva, halálremegéssel szorongatták egymás kezét. A pap csöndesen imádkozott...

– No, öreg, – intett Szomolay, – magán a sor!

Megragadták a nyivákoló vén parasztot s a középső fa alá cipelték.

– Még azt sem kérdik, hogy eb-e, vagy guba... – tülekedett a hóhérok közt kétségbeesetten – Csak megfogják az embert...

– No, mi a kívánsága? – mosolygott Szomolay.

A vén paraszt minden ízében reszketett, de látszott a képén, hogy föl a kobakja. Csavargatta nyakát nagykinjában, összehúzta zúzmarás szemöldökét bagolymódra, úgy töprengett, aztán a pitykés mellénye zsebébe nyúlt.

– No, mi az? – sürgette Szomolay.

– Szeretném ezt a kétszáz koronást kék pízre cserélni ... – tört ki belőle végső percében is – a paraszt.

A pribékek felröhögtek.

– Van valami érzéke a humor iránt...Engedjétek el!

Elámult a vén paraszt, aztán kiugrott a zöld bitó alól s tán meg sem állt a Bakonyig...Hát mégis lehet szabadulni? Lett rimánkodás.

– Kegyelem ... – hörögték a parasztok egybekulcsolt kézzel.

Szomolay megnyugtatta az elítélteket...

– Csak bátorság, elvtársak. Büszkén halhattok meg, mert a ti halálotok egy szebb jövőendő korszakát nyitja meg. A ti halálotok árán lesz boldog az elnyomott világ ...

– Gazember! – jajdult föl a pap.

– *Gallach!*... – ütötte meg Kurc terrorista, hogy leroskadt.

Le sem törülte omló vérét, csak halkán imádkozott.

– Tovább!

Egyszerre hárman is akasztottak. A piactér Hét Vezérről nevezett fáin párosával lógtak a magyarok. Barna fejük lefittyent s bajuszuk sötéten csüngött a halálban, mint a holló szárnya. Elnémult kérdés fagyott holt arcukra: Istenem, hát érdemes születni s a röögöt túrni egy életen keresztül? ... A kommün boszorkánya pedig hisztérikus kéjjel tapogatta kerges kezük üterét – *córesz*...

Szomolay a bíróra tekintett.

– Kejd jön!

Megmozdult a hatalmas paraszt. Ott függtek már a testvérei, vagy tizenketten, mégsem tudta elhinni, hogy ez a senki, ez a göthös zsidógyerek, akit a két ujsa közt szétlapíthatna, ez a beesettszemü siheder őt, a főbíró, fölakaszthatná...

– Országgrabló! – hörrent föl rekedten.

Öten vitték Előd vezér fája alá.

– Kell-e ellenforradalom? – hunyorított Szomolay.

– Száz halált haljak, akkor is... – vetette föl rögszínű fejét. – Magyar hazánk el nem veszhet...

És hullni kezdett a könye, mint a pörge gyémánt...

– No, jó, – legyintett Szomolay. – Tudja-e kejd, hogy egy millió korona hadisarcot vetek a községre? Mennyi pénz van a kasszájában?

– A fehér mind ott van, a kéket meg elástam...

– Hol?

– Nagy a Bakony...

Az ő kötelét is fölhúzták az ágra.

– Állj föl a székre! – szólt rá a főhóhér.

– Ne tegezz, te taknyos, – morrant rá.

A hóhér fejbe vágta, hogy tulipánt nyílt a haja közt.
– Végezzetek! – parancsolta Szomolay.
Egy tizenegy-tizenkét esztendőös fiúcska rontott be a körbe.
– Édesapám!...
A bíró már a széken állt.
– Mi az, fiam? – nézett le Gyurikára.
A gyermek hozzárohant és jajgatva csókolta kezét.
– Édesapám... lelkem-apám...
– Kergessétek el! – üvöltötte Szomolay.
Megragadták. Alig tudták letépni apjáról. A paraszt eltakarta szemét a tenyerével s halkán hübögett ki belőle a fájdalom.
– Édes fiam ...
A gyermek Szomolay lábához borult.
– Kegyelem.... édesapámnak...
– Nincs – rándult meg Szomolay ajka ridegen.
– Az én jó apámnak ... az én kedves apámnak ... – jajgatott a gyermek.
– Vigyétek! – toporzékolt Szomolay.
A gyermek fölegyenesedett. Szent láng gyult szemében, a könyei alatt. Kiszakította magát a pribékek kezéből és Szomolay elé állt.
– Adom az életemet – cserébe...
Szomolay meghökkent, aztán föllobbant arcán a gyűlölet. Átkozott parasztjai ... A gyermekre emelte némán a pisztolya agyát.
– Gyönyörű! – mosolygott a hiszterika.
– „...jöjjön el a te országod, legyen meg a te akaratod...” – rebegette a pap.
Szomolay keze lassan lehanyatlott...
– Gyorsan, – suttogta a paraszt s nyakát a hurok alá tartotta. – Ha is-tent ismersz ...
A főhóhér szeme a vezéren függött.
– Föl! – intett a diktátor.
– Gyuri ... – hullt a paraszt tekintete a fiára selymes ragyogással és elmúlhatatlan szeretettel. – György fiam...
A szék fölborult s az ág meghajlott a terhe alatt.
– Édesapám – esett el a gyermek és úgy maradt csöndesen, szívreszorított kezecskével...

Krisztus

(Napkeleti történet)

VIII.

Isten ostora

Ültek a nyomorékok a Bethszaida-tó partján, átellenében a Juhok kapujának, mely a Nagy-templom ama bejárata volt, hol az áldozati barmokat hajtották a véres oltárhoz. Megrendítő, néma csoportban várták az Úr angyalát, hogy hullámot verjen a tó vizén. Aki először ugrik a habok közé, az visszanyeri erejét: a sánta elveti mankóját és táncol, mint a szarvas, a bélpoklos megszabadul és a néma nyelve énekel...

– Jövel, Mikhael! – hallatszott időnkint a csarnokok felől. – Szabadíts meg! Szabadíts meg!

És az öt csarnok népe egyszerre felnyögött: Jövel, szabadíts meg! Száz hang. Száz nyöszörgés. Annak a karja béna. Ennek a lába nyomorék. Az görvélykóros. Ez gutaütött. Hideglelés. Vízibeteg. Bélpoklos. Nyavalyatörős. Élő holtak. Férfiak, nők, gyermekek. Ártatlanok és paráznák. Szentek és tolvajok. Némák. Órjögők. Akiket kikezdett a fekély. Akiktől nem tud eltávolodni, amit megettek és megittak. Miserere... Nagy az Isten! Mind reménykedik. Jövel, Mikhael, szabadíts meg engem –

Boldogok, kik a tó partján lehetnek! Mikor kerül a sor a csarnokok népére? Amott csattog a koldusok mankója: verekednek a helyért. Ima hallik. Átok hallik. Szitok szisszen. Ördögös kacag. A fejek pedig némán bámulnak a tóba: Rezzenj meg, csodatévő vízfodor!

Megrendült hirtelen és örvényt vert, mintha földrengés rázta volna föl. Hulláma csengve-döngve csapódott a partra s ezer gyönggyé töredezett a grádicsköveken. Úgy tűnt, hogy szélzúgás hallatszik és meginog a föld: Jézus megjelent!

– Adonai! – üvöltötték a nyomorultak s megrettenve nézték a vizek háborgását, aztán amint a hullámok taraja lehanyatlott, taposni kezdték egymást és ujjongva rohantak a víz felé.

Állott Jézus a tó túlsó partján s nézte a föld nyomorultjait. Aki elsőnek ugrott a tóba, az már kijött és örömeiben táncolt. A néma, ki második volt, ujjong a vízben s beszédes nyelve dicséretbe fog! A harmadik, a tizedik, a huszadik, mind-mind elveti mankóját és aki fekélyes volt, az tisztá, mint a hó! Az öt csarnok ontja magából a koldussereget, biceg a mankós, liheg a szívbjajos, jönnek olyan tömegben, hogy a tóból menekülni kell – és

aki csak kijön, az mind nevet, mind, mind nevet, térdel a parton s égre tárja karját zsoltár-énekkléssel és háladatosan. Nagy az Isten! Csoda történik. Már ürülnek a csarnokok, hozzák az inaszakadtakat, cipelik a nehézbetegget s meggyógyul mind, akire csak ráfröccsen a Bethszaida-tó vize!

Eldobták a mankót, letépték piszkos rongyukat és a városba rohantak. Jézus pedig tanítványai élén bement a Juhok kapuján. Nem látta, hogy az utolsó beteg, egy szegény gutaütött, akkor lehelte ki lelkét, mikor kínokban gyötrődve, a lépcsőfokról már a habok felé nyújtotta kezét...

– Kik lehetnek? – mutatott valaki a tanítványok színes csoportjára a külső udvarban, mely a „Pogányok udvará”-nak mondatott.

– Bátortalan idegeneknek látom, – felelte egy asszony, ki a galambárusok asztalánál két kis galambfiat vásárolt, egyiket egészen megégetendő áldozatra, a másikat meg bűnért való áldozatra, hogy gyermekágyassága után megtisztuljon az Úr előtt.

– Nézd, Mester, a sokaságot!...

Bábeli zavarban hullámozott a nép, bögött az ökör, bégetett az áldozati bárány s csörgött a pénz a tőzsérek asztalán. Az alku hangja kábulatoros zűrzavarba folyt. A kalmárok harsányan dicsérték holmijukat, itt selymet árulnak, ott gyöngyöt és obszidiánt, emitt pávát és gerlefiakat kínálnak, amott meg illatszerekre alkudoznak. Tartott a vásár, ordított a verseny és sápot vett a kapzsóság. Szír, moáb, görög, latin, perzsa és egyiptomi szó elegyült a hadari héberrel s mint vízáradás, töltötte be a Templom harmadik udvarát.

A Názáreti megdöbbenve nézett szét a templomudvarban.

– Zsibvásár ez, nem szentélyudvar! – gyúlt ki szemében az isteni vilámlás, ahogy a pénzváltók elé állt. – Takarodjatok!...

– Mit akarsz? – kérdezte egyikök riadtan.

– Menjetek ki az Úr udvarából!

A kufárok összefutottak.

– Ki vagy? Mit akarsz? Törvényünk van... Ki vagy, hogy így parancsolsz?!

Megragadta a pénztartócsészéket s haragjában kiszórta az aureust, a girát és a statert. A drakmák csörögve repültek szanaszét.

– Szikáriusz! – rémüldöztek a pénzváltók. – „Kés-ember” ez...

S tekintetétől megrettenve, szétfutottak.

– Őrjöngő!...

A csőcselék ujjongva kapdosta föl a pénzt. Jézus a galambárusok asztalához lépett szikrázó haraggal.

– Ne tegyétek Atyám házát a kalmárság házává!
– Engedélyünk van a zsinagóga fejedelmeitől... Zelóta ez!...
Megragadta és fölforgatta asztalaikat. A galambok kiszabadultak kalitkáikból és boldog turbékolással röppentek az udvar kőfalára.
– Prozelita!...
– Meneküljetek!
Az ökörhajcsárok botot ragadtak.
– Ki kell kergetni! – hasította át egy hang a riadalmat.
– Mester! kérelték tanítványai. – Mester! mit cselekszel?
Lekapta egy ökör szarváról a kötelet, két ágba fogta, úgy verte ki a kalmárokat a templom udvarából.
– Quo vadis, domine? – nevetett egy légionárius.
A templomba ment egyenest, de híre megelőzte. Sallum, Akhub, Tálmon és Abirám fiai: az ajtónállók, elfogták az útját.
– Nem lehet!
A szaddukeusok és a farizeusok kitódultak, hogy lássák az embert, ki botrányt ütött a templom udvarán: az ajtónálló kóritákat félretaszították.
– Ki vagy? kérdezte egy írástudó.
– Dávid fia.
Meghökkenetek.
– Mit mond ez! – kiáltották fölhevülten és a szentélybe húzták.
– Kemény beszéd...
Közrefogták.
– Ki vagy? – cibálták a köntösét.
– Láttam Béthabarában! – hadonászott egy farizeus. – Próféta ez...
– Adj jelt! – követelték. – Micsoda jelt mutatsz nekünk? Hogy ilyeneket cselekedtél a pénzváltókkal és a galambárosokkal...
– Rontsátok el e templomot és harmadnapra fölépítem azt! – felelte Jézus fennszóval.
Elnémultak.
– Negyvenhat esztendeig építették e templomot – mutatott Robiáni az aranylemezes márványfalakra – és te harmadnapra felépítéd azt? Fogjátok meg a szentély gyalázóját!
Megragadták.
– Kövezzük agyon!
Fogták már, hogy kivigyék és megöljék a Kövek mezején, de most egy köpcös, nagyerejű ember utat tört hozzá a sokaságban s kivette a dühöngők kezéből.

– Jöjj! – dulakodott a támadókkal s kivitte a zsinagóga egyik mellékajtóján.

– Fogjátok el! – hallatszott a Függyönyök Udvara felől. De már eltűntek a lépcsők labirintusában.

– Hová vezetsz? – kérdezte Jézus csendesen.

A nagyerejű ember a templom tetejére vitte, melyet Salamon parancsa szerint aranynyársakkal vertek ki, hogy a madarak rá ne szálljanak s be ne szentségtelenítsék. A párkány alatt meghuzódtak.

– A’hiszemben vannak, hogy kimentünk a zsinagóga valamelyik kapuján – szólalt meg az ismeretlen. – Ha setétedik, lemegyünk.

– Mi van Jánossal? Mi van Jakabbal és a többiekkel? – sóhajtott föl az Aranyszakállú. – A tanítványaim...

– Az élővíz az élő vizet a föld alatt is megtalálja – mosolygott az idegen. – Gyönyörködj inkább a felhők szállásában és a gondolatban, hogy magunkban vagyunk idefent...

Jézus az idegen okos arcába tekintett.

– Nemde, ismersz engem?

– Látni ma láttalak először, de én az embert a szavából ismerem meg.

Nagy, széles homloka volt. Sötét fürtökben csüngő haja alatt a halántéka kidudorodott. Sápadt arca a belső szemszögletnél mintegy árokba horpadt, a dióbarna szeméből a nagyívű szempillakeret mélyén erős értelem sugárzott.

– A farizeusoknak nagy képletet mondottál: „Rontsátok el e templomot és harmadnapra fölépítem azt!”... Ugye, a lélek feltámadásáról szóoltál?

– Te mondad.

Fent az ég azurján, mint messzelakó óriások sóhajtásai, szálldostak a felhők napkelet felé.

– Gondolom, gladiátor vagy ...

Az idegen homloka elborult.

– Az vagyok: a gondolataimmal viaskodom. Önmagammal...

Ki vagy? – hajolt hozzá Jézus.

– Iskáriothi Judás – hangzott csendesen.

Omlik az udvarház

(Erdélyi emlékek)

A vén kujon

Szél indult a havasok felől, lerázta a hársak dérütötte levelét, bekopogtatott a házak ablakán s besuttogott a kulcslyukon. Szállingózott a hó. Hárászfércek hullnak az égből. A jegyzőné ölébe fektette himzörámáját s kerekre nyitott szemmel nézett ki a téli világba.

– Istenem, a gyermekek...Meleg ruha kellene!

A gyermekek vidáman hancúroztak a szomszéd szobában. A jegyző a díván sarkában pipázgatott.

– Bizony – eregette a füstöt tűnődve.

– Se ruhájuk, se cipőjük s nekem sincs kabátom, – folytatta az asszony szomorúan. – Szégyen a faluban...

– Kevés a jövedelmünk, – fészkelődött a jegyző. – De holnap vagy holnapután pénzt kapok és akkor...

Az asszony fölugrott a kályha mellől s az ablakhoz sietett.

– Nini, Késmárkyné!

Szép fekete asszony volt. Prémbundája remek. Elsétált az ablak alatt s kacér pillantást vetett az ablakra, aztán tovament nagykényesen.

– Olyan, mint valami grófné! – nézett utána a jegyzőné szomorúan. – És milyen drága bundája van! Vajon miből telik neki ilyen cicomára?

A jegyző megrezzent.

– Azt már nem tudom ... – és beleburkolódzott a pipafüstbe.

– Mindenkinek telik, csak nekünk nem, – sóhajtott az asszony. – Megérem-e, hogy valaha olyan bundám legyen, mint Késmárkynénak?

– Még neked is lehet...– mormogta, kedvetlenül.

Az asszony megsajnálta.

– Nem is kéne olyan drága, csak valami egyszerű, hogy legalább ki-mehessek. Most öt esztendeje vettük a kabátomat, kopott már és színeha-gyott...

A jegyző letette a tajtékipipáját.

– Ne búsulj, – cirógatta meg az arcát. – Holnapután lesz! Bemész a gyerekekkel a városba és megveszed, ami kell...

Átment a községházára. Jobb ha, aktát intéz, semmintha ilyen kényes dolgokról diskurál. Leült a karosszékébe és elgondolkozott. Valamelyes felhő borongott a homlokán.

– Esküdtpógár, hívja át a bírót!

Átjött a bíró, tárgyal is vele négyszemközt s déli harangszókor hazament.

– No feleség, megvan a pénz!

A jegyzőné szeme fölragyogott.

– De vajon elég lesz-e ez?

– Nem valami sok. Nem kaptam többet. Oszd be valahogy... Legfeljebb adós maradsz. És elsején kifizeted...

Öröm kerekedett a jegyzői házban. A gyermekek táncoltak és daloltak. Reggelre a havazás elállt, a szél elverte a hófelhőket. Jött a szekeres s a jegyző a féderes ülésen pokrócba csavarta három gyermekét.

Végy magadnak is valami jó meleg kabátot. – szólt a feleségéhez. – Nem baj, ha több is lesz a tartozás...

Nekifutamodott a két mokány gebe, a hideg rózsát csókolta a gyermekek arcára, orruk kivörösödött, mint a kicsi borspaprika, de nem fáztak, mert öröm melengette szívüket! Tizenegy felé kisütött a nap. Ekkorra már a város alatt jártak. Nézte a jegyzőné a három boldog gyermeket s fáradt szemében öröm rezzent. Jó lesz neki valami olcsó kis kabát is, csak a gyerekeknek legyen jobb s melegebb ruhája...

Delet sem harangoztak, már megvette a három pár cipőcskét. Milyen büszkén tipegnek mellette az apróságok! Áhítatosan léptek a ruhásboltba. Az örmény eléjük szaladt.

– Kezét csókolom... ah, a kicsikék! Persze, itt a tél... méltóztassanak... Mivel szolgálhatok?

– Valami jó meleg, finom ruhácska kellene a gyermekeknek...

Előadták a legszebb holmit, az örmény éig magasztalta. Meg is alkudtak nagynehezen s a gyerekek boldogan nézegették magukat a nagy tükörben. Alig ismertek egymásra.

– Persze, nagyságod a maga számára most semmit sem parancsol.

– De igen, nekem is kellene egy téli kabát...

– Téli kabát? – lepődött meg az örmény. – Hiszen a jegyző úr már vett...

– Mit?

– Egy bundát.

– Kinek?

– Nagyságodnak.

A jegyzőné elámult.

– Nekem? Nekem nem... Összetéveszt valakivel.

– Dehogy téveszttem! Talán csak ismerem a Jegyző urat? Segéd úr!

Hozza ide annak a bundának a párját, melyet a jegyző úr megvett.

A segéd a bundát előhozta.

– Ez az, kérem.

Azt hitte a szegény asszony, hogy abban a helyben összeesik. Megfogódzott a pudli szélében. Hiszen ez a Késmárkyné bundája! Szerencsére új vevő érkezett, az örmény eléje szaladt s nem látta meg a lelke vergődését.

– Istenem, hát ő vette Késmárkynénak? – rettent föl benne a gondolat.

Nem adott hitelt a mende-mondáknak, hogy az ura és Késmárkyné egyetértenek, most azonban világosan látja és megért olyan dolgokat is, amiket eddig csak sejtett. Csendesesen pihegett kínjában.

– Elveszi családjától a kenyeret, hogy kedvesének bundát vegyen. Gyermekei rongyosak, mint az ágrólszakadt parasztok... és... és...

Letörülte könnyét észrevétlenül és a boltosra mosolygott.

– Mondtam, hogy tévedés... Az uram nem nekem hozta, hanem Késmárkynénak... tetszik ismerni ?

– Hogyne!

– Megkérte az uramat, hogy vegye meg neki, mert vendégei voltak s nem jöhetett a városba...

A segéd emlékezett valamire:

– Persze! Ezelőtt néhány nappal itt járt az üzletben Késmárkyné önagsága és a bundát fölpróbálta...

– Bocsánat – csillant fel az örmény szeme. – Azt hittem, hogy a Nagyságod részére vette meg a jegyző úr... Parancsol, nagyságos asszonyom ?

– Tessék csak a vevőt kiszolgálni. Addig megnézem...

Megveszi! Őt illeti! Ő a felesége... ő szenved és küszködik mellette! Ha jut a kedvesnek, jusson a feleségnek is.

– De mégis valami lelkifurdalást érzett. Drága! És miből fizeti meg? Mindegy! Megveszi! Bosszút áll és jogot szerez... Mért legyen ő alábbvaló, mint az ura kedvese?

– Fölpróbálom – szólt oda a segédnek.

A segéd ráadta. És a tükörbe nézett. Magas, karcsú alakjáról pompás ívben omlott le és hogy illett fiatal, halvány arcához! Olyan volt benne, mint valami hercegasszony! Az örmény elképedt.

– Nagyszerű! – lelkendezett elragadtatásában és a segéd is kontrázott neki. – Fejedelmi! Mintha csak rászabták volna. Vegye meg, nagyságos asszony! Ezt vegye meg, csak ezt ...

Ömaga is meglepetve nézte karcsú termetét. Istenem, mit tesz a ruha! Az igénytelen jegyzőné helyett elegáns dámát látott a tükörben.

– Esküszöm, hogy gyönyörű! Vegye meg, nagyságos asszony...

– Drága.

– Ez a bunda? Dupláját éri. Csak azért számítom ilyen olcsón, mert a párját is a jegyző úr vitte el...

A jegyző úr vitte el! – Szíven ütötte az asszonyt.

– Méltóztassék megnézni, milyen kidolgozás! Ezer bunda között sem akad egy ilyen. És ha tudtam volna, hogy a másik nem Nagyságodnak kell, kétszeres árat kértem volna érte. . .

A jegyzőné a bundát levetette. Miből fizetik ki? Ezt is a gyermekek érzik meg...

– Kérek csak egy olcsóbb kabátot, – mosolygott szomorúan. – Ez drága nekem.

– Bocsánat, nagyságos asszonyom – háborodott fel az örmény – ha Késmárkynének nem volt drága, akkor... Szólhatok őszintén? Egy ilyen szép és bájos úrhölgynek nem is szabad mást viselnie.

Késmárkyné! A jegyzőné szívébe nyilallott. Eszébe jutott, hogy milyen hiun és büszkén pillogat a jegyző-lakra! Hogy nem szégyenli magát? Rettenetes ... A boltos úgy könyörgött, mintha az életéért rimázkodott volna:

– Én mondom, vegye meg ... Ne is tessék kifizetni, a jegyző úr majd elintézi... Csak vigye el... majd megegyezünk mi, férfiak.

A három gyerek is hozzászófordált,

– Vegye meg, édes anyuka, – simogatták a bundát. – Olyan szép benne...

– Egy olyan úriasszonynak, mint nagyságod, nem szabad haboznia! – szavalta az örmény lelkesen. – Hitemre, becsületemre, csak nagyságodnak adom ilyen olcsón...

Gondolkozott, vívódott a jegyzőné, bele is sápadt, aztán bólintott bátoritanul.

– Megveszem...

Úgy gondolta szegényke, hogy a férfiaknak jobban tetszik a nő bundája, mint a lelke. Ha harc, legyen harc, Majd megvállik, ki lesz a szebb, ő-e, vagy Késmárkyné, az egyforma bundában. Vissza kell hódítania az ura szívét, hiszen gyermekei vannak! Ki kell, hogy szabadítsa annak az asszonynak a kezéből – az apát. Majd megsegíti az Isten, valahogy csak ki-spórolja a bunda árát...Rendben van.

Foglalót adott. Evvel is kevesebb. Vett a maradék pénzből az urának egy skatulya finom dohányt. Csak akkor ijedt meg, amikor hazafelé indultak. Mit fog mondani, hogy ekkora kontót csinált – Semmit ! Szót sem szólhat. De ha mégis szemrehányást tenne, akkor a bundát leveti szó nélkül s hazamegy az anyjához a három gyermekével...

Istenem, vajon nem semmisül-e meg a három szegény gyermek jövője és boldogsága? Szívszorongva szállt le a szekérről s besuhant hirtelen a házba. Nyomában jött a jegyző is a faluházából.

– No, gyerekek !

Égyszerre mutogatta mind a három, hogy milyen szép ruhája, cipője van.

– És te?

Állott előtte a bundában, haloványan állt. Szólni sem tudott, csak nézte az urát. Jegyző uram is meghökkent valamennyire.

– Bundát vettél? – mosolygott zavartan.

– Igen.

Örömet színlelt a kujon, vagy az is lehet, hogy csakugyan örült a bundának.

– Nagyszerű! Gyönyörű vagy benne. Mennyi volt?

Már magához tért.

– Valamivel olcsóbb... – nézett az urára szelíd gúnymosollyal.

– Nem értem ...

– Dehogyanisnem!

A nótárius kivörösödött, mint a főtt rák.

– Olcsóbb. Nem értem... Minél olcsóbb?

– A Késmárkyné bundájánál...

A jegyzőnek vége volt.

– Hoztam neked egy skatulya dohányt – vetett véget a kínos jelenetnek.

Odaadta, sőt meg is tetézte egy csókkal. Ám hamar eliszkolt a jegyző úr a község házára. Csak esti csenditettkor vetődött haza, akkor is olyan alázatosan és nyájasan, mintha nem is jegyző, hanem csak egy szegény, vándorlegény volna.

– Hazajöttél, édesem? – mosolygott rá kedvesen.

Eleget sírt délután. Mit csináljon a tettenért bűnössel? Legokosabb, ha hallgat. Ez a férfiak legnagyobb büntetése. Ni, hogy pislog, hogy les, hogy szorong, hogy furdalja a lelkiismeret!

Vacsorához ültek. A tekintetes asszony még a mézeshetek alatt sem volt kedvesebb. Minden mozdulatából báj, minden pillantásából gyöngéd asszonyi figyelem s minden szavából szeretet sugárzott az urára, hogy a nótárius azt sem tudta, mitévő legyen!

És így tartott ez az egész héten. Reggeltől-estig dalolt az asszony, hogy csengett a ház bele. Szép, meleg hangja át-áthallatszott a község házára is. Nagy a feje, búsuljon a ló... A jegyző úr hümmögetett s valami nagy munkán napestig dolgozott. De furcsa! Úgy érezte, hogy a felesége közelében

szinte megfiatalodik. Szeretett is volna úgy néha-néha a szoknyáján csücsülni, de nem mert...

Eljött a szombat. Azt mondta szombaton:

– Elmegyek a városba s kifizetem a bundát.

– Miből? – csücsögte a dalosmadár.

– Ebből, ni ?

Kötegecske bankót mutatott.

– Honnan vetted? – ragyogott ki az asszony lelke.

– A héten kerestem.

Napszentültekor hazajött. És csomagot hozott.

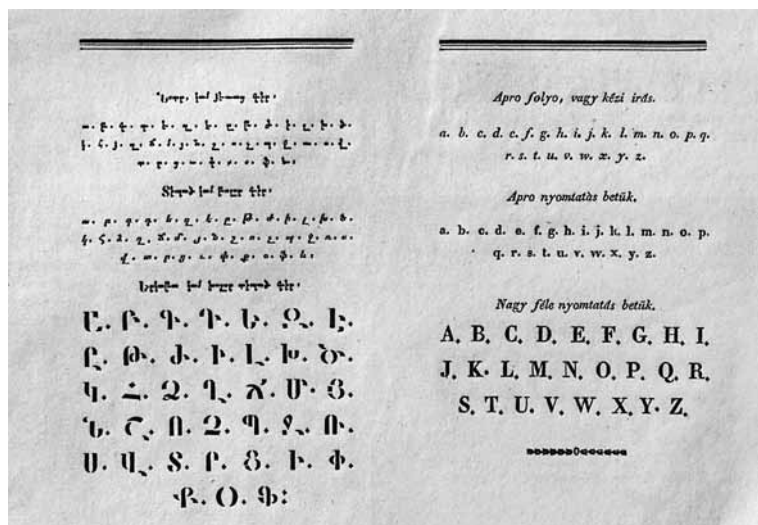
– Tessék...

– Mi van benne?

Kibontották.

– Jé'!

Gyönyörű boás karmantyú volt benne. Éppen a bundához való...

Részlet az Örmény-magyar ábécés könyvecskéből (1834)

Lázár Jolán

(*dr. Ebesfalvi Kazatsay Emilné Lázár Jolán*)

1907–1975

„Csíkbibarcfalván született, 1907 május 4-én. Édesapja Lázár István (1881-1936), nagyapja Lázár János. Apai ágon két aradi vértanú leszármazottja: nagybátyja volt úgy Kiss, mint Lázár tábornok. Budapesten érettségizett, 1934-ben végezte a Színiakadémiát. Színésznőként a Budai Színkörben, a Király Színházban, a Városi Színházban (ma: Erkel Színház – a szerk. megjegyzése), valamint vidéken játszott, végül a Nemzeti Színház szerződtette. Közösén lépett fel Kazatsay Irénnel, Kazatsay Tiborral, örömmény műsoros estek szereplője volt, tagja és munkatársa a Gyóni Géza Társaságnak, a Nemzeti Irodalmi Társaságnak, a Budai Krónika, és a Riadó című lapnak. Édesapja, Lázár István író saját kiadású lapjának, a Magyar Világ című szépirodalmi, heti folyóirat belső munkatársa, majd testvérével, ifj. Lázár István filmrendezővel (elhunyt 1948-ban, legismertebb műve a „Szerelmi láz”, amelyet 1942-ben forgatott) együtt alapított lapot „Műkedvelők” címen. Verseskötetét 1942-ben jelentette meg. 1945 után a budapesti Madách Színházban segédszínésznőként dolgozott. 1975 június 16-án elhunyt.

A Fővárosi Örmény Klub idei, májusi délutánján rehabilitálódott: Lénárt Pál színész előadásában elhangzott anyákat köszöntő verse.”

*(Nógrádiné Lázár Gyöngyi írása alapján,
Erdélyi Örmény Gyökerek Füzetek, 1999. július)*

Ének az örmény hősökről...

Most felzeng a hősi ének
S az örmény dicsőség kobzot igricének
áhítattal csendül ajkán a szó!...
Zengi rím és zengi ének,
hogy az örmény hősiségnek,
Szent Várdánnak s vitézinek
nincsen párja
e világba!...

Hallgassátok!... ezt a régi imádságot!...

Nyugat-Ázsia legnagyobb fennsíkján,
Árménia ősi hegyein,
mészbarlangok ezredéves mélyén,
a Kur és Araxesnek partszegélyén,
régí asszír ékírással írott táblák,
így zengik az örmény hősök himnuszát!...

...Négyszázötvenegybe Krisztus után,
ezerharminchat vitéz s vezértük: Várdán,
megütközött Árvárájz falunál
a harmincezres perzsa túlerővel...
Ajukon Krisztus ígétével,
szívükben a szent keresztséggel,
védték a pogányokkal szemben
a keresztény nyugatot!...
Döngött a föld s a földnek pokla tárult
s míg Krisztus nevét rebegte a szájuk
sírtak a kövek,... jajgatott az erdő,
véres könnycseppet hullatott a felhő,
ég, föld zengett,... s dübörgött lenn a harc...
s mire a hold megébredt égi nyoszolyáján,
ezerharminc hős pihent a fűpárnán,...
s felettük zokogott az Ararát!...

A történelemben minden ismétli önmagát,...
ha nézzük napjainkban a finn-orosz tusát,
amint a finn nép szabadságharcát vívja,
Várdán Mamigonián és kis csapatja
jut eszünkbe, amint a perzsa
harmincezerrel,... szembeszállt ezer!...

És eltelt tizenötször száz év azóta!...
Magyarrá lett ajkunkon a szó,
magyarrá lett az unokák vére,
de ha néha alkonyórán,... áhítatos csendbe
a lelkünk mélyén nyílik egy rekesz,
mint kegyeszerre oly áhítattal gondol
az unoka reátok... s lelke mélyén hódol
emléketek szentelt képe előtt!...

Ti vértanúkká lett, drága örmény hősök,
Krisztus keresztyét védő kis csapat,
könnyes szemmel hódol ím előtted,
szerteszóródott maradék fiad!...
Legyen áldott ezerszer, százezerszer
emléketek s a föld, hol elesett
megdicsőült sok csatában edzett
mártírrá lett hősi testetek!...

Könyörgés a finn nemzetért

A finn mezőknek hófehér honában
a vörös számum döngeti a gátat,
amit kis Jézus emelt magának!...
Áll Krisztus hite szembe a pogánnyal
mint bibliában Dávid s Góliáth,
– a pogánnyá lett modern Góliáth, -
ki bős haraggal megtagadta immár
sok-sok éve áldott Krisztusát!...

S most döng a harc,... robban izzó robajjal,
jajszó sikolt és újul sebesen,...
negyvenezer tó,...drága testvér nemzet,
sírunk érted,...szívből, keservesen!...

Fohászra dobban minden testvérszív most,
Hadak Ura!.. Te áldott Istenünk,
erőt adj most a szívünkbe, lelkünkbe,
hisz rokon népünk szenved ott nekünk!
Feszüljön ki a testvér kar tusára,
imát sikoltson minden forró szív,
a történelem legnagyobb csodája,
a finn hősiség,...most imára hív!

Oh!...drága, drága testvér nemzetünk Ti,
jaj, elsodor a vörös áradat,...
feszítsd neki erősen küzdő vállad
és Krisztus hitén vesd meg a lábadat!...
Mert győznöd kell, – ezt így rendelte Isten,
ki nem tűr korcsmát temploma helyén
és győzni fog maroknyi tisztaságod
a vérmocsoknak vörös tengerén!...

Finn-ugor testvér,... vérünk tiszta vére!...
emlékszel-e a mongol puszták mélye
jól elrejtett bennünket hús ölébe,
mint iker testvért anyjuknak méhe!...
s most, testvér, jajszód tépi, marja lelkünk,
oda kéne mindnyájunknak mennünk,
de nem mehetünk,...látod csonkaságunk?...
mi felettünk is károg a madár,
körüöttünk is ég a magyar puszta,
Itt is vérrelvont az országhatár!...

Finn testvérünk! Legyél most erős s bátor!...
A szentek vére legyen véretek
s míg öldököl a puskák acél magva,
a hit ereje legyen veletek!...
Itt eszme eszme ellen indult harcba,
nem csak földért foly hősi véretek,
itt kezetekben öldöklő szerszámmal,
Ti vagytok az új keresztesek!

S a bősziült nép, ki vörös zászlót
tűzött ki keresztje helyén,
egy eget tépő, rettenetes jajban,
megsemmisül a szeretet jegyén!...
Finn testvérünk!... a kereszt az a fegyver,
mellyel legyőzöd az orosz igát,
segítsen meg a magyarok Istene,
hogy megnyerjed a döntő nagy tusát!
Úgy legyen!...

Az örmények, mint templomalapítók: a Simay család tagjai (Solomon ew Asvatowr Simayean) az első erdélyi örmény katolikus kőtemplom, a szamosújvári Salamon templom (1723-1725) falképén

Lukácsi(y) Kristóf

1804–1876

Egyike a legelső egyházi íróknak, akiket a magyar-örmény hagyomány is számon tart, mint olyant, aki igyekezett az örmény és magyar történelmi kapcsolatok legmélyebb rétegeihez visszanyúlni. A magyar nyelvű armenológia megalapítója. Betlenben (Szolnok-Doboka vármegyében) született, közép- és felsőbb iskoláit Szamosújvárt és Gyulafehérvárt végezte, a teológiát Bécsben. Ott szentelték fel örmény rítus szerint pappá. Egy évtizedig segédlelkész az örmények fővárosában, majd csaknem két évtizedig tanár a gyulafehérvári papneveldeben. Adalékok az erdélyi örmények történetéhez című traktátusában az önálló – tehát a lembergi örmény érsekségtől és az erdélyi latin püspöki szék fennhatóságától egyaránt független – erdélyi örmény püspökség létrehozása mellett emel szót a kiegyezés évében. Mondván, hogy „Az örmény szertartású egyházak fennmaradása reánk örményekre nézve élet és önfenntartási kérdés.” Érvei között szerepel az az adat is, hogy keleten 24 püspöki megyére oszlanak az örmény katolikusok, ám ezek nagy többségének kisebb a lélekszáma, mint erdélyi rokonaiknak. 1856-tól szamosújvárosi plébános és körületi esperes. 1861-ben megalapította a városi fiúárva-házat. Hallatlan nyelvtudása volt: kilenc élő és holt nyelven írt és beszélt. Két nagyobb műve: *Historia armenorum Transsylvaniae...* (1859) és *A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei, eredeti örmény kútfők alapján* (1870). Az újabb magyar őstörténeti kutatások nem látszanak hasznosítani Lukácsi forráskutatásait, amelyek – bárhogyan is vélekedjünk a parthus-szkita-hun-magyar előidőkről – nagyon komoly mennyiségű örmény, görög és latin szöveget dolgoznak fel. Kéziratban maradt örmény-magyar-latin szótára.

(A.K.)

Viszonylat a magyar nyelv és az örmény nyelv közt

A népek eredeti egységének kétségtől legbizonyosabb jele a nyelvek rokonsága. Mondottam fennebb, hogy a hun-magyar törzs szintúgy mint az örmény az ariai zend fajhoz tartozik. A zend népcsaládnak két, a közös törzstől legtávolabb eső ágai voltak úgy ethnographiai mint geographiai tekintetben, és mégis feltűnő a tárgyalt két nyelvben előforduló hason hangú és értelmű szónak sokasága. Elképzelhetni, mily nagy lehetett a hasonló szók száma a Magyarnak vagy Örménynek külön-külön az őket egymástól elválasztó nagy Aria azon népei nyelveivel, melyek hozzájuk földrajzi fekvésnél vagy fajrokonsági fokozatnál fogva közelebb állottak.

Zoroaster vallására emlékeztető pár magyar szót felhoztam munkám III-ik fejezetének V-ik cikkében, hol a Hun-scythák ősi vallásáról értekeztem, magyar és perzsa hason-hangú és jelentésű szókat többeket felhordotam az idézett cikk véglapján.

E helyütt, hol a magyar és örmény nyelv közt fennforgó viszonylatot szándékom kiemelni, álljanak itten annak bém bizonyítására a következő mindkét nyelvben előforduló szók, melyekben hang és értelembeli némi eltérések mellett is a közös eredet felismerhető.

Magyar	Örmény	Perzsa, p. Sanskrit. s.
Egy	Meg	Ekh s.
Tíz	Dasze	Dazan. s.
Ezer	Hazar	Hezar p. Szahazra s.
Ez	Ajsz	Esa s.
Mü, mink, mik	Mjék, mjénk	
Tü, tik	Tuk	
Ők, nekik	Noka, notza	
Kints-	Kándsz Kents p. Kanczán s.	
Ugar	Akarag, agarak	
Szeretet	Szer	
Szeretni	Szírél	
Szeretem	Szírém	
Hambár	Hambár	Ambár. p.
Ár, árad	Arad	
Áradat	Aradutyun	
Áradni	Aradanal	
Árok	Aru	

Származás	Zárm, szárm	
Vért	Vért	
Seb	Szebi	
Sir, sirhalom	Sirim	
Csorog	Csur = viz	
Piszok	Pidsz-	
Ártatlan	Artár	
Bárány	Káren	
Csecs, csics	Czicz, Dszidsz	
Csecsemő	Czeczla	
Domb, halom	Dámb, Tomb	
Gerenda	Kerán, gerán	
Küzdöm, küzdök	Kesdim	
Vásár	Vadsár	Vacsár p.
Vásárolni	Vadsárél	
Kicsiny, kis	Khics, kics	Kihs p.
Dajka	Daják, Táhiag	Daje, daiki p.
Dajkálni	Dajekél	
Kalamáris	Gaghamar	
Abrons	Abarancsán	Ebrencsen p.
Rég	Érég	
Régiék	Érégaik	
Kavics, kövecs	Kobics, kovics	
Jámbor, szelíd	Hámpoir	
Aszni	Osznél	
Aszalni	Osznél	
Bárka	Várka	
Sziv	Szird	
Mészáros, húsáros	Misz = hús	
Zsarat, parázsa	Zsár	
Hasogatom, hasitom	Hosodém	
Hasadás, szakadás	Hosovádsz	
Hasitani	Hasél	
Sor, rend	Sár	Sár p.
Sorolni	Sárél	
Sorolt	Sariál	
Sorba teszem	Sárátászém	
Sorra fűzöm v. szövöm	Sarahüszém	

Zsír, földzsírja	Sirr	
Síp	Sipor	Sepur. p..
Sóvárgó	Sovár	
Okozom, hibáztatom	Okozém	
Orzom, orozni	Orzém	
Tűzöm	Tizém	
Tűzni	Tizél	
Csovárgó	Csovarágán	
Vándor	Bantuchd	
Bitang	Bidág, bátág	
Dob	Tempug	Tübenk p.
Huszár	Hzor, hadi erő	Hezár p.
Gané	Gu	Gjüh p.
Zeng, zenés	Zsáng, zánkág	Zeng p. Szván s.
Cseng, csengetyű	Záng, zánkág	
Narancs	Narinds	Narindsch p.
Hét (számnév)	Jote, ochte	Hef p.
Szekercze	Szágr, szagur	Szadur p.
Cseber	Szápor	Szebu p.
Szoros, völgy	Czor, szor	
Zúz	Szuiz	
Zúzm	Szuzém	
Szűröm	Szorém, dzorém	
Szórom	Czrém	
Szór	Czir	
Szórva	Czeriv	
Kos, aries	Kos	Kosch p.
Osztom	Osztém, oczdém	
Osztó	Oczdoch	
Sok, sokaság	Sád	D'sug p.
Csorda	Csog	
Domb	Dumb, taph	
Vén	Hén = ó, régi	
Erő, erős, hős	Zor, ari	Zur s.
Korsó	Kus, gus	Kus, parthus
Csillag	Asztell, ásztill	Star p.
Atya	Atha, Hajr	
Dadogó	Totov, dadov	

Dög	Ti, di	
Férj	Ajr, air	
Oldozom, oldom	Ludszém	
Oldani	Ludszané	
ÉR (vena)	Érag	Reg p.
Lenni	Linél	
Tenni	Tenél	
Zápor	Saráp, darap	
Térni	Tarnál	
Terjeszteni	Taradszél	
Terjesztem	Taradszém	Tiráz p.
Tekeregni	Tékérél	
Tekercs, tekergés	Tékér	
Futva, sietve	Phutov	
Kecske	Ádsze, aidsz	Czaga s.
Fa	Phaid	
Titkon	Takun	
Gyűjtöm	Gudém	
Szabad	Aszbéd (nemes)	
Szór	Aszr, ászer	
Utálni	Adél	
Utálatos	Adéli	
Haj	Hér	
Párna	Pártz	
Bömbölés	Pompün	
Hab	Pah, bah, háb	Áb p.
Szanaszét, szerte	Czanuczir, czhir	
Szaladni	Szlánál	
Vastag	Hászt	
Darab	Badar	
Darabolni	Badarél	
Csunya	Tesnia	
Vetni, vesztegetni	Vádnél	
Tántorgó	Tantachgod	
Tipor	Tápr, taper	
Teszem egymásra	Tezém	
Tűzöm	Tézém, teszém	
Hozom, hozd	Adszém, ádsz	

Tur	Tur	
Dobom, tapatom	Dopém, depém	
Éledni, kelni	Élánél	
Idegen	Odaragon	
Tusa, vita	Tuis, tus, dus	
Ott, ottan	Ant, anten	Andun p.
Árva	Orp, vorp	
Szűz	Guisz	
Sár, fűlsár	Sáhr	Char, p.
Kitépem	Tapém	
Érező, érző	Érazég	
Laska	Las	
Hullámok	Alik	
Kövecs	Chics	
Szög, szegelet	Szág, dzák	
Taps=plausus	Tzaps	
Szomorkodom	Tzemrim, szemrim	
Csorgó	Tszorág	
Zokogni	Gágánél	
Kacag, kacagás	Gádág	
Kacagom	Gádágém	
Hives	Hov	
Hives hely, völgy	Hovid	
Seregély	Szárég, szárégig	Sáreg, p.
Sorozat, sereg	Sárádsz	
Csapom egymásra	Tszepám	
Csirke	Czák	Csog p.
Sohajtani	Sovajdél	
Hir, harsány	Hercság	
Szó, zene	Czain	
Úr	Der	
Vendégfogadó	Ván, vánádu	
Patak	Vedág, beták	
Mormogni	Mormokél	
Eszelős	Es = számár	
Malom	Málém = örlök	
Verni, verem	Harét, hárém	
Tiszta	Isztág	

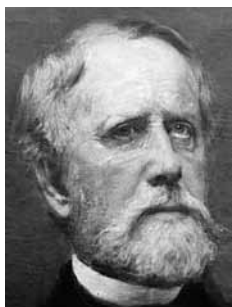
Sipánkodás	Sivánk	
Sugás, susogás	Sesug, tsug	
Som	Somin, csum	Sumin p.
Arc	Érész	Aratz p..
Tárkony	Tárchun	Tarchun p.
Fut, futás	Phujt, phut	
Patkó	Pat, báid	
Adom	Dám	Daden = adni p.
Dal	Dál, dágh (vers)	
Sűrű	Szérd	
Verődöm, hányódom	Varadém	
Bárda	Dabár	
Pilla, szempilla	Pip	
Szár, lábszár	Szerunk	
Alig	Log	
Darab	Badár	
Teli	Li	
Él, életre kél	Él, jél	
Kör	Hir, ghir	
Halló, hallgató	Hlu, hellu	
Kövér	Ker	
Írás	Kir	
Nyíl	Nyéd	
Örök, örökké	Harak, haraka	
Nő	Nu=nurus	
Kondor	Kankur	
Sok	Sád	Sad p.
Lépés	Pás	Pes p.
Ár, érték	Arsek, arse	Ersz p.
Cövek	Czitz	
Szur, szurony	Szur, szuszér	
Elmaradni	Máronél	
Szilva	Szálór	
Pislog	Pis, piság=kancsal	Bidsch p.
Törvény	Oren	Toráh p.
Sárga	Sárr, seg	
Tompulni	Temponal	
Buta, tompa	But, pud	

Céh
Mákony
Kötés

Czéch
Megon
Katis

Ecsmiadzin, a székesegyház faragott ornamensei

Lukács Móric

1812–1881

Ha nagy (írott, festett, épített stb.) művek nem maradnak valaki után, ha nagy tettek, történelmi események nem kapcsolódnak valakinek a nevéhez, akkor legyen bármily jelentékeny szellem, kortársaira mégoly nagy hatást is gyakorló személyiség, az utókor figyelmére kevéssé számíthat. Az oly sok kiemelkedő magyar alakot felvonultató XIX. században kevesekre illik jobban ez, mint Lukács Móricra. Pedig mi mindennel megajándékozta a sors, hogy kora legnagyobbjai között emlékezhessünk rá... Ősei a régi örmény fészekből, Erzsébetvárosról rajzottak ki Magyarországra, hogy birtokhoz jussanak, majd nemességet is szerezzenek. Anyai részről a pesti tehetős polgársággal került rokoni kapcsolatba. Remek neveltetést kapott, beutazhatta (nagynevű kortársaihoz hasonlóan) Európa polgárosultabb tájait, tapasztalatokat gyűjtve, legalább öt nyelven tudott kitűnően. Ifjúként hol megyei (tisztelőbeli) tisztviselőként, hol szépirodalmi foglalatosság közepette láthatták kortársai, volt idő, amikor a filozófia és a társadalomtudományok izgatták, azután mindinkább – a 40-es évek felé haladva – a komoly szakértelemmel működtetett politikai esszé lesz a műfaja. Az, aki Byron-fordításokkal szerez hírnevet, hamarosan a börtönügyek szakértőjeként, a „szocializmus” eszmeköreinek ismertetőjeként, várospolitikusként, a helyhatósági autonómia szószólójaként stb. hívja föl magára a figyelmet. S nemcsak itthon: a reformidőszak csúcán a német sajtóban ismertette folyamatosan az itthoni társadalmi fejleményeket és reformista politikai törekvéseket. Még nincs harmincéves, amikor akadémikussá választották, s éppen harminc, amikor a Kisfaludy Társaság tagjává. Lukács Móric ellenzéki közíró volt, de ízlése nem a radikálisokhoz, hanem a centristákhoz, Eötvös, Trefort, Szalay köréhez vonzotta, s tudjuk, hogy ennek a társaságnak a tagjaihoz, bárminő hatalmas szellemi teljesítményeket is produkáltak, bárminő morális emelkedettségre is mutattak példákat, a korabeli és a kései – „kurucos” – köztudat mindig a „doktrinér” jelzőt

társította: „okoskodók”, „nyugatiasak”, „városiak”, „utópiszták”, „liberálisok”...

Lukács Móric vállal bizonyos szerepet a forradalom alatti közigazgatási vezetésben a kereskedelmi tárcánál, de hamarosan visszavonul. Már korábban, atyja halála után is pár évre a családi elintézendők elszólították a közügyektől, most anyja évekig tartó ápolása határozza meg mindennapjait. Sőt a hatvanas évektől beteg feleségére kell majd fordítania figyelmét és idejét. Vele folytatja – immár kényszerűségből, első sorban a meráni gyógyhelyre – utazásait, amiket még anyja halála után, az ötvenes évek végén kezdett, akkor már bejárván a teljes Nyugat-Európát. Lukács Móric életrajzának ezek a tényei is indokolják-magyarázhatják az utókor méltánytalanságát: kimarad a legfontosabb történelmi eseményekből – a szabadságharcból, a Bach-korszak nyomorúságaiból, a hatvanas évek alkotmányos küzdelmeiből, a kiegyezés előkészületeiből. A forradalom után lényegében megszakadnak intézményes kapcsolatai a politikai körökkel. Felesége halála után, a hetvenes években azonban az irodalmi élet egyik vezére. A nagy tekintélyű Kisfaludy Társaság elnöke. Végrendeletében hatalmas alapítványokat tesz az Akadémia és a Kisfaludy Társaság javára. Halála után csaknem másfél évtizeddel adja ki Gyulai Pál két nagy kötetben, igen gondos életrajzzal, összegyűjtött munkáit. Kortársai remek stilsztának tartották – töredékes életrajza is bizonyítja, hogy méltó társa a magyar nyelv művelésében legjelesebb kortársainak. (L. Sz. K. megemlékezése – Armenia, 1894. 73-76.)

2012-ben a nemzeti erőforrás minisztere Lukács Móric-díjat alapított „olyan természetes személyek vagy civil szervezetek számára, amelyek hivatásszerűen vagy önkéntes munkájukkal maradandót alkottak a civil szektor fejlődésének előmozdításában”.

(A.K.)

Emlékezéseim

Töredék

Bevezetés

*Meran, 1874 február 15.ikén.
Nessum maggior dolore
Che ricordarsi del tempo felice
Nella miseria.*

Dante *Inferna*jának e sorai teljesen kifejezik helyzetemet, hangulatomat, emlékirataimnak legillőbb mottójául szolgálnak. Hosszú, tarka, mozgalmas, változatos életre tekinthetek vissza, mely szenvedésektől ment nem vala, nem is lehetett, de egészben véve mégis gazdag volt örömeiben, élvezetekben, mely sok felizgató belső és külső küzdelmek után, nyugodt és vidám rév partján kötött ki, hol egyhangúnak és szűkhatárúnak látszó, de gazdag eszme- és érzelmvilágot magába váró, idylli boldogságot találtam, melyet néha testi szenvedések és messziről fenyegető veszély felzavartak ugyan, de feldúlni sokáig, egy évtizednél tovább, nem bírtak.

Most lecsapott fejemre a fergeg, feldúlta házi tűzhelyemet, boldogságom oltárát. Magam maradtam e nagyvilágon, mely reám nézve sivataggá vált, reménytelenül, életuntan, céltalan, örömtelen életet tengetve, emberektől környezve, kik szívesek, nyájasak, jók, de kikhez közös érdek, közös vágyak, közös érzelmek nem kötnek. A visszaemlékezés örökre elveszett boldogságomra sajgó, vérző, égető seb; életemnek régibb múltja zavart, kuszált álmokkép, elhalványodott, szétfosló alakokkal; jövőm szintelen, fakó ködtenger, melyet a hitnek, reménynek, szeretetnek egyetlen sugara sem derít fel. Lelkemben a tompa fájdalom mellett sötét üresség, képtelenség a foglalkozásra és annak érzése, hogy az életben még valaha érdeket, örömet találnom teljes lehetetlenség!

És ily helyzetben, ily hangulatban akarok visszaemlékezéseim rendbeszedéséhez, megírásához fogni, vállalathoz, mire csak nyugodt, higgadt, csendes lélek képes, melynek sima felületén régen letűnt események és személyiségek képei tisztán, élénk színekben, éles körvonalakban tükröződhetnek, teljes tárgyilagosságban, el nem ferdítve az elbeszélő lelkének felháborodása vagy levertsége által. E kísérlet annál merészebb, mert nem

tekintve felizgatott és feldúlt lelki állapotomat, minden külső körülmény is összeesküdni látszik e vállalatomnak kivihetősége ellen.

Tizenkét év óta teljesen felhagytam minden írói tevékenységgel, nem is hittem, hogy irodalmi célból valaha ismét tollhoz nyúljak. Miként a testi, úgy a lelki erők és tehetségek is gyakoroltatást kívánnak, nehogy eldermedjenek, elzsibbadjanak; annyi évek alatt elszokván, hanem is minden szellemi, de az írói productiv munkásságtól, szükségképen ügyetlenné, nehézkessé kellett válnom gondolataim kifejezésében, sőt a nem szabályozott fegyelmetlen gondolkozás is elveszti élénkségét, tisztaságát és tompa merengéssé vagy kósza ábrándozássá válik.

Ehhez járul még, hogy már ezelőtt másfél évvel egy szemorvosi tekintély, fölismervén szenvedő szemeimben a szürke hályog kezdetét, kimondta reám a megvakulás ítéletét; az általa nekem kitűzött határidő félév múlva le fog járni. Ekkor tehát vagy félbe kell hagynom emlékezéseim megírását, vagy idegen irthoki kezét hívni segítségül, miből új nehézség támad. Hogy memoírok érdekesek, megírásra és megolvasásra méltók legyenek, leleplezéseket kell foglalni magokban; ezekre nézve megjelölni a határt, mely érdekes revelatiókat elválaszt indiscret kifecsegtéstől, bizalommal visszaéléstől, mit síron túl is tilt a becsület, biztos tapintatot, a körülmények érett megfontolását kívánja meg, mi okból az emlékezések írói rendesen hosszú időhatárt szoktak kitűzni a munkának haláluk utáni kiadhatására, és írásközben is néha indítva érzik magokat a munkának már bevégeztett részeiben is, a kímélet és kegyelet szempontjából törléseket tenni, a mennyiben azt az igazság sérelme nélkül tehetni; hogy ez nehezen fér meg ily munkának idegen tollba mondásával, magától érthető.

Másrészt a tudomány embere által megjósolt vakságom előnyös megírandó munkámra nézve, a mennyiben elmém, a vakság örökös éjjele által elzárattván a külvilág szórakoztató behatásától, inkább lesz képes elmélyedni a múltba s annak képeit, eseményeit, egyéniségeit emlékezetemben fölidézni, fölelevíteni, úgy szólván sírjuktól föltámasztani.

Anyagban, tárgyban, tartalomban nem volna hiány. Átélttem hazám, nemzetem nagy átalakulási korszakát, némi kis befolyást én is gyakoroltam reá. Sok halmozódott fel hatvan év alatt fejemben, a minek elmondása új világot vethetne történelmi eseményekre és emberekre. Alig volt férfit, de nő is, a ki a lefolyt félszázad alatt hazánkban politikai, irodalmi, társadalmi téren nagyobb szerepet vitt, kit közelebről ne ismertem volna; többekkel a kiválók közül gyermekéveink óta szoros baráti viszonyban állottam, mely soha meg nem szakadt. Vetőmagvát láthattam, csírázását

észleltem nagy történelmi eseményeknek; volt alkalmam látni, láttam is azt, mi a színpalak közt történt, mialatt a nagy politikai actio nyilvános színpadon, a közönség szeme láttára, annak tapsai vagy füttyei közt játszott el; láttam és ismertem a fonalakat, a kezet, mely egyik-másik politikai bábót mozgatta, ismertem a szereplőket jelmez nélkül, pongyolában. Ha tehát az írói tehetség nem hagy cserben emlékezéseim megírásában: tárgy, tartalom, érdek hiányában nem fognak szenvedni.

De nem tekintve a politikai és történelmi tartalmat, én részemről memoirokban, önéletírásokban mindig érdekes ágát láttam valamely nemzet irodalmának. Azok világot vetnek az emberi élet oly oldalaira, részleteire, melyeket a történetírás mellőzni, elhanyagolni szokott. Családi viszonyok a társas élet köznapi eseményei is, egy késő utókor nemzedékének érdekesek lehetnek, mint egy régi múltnak illusztrációi, tanulságosak is, a mennyiben néha érthetlenné vált tények, események és jellemvonások megfejtésére szolgálnak; sőt teljesen jelentéktelen embereknek följegyzései, levelezései vagy önéletírásaikban előforduló köznapi események, elmélkedések és okoskodások is időjártáva! érdeket nyernek, a mennyiben egy letűnt kornak szelleme tükröződik bennök.

De az anyag bősége mellett is fogok-e testben és lélekben megtörve, a mint vagyok, a nagy feladattal megbirkózhatni? Képes leszek e a bő anyagot értékesíteni, feldolgozni, rendbeszedni, csoportosítani? Mi magát az anyagot illeti, más kútforrásom nincs, csak emlékezetem, mely azonban, mint öregeknél szokott, régi dolgokat illetőleg elég élénk és hű. Naplót soha nem vittem, nem lévén soha szándékom memoirokat írni. Levelezéseimet, melyek az 1848-ik évet megelőzték, a nagy catastropha után megsemmisítettem, nehogy velem együtt másokat is compromittáljanak; később egybegyűlt leveleim évek óta bőröndbe hevernek Pesten, családi házunk valamelyik zugában, ha azóta tüzelésre nem használtattak fel; legújabb levelezéseim csupán magán ügyekre vonatkoznak.

Attól függ tehát tervem kivihetősége, ha emlékező tehetségem rendkívüli megfeszítésének fog-e sikerülni, a régen múlt időknek lelkembe szunnyadó emlékeit fölébreszteni, azokba életet lehelleni, rendet, világosságot, élénkséget hozni a számtalan elmosódott, elhalványodott, ingadozó képek és alakok chaoszába. Hogy lelkemnek ily rendkívüli megfeszítésére szükségem van, épen ez fejtí meg azon pszichologiai rejtélyt, hogy jelen helyzetemben és hangulatomban ily munkára vállalkozom, Nem munkásságom productuma a tervezett könyv, hanem a munkásság, az erőfeszítés maga indoka és célja vállalkozásomnak.

Dicsvágy soha sem volt hibám, sem erényem. Mi a kettő közül, nem vizsgálom; annyi áll, hogy a dicsvágy nagy tettek, közhasznú működés, néha hősiesség önfeláldozásnak szülő oka; nem is lett belőlem híres ember! Ambíció negatív természetű, tovább nem terjedt soha annál, hogy jellemem legkisebb szennyfolt se érhesse; azzal soha nem gondoltam, hogy néhány ezer ember, kit nem ismerek, tud-e valamit felőlem vagy nem, de arra mindig nagy súlyt fektettem, hogy senki e világon rólam rosszat ne gondolhasson, ne tudjon; ezt el is értem. Írói dicsvágy szintén nem ösztönzött soha; a mi keveset, barátaim unszolására írtam. Hogy éppen most legkisebb gondom az, fog-e munkám halálom után napvilágot látni, fogja-e néhány, most még meg sem született olvasónak üres óráit betölteni, vagy kéziratban fog-e maradni és valamely becsületes fűszerárú boltjában kicsinyenként nem kevésbé hasznos célokra fordíthatni, magától értetik. A munka, melybe fogok, lelki gyógyszer akar lenni; a múltnak alakjai, melyeket felidézek, kívánom, hogy az űrt betöltsék, mely bennem és körülöttem táton; gondolataimnak más irányba kényszerítése által enyhíteni akarnám az égő kínt, mely szívemet marja; a tollhoz azért nyúlok, hogy ne nyúljak a töltött revolverhez, mely íróasztalomon, szemem előtt, kezem ügyében fekszik. E kettő közt akaratom, kezem hetek óta habozik. Egyébiránt választásom nem végleges, csak kísérlet.

De mire való a meddő megkísérlés egy palliatív szernek, holott rendelkezésemre áll gyökeres gyógyszer, mely egy perc alatt kezem kinyújtásával, újjamnak gyöngéd billentésével kigyógyít minden testi-lelki bajaimból, elejét veszi a jövő minden fenyegető csapásainak, a vak-ságnak, aggkornak, elhagyatottságnak, betegségnek? Ez az öngyilkosság kérdésre visz, melylyel gondolataim néhány hét óta csaknem szüntelen foglalkoznak. E kérdést tárgyalni kívánom oly nyugodtan és tárgyilagosan, mintha nem magamról, hanem egy harmadik ismeretlen személyről volna szó. Mi célra? Szórakozásul. Vannak helyzetek az életben, melyekben furcsa szórakozási módokra vetemedik az ember.

Sokan azt állítják, hogy az öngyilkosság minden körülmények közt bűn, gyávaóság; hogy mindenki köteles túrni, mi reá méretett, míg természetes halál föl nem menti az élet bajaitól. E nézetben csak föltételesen és bizonyos korlátok közt osztozom.

Vannak esetek, és ezek a leggyakrabban előfordulók, melyekben bűn és erkölcsi gyávaóság az étellel együtt lerázni magáról mások iránti kötelességeket, a becsület vagy kegyelet által az illetőre rótt tartozásokat. Ha családapa ínségre jut, akár önhibájából, akár szerencsétlen események

miatt, nem szabad kibújni azon kötelesség alól, hogy testi-lelki erejének megfeszítésével családjának útát keressen a megélhetésre, és ha nem bír találni, köteles velök megosztani a nyomort; nem pedig helyzeteket öngyilkossága által még súlyosbítani; a becsület ellen vét az is, a ki önkéntes halálával idegenek jogait vagy érdekeit sérti, a helyett, hogy iparkodnék azok iránti kötelességeit, tartozását, ha csak részben is leróni. Szigorú gáncsot érdemel végre az is, a ki, hogy testi vagy lelki szenvedésektől meneküljön, mély fájdalmat okoz azoknak, kik szeretettel ragaszkodnak hozzá. Ezen esetek egyike sem alkalmazható reám. E föld kerekiségén nem él senki, kinek irányában bárminő kötelezettségem lenne, nem él már senki, a kinek halálom csak egy könnyét is kifacsarná szeméből, csak egy percnyi szívszorulást okozhatna.

Vannak másrészt oly esetek is, oly helyzetek és viszonyok, melyekben szent kötelesség nem csak életünket kockáztatni, de annak önként is véget vetni, ha valami általunk elkövetett hibát csak önfeláldozásunkkal tehetünk jóvá, vagy ha halálunkkal másoktól, kiket szeretünk és szeretni tartozunk, súlyos csapást, végromlást hárríthatunk el.

Ily esetek igen ritkák, de olykor mégis előfordulnak. Tudok esetet felhozni saját életemből, öngyilkossági esetet, mely feltűnést okozott nem csak hazánkban, hanem egész Európában, de senkire oly mélyen, oly fájdalmasan nem hatott, mint reám, mert senki sem állt oly közel azon férfiúhoz, a ki sikereinek, befolyásának, népszerűségének tetőpontján életének véget vetett; senki sem ismerte úgy, mint én, az indokokat, melyek ez elhatározásra bírták, a ki előre tudtam, hogy meg fog történni, sőt egy pár hóval megtörténte előtt, közös barátunknak Jósika Miklósnak irt levelemben meg is jósoltam. Legrégibb és legbensőbb barátomnak Teleki Lászlónak haláláról szólok.

Az események minő láncolata hozta őt e kényszerhelyzetbe, honnan nem volt már menekülés, csak a halál, azt részletesen fogom tárgyalni annak idején és helyén emlékezéseim során; most csak érinteni kívánom a kérdésnek erkölcsi oldalát, annak kimutatására, hogy lehetnek helyzetek, melyekben az öngyilkosság nemcsak nemes, dicső tett, hanem becsületbeli kötelesség is önmaga és mások iránt.

Tudatik, hogy Teleki László Drezdában álnév alatt, egy baráti családdal találkozáván, az ottani rendőrség által fölismerttetett és a szász kormány, illetőleg Beust akkoron szász miniszter által, az osztrák hatóságoknak kiadatott, hogy Bécsben egy ideig fogva tartva, a fejedelem elébe vezettetett, a ki nagylelkűen visszaadta szabadságát, csak azt kívánván tőle, hogy

ellene conspirálni megszűnjék, összeköttetését az emigrációval megszakítsa és a politikai tevékenységtől ideig-óráig (vor der Hand) tartózkodjék. Ez utolsó, különben is csak ideiglenes föltételtől őt a Felség később tetteleg fölmentette, az országgyűlésre királyi meghívó levelet küldvén, neki személyesen, mint magyar főnemesnek, mi által politikai működésének újra megkezdésére nem csak felszabadított, de felhivatott. Visszaadtván neki a politikai működés szabadsága, magától értetik, hogy Telekit a politikai téren csak elvei és meggyőződése vezérelhették; hogy ezeket, hogy múltját megtagadja, a fejedelem nem kívánhatta, nem is kívánta.

Elfogadhatta-e Teleki becsülettel a neki ajánlott szabadságot és a hozzá kötött föltételeket? Azt hiszem, ez méltányos ítéletű ember előtt kétséget nem szenved. Az emigratio tekintélyes része nem így ítelt. Teljes szabadságban és biztonságban, távol a veszély árnyékától is, úgy ítelt egyik-másik Telekiről, hogy gyávaság volt a megkegyelmezést és a hozzá kötött föltételt, szakítást a forradalmi politikával, elfogadni. Mint ha becsülettel lehetett volna alattomosan conspirálni azon fejedelem ellen, a ki neki oly nemeslelkűn visszaadta szabadságát, és mintha nem nyílt volna meg előtte is a törvényes küzdőtér, melyen politikai meggyőződését érvényesítheti: az országgyűlés. Hogy emigrans társainak e méltatlan felfogása mennyire elkeserítette, mi mélyen, fájdalmasan sértette Telekinek büszkeségét, lovasias érzéseit, őt a ki a becsület kérdésében oly kényes, oly finnyás volt, a ki párbajokban életét annyiszor kockáztatta, könnyen elképzelhető. Ez esetben párbaj nem segíthetett; hogy a halál segíthet, már akkor is, kevés-sel szabadonbocsátása után megfordult lelkében, s velem is szólt róla első találkozásunkkor Bécsben.

Az országgyűlés megnyílt; Teleki képviselőnek megválasztatván, mint ilyen, nem mint mágnás, vett benne részt. Föl lévén mentve a királyi meghívó levél által a politikai passivitástól, szabadságában állott aktivitásának terét megválasztani a törvényesség korlátain belül. A határozati párthoz csatlakozott, melynek úgy szólván akarata ellenére vezére is lett; az legközelebb állott egész életében vallott politikai elveihez, leginkább illett hajthatlan jelleméhez, mely soha sem hajlott transactiókra, leginkább is felelt meg kényes helyzetének, mert e párt nem mozgott forradalmi téren, de legtovább ment ellenzéki irányban, és e szerint gyanú nem érhetett; mint-ha visszaszerzett szabadságáért egy mákszemnyit engedett volna politikai elveiből.

Ő nem kárhoztatta ellenfeleinek, a felirati pártnak, oportunitási politikáját, sőt elismerte, hogy csak a transactio útján lehet eredményt

reményleni, a rideg negatio terén nem; nem is óhajtotta, hogy saját pártja többségre vergődjék, győzedelmet vívjon ki; nem örvendett, sőt búsult rajta, hogy pártja napról-napra növekedik, jobban szerette volna, ha csak egy kis minoritás gyűlt volna zászlaja alá, vagy ha épen magában maradt volna; leginkább kívánt volna börtönébe visszatérni, titkos óhajtása volt, bár ismét tömlöcbe vetné a bécsi kormány, mire egyébíránt kilátás nem volt, mert hogy forradalmi térre lépjen, ezt adott szava és becsülete tiltották. Ő volt azon időben az országnak legnépszerűbb embere, mi alapon, mi okból? Azt akkor sem tudta volna, most sem tudná senki kielégítőleg megfejtetni. Vannak néha ily megmagyarázhatatlan áramlatai a közvéleménynek. Fogadtatása a bálványozással volt határos; a hol nyilvánosan utcán, gyűléseken megjelent, ovatiók rögtönöztek. Tisztelkedő küldöttségek, hódoló feliratok keresték fel, a radikális lapok égisz emelték, a néptömeg politikai Messiást látott benne, de ellenfelei is becsülték, tisztelték feddhetetlen jelleme, tiszta hazafisága, finom becsületérzése, jeles tehetsége miatt; de mindez ki nem elégítette, nem altatta el benne azon gyötrő tudatot, mely éjjel-nappal nem hagyta nyugodni, hogy ott künn van egy pár ember, a ki jellemzilárdságát, elvűségét, bátorságát kétségbe vonja.

Az országgyűlés megnyílt és már az előleges értekezlet alkalmával kétségtelessé vált, hogy a határozati pártnak többsége van és a felirati párt által célba vett kiegyezés le fog szavaztatni. Ekkor érezte Teleki egész súlyát a felelősségnek, mely őt, mint pártvezért, mely még az ő emlékezetét, nevét is a késő jövőben terheli fogja, a kiegyezés meghiusultáért. Ha a felirat elesik, kétséget sem szenved, hogy az országgyűlés eloszlatatik, az alkudozások megszakadnak és újra provisorium áll be, absolutismus, katonai uralkodás. Ezért őt fogja vádolni a haza, a külföld, a jelen, az utókor, de saját lelkiismerete is.

De hogyan háríthatná el politikai föllépésének e gyászos következtéseit hazájáról, nemzetéről? Megtagadhatta-e egész múltját, elveit, szavait önmagát? Pártfeleit, a kiket nevének varázsa, a jellemébe, belátásába vett bizalom inkább, mint szónoki tehetség, miben kitűnő nem volt, gyűjtött zászlaja alá, a biztos győzelem előestéjén bírja reá, hogy oszoljanak el, hunyászodjanak meg, kijelentse nekik, hogy tévűtra vezette? Ily önmegtagadás emberi erőtől ki nem telik. Volt könnyebb út e kínos helyzetből kiszabadulni, oly út, melyen már régen járt az esze: a halál. Véres hulláját dobván az út közepére, a melyen pártfelei őt követték, és épen a csata előestéjén, ez néma intésűl szolgálhatott; szolgált is nekik, hogy tévűton járnak, mely örvényhez vezet, hova magokkal ránthatják a hazát, a nemzetet

is. A párt megértette az intést, szavazás alkalmával a többségben levő határozati párt néhány tagja elhagyta a termet, így többségre hagyta jutni a felirati pártot.

Elfelejtethetlen mindenkinek, a ki jelen volt, a május 8-ki ülés (1861-ben), melyben Deáknak kellett volna felirati javaslatát előterjeszteni és indokolni, Telekinek pedig a határozati indítványt támogatva felelni. A képviselők teljes számmal, a zsúfolt karzatok feszülten várták az érdekes vitát; ekkor az elnök Ghyczy Kálmán jelentette, hogy Telekit az nap reggel halva találták szobájában. A réműlet isszonyú felsikoltása tört ki az egybegyűlt ezrek kebeléből. Énreám a rémhír fájdalmasan hatott, de nem meglepően. Régen tudtam, hogy ez fog történni, hogy ez a bonyodalomnak, Teleki jelleménél fogva, egyetlen lehető megoldása. Ő elhatározását több ízben közölte velem; először Bécsben, midőn azonnal kiszabadulása után őt meglátogattam, s több napot vele töltöttem. Akkor esett tudomására az emigratio egy részének méltatlan ítélete felőle. Midőn elutazásomkor engemet a pályaudvarhoz elkísért, ünnepélyesen fölkért, hogy halála után „mert”, mondá, „életemnek okvetlenül véget fogok vetni és ha emlékemet rágalmakkal bepiszkolnák, légy védőm szóval és tollal.” Ezt megígértem szerencsétlen barátomnak, teljesítettem is ígéretemet a mennyire tőlem kitelt minden alkalommal, az Akadémiában néhány héttel halála után fölötte tartott emlékbeszédemben, gróf Károlyi Györgynének írt levelemben, melyben neki közös barátunk halálát jelentettem s indokairól számot adtam, mely levél másolatokban az emigratio körében is circulált; teljesítettem annak idején egy az augsburgi Allgemeine Zeitungban, az elhúnytnak néhány személyes barátjával együtt kibocsátott nyilatkozatban. A nevezett újság ugyanis avval gyanúsította Telekit halála után, hogy a fejedelemnek adott szavát megszegve, titkos levelezésbe bocsátkozott az osztrák monarchia ellenségeivel, különösen III. Napoleonnal, mi kisülvén, szégyeltében, vagy féltében vetett volna véget életének. E koholmány és rágalom ellen tiltakoztunk és meghazudtoltuk. Teleki oly lelkiismeretesen és szentül tartotta meg adott szavát, hogy külföldön tartózkodó hölgyekkel is, kikkel évek óta baráti levelezésben állott volt, becsületbeli kötelességnek tartotta a levelezést megszakítani; a mi pedig a félelmet illeti, ki Telekit személyesen vagy csak hírből is ismerte, tudta, hogy azon férfiak közé tartozott, a kik, mint az éjszaki mondanakör Siegfridről mondja, félni nem tanultak.

Szerencsétlen barátomnak tett ígéretemet ez alkalommal is beváltom, noha csak az öngyilkossági kérdés fölötti elmélkedés vitt e témára. Neki-melegedtem s részletesebben szóltam a dologról, mint szándékoltam. Hadd

maradjon megírva, a mit megírtam. Meglehet, hogy emlékirataimat bevégezni vagy erőm, vagy időm, vagy módom lesz; lehet, hogy a halál, hogy betegség, vagy elmebeli hanyatlás fog rögtön véget vetni munkásságomnak, és hogy csak töredékek, csonka rajzok fognak tervezett emlékirataimból elkészülni, s halálom után fenmaradni, köztük e bevezetés is. E töredékek talán kéziratban fognak maradni és olvasatlanul elrongyolni. Legyen! Talán fel fognak találtatni halálom után irományaim közt, baráti kézbe kerülni és közre bocsáttatni; azt sem bánom! Ez esetben hadd legyen köztök e néhány lap, melyet barátom emlékének szenteltem, melyben utolsó actusát lélektanilag megfejtani, igazolni, jogosultságát kimutatni igyekeztem. A mit ma Teleki barátom halálának indokairól írtam, nem pusztá ismétlése a más alkalommal mondottaknak. Akkor az ellene felhozott vádakra feleltem csupán, most azon lélektani processust írtam le, mely őt ellenállhatatlanul az öngyilkosságra vitte, mellynek lefolyását részvevő figyelemmel kísérni szerencsém volt, a nélkül, hogy azt feltartóztatni hatalmam lett volna. Még élénken és tisztán él emlékezetemben minden jelenet, minden beszéd, minden szó, mely köztünk folyt, pedig már tizenhárom év folyt le azóta, mely időszakban életem egészen más irányt vett, még eszme- és érzelmvilágom is teljesen átalakult.

De hogy az öngyilkosság kérdésére térjek vissza, nem csak a politikai élet, a történelmi események magaslatain, a magán élet rejtett völgyeiben is állhatnak elő viszonyok és helyzetek, melyekben az életnek önkéntes feláldozása nagyobb rossznak veszi elejét, tehát nemcsak megengedhető, de hasznos, dicséretes, bölcs elhatározásnak is tekintendő. Ilyen épen nem ritka eset az, ha valaki maga is érzi és belátja, hogy létezése magának és másoknak terhére van és romlására vezet, a nélkül, hogy rajta segíthetne; ily esetek például gyógyíthatatlan, kínos, talán a mellett undorító és ragadós betegség vagy tébolyodási rohamok, vagy erkölcsi betegségek, játékszenvedély, iszákosság, pazarlási hajlam, melynek kártékony voltát az illető is érzi és bánja józan perceiben, de erkölcsi ereje nincs a démoni csábnak ellentállani. Ha ily szerencsétlen emberek elszánhatják magokat azon férfias tette, hogy egy csapással véget vessenek nyomorúlt, magokat és másokat romlásra vivő életöknek: gáncsot nem, inkább dicséretet érdemelnek.

Ilyen helyzetben én nem vagyok, nekem becsület és kötelességérzet nem parancsolják, de nem is tiltják, hogy létezőmnek véget vessek. Életem senkinek sem használ, se nem árt, halálom senkit szerencsétlenné, de boldoggá sem fog tenni. Míg élek, tehetek itt-ott egy kis jót, enyhíthetek itt-ott egy szenvedést, de mi az, a mit én tehetek azon roppant nyomorhoz

mérve, a mi az egész emberiséget elárasztja? Halálomból fog egy kis haszon háramolni egyik-másik rokonomra, egyik-másik közhasznú intézetre, de ezek várhatnak, szívesen is várnak, sokáig úgy sem kell várniok. Halálom közönyös esemény mindenkire nézve, mint valami ártalmatlan erdei állatnak kimulása; egy házi állat halála mégis kisebb-nagyobb kár tulajdonosának.

Teljes közönyösség az elem, melyben ezentúl mozognom, élnem kell, miután tizenegy évig a szeretet, részvét, rokonszenv légkörét szívni megszoktam. Kölcsönös bizalom és becsülés, az eszmék, érzelmek és érdekek közössége, egyirányú észjárás és művelődés, egybevágó ízlés és érdeklődés tudomány és művészet iránt, hasonló világnézet, folytonos egymással és egymásnak élés, mely a külvilágot könnyen nélkülözheti és szívesen nélkülözi, ezek voltak alkotó elemei boldogságunknak, házasságomnak; egyszóval mi nem csak szeretttük, de értettük is egymást a szó teljes értelmében, a ez fő, sőt egyedüli biztosítéka a házaselet tartós boldogságának. De mi biztosít a halál ellen?

A halál legalább biztos gyógyszere minden test-lelki szenvedésnek. Mi tartóztat vissza, hogy használjam? Miért habozok hetek óta élet és halál, lét és nemlét között? Az nem tartóztat vissza, mit Hamlet mond:

„To die – to sleep; to sleep, per haps to dream!

For in that sleep of death what dreams may come –

There is the rub.”

Tehát mi? Talán ösztönszerű, állati ragaszkodás a léthez, talán gyáva félelem, nem a halál utáni álmoktól, de azon roppant testi fájdalomtól, mely a koponya és agy szétrobbantásával szakítja meg az élet fonalát? Hát ha rosszul találtam magamat, a mi oly gyakori eset, és csakis úgy magyarázható, hogy az önfentartási ösztön akaratlanul ébred fel az öngyilkosban, és a döntő percben megreszketteti kezét. Nem tagadom, e tekintetek lehetek, voltak is befolyással arra, hogy az élet vagy halál függő kérdés maradt rám nézve, és hogyha csak próbaképen is – revolver helyett tollhoz nyúltam! Ezzel nem helyezem magamat hősi polcra, de legalább őszinteségemnek adom jelét. Nem szándékom és célom önéletírásomban magamat érdekessé tenni jövődöbeli problematikus olvasók előtt. Ily vanité d' outretombe nem kísért; nem ösztönöz írásra. Abban a mit írok és írni fogok, nem akarom magamat sem jobbnak, sem rosszabbnak festeni, mint a minék magamat hiszem, mert hogy tudnám, mi vagyok, hogy magamat ismerném, azt állítani, azzal magamat ámítani nem akarom. Autobiographiák csak úgy bírhatnak lélektani érdekekkel, ha őszinték,

a mennyiben embertől kitelik, ha bizonyos értelemben confessiók, mint Rousseau memoirjait, munkáinak kétségen kívül legérdekesebbikét, nevezte. Nem fogom restelni gyöngeségeimet, hibáimat, botlásaimat, tévedéseimet leplezetlenül bevallani; aljasság miatt, ezt tiszta öntudattal mondhatom, nem lesz alkalmam pirúlni.

Még nem vagyok magammal tisztába autobiographia lesz-e inkább a mit írni fogok, vagy kizárólag történelmi emlékirat; hihetőleg vegyüléke e kettőnek. A mit most írok, az nem mérvadó a munka formájára és hangjára nézve. Ez voltaképen nem is bevezetés, minek címeztem, nehezen is lesz. Emlékezéseimnek kiegészítő része inkább írott monolog, papírra vetett gondolkodás, kifolyása hangulatomnak. A fájdalommal csordultig megtelt lélek szükségét érzi kiönteni, kimondani, a mi keblét megrepedésig feszíti – néhány lapot mintha szívem vérével írtam volna! Gondolataimat, érzelmeimet a türelmes papírral közölvén, nem alkalmatlankodom velök embertársaimnak. Írott szívömlengéseknél nincs ártatlanabb dolog, mindenki ignorálhatja; még nyomtatva sem tehetnek nagy kárt, hisz' az olvasó eldobhatja a mint únni kezdi; szóval elmondva már veszedelmesek, az udvariasságra szoktatott ember kénytelen azokat türelemmel, résztvevő arckifejezéssel meghallgatni, ha gondolataival messze jár is és fölteszi magában, hogy őrizkedni fog másodszor kelepcébe jutni.

Lehet, hogy nem csak e sorok, melyek ma tollamból folynak, de ezentúl megírandó memoirjaim is, kéziratban fognak maradni és hosszabb heverés után valamikor tüzelésre felhasználva az utókor embereinek nem szívét és lelkét, hanem csak bőrét fogják melegíteni; meglehet az is, hogy ki fognak nyomatni, talán egy vékony kötetet töltve be, talán hús kötetre terjeszkedve, mint St. Simonnak sokat emlegetett, de keveset olvasott memoirjai s a könyvtárak valamely félreeső zugában porlepten táplálékul fognak szolgálni az utókor moly- és szünemzedékeinek. Mi gondom rá? Porrá és hamuvá lesz úgy is előbb-utóbb minden emberi alkotás, valamint minden emberi boldogság.

*

A ki nagyobb terjedelmű munka írásához fog, előbb annak tervét, felosztását, arányait kell megállapítania elméjében, nehogy formátlan, élvezhetetlen, megemészthetetlen halmaz, rudis indigestaque moles legyen belőle, tömkeleg, melyben az olvasó, de az író maga sem bír eligazodni. Kell, hogy elkészítse a formát, melybe az anyagot, a tartalmat, mint a szobrász a megolvasztott ércet, belé öntse, hogy az tetsző, a műérzékét is kielégítő egészet képezzen.

Mielőtt tehát a múlt események képeit emlékezetemben föléleszteni, csoportosítani, följegyezni iparkodnám, magamnak akarok előbb számot adni a megírandó munka felosztásáról. Annak tartalmát úgy gondolom, hogy öt részre osztanám.

Az első résznek címe, mely tervrajzát is kimutatja ez lenne:

Magyarország egy félszázad előtt.

Gyermek- és ifjúkorom keretében, hátra nyúlva szüleimnek, nagy-szüleimnek korára és élményeikre is, leírnám hazánk műveltségi állapotát, társadalmi viszonyait, szokásait a városban és faluban, a szalonokban, a földesúri lakban és az akkor még jobbágy parasztok kunyhóiban; a politikai, financialis, irodalmi, művészeti, színházi viszonyokat, az iskolai, kávéházi, a keletkező kasinói, egyesületi életet; a magyar és az idegen nyelvek szerepét a társaskörökben stb. E részben szerepelnének gyermek- és ifjúkori barátaim, magok is mint még gyermekek és ifjak, kikről még csak sejteni lehetett, hogy hivatta lesznek hazánk politikai életében nagy szerepet játszani, hogy történelmi alakokká fognak felnőni, például Teleki László, Eötvös József, Szalay László, a Dessewffy testvérek, Lónyai Menyhért, Gorové István, Csengery Antal, Szemere Bertalan; Trefort Ágoston, Pulszky Ferencz; Szentkirályi Móricz, Vukovics Sebő és mások. Ez időben ismerkedtem meg öreg barátom Bertha Sándor által irodalmunk azonkori vezetőivel is, Vörösmartyval, Toldyval, Bajzával, kik pártfogásuk alá vettek és magyar íróvá avattak fel.

A második részben e cím alatt *Forradalom előtt* festeném az 1848-iki nagy felforgatást megelőzőtt negyvenes éveket, a viszonyok, szokások, nézetek, törekvések átalakulását, a katasztrófát, részint öntudattal, részint öntudat nélkül előkészítő mozgalmakat, a védegyületet, az ellenzéki conferentiákat Batthyány Lajos termeiben, az ellenzéki állandó bizottságnak, melynek én is tagja voltam, működését, hatását, befolyását, különösen a választások alkalmával. Kossuthnak pestmegyei követté választását stb. Ez időben volt alkalmam és szerencsém baráti viszonyba lépni Deák Ferencsel, Wesselényi Miklóssal, Klauzál Gáborral; ekkor ismerkedtem meg szintén közelebbről Széchenyi Istvánnal, Batthyány Lajossal, Kossuth Lajossal; ez ellentétes, de (mindegyik a maga nemében) nagy történelmi alakokkal. Ez időbe esnek publicistikai törekvéseim a magyar ellenzék szellemében és érdekében; különösen a német sajtóban, nevezetesen az annyira magyarellenes Allgemeine Zeitungban, melyben több éven át polemizáltam Stur, pánszláv tanár, gróf Thun Leo (később osztrák miniszter), öreg barátom báró Zedlitz József Keresztély, Schuselka és egy sereg anonyim

hirlapi correspondens ellen, a magyar jog és becsület mellett, meglehetősen sikerrel. Csak Pulszkynak és nekem sikerült ez elv követése mellett „fortiter in re, suaviter in modo” cikkeinket e magyarfaló lapba fölvetetni, és ez által a németországi közvéleményt hazánk és nemzetünk irányában kedvezőbbre hangolni.

A harmadik rész a *Forradalom alatt* címmel, az 1848. és 49-ki évek eseményeit tartalmazná, nem a történetíró távolabb, talán magasabb szempontjából tárgyalva, hanem egy közelebb álló, bár nem közvetlen döntő befolyást gyakorló, de a cselekvény titkosabb rugóit, a főszereplők rejtettebb terveit, szándékait, nézeteit és reményeit is fölismerő szemtanú álláspontjáról tekintve. Erre az 1848-ik év végéig állásomnál fogva bő alkalmam volt. A hivatalos kényszermunkától, függéstől, fegyelemtől mindig irtóztam ugyan, tanulmányaim végezte után néhány hónapig tartó tiszteletbeli jegyzőségen kívül nem is viseltem volt hivatalt soha; az első magyar minisztérium alakulta után azonban tisztelt öreg barátom Klazál Gábor által mégis reábeszéltettem magamat, hogy mellette a kereskedelmi minisztériumban az elnöki titkár helyét, minisztertanácsosi ranggal, elvállaljam. Nem annyira e hivatalos állás, mint baráti viszonyom főnökömhöz, úgyszinte a többi miniszterek némelyikéhez, Eötvöshöz, Szemeréhez, Deákhoz, gyakori érintkezésem Batthyányval, Széchenyivel (Kossuthal igen ritkán, Mészárossal éppen nem érintkeztem ez időben) közelébb helyeztek a politikai actio rejtett műhelyéhez, tudomásomra hozták a kormány kebelében keletkező surlódásokat, küzdelmeket, fondorlatokat. A Batthyány-minisztérium leköszönése után a Honvédelmi Bizottság vette át az ország kormányát, s a belépett miniszterek helyett a helyökben maradt államtitkárokat hívta meg a bizottságba, az illető tárcák ügyeinek előadás végett; a kereskedelmi minisztériumból engemet, kit egyszersmind, mint helyettes államtitkárt a tárca ügyeinek ideiglenes vezetésével bízott meg. Az akkori háborús időben e tárca kevés dolgot adott akár a hivatalban, akár a bizottság üléseiben, szereplésem tehát jelentéktelen volt, de jelenlétem a honvédelmi bizottság üléseiben még közvetlenebb betekintést engedett a politikai és hadügyi események folyamába, mint előbbi hivatalos állásom.

Személyes részvétemnek az ország ügyeiben 1848 után vége szakadt. Az ellenséges hadsereg közeledett és elfoglalni készült Pestet, Budát. A magyar kormány és országgyűlés Debrecenbe költözött, a magyar hadsereg visszavonult, és én – Pesten maradtam. Nem követtem sem a kormányt Debrecenbe, sem hadseregünket a csataterre. E tényt pirulás nélkül constatálom, mert nem gyávaság, nem a haza és szabadság ügye iránti

részvétlenség tartóztatott vissza, hanem egy szent kötelesség. Hetvenedik évét túlhaladt anyám már egy évnél tovább súlyos, gyógyíthatatlan betegségben, önjerejéből meg sem mozdulhatva, feküdt halálos ágyához szegezve. Özvegy volt, én egyetlen gyermeke, egyetlen támasza. Hagyhattam-e szülőmet magára, vagy idegenek, cselédek gondjaira egy városban, melyet az ellenség készült megszállani? Vannak brutusi lelkek, a kik azt mondják, hogy a hazát mindenek felett kell szeretni; én nem resteltem bevallani, hogy anyámat még jobban szerettem a hazánál. Életemet kész lettem volna, ha meggyőződésből nem, becsületérzésből hazámért feláldozni, anyámat nem. Én tehát egy percig sem habozva, Pesten maradtam és azóta egy percig sem bántam meg s nem szégyenlettem elhatározásomat. Pesten maradásomnak indoka köztudomású lévén, nem is volt senki, a ki azt valaha balra magyarázta volna. Bizonyítja azon tény, hogy mikor Buda visszavétele után a magyar kormány Pestre visszatért, Batthyány Kázmér, akoron külügyi és kereskedelmi miniszter, ismét megkínált Klauzál mellett betöltött előbbi állással, mit azonban megköszönve, el nem fogadhattam, okúl adva, hogy míg a háború tart, a kormánynak egy helyben maradása biztos nem lévén, újra kénytelen lehetnék hivatalos kötelességemet egy még szentebb kötelességnek feláldozni; bizonyítja a barátság és rokonszerv is, melyet későbbi években az emigrációknak minden árnyalatai irányomban tanusítottak, bizonyítja az, hogy régi politikai barátaim egyikeknek sem vesztettem el barátságát, becsülését.

De akár gáncsot, akár helybenhagyást, akár bűnbocsánatot érdemeljen magamviselete, következése az volt, hogy az 1849-ki nagyszerű eseményeket és viszontagságokat csak úgy fogom leírhatni, a mint egy haldokló öreg asszony betegágya mellől szemlélhetőek voltak. E kétszeresen kínos helyzetben voltam tanúja a Windischgrätz-féle szelídebb reakciónak, a vert osztrák hadsereg visszavonulásának, a magyar hadak győzelmes bevonulásának, Pest bombáztatásának, Buda bevételének, Kossuth és kormánya diadalszerű bevonulása rövid dicsőségének, az első kozákok megjelenésének Pesten, Haynau rémuralmának és a többi. Félreeső álláspontomon azonban aligha e történelmi tényeknek oly oldalai és részletei nem tűnhettek szemeimbe, melyek azoknak figyelmét elkerülték, kiket az események áramlata magával ragadott.

A negyedik rész a *Forradalom után* címmel az ötvenes és hatvanas évek alatt történeteket foglalná magában. Szegény anyámat csak az 1851-ik évben szabadította meg a halál hosszasan, negyedfél évig túrt szenvedéseitől, melyeket hű ápolással enyhíteni iparkodtam, melyekkel, igen is drága

áron, megmentette hihetőleg fiát a tömlöctől, haláltól vagy kényszerített száműzetéstől. Benne mindenemet vesztvén, a mi leigázott hazámhoz kötött, ennek bajain nem segíthetvén, önkéntes száműzetésbe mentem, annyi szenvedések együttérzésétől megtört egészséggel.

Az ötvenes éveket jobbra külföldön töltöttem, Belgiumban, Franciaországban, Angliában, Svájcban, Olaszországban, többnyire menekült barátaim és honfitársaim körében. E hosszas vándorélet viszontagságai, tapasztalatai, élményei, kalandjai bő és tarka anyagot szolgáltathatnak emlékezéseimnek. Alkalmam volt a magyar emigránsok életével is közelebről megismerkedni különböző menhelyeiken, reményeikkel, terveikkel, ábrándjaikkal; és (fájdalom, a magyar nemzet átka: a visszavonás, itt is felütötte fejét) külön csoportokra szakadásukkal, kölcsönös gyanakodásukkal és gyanúsításukkal.

Az 1861-ik évi kiegyezési kísérlet ismét hazámban talált; tanúja voltam az alkudozások meghiúsultának, de személyesen nem vettem részt a küzdelmekben, mert országgyűlési képviselő nem voltam. Talán nem a róka szól belőlem, a ki savanyúnak találta a neki elérhetetlen szőlőfürtöt, ha azt teszem hozzá, hogy nem is vágyódtam soha a képviselőségre, annak megnyerésére soha egy lépést sem tettem, egy szót sem szóltam, egy fillért sem költöttem, sőt egy barátomnak ajánlatát, hogy oly választó-kerületben, hol nagy befolyása volt, ha kívánom, megválasztat, köszönettel vettem ugyan, de határozottan visszautasítottam, leginkább azon okból, mert másnak protectiójából megválasztatni legkisebb örömömre sem szolgált, a lehető, sőt valószínű bukást pedig nagyon resteltem volna. Egyáltalán nem volt hivatásom, de nem is iparkodtam soha népszerűsége szert tenni. Egyes embereket tiszteltem, szerettem és büszke vagyok reá, hogy sok kitűnő férfúnak és nőnek barátságát bírtam; a tömegnek, mely legnagyobbbrészt nyers vagy bárgyú egyénekből áll, kikkel egyenként még szóba sem állok szívesen, tisztelője nem voltam, kedvében járni nem tudtam soha. Ez 1861-ben történt. Ha ekkor a főváros valamelyik kerületének értelmes választói nekem a jelöltséget felajánlották és korteskedés nélkül meg is választottak volna, azt nagy megtiszteltetésnek vettem, köszönettel elfogadtam és egész örömmel iparkodtam volna kötelességemnek eleget tenni. Jelöltségem a Lipótvárosban néhány hétig szóban is volt, utóbb nevemet mások nevei váltották fel, s utóvégre oly férfúra esett a választás, ki e helyre magamnál sokkal alkalmasabb és méltóbb volt, tisztelt, kedves, elfelejthetetlen barátomra, Szalay Lászlóra, kinek választásában egész lelkiörömmel én is közreműködtem. Más választó-kerületben jelöltségem meg sem pendült, és

így a hon újraalkotásának reményében egybegyűlt 1861-iki országgyűlés megnyílt a nélkül, hogy nekem annak padjain hely jutott volna.

Ez némileg meglepett, önérzetemet vagyis inkább hiúságot sér-tette; de hamar kibékültem helyzetemmel. Mikor politikai barátim meglepetésöket, megütközésöket, sajnálatukat kijelentették irányomban, hogy közülök, úgy szólván véletlenül kifelejttem, én teljes őszinteséggel azt felelhettem, hogy e fordulatnak nagyon örülök, mert tapasztalván, hogy a haza szolgálatomra nem szorúl, azt igénybe nem veszi, teljesen vissza-nyertem szabadságomat még hátralévő arasznyi életemmel úgy rendelkez-ni, a mint kedvem tartja; és csakugyan e fordulatnak köszönöm egész éle-temnek legszebb, legboldogabb évtizedét, mely gyászos véget ért ugyan, de a sors nem ad ingyen semmit; nagy boldogságot nagy fájdalommal kell megfizetni. A pogány Nemesis a keresztyén világban is üzi uzsorás üzletét az emberekkel.

Az ötödik és utolsó rész tárgy, tartalom, hang és modorban egészen el-ütne az előbbiektől; címe és tartalma lenne: *Egy boldog házasság története.*

Ez a rész verőfényes és tikkasztó hőséggű, hol viharos és küzdelmes éle-temnek derült, csendes estéjét festené, szeretett nőm oldalán, melyet most sötét, fagyos, magányos éj váltott fel. Az lélektani rajz, tanulmány, regény lenne, nem egy költői agy szüleménye, hanem az életből merített. Hű fény-kepe akarna lenni egy női alaknak és jellemnek, kiben férfias lélekerő női gyöngédséggel párosulva, gyermekded szendeség és vidámság, komoly vi-lágnézettel, tudományon műveltség a legkisebb fitogtatás nélkül, lágy ke-dély éles ítélő észszel egy összhangba olvadtak össze. Egy nőnek akarom emlékét fenntartani, a ki feladataiúl tűzte ki és a legnehezebb viszonyokban is megoldotta, hogy a férfiút, kinek társául szegődött, boldogítani fogja, életét felvidítani, a ki éveken keresztül hosszas, maga által is gyógyíthatat-lannak ismert betegsége alatt egy panaszra sem fakadt, el nem vesztette lel-kének vidámságát, játszi elmességét, szórakozást komoly tanulmányokban keresett és talált, egy stoikus philosoph lelki nyugalomával érezte a halál percét közeledni, csak azon töprenkedett, hogy a csapást miként tehetné férje által könnyebben elviselhetővé.

Kevés perccel kimulása előtt búcsút vett férjétől, megköszönve neki az annyi évek során tanúsított szeretetet, elbúcsúzott cselédeitől, megköszön-ve nekik a fáradhatlan hú ápolást, ekképen női erényekkel megtelt életét egy spártai hős nyugodt bátorságával végezte be.

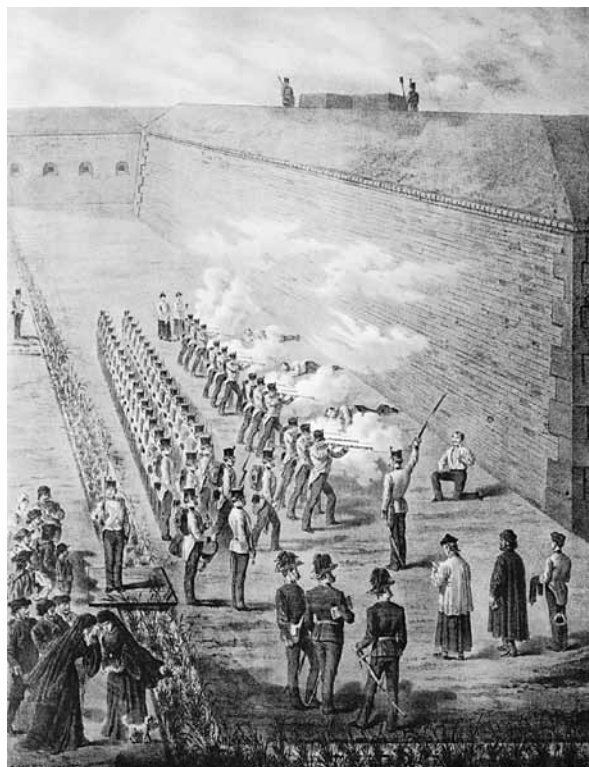
Ez tervezett munkámnak vázlata, ilyképen szándékom emlékezéseim-nek anyagát, tartalmát felosztani, csoportosítani. A kidolgozásban azonban

ellenkező, megfordított irányt és sort szándékom követni. Az utolsó részen akarom kezdeni a kidolgozást, melynek tartalma és tárgya minden részleteiben még oly élénk színekkel tölti el emlékezetemet, a innen kiindulva s mindig visszafelé haladva a közelebbi multakon keresztül fogok a legrégebbi időkhöz eljutni; útamban, úgy reményelem, az eszmék associatiójának föllevenítő hatása által egyik emlék, kép, tény, alak, a másikat, ez egy harmadikat fogja álmából fölkelteni; a mint ezek emlékemben fel fognak támadni, mindegyiket a maga osztályába fogom besorozni s a maga helyén, a mint emlékezetem szolgál, részletesen vagy röviden följegyezni. Miután az illető keretek tényekkel és képekkel telhetőleg betöltetnek, az egészet egy újabb kidolgozásnak fogom alávetni, melyben törlés, bővítés, kiegészítés, hézagok betöltése által, a munka részletei kellő arányban hozandók. Csak ily módon tartom lehetőnek a célhoz érést s a múlt képének pusztá emlékezetből újra alkotását, mert reményelem legalább, az emlékező erő gyakorlás és iskolázás által erősödik, ha nem, úgy abban kell hagyni vállalatomat. Ekképen az afrikai utazók, a Nílus vagy a Niger ismeretlen forrásait fölkeresendők, az illető folyó ismert torkolatától kiindulva, mindig tovább iparkodnak haladni, a folyó partján vagy ahhoz közel, folyásával mindig ellenkező irányban, míg utóvégre sok sikertelen kísérlet után, úgy látszik, mégis eljutottak a keresett forráshoz.

De még egy másik, szívem sugalta okom is van, a miért a munkát végén kezdem. Merengeni örökre elveszett boldogságom emléken, elmondani fűnek-fának, s a mennyire embertársaimat fárasztani nem akarom, e néma és siket lapoknak, hogy mit bírtam, mit vesztettem e nőben, kivel együtt kimúlt életemből minden öröm, minden érdek; képét festeni külső alakját és belső valóját, a mint bennem él, a mint zárkozott természeténél fogva csakis előttem nyilatkozott, emléket fenntartani, a mennyire írói toll, és különösen az én írástól elszokott tollam arra képes: az nekem szükséggé vált, enyhíti a fájdalmat, a mely szívemet mintha szét akarná repeszteni. Ezzel a kegyelet, hála és szeretet adóját akarom leróni azon lény iránt, ki csak nekem és értem élt s engem a legtisztább boldogsággal ajándékozott meg: erre akarnám fordítani minden erőmet, mi az aggkor, testi és lelki szenvedések után még fennmaradt.

Nekem ez legfontosabb része, tulajdonképen főcélja utolsó irodalmi dolgozatomnak, a többi csak diszitmény, cifra, aranyos ráamája a képnek, noha tudom, hogy emlékezéseimnek ez a része csak én előttem bír becses, holott a többi részeket, közérdekű tartalmuk miatt az olvasó közönség, ha lesz, inkább fogja figyelemre méltatni.

Síremléken is az allegorikai szobrok csoportozata, az életből merített jeleneteket ábrázoló dombormű, az ornamentális arabeszkok, levelek, virágok, az architectonicus arányok, szóval a művészet alkotásai vonják magukra úgy a műbarát, mint a kíváncsi turista figyelmét; az a ki az emléket emelte, ha kegyelet és szeretet, nem hiúság és kérkedés indítottak reá, legnagyobb becslet azon egyszerű márványtáblának tulajdonít, mely a szeretett halottnak nevét és talán hű arcképét mutatja, kinek emlékezetét megörökíteni a főcél, mire a szobrász művészete csak eszközül szolgál.

Kiss Ernő, Lázár Vilmos, Dessewffy Arisztid és Schweidel József kivégzése, Ismeretlen mester, 19. század második fele – papír, színes litográfia

Merza Gyula

1861–1943

Ő is, mint korosztályának hosszú életidejű több tagja, Erdély – amúgy is – nyugtalan történelmének alighanem a legzaklatottabb évtizedeit élte át, amelyeknek kezdete a nemzetegyesülés mámoros idejére esik, ehhez járulnak majd a polgárosulás szélesedésének és a társadalmi önszerveződéseknek élményei, meg az anyagi gyarapodásnak a megnyugtató tudata. Soha az erdélyi életet nem hatotta át úgy a derű, a magabiztosság, nem jellemezte úgy a közösségért végzett önkéntes munkálkodás, mint ekkor. Az „erdőn túliak” egyszerre lettek – közjogilag is – a magyar nemzettest, s mint ilyenek a Millenniumot ünneplő ország életének részesei, miközben őrizhették a maguk legendás „Királyhágón-túli” múltját, mentalitását. Ezekre az évtizedekre következett 1918-20, az országvesztés felfoghatatlan eseménye, a kisebbségi sors, egy kultúrnemzet alávétettsége a civilizációs eszközökkel jórészt kezelhetetlen balkáni gőgnek és ortodox szeszélynek, majd megérhették életük legvégén a részleges korrekciót. Különösen érvényes ez Merza Gyulára, aki a szabad Kolozsváron született és a magyar Kolozsváron halt meg. Jellegzetes értelmiségi sors az övé, amelyben a gazdasági tevékenység megfért a kulturális önépítéssel és a közösségi tevékenységi formák támogatásával. A lexikon két egymás mellett kissé különösen ható szóval jellemzik: „armenológus” és „turista”. Neve alapján a legősibb örmény családok leszármazottjaként tartható számon, aki a piaristáknál elvégzett középiskolai stúdiumok után idehaza meg Bécsben orvosnak tanul, de súlyosbodó szembetegsége miatt felhagy tanulmányaival, gazdálkodni kezd, hamarosan saját Bihar-megyei birtokán. Közéleti szerepeket vállal, beutazza Európát. Egyik vezetője, igazából lelke és mindenese az 1891-ben megalakult Erdélyi Kárpát Egyesületnek, amely sokkal több volt, mint turista egyesület: szervezeti kerete tudott lenni annak a századfordulós mozgalomnak, amely a „szűkebb haza”, a régió szellemi meghódítását tűzte ki céljául. Ez a kor az, amikor a magyar

irodalomban is kezdenek megjelenni karakteres vonásaikkal, aprólékos részletrajzokkal a magyar tájak, Erdélytől a Balaton felvidékig, a palócok földjétől a Bácskáig. S hozzátehetjük a mai időkre pillantva: egyetlen magyar tájegység íróit sem jellemzi úgy a tájhoz kötődés, mint az erdélyieket. A városban élő írók számára is „közelebb” vannak a hegyek, erdők, vizek, mint bárhol másutt, Bodor Ádámtól Szilágyi Istvánig. S ebben bizonyára része van annak a mozgalomnak, amelynek egyik korai zászlóvivője Merza Gyula. Az Armenia 1905-ös évfolyamában dr. Mály István köszönti Merzát írói pályakezdése húszéves jubileumán. Már ekkor 700 cikkéről tud, amiből mintegy 250 örmény témájú, a többi zömmel a magyarföldi és európai turizmushoz kapcsolódik. Mintegy 70-80 lapnak a munkatársa (Fővárosi Lapok, Erdély, Bolond Istók stb.), cikkei javát természetesen az Armenia közli. Olykor Araráti név alatt. Közben szobrot avat az örmények bejövételére emlékeztetve és hegycsúcsokat nevez el a magyar emlékezetet támogatandó. Leggyakrabban visszatérő témája az örménység „ethnographiai hanyatlása” és az örmény püspökség nagyon zavaros ügye, másfelől meg olyan témák foglalkoztatják, mint „a hógörgeteg veszélyei” vagy „a juhbemérés vagy összefejes”. Fontosabb könyvei: A magyar örmények ethnographiai hanyatlásának okairól és azok orvoslásáról (1895), A hazai örménység jövője (1896), Az örmény kereszt (1902, 1903).

(A.K.)

Az örmény rítus

A szentszék a kath. anyaszentegyházban a latin mellett a görög, szyrkald, a kopt, az ethiop, az örmény, az ó-szláv és legutóbb a XVII. századbeli oláh nyelvet approbálta oltárnyelvül.

A florenci zsinat az illető népeknek az áttéréskor használt nemzeti nyelvét elfogadván, a római kúria a klasszikus ó-örmény nyelvet az 1672-ben Erdélybe költözött előbb schizmátikus, majd uniált örménység

liturgiájára is kiterjesztette, mely privilégiumot az örmény anyanemzet már Világosító Szt-Gergely óta élvezte.

A hazai örmények második Világosítója: bocsánczi Verzereskul (Verzár) Oxendius dr., ki Rómában a propaganda fide-t kitűnő sikerrel végezte, mint apostoli vikárius Erdélybe küldetett és főként népének a kath. egyházba való visszatérése érdeméül püspökké szenteltetvén hazánkban az örmény rítus főként főpapja lett.

Ő volt az, a ki többek közt 1700-ban Szamosújvár városának alapját megvetette, miért is a hálás utókor neki, mint város alapítónak szobrot készül emelni. Verzár Auxentius volt Erdélyben az örmény rítus legfőbb öre és legbuzgóbb ápolója 1715-ben Bécsben bekövetkezett haláláig s azóta csak tengődik ez a szép ősi szertartás, mert természetes középpontjától, legnagyobb tekintélyétől és diszétől már több mint 180 éve meg van fosztva.

Mindazáltal a hazafias örménység, mely saját politikai értelemben vett nemzetiségét is kész volt a haza oltárán áldozatul hozni, ma sem mondott le közel kétszázados főpásztori provizóriumának a megszüntetéséről.

Megfoghatatlan dolog, hogy az illetékes körök olyan sokáig közömbösek tudtak lenni ezzel a kérdéssel szemben. A másféle rítusok és felekezetek nem érdeklődven iránta, az örménység magára volt hagyatva ama jóakaró kisebbség kivételével, mely a gúny, a vállveregetés vagy kicsinylés sértő fegyverei helyett igaz jó indulattal a hazai örmények püspökségi mozgalmában a hazaszeretnek csupán vallásos megnyilatkozását látta és látja maiglan is visszatükröződni.

Ennek a kisebbségnek az önzetlen igazságérzetéből támadt ma már országszerte egy egészséges közvélemény, mely az örmény szertartás jogait minden fentartás nélkül elismeri s az örmény püspökség visszaállításával nemcsak rokonszenvezik, de annak előmozdítására kész segédkezet is nyújtani.

Azonban eltekintve a történeti hagyománytól, a nagy közönség zöme ma sincs teljesen tisztában az örmény szertartáshoz ragaszkodó örménység érzelmi világával.

Sok embernek egyáltalán nem fér a fejébe, mert valószínűleg csak az agyát működteti, hogy miért szeretheti egy nép őseinek a nyelvét a misében is, holott az ó-örmény klasszikus nyelvet a papokon kívül a nép maga kevéssé érti (?).

De egyebet mondok, hiszen ha a nyelvben is magyarrá vált örménység szertartásában örmény maradt: éppen ez a körülmény a többi

nemzetiségi egyházak követendő példajaként a legislegbecsebb; hiszen a latin ritus hívei aránylag még sokkal kevesebbet értenek a latin liturgiából, mint az örmények a magukéból, kiket különben szertartásukhoz őseik révén még érzelmi motívumok is fűznek.

Ezek a motívumok pedig a fajszeretetből táplálkoznak, melyeket a még oly magyarérezelmű örmény lelkületben is föl lehel találni s melyek előtt meg kell hajolnia még az ellenfélnek is.

Az örményekben az ősi szokásokhoz való kegyeletes ragaszkodás még akkor is tiszteletre méltó, ha netán őseik nyelvét nem is beszélhetik, de abban az idiómában legalább papjaikat imádkozni óhajtják. – Az örmény biblia nyelvezetre nézve a legremekebb fordítások közé tartozik.

Az örmény mise a IV–V. századból ered, mely jóllehet lényegesen nem tér el a latintól, mindazáltal el van ismervé, hogy benne sokkal szebb és buzgóbb imádságok vannak, mint a latin misében; egy része ezeknek az imáknak eredeti örmény, más része pedig a görög szentatyáktól (Arany-szájú Szent-János, Szent-Vazul, Názianzi Szent-Gergely...) származik.

A latin és örmény mise között lévő különbségek a következők, u. m.:

1. Az örmény misében a lépcső-ima után mindjárt az offertórium következik.

2. A lekió előtt közvetlenül van még a trisagium. („Szurp Ászduác, szurp jév hézor, szurp jév ánmáh voghormiádz mjéz” = Szent Isten, szent és hatalmas, szent és halhatatlan, könyörülj rajtunk).

3. Konzekráció alatt nem emeli fel az Úr testét és vérét az örmény pap, hanem az élők és holtakért végzett imádság után: előbb fölemeli az ostyát, azután a kelyhet, végre kifordul mind a kettővel – és áldást ad.

Ez az örmény mise legjellemzőbb és legszebb része, mely az ajtatos kedélyre kiváltképpen ható aktus egyúttal kulminációja az örmény isteni szolgálatnak. A mikor az oltárnál kiforduló pap csengetéstől kísérve kezében a kehely fölött tartott szent ostyával a híveket megáldja, önkénytelenül megrezdül minden örmény szívben a fajszeretet, melyet itt magyar földön, a magyar hazafiság fényes zománca ragyogja körül.

A többi miserészletek a latinnal csaknem azonosak.

A Dominus vobiscum örményül így hangzik: Chágháuthiun ámjénéczhun (béke mindnyájatoknak).

Per omnia saecula saeculorum: Hávidjansz hávidjénicz (mindörökön örökké).

Ite missa est: Jérjthájk chágháuthjámp jév Der jéghiczhi ént cziéz jév ént aménészeán (menjetekek békességben és az Úr legyen veletek és

mindnyájatokkal). Pl. a hamvazásnál szokásos „Emlékezzél ember, hogy por vagy s porrá válsz” örményül így hangzik: Hisjá ov márt, zí hogh eghilisz jév hogh bitárnász.

Énekes misénél a pap az általa hangosan énekelt imák szövegét sajátos keleti dallammal kíséri, a mi emlékeztet ugyan a görög szertartásra, de attól mégis határozottan különbözik.

Az örmény templom építési stíljé, beosztása és felszerelése miben sem tér el a lat. szertartásútemplomtól, mert a főoltár terjesen nyílt és szabadon áll, vagyis nincs elzárva, miként a görög katolikusoknál, hol a papot a nép úgyszólván alig látja, de a folytonos rezponzóriumokkal mégis közvetlenebbül vesz részt az isteni tiszteletben, mint akár a latin vagy az örmény misénél. Az említettek közül is kiviláglik, hogy az örmény szertartás bár közelebb áll ugyan a latinhoz, mindazáltal mintegy kapcsot alkot a latintól a görög rítus felé, utóbbihoz annyiban is közeledvén, hogy a csecsemő keresztelésénél az örmény pap egyúttal a bérmálás szentségét is feladja, ellenben az örmény püspök infulát és nem keleti koronát visel, a coelibatus pedig az alsó papságra is ki van terjesztve, mely nálunk szakállat sem hord.

A Jancsó Benedek most megjelent könyvében nagyon tanulságos az a fejezet, mely az erdélyi görög katolikusoknál a görög és latin irány száz év előtti küzdelmét tárja elénk, mely tulajdonképpen a világi és szerzetes papság nézet eltéréséből keletkezett. Az örmény kath. kolostorok (mechitháristák, Antoniánusok) is az örmény liturgiát sokkal tisztábban megőrizhették, mint akár a lengyel-, akár a magyarországi hitközségek, melyek a latin befolyásnak kevésbé tudhattak ellentállani. Pl. a bécsi mechitáristák templomában több pontifikáló misénél voltam jelen, melyeken az érsek infulát, a két fősegédülő pedig turbánszerű koronát viselt; utóbbiak ezt az egyházi díszet az első evangéliumnál veszik fel s a konsekráció alatt fejükről leteszik.

A pontifikáns maga valahányszor a hívők felé fordul, baljában a fátyolos pásztorbotot tartva, a jobbában lévő fátyolos feszülettel áldást ad.

Evangélium előtt szokásban van, hogy egy előkelő örmény a hivek nevében az oltár előtt a püspök (illetve pátriárka vagy érsek) áldását fogadja, majd az evangéliumos könyvet megcsókolja.

Nagy mise alatt az orgona nem szerepel, hanem instrumentális zenekíséret mellett a felséges szép egyházi énekek eredeti keleti dallamai gerjesztenek mély áhítatra.

Az örmény egyházi ruhák színe, szabása, alakja és viselési módja jobbára a latin szokáshoz idomultak, ámbár egyes eredeti ruhadarabok a

Verzár püspök idejéből – lényeges eltérést mutatnak, de sajnos ma már csaknem muzeumi tárgyakul tekintetnek.

A mechitharisták tudtommal a stolát a vállukra vetve keresztben viselik és nem a nyakukba akasztják vagyis ebben a görög szokást követik.

A Szt-Gergely-napi körmenetet az örmény kath. egyház a pünkösöd utáni negyedik szombaton, mint a Szentszéktől megállapított általános örmény nemzeti ünnepen világszerte fényes ceremóniák körében szokta évente megülni s így a mi örmény hitközségeink is nagy egyházi pompával ünneplik ezt a napot, sőt másutt is az örmény hívek legalább hálaadó isteni tiszteletet és vecsernyéket tartanak a nagy Szent emlékére.

Ez a vázlatos kép így rövid vonásokban is indokolttá teszi a hazai örmény liturgiának, mint átmeneti és összekötő kapcsot alkotó sajátosságának a fenntartását.

Tehát egy önálló rítusnak a tekintélyét és díszét emelő püspöki méltóság szükséglete elől – az örmény kath. egyház ebbeli jogosultságát szem előtt tartva – annyival kevésbé sem lehet tovább kitérni, mert az örményeknek ez idő szerint semmi okuk sincs saját rítusuk megváltoztatására.

Az örménység közmondásos magyar érzülete, tántoríthatatlan hazaszeretete, jogaihoz és ősi szokásaihoz való szívós ragaszkodása, továbbá őseitől örökül maradt örmény kath. jellege, mély vallásossága ma már országszerte a rokonszenvnél is többet érő elismerést, sőt egyházi sérelmei sikeres orvoslásának, illetve az örmény püspöki szék mielőbbi betöltésének a reményét vívták ki a magyar közvélemény őszinte támogatása mellett.

Egy-két évtized előtt már azt véltük, hogy a meddő küzdelmek közepette majdnem tetszhalottá vált örménység felett megzendül a „Sércsábádjéczhin zisz” (Circumdederunt me) halotti éneke... és íme egy a keleti katolicizmus révén hazánkban küldetéssel bíró kis népfaj sokkal nagyobb létjogosultságot érez magában, semhogy nyomtalanul megsemmisüljön. A ki ezt megakarja érteni, érdemes, hogy gondolkozzék fölötte.

Valamint 1690 október 3-án kelt gondviselésszerű brevéjével VIII. Sándor pápa Verzár püspököt a magyar örmények egyházi vezérévé avatta: éppúgy küldhet a Gondviselés még XIII. Leo életében az ébredő XX. század küszöbén új püspököt a hazai örmény rítus fölvirágzására és újjászületésére.

Az erdélyi örmények statisztikája

Az „Osztrák Magyar Monárchia írásban és képben” című munka XX. (erdélyi) kötete az általános bevezető részben mintegy hat ezerre teszi az erdélyi örmények létszámát (lásd a 17. lapon). – Azonban ezt a részletes tárgyalás menetén Molnár Antal dr. „Szamosújvár és az örmények” című általa írt fejezetben a cáfolat látszatát kikerülni óhajtván, így igazítja helyre: „Az országban jelenleg élő örmények, kiknek száma az újabb statisztikai adatok szerint meghaladja a 12000-et, Ániból származnak, az egykori Bagratida örmény királyi ház székvárosából” – (lásd a 234. lapon). A hazai örmény demográfiai viszonyokat és a nálunk mintegy 400 örmény családnév változatait alaposan ismerő Molnár Antal dr., Szamosújvár akkori orsz. képviselője 1900. okt. 31-én hozzám intézett levelében, tehát fenti cikkének kinyomatása előtt azt írta, hogy az ő véleménye szerint is az örmények száma Erdélyben meghaladja a tízezret.

„Sajnos, úgymond Molnár, a központi statisztikai hivatal adatainak a súlyát hivatalos, a szerkesztőség által döntő hitelességűeknek és irányadóknak tekintett adatokkal egyenlő értékű hivatalos támpontokkal megdönteni nem állott módomban”.

Megjegyzendő, hogy mikor én e kérdésben a fentemlitett tisztelt szerkesztőség elé éppen az azóta megboldogult munkatárs, Molnár utján egy előabrátautot terjesztettem: a bevezető fejezet már ki volt nyomtatva. – „Amennyi ez irányban tehető, folytatja Molnár, benne lesz abban a cikkben, melyet Szamosújvárról és az erdélyi örményekről az O. M. Monarchiá-ba magam írtam.

Ezt a cikket is az egész munka beosztásánál fogva a lehető legrövidebbre, félívnínyi nyomtatott szövegre voltam kénytelen szorítani.” (Ez 8 oldalnak felel meg, míg az osztrák örményekkel 35 oldal foglalkozik.) A örmények statisztikája nálunk természetesen csak hozzátevőleges lehet, de hogy annyira alászállott, illetve kipusztult volna az 1672-ben beköltözött 3000 család, holott megfelelő arányban szaporodnia kellett volna – egyenesen elképzelhetetlen.

Se kívándorlás, se nagyobb fokú halandóság szerepet nem játszott, legfőlebb az elszóródás vehető tekintetbe.

Az 1890-iki népszámlálás 3523 örmény anyanyelvű egyént állapított meg, míg a legutóbbi országos összeírásakor egy az örményeket igazságtalanul érintő hírlapi támadás azt eredményezte, hogy a magukat tüntetőleg magyar anyanyelvű örmény katolikusoknak bejegyzett örményeket – az örmény kath. rovat hiányában – egyszerűen besorozták a görög kath.

rovatba. – Ezt egy fővárosi hírlap annak idején meg is róttá. – Az armenocatholicus illetve armenisch-katholisch rovatot más országok statisztikája, pl. Ausztria is elfogadta. De a magyar közjog és egyházi törvényeink is latin-, görög- és örmény-szertartású katolikusokat ismernek s így azok különállása a statisztikában is jogosult.

Ámde annak ellenére, hogy nálunk az örmény kath. jelleg egy egészen speciális fogalomnak felel meg, az mégis a görög kath. rovatba olvasztott be. Ez szerintem a magyar oltárnyelv eshetősége szempontjából sem indokolható, mert az örményekre nézve sérelmes azért is, mivel ők felekezetiileg külön állanak (t. i. örmény katolikusok), egyházszerzetileg ez időszerint róm. kath. püspök alá tartoznak, a közsokás pedig tudtommal őket sohasem nevezi görög kath.-oknak, mert pl. azok az örmények, a kik sajátítású, tehát örmény pap és templom hiányában, nem örmény plebánia területén élnek: a latin szertartás szabványait követik; igaz, hogy ezáltal nem vesztették el azt az alkalom adtán föléledő jogot, hogy akár unokáikban is őseik örmény ritusára visszatérhessenek, ha teszem föl újra örmény plebánia területére költöznek, vagy ha valahol netán időközben olyan keletkeznek. – Ámde az örményeknek, mint olyanoknak a hazai statisztikában való említett kedvezőtlen elbánása, jóformán mintegy törlése, megszüntetheti-e magát az örménységet is?

Bizonyára nem.

Köváry László 1842-beli „Erdély statisztikája” című, igaz hogy régi, de azért ma is becses művében így ír: „Minthogy alig van falu, hol örmény ne lakjék, városainkban pedig a kereskedők belőlük telnek, számukat bátran tehetni 10000-re”. – Ez a helyzet ma legfeljebb annyiban változott, hogy az örmény kereskedők sajnos ritkuló sorai közé más elem is kezd mind jobban beékelődni.

Igaz, hogy azóta sokan, mint földbirtokosok, átköltöztek az anyaországba, de a rendes szaporulat bizonyos %-a egyúttal elfoglalta az 1848 óta az örmények előtt is megnyílt összes értelmiségi és társadalmi pályákat és pláne Erdélyben, az egyházi és katonai hivatalokat nem is említve, ma már nincs is olyan polgári állás a polgármestertől vagy táblabírótól a vasúti felvigyázóig vagy levélhordóig, hol az örményekkel ne találkozhatnánk.

Turista létemre sok vidéket bejártam, sok községben megfordultam és bár nem keresve lépten-nyomon örmény bérlőkkel, szatócsokkal, iparosokkal, gyümölcsenyésztőkkel, kupecekkel, mészárosokkal, uradalmi alkalmazottakkal, gazdasszonyokkal, varrónókkal, marhahizlalókkal, vendéglősökkel, házmesterekkel, lovászokkal stb. találkoztam, mert a kinek jó

szeme van, ezer közül is megismerni véli a faji típust s aztán utána kérdezősködve, kutatása többnyire helyes nyomra vezet.

Persze mindenekelőtt ismernie kell az illetőnek az örmény családneveket egytől-egyig mindenféle alakulataikban.

Csak Kolozsvárt közel ezer lélekszámot tesz ki az örménység; hol van Marosvásárhely, Brassó, Torda, Szilágysomlyó, Zilah, Dés, Beszterce, Kézdivásárhely, Sepsi-Szt.-György, Csikszereda és a többi városok egytől-egyig tekintélyes örmény lakossága? Nem is szólva készakarva az ismert örmény városok telepeiről.

Hiszen pl. csak a Majláth püspök főpásztori körútjait megfigyelve alig szokott falú lenni, hol vagy az egyházigazgató, vagy a templomi énekesnő vagy a vendéglátó gazda örmény ne lett volna.

Ha végig tekintünk az erdélyi jótékonycélu mozgalmak, adakozások, gyűjtések szereplőin, csaknem minden tizedik név örmény.

Gyergyó-Szt.-Miklós egész környékét még a kisebb községekben is, számos jómódú örmény család lakja s főként a Székely-földön a kereskedelmi piacot jobbra még mindig ők uralják. Már most azt kérdelem, hogy még felületes szemlélő is elképzelheti-e, hogy 6000 ember Erdélyben, számarányához mérten, ilyen messze túlterjedő anyagi és erkölcsi erőt tudjon kifejteni?

Vagy talán az a tömérdek sok magyar nevű, magyar anyanyelvű, örmény pap és templom hiányában, a latin ritus szerint élő örmény család megszűnt volna örmény lenni?

Bizonyára nem, mert a ki azokat örményekül keresi fel, meggyőződhetik róla, hogy ápolják az örmény hagyományokat, megbecsülik az ősi ereklyéket, örmény konyhát tartanak és megünneplik Világosító-Szt-Gergely napját.

A ki pedig ismeri az örmény fiziognómiát, az fölismeri arcvonásaikon a sajátos keleti jelleget. Semmiféle újabb hivatalos kimutatás itt sem irányadó, sem döntő nem lehet, hanem a viszonyokat tanulmányozók és az elterjedés mértékét személyesen kutatók észleleteiből, a rendelkezésünkre álló régebbi adatok hozzávetőleges összehasonlításából és teljesen elfogulatlan következtetésekből lehetünk képesek az erdélyi örménység létszámát úgy a hogy megállapítani.

Hiszen tudja-e, a ki nem foglalkozik vele, hogy pl. a Vertán-ból Sármezei-re, a Marosánból Törösre, a Donovákból Dalmai-ra stb. újabban átváltoztatott örmény családnevek viselői hányan lehetnek? Ilyenek a Zolnaiak, Marosfik, Návaiak, Sárosiak stb. – A legutóbbi népszámlálás hivatalos rovatai csaknem nyomtalanul a magyarságba olvasztották a hazai

örménységet, – már pedig csekély véleményem szerint sokkal nagyobb erkölcsi haszon tisztán magyar nemzetpolitikai szempontból is, ha az országban egyetlen, kifogástalanul magyar érzelmű népfaj a statisztikában hivatalosan is megmarad örménynek.

Hiszen még az a sok nem örményhez férjhez ment nő sem tagadhatja meg a leszármazását.

A mikor Czörnig 1846-ban kiadott etnográfijában a magyarországi és erdélyi örményeket 12000 főre becsüli, ma sem fogadható el, sőt indokolatlan azok létszámadását Erdélyben hatezerre alászállítani. Mert a szabadságharc után megindult királyhágón inneni áttelepedés nem volt olyan mérvű, hogy a veszteség akkora lett volna, hiszen legföllebb 200 családról lehet szó, mit az új nemzedék saját, ha nem is éppen túlságosnak mondható szaporulatával kiegyenlítettett, sőt felül is múlt. – Részemről meg vagyok győződve, hogy a tulajdonképpeni Magyarországon élő, bizonyára szintén több ezernyi örménytől eltekintve, az erdélyi örménység nem hogy hatezernyi lélekszámnak felel meg, hanem azt bátran meg lehelne kétszerezni, vagy ha nagyon szeretjük a kerekszámot és kevesebbet akarunk kockáztatni, akkor is legalább 10000-re tehetjük. Ha pl. az oláh falvakon kényszerűségből netán görög rítus szerint élő örmények nem veszítik el örmény-kath. jellegüket és nem tekinthetők a görög egyházba, tehát a román nemzetiségbe bekebelezetteknek, akként örmény lelkész és templom hiányában a latin rítus szerint élő örmény hívek is megmaradtak annak a fajnak a gyermekei, melynek követésre méltó példája éppen abban csucsosodik ki, hogy azért magyarabb a magyarnál is, mert olyan magyar, a mely egyszersmind örmény.

Maga az örmény közvélemény a „náció” számát közel húsz ezerre becsüli Szt.-István koronája területén, természetesen Fiumét, Horvát-Szlavonországot, Boszniát, Hercegovinát és Dalmáciát is beleértve, – (Az ausztriai örmények száma 5000, melynek 1/5 része örm. keleti vallású.) Már most vegyük hozzá a bulgáriai, szerbiai és romániai mintegy szintén 20–25 ezernyi örménységet (hiszen a legutóbbi népszámlálás egyedül Bulgáriában 14 ezer örmény anyanyelvű egyént mutat ki), s akkor a magyar birodalom és a Balkán örménysége megközelíthetőleg előttünk áll.

Ezt a nagy területen élő és megfelelő bölcs vezetés mellett különösen kereskedelmi téren értékesíthető elemet a Keletre tekintő magyar imperiális kiviteli politikának kellene fölkarolnia.

Hiszen pl. ezt a nagy célt szolgálná első sorban az a hazai örmény püspöki szék, mely mint a Szentszék apostoli vikáriátusa a magyar és a balkáni

örménységet magyar székhelyről, magyar befolyás alatt és a magyar érdekeknek megfelelően kormányozná úgy a lelkiekben, mint az ezekről elválaszthatatlan sokféle egyházi, sőt világi ügyekben is.

Azonban ettől eltekintve a hazai örménység statisztikája éppen az elmagyarosodás fényes és kivételt érdemlő példájának a megörökítésére való tekintettel hívja fel a nagytekintélyű orsz. központi statisztikai hivatal figyelmét, mert mindennek ellenére hazánkban 5 olyan katolikus plébánia áll fenn, hol a törvénybeiktatott örményszertartás maiglan is tényleg gyakorlatban van. Azonban a népszámlálás egyéni lapjain hiába keresünk olyan rovatot, a melyben az örmények magukat örmény származású magyaroknak vallhatnák, pedig tényleg egytől-egyig igaz hazafias magyar szívvvel ilyeneknek vallják magukat. Azonban, ha a statisztika szempontjából ezúttal csak Erdélyre akarunk szorítkozni, akkor az örmény demográfiai viszonyokat egy egész emberöltőn át tanulmányozó Molnár Antal dr. szellemi hagyatékeként mindennemű hivatalos kimutatás nélkül is az elmondottak alapján kevés kockázattal elfogadhatjuk, hogy a magyar hazafiságban még a magyar nemzettel is vetélkedő örmények létszáma Erdélyben megüti a tízezeret.

Az Armenia 1897-iki évfolyamában „A hazai örmények létszáma és örmény katolikus jellege” címen több mint egy ívre terjedő tanulmányomban s azóta más közleményekben is foglalkoztam a hazai örmények elterjedésének a kérdésével; de mint eddig, úgy ma sem tudom megérteni, hogy miért kelljen egyedül az örményeket még névleg is kiküszöbölni valóban nagy pontosságra és kiválóan vezetett statisztikánk köréből (?).

Hiszen a sokféle szempontból földolgozott statisztikai adatok mellett talán egyik legérdekesebb momentum volna annak is a feltüntetése, hogy pl. a hazánkba betelepült örménység hány %-ékkal gyarapította a magyar nemzetet.

Mert, hogy minden örmény egyúttal a legjobb magyar is, az kétséget sem szenved.

Éppen azért az örménység megérdemli, hogy a statisztika terén is megmaradhasson örménynek, és pedig nem azért, mert örmény vér kering az ereiben, hanem mert ez a keleti vér a többi nemzetiségeknek is követésre méltó példát nyújt a hazafias magyar lüktetésre.

A magyar-örmény Géniuszhoz

Meddő korszakon át szúnyadt el a régi önérzet,
S népünk terheli vád, hogy feledé a jogát;
Évről-évre fajunk egy jellege vész a homályba...
S lankadt lelkiezőnk minket a sírba ledönt.
Hisz faji egységünk ki se felejt, s már vigaszért esd,
Örmény Géniuszunk! csak Te lehetsz vigaszunk.
Csak védszárnyid alatt forr bennünk vére Keletnek...
Jer keblünkbe megint s töltsd be sivár szíveink!
Nemzeti rítust annyi sok éve nem ápol a püspök,
Hogy ma a sorsunk fáj, szét ha oszolna a nyáj.
Küldj mielőbb hát oltalmunkra vezért, ki irányt ad,
Sőt kihez ő s eredet fűzhet egész sereget;
Mert ha a *fajszerelem* sok ezer szikrája csap össze:
Majd *tüzes oszlopként* lesz vezetónk ez a fény.
Tán e csodára – ha talpra riad (?) – meg is érti az örmény
Ősei égi karát, s lesz magyar „*Új-Ararát*”!

Elhagyott templom

Apafy-vár alatt,
A Küküllő táján,
Kis kápolna maradt
Múlt időkből árván.

Az örmény elődök
Lelki vigaszára,
Felirat vésődött
Ives kapujára.

S ha a folyó tükre
Megcsillan napkeltén,
Szép örmény betűkre
Verődik a napfény.

Hajdan Ebesfalván,
– Csaknem kétszáz éve –
Az első saragán
Innen szállt az Égbe.

S most véggyengülésben
Elnémult a tornya,
Mintha harang ott fenn
Soha se lett volna.

Csöndes haldoklásán
Nem segít a zsoldár,
A romboló csákány
Prédájára les már.

Keresztes sas kering,
Könnye hull a romra,
Lám az *Árdziv* megint
Eljött búcsúzóra.

*Pusztító enyészet
Okait kutatja ...
Ősi szent emlékek
Porait siratja.*

Mechitár

(1701 – IX 8 – 1901)

Mélán bűg a harang, diadalt ül a klastromi ének,
És e zsolozsma tova száll faluról falura...
Szép ünnepre derül fel az ég Keleten s a hozsánna
Ajkról szívbe talál, mert jubilál *Mechitár*:
Sírja köré tódul a zarándokok annyi sok ezre,
S lelkéből Ararát mennybe röpít fel imát.
Dicsfényben ragyogó eszmény, *Mechitár*, ma köszöntlek,
Hisz nagy apostoli tett rég koszorúzza neved.
Kétszáz éve betelt, hogy kis szigeten kikötöttél,
Honnan szórod a fényt, hit melegét s a reményt.
Szent-Lázár szigetén lobog a tudomány trikolórija,
Örmény nemzeti szín: zöld, a fehér s a vörös int.
S lám, a magyar zászlónak visszafelé ez a színe...
Örmény szerzetesek, üdvöz imé legyetek!
A magyar-örmény honfi szívének is édes a zsoldár,
Mely most hálateli papjait ünnepeleli.
Sőt hol a zsarnoki kényuralom leigázta az örményt,
S feldarabolva honát, üldözi őt s vagyonát:
Hit és fajszeretet s Hájk népe dicső irodalma
Oly szent háromság, mely meg is óvja magát.
Mint a keresztnek kultúrbajnoka, a *Mechithárrend*
Csak rokonérzést kér szellemi kincseiért.
Ily nemes áldozat érdemel ám becsülést szeretettel,
Hisz *Mechitáristák* építik Armeniát.
Áldás lengje körül ma tehát az örömnapi oltárt,
S mindnyájuk ajakán csengjen az ős saragán.

Magyar-örmény hazafiság

Maroknyi nép él e földön
Több mint kétszáz éve,
Érzelemben annyi öltön
Színmagyarrá érve.

Oly magyar az örmény lelke,
És a szó az ajkán,
Hogy örömét ország lelte
E derék népfajtán.

S míg oltárán *örmény* maradt
Kegyelet és rítus:
A szívében, lám ezalatt
Nőtt a *magyar* virtus.

Nem ragyog be országszerte
Szebb példa egy népet,
Mely jobban kiérdemelte
A püspöki széket.

Világító tornya lesz ez
A hazafiságnak,
Szolgálatot másnak se tesz,
Mint a magyarságnak.

Hiszen magyar lánggal lobog
Az örmény hit fénye,
De hogyha nem kap főpapot,
Széthull mint a kéve.

Nagy kár volna, ha megszűnnék
A *pél*da e fajjal:
Kössük össze hát a kévét
Trikolor szalaggal.

Szamosújvár főtere, amikor még piac, vagyis vásártér volt (Kasza Antal gyűjteménye)

Moldován Gergely

1845–1930

A magyarörmény köztudat az örmény gyökerű értelmiségiek közé sorolja több más, bizonyíthatóan örmény származású Moldovánok társágába, annak ellenére, hogy tudjuk, görög katolikus vallású volt, sőt atyját egy forrás „oláh kántor”-ként jelöli meg. Szamosújvári származása mindenestre erős örmény kötődést feltételez. Szülővárosában és Kolozsvárt tanul, magyar és román ösztöndíjak segítségével. Ügyvédi vizsgát tesz, de hatékonyan működik, mint Torda-Aranyos vármegyei tanfelügyelő. Tíz év alatt több tucatnyi községi és polgári iskolát valamint óvodát alapított. 1886-ban nevezik ki a kolozsvári egyetemen a „rumén nyelv és irodalom” rendes tanárává, később megválasztják a kar dékánjává, majd két évre rektornak is. Intenzíven dolgozik a román népköltészet magyarra fordításán, később számos cikkben népszerűsíti kora jeles román íróit. Munkatársa az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben című gigantikus vállalkozásnak, amely – érdemes megjegyeznünk – máig a legnagyobb terjedelmű leírás világnyelven Magyarországról. Eleinte főleg román lapokban publikál, 1871-től azonban „a rumén lapok vele minden összekötötést megszüntettek és így egészen elszigetelve övétől, teljesen a magyar irodalomnak élt” – írja Szinnyi 1903-ban. A szakítás oka az, hogy Moldován a magyar államesszme feltétlen híve és mint ilyen törekedett a román-magyar közeledés eszméjének terjesztéséért. Nem fogadta el a román nacionalisták számos eszméjét, pl. a dákoromán származásról hangoztatottat és – miközben buzgón dolgozott a román kultúra magyar befogadásán – hevesen reagált az ellenoldal publicisztikus megnyilvánulásaira. 1895-ben kiadott röpirata, A magyar nemzeti állam nemzetiségi feladatai, enciklopédikus alapossgal szedi össze azokat a tényeket, amelyek a románok részéről fenyegetik a liberális magyar államot. A XIX. század utolsó évtizedében működtette Ungaria című román nyelvű folyóiratát, a magyar kultúra és közélet megismertetésére, ezt később egy melléklappal egészítette ki, amelyben a

román viszonyokat mutatta be a magyar érdeklődőknek. Népszerű író volt a maga korában (1918 után mintha megszűnt volna létezni: Kolozsvárt hal meg). Írásait közlik legjobb folyóirataink: Koszorú, Vasárnapi Újság, Magyarország és a Nagyvilág, Budapesti Szemle, Erdélyi Múzeum stb. Fő művei: A román nyelvtan kézikönyve (1888), Magyarok és románok (A nemzetiségi ügy kritikája, 1894), A románság I-II. (1895-6.), A magyarországi románok (1913), Az orosz kéz Romániában (1915). Moldován Gergely magyarul (is) remek stilszta (hazafias erélyére és pátoszára I. 12 nyílt levelét a bukaresti román kultúrliga elnökéhez, Urechia A. Lászlóhoz), tanulmányai és vitairatai megérdemelnének egy komoly válogatást, hiszen írásai ma is részesei a nemzetiségi kérdés tudományos-politikai diskurzusainak. (L. Köpeczi Béla, Kisebbségkutatás, 2000/2.; Timea Berki, Acta Univ. Sap. Phil., 2011/2.)

(A.K.)

Egy fürdőidény Borszéken

Az a Lobogó!

Nem kortes-lobogóról van szó, hanem arról a Lobogóról, a melyért az ember ide jött messzeföldekről.

A Lobogó nem más, mint egy pompás fürdő-épület, férfiak és nők számára, több vízmedencével.

Ez az épület már kívülről impozáns; kettős üveges kupolája a kelet kioszkjaira emlékeztet, kényelmes, díszes épület feleszámú vetkező szobákkal; környezete díszes, a műkertészet egész Borszéken itt mutatja vívmányait leginkább.

Ha belépsz ezen épületbe, önként jó, hogy levedd a kalapod és salutáld.

Bámulod a kristálytisztá vizet; azt a kiapadhatatlan forrást, mely mind felfelé tör, s úgy forrik, mintha alulról pokoli lángok melegítenék. Magához csal és édesget. A napsugár fenn a színes ablaktáblákon megtörik és a vízcseppeknek annyira változatos színt ad, mint a cameleon, mindegyre változik.

A csalogatás mind édesebb és édesebb; ki nem állhatod tovább, megkívánod és belelépsz; szíved elszorul; minden vér az agyadat támadja meg; és minden harapó-fogó a te testedbe fogódzik, vagy minden rák a te húsdba csimpajkodott, – az rettenetes, a mit érezesz; nem élvezetet, de metszöt valamit, a mi még sem fájdalom, s még is ha ott ülnél félórát, megölne halálnak halálával. Valami ott maraszt és valami mégis kikerget. Testeden ott tündökölnek a buborékok milliárdjai; fél perc és a vért a húsd felületére szívják ki, – veres leszesz, hogy a fött rák a te testedhez képest csak fehér szín.

Aztán megzsibbad minden izmod; s mintha agyadat nyomná valami súly, nem vagy képes gondolkodni; ha helyt állasz, nem érzesz már semmit, de ha mozgatsz, mintha épen csontjaiddal dobálódnál.

A víz 8 fok hideg; ez csak hideg aztán! Még csak néhány kellene, hogy megfagyj, hogy kocsonya légy; így is, ha sokáig benn marad a fürdő-vendég, hát minden kis meleget kihúz testéből, hogy aztán fel nem melegíti többé még a végítélet trombitája sem.

Én felvittem dolgomat egy percig! Tetszik tudni mi az az egy pere a Lobogóban? Nem is egy óra, nem is egy nap, nem is egy év, nem is egy század, hanem egy örökkévalóság! Tessék csak megpróbálni! Én is voltam vitéz legény, még párbajom is volt, s a pisztoly kalibere előtt nem tudtam reszketni! De a Lobogóban?! A ki talán mosolyra vonja ajkait, szánja el magát s lépintsen be csak abba a vízbe!

De hát mire e nagy hetvenkedés? – kérheti valaki. – Miért kellett 8 fokos vízben valakinek megfürödni; a mikor jó meleg vízben is megfüröndhetik? De az a valaki bizonyára nem fogja tudni, hogy ez a hideg víz a test idegeit megacélozza: kitartóvá teszi.

Ilyen fokú hideg víz tudtommal az összes erdélyi fürdőkön nincs.

A Lobogó igazságos, az igazság eszméjét képviseli, kisírta szemeit, hogy ne sírjon többé, keblében megszűnt az irgalom és nem tud könyörületes lenni.

A kinek egy világ tömjénez, hízeleg: nagy, avagy kicsiny, fiatal vagy öreg, hatalmas, vagy gyöngé, neki az mindegy, ha egyszer rászorult, avval elbánik az örök igazság törvényei szerint, megszólaltatja, bármely nyelven beszéljen is.

De csitt, ott jó egy komoly ember, a kinek soha se jó mosoly ajkára, a ki csak akkor beszél, ha kérdezik; íme, épen most teszi be a lábát kellő méltósággal; de a mily méltósággal tette meg a tempót, épen azon méltósággal rántja ki onnan, mintha csak valami alvilági rákok kapaszkodtak volna lábába és csiklandoztatnák szörnyűképpen.

A comicum fejlesztése és tovább cultiválása szempontjából igen óhaj-
tandó volna, hogy a nemzeti színház ide küldje elsőrendű comicusát,
hogy lásson comicus alakokat.

Az egyik úgy didereg minden ízében, miként az osztriga, ha citromot
facsarnak reá; az ujjbegy elveszíti tapintó tehetségét, hogy a gombokat,
ha kalamárisok volnának, még akkor se tudja megragadni.

A másik már, mintha templomban volna, olyan ájtatos képet csinál,
hogy az embernek kedve kerekedik letérdepelni és vele együtt imádkoz-
ni a meghaltak lelkiüdvéért?

A harmadik már táncol, pedig nincs farsang; úgy aprítja a csárdást,
mintha Salamon nótája lelkesítené, aztán kifut, mint a nyíl és az erdő sé-
tányai nem elégségesek az ő lábainak repülésére.

A negyedik már szórakozott, felveszi a kabátot, aztán arra az inget
akarja ráérszakolni és nagyon csodálkozik azon, hogy az neki egyáltalá-
ban nem sikerül. Aztán előlről kezdi az öltözködést; felveszi a mellényt,
azután a kabátot és azon bámul, hogy vajon miféle szórakozott ember
hagyta ott azt az inget; beszélítja a szolgát, hogy azt depositum gyanánt
adja át a fürdőbiztos úrnak; és mint a ki dolgát nagyon jól intézte el, ki-
megy sétálni.

Láttam ennél egy furcsább esetet is. Egy román ur fürdik az egyik me-
dencében; egy magyar úr nézi, nézi. Egyszer, hogy igen sokáig fürdött
a román úr, azt mondja neki oláhnyelven: „Domnule! pre multu siedi!”
– (Uram! igen sokat ülsz!) A román úr pedig azt feleli vissza magyarul:
„Nem tudom magyarul!”

Íme! Tehát elfelejti az ember saját anyanyelvét s idegen nyelveken
kezd conversálni, mint jó hajdanában az apostolok.

Ez a Lobogó hatalma!

De mi zaj riad a szomszédban? Miféle női sikoltás, miféle zsvaj,
mely betölti a fürdőt és segítségnyújtásra készteni a férfiút? Csekélység
az egész! Egy nő, a ki folytonos bókokhoz szokott, a kit meg nem sértett
még senki, csak a rózsaszár, – először érzi a Lobogóban az igazságszol-
gáltatás kérlelhetetlenségét!

Igazán kegyetlenség! Egy nőt, a ki gyenge, mint a harmat, annyira
megijeszteni: egy nőt, a ki bántatlan kell hogy legyen, ugy megsérteni;
egy nőt, a ki nem tudja, mi a sikoltás, megadni neki azt a különös tehet-
séget, hogy sikoltson!

Ám úgy kell neki, – miért megy oda, a hol háború van: és miért olyan
merész, hogy gyöngesége dacára szembe óhajjt állani egy hatalmassággal,

a melyet még senki sem győzött le, a melyet le nem igéz a női szem, mint Cleopatra a hatalmas rómaid.

Én Istenem! Mit nem képes kivívni egy igéző női szem! – Egy tekintet, mely elbájol, mindent kivív és parancsol, kormányoz világokat, de tessék csak akármilyen igéző két szemmel hunyorítani annak a Lobogónak; tessék csak neki akármilyen, szerelemtől dagadó leveleket írni, pedig ezek az egész világon a legkedvesebb dolgok, nem hiszem, hogy még válaszra is méltassa, pedig az ilyen leveleket válasz nélkül hagyni annyi, mint megölni egy szívet.

Sikoltásra kényszeríteni! pedig a világon az a legnagyobb bűn, ha egy nő ajkaira sikoltást idézel elő; mert minden nősikoltás felhallszik az égbe. A nő százszor inkább érez és százszor inkább szenved, mint minden halandó; hány nő sikoltott és összeesett, mintha az a sikoltás menykő lett volna, mely nyomban öl!

És mindezen szép dolgok dacára a dolog mégis így van! A Lobogó igazságos; és jól is van ez így.

Senki a világon és semmi a világon nincs inkább annyira és annyi megcsalattatásnak kitéve, mint a nő. Nincs nő, a kinek naponként legalább, keveset mondok, tízszer ne hazudtak volna. Először hazudik a cseléd, azután fillent a férj és a széptevő és végül a környezet; ilyen nagy apparátus és tíz fillentés naponként még kevés.

A nő itt ez oldalról tökéletesen biztosítva van, a Lobogó vize megadja neki az igazságot.

A ki ezek után sem tudná, ki és mi az a Lobogó, annak már nem tudok aztán egyebet mondani, csak azt, tessék elmenni, megnézni és vele szembeszállani!

*

A Lobogó három medencéjén kívül, még épen öt fürdő áll a közönség rendelkezésére, még pedig:

a) a Lázár, b) az Ó-Sáros, c) az Új-Sáros; ezeken kívül a zuhany- és a meleg-fürdő.

A három első pompás épületekben vannak elhelyezve; egészen modern ízlésről tanúskodó stílusban. A belső berendezés kényelmes, megfelelő a közönség igényeinek.

Különösen kellemes fürdő az Új-Sáros; felül nyitott, a napsugár közvetlen süt be s kellemessé teszi az ott tartózkodást.

A fürdők hőmérséke 8-10 fokok között van. Vegyelemzésükkel nem untatom a hallgatót, mind borvíz-forrás, bő vastartalommal.

A közönség leginkább a Lobogót szereti; de azért a Lázár- meg a Sáros-fürdő is tömve van.

Az eljárás itt ez, és ez docktori recept után van aztán mondva. Először is a vendég vegyen egy pár meleg fürdőt; aztán kezdjen fürödni az Új-Sárosban, majd a Lázárban, a végén a Lobogóban, mert igen sok bátorság, lelkierő és isteni félelem kell ahhoz, hogy aztán a Lobogót kiállja. És különös az is, hogy a ki egyszer megízlelte a Lobogót, nem vágyik az többé másfelé.

Ki Moldovába!

Augusztus 1-je volt. A reggel gyönyörű, felséges. A magasban mosolyog a nap s itt-ott egy-egy báránnyelű csipkézi az égboltozatot.

Ha valaki valahová készült, az tudni fogja, mi a szép reggel. Az ember lelke kacag az időnek s szeretné megcsókolni. Mára határoztuk a Moldovába való bevonulást. Tizenhárman voltunk személyek. Ominosus szám, a mely br. Splényiné Blaha Luizát aggodalomba ejtette. Komor felhő ült homlokán, mint a hadvezérnek, ki a csata előtt lebukik a lóról. És én ezen aggodalmat kellő mértékben méltányoltam is.

– Félek, nagyon félek! — mondá — s mi nem tudtuk eléggé vigasztalni.

A kocsik előállottak, számra nézve három. Az első kocsit elfoglalta Blaha Luiza, br. Szentkereszty Pál és szíves vezetőnk Puskás Lajos üzletvezető; a másodikat Dr. Engel Imréné, Kuthy Albertné és férje, meg a Kis Kigyósi ur; a harmadikat br. Splényi Ödön, Szilveszter Domokos és én.

Pompás úton, pompás lovakkal menni élvezet. Csakhamar elhagytuk Alsó-Borszéket s bekanyarodtunk a Bor-pataka völgyébe; – sima úton haladtunk hegy nélkül. Balról elhagytuk a jég- és medve-barlangokat; jobbról a mérföldre terjedő erdőterületet, melyen talán 1877-ben a tűz iszonyú pusztításokat tett, s most is kopáron hagyta a helyet; a százados fenyőkből csak a törzsek maradtak meg ölnyi magasságban; az egész terület egy óriási temetőt mutat, a hová az emberiség századok óta összehordja halottjait. Szomorú kép, szomorú látván

A patak mellett a martilapu díszlik, mint a meleg égöv alatt a pálmák, dúsán. A fűrész-malmok hangot adnak a tájnak; zajossá teszik a helyet.

Holló községnél bevégeződik az égett erdő-terület s szebb látvány kezdődik; megnyitódik Bélbor völgye, melyen Beszterce vize beszalad, magához ragadja Borpatakát s ketten tova sietnek Tölgyesnek. Kétfelől

gyönyörű fenyves, melyből ki-kiszökik egy-egy hatalmas szikla, mint egy felkiáltó jel; mint egy helyjelző; aztán látsz nyomorult törökbúzasokat, a cső most hajtja a bojtot; a szár még pipaszárnak sem volna elég hosszú. Hanem a pipacs gyönyörűen díszlik; kétszer oly magas, mint a kukorica s a változatos szín virágoskert színezetet nyújt a helynek.

Balról elhagytuk a Csalhó és a Vereskő szikláit, melyek óriásokként emelkednek ki a havasból kopacon, veresen; ugyan ekkor elértük már Tölgyest, alig hétnegyed órai út után.

Ez a Tölgyes Moldova határszélén fekszik, városnak készülő község, mely derékszőgben terjeszkedik a Putna és a Beszterce völgyén. Sokat hasonlít e község Topánfalvához, Putna vize itt egyesül a Besztercével s igen alkalmas eszközt nyújt a tutajozásra. A sok fűrészmalom összes ipariáit ez a víz támogatja, számtalan deszkatutajt viszen odább Moldovába.

Tölgyes tele van fináncsal, zsandárral és zsidóval; szép épületekkel, melyek közül kiválnak az államiak.

Épen 12 órakor érkeztünk meg, s hírül vettük, hogy délután 3 óráig várunk kell, mert a passzusunk alapján csak hivatalos órában adhatnak engedélyt a Moldovába való bevonulásra.

Hanem br. Szentkereszty nem azért volt katona, hogy egy ilyen kicsiny dolgot el ne igazítson. Összeszedve a passzusokat és a hivatalnál csakugyan a legnagyobb előzékenységgel találkozáva, 24 órai Moldovában való tartózkodásra engedélyt eszközölt ki. Azonban még is elhatároztuk, hogy ebédünket Tölgyesen költjük el, a míg az elkészült, a vendéglő kertjében mindnyájan leheveredtünk. Kedélyes társalgás folyt és szürcsöltük a tölgyesi „löttyöt”; jóízűen ebédeltünk s ebéd után szerre ülve, tovább indultunk a tölgyesi szoroson.

Gyönyörűséges helyek ezek. A szem nem tud eléggé gyönyörködni bennök. Alig egy negyedórai utazás után elértük a katonai erődítményeket, melyeket nem annyira az ellenség, mint inkább az idő vasfoga miserábilis állapotba helyezett; összesen négy katonából áll a figyelő hadtest, négy puskával. Tovább menve, elértük azon házat, a mely előtt két fináncot láttam. Szegényes kép ez az utolsó kép.

Megállottunk. – A finánc megnézte a passzust s átbocsátott a sorompón. Moldovát hazánktól egy híd választja el.

Szívem összeszorult e hídon. Nem tudom, hogy másnál milyen érzést idézett elő a határ átlépése, de engem alterált. Mintha valaki súgta volna: „ne menj el, maradj itt!” Pedig az egész kirándulás egy tréfa volt s

tudtam, hogy néhány perc múlva visszatérünk; de valami lekötött a földgöröngyhöz, hogy megcsókoljam azt, mielőtt átlépek rajta. Túl a határon úgy díszlik a fenyő, mint nálunk, a völgy nyíltabbá lesz, a kőszikla ép oly fekete, mint itt, de mégis nem olyan az, mint a miénk; az ember szíve átmelegszik, ha a miénkre néz, s bizonyos sejtelmekkel tekint a másokra – idegen az mégis.

Egyik kocsit úgy elfogta ez a hazafias aggodalom, hogy mintsem Moldovába menjen, inkább összetört a hídon. Az utasok kiszálltak belőle s úgy a hogy, összetákolták.

Átléptük a határt; egészen más aer ütötte meg érzéseinket. Jobbról egy darabanc őrház; előtte egy darabanc járt alá és fel ingben és bocskorban, vállain Martini fegyver, de meglátszott rajta, hogy bizonyos büszkeséggel hordozza azt; jobbról tisztí lak, iroda román feliratokkal és színekkel. A tiszték elég előzékenységgel fogadtak, de az őrházba még se bocsátottak be; felvilágosítással szívesen szolgáltak; megtudtuk így, hogy 60 emberből álló darabanc katonaság van itt elhelyezve, ezek őrzik végig a határt. Tovább egy hosszúkás ház rongyos képe mutatkozott, előtte egy 6-7 tagból álló zsidó család henyélt; minden tagon meglátszott az éhség és a nyomor éhja! Itt a zsidó kicsi szent. Félve felelt egyik-másik kérdésünkre s remegve néztek a tiszték felé, hogy vajon nem mondtak olyant, a mi nem szabad! Egy szó mint száz, a zsidó keze ott meg van kötve.

A román katonaságot büszkének, önérzetesnek találtam; fitymálva beszél rólunk és előtte nem ember az ember, ha nem bennszülött és nem román. Nagyon is éreztük, hogy idegen területen vagyunk. Csak románul beszél s idegen nyelvhez ritkán folyamodik.

Azt kérdeztem egyik őrmestertől, hogy milyen lábon állanak a mi határőreinkkel? „Se jóban, se rosszban, nem bajlódunk egymással!” – volt a válasz.

Br. Splényiné sem érezte jól magát az idegen földön; okvetetlen indulni akart vissza. Ugy látszott, jobban érzi magát, ha saját hazája földét érzi a lába alatt. Alig egy negyed órai ott időzés után vissza is indultunk.

Nagyot lélegzett az ember és nagyban szívta a hazai levegőt; vígabak voltunk. És vígabb alakokkal is találkoztunk; egy csomó vidám tekintetű zsidó, a kiken látszik a jólét és a szabad kéz hatása.

Br. Splényiné egy csomó orda, sajt stb. bevásárlása után nagyon szeretett volna egy oláh-táncot megnézni.

Épen ünnep volt, s Hollóközségében tánc volt. A kocsi megállott; a művész nő leszáll, közéje elegyedik a táncoló társaságnak, mondván;

– Sanetate buna! – megjegyztetik, hogy a művész nő több román szót profitírozott erdélyi útjában.

– Se dee dumnezeu! – volt a válasz, – s a románság utat csinált a művésznőnek. A tánc azonban tovább folyt, s nem csekély gyönyörűséget csinált a nézőközönségnek a nemzeties festői öltözet; az eredeti férfias tánc és a sok szép női alak szemlélése.

Este hat óra előtt visszaérkeztünk Borszékre, s általában minden ember meg volt elégedve a kirándulással.

Cantacuzén Marie és Huszár Ilona

Aki még virágot szedhet minden ágról, mit tudjon az már a világról ?...

Az egyik oláh, a másik magyar; az egyik herceg, a másik báró kisaszszony; két tavasz mindkettő ... okosak, élénkek, mint a zerge; szemek, mint a sólyom, szelídek, mint a galamb; ártatlanok, mint a bárány.

Úgy szeretik egymást, mint két galambfióka; két fiatal fenyő egy törzsön, – egyek tetteben és gondolatban.

Pedig az egyik Moldovából, illetőleg a szép Schweitz valamelyik tanintézetéből jött ki, – a másik Kolozsvárról; soha egymást addig nem látták: de meglátták egymást és megszerették forrón.

Csupa gyönyörűség nézni őket.

Elbolyonganak kettecskén a fenyvesben, alig tudják őket szemmel tartani; megállnak minden lomb alatt; letörnek s megszagolnak minden virágot; megbosszantanak minden döngicsélő méhecskét; megrettennek minden ug-ráló mókustól; kíváncsiak, mert gyermekek, játékosak, ketten egyformán.

*

Délután négy óra van, hozzá még szép idő.

Az ember az erdő árnyába menekül a nap forró sugarai elől.

A mint az ember jól befelé haladt volna... íme egy százados fenyő alatt az asztalnál két leánykát lát... nagy munkában vannak. Az egyik dik-tál, a másik ír s ha rosszul ír, megpirongatják érte, épen úgy, mint az iskolában szokták; aztán a pirongatás vége még is csak – csók.

Az oláh leány tanulja a magyar nyelvet a magyar leánytól.

S ez adott előttem különös értéket e két teremtsnek.

Az egyik azért, hogy nyelvünkön beszéljen, ráadta magát a komoly munkára; a másik, hogy szolgáljon a nemzeti ügynek, beállott dászkelnek, a legszebb dászkelnek a világon.

S foly a tanulás a legnagyobb komolysággal, értelemmel és eredménnyel is.

A herceg kisasszony már beszél is magyarul vígan, igen szépen. A sok fordítás, írásbeli gyakorlat, és társalgás ily rövid idő alatt is képessé tette a könnyebb társalgás megértésére.

Igy, anélkül, hogy a boldogtalanságról még csak sejtelve is volna, az első szó, mely ajakán magyarul kipergett, ez volt: „boldog”; talán a legnehezebb kiejtésű szó az idegenre nézve; de rá nézve könnyű. Azután törte a többit és addig, a míg a kiejtés tökéletesnek ismertetett el a dászkel ő méltósága által.

Huszár Ilona tanítási rendszere minden kritikán felül áll; az Ollendorfé csak afféle kis Miska, az övéhez képest. A dolgot egészen gyakorlatilag veszi; nem tanít szabályokat, hanem írva fordított mondatokat, a szót magában a mondatból, tehát már alkalmazásából, tanítja meg.

Ezen rendszernek köszönheti a nagy előmenetelt.

*

Cantacuzén Marie fejedelmi ivadék. Elődei Moldova fejedelmi székén ültek, azért neveztem el „kis duzzogónak”, mert trónpretendens és Bukarestben vetélytársat bír.

De ő nem bajlódik a politikával; ő összes igényeit oda adná egy rózsáért, avagy ibolyáért, melyet annyira szeret; lemondana egy pillangóért, mert a ki még virágot szedhet minden ágról, mit tudjon az még a világról.

A fejedelmi szék??

Avagy van-e ahhoz hasonló boldogság, a melyet most élvez?

Szíve szabadon dobog; lelkének örömet hoz a lomb; elittasul egy virág illatától; a baráti csók boldoggá teszi; ha fejét lehajtja puha vánkosára, elalszik gondtalan; álmodik szépeket; a patak tükrében a tündérek játékát lesi; látja Tündér Ilonát minden ligetben és szívecskéjét nem alterálja semmi. – Még nem csalódott emberben, természetben; senki nem hazudott neki; a szeretet legéltetőbb melegével vették eddig körül... hogy jutna eszébe a fejedelmi szék?!

Ha ez eszébe jutna, már nem volna boldog; a kinek ilyen álmai vannak, azt többé nem gyönyörködteti a pillangó; nem ápol virágot; hanem fut ábrándképei után.

48-ban a Cantacuzén család Moldova fejedelmi székét igyekezett visszaszerezni, – de sikertelenül; a tetemes vagyon bele volt fektetve e vállalatban, mely aztán elveszett.

E fejedelmi család 1821-ben lett megfosztva fejedelmi székétől a Vladimirescu Tudor által támasztott lázadás következtében; az összes igények megsemmisültek Moldova és Havasalföld egyesülésével.

Azért e család tagjai kitűnő hazafiak. Szeretik hazájokat mindenek felett. Cantacuzén Sándort, Marie atyját, nem egyszer láttuk könnyezni: hallva Salamon János zenekarától a gyönyörű román áriákat.

*

Alexándri Sándor Moldova szülöttje, a román nemzet egyetlen magasan álló lyricusa; valódi költő, kit méltán ismer Európa, Moldovát műveiben bizonyos bűbájjal veszi körül.

Szerinte Iliána Cosintiana (Tündér Ilona) Moldovát jelképezi, földének szépségét, gazdagságát s azt a bűverőt jelenti, mely tágas mezőin szétterül.

E költő benépesíté tündérrel ez országot s a román nép, mely úgy is költői gondolkodású, titkos szellemekkel érezi magát körülvéttnek.

A szerelmes leány itt úgy eltud beszélni a gerlével; úgy elpanaszolja szive bánatát a virágnak; el-elnézi a patak futó habjait, melyekben kedvese képét véli látni; mindenben lényt lát, mely őt látja, őt megérti és szereti.

A szerelmes ifjú a sólyomhoz fordul; felkeresi az erdők Paunás-át, az erdő szellemét; vagy leszakít egy zöld levelet a fáról és annak beszéli el szerelmét, mintha kedvesének szólna. Előveszi furulyáját, elméláz rajta s hiszi, hogy a körülötte lévő szellemek elviszik a hangot kedveséhez, a kit annyira szeret.

A román ember soha sincs egyedül; az ő képzelete a legnagyobb magányban is társat alkot magának, a kivel aztán édesen értekezik.

E bűbajos Moldovának szülötte a hercegkisasszony; annak az országnak, a mely érzésben oly gazdag; szenvedélyeiben túlzó, szerelmében annyira ábrándos.

Moldovában inkább álmodoznak a román nemzet nagyságáról, mint Bukarestben; Jassyban inkább gondolnak és szenvedélyesebben Transilvániára, mint lennebb.

A moldovai nem gyűlöli a magyart, de Erdélyt szeretné bírni.

A viszályt az erdélyrészi *veniturák* csinálják s készítik a romániaiak gyűlölni a magyarországit, azért az állítólagos sok szenvedéseért a román testvéreknek.

A hercegkisasszony megmutatta, mint lehet szeretni minket; mint lehetne békében és szeretetben élni közösen, s hogy a közös szeretet semmiféle érdeket nem sért; égi háboru sincs, meg a menykő se üt le azért, mert egy román egy magyarral kiváló baráti viszonyban áll.

Boliac Césár a legelső, ki román nyelven drámát irt (1836), a szabadságharc alatt a magyar ügyért harcolt s azért túl, mégis Románia büszkeségének maradt; az ár el nem sodorta; az átok meg nem fogta.

Ha a magasban sok ilyen testvéries barátságot látnánk, talán inkább nyernénk hajlandóságot a példa követésére.

*

Annyira elmélyedtünk az oláh ügyben, hogy a dászkelről egészen megfeledkeztünk.

Huszár Ilona, a legszebb, legméltóságosabb, legjobb tanító a világon. Tanít barátságból, mert szereti a tanítványt s tanul tőle barátságból a tanítvány, mert szereti a dászkelt; a hol a szeretet ad ösztönt tanításra és tanulásra, ott lehetetlen eredménynek nem lennie.

Ilona, jó mélyen behúzza terjedelmes szalma-kalapját a szemre, s halad pontosan, félre se nézve, a lecke órára. Ő meghódított egy lelket s így hazafias kötelességének eleget tett.

Minden magyar leány csak egy ily munkát végezzen s akkor nem lesz szükség törvényre e tekintetben.

És hogy Huszár Ilona e munkát derekasan végezte, mutatja azon körülmény is, hogy tanítványa a magyar zenét a legnagyobb passzióval kultiválja; a magyar népdalokat a legmelegebb érzéssel zongorázza.

Ha Jassy palotáinak valamely ablakából magyar népdal fog kizengeni, az Ilona bárónő dicsőségét fogja hirdetni a járókelők előtt; de hát ő nem dicsőségért tette mindezt, hanem szeretetért.

...Ne menjünk tovább. Még kezeikbe kerülhetnek e sorok s megpirulnak szegénykék, mint a játszó gyermekek, a kik észreveszik, hogy valaki nézi játékukat.

Csak játszódnak tovább, nem nézünk oda, akár meg is esküszünk, úgy is már mindent tudunk.

De ha e sorok valahogy a két leányka kezébe jutnának, bocsássanak meg nekünk, hogy kikürtöltük dolgukat, a mikor ők tulajdonképpen arra engedélyt nem adtak.

S a bocsánatot feltétlenül reméljük, mert az oly lény a ki virágot szedhet minden ágról, mit tudhat az már a haragról?!

A magyar nemzetállam nemzetiségi feladata

(részlet)

A magyar mindig ott volt, a hol a jog és a szabadság harcot indított a szolgaság ellen. A mióta a vallásujítás utat nyitott a szabadabb gondolkodásnak és a szabadabb eszmék a francia forradalom révén Európaszerte hullámokat vetettek, a magyar nemzet egy percig sem tántorodott el a szabadság és a humanitás követésétől. A népek természetes jogainak védője és előmozdítója volt. Tanúságot tehetnek erről az európai népek. És különös, hogy az ő harcában a szabadság zászlója alatt meg nem segítette senki.

Most sincs ellenkezőképen. Egy nép, a mely a saját jogán, a saját erején, a saját államában a szabad eszmék, az emberiség magasabb érdekeinek szolgálatában összetett vállakkal dolgozik, körül van véve iriggyel, rosszakarattal és ellenséggel.

A magyar nemzeti állam eszméjének sok külső ellensége van, pedig egyiktől sem kér semmit.

Ellensége első sorban Románia, mely az újonnan alakult államok között a legboldogabb lehetne. Sajnálkozni lehet azonban nagyzási hóbortján és benne a politikai erkölcsök teljes elvadulásán és sülyedésén.

Senki sem vádolhat szeretetlenséggel a román állam iránt. Eddigi iratimból mindenütt az aggodás tör elő ezen állam jövője, függetlensége miatt. Mert én a függetlenség biztosítását nem úgy fogom fel, a hogy ez Romániában divatban van: egy irányban a kényszer-zubbonyig merésznek lenni, más irányban a legnagyobb foku gyávaságot árulni el. És különösen merésznek lenni ott, a hol az felesleges, a hol támadás nincs, és gyávának lenni ott, a hol támadás van, oly politikai ostobaság, a minőt a ma született politikustól sem várhatunk. Ezt a tételt nem fogjuk megmagyarázni. Ha I. Károly király nem lett volna annyira bölcs, körültekintő, népeért tüdő és dolgozó, Románia függetlenségének tíz éves jubileumát sem ülhette volna meg.

Románia államférfiai között ma is a fanarióta erkölcs uralkodik. Konsztantinápoly görögsége meg-megmételtyezte Románia erkölcsait talán századokra. Hol van divatban valahol ma a világon: játszani a szóval, a meggyőződéssel? Mondani egy ügyben ma igent, holnap nemet; tombolni ma ellene, holnap őrzöngeni mellette. Ezeknek láttára hová lesz a néperkölcös? Hol van az még a világon, bármely némileg civilizált államban, hogy a párt, mint ellenzék, mindig antidinasztikus, a kormányon mindig dinasztikus? hogy a párt ma kalandor, idegen államokba betörő politikát csinál, holnap a kormányon elítéli azt! Romániában a törvény tisztelet, a loyaltitás

az ellenzéken ismeretlen erény; a kormányon a hatalom megtartása szempontjából szükséges valami. Az ellenzék aláássa a királyi tekintélyt, a törvények tiszteletét és nem realizálható ígérekkel fanatizálja a szenvedélyeket, hogy a kormány működését lehetetlenné tegye; holnap a kormányra jutván, a hatalom megtartása szempontjából mindazt elítéli. A fanarioták harca ez a hatalomért, közbül a szenvedő néppel.

És Károly király? A forradalmat mindig kikerüli; bölcsen kormányra hívja a dühöngő pártot, hogy a hatalom átnyújtása révén a szenvedélyeket lecsillapítsa s hogy nála a törvénytiszteletet biztosítván, egyúttal lehetetlenné tegye. Ez a játék örökös. Catargiu a konzervatív ma a forradalommal legyőzi Bratiant, a liberálist; holnap Sturdza a forradalom proklamálásával legyőzi Catargiut, holnapután ez ugyanazon az uton ismét kormányra jut. A tegnapi dinasztikus kormányelnök, Catargiu ma az ellenzéken antidinasztikus, egy év múlva pedig vezetni fogja a parasztságot Sturdza és a királyi palota ellen.

A romániai fanarioták ezen alkotmányosdi játékában mindig ott van az erdélyi kérdés. Az ellenzék mindig követeli hol a diplomáciai, hol a fegyveres beavatkozást az „elnyomott” erdélyi testvérek érdekében. Pénzt, lelkesedést áldoz; felkorbácsolja a szenvedélyeket, hirdeti a beavatkozás szabadságát az idegen államok ügyeibe. Tegnap Sturdza az ellenzék vezére így cselekedett, és ma, mint kormányelnök ezt a tényt ország-világ előtt a leghatározottabban elítéli. Catargiu is így cselekedett, és így fognak cselekedni az utódok nyomról-nyomra. Ez a fanarióta erkölcs Romániában. Románia férfiai a közmorállal megegyeztetőnek tartják az idegen államügyekbe való nyílt beavatkozást, a hit és elv csereberéjét, a naponkénti köpenyforgatást.

A román államférfiak nagyzási hóbortjukban a fejükbe vették, hogy a román állam a világon lélegző összes románok protektora és a protektori jogok gyakorlását sürgetik. Hát én valóban nem tudom miféle hatalmi gyengeségünknel fogva kapott ez a nézet lábra. Mert, ha ezen álmodók ebbeli jogukat gyávaságuknál fogva ki nem terjesztették az orosz alattvalókra, Beszarabiára, lehetett volna nekünk is annyi erőnk, bennök ezt a nézetet megsemmisíteni. Diplomáciai gyengeségünk, az ellenségnek kicsinylése, talán a diplomáciai nagyképüsködés, vagy a rosszindulat a magyarság iránt, ezt a nézetet állandóan táplálta. Ha a magyar, a francia, a német stb. nem gyakorol protektorátust az idegen államokban lakó fajbeliekre, úgy kellő nyomatékkel meg lehetett volna győzni annak idejében a román államférfiakat is, hogy az efféle protektorátusi hajlam, ha komoly, könnyen az állam függetlenségébe kerülhet, a mi kissé igen nagy ár volna egy kis szereplési viszketegységért.

És a fejükbe vették a román államférfiak azt is, hogy a magyar sokkal műveletlenebb faj, mint a román; hogy Keleten a román faj van hivatva kulturát terjeszteni. Ez lehet jól megokolt nézet, a mi ellen senki sem fog hadakozni, különösen a magyar nem, miután a magyar Keleten magának semmi efféle szerepet fenn nem tartott, valaminthogy efféle tervekkel még senki sem vádolhatta. Elég neki a maga területe. Hát ha Románia ezt a hivatást magában valóban érzi, ám éljen annak, őt ebben az ő igen szép missziójában senki sem fogja megakadályozni, különösen a magyar nem. Csakhogy ezek a román államférfiak tovább mennek, azt hirdetvén, hogy a magyar kultúra a román kultúra megsemmisítésére tör, és komolyan követelik, hogy a magyar állam a saját területén a magyar kultúra fejlesztését szüntesse be s álljon be a román kultúra terjesztői közé. Ez a nézet azért nem nevetséges, mert komoly.

Ebben a handa-bandában szeretnők megtalálni a logikát. Ha a magyar faj műveletlenebb, mint a román, akkor ez kétségtelenül erősebb is, amaz bizonyosan gyengébb. Ha pedig a magyar gyengébb mint a román, akkor mi oka van az erősebbnek félni a gyengébbtől és egész Európát segítségül hívni fel ellene? Tovább menve, ha Romániának a román kulturát nemcsak a maga területén, de egész Keleten joga van terjeszteni, vajjon minő okoknál fogva volna a magyar attól a jogtól megfosztható, hogy ő a maga területén a magyar kultúrát ne fejleszthesse és kötelezve a román kultúra terjesztésére? Szóval a román államférfiak keresztényies felfogása szerint mindenki lehet ur a maga portáján, csak a magyar nem.

Ilyen beteg agyra mutató nézetek felkarolása által Románia behajszolta magát egy áldatlan harcba, a melyben saját jobb ügyre méltó erőit elforgácsolja, míg a magyar kulturájával tovább és tovább halad.

A román állam mindenféle képzelt okoknál fogva ellensége a magyar nemzeti államnak. Ez hozzá még háládatlanság is. A magyar nemzet a maga modern államát 1848-ban kezdte megépíteni. 1865-ben a munkát újólag megindította. A román függetlenség 1878-beli, királysága későbbi. A magyar államnak ez ellen nem volt kifogása. Szomszédságában megalakult az új állam a saját nemzeti intézményeivel és a magyar nem látott benne ellenséget, hanem szívesen üdvözölte. És most? Most a román államférfiak azt követelik, hogy a magyar rombolja le régibb intézményit, mert nekik utjokban állanak és építkezzék újból. Sőt Európa elé viszik dolgukat, mint igazságos ügyet.

Bár a magyar ügy a román támadásokra sok rokonszenvvel is találkozott Európában, látható volt a nagy ellenséges indulat is.

A magyar nemzeti államnak a saját érdekében tehát nemcsak benn, de künn is vannak feladatai.

Nyílt levelek a Bukaresti Kultúr Liga elnökének

I.

Uram!

Nem ringatom magam illúziókba. Tudom jól, hogy e sorok sem önt, az elnököt, sem kétszázezer társát a Liga kebeléből, nem fogják más utra terelni. Nem is szándékozom. Önök előtt ellenvélemény nem létezik; a józan kritikát doronggal ütik agyon; önök ama bizonyos „moral insanity”-ben szenvednek, a mely teljesen megtompítja az érzéseket az erkölcs tekintetével szemben. Hát ilyen emberekkel a szóban való állás kárba veszett munka és fáradság. De bár kínomba kerül, mégis megteszem.

Azt kérdezem öntől uram, bűn-e vagy kötelesség a hazaszeretet? Mert nekünk románoknak utóvégre, ez a magyar föld hazánk és addig, a míg ez a föld a hazánk, annak törvényeit tiszteletben kell tartanunk és vissza kell utasítanunk minden külbeavatkozást, bár testvéreinktől jöjjön az, mi minket ebben a hazaszeretemben, a polgári szent kötelességek teljesítésében meggátolnak. Ön és társai abban a hitben élnek, hogy mi románok kötelességek vagyunk az önök és az Európa által nyújtott segélyt a magyar állam jelenlegi szervezete ellen igénybe venni, ha ez így van, akkor mi elvesztettük lábaink alól a talajt, önök pedig harcukban a morált, a tisztességet eldobták maguktól.

Egy néhány szóval tartozom önnek,

Ön és a Liga, a melynek élén áll, a romániai sajtó, magán és félhivatalos, a magyar nemzet ellen Európában állítólag a mi, a magyarok által elnyomott románság érdekében, szenvedélyes hajszát indított meg. Ebben a kérdésben intézem önhöz soraimat.

A mi engem illet, én hazafias kötelességemhez képest az önök segélyét és Európa beleszólását belügyeinkbe a leghatározottabban visszautasítom s a bajt, ha van, önök és Európa nélkül óhajtom itthon megorvosolni. Ezen szent kötelességen kívül van még valami, a mi minket arra készítet, hogy ne bízunk önben és társaiban, hogy öntől a románizmus jól felfogott érdekében megvonjuk szimpátiáinkat. Megmondom hogy mi.

A század embere vagyok; gondolkodó lény, észlelek, gondolkodom és ítélek. Élek az emberiség legszebb jogával és szabadságával, a melynek biztosításáért eddig milliók vére folyt, önök ezt a szabadságot meg el nem ismerték. A földön nem ismerek szenteket; az ideáknak becsületes alapot követelek; nem hiszek vakon senkinek, még azoknak sem, a kik az egyedül üdvözítő román kultur Liga élén állanak. Sőt ellenkezőleg, minél nagyobbak tartja magát

valaki, s az magának minél nagyobb csalhatatlanságot követel, én annál nagyobb tökéletességet várok tőle, annál nagyobb szigorral bírálok meg szavait, tetteit. Ha nagynek találom, homlokán nem fogom megtépászni a babérokat, hanem beállok azok közé, a kik dicsőíteni fogják. Előbb azonban megnézem s megtapogatom, hogy meg ne csalhasson.

Annak köszönje, uram, e sorokat, hogy a román kultúr Liga élén áll, tehát magasan, és hogy gyakori tolakodás és furfang útján Európában oly hatalommá nőtte ki magát, hogy önhöz képest a nagy Napóleon egyszerű liliputi, a mi Európára nézve nem a leghízelgőbb körülmény. Egyébiránt Európa gyakran gondolkodott a könyökéből.

Pedig ön nem is nagy ember. Olyan, mint a vihar által a tengeren felvert tölcserben a legfelsőbb vízcsepp, mely magasan áll ugyan, de vihar múltán a sima tengeren ismét eltűnik. Olyan közönséges, középszerű, mint magam.

És mégis köztünk a különbség óriási. Ön bojár én paraszt ivadék. Ez a válút, innen indulunk kétfelé, hogy össze ne találkozhassunk sohasem. Az én őseim, kiket nem ismerek, az ön őseinek a barázdáiban perzselődtek, mint a szalonnabőr a lángon. Az ön ősei az én őseimet elnevezték „*rumán*”-nak, „*rob*”-nak (román, rab stb.); az én őseim pedig az önét úgy hívták: *omide* (hernyók), a kik megrágtak minden zöldágot, hogy az én őseim e miatt megőrölt fahéjon és kukorica-csutkókon rágódtak.

De az én őseim így is ezen a hitvány ételen, rabszolgák gyanánt is megtartották a bojárok számára a román nemzetiséget, a nyelvet, a szokást, a miket önök akkor megvetettek, s a melyekkel ma annyira büszkélkednek; – önök pedig a jólétben elárulták és feladták mindazokat a szlávnak, a görögnek, a miért mi ma önöket egyáltalában meg nem dicsérhetjük.

Láthatja tehát uram, hogy a századok viharai folytán őseim szenvedése révén van bennem valami, a mi önből hiányzik, az elpusztíthatatlan szeretet a nép iránt, a melyből támadtam. Én megértem és átérzem a barázdában elhangzó dalt, mert hallatára önkéntelenül megrezdül szívemben a fájdalom; és megértem a felszálló sóhajt, mire ön egészen hidegen marad. Ön a népet mozgó semminek, talapnak tekinti, a melyre fel kell hágni, hogy magasabb legyen, én pedig önt le szeretném onnan ütni, hogy közönséges legyen, mint én, hogy megsemmisüljön, hogy léha, könnyelmű játékkal veszedelmet többé ne hozhasson a sokat szenvedett népre. Én a keserves munkával megszerzett vagyon birtokosaként bölcsen, józanon és mérsékeltlen dolgoznék, hogy a vagyont biztosítsam és megnöveljem az utódok számára, ön az öröklött vagyon pazarló örökösöként azzal könnyelműen bánik el, azt hazard játékokban fekteti, hogy holnap

mindnyájunkat ismét koldussá tehesen. Ez az a mi arra késztet, hogy önnel egy uton ne haladjak.

Láthatja, uram, hogy jogom van szólani és joga van a szédelgő politika elnöke, képviselője ellen fellépni románnak, a ki szereti népét és félti annak jövőjét. Ha önnek, egyetemi tanár léte, szabad a politizáló Liga élén állani, nekem szabad önt és tényeit megbírálni, sőt kötelességem, mert önnek könnyű játszani, de a népnek nem; ön gazdag, a nép szegény; az ön népe koldus; ön holnap, mint bojár, könnyen orosz, vagy görög lehet ismét, de a népnek románnak kell maradni mindig.

Azért a mi útjaink soha sem találkozhatnak. És nem találkozhatnak a mi útjaink azért, mert én a sokat szenvedett román nép érdekében becsületes politikát szeretnék megteremteni, önök hirdetik, hogy a politikában a becsületnek, tisztességnek nincs helye; a nemzetért minden meg van engedve: a hazudozás, a rágalom, a történelem világos adatainak meghamisítása, a nyilvánvaló tények letagadása és be nem ismerése semminek, a mi az ellenfélben erény, Én mint tanár kívánom, hogy a nemzet ifjúsága tanuljon, ön az ifjúságot politikai kalandorságra használja fel; én a fiatal tizenhat éves román nemzeti állam jövőjét a kultúrában fedezem fel és követelem, hogy a nemzet a saját államában minden erejét a nemzeti kultúra fejlesztésére összpontosítsa, ön külföldi elégületlen kapzsi szédelgők szavai után indulva, a nemzet idegeit ezek szolgálatában sorvasztja el...

XII.

Uram!

Még volna mondani valóm, de ezúttal sietek befejezni leveleimet. Türr tábornokhoz intézett soraiból kiemelem a következőket:

„A mi mondani valóm volna még az 1848-ki illusztris magyarnak, az: *én is szeretem a magyarokat* és sok tekintetben bámulom őket. Annál levertőbb vagyok, látván őket, hogy politikai hibáikban csökönysök azon nemzettel szemben, a mely arra van hivatva, hogy előbb-utóbb *barátságban éljen a magyarokkal vagy a magyarokkal elpusztuljon a szláv tengerben.*”

„Lelkem mélyéből meg vagyok győződve, hogy a szláv Óceánban eltévedt magyar és román szigetek egymás támogatására és nem egymás gyengítésére vannak hivatva.”

Ez kétségtelenül okos beszéd. A magyar-román barátság szükségességét nem egy román diplomata hangsúlyozta már. Ionescu mostani román közoktatási miniszter is irt e kérdésben. Nekem ez a barátság ideálom; szent meggyőződésem, hogy ezen őszinte barátság létesítése előtt a román

állam összes erői le vannak kötve; a magyar állam pedig kénytelen költséges és felesleges intézkedésekbe bocsátkozni. Különösen a román államot ez a kérdés teljesen megbénítja. A béke tehát szükséges.

A magyarság által a kibékülés meg volt kísérelve. Hieronymi belügyminiszter bejárta Erdélyt, hogy a románság óhajairól meggyőződjék. Csökönyös «politikai hibák»-ról tehát nem lehet szó. Hieronymi azonban hiába járta be Erdélyt, a kinyújtott jobbot senki sem fogadta el; visszatért Budapestre azzal a szomorú tapasztalattal, hogy az erdélyi román vezetőknek arra a magyar barátságra abszolúte semmi szükségük nincs, nekik küzdelem kell, hogy az önök jóindulatát és a két és fél milliónyi évi dotációt a maguk számára biztosíthassák. Magam is hirdetem: a magyar-román barátságot nem Erdélyben, hanem Bukarestben kell ma már megkötni. A mikor ott a biztatás és a pénzküldemény forrása kiapad, Erdélyben a kalandor politikának vége szakad.

Hanem ön és társai a Liga kebeléből a magyar-román barátság fejében igen nagy árt követelnek. Egy federatív államot követelnek a nemzeti magyar állam helyett és ez a követelés mélyen jellemzi önt és azokat, a kik önnel egy véleményben vannak. Az Isten önöknek megengedte a független román királyságot, a nemzeti állam megalapítását, – és a magyaroktól megkövetelik, hogy saját nemzeti királyságukat megsemmisítsék és annak a helyében állítsanak az önök programja szerint egy újat. Ez nem keresztényies felfogás. Önök helyén valónak tartják saját nemzeti államuk megerősítését a szláv Óceánban, a magyar nemzeti állam erejét pedig úgy akarnák fejleszteni, hogy a magyar adja fel önállóságát, befolyását éppen a szláv elemeknek, mert a magyar államban több a szláv, mint a román, tehát azoknak, a kiknek veszélyessége úgy a románra, mint a magyarra nézve evidens. Szóval önök megkövetelik, hogy a magyar adja ki kezéből a jogot, a fegyvert, a mellyel aztán a federatív szlávok kedvük szerint agyon üthessék. Ezt a logikát a magyar soha meg nem érheti. A legörültebb gondolat, a mi egy politikus agyában megszülethetik, és önöktől annál örültebb, mert a magyarságnak pusztulása, leigázása után önök következnének. Önök igen jól fogják különben magukat érezni a szláv kancsuka alatt, hitök egy, jelmondatuk pedig: „*Muszkák igen, de magyarok nem leszünk!*” Voltak még önök oroszok; Beszárábia tizenhat év alatt oroszra tudott lenni. És hogy önök még oroszok fognak lenni, oly bizonyos, mint a mily igaz, hogy nap van az égen, ha magukhoz nem térnek és nem teremtenek maguknak egy bölcs politikát, saját hazájukban pedig kellő munkakört. A magyar egy lábíg elpusztul, de oroszra

nem fog lenni soha. Ha tehát a szlávok a magyarra és a románra nézve valóban veszedelmet foglal magában, akkor önök kötelesek volnának a magyar politikai irányhoz csatlakozni, a mely a szlávizmust a maga eszmeköréből teljesen kizárja; a magyarok azonban az önök politikai irányához nem járulhatnak, miután önök a szláv befolyást illetőleg nem megbízhatók. Ez a tényállás.

Ilyen körülmények között ne emlegessen ön magyar-román barátságot, mert annak értékével és eredményeivel egyáltalában nincs tisztában. Kijelentettem több alkalommal, a román állam jövője csak egy magyar nemzeti állam mellett lehetséges, az őszinte és tartós román-magyar barátságot csak két egyenlő alapon álló nemzeti királyság mellett lehetséges, más alapon ez pusztulás, halál. Ne kössék tehát Bukarestben a magyar-román barátságot oly feltételekhez, a melyeknek tárgyalásába a nyolc és fél millió magyarból egyetlen egy sem fog vállalkozni soha.

Kétségtelen értékes és kedves volna a magyarra nézve a román állam barátsága. Ezen barátság és őszinte szeretet révén mi is igen sok előnyben részesülnénk a magyar állam földén. Így? mint megbízhatlan, bomlasztó, alkotmány-tipró elemet mindenünnen gyanús szemmel néznek, törvénybeli jogainkat kiszolgáltatják ugyan de ridegen, mintha mondanák: „adjuk, mert jogos részetek, de szívesebben nevelnénk ebeket, a melyek a nyújtott jó fejében a hűséget legalább meg nem tagadnák.”

Tudni fogja ön is, hogy itt az önök európai hajszája, a mi árulásaink és ostoba politikaikalandorságaink után nem sok becsülettel rendelkezhetünk. Ezt a becsületet helyre kellene állítani, hogy a román-magyar barátság létesülhessen. Ehhez az önök részéről szükséges volna:

- a Liga felbomlása, vagy tisztán kultúr irányban való működése;
- a nemzetközi jogok respektálása;
- a dáko-román hóbortoknak felhagyása;
- a becsületes, kitartó munka minden irányban, a nemzet belső erőinek belső fejlesztése;
- dobjanak ki minket erdélyieket, a kik kimegyünk önökhöz és ott eláruljuk hazánkat, izgatjuk a közvéleményt azért a két és fél millió frank évi dotációért, a mit a Liga osztogat;
- tanítsanak minket hazafiságra, hazaszeretetre, mert a magyaroktól ebbeli oktatásokat el nem fogadunk;
- a mindenkori kormányoknak tegyék kötelességükké, hogy a becsületes, kitartó munkát és ne a léha politikai szédeltést támogassák;
- a diákságot küldjék az iskolába;

- a politikai pártokat foglalkoztassák belügyi kérdésekkel és ne külföldi kalandor politikával;
- rendezzék saját belügyeiket, ne rendezzék az osztrák-magyar monarchia belállapotait;

Akkor a magyar nemzet és állam a legtartósabb barátságról biztosíthatja Romániát; támogatást, segélyt nyújt a bajban, őszinte örömet a békében tett előmenetele és haladása miatt.

Meg vagyok győződve, ha Románia minket magyarországi románokat hűségre és hazaszeretetre fog megtanítani, G o b a t képviselő munkálata a haagai békekongresszuson, a melyért ön oly erélyesen küzdött s a mely mégis megbukott, a legszelebb alapon fog érvényesülni, jelesen:

- a) a nyelv,
- b) a vallás,

c) a szokás, a mik különben nálunk törvényileg biztosítva vannak, a legcsekélyebb mértékben sem fognak ezentúl sem megnyirbáltatni, sőt lehető volna, hogy a törvényes alapon tovább fejlesztesse.

Gondolják meg önök, hogy a magyarországi románokra nagy veszedelem az önök közelsége, viszont a román államra nézve nagy veszedelem az erdélyi románság szomszédsága. Itt komolyan nem dolgozunk semmit, önök túl hasonlóképpen cselekednek. Mindnyájan egyet csinálunk, üzünk egy meddő, haszontalan és ostoba politikát, mialatt szellemileg, anyagilag szegényedünk, pusztulunk, a magyar pedig erősödik.

Gondolják meg önök, hogy az alkotmányos államban a polgári jogokat nem külföldi hajzával, silány hazudozással, bottal és szitokkal szokás kifejleszteni, hanem belső, alkotmányos küzdelemmel. Erre tanítsanak meg önök minket. És tegyék hozzá még azt is, hogy ez az ország nemzeti magyar állam, követeléseink tehát csak ezen forma keretében mozoghatnak.

Ha önök e szerint fognak cselekedni, a magyar oly nemes, hogy mindent elfelejt; fátyolt fog borítani a múltakra, s megbocsát azért a piszkos harcért, a melyet ön és kétszáz ezer társa Európában ellene folytatott. A béke szent lesz. Ne kívánják azonban, hogy amíg önök a legszemérmetlenebb, gyűlöletes fegyverekkel küzdenek a magyarok ellen, ők szeretettel gondoljanak önökre és reánk, a kik itthonról önöket izgatjuk; hogy ők ezt a harcot összedugott kézzel szemléljék s engedjenek valamiben önöknek, a mi az önök győzedelmét jelentené. Ez gyávaság volna, gyáva pedig a magyar soha sem volt.

A harcot önök indították, azt csak önök szakíthatják meg. A mely percben félrevonulnak, a béke abban a percben biztosítva van. Hogy a békéből tartós barátság legyen, szintén önöktől függ.

Lesz-e önöknek annyi erejük, bölcsességük, hogy ezt belássák, nem tudom, én óhajtom, hogy legyen, mert e harcban nem a magyarság, hanem a románság veszedelmét látom.

A népem iránti érzett lángoló szeretet, a hazám iránti hűség és a biztos veszedelem előrelátása sarkalt arra, hogy soraimat önhöz intézzem. Talán néhol éles, kíméletlen voltam, sértési szándékom azonban nem volt, az ügyért beszéltem így.

Az Úr világítsa meg az ön elméjét, hogy belássa, miszerint a két népnek tartós békére, barátságra és nem meddő, ostoba harcra van szüksége; nyissa ki szemét, hogy lássa, miszerint e harc csak a két nemzet ellenségeinek használ.

Ez a hitem.

Isten önnel!

Papp Miklós (keresztesi)

1837–1880

Szinnyei József (rövidített) szócikke a Magyar írók élete és munkái X. kötetéből (1905): „Papp Miklós (keresztesi), hírlapszerkesztő, Papp Joachim jó módú kereskedő és Moldován Katalin szülők fia, született 1837. október 29-én

Deésen (Doboka megye); tanulmányait Kolozsvárt kezdette, azonban beteges volta miatta abbahagyja s egészsége helyreállítása céljából atyjának keresztesi birtokára ment, hol szépirodalmi s történelmi tanulmányokkal foglalkozott. Nagy hajlammal bírt a történelem bűvárlatához pályája kezdetétől egész végig; írói munkálkodásának java részét történelmi tárgyak feldolgozása tölti be; adatgyűjtéseivel sok hasznos szolgálatot tett a magyar történelmi irodalomnak. 1860-ban lett hírlapíró, előbb a Korunk, majd a Kolozsvári Közlöny dolgozótársa volt; kötelesség szabta munkáján kívül elbeszéléseket írt kolozsvári s budapesti lapoknak, két regényt és történelmi nagyobb művet. Az 1865. országgyűlés alatt kezdett többet és tüzetesebben foglalkozni politikai dolgokkal. Végre 1867-ben Kolozsvárt megalapította a Magyar Polgár c., a balközép politikáját követő napilapot, és szerkesztette halála napjáig; lapját saját nyomdájában állította ki, melyet mint vállalkozó a lyceumtól bírt és gőzerőre is berendezett. A 60-as években ismételve nagyobb utat tett Német- és Franciaországban, 1869-ben pedig Keleten; megjárta ekkor Olasz-, Görög- és Törökországot, Szíriát és Palesztinát. Keleti útjáról két ízben közölt terjedelmes leírásokat a Magyar Polgárban. Tagja volt a Petőfi és Kemény Zsigmond Társaságnak és bizottsági tagja a Kolozsvár városi választmányának. Udvarias, finom műveltségű férfiú volt; házában, az ő és neje Szabó Jozefa (egykori színésznő) társaságában, igen sok erdélyi főúr, a környék értelmisége s az Erdélybe utazó idegenek fordultak meg. Meghalt 1880. február 12-én Kolozsvárt. Nagyjértékű okmány-, hírlap és könyvgyűjteményt hagyott hátra; különösen gazdag 1848-49. hírlapgyűjteménye.”

Ezt az egy hasábnyi szöveget még három hasáb követ: lapokban és önálló kötetekben megjelent munkáinak lajstroma.

Könyvet 17-et publikált, amik között saját regények és történelmi művek mellett vannak fordítások (pl. Széchenyitől a Blick), emlékiratok (pl. Bölöni Farkas Sándoré és Bethlen Kátáé), de akad itt egy 12 kötetes válogatás külföldi írók útirajzaiból és kalandos történeteiből is... Szerkesztői munkája sem merül ki a Magyar Polgárral. Kiad egy politikai hetilapot Jónás Lapja, egy irodalmit Hölgfutár címmel, de a legmaradandóbb vállalkozása a Történelmi Lapok, ami szintén hetente jelenik meg és „nagy részét maga írta”.

Elképesztő teljesítmény egy olyan embertől, aki 43 évig él csupán. Jószerivel csak a XIX. század szült ilyeneket, a Jókaiak, Orbán Balázsok, Szongott Kristófok kora. És ezt az életművet – ha a szélesebb közönség nem is – a tudomány ma is számon tartja. Megjelent pl. a közelmúltban egy tanulmány, ami rá hivatkozva ismerteti a forradalom alatt Belső-Erdélyt végiggyilkoló és felégető oláh hordák elképesztő „kártérítési igénybejelentését” Bécsben. Az Erdélyi Digitális Adattár ismerteti sírját a Házsongárdi temetőben (ugyanott fekszik fia is, aki húszévesen halt meg). Hagyatéka mintegy 2,3 iratfolyóméter – Országos Levéltárban kutatható. Elkészült a Történelmi Lapok bibliográfiája. És az idén zajlott le a kolozsvári egyetemen Szabó Eszter prezentációja, amely K. Papp Miklóst mint egy értelmiségi hálózat centrumát és működtetőjét mutatja be. Talán azoknak az érzelmes szavaknak az ihletésére, amikkel Szinnyei az életrajzot zárja, s ami oly szokatlan a Magyar Írók élet és munkái írójától.

És azt se feledjük: a hagyományápolás kezdeményezője az Ararat volt. 1897-ben újraközli a Magyarország és a Nagyvilág tizenhét évvel korábbi emlékező cikkét, amely hallatlanul bensőséges és ismeret gazdag élet-(...és halál-)rajz felvázolásával búcsúzik az eltávozottól, utolsó bekezdésében őt idézve: „Aki magát önszorgalma által fel tudja küzdeni egész a világosságig, s aki abból annyit sajátíthat el magának, hogy másokat is felvilágosíthat, az elmondhatja magáról, hogy: életem.”

(A.K.)

Karaffa és az eperjesi vésztörvényszék (1863)

V.

Zimmermann, Keczer, Bauscher és Baranyai lefejeztetésök

Az ítélet felolvasása napján Eperjes város elöljárósága rendeletet vett a vér-törvényszék elnökétől, hogy a vésztőhelyet állítsák fel rögtön a Medveczky-féle ház előtt, hol mint már említők Caraffa szállásolt.

A mesteremberek egész éjjel szakadatlanul dolgoztak, s más napra azaz március 4-én teljesen készen volt a szomorú állvány. A polgárság néma sóhajok közt nézte körül a vésztőhelyet, sokan akkor még csak nem is gyanítva, hogy néhány hét múlva ők is az áldozatok között fognak állani azon a széles emelvényen, melynek olyan különös alakja van, hogy nem hasonlít semmihez talán a világon...

Végre eljött a balvégzetes nap, március 5-ke. Virradatkor már a vésztőhely fekete posztóval volt beborítva. Az állvány közepén vörössel bevont tőke, körülette a bárdok, különböző rendű és rangú nagyságban.

A népség már kora reggeltől fogva kezdett gyülekezni a szomorú látványra, s a poroslóknak minden igyekezetök sem volt elég, hogy távol lehessen őket tartani.

Nyolc órakor megjelent Zimmermannál Perczhof, ki azzal bízta folyamatosan, hogy formalitásból ki fogják ugyan vezetni őket is a vérpadra, az utolsó pillanatban azonban kegyelmet fog nyerni mint ígértetett.

A fogoly meggyónt.

A más háromhoz Lipóczi Miklós ment el, a vallás vigasztaló szavaival erősíteni meg őket.

Midőn a Keczer András börtönébe lépett, nyugodtan öltözködve találta. Egy asszony segített a kimertült 64 éves öregnek, kitől Lipóczi önkénytelenül viszsaborzadt.

Megmondjam-e ki könyörtült sírja szélén az egykor oly gazdag, az egykor oly tekintélyes Keczeren?

A h ó h é r n e j e.*

Midőn karja sebeit be akará kötözni, keserű gúnnyal mondá neki az elítélt.

„Hadd el jó asszony ne kösd be, nem sokáig fog már fájni!”

Lipóczitól gyermekei után tudakolódzott, újból pártfogásába ajánlva őket, kiket olyan véghetetlenül, annyi gyöngédséggel szeretett.

Végre imádkozott áhítatosan, s megkönnyebbült lélekkel szólott:

„Készen vagyok!”

Rauscher könnyei közt keresett enyhülést, neki nem volt családja ugyan, kiket a keserű árvaság fenyegetett volna halála után, de az a gondolat, hogy meg

---

* Schmal

kell válni az élettől olyan ifjan, alig 44 évvel, meg kell válni, mert egy ember úgy akarja... ez a gondolat kisajtolhatott egy könnyűt szeméből...

Baranyai Ferenc csendes megadással várta végpercét, olykor-olykor gondolataiba merült el. Isten tudja merre, hova... talán szeretteitől vett búcsút ő is, kiket midőn utoljára látott, nem hívé, hogy e helyről küldheti el hozzájuk búcsúját.

És odakünt?

Még nagyobb élénkség van mint eddig volt. A katonaság ellepte a tér három oldalát, csupán a városház oldala felől volt szabadon hagyva. A vérpádon megjelentek a bakók, „mindnyájan zöld egyenruhába öltözve, számszerint harmincan.”*

Harminc bakó egy csoportba!...

Köztük a lőcsei, eperjesi, kassai s a tábori bakó, mind megannyi kiváló alak, egy fővel magasabb a többinél. A kassai oda állott szépen az állvány szélére, karjával reá könyökölt bárdja nyelére, s úgy nézett végig a tömegben, mely hangos átkokat szórt reá. Midőn aztán megunta a várást, kezébe fogta széles bárdját s mintha nem is ötletné az a boszús zaj, ujjáival végig pengeté a finom acél élet, mely olyan sajátságos, olyan fülbántó hangot ad; mentől jobban a vége felé közelednek az ujjak, annál élesebb a hang, míg végre egy pengéssel szakad meg. Azután végig törli a fényes lapot kaputja szárnyával, éppen olyan egykedvű fagyos arccal, mintha kalapjával játszanék.

És a többi mind méltó társai ez alaknak; legfeljebb egy-egy fiatalabb arcot lehet látni közöttük, kik aggódva gondolnak a történendőkre vajon nem fog-e hibázni a mester keze, nem fog-e megremegni keze...

Az óra 10-et ütött...

A végrehajtó bíró jelt adott, s a foglyok kivezetettek börtöneikből.

A következő jelenetet aztán az olvasó képzeletére bízom; midőn négy elitelt jó barát még egyszer s utoljára megöleli egymást, még egyszer egy búcsú kézszorítást vált.

Megdöböntő látvány, melyet a kinek soha sem volt könnye, meg kell hogy ázódjon most szeme tőle, és megtanul sírni!

A mint megnyílt a börtön ajtaja, a toronyban megszólalt a repedt harang, jól ismerték hangját az eperjesiek; csak kétszer szokták meghúzni, midőn nagy égés vagy árvíz van, meg ha veszteni vittek valakit.

A katonaság két tömött sorban volt felállítva egész a vesztőhelyig. Minden ablak tele volt zokogókkal.

Az első, a kit a vérpadra vezettek fel a bakók, Zimmermann volt, a ki azonban teljesen hitte, hogy mint ígérve volt, kegyelmet fog kapni. A mint

---

* Horváth, Szalay stb.

a lépcsőn feljutott, tekintetével Perczhofot kereste fel, a ki még ekkor is biztatólag intett felé...

A kegyelmi jel azonban nem mutatkozott sehol. Ekkor megragadták a bakók s kezdék vetkeztetni. Zimmermann nem tarthatá vissza könnyeit..., sírt, összekucsolá kezeit s ajkai elhalólag rebegtek valamit.

A néptömeg látván, hogy szólani akar, egy pillanat alatt elnémult s elszorult szívvel hallgattak reá.

„Ihr Herren, ich bitte um Gnade!” rimánkodék német nyelven, látva, hogy meg van csalva, hogy rajta is végrehajtják az ítéletet.

„Zu hoffen!” kiáltott fel a tömegből egy hang, mire a bakók újból megragadák karját, oda hurcolák a veres tőkéhez, leláncolák jobbját s a következő pillanatban messzire szökött fel vére csonka jobb karjából...

A nép borzadva fordult el a látványtól s ezalatt az adott jelre nagy láрма keletkezett, hogy ne legyen hallható, mint követeli az elítélt az ígért kegyelmet.

Perczhof odalépett az elítélt mellé s e szavakkal nyújtá a feszületet megcsokolás végett elébe:

„Istennél a kegyelem, imádkozzál és halj meg békével!”

„Jézus, Dávidnak szentfia könyörülj rajtam!”* – kiáltott Zimmermann, mire a kassai bakó hátulról nyakához vágott, de rosszul érte, mert késsel kellett elmetszeni torkát...

Engedjen meg nekem az olvasó, hogy e nagyszerűen szomorú jelenetet részleteivel együtt mondám el. Oh bár azt mondhatnám, ne higgyen szavamnak, nem így történt meg, a mit idáig elmondtam, az csak az én szegényes phantasiám alkotta sötét kép, csak hazug mese...; de nem mondhatom, mert történelmi tényeket soroltam elő, jelenetről jelenetre...

Következett K e c z e r A n d r á s.

Midőn a másik bakó mellé lépett, levette ujjáról gyűrűjét s e szavakkal adá át neki:

„Csak bátran és gyorsan bánj velem!”**

A bakó udvariasan hajtá meg magát előtte:

„Számolhat ügyességemre, kegyelmed.”

Előbb jobb keze vágatott el neki is, azután feje. A piros vér reá ömlött hófehér szakállára.

Hát azok lelkére nem ömlött-e, a kik ártatlanul elítélték???

R a u s c h e r G á s p á r a harmadiknak vérzett el.

Midőn vetkeződött szemeit folytonoson a tömegen jártatá, mintha keresett volna valakit, mintha egyenként venne búcsút polgártársaitól. Azután bátran a

---

* Zimmermannak saját szavai.

** Lásd Schmalt.

tőke mellé lépett, leláncolák oda jobbját... mire elfordítá tekintetét, s a mester egy biztos vágással megmenté tőle...

Csak arca lett halványabb, de nem jött már több könny szemébe.

A tábori bakó letérdeltet, s néhány perc múlva a tömeg rémület kiáltása szomorúan hirdeté, hogy vége van ismét egy életnek, be van töltve a törvény szava.

E nap utolsó áldozata B a r a n y a i összefont karokkal nézte mint vérzenek el barátai, midőn aztán a sor reá került s felvezették a bakók, megzendültek ajkain a zsoltár szavai és énekelt folytonosan, olyan fájó, szomorú hangon, hogy kijött még bakójának is a könnyü szeméből.

Elmetszett jobb kezét magasra tartta fel, hogy lássa a nép s úgy folytatá tovább a zsoltár szavait:

Kik örülnek inségemnek,

Öltözzenek gyalázatba,

Ellenem kevély voltokban.

Egy villanás és megszűnt az ének, a lőcsei bakó remek vágást tett.

E pillanatban a Medveczky féle ház ablakából élénk tapsolás hangzott el, mely a bakó ügyességét illeté. Minden szem arra fordult a véres látványtól, hogy nézzék, kinek van olyan jó kedve, mikor minden ember sir?

Egy asszony ült az ablakban.

C a r a f f á n é.*

...De nem jól mondtam: ott az ablakban nem nő ült, mert nő nem tud ily jeletet megtapsolni, s a természet nem tudja magát ennyire meghazudtolni, hogy nőt teremtsen, anyát, a nőiesség egyetlen szikrája nélkül.

Bocsásson meg nekem az olvasó, hogy „nő” névvel illetém.

Midőn vége volt aztán a gyászos munkának, az elmetszett fejeket felmutaták újból a népnek, a testeket pedig felnégyelék az ítélet szavai szerint, s különböző utakra, névszerint a sárosi, sebesi, Lőcse, s Kassa-felé vezetőkre függeszték fel, fejök pedig vas-horgokon a városon kívül levő pellengérré illesztettek fel.

A poroszlók felváltva a katonasággal szünetlenül őrt állottak három nap és három éjjel a pellengérmél, azon túl pedig naponként egy őrzőjárat szerzett meggyőződést, ha vajon ott vannak-e még?

Hat hét múlva aztán a bakó eltemette, sírjok egyenlővé tétetett a földdel, hogy a kegyelet ne lelhesse fel még nyomát se a helynek, hol pihennek.

Minden örködés daczára azonban egy éjjel ellopták a testeket, és Caraffának minden buzgalma nem volt elég arra, hogy megtudja kik tették.**

---

* Történeti tény, sőt mi több sétalovaglás közben soha sem mulasztá el megnézni a felnégyelteteket.

** Még azon év végén tartott országgyűlés mint látni fogjuk az elvérzetteket ártatlanoknak

A nagy tragoediának egyetlen felvonása van még lejátszva.

A nagyobbszerű jelenetek csak ezután következtek még.

Ha felzaklatám olvasóm kedélyét, ha lesz valaki, kinek szíve elszorult, kérem kell acélozza meg azt ismét, hogy hidegvérrel lapozhassan tovább...

---

nyilvánítván, testöket szentelt földbe határozá tétetni, de csupán Zimmermannét találták meg.

Kornis Gáspár és Teleki Mihály

Egy kiszakított lapocskát mutatok be olvasóimnak Erdély történetkönyvéből, melyre a történetíró (Cserei Mihály) ezeket jegyzé fel szóról szóra az első sorokban:

„Teleki Mihály pedig, midőn már a nagy erdélyi igaz urakat (Bánfi Dénest, Béldi Pált) eltette volna láb alól, oly kegyetlen tyránussággal kezdte az erdélyi directiohoz, hogy mióta Erdélyt ember lakja, soha sem a vajdák, sem a fejedelmek közül senki úgy Erdélyt meg nem hódította, senkitől Erdélyben az emberek úgy nem féltének, mint Telekitől. Nem is mer vala senki keze alá szólani, mert mindjárt a fejedelmet haragította ellene, s megfogattatta, akármely becsületes főembert leszidott, lepirongatott publice; ha kinek mi dolga volt a fejedelem előtt, hiában duplikált, ha elsőbben Teleki nek meg nem kente a tenyerét... A nyavalyás együgyű fejedelem, Apafi Mihály. úgy félt Telekitől, mint a tüztől, ha mások mondták is neki, kegyelmes uram, így s amúgy kellene magát viselni! Azt felelte: Lássá az úr, Teleki uram, a mint ő kegyelmének tetszik, úgy menjen véghez a dolog.”

Ezeket mondja e kor egyik történetírója, ki nagyon jól ismerhette Teleki Mihály uramat, mert egyidőben apródja is volt neki.

És ebben a világos időben mégis akadt egy ember, aki nem félt Teleki Mihálytól, nyílt homlokkal mert szembe nézni a tanácsos úrral. Akadt egy nyílt őszinte ember, ki szemébe merte mondani annak az erős hatalmas embernek a meztelen igazságot, a ki nem okult a Bánfy Dénes és Béldi Pál eseteiből, nem hunyászkozott meg mint a többiek, hanem a buzogányát mutogatta Teleki uramnak.

Ezt az embert K o r n i s G á s p á r nak hívták.

Semmi sem ingerelte a tanácsos urat annyira, mint az a tudat, hogy él Erdélyben egy ember, a ki felett megtörik hatalma, a ki ő felette akar állani, s okosabb kíván lenni azoknál, kik mindennap hízelegve vallják be neki, hogy „alázatos szolgájok” neki.

Tudta azt Teleki nagyon jól, hogy ő ilyen emberrel nem tud megélni egy országban, kettőjük közül valamelyiknek el kell bukni, hogy a másik megmaradhasson békeségben.

Kornis Gáspárt pedig nehéz dolog volt levetni a lábáról, mert óvatos ember volt, ismerte jól Telekit, tudta mennyit lehet neki hinni.

Sokszor megkínálta ötlet Teleki, hol egy, hol más hivatallal, még tanácsosságot is emlegetett neki; de Kornis nem fogadta el, túl járt az eszén, mert tudta jól, csak azért akarja tanácsosnak tenni őt, hogy belekeveredjék az országos dolgokba, s aztán könnyen úgy bele bojtorjánkodhatnak, hogy mikorra észre veszi magát, hát akkor már az üstöke ott van a Teleki uram markában, a ki pedig bizonyára el nem eresztené addig, a míg úgy meg nem rázná, hogy sírva gondolna mindig reá.

Kerülték egymást mindig, – midőn Teleki Kolozsvárt volt; akkor Kornis Beszterce környékén mulatott, ha pedig Teleki uramot országos ügyei éppen arra a tájra szólították a hol Kornis volt, akkor ez szépen befogatott, s jóformán meg sem pihent, míg legalább jó két napi járó föld nem volt közöttük.

Egyetlen egyszer hozta a véletlen őket össze Fogarasban a fejedelem asztalánál, akkor is megkeserülte Teleki a találkozást.

Az urak közül többen voltak akkor jelen, valamelyiknek eszébe jutott Bánfy, meg a Bélyd Pál esete, ez pedig elég bőséges vitatárgy volt, egész ebéd felett megérhették vele.

„Már én csak azt mondom: – szolt B e t h l e n G e r g e l y, – hogy Bánfy és Bélydynek voltak hibái is, de sokszor félreérték őket, akkor is, midőn talán a legjobb szándékkal tevének valamit.”

„Sohase mentse Bethlen Gergely uram őket – szolt Teleki – mind a kető megérdemlett sorsban részesült, olyanok voltak ők már, mint a termőfának azon ágai, melyek pusztulásnak indulnak, s mint ilyeneknek, le kellett esniek a törzsről, hogy ne bántásák a többieket is.”

Kornis Gáspár elkezdett fészkelődni a helyén, látszott arcáról, hogy bántják őt a Teleki szavai.

„Talán mégis igen szigorúan ítél róluk, Teleki uram, – szolt M i k o l a Z s i g m o n d. – Az a kérdés, ha nem lett volna-e jobb azokat a pusztulásnak indult ágakat kigyógyítani, mint levágni?”

„Egy szó mint száz, árulók voltak mind a ketten, – vágott a Mikola szavába Teleki indulatosan – egyik sem fért már a bőrében, azt gondolták, hogy egy kevés népszerűséggel el lehet nyerni még a csillagos eget is! Ne is beszéljünk többet erről a tárgyról, valóban csodálkozom, hogy akad ember a ki még most is védelmezni akarná.”

Kornis Gáspár már annyira indulatba jött e szavakra, hogy a legnagyobb erőködésébe került elnyomni azt. Szétzilálta hatalmas öklével az előtte álló üres kupákat az asztalról, azután erőltetett nyugodtsággal fordult Teleki felé e szavakkal:

„Talán nem ártana Teleki uram, ha kegyelmed csendesebben beszélne a meghalt urakról, mert akármit cselekedtenek életökben, ugyancsak igaz úri emberek voltak; különben is a megholtakról becsülettel kellene megemlékezni.”

A kancellár úr tetőtől talpig megnézte Kornist, azután lehető legsarcasticusabb hangon csak annyit mondott neki:

„Kornis uram, hátrább kegyelmed az agarakal, fel nem veszem a pírongatást.”

A türelem legutolsó szálai szakadtak szét Kornisban e percben, arcáról előre lehetett látni a vihart, mely nála kitörőben volt már. Felállva az asztaltól, kezébe ragadá buzogányát s böszült hangon kiáltott Telekire:

„Tudd meg Teleki, hogy én született úr vagyok, míg rólad jóformán azt sem tudjuk, ki az ördög hozott be Erdélybe s mégis te akarsz mindnyájunknak parancsolni? Ha az én kegyelmes uram méltóságos asztalát nem tekinteném, s az ő nagysága fejedelmi személyét nem respectálnám, majd az agyad velejéig rontanám buzogányomat kopasz fejedben. Tedd le magad Teleki, mert elhited magaddal, vagy én meghalok, vagy a te véredet nyalja fel az eb: nem bánsz velem ha lehet úgy, mint a többivel bántál.”

*

A fejedelemig minden ember annyira megvolt lepetve, hogy senki sem jutott szóhoz.

Kornis pár szóval bocsánatot kére a fejedelemtől zajos magaviseleteért, eltávozott a teremből, a többi uraknak azt sem mondta, hogy befellegzett!

Teleki a megaláztatás után szótlanul, halvány arccal intett apródjának, hogy hozza elő a süvegét, azután elment ő is haza, bezárkózott szobájába, s ki sem mozdult onnét két napig.

A felesége, V é r J u d i t el nem tudta gondolni, hogy mi lelte férjét, megkérdeni pedig nem volt bátorsága, mert jól tudta, hogy ilyen állapotban nem jó háborgatni őt.

Apafi szintén a legrosszabb hangulatban tért szobájába, nagyon restellte, hogy ily dolog történt, és pedig éppen az ő asztalánál.

Amint be akart a neje szobájába menni, az ajtóban udvari ezüstművesének a feleségét, Bojtosné asszonyomat találta, kinek jobb kedvében bizonyára megcsipkedte volna kerek állacskáját, most azonban csak annyit kérdezett tőle:

„Mit csinál az urad, Bojtosné?”

„Kegyelmes uram, ezüst tálaknak a széleit aranyozza”, –felelt a csinos menyecske.

„Ki számára?”

„Teleki uram számára,” – szólta az ötvösné.

„Elmehetsz,” – szólta a fejedelem, szokása szerint nagyokat fűván, midőn mérges volt, azután kinyitotta a fejedelelnő ajtaját, s a küszöbről kiabált be hozzá:

„Hallod feleség, mit csináltat bátyád? Én erdélyi fejedelem vagyok, még sincsenek aranyos szélű tálaim; él az Isten; megérdemlené, hogy a nyakára köttessem azokat, s úgy akasztatnám fel!”

Bornemisza Anna első meglepetésében csak annyit tudott mondani, hogy:

„Mi vétkem nekem benne, én nem tehetek róla.”

„A te vétked az feleség, mert miattad nem bánhatok úgy Telekivel a mint én akarnám, s nem veszed eszedben, hogy még ő léssen a te gyermeked hóhéra, s a mint a Catharina fejedelemasszony felől mondották, Csáki István miatt lett a ruhája szöszvászonná, úgy neked is elmondhatják, hogy Teleki Mihály miatt lett a ruhád szöszvászonná.”

Apafi haragosan becsapta e szavai után az ajtót, s úgy tett ő is mint Teleki, bezárkózott.

A fejedelelnő is aztán törhette a fejét rajta, hogy vajon mi lázítá fel úgy férjét Teleki ellen ?

*

A történetek után nemsokára Kornis Gáspár halálosan beteg lett. Az ép, erőteljes ember lassanként elkezdett pusztulni, alig egy kurta hét alatt úgy elfogyott, hogy szánakozással telt el a ki reá nézett. Az orvosok kifáradtak gyógyításában, nem tudták kitalálni, hogy minő pusztító betegségben szenvedhet.

Nagy későre aztán reá jöttek a baj valódi okára.

Volt akkor Erdélyben egy M á t é nevű állítólag zsidó orvos, legutoljára ezt hívták el a beteg mellé, hadd próbáljon már ő is vele.

Az orvos nem sokára megérkezett, hanem akkor már késő volt minden, mert néhány perc múlva megérkezte után Kornis a legborzasztóbb kínok közt

múlt ki. Az orvos megvizsgálta a testet, melyen a legkétségbevonhatatlanabb jelei mutatkoztak a lassan öltő mérgezésnek.

Soha sem tudhatták meg egész bizonyossággal, hogy ki ölte meg, a történetíró pedig kényes dolognak tartotta egyenesen Telekit vádolni vele.

Midőn eltemették, azt mondta Tofeus uram a fejedelem udvari papja:

„Ez az egy ember volt, a ki megmerte egyszer-egyszer mondani az igazságot, azt is elejtették láb alól...”

Teleki Mihály uram pedig túlélte a leghatározottabb ellenségét, s beteljesedett régi vágya, hogy korlátlanul uralkodhassak Erdélyben.

Eddig tart csak a kiszakított lap.

Szamosújvár – a „Gombos ház” 1873-ban. A XIX. században a város tanácsháza volt. Lengyel István magángyűjteményéből származó alkotás (Adam Stowitowski műve)

Kolozsvár főtere Mátyás király szobrával a 20. század elején

Petelei István

1852–1910

A legjobb magyar novellista a XIX. században, Tömörkény és Krúdy, Kosztolányi és Móricz fellépése előtt és ő a legnagyobb magyar író azok között, akiknek örmény gyökereik vannak. A köztudat azonban még ma sem tartja számon érdemeihez illően, s ennek számos oka van. Rejtőzködő író volt már életében, aki nem vágyott irodalmi karrierre, soha nem élt hosszabb ideig a fővárosban, ahol az irodalmi kánonok kialakítása zajlott (s zajlik ma is), nem keresett „támogatókat”, nem küzdött az irodalmi élet frontvonaláiban, nem írt regényt, pedig a nagyepikának ez a formája az, amelyre a kritikusok és az olvasók a leginkább figyelnek, s azok az évei, amik a prózaíróknál általában a legtermékenyebbek, nála már a bénító betegség jegyében teltek el. „Kisvárosi” író volt, hiszen Marosvásárhely és Kolozsvár – életének színterei – Budapestről nézve periférikus helyeknek számítottak, s bár novelláskötetei nem jelentéktelen visszhangot keltettek a fővárosi irodalmi sajtóban, és ő maga s szűkebb környezete is meg volt győződve művei esztétikai értékeiről, igazából soha nem érte el, hogy – mondjuk – Mikszáth mellett emlegessék. (Akit egyébként nagyra becsült és soha nem irigyelt.) Mindazonáltal Petelei presztízse napjainkig folyamatos, és azt tapasztalhatjuk, hogy rendre Erdélyből indulnak a Petelei-kultusz újabb hullámai. Bisztray Gyula gazdag novellaválogatása (Lobbanás az alkonyatban, 1955) és Kozma Dezső kismonográfíája (1969) jelentette az áttörést, mára pedig már megindult a teljes prózai életmű kiadása, és mind több cikke olvasható újabb válogatásokban. És még egy régebbi adalék író és kor mindig egyedi viszonyához: kevesen tudják, hogy az Érdekes Újság Dekameronja (Száz magyarok könyvei), amely az élő, a modern, a Nyugatot központnak tekintő magyar próza mustrája 1915-ben, felvette a már öt éve halott (!) Peteleit is, írván, hogy: „A jövőendő irodalmára vár, hogy elhomályosodását a maga teljességében meggyászolja. Mert bizonyos az is, hogy el fog jönni az idő, amely az úgynevezett nem

divatos írók egy némelyikével együtt őt is kiemeli a közönység közönyéből.”

Petelei régi örmény kereskedő családból származott, felesége is Korbuly lány volt. Életideje egybeesik az erdélyi örménység elmagyarosodásának végső szakaszával. S bár műveinek akadnak örmény alakjai, a maga „örménysége” nem részese irodalmi ars poétikájának, és számára nem jelentett különösebb problémát a maga identitása. Soha nem is élt örmény közegben. Mindazonáltal több mint meglepő, hogy a századvégen a szamosújvári intézményes örmény „központ” sem látszik törődni vele: az Arménia egyetlen alkalommal közöl Petelei-novellát (1904. 302-4. Egy gyűrű), azt is egy másik lapból átvéve. Mára már természetesen más a helyzet, és ebben jelentős szerepe van az EÖGYKE szervező munkájának, programoknak, szövegkiadásoknak.

Milyen jellemzői emelik ki Petelei István életművét a XIX. század utolsó harmadának hallatlanul gazdag, sokszínű és modern elbeszélő irodalmából? Abban a korszakban emelkedik ki tehát, amikor az irodalomtörténészek egybehangzó véleménye szerint irodalmunk vezető műfaja a novella. Amikor szinte egyszerre bukkan fel Gozsdu Elek, Mikszáth, Papp Dániel, Justh Zsigmond, Herczeg Ferenc, Gárdonyi, Thury Zoltán, Bródy Sándor... – és még sokan mások.

Kiemeli őt a novella műfaji változatainak hallatlan biztos és ökonomikus használata. Mindig a hely, a szereplők és a konfliktus típusához igazodik a forma: hol a balladás szagatottság, hol a tempósabb elbeszélői modor, máskor a drámai célratörés, hol egyenesen az anekdotikus poentírozás vagy a monológos vallomásosság viszi előre a szöveget. Emlékezetre méltó tulajdonsága, hogy nagyon jól ismeri azt a „kisvilágot”, ahol alakjai mozognak. A kor regionális, Heimatkunst-alkotói között van a helye, és számára Erdélynek egy benső tája, Marosvásárhely és Szováta környéke, meg a Mezőség széle jelenti a belátható és bejárható terepet. Nagyjából az a táj, ahonnan hajdan Kemény Zsigmond Zord idő című regényének cselekménye megindul. Megjegyezhető, ha már szóba került a nagy mezősegi író neve, hogy a Mezőség első szociográfiai leírása – felkavaró és

lesújtó vázlataszöveg – Petelei hagyatékából kerül elő. Belső erdélyi táj Petelei tája – kisvárosaival, külvárosi utcáival, tereivel, falvaival, szelíd hegyeivel, országútjaival, omladozó kúriáival, vásáraival. Jellemző kötetcíme: Az én utcám: igen, egy utcába hozza össze alakjait, úgy hogy a kis történetek szinte regényes teljességet adnak ki. És nem is elsősorban a történetek: maga az utca válik szinte mitologikus regényszervező tényezővé. S ezért is okkal kaphatta egy másik könyve ezt a címet: Az élet.

De van egy kötete, s éppen a pályakezdő, ezzel a címmel: Keresztek... Petelei történetei mindig tragikus történetek. És ezt feltehetően nemcsak melankóliára hajló természetével tudjuk magyarázni. (Örmény katolikus vallásossága és zeneszeretete – Grieg és Chopin a kedvencei – is ott munkál szövegei szövetében.) Művei tragikus ihlettségének egyik oka maga a tér és a táj: Erdély földjének nincsen olyan pontja, amit a felelőtlen derű vehetne birtokába. Az erdélyi irodalom, de a partiumi is, a kezdetektől napjainkig a fenyegetettség jegyében, az örökös résenlét jegyében áll, az emlékiratok szerzőitől Sütő Andrásig, Szilágyi Istvánig, Bodor Ádámgig és Dragomán Györgyig, hiszen akár egy véletlen apróság is megindíthatja a pusztulást, és nemcsak az egyénét, hanem a közösségét is. De sokszor még enélkül is megjelenhetnek a végzet alvilági erői. Az erdélyi történelemnél véresebb és abszurdabb eseménysort kevés nemzet története tud felmutatni. A zárt térben minden nyomottabb, minden esemény a múlthoz kötődik és azt se feledjük, hogy – Hamvas Béla szóhasználatával – ezen a „tündérországon” ott van Bizánc árnyéka is.

Ám Petelei alakjai nem történelmi figurák, hanem kisvárosi, faluszéli névtelenek. A kigúnyolt vénlány, az árva gyerek, a váratlan szerencsétől a halálba kergetett öreg, a gyászoló hátramaradott, a megcsúfolt szerelmes, a nyomorult léhűtő, a kiszolgáltatott szegény rokon, a nyomorék – ők a megtestesítői a zárt térben forrongó gyűlöletnek, az önpusztító rögeszméknek, az okatlan szenvedésnek. És Petelei modernitásának itt leljük a legmélyebb magyarázatát. Annak a felismerésében, hogy a tragikus esetekbe nem kell morális „kibúvót”, katartikus élményt belemagyarázni, sem szociális indoklásokat keresni, a tragédia

nem áldozatvállalás. A létezés maga tragikus. A létbe vetettség állapota maga a végzet, ami mindenkire lesújthat. És ez olyan felismerése ennek a régen elcsöndesedett írónak, aminek ki-mondásra a későbbi egzisztencialisták is csak legmerészebb pillanataikban merészkedhettek.

(A.K.)

A vén nemes

Ófalusai Kardos Dániel úr, minekutána harminc esztendeig látogatásokat tett volna – igen elfáradott. A Mezőség kopár hegyei megnöttek előtte és meg az agyagos út göröngyei.

Szürke volt; kopott volt; gyenge, szomorú volt.

Keczén a fordulónál, mely Barátosra vezet, megállott s így tünődött:

– Jártam-e itt tegnap, vagy csak akartam?

Kissé össze volt zavarodva.

Egy tény világos volt: az, hogy nem akart messze menni e vidékről.

Ő itt született túl a hegyen, a barátosi nagy udvarházban. A hegyoldal-ba temették őseit száz esztendőkön által. A ki a Kardosok közül való, és igen vén ember, az nem távolodhatott messzire e vidékről.

Dániel sokat járt.

Egyszer volt egy tavasz, akkor ment ő el hazulról, minthogy a haza hívta. Még tele valának abban az időben drága besszarábiai paripákkal az istállók; ezüsttel, drágaságokkal a termék; gabonával a gabonások s a selymes mezők fehér gulyákkal. A haza kérte mindenét – és oda adta.

Soha se bánta meg.

Egy egész századot öltöztetett fel. Kemény, lelkes, szép gyermekek voltak. Vívta Piskiné és Segesvárnál; a „Kardos fiai”-nak neveztettek. És mintha a barátosi nagy ebédlő faláról az aranyos rámból egy komoly levente szállott volna ki, olyan volt előttük Kardos Dániel. Méltóságos és tüzes; okos és vakmerő; pajtás és parancsoló.

...Bujdosván pedig a dicsőséges napok után, haza jött és széjjel nézett a barátosi házba. Mit se találván sem a hajlékban, sem a rétekben vagy erdőkben, a mit magáénak mondhatna, így szólott: „Nem nekem valának rendelve” és habozás nélkül elindult, hogy meglátogassa a szentléleki

kastélyban lakó egyik jó barátját. Ott töltvén néhány napot, átkelt a hegyen, hogy Sükösdre szálljon a Kovácsiakhoz.

Senki kifogástalanabb, figyelmesebb, diszkrétbb lovagot nem ismert nálánál. Sem a méltóság, sem a nyájasság ellen nem véte Dániel. Idegen volt ajakától a hazugság, a rágalom; szívetől a nemtelen indulat, az irigység vagy harag. Történeteik voltak a hölgyek számára, véleménye a társaságokban.

A sükösdi kőfallal kerített bástyás udvarházból a Maros völgyébe indult. Ma itt pihent, holnap amott vadászott az urakkal, fecsegett az aszszonyságokkal. Az erdei vadak fortélyát ismerte s a lovak fajtáit.

Kapun ki, kapun be a rónaságokon, a hegyes vidékeken, a székelyek országában és a színtelen alföldön, kik a kastélyokat lakják, a nemes házakat, a Kardosoknak ismerősei voltak. Hajdan fegyvertársai, atyafiai vagy barátai. Benyitván ajtaikon, otthonába nyitott.

...Harminc esztendeig.

Talán jó a népnek, hogy hajléka vagyon, tűzhelye, melyen télen lángoló fahasáb ropog, s kiseded porontyai...Ah! ágyékból való ivadékkal, kibent tovább él. Homloka verejtékezik a népnek s tenyere feltörik a munkában házáért, véreiért. Azonban a nemes ember a nagy hagyományok súlya alatt inkább bolyongjon hajléktalanul, nélkülözzön és fázzék, – de ne alázkodjék le addig, hogy pénzért fárassza magát munkában. A dolog kötelessége a szolgálé: a parancsolás az úré.

És Kardos Dániel nem dolgozott, nem is gondolt rá, hanem járt, járt kellemes, nyugodt tempóban, látogatásról, látogatásra. Az élet se érné meg, hogy izzadjon a munkában valaki, a ki a Kardos familiából való.

Harminc esztendővel azon emlékezetes tavasznak utána azonban, egyszer igen elfáradván a Kardos Dániel, a két tó vidékéről, mely születni látta őt, elválni többé nem szándékozott. Felment a sükösdi udvarházba s le szállt a kezei nemesekhez, aztán a szentléleki kastélyban látták néhány napig. És így körben látogatta a völgyet, melynek közepén Barátos vén kastélyának kaputornya ügyeli a kalásstermő mezőket.

Szeme meggyengült, dereka meggyengült, lábai meggyengültek s a feje is bizony. Azonban a romlandó test hadd változzék. Mindennek egyszer vége vagyon. Csak az ősi erénynek ne ártson se idő, se erő.

Nem is árt! A házak ajtai csak oly vendégszeretőleg nyílnak fel előtte, mint hajdanában. Soha se tapasztalt több előzőkenységet a fogadásban, nyilvánvalóbb szívességet az ellátásban.

Elejébe mennek, kényeztetik. Megkérdik: hogy van? Nem gyenge-e? Dicsérik a színét, ruganyos járását. Megkérdik, hol volt utoljára, s hova

megy? Ételekkel szívesen látják el s erős, jó italokkal. Milyen bort szeret? Tán az ürmöst, tán az édes rózsamálit? tán a tüzes marosmentit? Öreg embernek jó a kávé. Forrón, bőven nyújtják.

Még az ebédnél is szólnak: „aztán látogasson meg ismét minket.” Senki se mondja, hogy maradjon, de mindenki emlékezetébe ajánlja magát. Megkínálják kocsival. Menjen azon a szomszédig. Ne fáradjon el az öreg ember...bárha Dániel maga ime, az erő, az egészség.

Az, az; Dániel mosolyogva bókol a hízelgő szóra. A térde azonban megcsuklik. Sebjaj! Csak egy kis gyengeség. A friss levegő helyre hozza. És baktat tovább.

– Jártam-e tegnap itt, vagy csak akartam? – kérdi a barátosi út előtt magától.

Az ősi portán egy kurta nemes lakik. Csak pár szobát laknak az egész kastélyból. A kertet legelőnek használják. Mindig fáradtak, izzadtak. Nincs sok holdja a határban.

Dániel egyszer volt nála látogatóba hajdan...Szépen fogadták...szépen. Mindenekkel készséggel ellátták...Azonban ah! minden porlik ott Barátoson és repedez. Ablakok hulltak le és kandallók (melyeknek lángja mellett hajdan ült az édes anyja, a nagyságos, gyönyörűséges asszony: kis fiával ölében...) roskadtak össze. Elfacsarodik az ember szíve, ha látja e romlást. A lépcsők elromlottak: üresség, üresség, üresség mindenütt. Többet nem tette be oda a lábát.

Mindazonáltal felindul a hegyen Kardos Dániel ezen a napnak a dél-előttjén, mérhetetlen vágyakozást érezvén arra, hogy a barátosi udvarházban pihenjen meg.

Szekerek menvén, a parasztok az úton dologra, a roskadt öreg embert így szólítá meg az egyik:

– Nem ül fel Nagyságod a hegyen a szekérre...

Dániel mosolyogni próbált s pálczájával legyintve, felelé:

– Jót tesz nekem a s é t a .

A ormon leesett. Ekkor m a g a m a g á n a k is így szóla, a mint a földön feküdt:

– Szép n é z n i innen a vidéket.

Mert csakugyan még magának sem volna helyes bevallani, hogy jobban is lehetnének a dolgok, mint a hogy vannak.

Valósággal szép is volt onnan a kép. A barátosi tó fénylett az aljban, messze benyúlva a hegyek közé. Sások nőttek be partjait, vízi madarak jó szállási... Egész erdeje látszott a hegy-éleknél. Mind kopárak, vének,

komorak. Nagy részük csupa sárga agyag, a mi nem jó semmire. Nem olyanok-e, mint Kardos Dániel? A falu csendesen álmodozik.

Bizony szinte dél vala, hogy Dániel úr leért a barátosi völgybe. Akkor szokása szerint rendbe szedte magát, a bokrok által el lévén fedve. Karján hozott kis kabátját ráhúzta a viseltesre, cipőit letörölte és haját rendbe szedte.

Kitatarozván így magát, lefújván a port és kisimítván a rücsköket, belépett a barátosi kastély kőkapuján.

Az udvaron senki sem volt.

Teljesen erőtlennek érezte magát. Restellte. Hogy megpihenjen, leült a kaputorony fülkéjébe, hol a régi kőpad ülőhelyet kínált. Kipihenvén magát, illendőbben jelenhetik meg. A nap rásütött. Szintelen ajakát kítátotta, hogy jobban érezze a sugarakat. A szemhéjai kissé nehezek voltak. Tudni kell, hogy e helyen fújta kürtjét hajdan a kapus, vendégek ha érkeztek. Arrább a kádár műhelye volt.

Tán az öregség súlyos, tán a nap hő – Dánielt majd legyőzte a szender. Ekkor nevét mondá ki a falon túl a veteményes kertben egy férfihang.

– Ezennel itt lesz az öreg Kardos. A kezei hegyen találták a szekerek. Gyengének mondják. Roskadozva jött fel az úton.

– Nézz a lejtőre, – felelt egy asszonyi szó – látod talán?

Hallván a beszélgetést, Dániel felemelkedett s így rebege: „bocsánat!” – idegen ember beszédét kihallgatni méltatlan lévén ő hozzá. Azonban a nap lankasztá-e meg? visszaesett a kőpadra és hallá tovább :

– Éreztem. Hetek óta hallom, hogy itt kavillál Kardos a vidéken, éreztem, hogy ki nem kerüljük. Egészen oda van. A kinek a nyakán marad, arra szép komédia vár.

A férfi volt, ki így beszélt. Az asszony kérdé:

– Hogy a nyakán?

A gazda rövidesen káromkodott.

...Azon ablakszemek az emeleten, melyekről hiányzanak a szárnyak, az ebédlő-teremből valók, Az ezüstmél drágább régi kristályserlegek, a griff lábú nehéz kupák hová lettek a tölgyfa-asztalról? És a képek a falakról, melyek közül a legrégebbsen Kardos Sebestyén a száján kifutó szalagon szóló bölcs szavakat utódaihoz. Az ormon a ház felett a Sólyomvár romhalmaza fehérlik.

Mindazonáltal bármint kapaszkodik eszével Dániel úr a fényes napok emlékébe, hogy ne hallja a háta mögött folyó beszélgetést, mégis befurakodott öreg fejébe a következő mondat:

– A nyakán?...A hol meghal, ott temetik el, a mi szép komédia lesz annak, a kit ér. Már most mit teszel, ha ide jön elgyengülve? s nem tud tovább menni ?

Az asszony pedig így felelt :

– Úgy teszek, a miképpen a többiek cselekesznek a vidéken. El nem bújhatunk előle. Kivált ha mi tennénk, kígyót-békát kiáltana ránk a világ. Mert mégis itt született na! ebben a házban. Azonban, ha jön, jól tartjuk mi is ötöt, hogy legyen ereje tovább menni. Ellátjuk mi is erős italokkal s fekete kávéval itatjuk, mint Keczen és Sükösdön, hogy lábra kapjon s odább mehessen.

– Úgy?

– Rég hallom, hogy úgy adják az öreget kézről-kézre. Mindenki fél, nehogy a nyakán rekedjen s ott haljon meg. Ez küldi ahhoz, ott emelik erős borokkal. Ápoljak az életét, hogy a szomszéd faluig érjen. Maga édes emberem! a hollóshegybeli borból hoz az ebédhez, töltse bővön s aztán mindjárt, mihelyt felkeltünk, szekeren odább viszi a szentléleki hágoig...

Ez volt pedig a ház asszonya, s a kihez szólott, az ő ura vala. Dolgos, ügyekvő szegény emberek mind a ketten. Van egy fiuk a kollégiumban. Annak gyűjtenek. Hja! nehéz az élet, rossz a cseléd. Az a piros szemű búza, a melyik olyan nehéz, mint a marosi kovacs-kő; az a törökbúza, a melyik szárankint három csőt adott – mind elveszett. Az ember ugyan dolgozzék, hogy szűkösen megéljen. Hát hogy egy idegen temetésére költsön! Ki kívánhatja, Istenem!

Bizony...Oda túl a kőgabonás háta megett, a havasok szélén, száz eszten-dős cserfa zöldel, mely a „királybíró sátrának” nevezetik. Sziesztáit hajdanában ott töltötte Kardos Ábrám a királybíró. A márkálisok után ott túl, ott a gödörben, az erecske szélén sütötték az ökröt a parasztoznak. Hordót ütének csapra u g y a n a z o n hollóshegybeli terméséből. Ah!... és néhány nagy sós könnycsepp úgy megcsípte a Dániel veres pillákkal takart szemeit... Aztán végig gurultak ráncos, sárga bőrén rövid fehér szakállára. Alig lehetett ott eldörgölni.

Azonban Kardos Dániel megrázta magát jól s így morgolódott: „Mit akarsz no? mit akarsz no?” s e korholásra, s e parancsoló hívásra ereje visszatért inába, derekába. Visszatért s Kardos Dániel fel tudott állani a kőpadról, fel tudott állani s ki bírt botorkálni ősei házának kapuján...

Felnézett a kőoszlopra. Szemrehányó, bús tekintettel rá. De a fal n e m omlott le. Megindult lassan, átment az udvarházzal szembe az itató kúthoz. A vályúból kissé meglocsolta hideg vízzel halántékait, a mi igen jól esett s aztán az ösvényen visszaindult a hegynek.

Minden házat jól ismert. A telkek üresek voltak. Az emberek a mezőn voltak.

Dániel a fordulónál, mely a mezőre visz, levetette jó kabátját. Az ajaka csendesen reszketett. Mély elkeseredés szorította a szívét. Szemei egy-egy percre elhomályosodtak. Ellegyintett szemhéjai előtt, mintha valami ingerkedő legyet hessegetne. Ekkor egy könnycsepp ült szemgödrének szélére: „Ahá te vagy!” mondta és mosolyogni próbált.

Az oldal, a hova ért, az ő fiatalkorában lombos erdő volt. Most csak cihér. Odáig szoktak hajdan felsétálni a kastély kertjéből. Jól be lehet látni a völgyet.

– Igen, – motyogta – igen. S könnyedén ledobta jobbik kabátját s leült a gyepre. Ah! Csupa illat.

Köröskörül menták illatoztak és rózsaszín erikák bujkáltak ki a százszorszépek gyökerei mögül.

A mélyben egy kis leány libát őrzött. Meglátta Dánielt s szembeállva vele, reá bámult.

Dániel így szólt (a hangja még igen reszketett):

– Jó napot kis rügy, jó napot. Mi a neved?

– A nevem Páros Kalári, – így felelt a gyermek.

– Az apádat ismertem. Derék ember volt.

Épen a szemével szemben, a tölgyfa-ágon egy bognyi leányka-madár billegett, s oh! be búsan énekelt. A begye ringott bele. Dániel ráhallgatott a vádaskodó hangra s behúnyta a szemét. A kis Kalárit egészen elfeledte, úgy, hogy meg volt lepve, mikor ismét meglátta.

– Van korsód leányka? – kérdezte.

...Nem, semmit, semmit se bán meg Kardos; hiába minden vád, a mivel az éneklő madár illeti. Nem! ha még egyszer úgy kezdené az életet – így élné. Kissé zavaros gondolatai támadtak. A múltból némely dolgok meg-elevenedtek, de a Dániel agyában feltóduló homály elfedte mindjárt.

Nyeldeklőjére mintha egy nehéz ujj súlyosodott volna. Kinyitotta szemeit Dániel és látta a virágos szép mezőt s előtte a kis leányt, kezében néhány vadboglárral, a melyet a gyertyánbokor tövéből szakított és egy zöld korsóval.

A kerten végig látott az ősi kastélyig.

Mindenféle kedves csínyek jutottak eszébe, melyeket ott követett el egy gyermek. Vajjon ő volt-e a gyermek?

Sok minden történetke újult meg omló agyvelejében. Mosolygott. Az ajaka megkeskenyedett, s némi kis halványkék árnyalatot öltött.

...Volt egy szoba ott lenn magas ágygal a folyosó végén. Ajtajáig vőfélyek vezették a remegő menyasszonyt. A képekkel lefestett selyem menyegyzetes ágy megvan-e? És szép fényesek-e az angyalok rajta? Szívükben szerelemmel, viseletükben méltósággal – hol vannak az ó-falusiak asszonyai? Volt egy szoba, a hol a Kardosok ravatalát állították fel...Topp... topp... A kőlépcső kongott, a mint a szolganépek végig vivék a cserfából öszszerótt örökös házat. Ott benn a vásárhelyi kántus énekelt. A pap pedig így kezdé beszédét: „Visszaszívtá az Úr lehelletét. Kardos meghala...”

Csend legyen, mert ó-falusi Kardos Dániel úr hallja a harmóniát...

Dániel felemelkedék, ismét meglátván a gyermeket a virággal és a zöld korsóval kezében – a boglár után nyúlt. Mosolygott s kifordított tenyerével köszönetet intett. Selyem nyakravalóját leoldozta s odanyújtotta a gyermeknek.

– Ajándékul adom, – rebegette – a virágokért.

Kissé felemelkedett, s mondá : „tán ezt is”... s tarka zsebkendőjére mutatott.

Alant pedig délebedre harangoztak. E hang igen kedves vala. Dániel nagyszerű nyugodalommal hallgatta. Az ismeretlen rebegetés, mely szívébe lopózott és a keserűség, mely az imént elfogta, elmúltak. A kis templomnak ő a született patrónusa. Régi török szőnyegekkel van leborítva az Úr asztala...

E harang szólott, mikor oda túl.. oda túl vitték ófalusi Kardos Mózes, a Dániel apját. Mindenek elmúlnak. Az Isten nyugtassa meg.

S ismét olyan kicsiny és boldog Dániel, mint gyermekkorában volt. Szeme előtt megsokasodtak a sötét foltok. Kezével utánuk kap, hogy elverje. Nem mennek. Hurrah! Piskinél egyszerre beleszöknek a honvédgyerekek a Sztrigynek derékon felül érő jeges vizébe. Hurrah ! Túl az ellenség...

A nap halad pompásan a maga útján.

Mayer, a zsidó suszter

Az utcám megbotránykozott azon a hangon, a mint Mayer, a suszter, Baranyai Katicával mert beszélni.

– Papot ide ne hozzon többet, kisasszony! Ide be ne, gyóntató papot hozzám, mert leütöm a derekát... Az Adolfot nem kell előre készíteni a halálra. Azt szépen előkészítette a maga Istene... Hagyjanak nekem békét.

Hósködött a figura kis ember, hadonázva a fiákeres előtt.

– Az Adolf nem is tud arról, hogy neki vége van. Ő a tavaszra kadétnak készül... Oh, oh, micsoda garnizonban fog szolgálni ő a tavaszon. Nem viszi be hozzá kisasszony a papot, hogy elkeserítse őtet.

A kisasszony kiszállott a sáros útra; a papot beszorította a kocsiba a megháborodott zsidó.

Mily időket élünk!

– Mit akar velünk még a kisasszony? Volt egy feleségem, egy jó asszony, egy szép asszony. A Jehova elfordult tőle, mert maga kikereszteltette őtet... Akkor idejött a gyóntató pap... Elment Máli... Volt egy szép kisleánykám... kikereszteltette őtet... Elment... Menjen el a papjával. Jaj, menjen el a papjával, jaj! Most jön az Adolf, a kit maga kikereszteltetett. Elveszi őtet a maga Istene. Jaj, jaj nekünk.

A kíváncsi szomszédok a kocsi felé szállingóztak. A keserű hang átszárnyalt a ködös levegőn.

A Katica familiájának a tisztelete hagyományos volt az utcámban. A „Baranyai-major” idefarkallott, és az öreg itt lógott (dőlingező járású, száraz, kedvetlen úr volt, s gémmek csúfolták) közöttünk, leereszkedő, nyájas beszédével ölve az embereket, ami csak azóta nem kellett senkinek, mióta a Baranyaiak vagyoniilag leromlottak.

„Szép napos időnk van”, szólította meg így az első járókelőt (mintha most is hallanám). „Szép napos időnk van”, magyarázta a másodiknak, s végig az utcán mindenkinek elmondja a köztudomású tény, hogy az emberek az utca végén be is riglizik a kaput, nehogy bekiáltsa, hogy „szép napos időnk van”... „Részeg tán?” – kérdezik. „Nem – felelték – még a szoptató anyja tejétől csipett be (valami bolond báróné volt), s ki se jőzanodik holtig...”

A „gém”... Azért csúfolták így, mert hajdan erős nemzetségéből utolsó-nak maradt: hosszúlábúnak, soványnak, magában élőnek, mint ama, a mosár szélén méléző madár...

A leánya megható szeretettel gyámolította. Titokban varrt – azt beszél – a boltosoknak, hogy szükségét ne lásson a gém... Sétáltatta napfényes délutánonkint az utcám végén zöldülő berekben; tatarozta kívül-belül; szüntelen fecsegve, ha észrevett valakit az utcán. Máskor bizony már ő is fáradtan vonszolgatta magát; a szegény Katica ajaka hamar megkeskenyedett; az orra kontúrja éles lett; az arcbőre idő előtt elfakult, s eleven fényű szemei körül finom barázdákat szántott – tán a gond? vagy valami szenvedelem? Ki tudja azt. Ők ide költöztek, a régi nagy „major” szegeletén megmaradt házacskába, s a bezárt ajtón nem tudja kinézni az

ember, megvan-e nekik mindenük az életre, a mi kell... Csak a papok jártak ki s be untalanul...

Az unokaöccse – egy sovány, szigorú tekintetű káplán – került a plébániára; a ki mindennapos volt nálunk. A nevét sokszor hallottuk a „Baranyai-major” lombos végéből, a mint gyermekkorukban, hintázás közt, kiáltotta Katica a fiúcskára: „Ne harapj, Ágoston”, a miért is köznéven mopszlinak neveztük a szép, szőke, göndör hajú úrficskát. Mire visszatért Ágoston, már elhullatta valahol göndör haját, harapós kedvét... Hosszú, testhez szoruló reverendájában oly kimért, gyászos volt, mint egy temetésrendező. Ha magára jött, valami imát mormolt, s igazán valami hűvösséget terjesztett maga körül, hogy kedvünk jött a kabátunkat begombolni láttára.

Hárman mentek, a vén méltaság vezetője a templomba, akár porban, akár fagyban azon egy rozoga kocsiban, három aszalt szem szilvára hasonlítva egy fazék fenekén, melyről lefogyott a lé. Úgy megszoktuk, hogy ki se tekintettünk a kocsizörgésre...

Másfelé nem jártak, a mi annál feltünőbb volt, mert az öreg Baranyait nem valami istenes életet szerető embernek ismertük. Sőt uras könnyelműséggel, borral, lóval, szeretővel verte el ősi vagyona maradékát s keresztet ha vetett egy s más kincsére, mikor elprédálta, – de magára nemigen vetett. A leánya mit akart vele a templomával? Nem lehetett megérteni. „Az Istenhez fordítja vissza” – mondták...

Csak akkor világosodtunk ki, mikor az öreg úr, sok fuldokló köhögés végén, egy nyirkos télen, a sovány gém elkezdett vastagodni lábában, karjában; a doktor kocsisa – várakozva a gazdájára – kíváncsi asszonyokat hírekkel traktálva, búsan bólingatott, mondván: „Végünk van, lelkem... végünk van...” Egy nap, hogy kinyitották az ablaktáblákat, nem félve már a hideg ájertól, s a vén Baranyai visszatért övéihez, fuldokló sírás közben ily beszédet hallottunk az ablak alatt:

– Hát soha, sohase látom már többet az édes-édes apámat? Hát még a másvilágban se nézhetek az ő szerető szép szemébe? Óh, mily szerencsétlenség... szerencsétlenség...

– Hol a hited, Katica? – az Ágoston pap hangja volt ez. – Az égben viszontlátod...

– Odajut-e ő? – hallottuk, de feleletet sokáig ki se felelt erre a kérdésre. Nagy későre hallatszott az Ágoston mély hangja:

– Érdemeket szerezz arra, hogy láthassad őt ismét, a mivel megváltad őtet...

Érdemeket?... Nem értettük, de aztán jött a nagyszerű temetés; a sok kocsi; a fáklyák; a püspök beszéde; a dalárda éneke; s elfeledtük

tudakozódni: mily érdemeket kell szerezni Katicának, hogy ismét láthassa az apját az égben?...

Mily beteges, görcsös, fuldokló kétségbeeséssel siratta az apját! Nem természetes dolog volt ez. Többet volt az eszméletén kívül, mint imétten.

S tavaszra, hogy – mindig úgy járva, mint egy álomlátó – ráesett Katica a kis zsidó házára, s keserves sírással, pénzbeli segítséggel, hogy szertelen kéréssel, rábeszéléssel arra kényszerítette Mayert, hogy keresztelkedjék ki az egész háza népével – akkor kezdtük megérteni: mért járatta az öreg urat a templomba, s mit tesz az a szó, mikor a pap arra tanította: „Szerezz érdemeket arra, hogy apádat ismét feltalálhasd az igazak házában”...Az érdem az volt, hogy kereszteltessen ki egy tévelygő famíliát Katica.

Valami igazságnak kellett lennie ebben a feltételben, mert csakugyan dühösen rájárt a kis zsidóra. A Baranyai-major végében levő másik (megmaradt) házikójába költöztette be ingyen. Egy szép megmaradt ékszert adott Mayernek, hogy adja el, és rendezze be a műhelyét az árával. Szent könyveket vitt nekik, imádkozott velük, énekelt velük, ruházta őket, s egy nap eljött Ágoston pap, és szépen kikeresztelte őket.

No... olyan lett, mint mi... de a keresztvízzel nem sok jót szerzett vele. Az ember nem járhat annak a végére, hogy tulajdonképpen: mi a jó.

Mayernek nem volt jó. A famíliája elkezdett mindjárt nyavalyáskodni. Előbb a felesége kezdett fonnyadozni (köhögős, hitvány fehérség volt azelőtt is, igaz), s azon esztendő végén kikísértük őt a mi temetőnkbe. A zsidó nagyon elkomorodott. Az atyafiai megszakították vele az összeköttetést, s a mint a feleségét eltette a kis zsidó: tőlünk vonult el ő, oly harapós, lesütött fejű kutyára hasonlítva, a milyennek a veszettet rajzolják.

Azután a kisleánykája, egy égő szemű, gyönyörű, szőke gyerek kezdett fonnyadozni, az anyja után. Köhögött, összeesett az orcáskája, óh!... a kis zsidó mind szótlanabb, morgóbb lett a szelíd szóra is, ha illettük, úgy-úgy felpattant, hogy figura volt ránézni.

Ha a pap (szép leereszkedés volt tőle) benézett Mayerhez, a bolond ember felcsapta a zsidósos sapkáját, s vadul nekiment a bereknek, mint egy kiverő bika s ott ödögött komoran, míg csak Ágoston ki nem húzódott a nekikeseredett házból...

...No és hát – rosszul esik beszélnem róla – az lett, hogy a kis szőke bogárkát is eltették a zöld pázsit alá; kék szemére, csepp piros ajakára földet hánytunk, s bárha keresztvíz érte, szép, meleg fejére is... Óh, csúf, csúf a halál.

*

– Menjenek – hősködött a kis Mayer -, nem adom a harmadikat, az Adolfot, ne gyóntassák el őt, ha nem akarja, hogy botrányt csináljak.

Már megvolt a botrány; a szomszédság mind ott ácsorgott a kocsi körül; csendesen szemelgetni kezdett az ég is. Katica ijedt szemmel nézett rá, s rebegeő hangon mondá:

– Az Isten magára néz, Mayer.

– Nem volt az igazi, tudja, nem volt az igazi. A kivel az apáink éltek, ma megütött minket, holnap megsimogatott, mint egy igazi apa, de megtartott minket. De a kit maga nekünk hozott, csak üt... üt... Köszönöm alászan. Előbb a feleségemet, aztán az én kis fecskémet, az én kis szálló madaramat... szép, szép, hogy egy ily gyermekkel kezd ki. Hát üssön engemet, ha kell. Én itt vagyok, én... én. Ide csapjon, de gyávaság, hogy most az Adolfba kezd, az Adolfba. Óh, már több nincsen, egy csepp fiam sincs, csak egy kis leánykám van. Nehogy meglássa azt is. Óh, Ábrahám istene...

A hátát megvetette a kapuhoz, s az égre szegezve nekivadult szemeit. Katica a suszter keze után nyúlt, hogy csendesítse. Mayer kikapta a kezét, és hadonázott.

– Ide be nem mennek. A maga háza ez? Jó... Kifizettem a házbérét, ah, drága árat adtam érte. A lelkem üdvösségét adtam érte... a feleségemet adtam érte; a gyermekemet adtam érte. Mi kell még maguknak valami? Most Adolfot akarják előkészíteni? Gyóntatni? Ezt? Jaj, fogjanak meg, hogy ne verjek agyon valakit.

– Ugyan, szomszéd (egy tudós csizmadia, névleg Pataki, ki minden lében kanálkodik, így szólt Mayerhez), mi ütött hozzád? Állj el onnan, a míg jól megy a dolgod – s elrántotta Mayer az állóhelyéből, s megnyitotta a kaput.

– Tessék, nagysága – mondta finom meghajlással, de a következő pillanatban a földön volt a gáláns csizmadia, mert Mayer belekapott a polgár torkába, s bizonyosan megharapta volna, ha el nem választják.

A finom pap hűvösen, mintha csak egyes-egyedül volna az egész utcában, kire se tekintve, kilépett a kocsiból, s kézen fogta Katicát, s belépett az udvarra.

Megfogta a kezét, mert látszott, hogy a kisasszony alig-alig állott.

– Jaj a botránykoztatónak – hallszott, a mint betették az ajtót. – Szerencsétlen. Nem tudja, mit beszél... A földi veszteségeért jajongva kockáztatja az örökkévaló életet. Szerencsétlen, tudja-e, mit beszél?

Mayert kimerítette a szertelen nekihevülése, s hozzádólt a falhoz. Ágoston színtelen hangon – az eső is kopogott csendesen – folytatta:

– El kell őt készíteni, szegény ember!... a gyermeket. Útravalóval el kell őt látni a nagy útra, mely a hatalmas Istenhez vezet. Ettől akarja megfosztani őtet? Hol a lelke szerencsétlen, hol a lelke?

Mayer a kisasszonyhoz fordult, és feléje hajlott, oly hangon, mintha a föld alól beszélne ki:

– S maga, kisasszony is helyesnek tartja mindezt? Hiszen maga is szenvedett, pedig csak az apját adta oda a gödörnek. Maga látja, a mi itt történik? Most az Adolfot készítik elé. Hallja? Meghal. Azt akarja, hogy a pap menjen be hozzá, és rémítse el, óh, a szegény gyermeket... Hogy sírjon, és kétségbeessék. Pedig ő tele van a reménységgel. Hallja: ő a tavaszon kadét akar lenni. Kadét a császár regimentjében. Akarja, hogy bemenjen a pap hozzá? Én vagyok az apja, lássa. Az utolsó fiam, az Adolf...

Aztán így szólt Ágostonhoz:

– Hát menjen, menjen. Óh, farkasok vagytok, vad farkasok vagytok; kő van a szívetek helyén. A Jehova verjen meg titeket...

Úgy tetszett nekünk, hogy Mayer nem egyedül zokogott benn az udvaron. A házikó ajtaja megnyílt, s valaki betette maga után. A pap lépett be a szobába a szent kehellyel, az udvaron pedig lezuhant valami, és arra elcsendesedett minden egy kevés ideig. Csak az esőcseppek hullottak konokul... Emlékezem, hogy az eszterhajról tán valami pléhdarabra cseppenhetett a víz, mert oly élesen pattant, mintha apró sikoltozásból láncot fonna valaki.

– Hát hallja meg a kisasszony... halljon meg engemet – kezdte ismét Mayer –, törülje ki a szemét, mert én egy nagy dolgot akarok mondani magának... Én, tudja meg, itt hagyom magát. Hátat fordítok a maga istenének. Elmegyek innen. Van egy kis leánykám, él, elmegyek a rabbihoz. Én nem vagyok keresztény. Én Ben-berisz vagyok, az ég fia gyermeke vagyok... Én zsidó vagyok, én meg vagyok jegyezve. A tenger vize se mossa le rólam ezt a jelet, nem a keresztvíz. Én megyek a leánykámmal vissza...

– Figyeljen reám! A kisleánykám el van jegyezve a szent tekercesek előtt, az ősanák nevében. Mi visszamegyünk a szent rabbihoz. Visszaviszem a szent szekrény elé Ábrahám, Jákob, Izsák, Jehovának az oltalma alá. Menekedem...

– Maga érdemeket akart szerezni az Istene előtt, hogy kikeresztelt minket... hallottam, mind jól hallottam. Megvett minket. Elrontom a gseftjét, hallja. Nem kell az Istene... Megkínzott engemet, megszenvedtetett engemet. Nem kell az Istene. Elszököm tőle, és a nagy Jehova kegyelmébe futok. Ellopom a leánykám a maga Istenétől és letörlöm a keresztvizet róla. Oh, jaj, jaj... nekem, szegény fejemnek...

Azt hiszem, valamit rebegett Katica, de mit? nem érthettük meg. A fiákkeros is mérgesen pattintott az ostorával, a mint ott állott, és álmélkodva állottunk mind egy helyben, miközben áztatott minket az ég könnye. Senki se mozdult a helyéből. Úgy tetszett nekünk, mintha valami gyermek-sírás szűrődött volna ki a házikóból.

Később aztán az udvar fenekében beszélt ismét Mayer, a leánykájára kiáltva:

– Menjünk innen, Rűfke. Vedd a keszkenyődet, te semmiség. A keszkenyődet vedd elé. Menjünk, pestises ez a hely. A keszkenyődet keresd meg. Menekedünk. A rabbi elejébe megyünk, aztán az édesanyámhoz viszlek. Menjünk. Hamar keresd meg a keszkenyődet. Ha benn van az Adolfnál, hagyd ott. Oda csak én megyek még be, de most viszlek. Ez a hely rossz hely. Átok van rajta.

És mindjárt kinyílt a kapu, s szinte vonszolva hozta a hitvány, sovány kis férget, kézenfogva. Aztán visszakiáltott a kisasszonyra:

– Visszajövök az Adolfhoz. Ügyeljen reá...

Beszélt, de azt hiszem, a levegőégnek beszélt csak. Mert Katica ott hevert egy hang nélkül az eszterhaj alatt, eszméletlenül. Az ajtót erősen becsapta maga után...

Senki se mert belépni.

Később a házikó ajtaja nyílt ki, s mozgás támadt az udvaron. A pap gyertyát hozott ki, s rávilágított a kisasszonyra. Egészen kábultan hallottunk egy éles, vad kacagást.

Mit jelent ez?

Katica röhögött hiszterikus rohamában.

Aztán ezt hallottuk, édesgető hangon, tréfásan monda valaki:

Ne harapj, Ágoston... Ágoston...

Szongott Kristóf

1843–1907

Életéről és munkásságáról feltűnő rövidséggel számol be az egyébként adatokban tobzódó Szinnyei-féle életrajzi lexikon, ami a korábbi „írásos” magyar századokra vonatkozó tudásunk máig megkerülhetetlen gyűjteménye. És az újabb művelődéstörténeti adattárak sem túl beszédeseek. Ugyanakkor a magyarörmény társadalom úgy tekint vissza Szongottra, mint szellemi „Mózesére”, a magyar armenológiai megalapítójára és legnagyobbjára, aki egy személyben „a legmagyarabb örmény” és a „legörményebb magyar”. Való igaz, hogy csaknem félszázados működése nélkül aligha lennének megbízható ismereteink se a betelepült örmények magyarországi történetéről, se mindarról, ami ehhez tartozik: a magyarörmény életmódról, néprajzról, hitéletről, nyelvről, hagyományokról stb. Mindenesetre a képlet világos (és a magyar múltban korántsem különös): Szongott nem tudott kitörni abból az élethelyzetből, ami számára adódott (nem is látszik, hogy komolyan törekedett volna erre, noha írásait át-átszínezik a sértettség halk hangjai), maradt egy kisvárosi tudós mindenese, akinek se tanári működése, se tudományos tevékenysége nem kelti fel a felsőbb körök figyelmét. Jóllehet észlelhetők nála a – naiv – önmenedzselés bizonyos jelei, pl. könyveit rendre megküldi a fontosabb tudományos és közéleti „faktoroknak”, s nem titkolt büszkeséggel hozza nyilvánosságra azok – olykor bizony semmitmondó – reflexióit. Amit bizony nyugtázhatunk, az az önfeláldozó és a végletekig elkötelezettség fajtája iránt és az, hogy egyrészt elképesztő munkát végzett a magyarhoni armenológia gazdagítása terén, másrészt megteremtette ehhez az intézményes kereteket is, amelyek mások számára is biztosították a szakmai-közéleti nyilvánosságot. Szongott Kristóf életútja azokra az évtizedekre esik, amikor az örmények asszimilációja Magyarországon már bevégzett tény, ám még él valamelyest az ősi nyelv, a mindennapi életet még át-
hatják a szokások, működnek a rítusok.

Marosbogát községben született középpolgári kereskedő családban, eredeti nevük Aszvádur vagy Ászduádzadur lehetett, ezt fordította le a család első erdélyi lakhelyének német közege Sohn-Gottes-ra. Gyerekéveit már Szamosújvárt tölti, itt figyel fel rá tanára, Lukácsy Kristóf esperes-plébános, akinek az ajánlására a gyulafehérvári főgimnáziumban tanulhat tovább. Itt érettségizik 1863-ban és még ebben az évben pályázat útján visszakérül szülővárosába algimnáziumi tanárnak. Nem volt egyetemi végzettsége, de ennek ellenére kiváló növendékeket képezve négy évtizedig tanít görögöt, németet, mennyiségtant, természettant, történelmet, szépírást, szabadkézi és mértani rajzot. Könyvtáros, szertáros, jegyzője és pénztárosa a tanintézetnek, miközben, hogy családostól megélhessen, különórákat kell vállalnia. Leánya kisgyerekként meghal, felesége a vallásban, ő tudomány szervezésében és művelésében keres és lel vigaszt. A legpontosabb kortársi minősítése munkálkodásának: a fanatizmus. Fanatikus elkötelezettje volt az örménységnek, miközben azt vallotta, hogy a világ legkiválóbb fajtája a magyar. Tudományos életműve áttekinthetetlenül gazdag, ám nem biztos, hogy minden tekintetben kiállná a tudományos kritikát: letagadhatatlan könyveiben némi amatőr színezet, bizonyos gátlástalan önfeladtság, ami olyan témák tárgyalását is megengedte neki, amihez évtizedes előmunkálatok és nemzetközi tudományos távlatok kellettek volna. Anekdotikus eleme életének és életművének az, hogy 1893-ban, amikor le kell bontani a megrokkadt ősi szamosújvári tanácsházát, az alapítástól eltelt 193 év teljes hivatalos írásanyagát 9 stráfszekéren az ő házába szállítják, és ő ezt az irdatlan szövegtömeget az utolsó betűig végig olvassa. Miközben már túl van néhány komoly tudományos munkán és már hat éve szerkeszti az Armeniát.

Az Arménia – igen, ennek a lapnak a húsz évfolyama minden mai tudásunk megalapozója. Szongott és szerkesztőtársai büszkén hivatkoznak mennyiségi mutatókra, amikor a lapot jellemzik. Az Armenia 1887 és 2007 között működött, 241 füzetben. (Szongott halálával lényegében megszűnt. Többszöri próbálkozás után az 1997-ben megindított Erdélyi Örmény Gyökerek havi füzetei tekinthetők az érdemi

folytatásnak.) Mintegy 150 munkatársa volt, kb. 4000 közlemény jelent meg benne, amiből legalább 400-at maga a kiadó-főszerkesztő jegyzett. Szongott monográfiáinak nagyobb része folytatásokban itt jelenik meg először. (Legnagyobb műveit a Bp. XI. ker. Örmény Önkormányzat hasonló kiadásban megjelentette). Megírta Szamosújvár monográfiáját három kötetben (1893-1901), ez bővül majd ki A magyarországi örmények ethnographiájával (1903). Lefordítja a legnagyobb örmény történész, a K. u. 400 körül működő Chorenei Mózes örmény őstörténetét (1892), kiadja családnévkutatóinak eredményeként A magyarországi örmények genealógiáját (1898). Ebben majdnem 2000 vezetéknevet etimologizál, kimutatva a nevet hordozó családok ősi származási helyét, sőt esetenként még vándorlási út vonalát is, és természetesen lexikonszerűen összeállítja a név viselőinek sorát a hajdani és „jelenlegi” magyarörmény közéletben. Gyűjti persze a keresztnéveket, a kihalt neveket, gúnyneveket, helységneveket stb. 57 olyan családot tart számon, amelyik magyar nemességet kapott. Hivatkozásai zavarba ejtően gazdagok: magyar, orosz, örmény, arab, latin, német, héber, török, perzsa stb. És mindehhez a munkához, kutatáshoz, szerkesztéshez, lap- és könyvkiadáshoz lényegében csak szűkös saját forrásai álltak a rendelkezésére... Élete utolsó vállalkozása az Örmény Múzeum létrehozása. Tőle megszokott eréllyel vesz részt a szervezésben, a támogató tekintélyek meggyőzésében, az anyagiak előteremtésében és 1905-ben meg is alakul az Örmény Múzeum Egyesület. A múzeum épületéül a gimnázium korábbi épületét, a régi szép Lászlóffy-házat jelölik ki. A hivatalos megnyitásra 1907. június 17-ét, Szent Gergely ünnepét jelölték ki. De ezen már Szongott nem vehetett részt: január 24-én meghalt. Végrendeletében minden vagyonát a múzeumra hagyta.

Szongott Kristóf életéről, munkáiról és szamosújvári életéről I. Kiss Ferenc: Szongott Kristóf, Szamosújvár és az erdélyi örmények historikusa, Kolozsvár, 2014.

(A.K.)

A magyar-örmények életmódja

A beköltözött örmény családok mind *vagyonosak, nemesek és miveltek* voltak. Ezzel az igazsággal azonban nem azt akarom mondani, hogy akkortáiban Armeniában szegény és míveletlen ember nem is volt. Volt itt is elég; csak hogy a köznép és a vidék, melynek nem volt oly sok veszténivalója, honn maradt, ette tovább is az üldözés és a nyomor könnyel áztatott sanyarú kenyerét, és nem is gondolt a kivándorlásra, – mert nem volt miből fedezze a hosszú és bizonytalan út roppant költségeit. Az ádáz ellenség: a *török, tatár, perzsa, mongol, görög...* mind a nagy fővárosra: a páratlan szép *Áni-ra rontott*, mert itt laktak a dúsgazdag családok. *Apáink mind Áni-ból valók.*

A magyar földre beköltözött többi népek és az örmények között éppen megfordított viszony létezik. A többi népek közül csak azok jöttek be, melyeknek otthon (némelyiknek még otthona se volt) mijök sem volt és így otthon mit sem hagytak, magukkal sem hoztak semmit – és itt ingyen földet kaptak; kaptak „több évi adómentességet, pénzelőleget és vetőmagot.” (L. Mangold Lajos, A magyarok története. Hatodik kiadás. 1900. év, 114 lap). De azért hálából (!) nem egyszer fogtak fegyvert az édes anya: a haza ellen, mely ölelő karjaiba fogadta. Ellenben az örményből, – kinek fényes múlttal dicsekvő régi, virágzó, nagy országa volt, ki vagyont, míveltséget, vallást, erkölcsöt, kereskedelmi szellemet, szorgalmat, becsületességet stb. hozott magával s a ki itt a levegőn kívül ingyen semmit sem kapott, itt minden talpalatnyi földet drága pénzen vett meg, – a legjobb hazafi lett, ki jobban-rosszban mindig a leghívebben osztozkodott a magyarral...

Mihelyt felépítették az örmények e hazában házaikat, azonnal hozzáláttak a munkához. Három osztályt képeztek. Legtöbben kereskedők voltak; elég sok tagot számlált az értelmiség is, – legkevesebben voltak az iparosok (szattyankészítő: szurubdsi). Földművelő vagy paraszt egyetlen egy sem volt köztük.

Az értelmiség az egyházi és világi pályán nyert alkalmazást: hivatalt viseltek az örmény helységeken, papokká, orvosokká, ügyvédekké, tanárokká stb. lettek. De a katonáskodást az örmény nem szerette; léptek közülök egyesek a katonai pályára is és habár némelyek felemelkedtek a tábornokságig (Czetz János, Kiss Ernő, Lázár Vilmos, Mály Mihály...), mégis elmondhatjuk, hogy általában az örménység idegenkedik a katonai pályától. A kereskedők nagy száma bejárta Ausztriát, Német-, Olasz-, Törökországot, sőt a Keletet is; visszajövet szekereiket megrakták árucikkal

és így az örmény kereskedő közvetítette a kivitel és a behozatalt. A kiskereskedők a hazai országos és hetivásárokat látogatták szorgalmasan. Két, három vagy négy lovas szekereiken nemcsak a ládába helyezett vagy bálokba csomagolt árucikket vitték magukkal, hanem a sátor alkatrészeit is. Volt olyan kiskereskedő is (kikicsár), ki lóháton járta be a falvakat (most van majdnem minden faluban egy-két zsidó kereskedő, akkor egyedül az örmény árult); ezek általvetőkben (kopobká: vesszőből font, kívül bőrrrel bevont és kötéllel összekötött ládaszerű tartály) vitték magukkal az apró-cseprő árucikkeket. Mihelyt megtudta a falu lakossága, hogy kereskedő érkezett közibök, tódult a vevő... Legtöbb kereskedő ma boltjában árul

Magyarország pusztáit marhakereskedők tartották haszonbérben. Ezen pusztákon hízott meg az itt-ott bevásárolt sovány marha, örmény gondviselő (pusztádsi) felügyelete alatt. A hízott marha legnagyobb része külföldre került. Marhakereskedők – ha nem is oly nagy számmal – ma is vannak; sátoros kereskedőkkel is itt-ott találkozunk; de már a „kikicsár”-nak nevezett kiskereskedők faja egészen kiveszett. – Némely helyütt nő is vezet kereskedést.

A „szurubdsi”-k szép gyártmányaikkal bejárták az egész országot. Műhelyekben (pándun): készült a piros vagy fekete szattyán és kordovány. A „skumpia” nevű nélkülözhetlen növényi festéket nagyobbrészt külföldről hozták; kis mennyiségben e hazában is termett (Eger). A műhelyekben a munkások (chortogh) legnagyobb része nem volt örmény. Csik-Szépviz kivételével minden örmény helységben készítettek szattyánt és kordoványt. Az utolsó szattyánt a hatvanas évek elején készítették Szamosújvárt; aztán kiment divatból a szattyán- és kordovány csizma-viselés.

A mészároságot sem veti meg az örmény.

Más iparágot nem üzött az örmény. Mikor bejött vagyonos úr volt; azért lealacsonyító foglalkozásnak tekintette a mesterséget. Ma sem szereti; ezért alig találunk egy-két örmény szabót, asztalost, csizmadiát és néhány szőcset.

Mai napság minden örmény taníttatja fiát; ez az oka, hogy az örménységnek több, mint fele intelligens. Ha figyelemmel forgatjuk a statisztika lapjait, akkor ez a családokhozatlan tudomány nemcsak arról győz meg minket, hogy a különböző hivatalok minden ágazatában van örmény, hanem arról is tesz fényes tanúságot, hogy a hazai nemzetiségek közül aránylag az örmény adja a hivatalnoki karnak a legnagyobb jutalékot.

Azt a fiút, ki semmiképpen sem akar tanulni, kereskedésbe adják. Lejjebb nem száll az örmény; még ma sem tartja tisztességes foglalkozásnak az ipart.

Van akárhány örmény, ki ha egyik pályán nem boldogul, „köpenyt cserél” – „köpenyt cserélni” – állást változtatni.

A hivatalnokból kereskedő lesz; soha se tanulta a kereskedést és idővel mégis feltűnő jó eredményhez jut. Vagy viszont a kereskedő felhagy a kereskedéssel, földbirtokot vesz és oly szakszerűen mivelteti „jóság”-át, hogy még az is csodálja, ki gazdasági tanintézetet tanult; meggazdagszik, százezerekre tesz szert. Lompérdi Korbuly Bogdán (Kolozsvár), a kolozsvári nemzeti színház volt intendánsa, ki e színház körül szerzett elévülhetlen érdemeiért magyar nemességet nyert, kereskedő volt; Kovrig Tivadar (Nagy-Ikland) szintén a kereskedők osztályához tartozott és mindketten Erdély legnagyobb földbirtokosai közé emelkedtek. Gorove László szamosújvári hivatalnok, ki édes atyja volt Gorove István miniszternek, kiment Tisza-Varsányba és itt annyira megkedvelte a földet, hogy nemsó-kára nem egy-két „jóság” tulajdonosa lett. Az erzsébetvárosi kereskedő Kiss család Déli-Magyarországon akkora földbirtokot szerzett (Elemér), hogy Kiss Ernő tábornok már milliókkal rendelkezett. Karátsonyi Krisztof Szamosújvár főbírája megvette Beodrát (Torontálmegye) és unokái ma a magyar főrendi házban mint bőkezű grófok szerepelnek. De nem folytatom tovább a példák felsorolását, hanem csak azt mondom, hogy nem mondanak valótlanyságot a többi nemzetiségek, melyek méltán csodálhatják is az örménynek ezen kiváló tulajdonságát, – midőn azt állítják, hogy „az örmény minden állásra alkalmas.”

A szamosújvári királyi országos fegyintézet múltja

Részlet

...1808. augusztus 21-én 35. sz. a. kelt várnagyi jelentés írja: „Ezen várban három classisra vagyon osztva az ide ítéltetett raboknak büntető-he-lyeik. Az első classis a legkönnyebb, a második classisban a terhesebb, a harmadik classisban a legterhesebb büntetés alá tétetik kiki. E mellett sententiájoknak értelme szerint angariatim fél-esztendőnként, vagy esztendőben egyszer annyi pálcautéssal, a mennyi sententiájokban van, vagy benn a várban, vagy pedig künn a piacon vásárok alkalmatosságával vettetik meg. Némelyeknek még a pálcákon kívül, hetenként bizonyos napokra csupán vízen és kenyeren böjt is ítéltetik, vagy hogy azokon a napokon böjtöljenek. Végre közönséges munkákra is szoríttatnak, a mint sententiájokban vagyon kitéve. Ezek itten a büntetések modálításai.”

Minden egyes rabot beszállítása után megvasaltak, és pedig mindkét alsó lábszárára láncsal összekötött 2-3 font súlyú vasgyűrűt, kezeire vaspercet vertek fel, mely a lábgyűrűvel volt összekötve. Ha szégyenoszlophoz való kikötésre is volt ítélve, még nyak- és kar-vasat (Hals- und Arm-Eisen) kapott. A vasalásért a várlakatosának 3 krt fizetett a rab. Ha a rab nemes származású volt, a vasalástól rendszerint, a testi fenyítéktől minden esetben megkímélték, de a kaszamatából nem engedték ki.

Mindegyik rab a sajátjából élelmezhetette magát; e végett bizonyos mennyiségű pénzt tarthatott magánál, a mivel a vár kintinjából, vagy a vár udvarán áruló kofánéktól magának ételt-italt vásárolhatott. Ha szegény volt, a „provincia” terhére élelmeztek, és pedig naponként és fejenként adtak egynek-egynek: 1 1/2 font kenyeret, minden héten 1/4 font színhúst, a többi napokon egy kupa zsíros ételt hüvelyes veteményből. Péntek nap az összes rabállomány csak korpacibere levest kapott. A szegényebb sorsú rabok élelmük javítására alamizsnát gyűjthettek a városon, vagy pedig országos vásárok alkalmával, mikor egy rabot kötöttek ki láncra az országút mellé egy nagy persellyel. 1808-ban a kir. főkörmányszék ezen szokást betiltotta és a könyörödomány gyűjtést csak a vár belterületére szorította, 1839-ben a kir. főkörmányszék elrendelte, hogy „azon rabokat, a kik saját költségükön tartják fenn magukat, a többiekkel egyforma élelemben részesítse.” De a várnagyok sohasem hajtották szigorúan keresztül ezen rendeletet és folytonosan szokásban volt a saját zsebére való étkezés.

A ruházatát is a rab tartozott magának megszerezni. A „provincia” csak is egy inget, egy gatyát és egy pár bocskort adott egy évre a szegényebb sorsúaknak. 1838. ápril. 4-én a várnagy jelenti: „Egyik-másik rab ruhátlan és mezítlábos s a kemény tél miatt nagyon gyenge és elszigorodott.” 1843. január 7-én kelt kir. főkörmányszéki leiratban mondatik: „A vár vizsgálata alkalmával a múlt évben 120 foglyok a vizsgáló biztosok által csaknem meztelen állapotban találtattak.” A kaszamaták közül 3 nem volt fűtésre berendezett, tehát nem is fűtötték őket. A rabok pedig éjjelre láncra fűzve egy közös fapriccsen aludtak és a provinciától kapott halina-pokróccal takaróztak. A tehetősebb azonban tarthatott magának külön ágyneműt.

Az ítéletek szerint a rabok 50%-a közmunkával szigorított rabságra volt elítélve. 1840-ig az összes munkaképes rabok külső munkára kijárhattak. A munkabér 1/3 része a rabé, 2/3 része a kincstáré volt. Közmunkaképen a rabok kövezték ki 1802-ben a város utcáit, 1804-ben a deési piacot, 1805-től kezdve a kolozsvári utcákat. Mezei munkákra kijártak nemcsak a városra, hanem Széplakra, Szamosújvár-Németibe, Dengelegre, Iklódra.

1811-ben megkezdődött a gróf Eszterházi Jánosné szül. Bánffi Ágnes által felállított posztó-fabrika. Ezen fabrika 1823-ban megbukott, helyét a Halina-posztógyártás foglalta el a provincia-cassa terhére; ezt azóta szünet nélkül gyártják. A mester-rabok üzhették mesterségeiket. Rácز Péter idejében az iparüzletek virágzó lendületet nyertek, különösen 1840-től kezdve, a midőn királyi parancsra a rabok nem járhattak ki közmunkára, hanem bent a várban kellett foglalkozniok. 1848. január 1-től 1850 februárius házáig az összes rabipar szünetelt.

A beteg rabokat eleinte a belső-szolnokmegyei chyrurgus, majd a városi orvosok gyógykezelték. 1797-től már állandó chyrurgusa volt a várnak, a ki bent lakott az intézetben. 1817-ben fisicust is neveztek ki. Az egészségügyi viszonyok kezdettől fogva nagyon mostohák voltak a várban. 1787–1788 beszállítottak 151 rabot, ezek közül meghalt 72 rab, tehát a forgalmi szám 47 %. B. Josintzi 1815-ben az éjszakai cassarmalis-ház felett egy emeletet építtetett kórháznak s azt „a sajátjából ágyneműekkel látta el.” 1831-ben kiütött a „görcs mirigynyavalja” (Cholera) a várban. 1836-ban és 1848 október havában újra dühöngött sok áldozatot szedve. 1848. december 28. kelt orvosi jelentés, mely a kir. főkormányshékhez terjesztetett fel, ezeket írja: „A vár foglyai ezen 1848. évben a városi polgároknál többet és gyakrabban betegeskedtek, a menyinyiben a várban állandó s több gerjesztő okok a különféle kórok kifejlődésére sohasem hiányzanak: egy kaszamatában 50-en is elzárva vagynak és így a levegő megromlásából eredendő betegségeknek ki vagynak téve; nem különben az angariális verések, vasbilincsek hordozása felsőbb kegyelmes rendeletek következtében megtartandó böjtök, lelkiismeret furdalása, hazavágy, ruházatokban való fogyatkozási s más egyéb körülmények, hogy annyit megannyi okokat szolgáltatnak a betegségeknek, kiki általláthatja. Epecsorvás, minden harmad-negyed napi lázak, tüdőgyulladások, vérhas, hasmenés, vérköpés, szemgyulladások, orbánc, köszvények, bőrkötegek, rüh, vízkór, sérvések, ficamodások, görvélyek a vár foglyai közönséges nyavalyáihoz tartoznak és napirenden vagynak.”

A vallás-erkölcsi állapotokat bejáró lelkészek gondozták, és pedig a helybeli franciskanus atyák, a gör. kath. parochus, a szamosújvár-németi ev. ref. lelkész és a széki gör. kel. lelkész. A bejáró lelkészeket „vár káplányjoknak” hívták. 1821. november 22. a kir. főkormányshék rendelete a várnagyhoz ekképpen szól: „Hogy az ottani különböző vallású foglyok, saját vallásuk és a keresztény erkölcs tan elveiben nagyobb eredményel taníttathassanak, jónak látta ezen kir. főkormányshék az ide fogott,

’Erköltsi keresztény oktatások, különösen a fenyítő házakban raboskodóknak remélhető megjobbításukra’ című könyvből két példányt leküldeni, oly meghagyással, hogy az illető lelkészek közvetítése mellett az ottani rabokat vasár-és ünnepnap, valamint böjtnapokon azok szerint tanítani és oktatni törekedjék, szoroson felvigyázva ezen rendeletnek egész terjedelmében való szoros betartására”.

Összegezve a fentebbieket azt találjuk, hogy az 1848 előtti börtön-intézmény rendszerében, az erkölcsi javítás eszméje másodrangú szerepet játszott. Megvoltak a lelkészek, kik vallásosságot és erkölcsöt tanítottak, de az evvel karöltve járó tényezőt, az iskolázást, a jóra való szoktatást nem ismerték. S ezen szervezésében a fenyítőház nem volt egyéb, mint bűnös emberek büntanyája, nyomorultak nyomorult háza. Mint a szű a fába, úgy ette bele magát a fegyelmetlenség és kihágás a rab-életbe. S e szellemet egyik rab örökölte a másiktól és a még romlatlan kedély is megromlott közöttük. Volt itt bent a várban korcsma, volt rab-asszony; és habár elkülönítve tartattak a férfiak az asszonyoktól, a nagyobbára tétlen és együttes élet sok rosszra ingerelte őket. S a biztonság és nyugalom fenntartására pedig csak csekély számú őrség.

A ki több mint ötven évig élt ismeretlenségben

Jakabffy János városi polgár és senator kocsijába befogat négy lovat és Pestre hajtat; innen kocsiját lovaival együtt visszaküldi, ő maga pedig világgá megy; eltűnt. Keresték, kerestették, de hasztalan. Sem azt nem tudták, hogy miért és sem azt, hogy hova ment el. Végre a város a főkörmányszékhez – körözés végett – ezt a személyes leírást küldötte be: „Harminc esztendő, közép termetű; barna, hosszú ábrázatú, hegyes állú; hosszú, vékony, egyenes orrú; vastag, fekete szemöldökű és szemű; bajusz nélkül; czofban kötni szokott fekete haja, egyenes derekú és lábú, a mult év (1801) június havában hagyta el feleségét és gyermekeit, a mikor is négy lóval és kocsival ment el, de azokat Magyarországról: Pestről visszaküldötte. Vitt magával magyar és német köntöseket. Ritkán beszél; az örmény, magyar, deák, német és oláh nyelvet jól tudja.” (Vár. lev. 1802-819 sz. János nevű fia, kinek szép, magyar irányában mindenki gyönyörködött, több éven át e város főjegyzője volt; 1831-ben választatott meg főjegyzőnek.) – Az ötvenes években egyszer csak itt látják a piacon: az öregek megismerték. De ekkor felesége és egypár gyermeke már meg volt halva, életben

maradt gyermekei pedig el voltak széledve. Itt már nem volt senkije. Örvendett annak, hogy az ismerősöket viszont láthatja; tett is azon néhány hét alatt, míg itt tartózkodott, a szegényekkel sok jót (pénze volt bőven; azért is nevezték el „Bogiát”-nak [= bogát, gazdag], mert roppant vagyona volt); de honában: szülőföldén már idegennek érezte magát; azért átadott Der-Ohánnesznek (Korbuly János szentéletű örmény szertartású pap) negyven aranyat, hogy azt jótékony célra fordítsa. Azután megcsókolta a hantot, mely alatt szüleinek földi maradványai nyugodtak és elment és többé nem jött vissza. Az itt töltött nem hosszú idő alatt mindenkivel szemben igen tartózkodó volt; még legjobb emberének: Der-Ohánnesznek sem mondta meg, hogy hol és mivel töltötte el a tovatűnt ötven évet*. Azóta a sír őt is már befogadta... és az, ki e földön nyugalmát nem találta fel, a földben háborítatlanul – nyugszik. Roppant vagyona pedig veszendőbe ment. Csak az sajnos, hogy rövid ittléte alatt nevét nem örökítette meg valamely humánus intézmény megalapításával; pedig maga körül láthatott elég ki-elégítésre várakozó szükségletet.

Ha azok a gazdag örmények, kik innen szakadtak el és az új otthonban még jobban megvagyonosodtak, nem a Bogiát példáját követik, hanem inkább Oviddal tartanak, ki a távolból is így irt haza: „Quamvis longa regione remotus absim, vos animo semper adesse meo”... és szükség esetén anyagi áldozatot is tettek volna ezen polgárzat oltárára, az előhaladás milyen magas fokán állana ma városunk?! De vigasztalódjunk; mert az innen elköltözöttek nem mind Bogiát-ok voltak, hanem volt közöttük egy Kovrig Tódor is!

Szabadságharcunk egyik legelső áldozata

Százakra megy azoknak száma, kik a hazáért áldozták fel életüket. Ezen vértanúk közé tartozik az egykor széptehetségű Novák Tivadar is. Novák egyetlen fia volt Szamosújvár híres főbírájának és országgyűlési követének: Novák Mártonnak. Főbiránk első felesége, kitől Tivadar született, Jakabffy-leány és unokatestvére volt Kiss Ernőnek. Novák Tivadar

---

* Jakabffy János szamosújvári volt senator, ki 1801-ben innen nyomtalanul eltűnt (itt hagyta feleségét és gyermekeit: Jánost, Bogdánt és Rebekát, László Andrásné). 26 évig Jassyban lakott „Monsieur Ján” név alatt, azután bojár Jordaki Katardsiktól a Piatra város közelében fekvő Moresinyen helységet tartotta zálogban. Fiai oda mentek: meglátogatták (Vár.lev.1831-55 sz.).

Szamosújvárt született. Iskoláinak befejezése után Pesten tette le kitűnően az ügyvédi vizsgát. Kiss Ernő később ezredébe vette fel és nemsokára hadnagy lett. Szolgált – mint katona – Olaszországban is. 1849. év Pesten találja Novák Tivadart. Egy este élénk beszélgetésbe eredt a vendéglőben néhány olasz tiszttel, kikkel még Olaszországban ismerkedett meg. – „Jó lenne – mondá a többek között – Budavárát elfoglalni!” ... És arra törekedett, hogy terve kivitelének megnyerje a katonákat. A pincér, ki fültanúja volt az egész társalgásnak, megértette az olasz beszédet s másnap följelentette Windischgrätznek. Az olasz tisztek mindent elkövettek, hogy megmentseék. Azt tanácsolták neki, hogy az utolsó szóig tagadjon mindent ... és ha mégis vallani akar, akkor mondja azt, hogy ittas volt. De a jellemes férfiú így szólott hozzájuk: „Hazudni nem akarok, ittas pedig nem voltam!” Hadi törvényszék elé állíttatott és önvallomása folytán tisztí rangjának elvesztése mellett – halálra ítéltetett, mely halálos ítélet agyonlövással március 14-én végre is hajtatott. Novák Tivadar tehát egyike volt a magyar nemzeti ügy legkorábbi áldozatainak az 1849. év tavaszán.

Üres pénztár, teli hazafiság

Városunk előjárója jószágaink haszonbérleihez, kik mindnyájan örmények, ezt a felszólítást intézte:

Önök nemcsak tudják, de érzik is egyenként a szükségét, mit a jelen vészterhes napok a hazára nézve előidéztek: áldozat és segítség erőben, pénzben és élelemben! Ez a jelszó, mit minden hű polgárnak napjainkban hangoztatnia kell. Szamosújvár városa ha első nem, de utolsó sohasem volt az áldozathozatalban. Egyes polgárai a haza legkészebb polgárai sorában állottak és állanak: hirdetem kell ezt az egész világ előtt, mert ez tagadhatlan. Önök jól tudják, hogy a város pénztára hónapok óta üresen áll. Önök mindig a jobb-érezésű honfiak és polgárok közé sorozták magukat. Önök előtt az alkalom, ezt tettel újból bebizonyítani, midőn önmagunk és a haza szüksége kiált Önök felé. (Itt elősorolja az irat a szükségleteket: ötven ágy a sebesültek számára, ápolók...). A haza sorsa – a mi sorsunk. A város áldozatkészsége és az ebből eredő dicsőség – az egyes polgárok dicsősége. (Felszólítja a haszonbérleket, hogy a haszonbéri hátralékot, ha egészen nem is, legalább fele részben fizessék be.) Pénzt uraim! sietve minél többet, hogy elmondhassák: „Mi hű polgárok és igaz hazafiak vagyunk. (Így kér és nem tesz negatív jelentést a teljhatalmú országos biztosnak.)

Pénzt uraim még ma. A kinek valami ellenkövetelése van, azt elintézzük, mihelyt meglesz az új tisztikar és Isten kedvező időt adand. Erről kezeskedem. (Vár. lev. Jakabb levelezéseiből).

A köteles hazafiság sok áldozatot követelt, azért duzzadt pénztárunk – kiürült; de mivel a kiadást újabb szükséges kiadások még fokozták, a város kölcsönhez fordult: előbb 1600 firtot vett fel 6 %-ra, később még Duha Kristóftól is kölcsönzött 2000 firtot.

Jó hazafiságunkért roppant sarcot vet ki városunkra Urbán

A hazát szeretni minden honfinak kötelessége... És mivel mi a hazaszeretet kötelességének fokozottabb mértékben tettünk eleget, jutalom helyett iszonyú büntetésben részesültünk: negyvenezer firt sarcot rótt ki Urbán városunkra. Éjszaka ágyúit egyetlen kincsünknek, büszkeségünknek: az örmény kath. plébániai templomnak szegeztette és azt izente, hogy ha reggelre nem lesz meg a negyvenezer firt, löveti a szentegyházat. Tudta, hogy az örmény mindent elkövet, eladja – ha kell – még ingét is, de azt nem engedi, hogy szentségtelen, rabló kezek nyúljanak Istennek szentegyházához.

Azonban a városi pénztár üres volt; azért néhány csüggedetlen egyén éjnek idején utcáról utcára járt, hogy összegyűjtse a polgároktól a nagy összeget... „Iam fient, fierique posse negabant.” Néhány rövid óra alatt előteremtette az áldozatkész polgárság, melynek anyagi vagyona annyi oldalról volt igénybe véve, a mondott összeget. Legtöbbet adott Márkovics Sándor, Placsintár Bálint és ifj. Simay Márton. Ezek a lelkes polgárok, kik jobban szerették a hazát és szülővárosukat – vagyonuknál, kölcsönképpen előlegezték pénzeiket a városnak. (Vár. lev. 1849-156 sz.)

A szomorító eset többi részletét hadd mondja el az akta:

„Minekutána hiteles kútfőből tudatik az, hogy a szomszéd Deés városa határőrségi alezredes Urbán táborának, mely – hír szerint – részint határőrségi fegyveres katonákból, részint hozzá csatlakozott oláhokból áll, – minden ellentállás nélkül megadta magát, s minekutána – útját Kolozsvár felé veendő – városunk útjába esik, indítványba tétetik azon kérdés a Tanács és esküdt közönség elébe felgyűjtött városi polgárság előtt, ha vajjon a város ellentállani szándékszik-e, vagy tekintve az idő szerinti körülményeinket, magát Deés város példájára megadja?

Az egybegyűlt városi polgárság meg levén győződve a felől, hogy Urbán alezredes urnak városunk irányában semmi ellenséges szándoka

nincsen; – ez okon nevezett alezredes ur ellen legkisebb ellentállást felhasználni nem kíván; minek kinyilatkoztatására s alezredes ur illedelmes elfogadására a jelen közgyűlés egy bizottmányt határoz elébe a város határszélére küldeni, melynek tagjaiul Adler Severin főhadnagy vezérlete alatt (helyettes) főbíró Gajzágó Ferencz, főszónok Simay János, főjegyző Jakabb Bogdán és alügyész Korbuly Dávid atyánkfiai kineveztetnek; addig pedig levél által felkérve annyiszor említett alezredes úr, miszerint szíveskedjék intézkedni az iránt, hogy városunkat a Mezőség felől fenyegető oláh csoport meg ne rohanja.” (Vár. lev. Szamosújvárt 1848. nov. 10-én tartott közgyűlés jegyzőkönyvéből. 1848-1225 sz.)

Az itt megnevezett túsok Urbán elejébe mentek. Találkoztak. A derék Adler Severin, a helybeli katonai intézet igazgatója, ki 44 nap múlva (decz. 24. 1848) B e m előtt a szamosújvári piacon letette az esküt a magyar alkotmányra... és azután a honvédek közé állott – beszélt. Alezredes nemcsak hitt Adlernek, ki igaz, őszinte, meggyőző szavakkal mondotta el, hogy mindenből kifosztott városunk sehogy sem képes kifizetni a reája rott nagy összeget, hanem 22 000-et el is engedett. A tizenyolcezeret, mit a honvédek és a szegények szájából vett ki, kifizettük. A kicsikart összeget zsebre rakta Urbán... és nehéz zsebbel, de még nehezebb lelkiismerettel Kolozsvár felé indult. Nem kísérte városunkból senki. De mit mondok, senki? Pedig egy nagy, testetlen csapat kísérte, mely ellen fegyveresei mit sem tehettek! Kísérte a szegények sóhajtása és a honfiak átka, mely átok később utol is érte...

A kislelkű Urbán nem tudott nagylelkűséget gyakorolni; azért az engedett huszonkétezeret nem Urbán nagylelkűségének, mely szép tulajdonságot a Teremtő megtagadta tőle – köszönjük, hanem a jellemes Adler ékes-szólásának, rábeszélő tehetségének... Azért, midőn kegyelettel emlitem Adlernek felejthetlen nevét, ki egy évig e munka íróját tanította is...

Három női munkatársunk

I.

Kritsa Klára

Ez a mívelt, okos, eszes nő Gyergyó-Szt-Miklóson született örmény szülőktől. Nemesi előnévvel nem dicsekszik, de mindkét nagyanyja nemes volt. Apai részről nagyanyját erzsébetvárosi Lengyel Erzsébetnek nevezték, anyjának anyja pedig rétháti Kövér Margit volt. Ezt a körülményt azért

említem, mert ebből megtudja a szíves olvasó, hogy e kedves nő ereiben nemesi vér is buzog.

Megboldogult édes atyja: Kritsa Lukács köztiszteletnek örvendő, keresni tudó kereskedő volt; viselt tanácsosi hivatalt is, az örmény bíró távollétében pedig ezen igen mívelt és ritka becsületességgel bíró férfiú volt a helyettes bíró. Nagy családjáért küzdött, mert kétszeri házasságából 17 gyermekkel áldotta meg az Ég. Anyja, Zakariás Róza: a hú hitvesek, önfeledő anyák és szorgalmas, házias nők mintaképe.

Klára gyermekkorában igen élénk, vidor volt; azért mondotta róla valaki: „Elhibázta ezt a kis leányt a természet, fiúnak kellett volna születnie.” Lehet, hogy nem is bánta volna! Mert gyakran gondolkozott így: „Mivel vagyok én érdemetlenebb, mint fivérem, hogy nekem nem szabad a templomban ministrálnom?” Nagycsütörtökön megmosta a pap fivérei lábait, ő ellenben ettől a ritka örömtől meg volt fosztva. De ha a nappal valamit megtagad tőlünk, álmaink mégis betöltik vágyainkat. Álmában nem egyszer volt ministránsnak öltözve.

Vannak emberek, kik sok iskolát végeznek és – keveset tudnak; míg mások kevés osztályt tanulnak és mégis – sokat tudnak. Derék írónk az emberek ezen második osztályához tartozik. Tizenhárom éves korában már szorgalmasan olvasta a szebbnél szebb munkákat. A sok olvasmány nemesítő hatással volt lelkére.

Most elmondom, hogy minő ok adott írói tollat a kezébe.

Szomorú jelentést kap a vidékről, melyben egy család tudatja, hogy azt a rokon lelket, ki hozzája oly gyönyörű költeményeket* írt, az Ég kiszólitotta az élők sorából. A gyász-eset kedélybeteggé tette. De a lelki sebre gyógyír kellett! Azért a „Képes családi lapok” társalgó rovatában (akkor volt ilyen rovata is e lapnak) álnév alatt arra kérte olvasó-társait, hogy gyógyítsák ki kedélybetegségéből. Többen vállalkoztak. Egyik azt ajánlotta, hogy járjon társaságokba; a másik, hogy folytasson vele levelezést... V. Gaál Karolin ismert nevű író – kivel most is levelezésben áll – és az „Ungvári Közlöny” szerkesztője azt ajánlották, hogy írjon cikket. Az előbbi ezt írta: „Levelének okos fogalmazásából ítélve Nagysád képességgel bír az irodalom terén működni; próbálja meg, írjon valamit. Engem az írás mentett meg az örüléstől.” A szerkesztő meg ezt írta: „Írjon egy beszélyt a lapom számára. Meglátja, hogy ez a legjobb gyógyszer a kedélybaj ellen; mert dolgot ad az észnek és nem engedi, hogy bús töprengésbe mélyedjen.”

---

* E költemények közül nem egyet közreadott a „Hölgyek Lapja” is. Különösen elragadó szép az, mely ezt a címet viseli: „Klarához.”

Erre tollat ragadott és megírta „Testvérek” című igen sikerült elbeszélését. Beküldötte az „Ungvári Közlöny” és a „Székelyföld”-nek; mindkét lap javítás nélkül közölte. Ezután sűrűbben jelentek meg talpraesett dolgozatai, többnyire vidéki lapokban, legtöbb az „Ungvári Közlöny”-ben. Álnév alatt is írt (ezt a két álnevet használta: „Lidérc-fény” és „Gyászfátyol”) néhány cikket a „Hölgyek Lapjába”. A „Magyar nők lapja”-ban is dolgozott valódi és álnév alatt. Egyszer Jámbor Lajossal* ketten írtak egy beszélykét „Elhervasztva” címmel. Jámbor, ki dolgozatuknak ezt a címet ajánlotta: „Romeotlan Julia és Juliátlan Romeo” – megírta az első részt, a hősnő történetét pedig Kritsa fejezte be. – Ezelőtt írt költeményeket is.

Szép tollú munkatársunk nem azért írt, hogy abból anyagi hasznot várjon, vagy hírnévre tegyen szert: az írásban gyógyaszt keresett és talált is. Ha körülményei megengedték volna, hogy hivatás-szerűen foglalkozhassék az írással, akkor e tehetséges nő dolgozataiból most kötetek telnének ki. A mit írt, az mind szép, mind jó, mind nemes. Folyóiratunkban kifejtett elismerésreméltó dicséretes munkásságával nemcsak az „Armenia” olvasóközönségének méltányos tetszését vívta ki, hanem még a tengereken túl: Amerikában is feltűnést keltett. A dicső magyar tábornok: Czetz János Buenos Airesből, Kritsa Klára egyik talpraesett dolgozatáról („Képzelt és való”) úgy nyilatkozott, hogy az „finom tollal és érzéssel van írva”.**

És e sok szép tulajdonsággal felruházott nő a toll mellett, mit oly ügyesen forgat, a háziasság kötelességeit is teljesíti: süt főz, varr. Úgy van nevelve, hogy tud a társalgó teremben úrnő lenni, de – ha szükség úgy hozza magával, – megfogja a főzőkanalat is. Bárcsak minden anya ilyen nevelést adna leányának.

II.

Harmath Lujza

Harmath Lujza és Tutsek Anna, magyar írónőkről Faylné-Hentaller Mariska által írt életrajzi és irodalomtörténeti műben a következő adatokkal van bemutatva:

„Harmath Lujza 1877-ben a „Fővárosi Lapok”-ban megjelent „Szép csángó lány” elbeszélésével keltett figyelmet. Csakhamar munkatársa lett

---

* Ki jelenleg szerkesztője a „Lugas” című gyermeklapnak, mely a „Magyar nők lapja”-nak havi melléklete.

** I. „Armenia” 1892. évfolyam 170 lap.

több budapesti lapnak, az Erdélyi Híradónak, Armeniának. Első önálló kötete 1884-ben jelent meg: „Fény és árnyék” címmel. „Egy kis darab a nagyvilágból” című könyve is összegyűjtött elbeszéléseit tartalmazza. Eredetiség és erő nyilatkozik műveiben. Fordított Carmen Sylvától egy kötetet. Költeményei is vannak s ezek közül „Peti cigány” valóban szép vers, a „Hatszáz magyar dal” gyűjteményben jelent meg. Harmath Lujza Erdélyben, Tordán született és igen gondos nevelésben részesült. Gyermekkorában elárulta már írói hajlamát és azóta nem sokat bár, de szépet és szépen ír.

III.

Tutsek Anna

Tutsek Anna neve hamar ismeretessé lett az irodalomban. A „Fővárosi Lapok”-ba kezdett írni e kedves fiatal hölgy, mely lapnak állandó munkatársa. Ír a Magyar Salon, Ország Világ, Pesti Napló, Armenia, Erdélyi Híradó és sok más lap számára. Mindig és mindenhol örömet olvasunk tőle. Neki még nagy jövője van. Tutsek Annának gyermekkorától fő szenvedélye volt az írás. Kis lány korában már írt és barátnőinek olvasta fel dolgozatait. Midőn szülei észrevették hajlamát, kiképeztették és ő csak akkor írt a nyilvánosságnak, midőn irodalmi tanára Szász Béla, kolozsvári egyetemi tanár azt mondta neki, hogy „már a világba léphet”. Önálló kötete: „Elbeszélések és rajzok” 1886-ban jelentek meg. A lapok általános elismeréssel nyilatkoztak e munkáról. A „Fővárosi Lapok” így írja bírálatát: Ritkaság fiatal leányban az életnek oly érett felfogása, mint minő az ő műveiben nyilvánul. Szereti a belső embert, a lelket festeni és történetei, jellemzései egészséges realismussal, s egyszersmind ily előadás költészetével bírnak. Írt néhány irodalmi tanulmányt is regényekről és regényírókról s a mit Kemény Zsigmondról írt, az ítélő képességének dízére válik. Nála az írás nem a szereplés viszketege, hanem belső szükség.

Rákóczi Ferenc hamvai

Konstantinápolyból írja – így szól a „Budapesti Hirlap” – tudósítónk: Az itteni török lapok, valamint a „Stamboul” francia lap jelentik, hogy a szultán irádét írt alá, mellyel megengedi II. Rákóczi Ferencz, a galatai St. Benoit-kolostorban nyugvó hamvainak hazaszállítását. A lapok azt is

jelentik, hogy az a magyar küldöttség, mely a hamvakat haza szállítja, legközelebb a török fővárosba érkezik. Az irádéról a francia nagykövetség, melynek hatósága alá tartozik a St. Benoit-kolostor, értesült már. A St. Benoit-kolostor atyái, a kiket ma meglátogattam, örömmel várják a magyar vendégeket. A törökök is fényes fogadtatásra készülnek...

Ebből a jó alkalomból itt elmondom azt, mit a Szamosújvár városi levéltár a Rákóczi korára vonatkozólag megőrzött.

Az örmények a Rákóczi-féle felkelésben részt nem vettek; de nem azért, mivel láttak ők a külföldön elég felkelést és kimondhatatlan sokat pusztított közöttük az ott dühöngött forradalom, hanem, mert „katonai védelem alatt voltak”. Erdély főhadparancsnoka: Lobkovicz herceg még 1740 febr. 10-én is Nagy-Szebenből ezeket írja tanácsunknak: „Constat Dominationibus Vestris nationem Armenam in Transilvania existentem sub protectione militari esse”...És mégis egyes örmények a felkelés tartama alatt jelentékeny anyagi károkat szenvedtek. Ime egy eset: Sil Mánug és Thákvor felrak a dohányból egy szekérre valót és Nagy-Bányára megy. „Ne menj oda, mert kárt vallasz” – mondá társa. Mégis elment. Nagy-Bányán megtudja, hogy ott vannak a kuruczok;* azért a dohányt a (minoritarendű) „paterek” pincéjébe teszi le: „Mert akkor a kurucok ideje volt és a kuruczok mindent feldúltak” (ájñ zsámánág kuruczñun áden eghile u kuruczñér i zsov vár u vér árilin). Hiába figyelmeztették Thákvort a szerzetesatyák, mondván: „Vedd el és ne hagyd ott veszni (ár u mi thoghu or gorszévi). Ott hagyta – elvitték. Ezért társa Sil Mánug a szamosújvári törvényszék előtt panaszt is emelt ellene. (L. Örmény protoc. I. köt. 149. lap)

Ezen időből való a következő örmény közmondás is: „Rákóczi Erdélyt vesztette el” (Rákóczin éz Árdeálé gorszuczñhile) Ezen a közmondásnak, mely még a mai nap is él a nép ajkán, jelentése következő: „Csekélység a te károd ahhoz képest, mit Rákóczi szenvedett.”

Hogyan fogadtuk a huszárokat?

Október 14-én a Sz.-újvár tiszta, a házakról nemzeti színű lobogók lengnek; a piac zöld-ággal kirakva, a tanácsház felékesítve. Kocsik robognak a kérii fürdő felé; a város határánál megállapodnak. Tele az út a fürdőtől kezdve, be a város szíveig kíváncsi néptömeggel. A piacon hullámszik

---

* A „német ellen felkelő, támadó magyar vitéz”; khurudzsa a török nyelvben annyi mint felkelő, insurgents. Labanc = császárpárti, a kurucok ellensége

a népsokaság. Mit várnak? A honvédhuszárokat. A hamar elkészült csinos új laktanya kapui tárva-nyitva vannak: tárt karokkal várja a kedves lakókat. Már elharangozták a delet és még sem jönnek. De durrogni kezdenek a mozsárágyúk: elérték a város határát. Innen fuvózenekarunk vezette be városunk várva-várt új lakóit, kik a négyszögű, szép, tágas főpiac nyugati oldalán – szemben a tanácsházzal – állottak sorba. A határtalan lelkesedést, mellyel a délceg huszárokat fogadtuk, leírni nem lehet: sokaknak szeméből peregtek alá örömkönnyek. Most a daliás ezredes Zgorski Zsigmond imára vezényel: a fuvózenekar imadalt játszik; a hölgyközönség a piac ablakaiból nézi a fényes, szokatlan ünnepélyt. Azután Placsintár Dávid polgármester felé vágat az ezredes (szűnni nem akaró percekig tartó hatalmas „éljen !”), kit a polgármester következő szép beszéddel üdvözölt:

Szamosújvár város örömmel látja a honvédhuszárság bevonulását. Az idők változtak és változtunk mi is. A honvéd együtt érző tagja a hazának. Ép ezért erősen remélem, hogy magukat jól fogják találni; erősen remélem hogy jó viszony lesz polgár és katona között. Éljen Ő Felsége, a magyar király, éljen a honvédség, éljen az ezredes úr!

Erre lóhátról a vitéz, ékesszóló ezredes igen derekasan válaszolt; fölötte érdekes, lelkes beszédéből ide iktatunk egy részletet:

Nagy öröömre szolgál, hogy kivihető volt, úgy az én, mint a város óhajta. Nagy áldozatokkal járult a város ahhoz, hogy a honvédhuszárságot megkapja. Meg vagyok győződve, hogy a tisztikar, mely illedelmes és szép magatartású a legnagyobb egyetértésben fog lenni a polgársággal. A legénységet is jól ismerem: a hazának fiai és én tudom az őik jó magaviseletüket. Ezért reményelem, hogy miként polgármester úr monda: békesség fog lenni polgár és katona között. Midőn Szamosújvár városának hozott nagy áldozatáért köszönetet mondok, kívánom, hogy az Isten éltesse Szamosújvár város közönségét! Isten éltesse a polgármester urat!

Talpraesett beszédét több ízben szakította meg az élénk éljenzés. Beszéd után megfordult lovával; a menet a laktanya felé indult. Elöl ment a fuvózenekar, utána a városi előljáróság; ezt követte a huszárság. Minden szem a csinos huszárokat nézte. A nép a főkapun ment be, a huszárság a mellékapun került be: a fedett lovarda előtt állott sorba. Velők szemben foglalt helyet az örmény papság ornatusban és a tengernép. A nők közül sokan a főépület emeletén levő ablakokból nézték a ritkaszerű ünnepély második részletét. Most a dalárda a „Szózat”-ot kezdte énekelni. Ekkor a vitéz ezredes nem ült lovon, hanem gyalog a nép közé vegyült. Hajadon fővel hallgattuk. A derék ezredes volt az első, ki fővegét levette; utána levette a deési

hazafias honvéd tisztikar, mely teljes számmal jött át, hogy részt vegyen a vendégszerető város és a derék bajtársak öröméből. Az első versszak elhangzása után Bárány Lukács esperes-plébános örmény szertartás szerint megszentelte az új épületet. Az őrnagy: Tesléry János, ki fehér lovon ült, imára vezényelt. Ilyen megható, szép jelenetnek soha se voltunk tanúi. Egy kimondhatatlan jóleső érzés fogta el keblünket, midőn láttuk, hogy a vitéz katona együtt imádkozik az ájtatos néppel és kér áldást az új lakásra. A szertartás befejezése után a dalárda a „Hymnus” éneklésével zárta be az ünnepély ezen kimagasló részletét. A huszárság hüvelybe rakván kardjait az őrnagy osztatót fúvatott. Bevitték lovaikat a három nagy istállóba és leszerelték. A megszámlálhatlan népsokaság pedig haza ment – ebédelni.

Azalatt megterítették a huszárok asztalait a fedett lovardában: a város vendégelte meg őket. Kapott minden egyes ember gulyáshúst, túros-csuszát, fél liter bort és két-két szivart...

De mivel már kettő az óra, felmentünk a vigadó nagytermébe – bankettre. A város vendégei voltak: a helybeli gör. kath. püspök, az ezredes, br. Bornemissza Károly, Szolnok-Dobokamegye főispánja, dr. Torma Miklós alispán, a helybeli honvédhuszár tisztikar és a Deésről jött honvédtisztek. Az ezredes, ki Áján Joachimnál volt szállva, Szongott Kristóf, Esztegar László és Bartalis Miklós hívták meg ebédre; a püspök után – ki titkára kíséretében jött el – ment Novák Gerő, Vajna Károly és még egy asztaltárs. Asztalhoz ültünk; ízletes étkeket hoztak. A harmadik fogás után felállott Placsintár Dávid polgármester és megkezdte a pohárköszöntők sorát: Ő Felségét a magyar Királyt, az uralkodóházat és József főherceget éltette. Állva hallgattuk végig. Br. Bornemissza Károly a honvédségért és br. Fehérváry Géza miniszterért, – Szongott Kristóf, a magyar kormányért, – Bartalis Miklós, Hild altábornagyért, – Bárány Lukács, Szabó János püspökért, – Novák Gerő, br. Bornemissza Károly főispánért, – Bárány Lukács, Zgorski Zsigmond ezredesért, – az ezredes a szamosújvári hölgyekért, – Gopcsa Joachim a honvédségért (igen szép jelentőséget tulajdonított a honvéd szóban levő hat betűnek; hazát, nemzetet oltalmaz, véd éberén diadalmasan) – Tódorfi Lukács, dr. Torma Miklós alispánért, – a főispán Placsintár Dávid polgármesterért, – Novák Gerő a deési honvédtisztikarért, – az ezredes a város „pennájá”ért, az ő volt kedves tanulótársáért: Osztian Kristófért, kivel előzetesen együtt főzték meg az építendő laktanya tervét, – Szongott Kristóf az ezredesért, – Láng főhadnagy (Deés) a honvédhuszár bajtársakért, – Szongott Kristóf a helybeli honvédhuszár tisztikarért, – Anceán László a laktanya építésére felügyelő

bizottságért ürített poharat. A hölgyközönség a karzatról és a vigadó más helyiségéből hallgatta a szebbnél szebb felköszöntöket. Ebéd alatt cigány zene játszott. Dicsérettel kell még megemlékeznünk az igen jó ebédről, mit Ászlány János vendéglős ízletes konyhája készített.

Estve Deák Péter színigazgató ünnepélyes díszelőadást tartott; előadták Szentpéteri Zsigmond „A rokkant huszár” című két felvonásos népszínművét. Felvonások közt a színtársulat tagjai „nagy huszártoborzó”-t lejtettek. Zsúfolt ház. A néző közönség közt volt 90 huszár is, kik jegyeiket mind a várostól kapták ...

*A szamosújvári örmény könyvtár ex-librise
(Örmény szöveg: Szentháromság Könyvtár
Szamosújváron)*

Tarján Tamás

1949

Családunk jelenlegi – a tárgy szempontjából harmadik és negyedik – nemzedéke a következőket tudja az örmény eredetről (részint nagyapánk 1948-ban írott, fiainak szánt, adatgazdag, de kissé csapongó feljegyzéseiből, részint a családi és baráti hagyományozódás alapján, részint külső forrásokból, például a Magyar Katolikus Lexikon a nyomtatott változathoz képest javított elektronikus címszavából és Gödöllő történetét feldolgozó munkákból): apai nagyapánk, dr. Hovhannesian Eghia ügyvéd 1885. április 2-án született Törökországban, Isztambulban (Konstantinápolyban). Nagyapja (ükapánk): Eghia Tougladjian patrícius, téglagyáros (1818?–1883?), apja (dédapánk): Onnig (Szkutari, 1856–Isztambul, 1910. Nem egyértelmű, milyen vezetéknevet használt. Ügyvédként tevékenykedett), anyja: Nuné Miamian (1854?–1887). A házaspárnak öt gyermeke született: Adriné (1880), Zabel (1882), Saténig (1883), Eghia, Yervant (1886).

Hovhannesian Eghia örmény elemi iskolákban tanult, majd özvegy apja az egyik nővér, Saténig kíséretében külföldre küldte. A családi tudomás szerint előrelátásból, mert tartott az örményeket érő esetleges török atrocitásoktól. Ismereink megoszlanak arról, hogy később a család Isztambulban és környékén maradt tagjai közül hányan estek (valóban estek-e) az örmény genocídium áldozatául. Nagyapánk számunkra ma már rekonstruálhatatlan okokból bulgáriai (Sumla, Kartal), németországi (Blankenberg) iskolák után Budapesten a Hold utcai elemibe (ún. skót iskolába) került (tizenöt évesen, 1900-ban!), saját emlékezése szerint itt hat hónap alatt sajátítva el a magyar nyelvet. Nyelvtelhetségét bizonyítja, hogy örményül, törökül, bolgárul, németül, franciául, latinul tudott, és mind élőszóban kiválóan beszélt, mind írásban hajlékonyan használta a magyar nyelvet. A birtokunkban levő, 1906–1907. évi iskolai értesítő tanúsága szerint a Budapesti VII. kerületi Magyar Királyi Állami Főgymnasiumban (a Barcsayban) érettségizett, Dr. Cherven Flóris igazgatósága,

Medveczky Lajos osztályfőnöksége alatt, a VIII. A. osztályban. Tehát maturálásakor már betöltötte huszonkettedik életévét. Magyar nyelv, latin nyelv és testgyakorlat kivételével (ezek érdemjegye: 2) valamennyi tárgyat 1-es osztályzattal zárta, majd „jelesen érett”.

Jogi tanulmányait Budapesten (1907–1911), Heidelbergben (1913) és Lausanne-ban (1913–1914) végezte. Gödöllőn telepedett le, ügyvédi irodát nyitott, idővel a nagyközség harmadik-negyedik legnagyobb adófizetőjének számított, jelentős számú ingatlanra tett szert. Pest vármegye tb. ügyészeként, a Gödöllő Hírlap szerkesztőjeként is érdemeket szerzett. Több könyvet tett közzé a magyar–örmény kapcsolatok élesztése, erősítése érdekében (Arménia népe, 1934; Hazai örmények a nemzet szolgálatában, 1940 stb.). Szigorú, indulatos személyisége azonban nem volt népszerű. 1945-ben tudomásunk – és a rendelkezésre álló dokumentumok – szerint törvénysértő módon perbe fogták, börtönbüntetésre és teljes vagyonelkobzásra ítélték. Kevéssel szabadulása előtt, minden bizonnyal a budapesti Gyűjtőfogházban hunyt el (1948. augusztus 15.), így öt unokája közül egyikünk sem ismerhette őt. Az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület 2001-ben posztumusz kitüntetésként, munkásságát nyugtázva Szongott Kristóf Emlékérmel adományozott Dr. Hovhannesian Eghiának (noha ő nem az erdélyi magyarörménység köréből származott és nem is e közösség körében definiálta kettős, magyar és örmény identitását).

Nagyapánk 1917. október 29-én között házasságot Ritter Julianna Zsuzsannával (1894–1972). Legkisebb gyermeküket, egy kislányt (az édesapa nem enyhülő fájdalmára és kedélyét is maradandóan befolyásoló hatással) diftéria következtében korán elvesztették (Hovhannesian Elmonea [1923–1926]). A szülők örmény szimbolikájú, örmény feliratú, különlegesen faragott sötét gránit sírkövet emeltettek a kriptá fölé. A sírhely akkor a gödöllői temető legbékésebb sarkában, mezőség mellett húzódott meg. Ma szinte a centrumában található, és tíz családtag nyughelye).

A Hovhannesian fiúk, tanulmányaikat tekintve, folytatták az ügyvédi hivatás családi hagyományát, de voltaképp egyikük

sem működött a pályán. Apám, Dr. Hovhannesian Yervant Károly (Gödöllő, 1920. január 11. – Budapest, 1978. április 20.) alig néhány évi önálló ügyvédi gyakorlat után szorult ki hivatásából. Mivel korábban egy hosszas megbetegedés (gyerekparalízis), illetve gyógyulás idején elsajátította a villanszerelés alapjait, utóbb pedig különféle vizsgákat tett, két és fél évtizeden át lift- és távfűtés-szerelőként dolgozott. Vezetéknévét 1960-ban Tarjánra változtatta (ez nem ritka örmény családnév; a -ján végződés a „fia valakinek” jelentésű örmény vezetéknévi utótagnak felel meg), s a dr. Tarján Y. Károly névalakot használta fizikai dolgozóként is.

Öccse, Dr. Hovhannesian Zaven János Jenő (Gödöllő, 1921. október 31. – Budapest, 1995. május 18.) a katonaság, hadifogság és tisztviselőség után író lett. Bor Ambrus szerzői néven vált megbecsült – József Attila- és sok egyéb díjas, német és osztrák állami kitüntetésekkel is elismert – íróvá, műfordítóvá, publicistává (mint a Magvető Kiadó szerkesztője, illetve világirodalmi főszerkesztője). Ő is nevet változtatott, polgári neve: Lukács János (az örménységgel erős spirituális kapcsolatot ápoló Lukács evangélista neve nyomán). Fiatalon kötetben kiadott Rilke-prózafordítását Bottyán Jánosként jegyezte. Útleveként háttérrel című családregénye (2., módosított kiadás: 1978) kulcsregény – természetesen erős áttételekkel, épp az örmény elemet elhagyva –, melybe apja börtönben írt feljegyzéseit is applikálta. Lukács Jánosnak két házasságából három gyermeke származott, akik születésükkor ugyancsak kaptak örmény személynevet.

Dr. Hovhannesian Yervant és Zoltánka Gizella (Gödöllő, 1924) gyermekei: 1. Tarján Tamás (Budapest, 1949. július 24. – születési név: Hovhannesian Arakhel Tamás) irodalomtörténész – jelen sorok írója –, aki magyar–orosz szakon kezdte, magyar–néprajz szakon fejezte be (1973) tanulmányait az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, s diplomájának megszerzésétől kezdve négy évtizeden át a Kar többször változó nevű Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének oktatója volt, illetve az ma is, nyugalmazott docensként (CSc). Negyvenkét önálló könyvet (kismonográfiát, esszé- és tanulmánykötetet, tankönyvcsaládot,

színkritika-gyűjteményt, Reményi József Tamással közösen hét paródia-kötetet) jegyez, a rádiós és televíziós műsorkészítés sokféle területén volt lehetősége működni, 1972-től kezdve. József Attila-díjas. – 2. Tarján Balázs (Budapest, 1951. május 2. – születési név: Hovhannesian Mechitar Balázs) borszáti mérnök, a magyar agrár- és élelmezésipar vezető miniszteriális tisztségeit töltötte be, jelenleg nyugdíjasként a Debreceni Egyetem címzetes egyetemi tanára (CSc). Több tudat szakpublikáció, bor-kultúrtörténeti írás szerzője, borszáti kiadványok szerkesztője, Budapest történetének kutatója és krónikása. Számos állami kitüntetés birtokosa.

Sajnálatos módon az öt unoka egyike sem ismeri az örmény nyelvet, egyikük-másikuk töredékesen bírja az örmény betűvétést. Örmény nyelvismeretre már Eghia fiai, Yervant és Zaven sem tettek szert: dr. Hovhannesian Eghia valamely okból nem szorgalmazta családjában az örmény nyelv elsajátítását, miközben nem szűnt meg a maga módján folyamatosan teljesíteni örmény kulturális misszióját. Az unokák közül Tarján Balázs eljutott Arménia az egykori Szovjetunióba foglalt részére.

A Hovhannesian név a családi névváltoztatások során nem merült el a múltban: manapság személynévi formában őrzi az örmény családi eredetet. Tarján Tamás 2001. december 2-án Budapesten született fia a Tarján Lőrinc Hovhannesz nevet viseli.

Tarján Tamás

Nővérem regénye

Antonia Arslan: Pacsirtavár

Történetesen június 13-án, pénteken írónak e sorok. A néhány évvel keletkezése után most magyarul is megjelent regény (Mentor Kiadó, Marosvásárhely), a *La Masseria Delle Allodole* második mondatában épp ez a dátum szerepel, mint a történetmondó névnapja (Szent Antal ünnepe, így Antonia-nap is). Erre a névre és erre a napra nem kapnám fel a fejem. De a harmadik mondatban azt a személynevet olvasom, melyet a közelmúltban

Magyarországon talán csak apám viselt; s a *Pacsirtavár* szövegét az a dátum köti magához, mely történelmi messzesége ellenére egész életembe belehangzott. Olyan a könyv, mintha tizenegy esztendővel idősebb nővérem írta volna.

A személynév: Jervant. Apám régiesebb átírással, Yervant alakban használta. Örmény keresztnév. Szongott Kristóf *A magyarhoni örmény családok genealógiája* (1898) című munkájának *a hazai örmények finevei* lajstromában nem szerepel, tehát ritka lehetett. Igaz, családom apai ágát nem nemzedékek óta itt élő magyarhoni örmények alkották, hanem Isztambulból az 1800-as évek legvégén elszármazottak. Elmenekültek. Őket a dédapa bölcsessége, pénze és szerencséje még 1895 táján, az első tömeges mézszárlások idején kisgyermekként útnak indította bolgár, magyar, itáliai, német települések – iskolák, egyetemek – irányába. Mi lett az otthon maradtakkal később...? Erről a családi krónika, mely Magyarországon kb. 1910-től íródik, hallgat (legalábbis az én hiányos ismereteim szerint).

Később: 1915. április 24-én, az örmény holokauszt napján; azokban a véres, gyilkos, elüldöző időkben. Antonia Arslan (1938-ban született olasz irodalomprofesszor) a viszonylag későn tudatosított arméniai eredet nyomába szegődve saját családtörténete egy részének szükségképp némileg elemelt, de erősen önéletrajzi feldolgozását az iszonyatos nap köré szervezte. A mű sokkal nagyobb időegységet fog át – az előzményeket és a következményeket tekintve is –, maga az elbeszélő alak más igazi szereplőként nincs, nem is lehet jelen az eseményekben, azaz utóidejű elbeszélői mindentudására kell bízni magát, ám az összes mozzanatot a török örményirtás rémtettéhez köti.

A családhistória előadása néhány szerkezeti bizonytalanságával jelzi, hogy Arslan jócskán a hatvanadik életév felett mutatkozott be a nagyepikához forduló szépiróként. A terjedelmes *Prológus* fölösleges előzetes betekintést enged a família elolaszosodott ágának életébe, főleg a történetmondó önazonosítása, gyermeki énjének beléptetése érdekében. E fogás áldozatokkal jár. Például a sok nyelven – és mindegyiken rosszul – beszélő Henriette néni, illetve *majd* a csak férfiakat elpusztító vérengzés láttán az anyanyelvén örökre megnémuló kislány figurája a gyengébb ábrázolóli effektus felől vetül egymásra. Általában is a mesélő túl gyakran jeleníti meg magát és tudásának teljességével kapcsolatos (természetesen indokolt) kételyeit: a modern regény jó tanulójaként tördeli az elbeszélés folyamatosságát.

Amit veszít a réven, visszanyeri a vámon: az *én*nel a különben is vállalt, erős líraiság felfokozódik. Király Kinga Júlia egy-két szóválasztást nem

számítva mesteri fordítása a költőiséget a borzalmak lefestésében is megőrzi. A gyengéd, meghitt, családi című *Pacsirtavár* (az *otthoni* azilumról, a szétvágott-vert fészekről van szó) gyönyörű, ahogy csak a legádázabb csataképek, a gyilkosság-piktúra remekei lehetnek gyönyörűek. (Paolo és Vittorio Taviani 2007-ben filmet forgatott a könyv alapján. A mozgóképecsettel ők is a tömeggyilkosság feldúló, intó szépségét keresték: a freccsenő vér lesújtó esztétikumát, a török kardtól agyonsebzett, csonka, sugarasan elrendezett holttestek virágfej-szirmosságát a szabad ég alatti, a békét szimbolizáló lak előtti térségen. Az írói szándéktól nem függetlenül egy konkrét népi társadalmi modellt iktattak a 20. század poklába.)

Az első rész a *Szempad bácsikám*, a második a *Susanig* címet viseli. A két (egy férfi és egy női) személynév strukturálisan és a regényidő terében is pontosan jelöli pusztulás és túlélés tartalmait. Mégis inkább a két fivér, Jervant (az idősebb) és Szempad (a fiatalabb: Jervant sok testvére közül „az egyetlen igazi öccse”) neve emblematikus. Az Olaszországba került, megbecsült és gazdag orvos, valamint a szülőföldjén maradt, ugyancsak minőségi egzisztenciájú és közszeretnek örvendő patikus foglalkozása szerint is az összetartozást jelképezi. Ha a népi társadalmi központi tényét elfeledhetnénk, a regényt Jervant és Szempad meghíúsult találkozásvágányának történeteként értelmezhetnénk (a két cselekményhelyszín váltakoztatása feszült-finom ritmust eredményez). A báty romantikusan látványos, a szeretetet ajándékozó pazarlásban is kifejező hazalátogatást tervez, az öcs a gyerekeit küldené testvére és Velence oltalma alá – tanulni, felcseperedni. A család érzelmi (részleges) újraegyesülése az I. világháború kitörése, a török politikai fejlemények és az előre eltervelt pogrom miatt nem következhet be, illetve a Jervant-nemzedékből csak a nőknek marad rá esélyük.

Valószínűsíthető, hogy Franz Werfel *A Musza Dagh negyven napja* című nevezetes műve mint „minta” Antonia Arslanra is hatott. Mégsem gondolnánk, hogy a török nép bemutatásának e keretek közt lehetséges árnyaltsága (a minden egyedében bűnös többségi nép képzetének elutasítása) a hetvenöt éve íródott, áthallásosan a zsidó sorsot jósó regényből eredne. A figurateremtő érzékenység és beleérzés, az extenzív tárgyi-környezeti hitelesség, az örmények iránt mély elköteleződést, de nem elfogultságot hordozó történet kitűnő íróra vall. Nem csupán a világ nem kevés népének 2005-ben (a vérengzés kilencvenedik évfordulóján) feltámadt érdeklődése, lelkifurdalása vagy szolidaritása magyarázza, hogy a *Pacsirtavárat* igen hamar lefordították idegen nyelvekre.

Jervant a könyvben Antonia nagyapja – az örményül már egy szót sem tudó *másik* Yervant az apám. Kettejük – a névrokonok – sorsa egy tágas generációval elcsúszik, s persze radikálisan különbözik. Mégsem vélem indokolatlan befogadói gesztusnak, hogy a szubjektivitását vállaló Arslant helyettem, nekem – és minden, az igaztalanságot és erőszakot elutasító lélekhez szóló „nővéremnek” nevezem. A mozgalmas cselekményű, néprajzilag is színes szövegszövetbe ágyazott adatokat, leírásokat böngészve nagyapám (Yervant apja), Hovhannesian Eghia (1885–1948) *Armenia népe* (1934) című könyvét is felütöm. A *Musa-Dagh 40 napja* fejezet lapjain (az ő ortográfiájával) szóba hozza az áldozatok sorában Varuzsán Dániel költőt (Daniel Varuzsan/Varujan személye Arslan regényétől sem független), s egy bizonyos Pürad Szempadot. Megtudom-e valaha, hogy e Szempad azonos-e Antonia Arslan regényhősével – nagyapja öccsével –, a mártír patikussal...?

(2008)

Apa, atya, fiú

Egy motívum Hubay Miklós életművében

[...] (*Szubjektív bevezető*) A Forrás című folyóirat 2008. januári számában Hubay Miklós írása, a *Naplójegyzetek* első bekezdésével (*Déli harangszó* – 2006. április 26.) három, egyazon délelőttön sorra került temetésről ad számot. Egy órával ezelőtt még feleségének, Irkének ravatala mellett állt. A temető kapuján kilépve befelé tartó ismerős írókat, irodalmárokat lát, akik Püski Sándorné Ilus néni koporsójához igyekeznek, leróni kegyeletüket. „És valahol egy másik pesti temetőben ugyanezekben a percekben hangzik el a »*Requiescat in pace*« Bundy János barátom nyolcvan esztendő során elnyütt teste fölött, amelyet tizennyolc éves deli szépségében ismerhettem, amikor a gödöllői premontrei gimnáziumban érettségizettek egy kisded rájával (Tóth Miklós, Forgách-Waldbott Ferenc, Hovhannesian Yervant stb.) bevonult a budai kollégiumba, ahol elsőéves létére valamiféle kiválasztott lett, mint egy hatalmával nem élő hegemon...”

Hovhannesian Yervant az apám volt. A nagyváradi születésű Hubay, aki élénken emlékezett a váradi premontrei gimnáziumra és a fehér reverendás atyákra, a jogi és a bölcsészeti kar körötti ifjonti nyüzsgésben barátjává fogadta az apai ágon örmény származású Hovhannesian testvéreket, a

nála két évvel fiatalabb Yervantot és öccsét, Zavent (aki előbb Bottyán János, majd Bor Ambrus szerzői néven lett ismert író, műfordító, Hubaynak megbecsült céltársa. Az ő lakásának ajtáján egy időben négy névtábla igazította el az érkezőt. Születési neve és két írói neve fölött magyarosított polgári neve volt olvasható: Lukács János. Apám pedig Tarjánra változtatta családi nevünket. Miért mindketten másra? – a kérdés messzire vezetne, de adalékul szolgálhatna Yervant Károly és Zaven János fivéri kapcsolatához, valamint apjuk, nagyapám, dr. Hovhannesian Eghia síron túl is örökhatározó tekintélyének, akaratának érvényesüléséhez).

Egy bekezdésen belül említődik tehát Hubay Miklós épp elhunyt feleségének és akkor már harminc éve nem élő apámnak a neve. Szaporább lesz hirtelen a szívverés. Hosszú telefonbeszélgetésben kérdeztem Hubayt érzések és emlékek torlódásáról. A feltárolt kép, melyet válaszul megrajzolt, olyan tudások birtokosává tett, amelyeket felmenőim sosem nyitottak meg – de nem családi, hanem kor-fotográfia bontakozott, 1941-ből, 1942-ből.

Két esztendővel később, 2010 márciusában az Eötvös Kollégiumban került sor a *Két kuruc beszélget* című, Csillaghy András és Hubay Miklós száznyolcvan oldalnyi dialógusát tartalmazó könyv bemutatására. A Napkút Kiadó *Beszélgetők könyvei* sorozatának harmadik kötete iránt számos kollégista mellett sok író- és művész, barát, tisztelő is őszinte érdeklődést mutatott. Az esemény előtt nekem, a nem minden izgalom nélkül készülődő moderátornak a saját betűit már alig látó Hubay Miklós az előzéklaphoz közel hajolva így dedikálta a kiadványt: „Tarján Tamásnak, megindultan emlékezve a 30-as, 40-es évekre, amikor mindent akartunk – egy boldogabb Magyarországot, s a háború után egy má[sikat?]. Szeretettel: H. Miklós”. A kék rosttollal rótt hatalmas – nem mindenütt világosan kivethető – betűk kissé átfutnak a lapszélen a belső borítólapra. Az író nevének leírása után azonnal ráébredt: összevett engem apámmal és/vagy a nagybátyámmal. Színházi nyelven szólva: szeme villanásának *spéj*-jével jelezte, hogy bár időnként kimondva-kimondatlanul az apa–fiú viszony egy lehetséges modelljének tekintettük mindkét oldalról írásokkal is dokumentált négy évtizedes ismeretségünket (jómagam több ízben írtam bírálatot, tanulmányt, laudációt Hubay drámáiról, könyveiről, bemutatásairól, ő alkalmanként nyugtázta dráma-érdekvédelmi igyekezetemet), mégis előbb bukkant fel tudatában a saját ifjúsága, s vele az apám (akire szinte semmiben nem hasonlítottam soha), mint a jelen, s benne én magam. Így volt rendjén.

A *Két kuruc beszélget* tartalmaz, meghittén sikerült könyvbemutatóján is történt egy villanásnyi síkváltás az 1940-es évek közepe és a 2010-es jelen között. A hallgatóság épp csak észlelte a nagy ívű előadás hirtelen időparadoxonát: Hubay mosolyogva és emlékezetét korholva azonnal javította magát. A diák- és íróközönség értette: nem egy hanyatló elme iránt kell tapintatos megbocsátást tanúsítania, hanem a kilencvenkét éves korban már nem mindig katonásan szolgáló memória képzettársításos-értelmező, *teremtő* ugrásával van dolga. A múlt és a jelen egymásba íródott. Hubay a szemünk láttára, fülünk hallatára idősíkváltó drámát rögtönzött a pillanatnyi időütközésből.

(*Könyörület!*) Az apaszerep, a családi apafunkció Hubayt kora eszmélésétől foglalkoztatta. Egyéves volt, amikor elvesztette édesapját. Anyja második férje, Domokos László szeretettel, megértéssel közelített nevelt fiához. Erről az élménykőről emlékezik meg *Bíró fia: író* című 2006-os írása. Az életrajzi események nyilván átszüremkedhettek a szépiírói megnyilatkozásokba. Hubay óriási terjedelmű, részben maig rendezetlen és kiadatlan naplói, jegyzetei vissza-visszatérnek az apa-problematikára. Köztudottan vonzódott az apa/atyá típusúnak nevezhető művész- és tudósegényiségekhez, amilyen az ő számára – többek között – Illyés Gyula, Charles de Tolnay, Ferenczi Béni volt.

Ha nem is sűrűn, ki-kitért a maga alapította családra, saját apai énjének megnyilvánulásaira. A választékos (és túlzó) panaszkultúra kivételes képességeivel rendelkező Hubay Miklós – aki például vélt vagy valós drámaírói kudarcait a túlméretezéssel magyarázta, s párhuzamként a lakását hozta fel, amelyet ugyancsak a szükségesnél és ellenőrizhetőnél tágasabbra álmódott (kései tervei között még az is szerepelt, hogy kilencvenkilenc fős nézőterű magán-kamaraszínház működtet otthonának falai között, valóban egy kis színpad-dobogóba futó dolgozószobájában) – nemegyszer panaszolta az apai feladatok ellátására való alkalmatlanságát. Személyében az író mindig előnyt élvezett a családfővel, férjjel, apával szemben, ismerte el.

Összefügghet ezzel, hogy egyik naplókötete, az 1997-es *Végtelen napjaim (Új folyam)* élére a következő margináliát helyezte (címe: *Könyörület!*): „Natalia Ginzburg családi krónikája apja ordításával kezdődik. Valamilyik gyerek feldöntötte az asztalnál a vizes poharat. Aztán a további oldalakon sem fogy ki az elfeledhetetlen atyai ordítások emlékeiből. / Én is emlékszem... Nálunk is így volt. / Soha védtelenebb nem voltam, mint amikor a vasárnapi asztalnál feldúlt családfőként ordítanom volt muszáj.

És soha könyörületre méltóbb. De senki sem könyörült rajtam. Hagyták, hogy magamon kívül legyek. / A családban most már örökké élni fog egy üvöltő szörnyeteg képe. Mint Ginzburgéknál”.

(*Apuka*) Számos kínálkozó széljegyzet közül ragadjunk ki még egyet. Móricz Zsigmond drámaírói életműve szívügye volt Hubaynak. Többször megírta, elmondta, mennyire keseríti, hogy ezt a hatezer oldal terjedelmű drámaköltői munkásságot majdnem egészében negligálja az irodalomtörténet, s két-három sűrűbben játszott színműn kívül a színház sem sokra megy vele (jelentékeny sikert pedig csak nagyon ritkán arat). Pedig Móricz főleg 1926 és 1929 között (a második feleségével, Simonyi Mária színésznővel való kapcsolat, majd házasság „mézeséveiben”) *Naplójának* tanúsága szerint is a drámaírásra tette fel életét, s jóval korábban és jóval később szintén folyamatosan, nagy ambíciókkal dolgozott a színháznak.

Hubay Miklós nem szegődött a modern irodalomelmélet(ek), „a szerző halott” megállapítás hívévé, mindig kereste az embert is az alkotások mögött – hogy a kifürkészett magánéleti tényeket, titkokat beépítse a szövegértelmezésekbe. Madách Imre és Ady Endre iránti rajongó érdeklődésével ugyan nem versenghetett igazán más író, de nem jelenhetett meg új könyv, új ismeret Móriczról sem Hubay tudta és kommentárja nélkül. Ezért is nyomatékos, amit egy másik naplófüzére, a *Talán a lényeg* (1999) lapjain ír: „Véletlen volt-e az éjszaka hazaballagó Móricz Zsigmond találkozása Csibével a Ferenc József hídon? Ez a talán legsorsfordítóbb pillanata mindkettőjük életének? A halál felé lejtő utolsó éveknek ott elkezdődő életre-halálra kalandja és kegyelme – s többek között – írói felszabadulása? / A Vámház téri sokablakos sarokház – ahol még nemrég Máriával lakott – szigorú asszonyszemekkel nézi ezt a jelenetet. Aztán az egész kandi főváros, az ország, az utókor – bizony így nézi. Micsoda kurázi kellett hozzá, hogy ott, abban a menthetetlenül cukrosbácsi helyzetben Móricz ne meneküljön el kalimpáló szívvel sorsa e nagy kínálata elől (hogy aztán otthon ábrándozzék róla, hogy mi lett volna, ha...), hanem volt mersze a halálra (mindenre!) elszánt kölyöklány mellett, vállalva, hogy felismerik (lehet, hogy a lány is csak tette, hogy nem ismeri), és vállalt mindent, másnap találkozást, szerelmet, gyereket, kiállást vele a család elé, a világ elé, vállalta a kinevetést, a kora-halált... / Hogy egy ilyen üdvösségre, ilyen kárhozatra vivő találkozót már régóta – sorsa boldog esélyeként – rezervált magának Móricz, az kitetszik itt-ott az írásaiból. Számomra legfátumosabban az *Odysseus bolyongásaiból* – e nők között a hármas úton toporgó férfi vallomásait, reményeit, kötelességeit

líraban megszólaltató darabjában... (Miközben ezt írta, lett Janka öngyilkos.) E színdarabban lesz legmélyebb Móricz ön-sorsanalízise. Janka várja (Ithakában a halott Janka?) Penelopeként. Simonyi Mária mint Kirke tusázik vele, kifárasztja, megőrjíti, ő meg elhagyni akarja és szabadulni tőle. Csak Nausikaa figurájába nem lehetett behelyettesíteni élő nőt. E serdülő kislány alakját, aki apja-anyja előtt kész vállalni a tengerparton felszedett Ulysses bácsit, álmaiból szötte Móricz Zsigmond. A valóság ezúttal megint utólag igazolta a dráma-jelenetet. Tizenegynéhány év múlva. A Duna-hídon feltűnik Csibe-Nausikaa, aki aztán bevezeti Zsiga bácsit a pesti proletárgyerek különben oly megközelíthetetlen világába, melynek valóságáról és mitikus díszítményeiről eladdig talán csak József Attila verseiből lehetett Móricz hiteles értesülése...”

Noha a citátum más kontextusban használja az apa szót, tudvalevő, hogy Csibe (Litkei Erzsébet – aki, kiderült, már ott a hídon felismerte az országosan híres író) konzekvensen apukának, apukámnak szólította Móriczot. „Ulysses bácsi” – a nagyjából valószínűsíthető, ámbátor másként is interpretált tények szerint – az 1936. szeptember 25-i (első? vagy nem is első?) találkozás éjszakáján egy olcsó szállodában, úgymond lelkiismereti kötelességből is, magáévá tette a nála harmincnyolc évvel fiatalabb (húszéves) „Nausikaát”, majd segélyezni, nevelni kezdte, magához emelte, örökbe fogadta, kisleányát a nevére vette, egy fedél alatt élt velük, s végül Csibét (akit közben férjhez adott) örökösei egyikeként jelölte meg. Az apafunkció más funkciókkal történő különös keveredése mitikus színezetű, s ezt Hubay képes beszéde (a móríci képes beszéd, a drámai szimbólum origójától indulva) ki is aknázza. Mintha valóban a mitológia lenne a hitelesítő közeg, amelyben a Móricz választása a bátorság formátumára és az apaszerep – ez esetben igencsak különleges, Hubay csodálatát kiváltó – ellentmondásos sokfunkciósságára is rávilágít. Egyenesen Móricz halálát vezeti le emberi-férfiúi-írói újjászületéséből. (Vajon milyen újabb megjegyzéseket tenne Hubay, a naplóíró, ha ismerhetné Móricz mostanában folyamatosan nyilvánossá, kiadottá váló *Naplóinak* Csibe-részleteit, a férfi–nő, „apa-gyerek” kötődés azon nyersebb tényeit, amelyeket Szilágyi Zsófia 2013-as, *Móricz Zsigmond* című monográfiája kendőzés nélkül dokumentál és elemez?)

A szemelvény ismét ékes példája annak, hogy Hubay *bármely* életszituációt, valós vagy fikciós eseményt, tapasztalatot vagy hipotézist dráma-kezdeménnyé transzponált, önmagában drámalehetőségként raktározott el. A fentiekben is jelenetről beszél, és – itt egy kapóra kívánczó dráma, az

Odysseus... sorvezetőjét követve – drámai alakokat körvonalaz, idősíkot bont, „instrukciós” párhuzamot keres (a legjobb helyen, hiszen akad Csibe-novella, amelyben Móricz az Erzsikétől kapott epikus anyagot a József Attilára vonatkoztatott ismeretekkel keverve hozta létre a külvárosias-viédékies proletár miliőt).

(*Az eltűnt fiú eltüntetése*) Az apa/atyá(-fiú) motívum, szerep (szereppár) több Hubay-drámában fontos mozgató (*Papa elment a harmincéves háborúba; Tűszszedők; Pápvárók* stb.). Olykor csupán a háttérben, sőt az anya-fiú viszonylat függelékeként, árnyékaként (*Nero játszik; A Szphinx; Freud: az álomfejtő álma* stb.). A nagy kiterjedésű drámai életművet problémacsomókra formalizálva, egyszerűsítve viszonylag kevés, de annál intenzívebben körüljárt alapkérdésre bukkanunk. Ilyen alapkérdést tárgyal az európai kultúra hanyatlásának, megszűnésének aggodalmában írt „finis”-, „világvégzene”-drámák csoportja (*Párkák; Te Imre, itt valami kegyeg; Finish; Egyik Európa; Hová lett a Rózsa Lelke; Elnémulás* stb.), ilyen kérdés – egyben sajátosság – a dráma, drámaírás, színház, színjátkozás, teatralitás roppant gyakori tárgyiasítása, s ilyen alapkérdés az apa-problematika.

A Hubay-darabok az örökös tökéletesítési szándék, a mindig új elemeket adaptáló újrakomponálás folytán általában több változatban maradtak fenn (címük írásmódja sem feltétlenül egységes). Az író iránti tisztelet ellenére sem lehetünk meggyőződve, hogy például a *Tűzet viszek* sokadik kidolgozása (az Elektra Kiadóház 2005-ös, az életmű-sorozatba illeszkedő kötetbeli közlése) elé írt „nec varietur” (már nem változik) ellenére nem módosult volna-e, ha még adatik idő és ígérkezik új bemutató.

E 2005-ös gyűjtemény, a *Gím a fekete csalitban* beszédes ajánlással bocsáttatott útjára: „*Ifjabb Hubay Miklósnak köszönettel, áldozatos, fáradhatatlan munkájáért, amellyel e kiadás darabjainak szövegeit felkutatva, kritikailag gondozta, nyomdára előkészítette*”. Nyilván elkélt az odaadó segítség a technikai bíbelődéssel már kevésbé boldoguló apa számára. De felkutatni legfeljebb a *Napsugár a Hold utcában* című töredéket kellett, mely történelmi vaksötétben, de ama „boldogabb Magyarország” lelki-tudati reményidejében (1944 tavaszán) játszódik, s mint az ugyancsak sok változtatást, változást megért *Egy szerelem három éjszakája* mellé szerkesztett csonka színmű, jelzi az előbbivel való együttállását. (Az *Egy szerelem...*, a zenés tragédia zeneszerzője Ránki György, társszerzője Vas István. Ezért ajánlotta utólag Hubay a *Napsugár...*-drámakezdeményt Vas István emlékének – életrajzi-tematikai okokból is indokoltan.) Az őszinte

köszönetmondásból viszont talán egy fricska is kipattan: ahol a családban – az ismert tényeknél maradva – Hubay Miklós volt az ordibáló vasárnap-
pi apa, ott nyilván ifjabb Hubay Miklós pedig az egyik pohárfeldöntő gyere-
rek. A kis élettény önmagát tölti fel tágabb jelentéssel. [...]

(2010)

Legemlékezetesebb karácsonyom

az, amelyikre nem is emlékszem. 1950-ben szüleimnek sehogy sem sikerült karácsonyfát szereznüik. Apám mindennapi élethelyzetekben oly könnyen szétporladó akarateréjét a próbára tevő szituációk rendre megsokszorozták. Nekilátott fenyőágakat gyűjteni a vásárcsarnok környékén, majd inkább gyenge, mint közepes kezűgyességével a gallyakat szép körkörös-
sen egy seprűnyélre drótozta. Feldíszítve – így meséli a család – a kis fa elég jól mutatott a sublóton. A kiszáradt ágak azonban a gyertyáktól láng-
ra kaptak. Rohanás a fürdőszobába, fejvesztettség: az apai remekmű össze-
omlott a ráhajított vizes törölközők alatt. Fénykép örzi egy kerek fejű kis-
gyerek ijedelmét, ám hogy a fa láttán ijedtem-e meg, vagy kevéssel utóbb a tűztől, mára kideríthetetlen.

Édesanyám soha többé nem engedett viaszgyertyákat helyezni a karácsonyfára. Készített is apám egy házilagos izzófűzért, amely minden esztendőben szentestén, este hatkor, az anyyalka csengetését követően, a nagy pillanatban mondott csődöt. Következett a sietős izzócsere, a ragtapasszal való rögzítés, a csatlakozó javítása. És, csodák csodája, mindig lön fény. Este nyolcra. A tizenegy kis égő alkotta fonat, ez a technikai múzeumba illő képződmény még a közelmúltban is kihúzott a csávából, amikor úgy tűnt, a százötven villanylángocskával büszkélkedő vadonatúj fűzér cseperedő fiam kedvéért sem hajlandó szuperálni.

Egyébként az anyyalka kisharangja is megvan, remélem, idén újra megcsendül. Anyai nagyapám keze munkája. Színe, formája révén esztétikai unikum; itt csupán kút alakjáról és foltos zöld kalapjáról teszek említést. A harang kijár belőle, de negyven-ötven perc küszködéssel eddig minden alkalommal vissza tudtam szerelni. A szerkentyűnek pompás helye van az aprócska betlehem mellett, amely az örmény nagypapáéktól öröklődött. Két keleti mágus és egy számár hiányzik belőle. A Kisjézus nem: amióta az eszemet tudom, ugyanúgy tárja karját a jászolban.

(2005)

Geghard – kereszteskövek a szerzetesi cellák mellett

Tutsek Anna

1865–1944

Kolozsvárt született, Tábori Róbert felesége – élete korszakokon ível át (két évvel Gárdonyi után születik, és két évvel túléli Móritzot...), de életműve kikezdetlenül egységes, ha nem is tartozik az irodalom legfelsőbb vonulatába. Ízlésformáló szerepe felmérhetetlen. Műveit ma is keresik. S bár félszáz évig nemigen írták le a nevét sem, több regénye megjelenik a rendszerváltozás után. Mintha igazolódna egyik híres könyvcímének üzenete: Mindig lesznek Cilikék. Nem is beszélve a Katóka szakácskönyvéről.

Legismertebb regényalakjának neve szinte közhelyé vált: „cilike” – értvén ezen a – mindenkori – kamaszlányok egy bizonyos típusára jellemző viselkedési módot. A „cilike” – hebehurgya, mindent elfelejt, kedvesen kétbalkezes, mindig segítőkész, nagymamaként is szeretni való gyerek, jószívú stb. Akit mindig megsegít a Gondviselés. A Cilike könyvek felnőtt női olvasói megtanulják, mint egy újabb elemzés írja, hogy „hogyan kell kis igényekkel boldog kapcsolatban élni, de azt is, hogy miként viselkedjen a nő a társadalom hasznos tagjaként.” Több művét nyíltan a „fiatal leányok számára” írja és jelenteti meg. (Ez áll a cím alatt Az édes otthonban, Az élet iskolájában, a Vidorkában, a Két lány életében, Az utolsó Eörrsy lányban stb.) A konzervatív magyar női eszményt fogalmazza meg a szerző könyvről-könyvre, amely azonban sok ponton találkozik másfajta női tapasztalatokkal is. Ún. „gyermekregények” írójaként a maga korában ott volt a köztudatban Móra, Sebők Zsigmond, Benedek Elek, Gaál Mózes mellett. Számos mesegyűjteményt is publikált (Törpék és óriások, Tréfás mesék, Az angyal, Jó mulatást, gyerekek, Az arany krajcár stb.). Könyveiben szelíd és derűs romantikus klisék viszik előre a cselekményt a boldogság, az erkölcsi megigazulás felé.

Tutsek Anna ötven éven át szerkeszti a Magyar Leányok című képes hetilapot. A Nyugatban soha nem írták le a nevét. Élete delén és sikerei delezőjén valószínűleg mindenki elfelejtette már, hogy valaha ő is az igényes irodalom művelését

célozta meg: 1893-ban megjelent pl. egy kis három darabos „antológia” – a szerzők Tóth Béla, Ambrus Zoltán és Tutsek Anna... Jó pár elbeszélése, de mindenek előtt Az én utam című memoárja is érdemes az újabb kiadásra. Ki tudná ma már megmondani az okát: amint megtalálja a „hangját” – témát és modort – rendíthetetlenül írja mindig ugyanazt, ugyanannak a befogadói körnek, mit sem látszik törődni a történelem kataklizmáival és a „fentebbi” irodalom követelményeivel. Bár életművét a szakkritika nem dolgozta fel, népszerűségéről a Széchényi Könyvtár katalógusa elképesztő adatokkal szolgál. A Cilike-könyvek tíz darabja közül van, ami 9 kiadást ért meg, az Ágnes története, a Két lány élete, a Szélvész kisaszszony 5-öt, a Judith 6-ot, és sorolhatnánk. Újabban az ún. „feminista kritika” megerősödésével ő is azok közé a nőírók közé látszik kerülni, akiket felfedezni próbálnak, noha mi sem állt tőle távolabb, mint a feminizmus.

(A.K.)

Egy levél

Azt írod nekem, édes Ágnes, segítsék, tanácsoljak neked valamit, mert így, a mint van, nem bírod tovább az életet.

Tőlem kérdezed, hogy mit tégy, mily vágyakhoz, mily reményekhez kössed életed, mely oly céltalan, oly üres lett, mint egy kiszáradt patak medre, mely régen azelőtt aranyfövenyt mosott.

Azt kérdezed: emlékszem-e reád?

Igen, Ágnes, emlékszem.

Csendes, szelíd, komoly leányka voltál; ritkán vettél részt a mi pajkos játékainkban, de mikor segíteni kellett, mindig kéznél voltál.

Az el nem készült föladatod hányszor segítéssel megkészíteni, s az elszakadt ruhákat mily türelemmel varrogattad össze, nehogy otthon kikapjunk miatta.

A háznál is nálatok, ha valamire szükség volt, mindig az járta: Majd Ágnes megteszi! Majd Ágnes elvégzi!

Jó kis leány voltál, az édes anyádnak jobb keze, szemefénye.

Az édes anyádra is emlékszem, Ágnes. Fekete kis fejkötőjével fején, szelid mosolyával ajkán, olyan volt, mint egy kép a bibliából...

Még most is mintha látnám az ajtó előtt ülve kötögetni és te, legnagyobb játékaink közepette, hamar beszaladsz a szobába, kendőt hozol ki s vállára teszed. Egyikünk sem vette észre, hogy hűvös kezd lenni, csak neked jutott eszedbe: Meg ne fázzék édes anyám!...

És ő mosolygott, levette szemüvegét, s mintha egy könnyet törölt volna ki szeméből.

Szerető lelke talán megérezte előre a te sorsodat, – szomorú sorsát mindazoknak, a kik nagyon tudnak szeretni.

Aztán, emlékszem, tizenhat éves korodban már menyasszony lettél. Mi még akkor rövid ruhás, éretlen iskolás-leányok voltunk, de te már elég komoly és elég nagy voltál, hogy férjhez mehess.

Az ablakhoz jártunk leskelődni, mikor vőlegényed hozzád ment. Ott viháncoltunk és sugdostunk és szökdécseltünk, mint valami szemtelen kis verebek. Szerettük volna látni, mikor vőlegényed megcsókol.

Te ott ültél az asztal mellett, kézimunkád fölé hajolva, vőlegényed mellett és nézett, mint egy Mária-képet.

Olyan is voltál éppen, Ágnes.

Még most is, ha rád emlékszem, úgy képzellek el, mintha színek között szürke volnál, madarak közt galamb volnál, virágok közt piciny fehér boglár volnál ...

Azután az történt, hogy a vőlegényed két héttel az esküvő előtt hirtelen beteg lett, tüdőgyulladást kapott és meghalt.

Tudod-e, hogy mi akkor irigyeltünk téged egy kissé? Hogyne; a városban mindenki rólad beszélt, téged sajnáltak, s oly érdekes voltál fekete gyász-ruhádban, sarkig érő fekete fátyollal kalapodon. Nekünk nem volt sem vőlegényünk, sem gyászruhánk.

Aztán az évek teltek-múltak, s a sors messze elvetett minket egymástól. Nem hallottam rólad többé semmit, de ha gyermekkoromra visszaemlékezve, eszembe jutottál, jól esett azt hinnem, hogy a sors kárpótolt veszteségedért s mindig úgy képzeltelek el, mint elégedett, boldog asszonyt, férje és gyermekei körében. Mert az Isten is annak teremtett téged, Ágnes, jó feleségnek és szerető édes anyának.

És most ezt írod nekem:

– Egyedül állok e világon. Tudod-e, érted-e, mit tesz ez a szó: egyedül. Ezen a földön, annyi millió ember között egyetlen-egy sincs, a kihez igazán hozzátartoznám, a ki igazán az enyém volna. Jöhetnek-mehetnek

akármerre, nincs senki, a kit valóban érdekelne, hogy honnan jövök, hová megyek?... És miért van az, hogy én ehhez nem tudok hozzászokni? Hiszen a világ teremtése óta vannak emberek, kiknek jó egyedül élni, kik megnyugvást találnak abban a gondolatban, hogy nincs kiért aggódniok, nincs kit féltetniök, s ha örömet nem is, de bánatot sem okozhat nekik senki. Miért nem tudok belenyugodni én is ebbe?...

Két nagynénémnek, kikenél felváltva hat-hat hónapon át lakom, gyönyörű gyermekei vannak. Imádom ezeket a gyermekeket; játszom velök egész napon át, varrok nekik, tanítom őket, – de nem az enyéme, oh Istenem, nem az enyéme!... Ha a kis Milike elvágja ujját, hiába vagyok én ott mellette, hiában kötözöm be a kis sebet, csókolom le könnyeit – ő átöleli nyakamat és sírva kiáltozza: – Mama, hol van mama!

Este ha lefektetem őket és imádkozom velük, soha nem alusznak el addig, míg az anyjuk meg nem csókolja....

Nagynénéim mind a ketten nagyon kedvesek. Soha sem – vagy csak nagyon ritkán – mikor rossz kedvük van éppen – éreztetik velem, hogy terhükre vagyok. Miért bánt hát engemet mégis folyton valami kínos nyugtalanság, hogy néha nem lelem helyemet, és nem tudom: hova menjek, merre menjek, hogy lelkem lecsendesüljön?...

Nem panaszképpen mondom, – én Istenem, hiszen nem szoktam panaszkodni soha – de néha úgy elsötétül minden a szemem előtt arra a gondolatra, hogy nincs hatalmamban sorsomon változtatni, s hogy hátralévő életemnek is így kell eltelnie...

Azzal sem segíthetek magamon, hogy férjhez menjek. Már késő az is...

Azt tudod, ugyebár, hogy vőlegényem meghalt. Sokáig gyászoltam őt szívből; aztán menyasszonya lettem egy más férfinak, kiről azt hittem, hogy igazán szeret, s hogy én is szeretem őt. Két évig jártunk jegybe; vártunk, míg biztos állása lesz. Mikor végre megvolt az állása, elvett egy más leányt, kinek nagyobb hozománya volt, mint nekem. Nemsokára ezután beteg lett az édes anyám; csak nagyon rövid ideig volt beteg. Egy hét alatt elveszítettem mindent a világon, elveszítettem a legdrágábat, mivel e földön bírtam – meghalt az édes, lelkem jó anyám...

És én túléltem ezt is...

De olyan lettem, mint a megszedett fa, mely elveszítette leveleit is, virágjait is, ágait is letördelték és új tavaszt többé nem érhet meg, hogy még egyszer kihajtsa...

Elmúlt tőlem minden... Elmúlt a szerelem korszaka is; megöregedtem, kifáradtam, lelkem elveszítette rugékonyságát, minden türelmét. Hogyan

kivánhatnám, hogyan várhatnám tehát, hogy most már, midőn nem vagyok sem szép, sem fiatal, sem gazdag, sem jó többé – hogy valaki elvegyen feleségül... Nem is tudnék szeretni én sem többé senkit...

És elborzadok, arra gondolva: a jövőendő éveknek mily hosszú sora van még előttem, magamra erőszakolt örömeikkel, álcasillogású verőfényvel, elrejtett szenvedéssel, kölcsönként napsugárral, hazug mosollyal...

Nem vagyok olyan nő, mint sokan, hogy üres hiúságok kielégítenének, s élnék a világban, a nélkül, hogy számot adnék magamnak mindarról, a mi körülöttem és bennem történik.

Én mindig úgynevezett benső életet éltem – és most megdöbbenve látom, hogy minél tovább haladok, annál sötétebb lesz az út előttem s annál kevésbé látom a célt, a mely felé törekedjem.

És tulajdonképpen mi is legyen az én célom?

Miért kell élnem, mikor az élet nem okoz nekem semmi örömet? Kisiklott kezemből minden vezérfonál, elveszítettem iránytűmet, és hajóm cél nélkül, irány nélkül, tépett vitorlával, összetört árboccal hányódikvetődik a tengeren. Ha partra is vetődik valaha, már csak szegény hajótörött leszek...

Nem tudok hinni a földöntúli lét fájdalomdíjában sem. Nem tudok hinni abban a követelő mesében, mely az emberek részére nem elégszik meg az élettel itt a földön, hanem még egy másik, örök életet is követel, a hol nincs se könny, se fájdalom, csak végnélküli öröm és boldogság. Hitem szerint jó és rossz itt ér véget a síron innen, s a ki itt nem tudott boldog lenni, az ne várjon a síron túl semmit...

Nem igaz az a mese sem, hogy a szenvedés jobba tesz. Én jó voltam mindig, szívem tele volt szeretettel és jósággal mindenki iránt, még az ellenségem sem mondhat reám semmi rosszat, – de a fájdalom, mint a rozsdá a vasat, megemésztett minden jobb részt bennem. Mióta földi vándorútján a szenvedés kézenfogva vezet, s elfedett előlem minden reményt, minden örömsugarat, – azóta kihalt belőlem még a képesség is minden jóra. Ki vagyok fosztva mindenemből, s ki egykor elindultam álmokkal, szép reményekkel gazdagon, most koldusszegényen, lelkemnek egyensúlyát elveszítve, tájékozatlanul állok a sötétségben, és tehetetlenül vergődve kiáltom: Mit tegyek?...Mi vezessen engem tovább?...Mi után törekedjem?... Miért éljek?...Mi legyen célja az én életemnek?...

– Végig olvasván leveledet, Ágnes, nem tudok reá mit válaszolni. Vigasztaljalak hangzatos, szép frázisokkal, a jóllakott emberek filozófiájával?...

Az nem gyógyít meg téged.

Mily könnyű beszélni a türelem, a lemondás nemes erényéről, s özszeráncolt homlokkal csodálkozni és elítélni az elégedetleneket. Hiába, a jól lakott ember soha sem fogja elhinni az éhező embernek, hogy az éhség fáj...

Vagy emlékeztesselek arra, hogy rajtad kívül millió meg millió ember járja éppen úgy az élet útját, nem tudván: merre, hova és miért?...

Vigasztalna-e a tudat, hogy a mese a boldogságról csak mese, álm?... Hogy az élet nem váltja be senkinek, a mit ígér, s ma vagy holnap, korább vagy később hajótöröttekké válunk valamennyien...

Avagy tudod-e, mi a Nirvána – a Semmi?

Az élet: egy ostoba véletlen. Minden véletlen benne; az egyetlen, a mi önmagunktól függ, önmagunk által elérhető: ha lelkünket oly magasra föl tudjuk emelni, hogy minden életakarát, minden törekvését a lét és élvezet után, minden szenvedély, minden kívánság, minden vágy, minden félelem, minden rosszakarat, minden fájdalom kialszik benne. Ez a tökéletes benső béke állapota; a halál utáni nyugalom, a béke, a megváltás, mely elérhető már ez életben, nyomtalan megsemmisítése minden vágyaknak. Ne kérdezd többé, hogy miért, meddig és hova? Ne foglalkozz mindig önmagaddal, saját boldogtalanságoddal. Csak a nagyon önző ember viszi bele mindenbe saját kisded személyét.

A Semmi előtt megszűnik minden...

Te mindezekre fejed rázod, Ágnes, s szomorú mosollyal mutatsz egy kis reolvort, melyet egyszer régen, még az első vőlegényed ajándékozott neked...

És kifáradva céltalan vándorlásod közepette, behunyt szememmel látlak egy sötét, csillagtalán éjszakán kimenni édes anyád sírjához, – az egyetlen helyhez, a mely igazán a tied...

Talán igazad van Ágnes.

Hiszen ez az egész élet egy olyan furcsa komédia, a melyet nem érdemes komolyan venni.

Otthon

A Karádiné kis házához vezető hosszú, egyenes szilfasor végén valaki leült egy kőre. Egy öreg ember volt. A haja őszbe csavarodott, a ruhája kopott, elviselt. A lába előtt, a földön, egy kis batyu, kezében vándorbot.

Szegény vándor-utasember lehetett. Elfáradt, leült itt pihenni. Ad-e vajon neki valaki egy pohár vizet, egy darabka kenyeret, egy nyájas, szelíd, jó szót?

A vándor tenyerébe hajtja fejét s valami kimondhatatlan szomorúsággal tekint a kis ház felé, a szilfesor végén.

Nem változott itt semmi. Kő kövön úgy maradt, mint a hogy volt tíz évvel ezelőtt. Fű nem nőtt be a küszöböt, romhalom nem lett a kis házból. Itt szorgalmas kezek dolgoztak; a munka elűzte innen a nyomor sötét árnyait. Látszik... látszik... A kik itt laknak, talán szegények, de nem ínségesek ...

De hátha nem ?

Hátha azok, a kik itt laktak tíz évvel ezelőtt, elvesztek, elpusztultak nyomorultan? Az asszony meghalt, a kis leányka elkerült valahová idegenbe, idegen emberek közé, a kik talán rosszul is bánnak vele? Ütik, verik, még éheztetik is...

A vándor szeméből két könny pereg alá, melyet letöröl keze fejével. Nem, nem. Hiszen élnek, egészségesek, azt tudja jól. Utolsó levelükben is azt írták. Nem lehet, hogy az Isten olyan nagyon megbüntesse... Hiszen utoljára is ő nem vétett semmi olyan nagyot. Csak többet álmodozott, mint a mennyit dolgozott, többet remélt, mint a mennyit az élet adhatott s jobban bízott az emberekben, mint kellett volna...

Mikor még a faluban ő volt itt a legelső ember! Hogy megsüvegelte mindenki, milyen tisztelettel nézett reá mindenki. Ha valakinek valami baja volt, hozzá fordult rögtön: Jegyző úr, instálom, így meg úgy...

És ő tanácsolt is szívesen, mindenkinek. Ő volt a falu bölcse. A Hargita aljában, hét falu határában nem volt tudósabb ember nála.

De ez volt a veszte.

Úgy kezdte érezni, hogy az ő nagy tudományának igen kicsi ez a kis székely falu. Itt nem veheti ő ennek semmi hasznát; más országokban meggazdagodhatna belőle. Hogyan, miképpen, azt még maga sem tudta.

De előtte is föltűnt, mint annyi sok más szegény székely ember előtt, az aranyos délibáb, mely csalogatja ki, ott a határszél felé, a Hargitán túl, a brassói havasokon is túl, nagy Oláhország felé.

Nagy Oláhországban milyen könnyű az élet! A gazdag bojárok között bőviben terem a pénz, arannyal fizetnek, földet ingyen adnak, dolog nélkül is mind meggazdagodnak.

Oda fog Ő menni...

A délibáb csalogatta egyre.

A falu népsége hiába mondogatta:

– Jegyző úr, instálom, megbúsulja vala, ha elvándorol innen!

Felesége hiába kérlette:

– Mi tévő leszek én, nálad nélkül, édes fiam? Hát a kis cselédünk ből mi lesz? Maradj itthon, apjuk, maradj itthon!

– Elmegyek, fiam, elmegyek! Pénzt majd küldök nektek bőven. Ha jól fordul sorsom, ti is utánam jöttök.

És elment.

Kezében a vándorbottal, szívében nagyratörő reményekkel, lelkében ragyogó, fényes álmokkal indult a csalogató délibáb után.

Elmaradt mögötte a fehér kis falu, a mely neki immár igen kicsiny volt; elmaradt mögötte a Hargita, a zúgó fenyveserdő, a kristálytisza hegyi patak.

Nem is gondolt rájuk, nem is törődött velük.

Átlépte a határt.

Teltek, múltak az évek, de a várt szerencse nem akart jelentkezni. Tervegetett, álmodozott, várt és remélt, de hiába. A káprázatos délibáb eltűnt előle és ő ott maradt a sötétben, a kietlen pusztaságban, egyedül, elhagyottan.

Most már fordult volna vissza, de valami mindig visszatartotta. Már nem a remény volt, hanem a szegény. Hogyan állítson felesége, kis lánya elé, mondván:

– Íme, itt vagyok. Szegényebben, mint mikor elmentem. Az időt, a mely munkára volt adva, eltékoztam, nem vagyok semmi, nincsen semmim, nem segíthetem rajtatok semmit... Most mi legyen velünk?...

Nem, ezt nem teheti. Inkább itt fog elpusztulni egyedül, nyomorultan, idegenben, távol hazájától, távol övétől.

Meg sem írta soha, hogy milyen rosszul megy a dolga. Mindig biztatta a feleségét, így meg úgy, elég jól van, majd lesz még jobban is.

A felesége sem panaszkodott soha. Mikor levelet írt, mindig csak azt írta: ne aggódjék értük, nem nyomorognak, a kis lánya szépen nő, fejlődik, már segítségére van az anyjának. Velük van az Isten. Csak kelmed jöjjön már haza, apjuk, olyan nagyon, nagyon várjuk. Hagyja ott már azt a csúf Oláhországot, ne akarjon még több pénzt szerezni, jöjjön haza azokhoz, a kik úgy szeretik, a kik napról-napra úgy várják.

De minél inkább hívta az asszony, annál inkább szegyeült hazamenni. Mindig jobban és jobban érezte, hogy milyen nagyot vétett ellenük, mikor a délibábot kergetve, ott hagyta őket...

Oh, hányszor emlékezett vissza, most már fájó szívvel, a zúgó fenyveserdőre, a kristálytisza hegyi patakra és a mint a Bucsecs déli tövében hallgatta a Peles patak zúgó morajlását, egyszerre oly ellenállhatatlan erővel csapott szívébe a honvágy, hogy nem tudott gondolkozni sem többet. Kezébe vette vándorbotját és elindult – hazafelé.

És most itthon volt.

Ott ült a kövön, a szilfasor végében; nézett, nézett a kis ház felé és nem mert megmozdulni. Lehajtotta fejét és keservesen sírt.

Azok ellen, a kik ott a házban laknak, ő nagyot, nagyot vétett... Vajon megbocsátanak-e neki? Ha odaáll eléjük ilyen szegényen, ilyen nyomorultan, az elpocsékolta tíz év terhével meggörnyedt vállain, vajjon szeretettel tárják-e ki majd karjukat és letörlik-e arcáról a könnyeket?

Nem, nem; nem is meri megpróbálni. Inkább visszamegy oda, a honnan jött...

E percben kinyílt a kis ház ajtója s a szilfa-sor végén egy fiatal, barna arcú, erős leányka jelent meg, kezében vizeskancsóval. A csurgóhoz sietett, hogy vizet merítsen.

Alig jelent meg a fák között, a háztetőről-e, az égből-e, vagy honnan, egy egész sereg fehér galamb szállott alá s bűgva, duruzsolva repkedtek vállára, karjára.

A leányka mosolyogva nézte őket, aztán kötőjéből bűzát hintett nekik, a galambok fölszedegették gyorsan, illegtek-billegtek elé s hátra s mikor kifogyott a bűzaszem, fölrepültek megint.

Csak kettő maradt ott, úgy látszik, a két legszelidebb. Rászálltak a vályú szélére, a csurgónál piros kis csőreiket belemártogatták a kristálytiszt vízbe s fényes gyöngyszemükkel féloldalról fölplislongatták a leánykára, ki mosolyogva nézte őket.

Az öreg ember ott a szilfasor végén visszafojtott lélekzettel nézett oda. Megismerte azonnal. A leányka volt.

Olyan volt ez az egész kép, mintha egy zöld boltozatos templomban látna egy oltárképet s a fehér galambok hangosan hirdetnék: mi vagyunk a béke, a bocsánat fehér galambjai.

Szeretett volna kiáltani, de nem tudott, szeretett volna megmozdulni, de nem volt képes rá. Csak nézte, nézte, mindjobban elhomályosuló szemmel, aztán egyszerre megrázkódott, fölugrott s kiterjesztett karokkal megindult – a kis ház felé...

Az én utam

(Részlet)

Ma a Sétatéren keresztül megyünk az „Olajgyárba”, mert Ferdinánd bácsi értünk jött és elkísér. Furcsa kolozsvári szokás az, hogy az utcán mennek a gyerekek és nagy lányok is magukra, de a Sétatéren csakis kísérel. Pedig a Sétatér talán biztonságosabb hely, mint az utca. De hát hiába. Ott nem

illik egyedül sétálni. Azt hiszem, ha egy fiatal leány egyedül ment volna végig a Sétatéren, azt menten végérvényesen megszólták volna!

A kolozsvári Sétatérnél szebbet nem igen láttam, pedig a kontinens sok szép parkjában volt alkalmam gyönyörködni. De az a sétatér azért olyan különösen szép, mert kevés látszik rajta az emberkéz munkájából, olyan, mintha csak a természet alkotta volna századokon át. Két nyílegyenes, mérföld hosszú út, közepén széles kocsit, s az utak két oldalán vastagtörzsű, sűrű lombkoronás, százados gesztenyefák. Lombsátoruk úgy összeborul, hogy az ember azt képzei, mintha egy gótikus templom árkádja alatt járna. Amikor a gesztenyefák virágznak, még a fehér és rózsaszín gyertyák is ott vannak a smaragd zöld boltívek lombozata között.

Lehet, talán azért él bennem oly erősen a fák iránt való szeretet, mert egész életemen át végigkísért ezeknek a csodás gesztenyefáknak az emléke.

Balkéz felől egy hársfákkal és jegenyefákkal körülvett tisztáson van a nagy, tisztavízű tó, közepén kedves, romantikus kis szigettel. Nyáron csónakáznak, télen korcsolyáznak a tavon. Kissé távolabb a kioszk, ahol pompás bivalytejes kávét foszlós kaláccsal és kürtös kaláccsal lehet uzsonnázni és mellette a kis glorieta, ahol szerdán és vasárnap délután katonabanda játszik.

Szerdán délután az „úri közönség” sétál ott. A kioszk tele van, a padok mind el vannak foglalva s a legutolsó divat szerint öltözött szép fiatal leányok sétálnak alá s fel a gavallérjaikkal. A kocsitúton hintók robognak, az arisztokrácián kívül sok család tart még kocsit, azok is mind felvonulnak szerdán délután s mikor a katonabanda egy-egy zeneszámba kezd, sorban megállanak a kioszk közelében. Mikor a zenének vége, hajtának tovább. A műsor három-négy fára is ki van függesztve, úgy, hogy jól be lehet osztani, melyik zenedarabot óhajtják a kocsiban ülők hallgatni. Zajos, vidám, mozgalmas az élet és mindenek fölött finom, előkelő tónus uralkodik. Az emberek nem hencegnek, nem tülekednek, olyan magától értődő, természetes minden, mint ahogy természetes és magától értődő volt az igazi úri emberek életmódja a régi, régi, békebeli, talán örökre elsüllyedt világban.

Valami hallgatóságos megegyezés folytán a sétatér vasárnap délután aztán a népé volt. A sétatér képe, hangulata, jellege ilyenkor teljesen megváltozott. Felvonult teljes számban a „Hóstát”. A sötétruhás, nagy, tagbaszadt, verekedős legények és feketeszemű, feketehajú leányok, a gyönyörű, színes népviseletbe öltözött torockói és kalotaszegi leányok, akik szolgáltni jöttek Kolozsvárra, de szégyennek tartották volna elhagyni ősi viseletüket.

És most le a kertbe!

Szeretünk a gyönyörű nagy szobákban játszani és nézelődni, megbámulni a szalonban a szikrázó, csillogó üvegű nagy velencei csillárt, a gyönyörű képeket, lapozgatni a két kötet díszes Doré-bibliában, s a nagy aranyozott albumban, szeretünk Mari nénivel és Emmi nénivel beszélgetni, szeretünk a kamrában torkoskodni – de mégis legjobban szeretjük, ha a kertben magunkban játszhatunk.

A kanyargós út egyik oldalán sűrű jázminbokrok zöldellnek és virágznak. Egyik legsűrűbb bokorban ott van a mi saját, külön kis lugasunk, apró padokkal és asztallal, egyenesen a mi számunkra készítve. Ennél szebb lugast soha, soha sem láttam. Mindig úgy képzeltem, hogy zöld mennyboltozata van, s a jázminbokor fényes, fehér virágai a csillagok benne . . .

Körül a virágágyakban ma már ó-divatú, de akkor divatos virágok: rezeda, árvácska, tarka oroszlánszáj, verbéna és kisasszonypapucs, amelynek ősszel megérő hüvelyét oly nagyszerű multság felpattintani, s a gömbölyű, fényes, barna magokat kipergetni belőle ...

A pázsitos, nagy térségen, ahol a kis kerek kút áll, óriási, öreg hársfa vet árnyékot a törpe cseresznye- és meggyfákra, melyeknek hófehér virággal borított ágai tavasszal egy-egy nagy menyasszonyi bokrétához hasonlítanak.

Hét törzse van ennek a mi öreg hársfánknak, egy gyökérből hét hatalmas törzs ágazik ki. Sándor el is nevezte „hét vezér fának”. Dús lombozata mint egy sátor borul alá, s mikor virágzik, édes illata betölti az egész kertet. Fehérré festett, kényelmes kerti székek, padok és asztalok állanak alatta, forró délidőben is hűvös árnyékban lehet ott ülni, s még esőben is védett helyet nyújt. Alkonyattájt, mikor már szürke árnyak szállnak alá a kert bokraira és virágaira, messziről világítanak ezek a fehér székek és padok... Behunyt szemmel is látom, hogy csillannak a sötétlő bokrokon keresztül. Az öreg hársfa mélyen lehajtja ágait – és úgy várja, mikor jönnek vissza azok, akik egyszer ott ültek alatta, a fehér kerti bútorokon...

Vajjon él-e még az öreg héttörzsű hársfa?...És hova lett a kis lugas a jázminbokorban? ... És hova lettek a virágzó jázminbokrok?

Íme, előttem áll minden, úgy, mint egykor...Ott a hinta is a kert végében, melyhez lélekvesztő iramodással rendezünk versenyfutást. Aki előbb ér oda, az hintázik előbb.

Elkésesem természetesen. Leülök hát a kis lugasban, türelmesen várakozni, míg reám kerül a sor. Rákönyökölök az asztalra, s arcomat tenyeremre támasztva ügyelem a nyíló dáliákra szállingó pillangókat és kék szárnyú

szitakötőket. Úgy látszik, a dáliák nagy, piros, fehér és aransárga virágait különösen kedvelik a szitakötők. Nyugtalan, hullámzó röpködésükben meg-megpihennek rajtuk, mintha e hideg, illattalan kelyhekben nyugtot találnának.

Miért neveztem én el magamban az ezüstös, kék szárnyú libellákat vízi tündéreknek. Úgy hiszem, talán egy mesét hallottam, vagy olvastam, melyben a vízi király elvárásolt leányainak szellemei szitakötökké változtak, s nyugtalan libegésükben mintha mindig néma panasszal vágyódnának vissza a kék vizek kristály palotáiba . . .

De hát már sohasem kerül reám a sor a hintán?...Karom már egészen elzibbadt s könyököm is megfájult.

Nini, ott jön Ferdinánd bácsi. Bizonyosan megint haragszik valamiért, mert halkan dörög magában. De én az ő haragjától nem félek s vígan futok eléje.

– Ferdinánd bácsi, – kiáltom már messziről, – menjünk a kerti házba! Kérem, mutassa meg a képeket.

Ferdinánd bácsi arca felderül, kivesz egy kulcsot a zsebéből, s kézenfogva vezet be az ő féltő gonddal őrzött kincses házába. A kis kerti ház teljesen az ő használatára van átengedve, s annak a deszkafalait egész a tetőzetig tele ragasztotta képeslapokból kivágott képekkel.

Nagy kedve telik a képek gyűjtésében, s miután a falakra már több nem fért, tele ragasztotta a padokat és asztalokat is, sőt külön erre a célra néhány spanyolfalat is készített. Az ablakpárkányon egy kis cserép tányérban mindig készen állott a csiriz, s ő néha órákig csirizelt és ragasztott a legnagyobb buzgalommal.

Láthatók voltak a képek közt Miksa császár tragikus halála Mexikóban, egy húshagyókeddi álarcos menet Rómában, Viktor Emmánuel a ravatalon, a kövér emberek bálja Marienbádban, Moszkva égése, – stb, stb.

Talán még a Belveder, a drezdai és müncheni képcsarnokok, a Louvre s száz meg száz műtárlat látása sem töltött el azóta oly édes örömmel s gyermeki öntudatlan vágyódással, mint ezek a tökéletlen fametszetek. Képzeletemben megelevenedtek, éltek az összes alakok. Láttam a kis kötél-táncosnőt sírva ülni anyja halálos ágyánál, míg künn a közönség türelmetlenül várakozott reá. Láttam a szomjas karavánt a pusztában haladni a távoli délibáb felé. Láttam a majmokat és csörgő kígyókat az őserdőben, s a Veszta szüzet, akit elevenen készülnék befalazni a sírboltba . . .

Forrón vágyakoztam arra, hogy színes ceruzával kifessem ezeket a képeket, de erről szólni sem mertem, s megelégedtem azzal, hogy

lerajzolhatom őket magamnak. Persze rajtam kívül senki sem ismert volna reá, hogy mit ábrázolnak. De végezetül Ferdinánd bácsi rendesen megajándékozott néhány képpel, melyek egy vagy más okból nem voltak felragaszthatók. Örömujjongva vittem haza ezeket a képeket, mint valami drága zsákmányt, s nagy buzgalommal mázoltam be a leghihetlenebb színekkel.

*

Kolozsvár abban az időben – a 90-es évek elején – kezdett tulajdonképpen fejlődni és bekapcsolódni a kulturális életbe. Úgynevezett „úri város” volt mindig, az ipar, kereskedelem meglehetősen háttérbe szorult és jelentéktelen szerepet játszott. Az arisztokrácia volt a hangadó, s az intelligens úri osztály, a tanárok, tisztviselők, városi és megyei hivatalnokok, a dzsentrik, közeli birtokosok vitték a vezető szerepet. Az „arany ifjúságot” meg az egyetemisták képviselték, hogy mennyire az akkori időkhöz való módon, arról a Komlóban felharsanó, napokig tartó duhaj mulatozás és a számtalan „lovagias ügy” tanúskodott ...

Azonkívül ádáz pártpolitikai harcok is dúltak – természetesen személyeskedéssel egybekötve.

Legelső volt, aki felismerte, hogy Kolozsvár fejlődéséért egyebet is kell tenni, mint torzsalkodni és politizálni, a *Kolozsvári Közlöny* szerkesztője, dr. Békéssy Károly volt, aki igazán irodalmi színvonalra emelte lapját.

De halhatatlan érdemei voltak e téren *Petelei Istvánnak* is, a nagy írónak, aki fényesen megindult, gyors sikerű pályafutása elején Kolozsvárott telepedett meg szülővárosából, Marosvásárhelyről. Petelei István! ... Hogy tündökölt akkor az irodalom egén, mint egy fényes csillag, milyen hallhatatlanul nagy, erős, izmos tehetség volt, – nem is tehetség – zseni volt, új hangot, új irányt hozott... Örök vesztesége a magyar irodalomnak, hogy oly korán letört, elmúlt... lehullott a csillagos égről... Hosszú betegsége derékban kettétörte ragyogó pályafutását. Felesége, hűséges megértő hitestársa, Korbuly Ida önfeláldozó ápolása sem tudta megmenteni, s elment, mielőtt lelkének kincseit mind szét tudta volna osztogatni.

De abban az időben nagy lelkesedéssel szentelte munkásságát Kolozsvár újjáteremtésére. Azon igyekezett, hogy a társadalmi életben, melyet megzavart a pártpolitika kíméletlen durvasága a sajtóban, helyreállítsa a magyar testvérekhez méltó hangot. Az volt az elve, hogy nem a pártpolitika, hanem a magyarság ügye a fő Erdélyben. Lapot indított *Kolozsvár* címmel, amelyben nem a politikáért és személyi ügyekért harcolt, hanem hűséges munkatársával és tanítványával, dr. Gyalui Farkassal – aki mai

napig hú őrzője maradt a kolozsvári levéltárnak – egyetlen feladatuknak tekintették Kolozsvár felvirágoztatását. Sok mindent sikerült is elérniök – többek között azt is, hogy már 1896-ban elhelyezték Kolozsvár gyönyörű és már előzőleg sok harc után megtisztogatott főterére Fadrusz monumentális Mátyás király szobrának az alapkövét.

Nagy szolgálatot tett a régi Kolozsvár művelődésének a Nemzeti Színház is.

Hol van már azóta a Farkas utcai régi Nemzeti Színház – az első közsínház Erdélyben!...Valóban a művészet temploma volt, évtizedeken át. A közönség nemcsak divatból látogatta a színházat, nem „jótékonyságból” pártolta a színészeket, hanem valósággal kulturális élvezet volt a színházbajárás, s a magas nivójú előadásokban való gyönyörködés.

E. Kovács Gyula, a régi patetikus iskola kiváló egyénisége volt a vezető művésze, aki olyan megrázó, tragikus módon halt meg 1899-ben, a segsvári Petőfi ünnepségen, midőn a fehéregyházi csatasíkon, Petőfi szobra előtt elszavalta Jókai Petőfit dicsőítő ódáját és az utolsó szavak elmondása után holtan esett össze életének bálványa, vezérlő csillaga, Petőfi szobra előtt...

Ditrői Mór igazgatása alatt különösen fénykorát élte a kolozsvári Nemzeti Színház. A legkiválóbb művészek indultak el innen fényes pályafutásukra: Hegedűs Gyula, Góth Sándor, Fenyvesi Emil, Hunyadi Margit, Delli Emma, Fáy Szeréna, Mihályfi Károly, Gyenes, Ivánffi, Gerő Lina, Zilahy Gyula és még sokan, nagyon sokan. Hát még az úttörők, Dérynéől kezdve Jászay Mariig – és Szacs vay Imre, Ujházy Ede, Pálmai Ilka, Szacs vayné Boér Emma! Kür y Klára is itt kezdte pályáját 1890-ben.

Országos ünnepe volt Kolozsvárnak, mikor 1892-ben a magyar színészet kolozsvári megindulásának első százados jubileumát ünnepelte meg. A Rédey-házat, melynek egyik „szála”-jában játsztak először a magyar színészek, emléktáblával jelölték meg. Ugyancsak emléktáblával jelölték meg Mátyás király szülőházát az Óvárban, később pedig restaurálták is ezt a házat, melynek szomszédságában van Bocskai István fejedelem szülőháza is.

A társadalmi élet különben meglehetősen széttagolt volt. A szokásos vidéki szigorú „kasztrendszer” még Petelei minden fáradozásának sem sikerült elosztatni. Pedig, hogy a zenei élet fellendült Kolozsvárott, az is neki volt köszönhető, mert ő kezdeményezte és tette népszerűvé azokat az intim jellegű kisebb hangversenyeket, amelyeken sok kiváló, igazán művészszámba vehető dilettáns mutathatta be művészetét. Simay Róza, Duret Cecil, Rigó Anna olyan zongoraművészek voltak, hogy bármely

világvárosban feltűnést kelthettek volna, a korán elhalt Márk Etelka pedig olyan szépen énekelt, hogy akár operaénekesnő is lehetett volna.

De még a művészet sem tudta összeolvasztani a társadalmilag elkülönített osztályokat. Az egyetemi tanárok családjai nem érintkeztek a hivatalnokokkal, a vármegyei és városi tisztviselők távol tartották magukat a kereskedőktől, a kereskedők az iparosoktól – és így tovább. Többnyire három-négy család alkotott egy szűkebb kis kört, ahova másnak bejutni ugyan nehéz lehetett – de azért természetesen mindenki ismerte egymást és ugyancsak tudtak egymásról mindent.

Néha egy-egy nagyobb esemény felkavarta aztán a csendes társadalmi életet – és ilyenkor aztán – az események megbeszélésére, megvitatására – kissé meglazultak a szigorú korlátok és szóba álltak egymással a különböző osztályba tartozók is.

Ilyen nagy és szomorú esemény volt például az a két halálos kimenetelű párbaj is, mely abban az időben olyan nagy port vert föl Kolozsvárott. Az egyiknek áldozata volt Szombathelyi Béla, a kiváló színművész. A felesége összeveszett egy másik – színésznővel, Temesváriné Farkas Irmával – a két asszony odáig vitte a kölcsönös sértegetést, hogy a férjek párbajjal akarták elintézni az ügyet. Azt hiszem, tulajdonképpen egyik sem akarta a másikat bántani, de Temesvári pisztolya véletlenül oly szerencsétlenül találta el Szombathelyit, hogy belepusztult. Hasonlóképpen esett Várady Károly tanfelügyelő is, akit Kozma tanár golyója talált el – pedig a párbaj előtt soha sem volt egyiknek sem pisztoly a kezében. A tanfelügyelő – hivatalos minőségben – kritikát gyakorolt a tanítónőképző igazgató-nője – Kozmáné Gesztessy Etelka fölött, aki ezt a kritikát nem bírta elviselni, s a férjétől megkívánta, hogy elégtételt szerezzen neki a kritikáért. Hát meg is kapta az elégtételt. A tanfelügyelő holtan maradt a párbaj színhelyén. Igaz, hogy Kozmáéknak is azonnal el kellett hagyni Kolozsvárt.

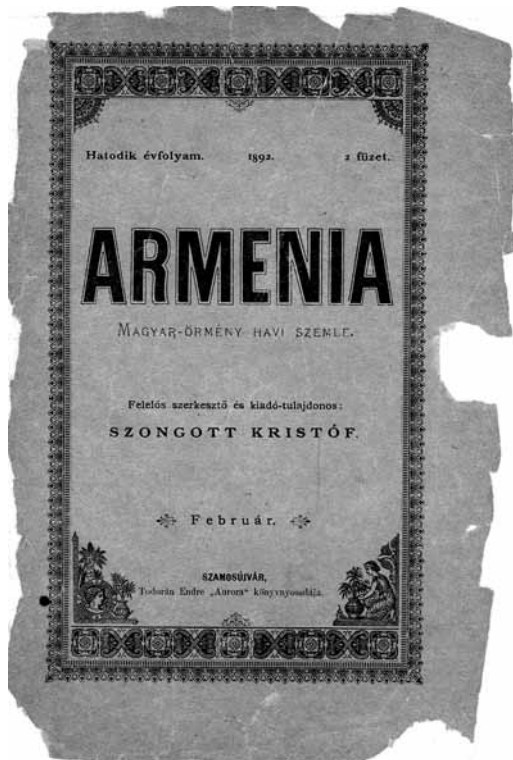
Ezekről a dolgokról különben – és mindenféle más társadalmi, irodalmi és színházi eseményről – mi csak hallomás útján értesültünk, még pedig a Tóni néni és Mimi néni révén, akik mindenről tudtak, minden iránt érdeklődtek és mindent siettek azonnal elújságotni.

Különösen Tóni néni, akinek a férje fényképész volt, s az összes színészeket és színésznőket ingyen fényképezte le, s ezen a réven szoros érintkezést tartott fenn a színházi körökkel, s rendkívül érdeklődött a színház és a művészek iránt. Minden délután átjött hozzánk – az Óvárban laktak, a szomszédunkban –, a kötésével kezében leült a dívánra, mamával szemben s aztán beszélt, beszélt, szünet nélkül.

Mama csendesen hallgatta, de látszott rajta, hogy néha nem is hallja, mit mond. Én tanultam, vagy kézimunkáztam, de rendszeren én sem figyeltem oda.

Nem érdekelt egyáltalán a Tóni néni csevegése, annál kevésbé, mert hiszen mi nem vettünk részt semmiben, nem jártunk sehova, s nem is ismertük az embereket sem, akikről beszélt.

Mi ketten mamával abban az időben nemcsak azért éltünk olyan visszavonult életet, mert nem szerettük és nem is kívántuk a társaságot, hanem azért is, mert napról-napra mind komorabban nehezedett reánk egy sötét felhő...

Az Armenia Magyar-örmény havi szemle fedőlapja (1892. február)

Zárug Péter Farkas

1975

1975-ben született Marosvásárhelyen, de gyermekkorát már a magyar Alföldön töltötte, a karcagi református gimnáziumban érettségizik. A Miskolci Egyetemen politológiai szakon végéz, de irodalmat, állam- és jogtudományt is hallgat.

1998-ban kap diplomát. Utóbb PhD fokozatot szerez, az egyetemen tanít, rádiós műsorvezető, televíziós politikai beszélgető műsorok rendszeres résztvevője. Önálló műve egy esszé- és cikkgyűjtemény: *Csapdába esett demokrácia* (2009). Az interneten olvasható 2008-as keltezésű doktori értekezése, jelentékeny ismeretanyagot rendszerező: *A tudós-politikus alakja a dualista politikai arénában (Az MTA politikus-elnökei, elnök-politikusai, 1867 és 1918 között)*.

Néhány gondolat a nemzet fogalma és a nemzeti identitás globális kihívásai kapcsán

A nemzet fogalmának megközelítési lehetőségeiről

Amikor Sieyés abbé a nagy francia forradalom kitörésének évében először és elsőként használta a „nemzet” fogalmát, nem tudhatta, hogy mindmáig az egyik legvitatottabb és leginkább eltérően értelmezett fogalmat indította el útjára az egyetemes történetírás és általában a társadalomtudományok útvesztőiben. A történettudomány mellett önállósodott újabb társadalomtudományi diszciplínák – leginkább a szociológia és a politológia tudományterületei – által a fogalom egészen új dimenzióba került. A XX. század során kialakuló modern társadalomelméletek nyelve és szótára, elsősorban a modern nemzet fogalmából kinőtt „nacionalizmus” értelmezési nehézségei miatt, nem tudták integrálni a „nemzet” fogalmát. Szerepét és helyét elsősorban a „csoport”, „közösség”, illetve a „társadalom” fogalmai vették át, ezáltal neutralizálva az előzőhöz tapadó érzelmgazdag jelentéstartamot.

Max Weber „*cseppfolyós*” fogalomnak tarja a nemzet fogalmát és egy „*specifikus szolidaritásérzéssel*” bíró közösségként határozta meg. Weber az „*érzés*”, „*érzület*” köré építi nemzet-meghatározását, és e megközelítés számtalan követőre talált.

A nemzet-meghatározások másik nagy irányvonalában – az „*érzelem*” után – a *tudat*, illetve a *tudatiság* válik dominánssá. Jó néhány társadalomtudós próbálja meg a nemzetet mint sajátos tudatisággal rendelkező közösséget leírni. *Bernardt Williams* a nemzet lényegét egy nép politikai „*önállításnak*” eszméjeként értelmezte, „s ezzel a nép, mint szubjektum, államalkotó képességét, illetve a nép szubjektummá válását tolta előtérbe” (Kiss Gábor, 1993).

Benedict Anderson „*elképzelt közösség*”-ként ragadja meg a nemzetet, és a nemzeti eszmét csak társadalmi „*kitalálás*”-nak tartja, elismerve ennek fontos funkcióját az egyes ember nagyobb közösséghez tartozásának identitástudatában. *Georg Elvert* pedig „*imaginárius közösségként*” közelíti meg a nemzetet – részben Andersonhoz kapcsolódva.

Ezen „*tudatnemzet*”-megközelítést a „*kommunikációs nemzet*”-felfogások követték az 1950-es évektől. Bírálattuk a tudatnemzet felfogásával szemben az volt – és részben máig az –, hogy az egyéni képzetek, az egyes tudatok összeadása valamiféle szinergetikus úton nem szül „*nemzettudatot*”. „Az a fölfogás, hogy képzetek összegzése új minőséget (»szellem«) eredményez, már csak azért is hamis, mert szociális rendszerek, bár kommunikálni igen, gondolkodni azonban nem tudnak: jóllehet a résztvevők viselkedésükkel olyan összefüggést konstruálnak, amely szabályozóan hat viselkedésükre, ez az összefüggés azonban – az eszme új »minősége« – már nem a tudat produktuma, hanem a kommunikációé.” (Kiss Gábor, 1993)

A „*kommunikációnemzet*” értelmezési kerete szakít a korábbi nézetekkel, és a nemzetiséget mint a kommunikáció által konstruált közösség összetartozás-tudataként írja le, és a nemzethez tartozást nem velünk született karakterként, eredet szerinti jellemzőként, hanem társadalmi tanulás (*social learning*) és magatartásformálás (*habit forming*) eredményekén megszülető identitásként írja le (Karl Deutsch, 1953).

A funkcionálisan differenciálódott társadalmak leírói és különösen a Frankfurti Iskola követői vélték úgy – weberi alapokon –, hogy a nemzet fogalma s mindaz, amit a történeti megközelítések jelentettek, jelentenek, meghaladottá válnak a legújabb korban.

Ebben ugyanis létrejön a *kommunikációs világtársadalom* (Jürgen Habermas, 1983), amelyben a modern nyugati integráció és a

hidegháborúban veszítő kommunista-szocialista társadalmak demokrati-
zálódó folyamatai a történelem végét hozza el a XXI. századra (Francis
Fukuyama, 1993).

Csakhogy Fukuyama „*utolsó embere*” – Huntington szerint – identi-
tását a hidegháború utáni világtársadalomban, civilizációs különbségek
mentén, valami ősbibb, kulturális és hiteken, értékeken nyugvó struktúrák-
ból fogja újjászervezni (Sámuel P. Huntington, 1993), és ezen struktúrák
kiindulópontjai újra a politikai és eredet szerinti összetartozás tudata lesz.
Vagyis a társadalomelméletek, a politikai filozófia és korunk politikai aré-
nái, valamint a modern társadalmak egyaránt oda jutottak vissza a XXI.
század elejére, ahonnan a rómaiak is a maguk distinkcióit megtették a kö-
zösségalkotás alapkérdései kapcsán.

Eszerint az egyén identitását egyfelől a politikai struktúrához való tar-
tozása, másfelől a nyelv, kultúra, megélt történelem, közös normák, mind-
ezekből táplálkozó szimbólumok és az állampolgárság vagy az önrendel-
kező közösséghez tartozás tudata s e közösségen belüli bölcsőtől a sírig
elkísérő tanulása és kommunikációja határozza meg.

Huizinga *Patriotizmus, nacionalizmus* című munkájában, ahogyan Szűcs
Jenő is a *Nemzet és történelemben* Cicerót idézi a nemzet, haza és identitás
összefüggése kapcsán: „mindenkinek két hazája van: egy természetes és egy
politikai *una natural, altera civitatis*, vagy másképp: *loci et juris*”*

Szintén Cicero tisztázza elsőként, hogy egy személy – persona – egy-
felől politikai hovatartozás szerint a jog által tartozik valamely közösség-
hez, másfelől eredet szerint – *de orrigine* –, *natio* alapján.

A magyar nemzetfelfogásról

A magyar nemzetet konstituáló tényezők legfőbb vizsgálói: Joó Tibor, Ka-
rácsny Sándor, Bibó István, Szűcs Jenő, Nemeskürty István és még jó né-
hányan mind a sajátos magyar nemzettudat és nemzeteszme történeti vizs-
gálatát végezték el. Huntington munkája után bizony megállapítható, hogy
különösen Joó Tibor, Bibó és Szűcs Jenő álláspontjai nemcsak időszerűek,
hanem időtállóak is bizonyultak.

A korai szabad magyar törzsi jogállás elvesztése a feudális keresztény
királyságban volt az első jelentős identitásbeli átstrukturálódás a magyar

---

* Huizinga, J.: *Patriotizmus, nacionalizmus*. Budapest, Danubia Kiadás, 16.

nemzet történetében. A hobsbawmi értelemben vett etnicitással* szemben a nemzet ekkor már nem eredetközösséget, hanem a politikai jogok által konstituált rendeket fogja jelenteni, mindazokat, akik a közösség ügyeinek eldöntésébe jogosultak beleszólni. A *gentilis tudat* utolsó nagy manifesztálódásai pedig a pogánylázadások voltak (Szücs Jenő, 1984). A nemzet kifejezetten politikai jogokban élő konstrukciója összeforrt a magyar történelmi alkotmánnyal, a *Szent Korona-tannal* (Werböczy: *Tripartitum*), és még a reformkorban is hangos ellenzői vannak azon felfogásnak, amely szerint a jobbágy pusztán magyar nyelvűsége miatt a nemzet tagja lenne. Vagyis a nemzet mint politikai egység felfogása végigkíséri a magyar történelmet, és csak a napóleoni háborúk után kibontakozó *modern nacionalizmus politikai programja* (Anthony D. Smith, 1993), valamint az 1848-49-es forradalom szabadságharc jellege billentette ki a magyar nemzetfelfogást évszázados meghatározottságából. A nemzethez tarozás politikai tudata jól tükröződik még a szabadságharc mártírjainak névsorából is. Közülük többen *de origine* nem magyar nemzetiségűek, ám politikai identitásuk a XVII-XVIII. században kialakult *Hungarus-tudatból* táplálkozott, s ebben a tudatban a patriotizmus magasztos eszméje sokkal inkább szervezőelemnek bizonyult, mint az etnikai hovatartozás (Hermann Róbert, 2007).

A magyar nyelv művelésének ügye is politikai program Kazinczy nyelvújító mozgalmától Széchenyi Tudós Társaságán át Eötvös József Akadémiáján és népoktatási törvényén keresztül Trefort Ágoston és Berzeviczy Albert kulturális intézményteremtő munkájáig (Zárug, 2007). Csakhogy a népképviselési rendszer, az Eötvös-Deák-féle centralizmus győzelme és a kiegyezés utáni évtizedek politikai arénája a nemzet fogalmát megnyitotta a társadalom széles tömegei előtt, és a fogalom jelentéstartalma a „*kultúrnemzet*”, majd az *egy politikai nemzet-felfogásban „államnemzet”* fogalmaival kapott újabb értelmezést.

Mindeközben a nemzet mint *faj, népfaj* értelmezés is önálló utat jár be Arthur de Gobineau szociáldarwinizmuson nyugvó *civilizációs evolúcióelméletétől* Gustave Le Bon *faji lélektanán* át Adolf Hitler *Mein Kampfj*áig. Az utóbbi a nemzet-rassz-faj, valamint „*az emberi fajok*” aláfőlérendeltségének hamis biológiai érveivel a modern nacionalizmusok zsákutcájába vitték a nemzetfogalmat, egyben a történelem legsúlyosabb tragédiáját okozva.

---

* Hobsbawm, E. J.: Nacionalizmus és etnicitás. Ford. Mesterházi Miklós. Hiány, 3. 1992. 8. 34-37.; Etnikai identitás és nacionalizmus. Ford. Koltai Júlia. Világosság, 34. 1993.4. 19-28.

Magyarországon az éppen kibomló kultúrnemzet- és államnemzet-identitás elemei, az ezeket kiegészítő, átstrukturáló területi integritás 1868-69-től, a *kettős társadalmi struktúra elemei* (Erdei Ferenc, 1980; 1984), az emancipáció, valamint a politikai jogok kiszélesítésének politikai törekvései az első világháborúig (Romsics Ignác, 2005) az *etatista és struktúramodernizáló nation-building** programok mentén a nemzet fogalmának egy változó, de modern értelmezési keretét adták, és a nemzetfelfogás új típusú alapjait vetették meg.

A trianoni béke újabb történelmi tragédia dátuma, majd a párizsi békéhez vezető társadalmi csapdák – Bibó szavait idézve – *eltorzult magyar alkathoz és zsákutcás magyar történelmi helyzethez* vezettek (Bibó István, 1948). Olyan helyzethez, amelyben a megcsonkított Magyarország még csak nem is a modern európai demokratikus politikai rendszerek mintájára kellett újrastrukturálja nemzettudatát, nemzetfelfogását, hanem a kommunizmus minden közösségi identitást – így a nemzetit, etnikait is – pusztító, a múltat végképp eltörölni akaró totális zsarnoki rendszerébe került. Az 1956-os forradalom eszméje ezáltal szintén szabadságharc-jellegű. Olyan népi megmozdulás, amelyben a modern nemzetté válás politikai programját beelőzi a szabadabbá válás politikai programja, s az előbbi csak részeként, egyfajta melléktermékeként jelentkezik az utóbbinak.

Az '56. november 4-i dátum az utolsó XX. századi tragédiadátumunk. Ez azonban a rendszerváltozás folyamatában csak részben épül be a modern magyar nemzeti identitásba. E tény, a trianoni trauma megválaszolatlan kérdései és a modernitás félreértett fogyasztói identitása együttesen vezetett el a XXI. század első tragédia dátumáig, 2004. december 5-ig. Ennek az oka az, hogy a század végére a magyar társadalmat is utoléri a kommunikációs társadalommá való átalakulás, amelyben a nemzeti identitást már a globalizált világ és a nyugati – benne európai – integráció kihívásai érték utol.

Nemzet és globalizáció

A *nemzet és modernitás* problémáját e helyen nem kívánom még vázlatosan sem áttekinteni, csupán utalok arra, hogy a globális kihívások a nemzeti identitás kapcsán mind a téma modernitást taglaló koncepcióiból nőttek ki. A nemzetet konstituáló tényezők legfőbb teoretikusai leginkább

---

* Kiss Endre: Tizenkilencedik századi nemzetkoncepciók tipológiája. In: Magyarságkutatás 1995-96. Szerk. Diószegi László, Budapest, 1996.

a *modernitás paradigmája* mentén, ugyanakkor gyakran igencsak eltérő megközelítési keretekben elemezték, és részben elemzik, a nemzet és nacionalizmus problematikáját. A könyvtárnyi szakirodalom tekintélyes szerzői közül csak a legismertebbeket említjük meg e helyen, mint a nagy hatású Anthony D. Smitht vagy Ernest Gellnert, de kimagaslóak John Hutchinson és Eric Hobsbawm etnicitás- és modernitásvizsgálatai is, ahogyan a modernitás paradigma rendszerezőjeként Joseph Llobera és Gellner felfogásából kiindulva Charles Taylor is jelentős elmélkedő. A hazai elemzők közül a '90-es és a legutóbbi évek szerzői közül Schöpflin György, Pokol Béla, Bakk Miklós, Kántor Zoltán említhetők, mint a témával foglalkozó teoretikusok.

Ám térjünk vissza a globális kihívásokra, amelyek a globalizáció és az európai integráció során jelentkeznek a XXI. századi nemzettudat kapcsán.

Alapvetően három jelenség körül bontakozik ki a nemzettudat- és nemzet-koncepció legnagyobb kihívása:

Az *első* a globális multinacionális vállalatok „*fogyasztóközösség*” alkotásának kényszerei. Ezen a tömegtársadalom nemzetek fölötti, de a fogyasztásban azonos civilizációs mintát követő jellegét értem, amely egyben a nemzeti, táj- vagy kulturális sajátosságokat, egyediségeket is tömegméretekben kívánja reprodukálni, és e megközelítésben az egyén csakis mint a *fogyasztóközösség* tagja bír jelentőséggel, és mindenki felesleges számára, aki kizorul e *fogyasztóközösségből*. E megközelítés civilizációs értéknek a fogyasztást, fejlettségnek pedig ennek a lehető legnagyobb mértékét tarja.

A *második* Pokol Béla terminológiája szerint a *globális uralmi rend** politikai rendszerének a kiépülésében rejtőzik. Vagyis abban a hatalmi struktúrában, amelyben a piac oligarchikus szereplői beülnek a modern nemzetet konstituáló állam politikai pozícióiba, és az államszuverenitás jegyeinek birtokosaként a lehető legnagyobb mértékben próbálják elpiacosítani mindazt, ami az államnemzet identitásának alapvető elemei. A nemzeti államot rossznak, feleslegesnek, pazarlónak és bizonyos tekintetben avítottak feltüntetve azok a leginkább közösség- és államellenesek, akik az állami hatalom és a közösségi javak fölött rendelkeznek. Mindezt pedig a neoliberalizmus ideológiája fűzi egységes keretbe.

A *harmadik* nagy kihívás, amely a nemzethez tartozás identitáselemeit érinti, a modern kommunikációs világtársadalom létrejötté. E világtársadalom *tömegkommunikációs* rendszerében mára azt mondhatjuk

---

* Pokol Béla: *Globális uralmi rend*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2005.

– Széchenyit parafrázálva –, hogy *médiájában él a nemzet*. Vagyis a modern nyugati társadalmak identitásképződésének a XXI. századra elsődleges helyszínévé a média vált. Innen ered e társadalmak civilizációs, kulturális mintáinak egy meghatározó része, és szocializációs erejük szinte a család erejével vetekszik.

A globalizálódó kereskedelmi média urai pedig szerves részei a *fogyasztóközösséget* újra és újra létrehozó, azt fenntartó gazdasági és politikai elitnek, vagyis a *globális uralmi rendnek*, s így ez a médiarendszer nem a szolidaritás értéken nyugvó rendszer, amely a média mentálhigiénés-közszolgálati feladatainak ellátására épül, hanem a fogyasztóközösség szórakoztatására és a fogyasztás növelésének ösztönzésére szerveződik. Mindeközben mindent megtesz annak érdekében, hogy a fogyasztást mint értéket, ennek minél nagyobb mértékét pedig mint a fejlettség mutatóját állítsa be a világ társadalmi számára.

Lehetséges válaszok a kihívásra

A globalizmus kihívásai azért kötelezően megválaszolandó kérdések a nemzeti identitás oldaláról, mert ezek a kérdések mára összefonódtak az egész glóbusz és az egész emberiség XXI. századi problémáival. Vagyis a kérdés, hogy mi a baj egy jövőbeni globális fogyasztóközösség létrejöttével, először a több mint hatmilliárd ember oldaláról lesz megválaszolva azzal, hogy logikája és rendszere emberellenes, mert kevesek pillanatnyi hasznáért feláldozza Földünk minden időkre szóló, az emberiség egészét megillető tartalékait.

Másfelől pedig jönni fog a válasz a nemzetek felől, hogy az a baj ezzel a fogyasztóközösséggel, hogy az általános, tömeges jelleg mellett nem enged teret a speciálisnak, az egyedinek, a különlegesnek. Az ellenzők pedig az államot mint a közösség identitását kifejező, a közösség életét szolidaritáson alapuló politikai rendszerként kívánják működtetni, amelyben olyan felelős nemzeti politikai elit irányít, amely a nemzetközi államközösségben a nemzet érdekét tartja szem előtt.

Magyarország és a magyarság nehéz helyzetben van e globális kihívások kapcsán. Még fel sem dolgozta XX. századi traumáit, még ki sem lábalt a diktatúrák bölcsőtől a síríg kísérő, zaklató, kioktató hazug propagandáiból, amikor a bipoláris világ összeomlásakor a szabadság nyugati civilizációjához csatlakozásának reményében, a globális fogyasztóközösséghez és

ennek globális uralmi rendjéhez csatlakozott. Monocentrikus állami médiapiaca pedig úgy alakult át plurális – mára policentrikus – médiapiaccá (Giovanni Sartori, 1999), hogy a legnagyobb kereskedelmi médiumok soha nem tapasztalt előnyt kaptak a globális uralmi rendbe betagozódó volt állampárttól a magyar társadalom identitásának *európai fogyasztóközösségbe* való integrálására. E kereskedelmi médiaelit a bankelittel együtt ezáltal vált részesévé a magyarországi neoliberális politika kiterjesztésének, miközben mindent megbélyegez, ami a hagyományos, szolidaritáson nyugvó társadalmi identitást szervezné, strukturálná újra. Mindeközben a globális uralmi rend helyi oligarchái birtokba vették az állam hatalmi pozícióit, és Európában a legsikeresebben piacosították el az állam közösségi vagyonát, és folyamatosan próbálkoznak ugyanezzel az állam szolgáltató funkciói kapcsán is (egészségügy, védelem, oktatás).

Kitörési pontot egy új típusú nemzeti identitás felé talán a világban összeomló neoliberális politika eredményezhet. A 2008. októberi állami beavatkozások a felelőtlen, túlfogyasztó és emberiségre veszélyes piaci mechanizmusokba ledöntötte a minimális állam hamis neoliberális toposzát a lábáról, és felrázta a globális fogyasztóközösséget. Az elmúlt 30 év után újra fel kell tennie az egynének és közösségének, melyben él, a kérdést: mi is a célja a világban?

Eötvös József mondta 1869-ben az Akadémián elnöki megnyitó beszédében: „...a legnagyobb veszély, mely országot vagy nemzetet fenyegethet, az, ha fennmaradása az emberiség érdekében közönyössé válik.”*

Egy megújult nemzeti identitás alapja az a tudat kell legyen, hogy létünk az emberiség számára nem közönyös.

(Megjelent in: Kiáltás. Szerk.: Mészáros László – Szőcs Géza. Harmadik Évezred Sorozat, Kecskeméti Lapok, 2008.)

---

* Eötvös József: Elnök Báró Eötvös József beszéde. 1869, MTA Évkönyvei.

A közölt szövegek lelőhelyei

ADY Endre

Összes költeményei, Bp. 1961.; Ady Endre összes novellái, Bp. 1961.

ALEXA Károly

Erdélyi Örmény Gyökerek Füzetek, 2005. 5. sz.

ÁVEDIK Lukács

Szentföldi emlékfüzér, Marosvásárhely, 1883.; Erzsébetváros monográfija, Szamosújvár, 1896.; Armenia, 1887. 180-83.

BÁNYAI Elemér

Örmény anekdoták I-II., Szamosújvár, 1902.; Zuboly könyve, Bp. 1916.; Az örmény metropolisz, Bp. 2001.; Armenia, 1906. 138-40.

BARTIS Attila

A Lázár apokrifek, Bp. 2005.

BARTIS Ferenc

És mégis élünk, Bp. 2006.

BODOR Ádám

Az utolsó szénégetők, Bp. 2010.

BOR Ambrus

Perújítás, Bp. 1975.; Hosszabb távon, Bp. 1980.

CSEREI Szász László

Várok igaz Sárkányt, Budaörs, 2001.

CSIKY Gergely

Az öreg táncmester, Bp. 1988.; Válogatott művei, Bp. 1955.

DÁVID Antal Iván

Üstökös a kéményen, Kolozsvár, 1943.; kéziratos hagyatéka

DÁVID Csaba

Dirán és Júlia, Gyergyószentmiklós, 2011.; „Azonképpen itt a földön is...”, Bp. 2014.

DÁVID Katalin

A teremtett világ misztériuma, Bp. 2002.; Egy keresztény értelmiségi Európára néz, Bp. 2013.

DOBOSS Gyula

A Merza-napló, Bp. 2014.

DÖBRENTEI Kornél

Tartsd meg a sziklát, Bp. 2008.

DRAGOMÁN György

A fehér király, Bp. 2005.; kézirat

FLÓRIÁN Tibor

Felhők fölött, felhők alatt, Kolozsvár, 1935.; Keserű gyökéren, New York, 1975.; Arménia, 1999. 3. sz.

GOPCSA László

Az örmény népélet, Bp. 1922.

HARMATH Lujza

Az én kis világomból (Elbeszélések a székely népéletből), Kolozsvár, 1894.

JANKOVICS Marcell

Mély a múltnak kútja, Bp. 1998.

KABDEBÓ Lóránt

Kéziratból

KABDEBÓ Tamás

Szoros élet ez vagy laza? Bp. 1991.; Életút, Bp. 2007.; kéziratból

KALI Kinga

Kéziratból

LÁSZLÓFFY Aladár

Legszebb versei, Bukarest, 1984.; Szélmalom-leltár, Miskolc, 1999.; Digitális Akadémia; Emléknaptár az örmény népirtás 90. évfordulójára, EÖGYKE, Bp. 2005.

LÁSZLÓFFY Csaba

Örökkévalóság libériában, Bukarest, 1981.; A maszk mögötti ájulat, Bp. 2006.

LÁZÁR István

A vörös számum, Bp. 1920.; Krisztus, Bp. 1924.; Omlik az udvarház (Erdélyi emlékek), Bp. 1933.

LÁZÁR Jolán, Kazatsayné

Válogatott versei, Bp. 1942.

LUKÁCS Móric

Munkái I-II. Bp. 1894.

LUKÁCSY Kristóf

A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei eredeti örmény kútők után, Kolozsvár, 1870.

MERZA Gyula

Armenia, 1895. 112-13., 1899. 336-41., 1901. 197-98., 1901. 265., 1902. 1., 1909. 101-7.

MOLDOVÁN Gergely

Egy fürdőidény Borszéken, Kolozsvár, 1883.; Nyílt levelek a bukaresti román kultur-liga elnökéhez, Urechea A. Lászlóhoz, Kolozsvár, 1894.; A magyar nemzeti állam nemzetiségi feladatai, Nagybecskerek, 1895.

K. PAPP Miklós

Tarka Lapok I-II., Kolozsvár, 1861.; Caraffa és az eperjesi vér-törvényszék, Pest, 1963.

PETELEI István

Az élet, Bp. 1908.; A fülemüle, Bp. 1943.

SZONGOTT Kristóf

Szamosújvár szab. kir. város monographiája, Szamosújvár, 1901-3.;
Armenia, 1893. 1-5., 1894. 376-79., 2004. 193-94.

TARJÁN Tamás

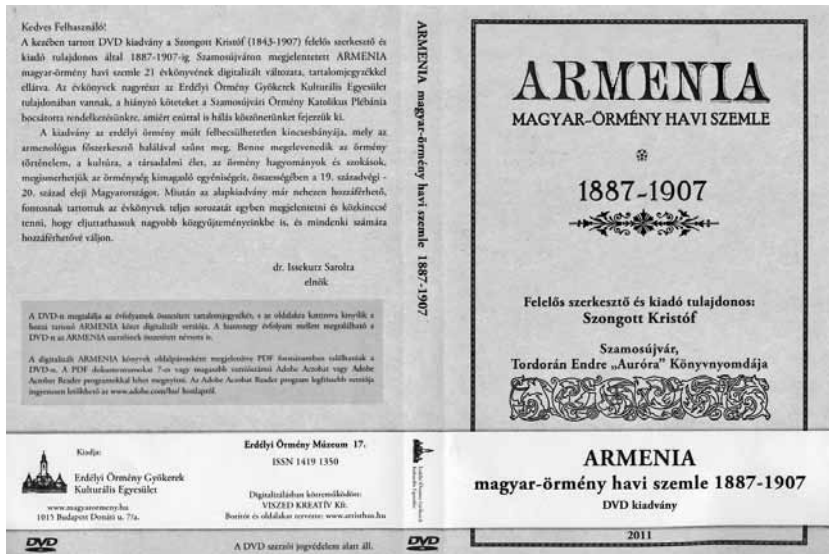
Kéziratból

TUTSEK Anna

Magunkról, Bp. 1898.; Apró történetek fiatal leányok számára, Bp.
1904.; Az én utam, Bp. 1936.

ZÁRUG Farkas Péter

Csapidába került demokrácia, Bp. 2009.

Tartalom

Távol az Araráttól...	5
Ady Endre	15
Gyellely Farkas butykosa	19
Az anyám és én	22
Négy-öt magyar összehajol	23
A tavalyi cselédekhez	24
Hepehupás, vén Szilágyban	25
Gyáva Barla diák	26
Lápossy Ruben megvénülése	27
Alexa Károly	31
Örményföld	32
Ávedik Lukács	39
Az ebesfalvi örmények első összeírása	40
Krimiai élmények	41
Szentföldi emlékfűzér	44
Bányai Elemér (Zuboly)	49
Örmény anekdoták és egyéb apróságok	51
A bánáti eretnek	52
A bosszu	53
A padon	54
A zsidó asztalos és az örmény kereskedő	56
Agár-agárral...	57
Az ibrikek	57
Fussál trézsi!	58
Milyen az örmény	58
Petőfi Szamosujvárt	58
Sürgős megrendelés	60
Szíves kinálás	60
Ha van mézem...	60
Az örményekről	62
Egy örmény bibliografia tervezete	65
Budapesti népiesség	68
A nemzeti „zsargon”	69
Egy népfaj pusztulása	71

Bartis Attila	79
Idefent balsors, odalent sorstalanság	80
Bartis Ferenc	85
Vigasztaló siratóknak	86
Egyedül	87
Vállalja az ember	87
Rózsa Sándor	88
Táncsics Mihály	88
Apám keze	89
Férfiak krónikája	90
Magyar csüördögölő	91
Márton Áron századik születésében	96
Bodor Ádám	97
Megbocsátás	98
Hurma	99
A Szevan-tó közelében	101
Bor Ambrus	103
Ikon	104
F. F.	106
Cserei Szász László	109
Székely falu	109
Karácsonyi ének orgonára és ágyúra	110
Csak lóórző fiuk voltak...	111
Székely Mózes katonája	112
Ellipszis	112
Csiky Gergely	113
Az öreg táncmester	114
A proletárok	120
Cifra nyomorúság	123
Dávid Antal Iván	125
Üstökös a kéményen	126
Magányos este	130
Dávid Csaba	133
Hány haza a kettő?	134
Dirán és Júlia	134
„...azonképpen itt a földön is...”	138

Dávid Katalin	141
Egy keresztény értelmiségi Európára néz	142
A teremtett világ misztériuma	144
Kereszt	144
Madarak	146
Szőlő, szőlőskert	147
Doboss Gyula	151
Elköltöztünk Szentendréről...	152
Döbrentei Kornél	159
A felszabadítás szomorúsága	160
Szindbád visszanéz	162
Nincs Ararát	164
Dragomán György	167
Kilátás	167
Sohavissza	174
Flórián Tibor	183
Gölnic-völgy	184
Zsidó temetőben	185
Békesség nektek	185
Fekete sorsban	186
Huszonkét év után	187
Keletről jöttem	188
Mindenki testvérem nekem	190
Gopcsa László	193
Áni romjai	194
Erdélyi örmény panaszos ének	197
Harmath Lujza	201
Nebántsvirág	202
Jankovics Marcell	213
Vadon, erdő, tájköltészet	214
Kabdebó Lóránt	227
In memoriam Barcsay Jenő	228
Magyarörmények	230
Nem múlhat el a világ dicsősége!	235

Kabdebó Tamás	241
A vödör	242
Szent Tamás apostol	247
Testamentum	247
Tamás olykor így látta őt	248
Ő így látta Tamást	248
Kaietur	249
Kali Kinga	257
Felfalni Arméniát	257
Lászlóffy Aladár	267
Apáczai enciklopédiája	269
Futamok a génmúzeumba tévedt örmény egérről	269
Hétfejű üzenetek	274
Mindenkori	274
Helsinki 1975	275
Reneszánsz	278
A következő ütközet	278
In memoriam Dsida	278
Merénylet Kossuth ellen	279
Az irodalom bejövetele	280
Nemzeti dal	281
Emléknaptár az örmény genocídium 90. évfordulójára	283
Fátum	283
Régi állomáson	283
Jónás, a nép	284
Örmény-Erdély	284
Százéves jövődómondó	285
Szomszédtság	285
Mentik az életrevalókat	286
Mintha egy-egy ember állna a fák közt	287
Kinek van joga a panaszcra?	288
Ébren	288
A nagykabát	289
Antik Arménia éje	290

Lászlóffy Csaba	291
Turin, 1888.	292
A prózairás mentségei	294
Változat a változtathatatlanra	295
Bevezetés	295
A téma kibontása	295
A konfliktus lehetősége	296
Megoldás avagy befejezés	296
Lázár István	299
A vörös számum	300
Krisztus	311
Omlik az udvarház	315
Lázár Jolán	321
Ének az örmény hősokról...	322
Könyörgés a finn nemzetét	324
Lukácsi(y) Kristóf	327
Viszonylat a magyar nyelv és az örmény nyelv közt	328
Lukács Móric	335
Emlékezéseim	337
Merza Gyula	355
Az örmény rítus	356
Az erdélyi örmények statisztikája	361
A magyar-örmény Génuszhoz	366
Elhagyott templom	366
Mechitár	368
Magyar-örmény hazafiság	369
Moldován Gergely	371
Egy fürdőidény Borszéken	372
Az a Lobogó!	372
Ki Moldovába!	376
Cantacuzén Marie és Huszár Ilona	379
A magyar nemzetállam nemzetiségi feladata	383
Nyílt levelek a Bukaresti Kultúr Liga elnökének	386
Papp Miklós (keresztesi)	393
Karaffa és az eperjesi véisztörvényszék (1863)	395
Kornis Gáspár és Teleki Mihály	399

Petelei István	405
A vén nemes	408
Mayer, a zsidó suszter	414
Szongott Kristóf	421
A magyar-örmények életmódja	424
A szamosújvári királyi országos fegyintézet múltja	426
A ki több mint ötven évig élt ismeretlenségben	429
Szabadságharcunk egyik legelső áldozata	430
Üres pénztár, teli hazafiság	431
Jó hazafiságunkért roppant sarcot vet ki városunkra Urbán	432
Három női munkatársunk	433
Kritsa Klára	433
Harmath Lujza	435
Tutsek Anna	436
Rákóczi Ferenc hamvai	436
Hogyan fogadtuk a huszárokat?	437
Tarján Tamás	441
Nővérem regénye	444
Apa, atya, fiú	447
Legemlékezetesebb karácsonyom	453
Tutsek Anna	455
Egy levél	456
Otthon	460
Az én utam	463
Zárug Péter Farkas	471
Néhány gondolat a nemzet fogalma	
és a nemzeti identitás globális kihívásai kapcsán	471
A nemzet fogalmának megközelítési lehetőségeiről	471
A magyar nemzetfelfogásról	473
Nemzet és globalizáció	475
Lehetséges válaszok a kihívásra	477
A közölt szövegek lelőhelyei	479

Az Erdélyi Örmény Múzeum sorozat eddig megjelent kiadványai

1. Fancsali János: Viski János fiatalkori évei (Budapest, 1998)
2. Az örmény katolikus egyház története és művészete konferencia 1997. november 20-22. (Budapest, 1999)
3. Az erdélyi magyarörmények társadalmi szerepe, örménykatolikus egyháza és identitástudata régen és ma konferencia Szamosújvár 1999. november 20-21. (Budapest, 2000)
4. Dávid Csaba: Történetjátékok (Budapest, 2001)
5. A 300 éves örmény szertartású római katolikus egyház és közösségei Magyarhonban régen és ma című konferencia. Budapest, 2000. szeptember 29. – október 1. (Budapest, 2001)
6. Bíró Sándor: A forradalom tribünjétől a külhoni városokig (Budapest, 2002)
7. Örménymagyarok, akik hatottak, alkottak, gyarapítottak, hogy a haza fényre derüljön, s kincses legyen Kolozsvár – Szamosújvár 2001. szeptember 14-16. IV., jubileumi konferencia (Budapest, 2001)
8. Dinyés László: Ismeretlen 1848/49-es dokumentumok (Budapest, 2004)
9. Ávedik Lukács: Szabad királyi Erzsébetváros Monográfiája 1896. Hásonmás kiadás (Budapest, 2004)
10. Nikolaj Hovhanniszján: Az Örmény Genocídium (Budapest, 2007)
11. dr. Issekutz Sarolta: Erdélyi örmény konyha, fűszerezve (Budapest, 2008)
12. Örmény-Magyar ABC Könyvetske (Szamosújvár 1834) és P. Verthanesz Jakutgián és Vasady Gyula: Gyakorlati Örmény Nyelvtan (Velence 1876) DVD kiadvány (Budapest, 2009)

13. dr. Issekutz Sarolta: Örmény halottkultusz és temetkezés, Erzsébetváros és örmény katolikus temetője, CD melléklettel (Budapest, 2009)
14. II. Örmény Kultúra Hete Budapest, 2008. április 17-25. – dokumentumkötet DVD melléklettel. Szerkesztette: dr. Issekutz Sarolta (Budapest, 2009)
15. Gudenus János József: Örmény eredetű magyar nemesi családok genealógiája (Javított és bővített kiadás, Budapest, 2010)
16. Délvidéki örmény nemesek. Elemér – Écska – Nagybecskerek. Szerkesztette: dr. Issekutz Sarolta (Budapest, 2011)
17. ARMENIA magyar-örmény havi szemle 1887-1907, Felelős szerkesztő és kiadó tulajdonos: Szongott Kristóf (Szamosújvár). DVD kiadvány (Budapest, 2011)
18. Murádin Jenő: Magyarörmény paletta (Budapest, 2012)
19. Benedek Katalin: Élő magyarörmény művészet (Budapest, 2013)
20. Távol az Araráttól...A magyarörmény irodalom (Szerkesztette Alexa Károly, Budapest, 2014)

A könyvben szereplő ábrák és örmény betűk az örmény kódexművészet remekei.

